

ALKALMAZOTT ONTOLÓGIA

KOLLÁR JÓZSEF-KOLLÁRNÉ DÉRI KRISZTINA-MÁK KORNÉL

DERŰTERÁPIA

AVAGY A HAJÓTÖRÉS MŰVÉSZETE

AJÁNLÁS

„KÖTELEZŐ IRODALMA LESZ A TANÁCSADÓ SZAKMÁNAK, UGYANAKKOR NAGYON AJÁNLOM A MINŐSÉGI GONDOLATOKAT ÁPOLÓ CÉGVEZETŐKNEK ÉS KARRIERÉPÍTŐKNEK – PONTOSABBAN MINDENKINEK, AKI NEM SZERETNE MEGIJEDNI SAJÁT ÉS MÁSOK ÁRNYÉKÁTÓL.”

DR. KURUCZ ATTILA PHD
FOLYAMATMENEDZSMENT SZAKÉRTŐ,
BUSINESS COACH, EGYETEMI DOCENS

„A TUDOMÁNY BIZONYÍTJA, HOGY A DERŰ ENDORFINT, EGYFAJTA BELSŐ „MORFIUMOT” TERMEL. MINT GYAKORLÓ HÁZIORVOS AJÁNLOM MINDENKINEK E HIÁNYPÓTLÓ KÖNYVET, MIND A SZAKEMBEREKNEK, MIND PEDIG A GYÓGYULÁS CSODASZERÉT KERESŐKNEK.

DR. KOKREHEL HAJNALKA
HÁZIORVOS, MESTERCOACH

„A KÖNYV OLYAN KVÁZI-DETEKTÍVREGÉNY, AMELY ANNAK ELLENÉRE, HOGY TUDOMÁNYOS NYELVEZETTEL BÍR, NEM UNALMAS OLVASMÁNY. KULCSOKAT AD KEZÜNKBE TUDATUNK ALVÓ, POROS SZOBÁIHOZ, MELYEK ELFELEDETT MAGÁNYUKBÓL SZÍNES TÁRSALGÁSI TÉRRÉ VÁLNAK, AHOL ÉLETTÖRTÉNETEK TALÁLKOZNAK A TÖRTÉNELEM, A TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET VILÁGÁBAN.”

SZPISJÁK SZILVIA PSZICHOLÓGUS

„A MŰ »ONTOLÓGIAI GYÓGYMÓD«. A VÍZEN JÁRNI, A VÁLSÁGKEZELÉS FILOZÓFIÁJA CÍMŰ KÖNYV MÉLTÓ FOLYTATÁSA. MONDANIVALÓJA MINDENKIT MEGTALÁL, SEGÍTSÉGÉVEL VONZÓ PERSPEKTÍVÁBÓL LÁTJUK AZ IKT (INFORMÁCIÓS ÉS KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIA) TÜKRÉBE FLASHELŐ (VILLANÓ) JÖVŐT.”

DR. TAKÁCS LÁSZLÓ PHD
ONTOLÓGIAI LIFE ÉS BUSINESS MESTERCOACH,
FEJLESZTŐMÉRŐK, KUTATÓ, VÁLLALATI IGAZGATÓ

„A KÖNYV NEM PSZICHOLÓGIAI, HANEM TERVEZŐI GONDOLKODÁSON ALAPULÓ TERÁPIA. INFORGIA KÖDÖS, »POSZT-ARCHAIKUS« TÁJAIT FÉNYKÖRÉBE VONÓ »ONTOLÓGIAI DERŰ«.”

WAJAND KRISZTINA, KIDS ÉS LIFE COACH,
AZ IACM, INTERNATIONAL ASSOCIATION
OF COACHING AND MEDIATION
DERŰNAGYKÖVETE

Kollár József - Kollárné Déri Krisztina - Mák Kornél

DERŰTERÁPIA, AVAGY A HAJÓTÖRÉS
MŰVÉSZETE

BELVEDERE
2019

Kiadó:

Belvedere Meridionale, Szeged 2019

Szerzők:

Kollár József, Kollárné Déri Krisztina, Mák Kornél, Kollár Dávid (3., 4., 7., 15., 16. fejezetek társszerzője)

Utószót írta:

Kollár Dávid

Lektorálta:

Dr. Nagy Gábor Dániel

Borítóterv:

Pópity Balázs

ISBN 978-615-6060-17-4

© Kollár József, Kollárné Déri Krisztina, Mák Kornél, Kollár Dávid, 2019

© Belvedere Meridionale, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

I. UTAZÁSOK INFORGIÁBAN

Az információs társadalom mint fenséges detektívregény	8
A re-ontologizáció derűje	24
Az exaptív reziliencia mint az ontologiai derű alapja	33
Inforgia dionüszoszi horizontja	45
Archaikus gyökerek: a mágia és a szimbólumok világa	60
A történet mögötti történelem érintése	71
Szelíd techno-romantika és vad orchideák	81
A kettős kötés derűje	91
Exaptív Abdukció	103
Exaptív nyelvhasználat, avagy „a viselkedés finom árnyalatai”	123
iPad: a technológia derűje	132
Mémremények	143
A minőségkeresés háziasított és vadmémjei	150
A pre-modern mint tükör	154
Futball a poszt-archaikus korban	172
Inforgia mint individuális epizodikus társadalom	179
Redukció és komplexitás (utószó)	188
Függelékek	197

II. AZ ONTODESIGN-GONDOLKODÁS GYAKORLATA

Bevezető	203
Au revoir, Madame!	204
Tervezni tudni kell!	207
Aranysárkány	223
Derús tervek lesben állnak, csak rám várnak	231

A „szent” és a profán.....	250
Design, az antidesign és az érzelmek kapcsolata	268
Az örömmérő.....	277
„Hé, paraszt!”	285
Érdekes és hasznos tervek, technikák.....	290
Néhány gyorsmódszer: derűkapszulák.....	298
Derűajánlatok 7 alaproblémára	301
Tervezői szemléletű önismereti értékeszt.....	315
Ellenőrző kérdések	332
Derűstratégiák (függelék).....	334
A szövegben előforduló speciális fogalmak és kifejezések.....	340
IRODALOMJEGYZÉK	346
TÁRGYMUTATÓ	364

I. UTAZÁSOK INFORGLÁBAN

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM MINT FENSÉGES DETEKTÍVREGÉNY

NYITOTT KÖNYV

Könyvünk nem detektívregény, de nyomozásról szól. A nyomozás a mi olvasatunkban derűterápia. A fenti mondatot értelmezhetjük egyrészt úgy, hogy a nyomozás folyamata maga terápia, másrészt úgy, hogy a célja a terápia, azaz folyamatos küzdelem az információs társadalom reduktív stratégiáin újra és újra áttörő komplexitással szemben. Az életünkről szóló narratívákat felfoghatjuk detektívtörténetekként, amelyek főszereplői mi magunk vagyunk, nyomozók, akik a nyomozás közben önmagunkat is megpróbálják tetten érni.

Ha megkíséreljük, hogy szembe nézzünk világunk komplexitásával, akkor számos detektívhőst használhatunk multiágens-ontológiánk (többszörös énünk) modellálására. Conan Doyle hőse Sherlock Holmes, illetve az Agatha Christie által életre keltett nyomozók Hercules Poirot vagy Miss Marple olyan világban léteznek, amelyben világosan elkülöníthető egymástól a nyomozó és a bűnöző. Előbbi üldözi, utóbbi elköveti a bűnt. A történetek végén mindig kiderül, hogy ki hajtotta végre a bűncselekményt, miáltal helyreáll a világrend, az ontológiai derű.

Sherlock Holmes legfőbb eszköze az úgynevezett abduktív (másnéven a legjobb magyarázatra irányuló) következtetés. Autisztikus lénye megóvjá mindenfajta empátiától, igazi maskulin ágens (Frith, 1991, 47-48). Hercules Poirot és Miss Marple viszont sokszínűbb, a logikai következtetések mellett intuitív és empatikus, vagyis egyszerre maskulin és feminin.

Raymond Chandler szélsőségesen maskulin hőse Philip Marlowe éles logikával, és kőkemény ököllel nyomoz, azaz szellemi és a fizikai erő együttese teszi lehetővé számára, hogy domináljon a könnyed nehézfiúk világában. Ebben a detektívregény-típusban is egyértelműek a szerepek, a világ ontológiai értelemben elvben megismerhető, de időnként a következtetések pusztá levonása és a konklúzió ismertetése nem elegendő a továbblépéshez. Mivel a sötét erő nem érti, vagy nem kívánja tudomásul venni a kifinomult logika nyelvét, ezért erőszakkal kell érvényt szerezni neki.

George Simenon Maigret felügyelője igazi feminin hős: intuitív és empatikus. Képes arra, hogy sokszínű érzelmi élete révén bárkinek a szerepébe belebújjon (Bényei, 2000).

Az eddig bemutatott fiktív nyomozókat az vezette a sikerre, hogy vagy kifinomult következtető-képességük, vagy az átlagnál nagyobb intuíciójuk és empátiájuk révén messze meghaladták a hétköznapi emberek nyomozói kvalitásait. Tulajdonképpen mindannyian E. A. Poe alakjának, C. Auguste Dupinnek a köpönyegéből bújtak ki, akiről azt olvashatjuk, hogy „szereti a rejtvényeket, a szójátékot, a titkosírást – és megoldásai olyan sziporkázók és ötletesek, hogy az egyszerű ember szinte természetfeletti csodát lát bennük.” (Poe, 2007, 5).

Az eddig bemutatott regények ontológiai átláthatóságával szemben Jean-Claude Héberlé (1988) Ray Sullivan második élete a fikció és a valóság viszonyára reflektáló detektívregény metafikciós labirintusa. A metafikcióra épülő regény saját ontológiájára kérdez rá, olyan, mint egy többszintes, rekurzív labirintus.

Héberlé detektívregényének főhőse Jim Perkins egy detektívregény-író, akinek a regényhőse, Ray Sullivan életre kel, és elkezdi fenyegetni íróját és annak feleségét. Perkins könyvének az a sajátossága, hogy nincs befejezése, csakúgy, mint Héberlé regényének, amit nem is ő írt, hanem egy Henry Brownson nevű amerikai újságíró angol kéziratát fordította franciára. Brownson mielőtt a vietnámi háborúba ment tudósítónak, a könyv bevezetésének narrátorára bízta a kéziratban elkészült regényt. A Héberlé által írt könyvből, mely a fikció szerint Henry Brownson franciára fordított kézírata, nem *derül* ki, hogy Ray Sullivan tényleg élte-e a második életét vagy sem. Tehát itt nem csak azt nem sikerül *kideríteni*, hogy ki a gyilkos, hanem azt sem, hogy létezik-e egyáltalán. A bevezetés narrátora a kézirat elolvasását követően újra színre lép, és véletlenül rábukkan egy olyan boltra, amelynek tulajdonosa egy Ray Sullivan nevű ember, aki mint kiderült, ismerte Henry Brownsont. Azt is tudni vélte róla, hogy írogatott, különösen a horror iránt érdeklődött, és hogy volt egy kedvenc sztorija, amin sokat nevettek: „egy detektívregény-írót üldözőbe vesz az előző regényének hőse...Nem buta ötlet, ha meggondolja” (Héberlé, 1988, 393). A beszélgetés közben Sullivan mellesleg megemlíti, hogy Brownson valódi neve Perkins volt. Számos egyéb részlet is azt sugallja, hogy Brownson-Perkins mintha a saját életéről másolta volna a fiktív Perkins alakját. Amikor három nap múlva a Héberlé-regény befejezésének narrátor-újságírója telefonon keresi Sullivant (akinek a feleségét úgy hívják, mint a regény főhőseinek fiatal szeretőjét), kiderül, hogy mindenét fölszámolva szőrén szálán eltűnt a metafikció labirintusában. Az olvasó-detektív (a szövegbéli összes nyomozóval együtt) a regény komplexitásával szembesülve elveszíti a fonalat, és a nála nagyobb, átláthatatlan rejtély fenségességéből származó borzongató áhítatot él át. Vagyis átmenetileg leteszi a fegyvert, felfüggeszti a nyomozást a lét komplexitásának egyszerre letaglózó és felemelő labirintusában.

Ugyanez történik J. L. Borges (2008, 123-138) A halál és iránytű című elbeszélésének főhősével, Erik Lönnrott-tal is, aki Dupen örökösének tekinti magát, látszólag éppen azért bukik el a teljesen átlagos Treviranus rendőrkapitánnyal szemben, mert nem szereti a triviális megoldásokat, túlságosan jó a képzelőereje, fejlett a „lehetőségérzéke”. A rendőrkapitány jól sejti, hogy a kabbalaszakértő zsidó áldozatot

tévedésből ölték meg (szomszédban lakó tetrarcha zafirjait akarták ellopni). Lönnrot (tévesnek bizonyuló) véleménye az, hogy „rabbit feláldozták a haszidok”, miközben Isten kimondhatatlan, titkos nevét próbálta megfejteni. Ezen hipotézisének bizonyításához belemerül a zsidó szent szövegek tanulmányozásába. A zsidó szövegek komplexitásától megrészegülve észre sem veszi, hogy ősi ellensége, Red Scharlach labirintust épít köré, amelyből nincs menekvés. Lönnrot ugyanis a konkrét bűntény kiderítése során fokozatosan a lét végső titkának kinyomozását tekintette fő feladatának.

Mind Héberlé regénye, mind pedig Borges novellája az olvasó-detektív „ontológiai derűjét” kezdi ki, azáltal, hogy átéli a létezés megfejtethetetlen komplexitásával való szembesülésből származó fenségést.

Olvasatunkban a 21.század a komplexitás kora, amellyel – az ontológiai derűnk elvesztésének és visszanyerésének ciklikus játékában – olykor trevinarusi redukciókkal, máskor izgalmas lönnroti hipotézisekkel vagy a scharlachi „végeérhetetlen” labirintusban otthonosan mozgó flaneur gesztusaival nézhetünk szembe. Az információs társadalom egyik emblematikus alakja az internet digitális hullámait szántó önfeledt szörfös. A 21. századi szörfölő 19. századi őse a flaneur, aki Párizs tömött utcáin kószál, csatangol, bóklászik. Míg a többiek céljaik felé rohannak, ő időt enged magának arra, hogy valódi interakcióba lépjen környezetével.

„Az igazi csatangoló (parfait flaneur), a szenvedélyes megfigyelő számára végtelen öröm, ha a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tűnékenység és a határtalanság körében üthet tanyát” (Baudelaire, 1988, 83).

Az információs kor 21. századi flaneurjei azok az új, gyakran önmaguk után nyomozó detektívek, akik hiperlinkek (legismertebbek közülük a webes linkek) labirintusában küzdenek a saját gyorsan avuló tudásuk és változó érdeklődésük Minotauruszával. Az a link, ami tegnap értékes tudáshoz vezetett, mára talán már nem is vezet sehova, meg is szűnt. Vagyis a tudástársadalom labirintusa alakváltó, folyamatosan átalakul. Az információs társadalom olyan, mint egy hatalmas, nyitott detektívregény, amely „életre kel, lüktet, pezseg a sok titoktól, ellentmondástól, a lehetséges megoldások tömegétől”.

„A detektív olyan valaki, aki néz, figyel, keresi a gondolatot, ahogy gázol a tárgyak és események zűrzavarában (...)” (Auster, 2018, 13).

FÉNYVILÁG

A nyomozói világlátásunk lényegi része az ágens alapú ontologizálás. 21. századi ontológusokként mindenhol jóakarató vagy gonosz ágensekbe botlunk, akár az archaikus társadalmakban, ahol lidércek, manók, szellemek, boszorkányok és tündérek népesítették be a humán ágensek világát. Poszt-archaikus korunk lidércei,

manói, tünderei az internetre kapcsolt okos, egymással kommunikáló gépek, és a mesterséges intelligencia különféle ágens-alapú megnyilvánulásai, illetve a mémek, mint az agyak megfertőzésére irányul „szándékkal” bíró ágensek (Floridi, 2014, Dennett 361-397).

Könyvünk olyan interdiszciplináris vállalkozás, amelynek elolvasása szándékaink szerint önmagában is derűterápia. Mivel nem pszichológia fogalmak révén folytatott terápiáról van szó, és nem a lelki életünkről való beszéd kifejezéseit használjuk, ezért nem pszichológiai terápia.

A derűterápia fogalmi megragadása során azt a (nem csak) magyar nyelvi sajátságot használjuk ki, hogy a „világ” és a „derű” szavak között jelentésbeli kapcsolat fedezhető fel. Az a kifejezés, hogy „Éli világát” szó szerint azt is jelenti, hogy a saját világában él, elterjedt használata viszont az, hogy valaki jól él, élvezzi az életet. Az, hogy mi van a világában, ontológiai (lételméleti) kérdés, az, hogy mit tudunk a világról episztemiológiai (ismeretelméleti) kérdés. Az „Éli világát” kifejezésben az is benne van, hogy ez nem más világa, hanem az övé, az általa megélt világ. A világra bizonyos világszemlélet, világlátás a jellemző, amelyben kifejeződik, mintegy megtestesül lakójának világszemlélete és világlátása. A „világ” szónak van egy olyan népies, napjainkban elhalványult (derengő) jelentése, hogy világitóeszköz fénye: „Valaki világot gyújt.” A világ tehát megvilágító erővel bír, láthatóvá válnak általa azok a dolgok, amelyekre a fénye (világa) esik. A világ tehát nem csupán léttér (ontológia) hanem megismerő erő is, azaz episztemológia:

„Az imádság a hit *világánál* kapja meg az értelmét.” „Döntéseinket az ész *világának* kell irányítania!”

Az Ómagyar Mária-siralomban található jól ismert sor („Világnak világa”) értelmezhető szabadon úgy, hogy egyrészt a világ, mint valóság fénykörébe vonja a dolgokat, megvilágító erővel bír, másrészt úgy, hogy a világ azaz a fény megvilágítja a világot, a realitást. Az első azt fejezi ki, hogy az ontológiánk determinálja, hogy mit ismerhetünk meg, azaz az ismeretelméletünket. A második értelmezés szerint viszont a megismerés fénye (az ismeretelméleti pozíciónk) determinálja azt, hogy milyen világot látunk, azaz számunkra milyen a világ (ontológia). Az „Éli világát” tehát egyrészt azt jelenti, hogy úgy éli, ahogy látja (ismeretelmélet), és úgy látja, ahogy éli (ontológia).

A barátok facipőben járnak című népdal jól ismert sora szerint: „Azok élik világukat, akik ketten hálnak”. Vagyis a világunk megosztása élvezetes is lehet: mind világlátásunké (episztemiológiánké), mind világunkké (azaz ontológiánké). Amikor másokkal megosztjuk a világunkat, akkor hagyjuk, hogy részt vegyen benne (vö. Kroó, 2012, 58-64). Akivel nagyon szoros kapcsolatban vagyunk, annak mi is részt veszünk az életében, ideális esetben, ha kell „őszinte részvétellel viseltetünk iránta”. A mások világában való részvétel együtt-cselekvést jelent, a „részvét” együttérzés is. Az egymás életében való részvétel, illetve az egymás iránt érzett részvét ontológia derűje

a világteremtés közösségi élményéből fakad. A részvétel-részvét közösségteremtő játékában az önmaga jussát kereső nárcisztikus én monológja alkotó dialógussá alakul.

Timothy D. Wilson (2010, 275-376) Az ismeretlen önmagunk című könyve végén idézi Robert Zajonc szociálpszichológust. „Az énemről, mint olyanról nem gondolkodom. Gondolok a napirendemre, a kötelezettségeimre, a találkozóimra, de csakugyan nem töltök túl sok időt azzal, hogy „Ki vagyok én?” Olvasatában az „én”-je feloldódik (embedded), részt vesz egy produktív, elkötelezett élet mindennapjaiban. A fentiek keretbe foglalják (McDonaldizálják) egy sikeres szociálpszichológus tevékenységét, mintegy „világot gyűjtanak” számára. Egyrészt abban az értelemben, hogy a mindennapi gyakorlatai fényében éli és látja az életét, másrészt, hogy ezek a tevékenységek metaforikusan új lámpákat kapcsolnak be, amelyek a világának addig nem ismert vonatkozásait világítják meg, mégpedig vonzó módon, mint egy gyűjtő hangulatú beszéd. (Tudósként olyan belátásokra jut, hogy jókedvében szinte rágyújt egy énekre). Nem úgy kell elképzelni az ágens és a világa kapcsolatát, mint egy doboznak és benne egy kockának a viszonyát. A „én” mint saját észleléseiben (percepcióiban) és motoros cselekvéseiben megtestesült (embodied) ágens beleágyazódik (embedded) szociokulturális környezetébe (Rowlands, 2010), husserli kifejezéssel: életvilágába (Marosán, 2017, 315-326). Az életvilág az életünk őshorizontja, amelyhez közvetlen, intim, természetes, mindenfajta reflexiót, tudományos magyarázatot megelőző viszony fűz. Husserl szerint egész életünk során megmarad az életvilág melletti felhőtlen, naiv gyermeki elköteleződésünk. Még a magas reflexiók teljesítményre képes emberek is a „világ gyermekeként” élik az életüket, amikor letelik „hivatali idejük”. Az individuális élményeink világából a közös (interszjektív) tapasztalat objektív világába a „kommunikatív normalizáció” vezet át.” A husserli nézettel szemben, illetve inkább azt árnyalva, Dewey szerint a közvetlen percepció és a reflektív gondolkodás között nincs alapvető különbség, csupán fokozati. Az ágens változó indítékainak megfelelően „vált át a szeretet, harc és tett beállítottságából a gondolkodáséba és megfordítva. Tartalmi vagy anyaga ideoda mozgatják értékeiket a technológiai vagy utilitárius értékek, valamint az esztétikai, etikai és érzelmi jellegűek között” (Dewey, 1981, 402). A különféle beállítottságok közötti váltás lehetővé teszi az ágens számára, hogy összhangba kerüljön környezetével, hogy alkalmazkodni tudjon a változó külvilághoz. Nagyban növeli túlélési esélyeit, ha a különféle beállítódások révén anticipálni tudja a jövőbeli változásokat. Könyvünk a következő két kijelentésnek, mint nem várt ajándéknak. interdiszciplináris eszközökkel való kicsomagolása. „Nem az a misztikum, hogy *milyen* a világ, hanem az, hogy *van*.” „A világnak körülhatárolt egészként való átérzése a misztikus érzés” (Wittgenstein, Tractatus, 6.44, 6.45). Ontológiai szemléletünket adekvát módon ábrázolják, képezik le a fenti wittgensteini kijelentések, melyek révén ontológiai alapállást vesz fel a létezéssel szemben. Az első olvasásra esetleg olybá tűnhet, hogy Wittgenstein a misztikumról, mint elméletről, illetve a misztikusról, mint misztikus élményt átélő szubjektumról beszélne a

Tractatusra jellemző aforisztikus tömörséggel. Ezzel szemben Atkinson szerint azt akarja kifejezni, hogy a világ, mint határolt egész a misztikus élményben mutatkozik meg. A misztikus élmény viszont szavakkal kifejezhetetlen. Wittgenstein rendszerében az úgynevezett metafizikai szubjektum a világ határa, a szubjektum viszonya olyan a világhoz, mint a szemé a látótérhez, vagyis nem látszik benne. A világlátásunk, világnézetünk, világszemléletünk világképünk nem tartalmazza a metafizikai ént. A metafizikai szubjektum a világ határa, amely a világomban mutatkozik meg (Atkinson, 2009, 110-113).

„Attitűdöket, hangsúlyokat, előítéleteket, feltevéseket tanulunk – olyan dolgokat, amelyek a világra vonatkozó egyéni modellünket alkotják egy adott struktúrával, és így létrehozzák azt az öntőformát, amelybe a későbbi információt beletöltjük” (Bickerton, 2004, 255).

Mivel a komplex valóság egyedül igaz, valódi modellje számos okból elérhetetlen számunkra, ezért be kell érünk a világ leegyszerűsített képével. Ugyanakkor a saját világmodellünk az egyetlen reprezentációja a valóságának, amelyet megismerhetünk. Mások világát is a saját világmodellünkben tudjuk csak reprezentálni. A világ minden egyes modellje annál jobban eltér a többitől, minél inkább különböznek egymástól a különféle társadalmak szociokulturálisan, illetve minél több értelmezési minta áll rendelkezésre a modellépítés során.

Mivel a számunkra rendelkezésre álló modell az egyetlen világrepresentáció, amihez hozzáférhetünk, érezhetjük akár úgy is, hogy világunk maga az igazi valóság. Ez egy lehetséges, de mint látni fogjuk, nem adaptív válasz arra az ontológiai alapállásból feltett kérdésre, hogy „Mi van?”. A válasz is egyszerű: „Minden”. Ezt vélhetően mindenki elfogadja, csak abban nincs egyetértés, hogy mi az a minden (Quine, 2002, 115; Kollár J. 2010).

GYENGE FÉNYTÖRÉS

Ha az emberek arról kezdenek panaszkodni, hogy *minden* kezdeményezésük balul sül el, *semmi* sem sikerül, akkor óhatatlanul ontológusokká válnak. Amikor ezeket a kijelentéseket teszik, implicit módon azt sugallják, hogy az egész világ(uk) összeesküdött ellenük. A baj a világuk határait kezdte ki, azaz a metafizikai ént, és nem a világukon belül megoldható problémák (például pszichológiai én) egyike. Mikor megkíséreljük számba venni, hogy milyen dolgok és viszonyok rendszere a világuk, akkor kiderül, hogy olyan mértékű komplexitással állunk szemben, amely eleve megismerhetetlen. Lehetetlen megküzdeni az ükszülők, nagyszülők, szülők stb. multi-árnyaival, mert ezeknek a világoknak a fő szervező ereje a „sírfeiratok bájos zűrzavara”, vagyis a halott ősök virulens automatizmusai. Torz heurisztikák és morális előfeltevések szövik át, meg át ezeket a „mindenségeket”. Más szavakkal: az efféle világmodellek olyan erős ontológiákra épülnek, amelyek ellenállnak minden

átfogóbb változtatásnak, más világmodellekkel való “egyezkedésnek” (Bickerton, 2004, 240-262) és szinte lehetetlen őket újrastrukturálni.

A tudást és a társadalom fő intézményeit, valamint az igazságot (tények: mi van?) és az igazságosságot (értékek: mit kell tenni?) egy végső (erős ontológiát magába foglaló) nagy narratívára hivatkozva legitimálják (Lyotard, 1993, 7-145; Latour, 1999). Az erős ontológián (White, 2000) alapuló nagy narratíva lényegi ismerve a valódi hős, a hatalmas veszély, a nagy utazás és grandiózus cél. Univerzalizációs-igényéből adódóan az egyetlen, mindent tudó elbeszélő pozícióját keresik az érintettek. Az erős ontológiák azt próbálják megválaszolni, hogy milyen a világ és az emberi természet valójában. Elfogadók szerint – bár a világ ontológiai és morális igazságai egyazon épület különböző szintjén találhatóak, mégis jól illeszkednek egymáshoz – a ház időnként felújításra szorul, de nem rengethetik meg holmi szellemi földrengések. Vagyis annak a bizonyossága, hogy miként szerveződik a világ, és hogyan kell élni benne, megkérdőjelezhetetlen.

A mi olvasatunkban ezeknek az ontológiáknak az úgynevezett népi változatait az kapcsolja össze, hogy hatalmas, átláthatatlan, a kritikai szemléletnek ellenálló, statikus rendszerekként működnek. A posztmodern korban a tények és az értékek világát összekapcsoló szent szimbólumrendszerek, közösségi rítusok kollektív mítoszok nagy narratívája nem érvényes többé. Ami maradt: egymáshoz nem illeszkedő érték- és ontológiatörmelékek. Bár a második világháború óta sok új formája született az erős ontológiának, korunk ontológiai fordulatának eredményeképpen a radikális változást a gyenge ontológiák megszületése hozta. A nagy elbeszélőt sok egymásnak ellentmondó kis narratívával operáló hada váltja fel. Nincs nagy poén, amit le lehetne lőni, csak kis poénok vannak.

Az általunk elfogadott gyenge ontológia szerint minden kritikai vizsgálat alá vehető, kivéve azt, hogy minden kritikai vizsgálat alá vehető. Az én, a másik és a világ bármiféle fogalmi megragadása (konceptualizációja) egyaránt vita tárgyát képezheti. Viszont a különféle világok adekvát működésének elengedhetetlen feltétele egy innovatív konceptualizáció. A gyenge ontológia nem csupán beismeri, hogy megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán nem tévedhetetlen, és hogy gyakran (de nem mindig!) helyi értékek fejeződnek ki benne, hanem ezt a felismerést strukturáló elvként használja önmaga felépítése során. A gyenge ontológia színpadán büntudat nélkül nézhetünk szembe önnön esetlegességünkkel, a „lét elviselhetetlen könnyűségével” (Kundera, 1992). Az előzetesen hozott törvények alapján végrehajtott cselekedetek súlyosak, de a választások terhét leveszi a vállunkról maga a törvény, a többiek jóváhagyó fejbiccentése. A kreativitáson alapuló döntések az esztétikai ítéletekhez hasonlóan lazaságot igénylenek, könnyűnek látszanak, de elviselhetetlenek is egyben, mert nem áll mögöttük a tömeg jóváhagyása, a társadalom bárgyú, aranyfogvillantó mosolya.

A gyenge ontológia az ontológiai derű fényében láttatja a jelent és a múltat. William James szerint a szabad akarat „*a világban jelentkező újszerűségeket*” jelenti, a jogot annak az elvárására, hogy a jövő, legmélyebb elemeiben csakúgy, mint felszíni jelenségeiben nem feltétlenül ismétli meg és utánozza a múltat” (James, 1981, 191). A lét elviselhetetlen könnyűsége nélkül nincs ilyen értelemben vett szabad akarat, vagyis új élet. Az új megtapasztalására, valamint a szabadságra irányuló törekvés során a lét elviselhetetlenül könnyű.

A gyenge ontológia fő inspirációs forrása az amerikai pragmatista filozófia. A neopragmatista Richard Rorty a *Megismerés helyett remény* című írásában Walt Whitman idézi, aki szerint „Amerika...saját igazolása és sikere zálogának...szinte kizárólag a jövőt tekinti” (Rorty, 1998, 10). Rorty szerint a nagy legitimáló narratíva helyett (pl. a racionális ész, a reflektálatlan megszokás, vagy a múlt nagyjai) tetteink, gondolataink igazolása a jövőben található. A „valóság”, a „normális”, az „igaz”, a „jó vagy a rossz” fogalmait a „jobb jövő” fogalmával helyettesíti. A marxista jövőtervezés helyett a pragmatisták a darwinista szemlélettel azonosulnak: a biológiai vagy kulturális mutáció egyetlen igazolása a korábnál adaptívabb viselkedés, a jövőbeli siker. A gyenge ontológia alapján történő derűterápia célja a komplexebb és érdekesebb életet előidéző mutációk létrehívása.

A neopragmatista válságkezelés intenciója nem a valóság feltárása, hanem a kevésbé használható világleírások használhatóbbakra történő cseréje. Nem azt kérdezzük, hogy, mi az adott dolog belső természete, hanem azt, hogy „Mire használható?” A válasz: „Egy jobb, érdekesebb, fájdalommentesebb jövő létrehozására”. A „Mit tartasz jónak?” kérdésre sokféle, a szebb jövőhöz illeszkedő, válasz adható. Whitmannal szólva: a „változatosságot és szabadságot”. Dewey szerint „növekedést”, a buddhisták szerint „a semmit”. Kunderával „a lét elviselhetetlen könnyűségét”, Ottlikkal: „a szabadság enyhe mámorát”.

A biológiai és kulturális evolúció újabb kreálmányai meglepőek és mulatságosak, azok számára, akik szeretnek meglepődni és mulatni. A jelen elárasztó bullshít, a kritikátlanul elfogadott múltbéli nagy narratívák helyett a jövő nem más, mint kreatív gyakorlatok plurális világa. Az újdonság iránti vágy mítikus hősei az európai kultúrában: Don Juan (az érzéki zsenialitás embere), De Sade (az építve romboló kegyetlenségé), Faust (az elméletekben való lubickolásé). Rorty szerint nincs egyetlen módja annak, ahogyan a világ van, tehát nincs egyetlen pontos megjelenítése. Viszont számtalan izgalmas gyakorlatot hozhatunk létre azért, hogy valóra váltsuk egy derűsebb jövőre irányuló reményeinket.

VILÁGFÉNY

A 21. század folyamatosan változó világában megnő a nehézsége és a jelentősége a jövő előrejelzésének. Folytonosan újratervezzük nyelvi, szociális és technológiai világainkat, amelyek általános szabályszerűségeire a jövő előrejelzésére kifejlesztett

modellek révén reflektálunk. A predikció azért nehéz, mert a tudatunk ellenőrzési körén kívül eső agyunknak, mint komplex önszabályozó rendszernek a társadalmi és anyagi áramlásokkal való interakcióiból emelkedik ki az énünk, mint Aphrodité a habokból (Vö. Clark, 2016, 270). A humán ágensek komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy mind mások, mind pedig önmaguk számára előrejelezhető módon viselkedjenek. „Mesterségesen stabilizáljuk” magunkat, mint társadalmi szereplőket annak érdekében, hogy mások kis energia-befektetéssel képesek legyenek együttműködni velünk.

A társadalmi normák olyan struktúrák és sémák, amelyek révén csökkentjük a bizonytalansági tényezőket, és mind a magunk, mind mások viselkedésében rejlő kockázatot. A jövőbeli viselkedéseket nagy valószínűséggel megjósolni képes szociális normák csökkentik a világ komplexitásának megértésére fordítandó költségeket, és a kontroll élményével ajándékoznak meg (Wegner, 2002). Az életünk folyásáról és értelméről magunknak és másoknak elmondott személyes narratívák a jövőbeli tetteinknek és választásainknak nagyobb valószínűséggel bíró előrejelzésére használt eszközök (Clark, 2017, 286). A túlságosan könnyen előrejelezhető események azonban kevésbé vonzóak (lovely).

Kidd és társai egy héttől nyolc hónapos gyerekekkel végzett kísérlet során azt találták, hogy azokat az esemény-sorokat kísérték figyelemmel, amelyek közepes mértékű komplexitást mutattak. Amikor a komplexitás túl magas vagy túl alacsony volt nem figyeltek többé a feladatra (Clark, 267). Az algoritmizált, azaz McDonaldizált McDonald's (Ritzer, 1998) világa nagyon nagy valószínűséggel előre jelezhető, de triviális. A művészet és tudomány kulturálisan előállított környezetében az ágensek újdonságkereső felderítő tevékenységéhez nagyobb érdeklődés, kockázat és magyarázóerő, viszont kisebb előrejelző-valószínűség rendelhető. A művészet és a tudomány a világunk komplexitásával szembenező, és azt érdekesen reprezentáló, illetve hatékonyan magyarázó (deMcDonaldizált) vállalkozás. A McDonald's világát a trivialis előrejelezhetőségéből származó derű járja át. A művészet és tudomány művelése során viszont olyan dolgok derülnek ki, amelyek addig homályban voltak. A tervezői gondolkodás első lépései a „nem tudjuk, hogy nem tudjuk”-ból vezetnek a „tudjuk, hogy nem tudjuk”-hoz, azaz a rejtély létének felfedezéséhez (Kollár D. – Kollár J. 2019). A „derül” egyik származékával kifejezve: a homályban *dereng* egy sejtés. Aztán egyre többet kiderítünk a jelenség magyarázó okaiból, és olyan, a jelenség komplexitását kezelhetővé tévő, heurisztikákhoz jutunk, amelyek eloszlatják a homályt, egyre világosabban látjuk az összefüggéseket. A végső megoldás az algoritmizálás révén valósítható meg, melyet az előrejelezhetőség és kontrollálhatóság derűje kísér, ami a teljes tisztánlátásunk eredménye (Martin, 2010, 15-38).

Mint azt korábban említettük, a derű és a világ szavak között jelentésbeli kapcsolat figyelhető meg. A világ szó elsődleges jelentése a fény volt. A világ „mindaz, amit a nap fényénél látni lehet”. A „derű” főnév elsődleges jelentése „napsütéses idő”,

vagyis a „világ” és a „derű” fenti jelentései átfedik egymást. A derűs időben jól láthatóak a dolgok, a világ. A „derű” is „világ” (fény), pontosabban a fény egy fajtája: a „napvilág”.

A derű olyan nyugodt lelkiállapot, ami abból adódik, hogy otthon vagyunk a jól ismert, kontrollálható, könnyen előre jelezhető, átlátható, tehát derűs világunkban. Olykor a „jókedv” értelemben is használjuk: „arcáról jókedv sugárzik”. Az idézett kijelentésben is megjelenik a fénymetafora, amelyet a gyakori használat már „elhomályosított”.

E. O. Wilson (1998, 6) szerint a komplexitás szeretete redukcionizmus nélkül a művészet létrehozó oka, míg a komplexitás szeretete redukcionizmussal a tudomány forrása. Olvasatunkban a világ komplexitásának sikeres redukciójából származó derű, és az újra és újra felbukkanó komplexitás felderítésére irányuló kíváncsiság periodikus ismétlődése az autentikus derű alapja.

Gopnik és szerzőtársai (2010, 175) szerint a tudományos „magyarázat úgy viszonylik a megismeréshez, mint az orgazmus a szaporodáshoz”. Vagyis nem a magyarázat örömeért foglalkozunk az elméletalkotással, hanem fordítva. Ahhoz hasonlóan, ahogy az orgazmus arra motiválja az embereket, hogy szaporodjanak, a magyarázat öröme az elméletalkotásra ösztönöz. A komplexitás megértésének örömeiből származik, a tudás okozta derű. A komplexitással való szembenézésre tehát a magyarázat örömei sarkallnak, annak érdekében, hogy elméleteink révén megszeliítsük az ismeretlent.

„Régi tapasztalat, hogy bármit veszünk szemügyre, ha elég figyelmesen tesszük, sokkal izgalmasabbnak, bonyolultabbnak, különösebbnek bizonyul, mint ahogy valaha képzeltük volna. Ez történt Keplerrel és a csillagokkal, Darwinnal és a pintyekkel, a Curie házaspárral és az uránszurokércsel. De a tudományon kívül is: Jane Austen tekintetére kitértek egy eldugott falu titkai, Proust elképesztő finomságokat vett észre egy (bizonyára köznapi értelemben is finom) teasüteményben, egy valaha élt, gyöngysort fűző lányka ma is képviseli az örök szépséget Vermeer ecsetje nyomán” (i. m. 339).

HORROR ÉS DERŰ

John Mainwaring (Kivy, 2007, 3-13) angol teológus -- a zeneszerző Georg Friedrich Handel korabeli életrajzírója – szerint Zachow, Handel első zenetanára, tanítványával először a harmónia alapelveit sajátította el. Csak ezt követően fejlesztette a zenei képzelőerejét és formálta az ízlését. Mainwaring szerint Handel művészete a zenei szabályok alapos ismeretén alapult, ugyanakkor szárnyaló képzelőerő (azaz eredetiség) és kifinomult ízlés jellemezte. Szerinte Handel azért volt mester és nem pedig egy közepszerű zeneszerző, mert eredetisége révén új szabályokat tudott adni a zeneművészet számára. Az originális művész zenei tudása ugyanis két összetevőből áll: invencióból és ízlésből.

Peter Kivy (u. o.) szerint az invenciót tekinthetjük a zene maskulin oldalának: az az erő, amely lehetővé teszi, hogy szembeszálljon a régi szabályok makacs és elkötelezett, olykor erőszakos védelmezőivel. Az ízlésre tekinthetünk úgy, mint a tudás feminin oldalára: kifinomult és tiszteletben tartja, védelmezi az ízlés elfogadott standardjait. Handel szabályokat felrúgó invenciója révén, az „erő apostolaként” par excellence fenséges művészetet hozott létre. Mainwaring véleménye szerint művészetének értékei elkerülték az „elegancia és a korrektség szerelmeseinek” figyelmét. Az eredeti művész az ízlés elfogadott standardjai alapján selejtet termel. Azonban, ha sikerül áttörnie az értetlenség falán, akkor nagyobb hatású, mint az elfogadott ízlés szerint alkotó művész.

A fenti gondolatmenet alapján árnyalható E. O. Wilsonnak az az elképzelése, hogy a művészet redukció nélkül ábrázolja a komplexitást. Az ízlés standardjaival összhangban alkotó művész, vagy a jó ízléssel rendelkező befogadó, a jól ismert, megszokott, relatíve könnyen előre jelezhető műalkotásokból származó derűt él át. A standardok ugyanis csökkentik az előrejelezhetetlenséget, bizonytalanságot, komplexitást. A jól ismert szabályokat, standardokat leromboló fenséges művészi tett, azonban, bár fenyegeti az átláthatóságból származó derűt, de invenciózussága, nagyszabású eredetisége révén (a tudományhoz hasonlóan) újabb területeket hódít meg a művészet számára. A korábbi szabályokat erővel leromboló fenséges mű a befogadóban „borzongató áhítatot” ébreszt.

A művészet sajátossága, hogy az ízlés standardjait újra és újra lerombolja, és új standardokat hoz létre. A komplexitás uralhatatlanságának és fenséges erejének megtapasztalása során átélt „borzongató áhítat” idők folyamán az ízlés standardjainak ismeretéből adódó derűvé válik. Az ízlés standardjainak védelme és lerombolása a „szimbolikus uralomért” (Bourdieu, 1978, 158) folytatott harcként is felfogható. Az elfogadott standardok mind közösségteremtő védelmi vonalak óvják a megszokottságból származó derűt, ugyanakkor elzárnak az új felfedezések megtapasztalásától. *Az autentikus derű a standardok védelmének és az új standardok keresésnek ciklikus váltakozásából ered.*

A fénymetaforához visszakanyarodva: Edmund Burke (2008, 95-101) szerint, ha valamit megvilágítunk, világossá teszünk, az más mintha valamit a képzelet számára hatásossá akarnánk tenni. Azaz, ami világos, átlátható, derűs, az nem biztos, hogy mély hatást vált ki belőlünk, önmagában lehet unalmas, túlságosan könnyen uralható, előrejelezhető.

„A puszta fény túl köznapi dolog ahhoz, hogy erőteljes benyomást tegyen elménkre, mégpedig erőteljes benyomás nélkül semmi sem lehet fenséges. Ám az olyan fény, amilyen a nap fénye, mely közvetlenül hat szemünkre, és uralkodik érzékeinken: szerfölött nagy idea. Az ennél kisebb erősségű fény, ha nagy sebességgel mozog, hasonló erővel rendelkezik: hiszen nyilvánvaló, hogy a villámlás is előidézi a nagyságot, s erre mindenekelőtt mozgásának végletes gyorsasága folytán képes. A

fényből a sötétbe, vagy a sötétségből a fénybe való gyors átmenet még ennél is nagyobb hatást vált ki” (Burke, i. m. 96).

Burke szerint a fenséges nálunk nagyobb, valamilyen retteget előidéző szélsőséges jelenség (szembe világító nap, villám, hirtelen sötét vagy fény) megtapasztalása, amely egyszerre ébreszt bennünk horrort és derűt. Mario Costa (1994) nyomán a fenséges négy történelmi fázisát különböztetjük el. 1. Az ógörög filozófiához kapcsolódó retorikai fenséges. 2. A 18. században a természet fensége. 3. A modernitás ipari-nagyvárosi fensége. 4. A 21. század a technológiai fenséges kora. William Gibson (1984, 67) *Neuromancer* című kiberpunk alapművében a következőképpen ábrázolja a számítógépkorszakban (testetlenül) testet öltő technológiai fenségest. „Kibertér...az emberiség összes komputerében tárolt adatból absztrahált grafikus reprezentáció. Felfoghatatlan komplexitás.” Gibsonnak a komplexitásról adott írói látomása rímel Kantnak a fenségesről adott filozófiai analízisére.

Kant (2003, 162-201) szerint a fenséges élményét olyan látvány váltja ki bennünk, amely túlon túl hatalmas ahhoz, hogy értelmileg megragadható legyen. A formával és határoltassággal jellemezhető természeti széppel szemben a fenséges formátlan és határtalan (viharos tenger). A Gibson által ábrázolt határtalan mesterséges kibertér látványa (a természeti fenségeshez hasonlóan) aktiválja az ágens képzelőerejét, de mivel nem képes megragadni azt, ezért saját, már belakott világába menekül. A derűs kibertér mint vonzó, határolt látvány, például egy mobiltelefon kijelzője: szép. Derűs, mivel nincs benne semmi megrázó, félelmet keltő, borzongató. Olyan világ, amelynek világánál jó elidőzni. Ha kilépünk a kibertérből, és az információs társadalom digitális és analóg részekből álló egészére vetünk egy pillantást, akkor, Castells kifejezésével, végtelen, olykor fénysebességgel száguldó „áramlások terének” látjuk. „Társadalmunk különféle áramlások – tőkeáramlások, információáramok, technológiai áramlatok, a szervezeti kölcsönhatások áramai, továbbá képek, hangok és szimbólumok áramlatai – köré szerveződnek.” (Castells 2005, 533).

Az áramlások tere egyrészt megfelel a kanti matematikai fenséges kritériumainak, mivel vég nélküli áramlásról van szó, globálisan hömpölygő információ-áradatról. Másrészt megfelel a dinamikus fenséges kritériumainak is, hiszen az egész irtatlan adatfolyamot a schumpeteri kreatív destrukció viharai korbácsolják fel és tartják mozgásban folyamatosan. Alvin Toffler híres metaforája szerint hatalmas hullámfrontok csapnak össze: az ipari és információs társadalom hullámai. A mezőgazdasági társadalom elenyésző hullámaival már régóta nem tud részt venni az óriások harcában. Toffler öntudatlanul is a kanti fenségességgel összhangban lévő képekkel illusztrálja korunkat. „A hullámfrontok összeütközése viharos óceánt teremt, tele ütköző hullámokkal és örvényekkel, amelyek elfedik a mélyben húzódó fontos történelmi áramlatokat” (Toffler, 2001, 27).

Ha kanti esztétikai kategóriákkal ragadjuk meg, akkor a technológiai fenséges világába ágyazott autentikus derűnek négy mozzanata van. Egyrészt a kellemesből származó érzéki öröm, másrészt a fogalmi megismerésből adódó intellektuális öröm, harmadrészt a szép megtapasztalásából származó egyszerre érzéki és intellektuális öröm. A negyedik mozzanat a fentiek lerombolása a fenséges révén. Az érzéki örömök, szemben a szépből származókkal, a kellemes megtapasztalásából adódnak. Egy forró tea a téli hidegben, vagy egy hideg limonádé nyáron, meglepően kellemes. A fogalmi megismerés ezzel szemben intellektuális örömet nyújt. Kant szerint a szép tapasztalata egyebek mellett a képzelőerő és az értelem közös, szabad játéka: az érzéki és az intellektuális öröm keveréke. A szép befogadáshoz, szemben a kellemessel, nem fűződik érdekünk (szép az, ami érdek nélkül tetszik), ezért kontemplatív, szemlélődő módon viszonyulunk hozzá.

A fenséges megítélése során „a kézelőerő az észre vonatkoztatik, hogy szubjektíve összhangba kerüljön az ész¹ (nem meghatározott) eszméivel” (Kant, 2003, 175-176). A fenséges az ítélő elméjében található és nem a valóságban, a tomboló tenger egy megfigyelő esztétikai hangoltsága nélkül nem fenséges. Pusztán az értelem számára értelmezésre váró természeti jelenség, csupán az ész számára válhat fenségessé a képzelőerő közvetítésével. A fenséges élménye egyrészt egyfajta emelkedettségben, pátoszban nyilvánul meg, másrészt annak belátásában, hogy a képzelőerő nem képes megragadni az ész eszméit. Erre a belátásra a fenséges élményét átélő ágens reagálhat egyebek mellett ironikusan is.

Az információs társadalomra irányuló esztétikai attitűdünk ennek a négy esztétikai élménynek a folytonos váltakozása. Inforgiában, azaz az embereknek, mint inforgoknak az orgiájában a szépre tekinthetünk úgy, mint átmenetileg megszelídített fenségesre. A kiberpunk író, Gibson szerint a kibertér tehát „felfoghatatlan komplexitás”, amelynek grafikus vizualizációja, mint egy lehetséges esztétikai világmodell, eszköz arra, hogy létezni lehessen benne.

GÉPEKRE HANGOLVA

Könyvünk fő hipotézise az, hogy korunk olyan poszt-archaikus társadalom, amely, hasonlóan az archaikus társadalomhoz, ontológiailag kitüntetett helyek és idők köré szerveződik.

Az archaikus lételméletben a világ közepe szent hely, a valóság maga. A hozzá vezető út olyan rítus, amely révén a vándor a profán létezés idejéből a teremtés idejébe érkezik. Ebben a felfogásban minden egyes világalkotás a káoszról a kozmoszt létrehívó teremtő aktus megismétlése. Mivel a teremtés egy „középpontból kiindulva

¹ Kant szerint a természet megismerését az értelem előzetes elvei teszik lehetővé, míg a szabadságra irányuló vágyakozásunk az ész eszméiben artikulálódik (Kant, 2003, 28).

történt”, annak megismétlése a valóság szimbolikus közepének re-ontologizációja (Eliade, 2006, 37). Az archaikus kor embere az alkotás (pl. városalapítás) során a világ közepének eredendő valóságába kerül, miáltal önmaga is valóságossá válik. Az alkotás mindig ágensek közötti kommunikáció, hiszen minden teremtő aktus az isteneknek, az ősöknek vagy a hősöknek a teremtés idejében történt alkotó tettének a megismétlése. A fentiekkel összhangban a derűterápia két részből áll: 1. Önmagában terapeutikus hatással bír, ha az információs társadalom látásmódjával kompatibilis nyelven ragadjuk meg a világunkat.

Ahhoz, hogy sikeres gyakorlatokat folytathassunk, értelmezésünk szerint, nem „gyakorlati emberékké”, hanem poszt-archaikus „teoretikusokká” kell válnunk. 2. A derűterápia konkrét módszereket biztosít arra, hogy miként re-ontologizáljunk újra és újra, hogy visszakerüljünk világunk centrumába. Életünk ebben az értelemben felfogható a realitást folytonosan romboló és újrateemtő, az elavulás ellen vívott re-ontologizáló háborúnak. Korunk multiágens-központú megközelítése tudományos keretek közé szorított re-antropoformizálás. Az információs társadalom gazdaságát, kultúráját nem newtoni, hanem egymással harcoló és szövetkező ágensek darwini stratégiai játékterei alakítják.

Az archaikus társadalmat a miénktől elválasztó időben négy alapvető re-ontologizáció történt, amelyeknek mindegyike kimozdított létünk centrumából, illetve ágens-mivoltunkat új kontextusba helyezte (Floridi, 2010, 13). Kopernikusz nyomán nem gondolhattunk többé úgy magunkra, mint akik az univerzum középpontjában élnek. Darwin megfosztott attól, hogy a többi élőlényel szemben fogalmazzuk meg identitásunkat, hiszen véleménye szerint mi is a természetes szelekció buta algoritmusának termékei vagyunk. Freud decentralizálta az ént, aki szerinte már „nem úr többé a saját házában”. Végül Alan Turing lehetetlenné tette, hogy önmagunkat az infoszféra központi hősének tekintsük.

Az információs társadalom okos technikai berendezéseivel, mint egymással (olykor az utca embere számára érthetetlen nyelven) kommunikáló ágensek hordáival együtt építjük újjá folytonosan lerombolásra kerülő Létünk házáat. Mesterséges és természetes inforgok vagyunk ebben a multiágens-ontológiára épülő *inforgatagban*. Ezek az okos gépek bár, szemantikai készségek híján, nem értenek semmit, a számukra teremtett IT-barát környezetben számos szituációban helyettesíteni tudnak minket, otthonosabban mozognak, mint mi. Ahhoz, hogy újra és újra visszaszerezzük életünk irányításának lehetőségét, vagyis a világunk középpontjába kerüljünk, folyamatosan alkalmazkodnunk kell az IT-ágensekkel megosztott környezethez. Nem csak embertársainkat, hanem az okos gépeket is „meg kell értenünk” annak érdekében, hogy képesek legyünk előrejelezni a jövőt és megváltoztatni a jelent. Ahhoz, hogy rugalmas alkalmazkodóképesség (reziliencia) birtokába jussunk, kapcsolati hálóinkat ki kell terjesztenünk a humán ágensek mellett a mesterséges ágensekre is.

Granovetter (1973) szerint kapcsolathálónk szerkezete határozza meg azt, hogy mennyi erőforráshoz juthatunk. Elkülöníti egymástól az erős és a gyenge kapcsolat fogalmát: előbbi ápolására sok, utóbbira kevés időt és érzelmet fordítunk. Az erős kapcsolatok tranzitívak, vagyis ha A barátja B-nek, és B barátja C-nek, akkor A barátja C-nek. Minél szorosabb relációban áll egymással két személy, annál inkább átfedi egymást baráti körük is. A gyenge kapcsolatok nem tranzitívak: minél gyengébb kapcsolat áll fenn két személy között, annál nagyobb a valószínűsége, hogy barátaik sem ismerik egymást. A gyenge kapcsolatok hidat képeznek az erős kapcsolatokra épülő homogén klikkek között. Lehetővé teszik számunkra, hogy családtagjainkkal és közeli barátaikkal megosztott világunkból kitörve olyan erőforrásokhoz jussunk, amelyek az erős kapcsolatainkból nem nyerhetők ki. Akik nem vagy alig rendelkeznek gyenge kapcsolatokkal, azok arra kárhozzatnak, hogy szűkre szabott világuk provinciális, begyöpesedett nézeteinek ismételtetésével töltsék az időt, ahelyett, hogy a hálózat távoli részeiről áramló értékes információkhoz jutnának.

Granovetter empirikus bizonyítékokkal szolgál arra vonatkozóan, hogy munkalehetőségekhez sokkal hatékonyabban juthatunk gyenge kapcsolatainkon keresztül. Az a társadalom, amely híján van a gyenge kötéseknek, önkörükben forgolódó zárt klikkek fragmentált, megújulni képtelen „hiánykultúrává” válik. Aki növelni szeretné jövőbeli sikereinek valószínűségét, annak meg kell tanulnia észrevenni a hálózatok különféle részein elszórtan felbukkanó furcsa mintázatokban a már „megtörtént jövőt”. Úgy kell önmagára tekintenie, mint hálózatra a hálózatban, melynek a jelen struktúráit megtörő mintázatai jelzik, hogy a jövő már megérkezett, még ha nem is vált láthatóvá. Azaz mások vagyunk, mint amit magunkról gondolunk, mert jövőbeli énkünk implicit módon már jelen van.

A különféle áramlások (tőke-, információ-, technológiai, művészeti, szervezeti stb.) tükrében homályosan már látható jövő arcunk. Az információs társadalom megtanít arra, hogy „ugyanazokba a folyamatokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk” (Herakleitosz, 1993, 35). Vagyis csak a folytonos változás állandó. Aki ma vagy, az holnap már nem lehetsz, egyik identitás-variánst követi a másik! Nem halott, hanem élő hagyományra van szükség. Olyan tudásra, amely eszközként szolgál (a jelen hallgatólagos tudásában már benne rejlő) jövőbeli tudás létrehozására. Olyan kompetenciák birtokába kell jutni a gyenge kapcsolatok ereje folytán, amely képessé tesz annak előrejelzésére, hogy milyen új tudásra lesz szükség. Fő feladat a tervszerű innovációra használható tudás áramoltatására való képesség kifejlesztése. A környezetünkkel való interakció során a tudás megszerzése és használata válik a legfontosabb feladattá.

A 21. század sikeres identitásvariánsait a tudás menedzselése és innovatív felhasználása konstituálja. Kapcsolathálónk alakításának fontos eleme, hogy kritikus, de baráti viszonyt alakítsunk ki Inforgia okos gépeivel is, hogy tanulni tudjunk velük és gyakran tőlük. A szigorúan közgazdasági megközelítés szerint a gazdaság

autonóm, önálló törvények alapján működő rendszer. A jelenkori gazdaság is éppen úgy beágyazódik a személyes kapcsolatainkba, mint az archaikus. Granovetter szerint a túlszocializált (normakövető lény) és az alulszocializált emberkép (izolált hasznalkalátorok vagyunk) egyaránt torz. Nem vagyunk sem totálisan függetlenek, sem pedig teljesen meghatározottak társadalmi beágyazottságunk által.

Inforgiában (azaz az inforgok orgiájában) a szervezeti és szervezetközi interakciók mesterséges és humán multiágensek közötti gyenge kapcsolatokra épülő hálózatok révén valósulnak meg. Az egyéni gazdasági döntések viszonyjellegűek (főnök-beosztott, ember-gép), és a kapcsolatháló struktúrája által determináltak. Az egyéni döntések eredményessége nagyban függ tehát a döntések terét adó személyes kapcsolathálótól, ami összefüggésben van azzal, hogy mennyire mozgunk otthonosan a dolog internetében, el merünk-e indulni a mesterséges intelligencia által kijelölt, olykor még járatlan ösvényeken.

A RE-ONTOLOGIZÁCIÓ DERÚJE

A TERÁPIA MINT TEÓRIA

Könyvünk központi kifejezése az „ontológiai derű”, melynek elérése, fenntartása és folyamatos megújítása a derűterápia célja. Számos eltérő fajtájú terápiát különíthetünk el. Beszélhetünk például pszichológiai terápiáról, vallási terápiáról, erkölcsi terápiáról. A pszichológiai terápia általános célja, hogy a kliens pszichológiai értelemben megfelelően funkcionáljon. Ennek elérése érdekében pszichológiai eszközöket használ a terapeuta. Például a pszichoanalízis az álomfejtés és a szabad asszociáció módszerén alapszik, a behaviorista megközelítés a viselkedés módosítására fókuszál, a kognitív viselkedésterápia az emberek szemléletmódját és hiedelmeit alakítja adaptívvá.

A keresztény vallási terápia egy lehetséges célja, hogy az adott személy képes legyen Istennel releváns kapcsolatot kialakítani. Az Istenhez fűződő egészséges viszony alapja az iránta való őszinte tisztelet, parancsolatainak követése, az alázat és a testvéri szeretet. A hívőnek lelki szegénnyé, pontosabban lélekben szegénnyé kell válnia, olyanná, aki nem magában bíz elsősorban, hanem az Úrban, aki rászorul Isten gazdagságára, aki cserébe vendégül látja Isten országát a földön.

Az erkölcsi terápia nagyban hasonlít a vallásihoz, az előbbit egy Isten nélküli világban kell megalapozni. Thomas Nagel (1998, 140-175) nyomán tekinthetünk az erkölcsi terápiára, az erkölcsi érvelés elsajátításásként, amelynek konklúziói (végkövetkeztetései) vágyak, szándékok és cselekvések. Az erkölcsi érvelést, mint terápiát az motiválja, hogy szeretnénk tudni, hogy miként és miért élünk. Az erkölcsi terápia nyelve normatív (Mit kell tennem?), és nem leíró, vagyis nem vezethető le a pszichológiából, antropológiából.

A fenti három példán túl bármiféle tudás válhat terapeutikus hatásúvá. A koherens, megalapozott és világos gondolkodás, a logika elveivel összhangban lévő érvelés azért bír terapeutikus erővel, mert kiszakít a szubjektív önkény világából, és lehetővé teszi a téves hiedelmeink korrekcióját. A figuratív, metaforikus nyelvhasználat pedig abban segít, hogy kitörjünk az adaptivitásukat veszített kategóriáink, premisszáink börtönéből. Mind a logikus, mind pedig a figuratív nyelvhasználat segít lerombolni a megalapozatlan trivialitások gyakran homályos, nagyotmondó (bullshitelő) világát.

Talán meghökkentően hangzik, de számunkra a terápia a *teória*. Nem a „tan”, „elmélet” értelmében értve, hanem abban az eredeti jelentésében, amelyben a teória látványosságok megtekintése: „Nézd meg saját szemeddel, és formálj véleményt!” (Müllner, 2007, 130-132). A látványosságok megszemlélői teoretikusok, és nem terméktelen merengésbe süppedő, vagy elavult gyakorlatokat követő improduktív alakok. A teoretikus olyan turista, aki oda utazik, ahol kószálásai során érdekes és

értékes interakciókba keveredik és új tudás birtokába jut. A teória „ünnepi küldöttséget”, „szent követséget” is jelentett, a teórosz pedig az orákulumhoz küldött személy, aki hazatérte után elmondja az otthon maradottaknak, hogy mit látott, mit tudott meg. A teórosz mint turista világlátott ember, azaz olyan ágens, aki mint Odüsszeusz „sok nép városait és eszejárását kitanulta”, számtalan világot megismert.

Könyvünk első részének címe: Utazások Inforgiában. Inforgia látványosságainak megtekintése és értelmezése az ontológia derű megalapozásának eszköze, az olvasó számára: onto-terápia. Szó szerint a derű nem más, mint a nap világa (fénye) által megvilágított világ, átvitt értelemben individuális világunk világa (fénye) a belső derű, ami a világ vad, homályos komplexitásának megszelídítéséből, „fényre derítéséből” ered. Valójában bármilyen látványosságnak lehet a világunkat megvilágító ereje, vagyis a rugalmas alkalmazkodó képességgel (rezilienciával) megáldott turista ontológiai derűjét megalapozhatja bármely látványvilág világa. A világlátott turistára tekinthetünk úgy, mint aki sok világot, azaz megvilágító erejű látványosságot látott, melyek világánál új, eddig ismeretlen dolgok derültek fényre a már ismert világokról is. A turista, mint teoretikus nem egyedül szemléli meg a látványosságokat, hanem idegenvezetővel. Ha könyvünket Inforgiában tett virtuális utazásnak tekintjük, akkor olvasó-turistáinknak mi vagyunk az idegenvezetői. Azt, hogy az utak milyen látványosságokhoz vezetnek, a világlátásunk határozza meg, világlátásunkat pedig a világunk rejtett ontológiai előfeltételezései. Könyvünk a látványosságokat megalapozó láthatatlan ontológiai előfeltevéseket teszi láthatóvá. A következő példa jól szemlélteti törekvésünket.

Ha egy turista vagy zarándok megtekinti a Párizs melletti Saint-Denis gótikus katedrális, csak abban az esetben képes releváns módon reagálni az épületre, ha megérti azokat a rejtett ontológiai előfeltevéseket, melyek az építők számára irányadók voltak (Duby, 1984, 93-112). A katedrális építője Suger apát számára az apátság védőszentjének, Saint-Denisnek, vagy ahogy akkor tévesen hitték Dionüszosz Aeropagitának az írásai voltak az iránymutatók. Suger a leendő katedrális teológiai műnek tekintette, amely a látható és láthatatlan világ hierarchiájában a földi világ csúcán helyezkedik el. Az ontológia arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi van, miből áll a világ. Saint-Denis szerint Isten teremtő fénye a világ ontológiai alapja, ősforrása, mely minden élőlényt átjár, a hierarchiában elfoglalt helye szerint. Minél előkelőbb helyet foglal el, annál több fényt kap és ad tovább más teremtményeknek.

A világmindenség a Legelső Lényből kiáramló, zuhatagként ömlő fényáradat. Mivel minden dolog, bár különböző mértékben, visszatükrözi a fényt, az árnyék mélységeiből ellentétes irányú mozgás indul fölfelé, az ősfény irányába. Létrejön egy felemelkedő mozgás a láthatatlan és szavakkal nem megragadható Lény felé. A folytonosan fönről le és letről föl áramló fény a katedrális ontológiai alapja. Ez a neoplatonisztikus látomás a bűnbeeséstől a megváltásig terjedő, egyetlen, megismételhetetlen és valóságos történelmi idő ontológiai kontextusában nyeri el

értelmét. Ez az időszemlélet merőben más, mint az archaikus társadalmaké, amelyekben az időre úgy tekintettek, mint ami örökösen megújításra szorul.

A keresztény szemlélet számára azért valóságos az idő, mert a megváltó eljövetele értelemet adott neki. Krisztus bűneinkért csak egyetlen egyszer halt meg, a megváltás nem ismételhető, „többször nem teremhető újjá” (Eliade, 2006, 206). A ciklikus és a történelmi idő, még ha feszültségteli viszonyban is, de valójában együtt élt a XVII. századig. Ezt követően a felvilágosodás időszakában lényegében egyedulalomra tört a lineáris időfelfogás és a fejlődésbe vetett hit, mely azzal az ontológia előfeltevessel áll összhangban, hogy a valóságnak megváltoztathatatlan struktúrája van, és azok a nagy emberek, akik feltárják a rá vonatkozó igazságokat, illetve képesek a tudásukat kamatoztatni.

Ezzel szemben a romantika hőse nem a tudós vagy a „győztes versenyző”, hanem az autentikus teremtő (Berlin, 1996, 316-317). Képviselői szerint az élettelen kategóriák révén nem lehet megragadni az élet sokszínű, végtelen, határtalan valóságát. Egy szisztematikus értekezés vagy egy befejezett mű eltakarja a realitást. Csak töredékek, sejtések, megtört pillantások képesek érzékeltetni valamit a valóság állandó mozgásából (i. m. 318). A romantika háborút folytat a szubjektum nevében a pusztán objektív világértelmezéssel szemben. Az akarat „éjszakai világa” a képzelet teremtő erejéből származó költészet forrása, mely képes az emberi élet valódi mélységeibe hatolni. A romantikus zseniben tovább él, bár módosult formában, az archaikus ember ciklikus világszemlélete. Ebben a korszakban a kitüntetett géniusz az, aki teremtést megismételheti, annak érdekében, hogy a művészet erejével megújítsa a szent időt.

A romantikus látásmód két egymást kiegészítő eleme a pátosz és az irónia. A pátosz az abszolútum (a világegész) megragadására irányuló vágyból fakad, az irónia pedig a megragadhatatlanságának a tudomásulvételéből (B. Gaál, 1992, 5-50). Az ironikus alkotó nem csupán belátja, hogy véges lényként nem képes reprezentálni a világ teljességét, hanem ezt a felismerést előnyére fordítja, művészi kifejezésmóddá alakítja. Az irónia abból a belátásból következik, hogy a művészi alkotások részlegeseek. Schlegel (1980, 284) szerint nem csupán másoktól tér el a világlátásunk, hanem egy adott személy különböző időpontokban eltérő perspektívákból ragadja meg a valóságot. Az irónia egyrészt segít abban, hogy másoknak a miénktől eltérő szempontjait felismerjük, másrészt abban is, hogy a saját különféle világreprezentációinkra, karaktereinkre, azaz önnön komplexitásunkra reflektálni tudjunk. Mindez fejleszti a valóság- és a lehetőségérzékünket (Musil, 2013, 16-18). Úgy véljük, hogy az ironikus pátosz az ontológiai derű konstitutív eleme.

A romantikus zseni különféle, elterjedt mutációi tovább élnek a 21. században is, közülük a három jellegzetes leszármazottját mutatjuk be „hipertörténelmi” utazásunk során. Tekinthetünk rájuk, mint olyan látványosságokra, amelyek megszemlélése és megértése segít az ontológiai derű fogalmának megalapozásában 1. Az irónia nélküli pátosz megtestesítője a Nárcisztikus Giccsemler. 2. Az abszolútum megragadása iránt

nem érdeklődő, pátosz nélküli ironikus a Naiv Relativista. 3. Végül mindenség meghódításának pátoszában élő, de annak lehetetlenségét ironikusan kifejező karakter a Kreatív Destruktőr.

A NÁRCISZTIKUS GICCSEMBER

A Nárcisztikus GiccseMBER elemzését a „nárcisztikus” magyarázatával kezdjük. Az ismert mítosz szerint Nárcisszus a patakban tükröződő képébe annyira beleszeretett, hogy belefutott a vízbe. A nárcisztikus személy legfőbb önmagához intézett kérdése nem az, hogy „Mit kell tennem?”, hanem az, hogy „Miként kell éreznem önmagam iránt?”, illetve, hogy „Másoknak hogyan kell érezniük irántam?” (vö. Sennett, 1998, 346-360). Mivel a többieket megszépítő varázstükörnek, tehát eszköznek tekinti, nem képes reflektálni más, idegen világlátásokra, perspektívákra, hiszen nem is akar, de nem is tud a tükörök mögé látni. Mindenkiébe és mindenhová önmagát projektálja, és szorong, hogy a világ tükörében látható képe nem lesz eléggé vonzó, hogy a fiatalok túl öregnek látják, az idősek pedig túl fiatalnak, tapasztalatlanok. Aggódik, hogy nem fogja szeretni eléggé önmagát, hogy hiába „érdemi meg”, nem lesz elég boldog, nem kap elég lájkot, figyelmet, rajongást. Fél attól, hogy esetleg úgy alakul az élete, hogy többé nem tudja csodálni önmagát: a jellemét, az érzelmi életét, a testét, a karrierjét, a kommunikációs képességét, a másik nemre gyakorolt hatását stb.

A „pátosz” szó egyik jelentése az emelkedettség, ami az általunk választott kontextusban azt is jelentheti, hogy a pátosz érzelmileg és intellektuálisan kiemel magunkból, egy magasabb rendű, értékes tevékenység, életforma felé. A nárcisztikus világlátás lényegi része értelmezésünk szerint az, hogy megakadályoz mindenfajta valódi emelkedettséget, minden retorikai pátosza ellenére kisszerű, földhözragadt marad (vö. Lasch, 1984).

Ez a nagyotmondó (bullshitelő) kiserűség jellemző a giccseMBERre is. Egy lehetséges értelmezés szerint Napóleonhoz köthető a giccs születése, akinek felemelkedése mindmáig azt üzeni, hogy „minden közkatona zsebében hordhatja a marsallbotot” (Hermann, 1971, 19). A napóleoni giccs hamis pátosza a „heroikus illúzióknak” köszönheti létét. Hegel szerint Napóleon a világszemlélet, vagyis az abszolútum megtestesülése, maga a történelmi szükségszerűség. Ezzel szemben a giccseMBER triviális klisék révén próbál kilépni a történelemből, a valóság kezelhetetlen komplexitásából. A giccs a nagyszabású, ál-patetikus jeleneteket kedveli, amelyekben a nagyság kisszerű pózzá üresedik. „A maga ünnepélyességében tartalmatlan, de éppen tartalmatlansága miatt” patetikus (i. m. 24). A giccseMBER világszemlélete komornyik-ontológiára épül. „Ennek a komornyik szemléletnek azért van feltétlenül nagy hatása, mert a jelentékeny egyéniségeket, mint köznapiakat sikerül bemutatnia (...)”, és elhíttetnie, hogy nagy emberek valójában olyan kiserűek és triviálisak, mint a komornyikok (i. m. 24-25). A giccseMBER tehát elhiszi, hogy a nagyság csak fokozati

kérdés. Ehhez jól illeszkedik az a közkedvelt tévhit, hogy az agyunk kapacitásának csak a 20%-át használjuk fel. Minden komornyik-szemléletű ágensben felvetődhet, ha az agya 100%-ban működne, lehet, hogy Napóleont vagy Einsteint is lekörözné.

A Nárcisztikus Giccsemler elhiszi, hogy a végső nagy cél, nem más, mint önnön napóleoni méretű lehetőségeinek kiteljesítése. A cél elérésnek fontos állomása önmaga elfogadása, önmaga feltétel nélküli szeretete. Ezt az igényt ügyesen meglovagolják és artikulálják, valamint széles körben propagálják a Nárcisztikus Giccsemlernek készített önségítő, motiváló könyvek. Íme néhány cím a beszédes, kvázi-lélekemelő termésből: „Hogyan lehetsz valaki: Nyisd ki a személyes növekedés kapuját” (Hankiss, 2015, 475). „Elég már; ne légy utálatos magadhoz. Az igazi önszeretet megtalálásának története.” „Öleljük át önnön énünket” (i. m. 477). Napóleontól és hozzá hasonló formátumú személyektől a legtávolabb áll az efféle szubjektum-központú lakáj-gondolkodás. Napoleon napóleoni gondolatai nagyszabásúak, eredetiek és nagyfokú tervezői szemléletet tükröznek. „Jaj annak a tábornoknak, amelyik kész tervvel érkezik a csataterre” (Napoleon, 2015, 29). „A hadművészet lényege a csapatok elhelyezésének mikéntje” (i. m. 30). „A háborúhoz nem kell nagy ész, csak pontosság, határozottság és egyszerűség” (i. m. 31). Napoleon fenti gondolatiban nincs semmi nagyot mondás, üres póz. Célratorően és pontosan fogalmaz, összhangban stratégiai világszemléletével.

Az Nárcisztikus Giccsemler azért tekinthető poszt-archaikus karakternek, mert a történelem valóságos, lineáris idejéből, az önmagáról alkotott mítoszok ciklikus idejébe próbál menekülni, giccsemlerből felépített identitását újra és újra megteremtve.

A NAIIV RELATIVISTA

Korunk másik jellegzetes karaktere, a Naiv Relativista úgy véli, hogy minden szubjektív, minden nézőpont kérdése, a maga szempontjából mindenkinek igaza van, a tudomány is csak egy a mítoszok közül. Ez a világlátás azt implikálja, hogy senki sincs episztemikus (ismeretelméleti) szempontból kitüntetett helyzetben ahhoz, hogy válaszoljon arra az ontológiára irányuló kérdésre, hogy „Mi van?”. Ezt a relativista szemléletet szellemesen ragadja meg a következő zsidó vicc:

„Egyszer a rabbit két, egymással vitában álló tanítványa kérte állásfoglalásra. Az első tanítványt végighallgatva a rabbi hosszasan bólogatott, majd ezt mondta: -- Igazad van, fiam.—A másik tanítvány is előadta a maga szögesen eltérő véleményét, mire a rabbi bólogatva neki is ezt mondta: -- Neked is igazad van, fiam. – A rabbi segédje elképedve tette szóvá hogy a rabbi az imént két, egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézetet nyilvánított igaznak. A segéd megjegyzése hosszasan gondolkodásba ejtette a rabbit, aki némileg nehéz szívvel így szólt: -- Neked is igazad van, ” (Hernádi, 2014, 12).

A tréfás történet meglehetősen önironikus. Egy olyan népnek, amely alkalmazkodásra kényszerül, rugalmasan kell kezelnie a valóságot. Folyamatosan képesnek kell lennie más kultúrák nézőpontjához igazodni. Olvasatunkban a vicc a relativizmus explicit kritikája. Az elsőrendű logika elfogadása esetén két egymásnak ellentmondó (ugyanott és ugyanakkor elhangzó) állítás nem lehet egyszerre igaz. (Például: Esik az eső. Nem igaz, hogy esik az eső.) Persze efféle könnyen ellenőrizhető ténnyel szemben lehet, hogy a Tóra egy adott passzusát értelmezték homlokegyenesen eltérően a tanítványok, és az adott értelmezési keretből nézve mindkettő elfogadható igaznak. Ebből a nézőpontból érvelhetünk amellet, hogy a rabbi releváns módon döntött. Amikor azonban a segédnek is igazat adott, akkor már szétfeszítette a relativizmus kereteit. Ha igazat ad a segédjének, akkor nem adhat igazat mindkét tanítványának egyszerre. Ugyanis a segédnek csak akkor adhatna igazat, ha vagy azt jelentené ki, hogy „X-tanítványom véleménye igaz” vagy azt, hogy „Y-tanítványom véleménye igaz”. Ha mindkét tanítványa vélekedését igaznak tartja, akkor a segédje állítását nem tekintheti igaznak. A történet tehát a relativizmus ironikus bírálata. A naív relativista gond nélkül kijelenti, hogy „Minden szubjektív”, nem törődve azzal, hogy állítása értelmetlen. Az állítás vagy szubjektív, vagy objektív. Ha szubjektív, akkor nem zárja ki, hogy objektíve hamis. Ha pedig objektíve igaz, akkor hamis (Nagel, 1998, 23).

Úgy véljük, a rabbi és a tanítványa között a vita eldöntése céljából ki kel lépnünk az ontológiai homályból. Az ontológia viták arról szólnak, hogy mi létezik (Quine, 2002, 115-136). Ha két személy eltérő ontológiai álláspontot foglal el, akkor az azt jelenti, hogy vannak olyan dolgok, amik az egyikük szerint létezik, a másikuk szerint viszont nem. Ha a rabbi érvelni akarna saját ontológiai elkötelezettsége mellett, akkor hivatkoznia kellene azokra az entitásokra, amelyek létét a tanítvány nem fogadja el. A tanítvány ellene vethetné, hogy irreleváns módon ragadta meg az ontológiai nézeteltérésüket, mert olyan entítások létét feltételezi, amelyeket ő, a tanítvány nem fogad el. A rabbi bárhogy is érvelne igaza mellett, nem érne célt, mert a tanítvány előzetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a rabbi ontológiája hamis. A rabbi, amikor igazat ad a tanítványának, valójában kifejezi ontológiai elkötelezettségét, miközben látszólag elfogadja a tanítványáét is. Az is fontos a vicc szempontjából, hogy hosszan mérlegelte a tanítvány szavait és nehéz szívvel válaszolt rá. A rabbi viselkedése értelmezhető úgy is, hogy a tanítvány relativitás-ellenes álláspontja is vonzó a számára, de a zsidó létmódhoz, lehetőségekhez jobban illeszkedik a relativizmus látszólagos elfogadásából következő paradoxon, ami a humor forrása is egyben.

Ha a tanítvány fogékony a viccre, a rabbi szavait érhetné akár a relativizmussal való ironikus játékként is. Kétfajta igazságfeltétellel kell szembenézni a rabbi által teremtett helyzetben. Egyrészt arra kell választ találni, hogy a tanítvány anti-relativista álláspontjának mi az igazságfeltétele. A válasz: az objektív igazság léte. Másrészt arra kell válaszolni, hogy mi annak az állításnak az igazságfelétele, hogy

„A rabbi gesztusa humoros”. Peter Lasershon (2005) szerint a „humoros” predikátum azon predikátumok osztályába tartozik, amelyek a személyes ízlést fejezik ki. Vagyis „A rabbi gesztusa humoros” kijelentés igazságfeltétele a kijelentést tévő véleménye, amely relációban van az ízlésével. A könyv jellegéből adódóan nem bocsátkozhatunk technikai részletekbe, de ez a kontextus alkalmas arra, hogy, ha csak utalás szintjén is, meghaladjuk a szubjektív–objektív dualizmusát. A példában szereplő tanítvány véleménye az ízlésétől függ, ami relációban van az ízlés standardjaival. Hume (1992, 222-244) például úgy véli, hogy bár az ízlés kétségtelenül nagyon sokféle, az ízlés mércéje univerzális, a kifinomult ízlésű kritikusok közös ítélete. A szubjektív vélemény igazságfeltételei egy átfogóbb ontológiához kapcsolódnak, amelyek feltárása fényt vet az adott vélemény valódi létmódjára. Ha egy naiv realista kijelenti, hogy „Minden relatív”, akkor ennek az az igazságfeltétele, azzal az általa egyébként kifejezhetetlen az univerzális kijelentéssel áll relációban, hogy „Nincs objektív igazság”.

A rabbi kijelentésére a tanítvány aszerint reagálhat, hogy végig komolyan veszi-e a vitát, vagy hajlandó elfogadni a rabbi re-ontologizáló ajánlatát és kilépni vele a komolytalan játék világába. A rabbi akár egy idegenvezető felajánlja a rabbi-turista számára, hogy más szempontból tekintsen a relativizmusra mint látványosságra, azaz komolytalanul közeledjen hozzá. A zsidó vicc humorának forrása az emberi gyarlóság, esetlegesség elfogadásából származó pátosznak és iróniának a nevetésben kifejezésre jutó megélése.

Ha a tanítvány a rabbi állításában meglátja annak humorát, nem mindegy hogy miként értelmezi. Közösségteremtő gesztusnak vagy rejtett agresszióknak.

A KREATÍV DESTRUKTŐR

Inforgia egyszerre patetikus és ironikus karaktere a Kreatív Destruktőr, akinek egyes karaktervonása már felsejlett a tanítványa számára a humor révén kreatív távlatot teremtő rabbiban.

A Schumpetertől (1975) származó kreatív destrukció terminus azt fejezi ki, hogy az ipari folyamatok változásai a gazdasági struktúrán belül folyamatos forradalmakat generálnak, és miközben új valóságot teremtenek, lerombolják a régit.

Castells (2005) szerint az információs társadalom kulturális kódja, az informacionalizmus szelleme: a kreatív destrukció. Véleményünk szerint azért találó kifejezés, mert Castellsnek nem kell állást foglalnia a különféle értékek mellett, vagy kiragadni egyet közülük. A kreatív destrukció metaforikusan felfogható a hálózati társadalom áramlásterének „mozdulatlan mozgatójaként”. Oxymoron, hiszen két egymásnak ellentmondó (teremtés és rombolás) fogalomból álló kifejezés (Schumpeter, 1975; McCraw, 2007; Ritzer, 2009). A szókapcsolat növekvő sikerét annak köszönheti, hogy jól megragadja az információs kor feszültségét,

ellentmondásos viszonyait (Kollár J, 2010, 79-85). A kreatív destrukció éppen homályossága miatt többféleképpen interpretálható. Ha úgy vagyunk kreatívak, hogy valami újat hozunk létre, akkor szükségképpen leromboljuk a régit. Minél több újat találunk ki, annál kevesebb régit hagyhatunk meg. A régi és az új kreatív kombinációja esetén viszont kevesebb újírtásra és rombolásra van szükség. Ha kreatívan újrakombináljuk a régit, akkor az összetevőket nem, csak a konfigurációjukat kell újra cserélni és az elavultat lerombolni. A kreativitás megjelenését tehát valamilyen formában a rombolásé követi. A teremtés és rombolás egyensúlya kivételnek tekinthető, egy olyan dinamikus rendszerben, mint például az információs társadalomban. A lényegét tekintve új és régi nehezen előre jelezhető módon újrendező és felbomló viszonyrendszereket alkot. A ma még működő viselkedésmintázatok a rendszer szereplői számára, gyakran láthatatlanul, elavulttá válnak, és előre jelezhetetlen, hogy a régi és új milyen kombinációja lesz megint adaptív. A kreatív cselekedetek előre nem látható módon megváltoztatják a környezetet, amely szükségképpen olyan rombolásokat is előidéz, amit a teremtő szellem nem is akart. A kreativitás tehát olyan változásokat eredményez, amelyek negatív következményei csak nagyfokú kreativitás révén küszöbölhetők ki.

A kreatív destrukciónak lehet olyan olvasata is, mely szerint a rombolást követi a teremtés. A destrukció elsöpri a fennállót és helyet ad az újnak, mely csak akkor jöhet létre, ha megjelenik a kreativitás. Az adott rendszer lerombolása (mely lehet akaratlagos vagy akaratlan, külső vagy rendszeren belüli) korábban maladaptívnek tekintett viselkedéseket is preferálhat. A rombolás mértéke határozza meg az újdonság arányát. Gyakran a lehető legtöbbet akarjuk megtartani a régi repertoárunkból, mivel ez tűnik a legolcsóbb befektetésnek. Ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy radikálisan új élethelyzetekben sokat megőrizhetünk a régi dolgainkból, kidobásra ítélt vélekedés- és viselkedés-kacatáinkból.

Proust *Az eltűnt időnyomában* című regényében nagyon érzékletes módon ábrázolja a Kreatív Destruktor teremtve romboló létmódját. Az érzéki minőségek, különféle benyomások arra indítják az elbeszélőt, hogy szokatlan kombinálásuk révén elszakadjon a korábban berögzült asszociációitól. Tudatában az érzéki tulajdonságok elválnak azoktól a tárgytól, amelyeket szokásosan jelölnek, és más, szintén szabadon lebegő, impressziókkal vagy tárgyakkal kapcsolódnak össze. Az így létrehozott jelkomplexumot azután megpróbálja megfejteni, melynek eredményeképpen más fényben látja világát, mint korábban. A kreativitása abban áll, hogy szabadon eloldja a jeleket azoktól a tárgytól, amelyeket eredendően jelölnek, és új módon kombinálja őket, ezt követően pedig innovatív értelmezését adja az általa létrehozott (re-ontologizált) új jelkombinációknak. E folyamat során elkerülhetetlenül le kell rombolnia a megszokott, mechanisztikussá vált asszociációs gépezeteit. Proust elbeszélője számára a madleine nevű sütemény visszaidézi elveszett combray-i gyerekkorát.

„Tea mellé anyám egy kis madeleine-nek nevezett süteményt hozatott, amelynek kicsi, dundi formája mintha csak egy rovátkás kagylóhéjba lenne kisütve. S mindjárt, szinte gépiesen, fáradtan az egyhangú naptól s egy szomorú holnap távlatától, ajkamhoz emeltem egy kanál teát, amelybe előtte már beáztattam egy darabka süteményt. De abban a pillanatban, amikor ez a korty tea, a sütemény elázott morzsáival keverve, odaért az ínyemhez, megremegtem, mert úgy éreztem, hogy rendkívüli dolog történik bennem. Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az életnek rövidegét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes esszenciával: jobban mondva, az esszencia nem bennem volt, én voltam az” (Proust 1983a, 55).

Az olvasó a Kreatív Destruktív elméjében zajló asszociációs folyamat szemelőjévé válik, amelynek kiinduló forrása a teába mártott sütemény, és végpontja a regényhős esszenciális énjének felfedezése, pontosabban megkonstruálása. Proust azt sugallja az olvasó számára, hogy bármikor bekövetkezhet a csoda, nem kellene ahhoz különleges utazások, óriási előkészületek, hanem csupán nyitott, kreatív személyiségre van szükség, aki képes lerombolni a régi énjét vagy énjait és élvezni az újat, az által, hogy a kreatív destrukció révén elszakad berögzült szokásaitól, gépies mechanizmusaitól.

Proust nagyon pontosan ábrázolja azt a pillanatok alatt bekövetkező változást, amely – a mindennapi rutint előidéző, és az abból származó szomorúságból, valamint az élet értelmetlenségének kényszerű elfogadásából – hirtelen kiragadja az elbeszélőt és elvezeti önmaga újabb verziójához. Az anyja valószínűleg szokásához híven, vagyis begyakorolt automatizmusaitól vezérelve hozott neki teát és süteményt. Ezt követően a regényhős gépiesen belemártotta a teába, majd automatikusan a szájába vett egy kanállal. Amint a süteményt megízlelte, az esztétikai benyomás hatására, egészen váratlanul csoda történt. „Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam.” A megszokáson alapuló oksági lánc hirtelen elszakad, a mindennapjait gépiesen és motiválatlanul élő, az életet értelmetlennek vélő gyerek, hirtelen úgy látja magát, mint aki képes kiszakadni ebből a semmibe vezető determinációból, és a szabad asszociációk révén elérkezik önmaga értékes középpontjának felfedezéséig vagy megkonstruálásáig. A teába mártott madeleine „az életnek rövidegét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes esszenciával: jobban mondva, az esszencia nem bennem volt, én voltam az”. A történetmondó ént persze meg kell különböztetnünk az eseményt átélő empirikus éntől. A narrátor visszaemlékezése egyben művészi rekonstrukciója, utólagos értelmezése a gyermek élményének. Az elbeszélő az által képes megtalálni az eltűnt időt, hogy esztétikai dimenzióba emeli, műalkotássá alakítja. A műalkotás a megtalált idő tereuma, ahonnan visszanézve jól láthatók az eltűnt idő nyomai. Az eltűnt idő nyomában paradoxonra épül, mely

értelmezésünk szerint a kreatív destrukció alete (a rombolás egyben teremtés és fordítva): mikor az elbeszélő megtalálja az időt, akkor rögtön elveszíti, és amikor elveszíti, akkor megtalálja. Mikor a sűtemény ízének hatására az empirikus én elkezd értelmezni a jeleket, még nem találja az eltűnt időt, hiszen a furcsa jelek interpretációja rövidebb hosszabb megszakításokkal egészen addig tart, amíg az elbeszélő én, mint művész képes esztétikai rendbe állítva értelmezni azokat. Ez a tanulási folyamat viszont annak a gyerekeknek (az empirikus ének) a megtalált idejéhez vezet, aki már nincs jelen, csak, mint az elbeszélő én képzelete által létrehívott fikció. A narrátor saját idejét ugyanúgy vesztegeti, mint gyerekkori énje, mindaddig, amíg művészete értelmezésének végére nem ér, ami lehetetlen, hiszen a végtelen önreflexióra még számára sincs mód. Proust szerint a kreatív destrukció legmagasabb rendű formája az alkotás, mellyel saját életétünket szuverén módon megkonstruáljuk. Úgy véli, azzá kell válnunk „akik ténylegesen vagyunk”, de ez nem azt jelenti, hogy azzá, „akik ténylegesen mindig is voltunk” hanem „akivé annak az ízlésnek a megteremtése során váltunk, amellyel végül megítéljük magunkat” (Rorty 1994, 116).

A hiábavalóság érzése csak akkor hatalmasodhat el rajtunk – állítja Proust – ha a kreatív öndestrukcióinkból származó én- és világleírásoknál valami nagyobb, végsőt, szükségyszerűt és totálisat akarunk. A mi olvasatunkban Proust szerint magasabb célunk nem is lehet, mint hogy ironikus pátosszal nézzünk szembe életünk esetlegességével, időnk múlásával, elkerülhetetlen halálunkkal.

AZ EXAPTÍV REZILIENCIA MINT AZ ONTOLOGIAI DERŰ ALAPJA

„AZ OLVASÁS ONTOLÓGIAI GYÓGYMÓD”

„Nézem azt az én híres ontológiai derűmet (Mészöly Miklós kifejezése). Nem látom még megtámadva. Még magamra nézvést se. Elég sok a »még« - óvatos duhaj vagyok. Az elején vagyok a végnek, vicceskedhetnék.” (Esterházy, 2016, 9.) „Rák, ez jó kezdőszó, noha nem rögtön hangzott el, nem hamar, bár azt nem gondolnám, hogy kerülték az orvosok a szót. Sőt én voltam, aki derűsen rákérdeztem.” (i.m. 5.) A rákban elhunyt kultikus magyar író, Esterházy Péter Hasnyálmirigynaplójából származnak a fenti idézetek. A könyvről írott recenziójában Károlyi Csaba Esterházy idézettechnikájában látja derűjének egyik lehetséges magyarázatát. „Aki jól idéz, birtokba veszi kultúrát és az életet. Mózesről, Márkig, sőt Charlie Parkerig és Janis Joplinig. »Ontológiai derűvel «veszi birtokba a világot – és ez irigylésre méltó teljesítmény” (Károlyi, 2016). Aki idéz annak értelemszerűen előbb olvasnia kell. Egy

középkori szerző, Hugo de Sancto Victore szerint az olvasás „ontológiai gyógymód” (Illich, 2001, 28). A szerzetesi stúdiumok (tanulmányok) alapvető formája az olvasás. A korszakban a „tanulás” szónak egyik fontos jelentése az, hogy valaki örömet leli valamiben. Az olvasás révén tökéletességre törő szerzetesnek örömmel alá kell rendelődnie a diszciplinának (fegyelem, fegyelmezés, útmutatás). „A disciplina alapja az alázat” (i. m. 35). Az olvasó elhagyja meghitt otthonát, számkivetetté válva teljes figyelmét és összes vágyát a bölcsességhez közelebb vivő olvasásra összpontosítja. Hugo szerint az olvasással szerzett „bölcsesség megvilágosítja az embert” (i. m. 38), aki nem csak a világot, hanem önmagát is más fényben látja. A magyar nyelvben a „derű” a „derül” szó származéka, amelynek egyik jelentése, hogy „világosodik, felhőtlené válik, kitudódik, illetve kiderül valami”, ami eddig nem tudtunk. Világosan érthetővé válik, ami eddig nem volt érthető, mert sötétben tapogatóztunk. A derült időben süt a nap, jól láthatóak a dolgok, semmi sem homályos, minden világos. Ha kissé szabadon aktualizáljuk Hugo gondolatait, akkor tekinthetünk úgy korunk emberére, mint olyan „sötétben tévelygő lélekre”, aki nárcisztikus önimádatának fogásában sínylődik, szenved. Belső zűrzavarának oka egyfajta lelki sötétség, amelyből csak úgy szabadulhat, ha fegyelmezetten alárendelődik bármiféle értelmes, szisztematikus, világosan áttekinthető tevékenységnek. A szélsőséges önimádat korunk válsága, melynek leküzdéséhez reziliensnek kell lenni. A nehézség a következő paradoxonban rejlik: 1. Ahhoz, hogy rezilienssé váljunk, alázat, lelki nyugalom és derülátás szükségeltetik. 2. Viszont ahhoz, hogy alázatosak, derűsek legyünk, előtte rezilienssé kell válnunk. A reziliencia derűje, illetve a derű rezilienciája kéz a kézben járnak, koevolválódnak (együtt alakulnak, fejlődnek).

A RUGALMAS ALKALMAZKODÁS MŰVÉSZETE

A reziliencia fogalmi keretének tükrében remélhetőleg új megvilágításban látják magukat olvasóink. Az első lépés annak megértése, hogy mi a reziliencia és miért játszik fontos szerepet az információs társadalom emberének életében. Azt a képességet, amely lehetővé teszi, hogy válságos helyzetekben új viselkedésmintákat hozzunk létre rezilienciának (vö. Békés, 2009) nevezzük. A terminus a „rezisztenciából” és az „inerciából” szavak összeolvasztásából jött létre, amely az adott rendszer képlékenységét, és ugyanakkor stabilitását fejezi ki. Más szavakkal a reziliencia egyfajta rugalmas megbirkózási, vagy ellenállóképesség. A fogalom az elmúlt évtizedekben számtalan különböző formát öltött. A pszichológiában az 1950-es években terjedt el, és azt a képességet jelölte, hogy az egyén hogyan tud megbirkózni különböző traumákkal (Seery, Holman és Silver 2010). A matematikában a (mérnöki) reziliencia egyrészt azt a tartományt írja le, amelyen belül az adott rendszer egyensúlyi állapotban marad a ráható erőkkal szemben. Másrészt pedig a rendszernek azt a képességét jelöli, amelynek segítségével, egy diszturbáció után visszatérhet egy korábbi egyensúlyi állapotába. Először az ökológiai rendszerek viselkedésének leírására is ezt a koncepciót vették át. Eszerint az ökológiai rendszerek

lineáris rendszerek, így a stresszorok kivonása után az ökológiai rendszer visszatér az eredeti egyensúlyi állapotba. „A régi domináns paradigmák implicit módon egy stabil és végtelenül reziliens környezetet feltételeztek, ahol az erőforrás-áramlások szabályozhatók, és a természet a humán stresszorok kivonása után képes helyre állítani az egyensúlyi állapotát” (Folke 2006). Holling (1972) kutatásai szerint azonban az ökológiai rendszerek nemlineáris rendszerekként működnek, így elveszíthetik azt a képességüket, amely révén visszatérhetnének az eredeti egyensúlyi állapotukba. másrészt az ökológiai rendszerek a környezeti változásokhoz való alkalmazkodás során új ökológiai mintákat hozhatnak létre. Ennek megfelelően „a reziliencia fogalmára épülő megközelítések a nem lineáris dinamika, a küszöbértékek, a bizonytalanság és a meglepetés fontosságát hangsúlyozzák, vagyis, hogy a fokozatos változás időszakai a gyors változás időszakával hogyan lépnek kölcsönhatásba és hogy ezek a mozgások, hogyan hatnak az időbeli és térbeli skálákra” (Folke 2006). A reziliencia eszerint a megközelítés szerint, egy komplex önszerveződő rendszer azon képességét jelöli, amellyel egy exogén hatásra válaszul, a megváltozott körülményekhez igazodva új, korábban meg nem lévő mintázatokat produkálhat. Tehát „ellentétben az egyensúlyi állapothoz való visszatérést elősegítő megközelítéssel, a reziliencia fogalmára épülő megközelítés a változás és a heterogenitás fogalmaira helyezi a hangsúlyt” (Holling 1973, 17). A reziliencia tehát a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodási képesség, amely során a rendszer működésére korábban nem jellemző mintázatokat és struktúrákat produkál. Egyszerűen szólva „a reziliencia nehéz körülményekkel szemben megnyilvánuló képesség a boldogulásra, (...) a kompetencia növelésére. Ezek a körülmények lehetnek biológiai rendellenességek, vagy környezeti akadályok. A viszontagságos körülmények továbbá lehetnek krónikusak, vagy súlyos, de nem gyakori válságok. Ahhoz, hogy az egyén boldoguljon, gyarapodjon, kompetenciáját növelje, mozgósítania kell minden erőforrását, legyen az biológiai, pszichológiai vagy környezeti” (Békés, 2009).

A reziliencia fogalma a korábban bemutatott körülmények miatt könnyen adaptálhatóvá vált a társadalmi, gazdasági politikai diskurzusba is. Az alulról felfelé megrajzolt, horizontálisan szervezett, a körülmények folyamatos változásaihoz igazodni vágyó, fluid hálózati társadalmak számára a reziliencia fogalma a világ kezelésének új módját jelöli. A korábban hatékonyan működő, de mára már túl specializált kategória rendszerek lineáris alkalmazása helyett olyan eszközökre van szükség, amely a rendszerek folyamatos változáshoz való képességét helyezi az előtérbe. Koestler (2000) szerint (aki explicit módon nem használta a reziliencia kifejezést) amikor egy túlspecializált, automatizmusok által vezérelt rendszer zsákutcába jut, akkor hátrálnia kell egy képlékenyebb, nyitottabb állapotba (pl. egy embernek saját tudattalanjába), hogy más irányba és nagyobb tudjon ugrani, mint

korábban². Az evolúció kedvenc stratégiája ez a „mégse és mégis” megoldás: a zsákutca, a vakvágány arra kényszerít, hogy visszamenjünk az elágazásig, és mesebeli békákként arra ugorjunk, amerre feltételezésünk szerint a királykisasszony (vagyis a sikeres jövő) áll, aki csókjával visszaváltoztat bennünket reményteljes (reziliens) hercegekké. Mindezek miatt az átlagosnál reziliensebb személyek vagy kultúrák kevésbé látják a jövőbeli eseményeket determinálnak, mint a többiek, és képesek különféle aspektusból szemlélni, valamint leírni az eseményeket. Ez nem tudatos elhatározás kérdése, hanem egyfajta gestalt-váltás. Ami ma zsákutcának látszik, az holnapra akár többsávós úttá válhat a kreatív és ugyanakkor szisztematikus beavatkozás hatására

ADAPTÁCIÓ ÉS EXAPTÁCIÓ

A következőkben, a személyre szabott reziliencián túllépve, átfogóbb perspektívából, egy új terminus révén konceptualizáljuk a rezilienciát (Kollár D.-Kollár J. 2019). Az „exaptív reziliencia” kifejezést vezetjük be az információs társadalom „kreatív gazdaságában” (Koppl, 2015), illetve a „kreatív destrukció” (Castells, 2000) kultúrájában versengő ágensek egyik jellegzetes megküzdési stratégiájának megragadása céljából. Az új terminus fogalmi megragadása elengedhetetlenné teszi, hogy először röviden tisztázzuk az adaptáció és az exaptáció közötti különbséget, majd a szakirodalomban elvétve használt adaptív reziliencia fogalmát összevessük az exaptív rezilienciával.

Gould és Vrba (1982) Exaptation: A Missing Term in the Science of Form című cikkükben aptációnak (aptation) tekintik mind az adaptációt, mind pedig az exaptációt. Az adaptációról akkor beszélünk, amikor a természetes szelekció alakítja ki a jelenlegi használatra az adott tulajdonságot, jelleget (character). Az adaptációnak, mint történetileg kibomló folyamatnak a működése a funkciója. Szerintük az exaptációnak két formája van. „1. Amikor egy tulajdonság, melyet korábban a természetes szelekció egy adott, partikuláris funkcióra alakított ki, kooptálódik egy új használatra (kooptáció) 2. Amikor egy tulajdonság, amelynek létrejöttéért nem a természetes szelekció felel (nonaptation), kooptálódik a jelenlegi használatra (kooptáció)” (Gould–Vrba 1982). Az exaptáció esetében nem beszélhetünk funkcióról, csak következményről vagy hatásról, amely a természetes szelekció beavatkozása nélkül létrejött hasznos tulajdonság működése. Az exaptációt, szemben az adaptációval, nem előzi meg tervezési folyamat, nonaptív melléktermékekből vagy korábban más szerepre adaptálódott tulajdonságokból építkezik, ezeket kooptálja.

² A reziliencia szó gyöke a latin „salire” (ugrani) ige, a re-salire azt jelenti, hogy hátrahőkölni, előre-hátra feszülni.

Az exaptációra híressé vált biológiai példa a pandák hüvelykujja — amelynek segítségével meglepően ügyesen fejtik le a bambuszrudakról a leveleket — nem más, mint egy megvastagodott csuklócsont (Gould, 1980). A mérnöki tervezéskor használt híres exaptáció a traktor alváza (Kauffman, 2000, 132). Az első traktor készítése során az a nehézség támadt, hogy a szükségképpen nagyméretűre tervezett motort nem bírta el az alváz, ahányat építettek, mind összeomlott a súlya alatt. Mikor a mérnöki csapat már nagyon el volt keseredve, egyiküknek az az ötlete támadt, hogy a merev motorblokkot kell kooptálni az alváz szerepére. A motor merevsége a nagy motorblokk készítésének a következménye, nem volt semmilyen funkciója, mindaddig, amíg rá nem jöttek, hogy nagyon is megteszi alváznak, azaz hasznos tulajdonsággá vált, valódi innovatív felhasználásává egy nonaptív kvalitásnak.

A bemutatott megközelítés szerint tehát az exaptáció egy korábban funkcióval nem rendelkező struktúra vagy egy más funkcióra „tervezett” tárgy új felhasználási módját jelöli, az adaptáció pedig egy olyan exogén problémára adott endogén reakció, amely során egy korábban meglévő funkció még hatékonyabbá válik, vagyis az adaptív műveletek a már rögzített algoritmusok hatékonyságának tökéletesítéséért felelnek.

Az adaptív és exaptív tervezői hozzáállások viszonyát jól példázza a mobiltelefonok evolúciója. A mobiltelefon eredeti funkcióját tekintve telefonálásra készült, és a fejlődése igen sokáig ezen a pályán haladt. Bár a mérnökök időről időre megpróbálták exaptálni a mobiltelefont más funkcióra – néhány egyszerű játékot telepítettek rájuk, kamerát kapott és így tovább – alapvetően funkcióját tekintve továbbra is telefonálásra készültek ezek a készülékek. Évről évre egyre kisebbé és könnyebbé váltak, stabilabbak lettek az adó- és vevőrendszerek, egyre több telefonszám tárolására képes memóriachipeket kaptak, vagyis egyre adaptívabbá, hatékonyabbá váltak a rögzített funkciójuk (telefonálás) mentén. A radikális átalakulás 2007-ben az iPhone megjelenésével következett be, amikor a telefont merőben új funkciókra exaptálták az Apple mérnökei. Jól megragadja ezt Steve Jobs mára már kultikussá vált prezentációs beszéde: „A mai napon három forradalmi terméket mutatunk be. Az első egy széles kijelzős iPod érintő képernyővel. A második egy forradalmian új mobiltelefon. A harmadik egy áttörő internet kommunikációs eszköz. [...] Ez nem három külön készülék. Ez egyetlen egy készülék és a neve iPhone.” (Jobs 2007) Az Apple forradalmi újítása a mobiltelefon felhasználásának új módjait teremtette meg. Az iPhone funkciója már nem a telefonálás, hanem a multimédiás böngészés, az internetezés, a zenehallgatás, a fényképezés, az önkifejezés, az alkotás és így tovább. Az iPhone a hagyományos mobiltelefon exaptációjával nemcsak a mobiltelefonpiacot, hanem az emberek életvitelét is átalakította. Az okostelefonok evolúciója manapság ismét adaptív fázisba állt vissza – ezt sokszor kritikaként is hozzák fel a fogyasztók, hiányolják az innovációt az újítást – bár az okostelefonok funkciója lényegében meghatározhatatlan, mégis érzékeljük, hogy a jelenlegi fejlesztések az egyes partikuláris funkciók még hatékonyabbá tételére – például nagyobb felbontású kijelző, jobb kamera – összpontosítanak.

ADAPTÍV ÉS EXAPTÍV REZILIENCA

A „szimplán” adaptív és exaptív műveletekkel szemben az adaptív és exaptív reziliencia műveleti módja a környezet radikális változásaihoz kötött. Míg az adaptív és exaptív reziliencia terminusa a környezet változását posztulálja, a „szimpla” adaptív és exaptív műveletek – többé-kevésbé - stabil egyensúlyi állapotban lévő környezetben valósulnak meg. Ezzel összhangban az adaptív rezilienciát mutató rendszerek sajátossága, hogy a váratlanul bekövetkező, előre jelezhetetlen krízisszituációk közben is megőrzik felsőszintű funkciójukat, és azok működését még hatékonyabbá teszik. Az exaptív rezilienciát mutató komplex rendszerek sajátossága, hogy egy exogén hatásra, a megváltozott körülményekre reagálva, olyan endogen választ adnak, amely során egy tulajdonság, amely korábban egy adott, partikuláris funkciót töltött be, kooptálódik egy új használatra (kooptáció) vagy egy tulajdonság, amelynek korábban nem volt funkciója (a nonaptation), kooptálódik a jelenlegi használatra (kooptáció).

Az adaptív és exaptív reziliencia jelentőségét a gazdasági változások előrejelezhetetlensége és állandósult bizonytalanság implikálja. Kauffman (2010, 152) szerint sem a valószínűség gyakoriság-értelmezése, sem pedig laplace-i N -ajtó interpretációja nem alkalmas a gazdasági újdonságok előrejelzésére. A gyakoriság-értelmezés alapján, ha egy normális pénzérmét tízezerszer feldobunk, akkor joggal feltételezhetjük, hogy körülbelül ötezerszer lesz felül a fej. Azért tudjuk ebben az esetben előre jelezni a jövőt, mert ismerjük a tízezerszer feldobott pénzérme lehetséges kimeneteinek az eseményterét (sample space). Vagyis már előzetesen tudjuk, hogy vagy fej lesz vagy írás, egyéb lehetőség nincs.

A laplace-i példában N -számú ajtóval szemben állunk, amelyek közül csak az egyik mögé rejtettek kincset, de mi nem tudjuk melyik mögé. Laplace szerint $1/N$ a valószínűsége, hogy a megfelelő ajtót választjuk. Ebben a példában is ismerjük az eseményteret, ami nem más, mint N , vagyis az ajtók száma. Viszont sem a biológiai, sem pedig a gazdasági változásokat megelőzően nem ismerjük a valószínűségi értelmezésüket lehetővé tévő eseményteret. Vagyis nem tudjuk előre jelezni azt, amit még nem ismerünk, amiről még fogalmunk sincs.

A gazdaság szereplői, köztük például a kockázati tőke-befektetők számára fontos képesség, hogy ha korlátozott mértékben is, de képesek legyenek megjósolni a jövőt. Ezt azonban különféle intuíciók és heurisztikák révén kénytelenek megtenni, ugyanis nem állnak rendelkezésükre algoritmusok, vagy megalapozott valószínűségi következtetések. A jövőre irányuló jóslatokat nehezíti, hogy még ismeretlen javak vagy szolgáltatások olyan új ökológiai fiúkéket (niche) hoznak létre a gazdasági hálózatban, amelyekben egymást kiegészítő, illetve helyettesítő ágensek interakcióján szuperveniál a jövő. Például az autó feltalálása, majd elterjedése maga után vonta az üzemanyag-ipart, benzinkutakat, az autótutakat és -pályákat az út menti moteleket, a traffipaxot, a közlekedési rendőröket, az autóvezető-óktatókat, a kocsimosókat, az

autórádiót, a zöldövezeteket és a gyorséttermi láncokat, vagyis az életformaváltozás kreatív destrukcióját. Mindeközben a korábbi életforma számos elemét lerombolta, nem csupán a konflis vagy omnibuszhajtók ideje járt le, hanem a lovakkal történő személyszállításához kapcsolódó számtalan szolgáltatásé és szakmáé is.

A MCDONALD'S MINT AZ ADAPTÍV ÉS EXAPTÍV REZILIENCIA

PÉLDÁJA

A McDonald's egyaránt jól példája az adaptív és az exaptív rezilienciának. A McDonald testvérek először a már működő kaliforniai autósvendéglő-bizniszen belül hoztak létre egy adaptív rezilienciát mutató éttermet, majd feltalálták a gyorsétterem egy vadonatúj formáját, amit exaptív módon, lokális körülmények között rezilienssé tettek, viszont Ray Kroc volt az, aki a globális világgazdaságba kooptálta és globálisan exaptív reziliens franchise-rendszerré alakította.

A testvérpár miután leérettségizett New Hampshire-i szülővárosukban, 1930-ban Kaliforniába költözött szerencsét próbálni (Love, 1986). Semmilyen előképzettségük nem volt a vendéglátóiparban, apjuk munkanélkülivé vált cipőgyári elómunkás volt. New Hampshire cipőüzemei és pamutszövődei egymás után mentek tönkre, a két testvér tehát a munkanélküliség elől menekült az új lehetőségekkel kecsegtető, napfényes Kaliforniába. Először Hollywoodba mentek, és burleszfilmek forgalmazásával kísérleteztek, illetve Glendala-ben négy évig filmszínházat működtettek, meglehetősen kevés sikerrel, maladaptív módon. Közben folyamatosan keresték a különféle kitörési pontokat, és rá is találtak egy nagyon perspektivikusnak tűnő szolgáltatási formára, az autósvendéglőre. Kaliforniai az 1930-as évek közepére az autók elterjedésének köszönhetően, kifutópincéres autósvendéglők Mekkájává vált. A testvérpár folyamatosan haladt előre az autósvendéglő-bizniszben, és a negyvenes évek közepére a környékbeli tizenévesek legkedveltebb találkahelyévé vált az üzletük, de még semmi sem látszott abból, hogy egy napon egy alapvetően új típusú étkeztetési forma fog belőle kinőni. Világossá vált számukra, hogy az autósvendéglők jelenlegi formája nem elég költséghatékony, gondot okozott a munkaerő folyamatos fluktuációja is, valamint az, hogy bár a kamaszok kedvelt helyévé váltak, viszont a családokat pont a kamasztanya-jelleg tartotta távol. Rádöbentek, hogy az élet egyre pörgősebbé válik, a szupermarketek és a filléres áruházak már áttértek az önkiszolgálásra, ezt kell követniük az autóséttermeknek is. Vagyis adaptív reziliencia felső szintű funkciójául a gyorsaságot választották, amit az alacsonyabb árak és a forgalomnövelés szándéka kísért. Az eladás gyorsaságát az önkiszolgálóvá válással érték el, illetve azzal, hogy az étlap huszonöt tételét kilencre csökkentették, a porcelán és üveg asztalneműt papírzacskókra és poharakra cserélték. A kifutópincérek kirúgását követő exaptív változásként a kamaszok is elmaradtak, és a hely vonzóvá vált a családok számára. A paradigmaváltás végső állomásáta fordí modell exaptálása jelentette a vendéglős bizniszbe. A tradicionális étkeztetési módot

futószalagrendszerre cserélték, vagyis automatizálták a gyorsétkeztetést. A McDonald testvérek először egy adaptív reziliens céget hoztak létre, hiszen lemásolták a már működő autósvendéglőket. Akkor vált az üzletük exaptív módon rezilienssé, amikor az ipari termelésre létrehozott és használt futószalagrendszert kooptálták az vendéglátásba. Ray Kroc miután megvette a testvérektől McDonald's-ot még olajozottabbá tette a futószalagrendszerüket, vagyis az adott funkcionál maradvá adaptívabb rendszert hozott létre. Szemben a fivéreikkel, akik lokális sikerükön nem tudta vagy nem is akartak túllépni, egy egyedülállóan új típusú franchise hálózat kiépítésével globalizálta az étkezdét, azaz exaptálta egy új funkcióra. Mind a McDonald testvérek, mind pedig Kroc szerencsésen ötvözték az általunk Koala- és Panda-stratégiának keresztelt tervezői eljárásokat, a melyekhez derű különféle ontológiai kapcsolódnak.

A KOALA- ÉS PANDA-STRATÉGIA IDEJE

A Koala-stratégiához a statikus idő egy formája, míg a Pandához a dinamikus idő -- illetve a két merőben eltérő stratégiával kompatibilis tervezői szemlélet -- illeszkedik.

Először röviden a dinamikus és a statikus időfelfogás közötti alapvető különbséget mutatjuk be, majd a velük kompatibilis tervezői hozzáállásokat (vö. Kollár J.-Kollárné, 2010, 12-13). A statikus időszemléletben a „korábban, később, egyidejűleg” fogalmakat, míg a dinamikus időfelfogás esetén a „jelen, múlt, jövő” fogalmait használjuk. A dinamikus idő mozog, a statikus viszont áll. Amikor X szülei megtudták, hogy az anyja terhes vele, akkor születése a jövőben volt, aztán jelenné vált, majd megszületése után múlttá lett. A statikus időszemlélet fogalmaival kifejezve: amikor X szülei megtudták, hogy az anyja terhes vele, az a születése előtt volt. Születése egyidőben volt azzal, amikor az anyjának megszűntek a szülési fájdalmai, de a szüleinek a születése után. A statikus időszemléletben az idő dátumok (dated series), időpontok sora. A dinamikus idő ezzel szemben idők (jelen, múlt, jövő) sora (tensed series). A két megközelítés alapjaiban különbözik egymástól: a statikusban egy esemény csupán egyetlen helyet foglalhat el az idősoron, míg a dinamikusban lehet jövő, jelen és múlt. A harmincéves háború az 1618-tól 1648-ig tartó időszakot foglalja el a statikus idősoron, a dinamikus időszemléletben viszont egykor jövő volt, aztán jelenvalóvá vált, végül eltűnt a múltban, történelemleckévé változott. Lakoff (2003) szerint az időt a mozgás és a tér fogalmai révén konceptualizáljuk. Véleményünk szerint a statikus időfelfogás arra a mindennapi fogalmi megragadásra (népi ontológiára) hasonlít, amikor a megfigyelő mozog és az idő áll, míg a dinamikusban az idő mozog és a megfigyelő mozdulatlan. Az idő dinamikus jellegét hangsúlyozó metaforák közül egyesek az sugallják, hogy az idő a jövőből jön a jelenbe: *Itt (van) az idő. Eljön* mindennek az ideje. *Elérkezett* az idő a cselekvésre. Ezek a metaforák azt implikálják, hogy az idő eddig nem volt itt, de már megérkezett, illetve meg fog valahonnan jönni. De honnan? Nyilván a jövőből, mivel a múlt már nem jöhet el. Az válik múlttá, ami elmegy. *Elment* az idő. *Rohan* az idő.

A nyelvben megőrzött népi ontológia szerint az idő a jövőből jön, és a múltba távozik. A statikus időhöz kapcsolódó népi ontológia az időt mozdulatlan tárgyak soraként írja le, melyek között a megfigyelő mozog. Lassan *közeledünk* az év végéhez. Már jóval *túl jár* a hatvanon. A végső stádiumba *jutottunk*. Látod, ide *jutottunk!* Az év vége olyan, mint egy lefektetett botnak a vége, amin 365 rovátka van. Elindulunk az egyik végétől, és a rögzített napok mellett elhaladva eljutunk az év végéig. A végső stádium, mint egy falu vége, ahonnan tovább már nincs semmi, csak a pusztaság.

A Koala tervezői stratégia számára paradigmaticus karakter Ausztrália ikonikus állata a koala, amelynek jellegzetes tulajdonsága, hogy csaknem kizárólag eukaliptuszt eszik, abból fedezi táplálékszükségletét és jószerével folyadékigényét is (Jackson, 2007). A mérgező eukaliptuszt fogyasztva, amely nem tartalmaz fehérjét, elégíti ki, bonyolult darwini szerkezetek révén, fehérjészsükségletét. A koala két fő tevékenysége az eukaliptusz-evés, és a napi húsz órányi pihenés, amelynek jó része alvással telik.

Értelmezésünk szerint azonban a Koala-hozzáállás egy lehetséges adaptív reziliens stratégia. Erre jó példa a Mcdonald's evolúciós sikere az autók elterjedése által létrejött ökológiai fülkében. A Mcdonald testvérek attól kezdve Koala-stratégiát folytattak, amikortól sikerült részletekbe menően algoritmizálniuk étkezdéjüket. A Mcdonald's dolgozói munkájuk során a múltból haladnak a lényegében változatlan, könnyen előre jelezhető jövő féle a rutinizált szokások szűk, fókuszált ösvényén az előre kijelölt időpontok mentén. A mcdonaldizált ontológia terét (amelyben szűk, induktív ösvény vezet a múltból a jövőbe) és idejét (statikus, álló idő) a Koala-stratégia tartja fent. A Mcdonald's ontológiájának konstitutív eleme a listázás és sorbanállás térideje: a megvehető ételek listája rövid, a sorok gyorsan fogynak, a kommunikáció személytelen és funkcionális. Minden az itt és mostban oldódik meg. Minden egyes újabb találkozás a Mcdonald's-zal belépés egy jól ismert epizodikus loopba: az előre jelezhetőség, kontrolláltság, uniformizáltság és a hatékonyság mcdonalizált világába.

A Panda tervezői stratégia számára paradigmaticus karakter Kína ikonikus állata, a panda. Mint arról korábban már szó esett, a pandának van egy jellegzetes hüvelykujja, amely valójában egy — a táplálkozás során fontos szerepet játszó — meghosszabodott csuklósont (Gould, 1986). Úgy fejt le a bambuszról a leveleket, hogy a szárat áthúzza a meglehetősen ügyes hüvelyk- és a többi ujj között. A tenyérrel szembefordítható hüvelykujj jellegzetesen emberi tulajdonság, amely főemlős elődeink hüvelykujjának továbbfejlesztett változata. A mi hüvelykujjunk ügyességét csak még adaptívabbá formálta a természetes szelekció, szemben a panda csuklósontjával, amelyet egy merőben más szerepre exaptált a „Természetanya”.

Értelmezésünk szerint Panda-hozzáállás egy lehetséges exaptív reziliens stratégia. A McDonald's kulturális evolúciós sikerének egyik kulcsmozzanata az, amikor a McDonald testvérek exaptálták a fordí futószalagrendszert a vendéglátóiparba. A Panda-stratégia tervezői tere a jövő tág horizontja felé nyitott, ideje pedig dinamikus,

a jövőből a jelen felé mozgó idő. A Panda-stratégiát használó tervező figyelmét elsősorban a külvilág irányítja, akár kisgyerekekét, szemben a felnőttekével, akik képesek tudatosan belülről irányítani, a céljaik alá rendelten fókuszálni a figyelmüket. Ugyanakkor gyerekekhez hasonlóan olykor a felnőttek is hagyják magukat a külvilág által stimulálni, ha új, számukra ismeretlen szituációba kerülnek (Gopnik, 2009). A Panda-stratégiára épülő hozzáállás jellegzetessége, hogy a tervező úgy tekint a világra, mintha először látná, ártatlan, spontán („unprompted”), de nem naiv szemekkel (Nanay, 2018). Galen Strawson (2008,191) filozófus Updike-től exaptált gondolata pontosan kifejezi ezt a fajta látásmódot. „Állandóan azt érzem, akár az életemben, akár a művészetemben, hogy csak most kezdem el.” A Panda-stratégiát használó tervező olyan, mint egy kalózhajó árbockosarából tekintetével a végtelen horizontot pásztázó őrszem. A Panda-stratégia a potenciális exaptív kapacitások keresésére irányuló tervezői hozzáállás, mely a pierce-i abdukcióra épül.

A Koala- és Panda-stratégia viszonyát metaforikusan ábrázolhatjuk úgy – Castells-től (2010, 407) exaptálva a kifejezéseket-, mint az “áramlások terében” (szilárd talajként funkcionáló) “megsziládult időszakok” komplementer relációját. Az exaptív rezilienciát ebben a kontextusban tekinthetjük a hajótörés művészetének. Egy ókori példa révén könnyen megvilágítható a metafora. Amikor a Szókratész-tanítvány Arisztipposz hajótörést szenvedett Rhodosz szigetén, a parti homokban geometriai ábrákat fedezett fel, amiből egyrészt arra következtetett, hogy a közelben emberek laknak, másrészt rögtön megszületett benne a terv, hogy felkeresve a közeli város gimnáziumát, filozófiai disputákkal fogja megkeresni a kenyerét. Ennek a szofista anekdotának az az üzenete, hogy a filozófia által kiművelt elemével bíró ember, idegen partra vetve, a legreménytelenebbnek tűnő helyzethez is képes (mai kifejezéssel) reziliens módon viszonyulni. Arisztipposz számára a filozófia iskolázottsága olyan, mint a pandának a hüvelykujja, azaz exaptív reziliens kapacitás.

EXAPTÍV REZILIENCIA A HÁBORÚBAN

A Koala és Panda-stratégiák megvilágítása céljából visszatérünk a hadászat területére. 1941. nyarán a Szovjetunió elleni villámháború (Blitzkrieg) kezdetén a németek megdöbbenve tapasztalták, hogy a harckocsiarzenáljuk gerincét alkotó Panzer III-as harckocsi 37 mm-es páncéltörő lövege hatástalan a szovjet T-34-esekkel és a KV-1-esekkel szemben. A szovjet harckocsik azonban nem tudták érvényre juttatni minőségi fölényüket, azaz megállítani a németek gyors előrenyomulását. A harckocsik személyzetének gyenge kiképzettsége, a rádió-, a lőszer-, a pótalkatrész- és a műszaki mentőjárművek hiánya, valamint az, hogy a harckocsiparancsnoknak kellett a löveget is irányítani, megpecsételte a sorsukat. A németek villámháborús taktikájának lényege, hogy az ellenségnek nem hagynak sem időt, sem pedig teret arra, hogy statikus védelmi állásokat építsen ki. Módszerük az ék alakban elhelyezkedő páncélosok gyors előrenyomulásán, valamint a különféle fegyvernemek és egységek összehangolt együttműködésén alapult. A német taktika egyaránt épül a

Koala- és a Panda-stratégiára. A szovjetek ezzel szemben a mély hadműveletek kivitelezésében voltak erősek. Amikor defenzív taktikájukat 1942-ben offenzívra változtatták, hatalmas emberanyag- és hadianyag-veszteségeket szenvedtek el. Azaz erősségük a Koala-stratégia, a statikusan álló idő kulisszái között való mozgás.

Az 1943. július 4-től július 13-ig tartó kurszki csatában a szovjetek -- hatalmas veszteségeik ellenére is -- stratégiai győzelmet arattak, azaz a német hadsereg többé már nem tudott offenzívát nyitni a keleti fronton. A szovjet elképzelések Clausewitznek a védekező stratégiáról vallott nézeteit tükrözik. A hadvezetés védelmi formája magában véve erősebb a támadó formánál...Ha pedig a védelem jóvoltából győzünk, rendszeren kedvezőbb erőviszonyok alakulnak ki, tehát a háború természetes rendje, hogy védelemmel kezdjük és támadással végezzük (Clausewitz, 1961, II. 117).

A Szovjetunió rezilienciájának növekedése abból származott, hogy a védelem megszervezése (a védelmi vonalak kiépítésével karöltve) korábban nem látott mértékben jól megtervezett volt. A tankok, a tüzérség és az egyéb támogató egységek összehangolt együttműködése a felső szintű védelmi funkciók megtartását eredményezte. Mindez lehetővé tette, hogy 1943. késő nyarán olyan offenzívába kezdjenek, amely a következő években megállíthatatlannak bizonyult. Ez akkor is így van, ha a kurszki csata utolsó két napjára eső prohorovkai ütközetben erényeik mellett kiütköztek a szovjet hadsereg gyengéi, és a németek kvalitásai.

1943. július 12-én és 13-án a kurszki tankcsata prohorovkai ütközetének rekonstrukciója világossá teszi, hogy miben változott a helyzet 1941. nyara óta, és milyen reziliens stratégiákat folytattak a szemben álló felek.

A szovjetek összesen nagyjából 520 harckocsival és önjáró löveggel rendelkeztek, míg a németeknek körülbelül 300 páncélos állt rendelkezésükre (Számveber, 2000, 841-860). A szovjet harckocsiknak parancsba adták, hogy az elérhető legnagyobb sebességgel, minél gyorsabban közelítsék meg a németek hadrendjét, és a közelharcot erőltessék a német páncélosokkal szemben. Ennek a taktikának az volt a célja, hogy orvosolja azt a hátrányt, amit abból származott, hogy a Tigris típusú harckocsik páncélgránátja 1500 méternél nagyobb távolságról is átüthette a T-34/76 homlokpáncélzatát. A szovjetek taktikája azért bizonyult irrelevánsnak, mert a németek mindössze 15 Tiger E nehézharckocsival rendelkeztek. Páncélosaik majdnem egyharmada (a német páncélosok közül a legkisebb hatótávolságú löveggel ellátott) Panzer III-as harckocsi volt, amelyek személyzete különösen örült annak, hogy a szovjet harckocsik minél gyorsabban megpróbálták a közelükbe férközni. A szovjet tankok a nagy sebességgel való előretörés során sokkal pontatlanabban lőttek, mint a rövid megállások közben tüzelő német páncélosok. A csata kimenetelét nem csupán a rosszul választott taktika határozta meg, hanem katonák képzettsége és világlátása (ontológiája) közötti különbség is. A szovjet katonákat a parancsok merev betartására kondicionálták, szemben a németekkel, akiket (a villámháborús taktikával

összhangban) önálló döntések meghozatalára képezték ki. A szovjet tisztek harcászati ismeretinek fogalomkészlete, és komplexitása messze elmaradt a németekétől. Ráadásul míg a szovjet harckocsikban csak a szakaszparancsnoki szinttől felfelé volt híradástechnikai eszköz, addig minden német harckocsi rendelkezett rádióval, vagyis a harc közben a katonák folyamatos kapcsolatban lehettek egymással. Ily módon képessé váltak arra, hogy a harc folyamán is változtassanak a taktikán, összehangolják a mozgásukat, illetve segítsenek egymásnak azonosítani a célpontokat, vagy felhívják egymás figyelmét az esetleges veszélyekre. A németek tehát képesek voltak arra, hogy amikor szükséges, olyan asszimetrikus taktikát válasszanak, amely statisztikailag előre jelezhetetlenül kreatív, komplex és emergens. A II. SS-páncéloshadtest hadinaplójának tanúsága szerint a két napos küzdelem során 356 szovjet páncélost lőttek ki és egyet zsákmányoltak, a németek vesztesége 89 páncélosra tehető.

1941. nyarán a szovjet T-34-esek és Vk-1-esek a páncélszöveget tekintve technikai fölényben voltak a németek Panzer III-asával szemben. 1943-ra ez a technikai előny megszűnt, viszont helyére, az adott hadszíntéren, mennyiségi fölény lépett. Az egész II. Világháborút tekintve Szovjetunióknak nagyobb reziliens kapacitás-tartalékai voltak, mint a kétfrontos háborút folytató németeknek.

Ha csupán a két napos prohorovkai csatára fókuszálunk, akkor azt látjuk, hogy a szovjetek taktikájuk, illetve technikai hátrányuk, hiányos kiképzésük, diktatorikus vezetési elveik miatt, mikor áttértek a deffenzív Koala-stratégiáról az exaptív kreativitást igénylő Panda-stratégiára, akkor hátrányba került. Vagyis a parancsnokok által előre, explicit módon eltervezett, és parancsba foglalt utasításokat követve haladtak az álló idő által szegélyezett "hadiösvényen" a győzelem felé. Ugyanakkor a kiképzésük, katonai tapasztalataik, technikai eszközeik, stratégiai felkészültségük nem tette őket alkalmassá, arra, hogy exaptív rezilienciát mutassanak.

A németek ezzel szemben a Panda-, és a Kola-stratégia használata révén kreatív, komplex és emergens módon működve egyszerre mutattak adaptív és exaptív rezilienciát. Vagyis a Panda-stratégiát folytatva folyamatosan keresték azokat az új mintázatokat, amelyek, ha a csata közben felbukkannak az "áramlások terének" horizontján, akkor exaptálhatók. A Koala-stratégia pedig lehetővé tette a technikai alapokon nyugvó, múltbéli tapasztalatokra épülő fókuszált figyelmet. A "megszilárdult időszakok" statikus ideje és az "áramlások terének" dinamikus ideje egyaránt növelte a rezilienciájukat. A veszélyhelyzetből származó félelem leküzdésében segített a Koala-stratégiából származó fókuszált figyelem, és a Panda-stratégiából következő kreatív, spontán látásmód, a reziliencia ontológiai derűjének a megélése.

Mind Koala-, mind pedig a Panda-stratégiához kétféle jól elkülöníthető tudatállapot és időélmény társul. A világra rácsodálkozó gyerekek figyelme inkább exogén, mint endogén (Gopnik, 2007, 117-118). Velük szemben a felnőttekre mindkettő jellemző. Például exogén módon reagálnak a világra a turisták, akik ismeretlen országot vagy

várost fedeznek fel. Ezekben a helyzetekben nagyon részletesen megfigyelnek mindent, rengeteg információt dolgoznak fel. Ha a szokatlan, új helyzet megszokottá válik, akkor már nincs szükség ilyen széles körű, általános figyelemre. A felnőttekre jellemző másik figyelem az endogén, amelyet akaratlagosan irányítanak egy partikuláris objektumra, eseményre. Ilyenkor szűrik azokat az információkat, amelyek zavarnák az adott tevékenységre irányuló, fókuszált figyelmet. A fókuszált, exogén figyelem esetén a tudat olyan, mint egy reflektor, endogén figyelem esetén pedig, mint egy lámpa, amely fénykörébe vonja a jelenségeket. Az exogén figyelem során, amikor több információt dolgozunk fel, úgy érezzük, hogy az idő gyorsabban halad, szemben a fókuszált figyelem, endogén idejével, amit lassabbnak érzékelünk (Dyke, 2013). Az egymást kiegészítő Koala- és Panda-stratégia követése tehát az endogén és exogén figyelemhez kapcsolódva kétféle tudatállapotba juttat, amelyekhez az idő gyorsulása majd lassulás kapcsolódik. A két ontológia közötti tudatos mozgás a két stratégia által biztosított derűs rezilienciának, illetve reziliens derűnek az alapja.

INFORGIA DIONÜSZOSZI HORIZONTJA

DEVIANTURIZMUS

Inforgia az inforgok orgiája. E sorok írói azokhoz az utolsó inforg-generációkhoz tartoznak, amelyek humán ágensei az „onlife” és az online világosan elkülöníthető dualizmusában élnek (vö. Floridi, 2014, 59-86). Az inforgok olyan multiágensek, akik részben mesterséges, részben humán részekből állnak. Gondoljunk egy emberre, aki iPhone-jával vezeték nélküli hálózatának használata révén szörföl, miközben egy Apple TV segítségével zenét hallgat Digitáliában, és közben könyvet olvas Analógiában. Inforgiában nem csupán az onlife és az online, a digitális és az analóg határai mosódnak el, hanem a mesterséges és a humán multiágensek határai is. Inforgiában az Információs és Kommunikációs Technológiák (IKT) re-onologizációja révén új inter(net)fokális szemüvegen át látjuk magunkat mint multiágenseket. Az ontológiai derű fenntartásának, illetve visszanyerésének három módja olvasatunkban a McOntologizáció, a PosztMcOntologizáció és a DeMcOntologizáció. A fenti terminusokat a McDonaldizáció, posztMcDonaldizáció és a deMcDonaldizáció terminusokból absztraháltuk. Azt akartuk általuk kifejezni, hogy ezek a derűvilág-teremtés alternatív, általános módjai, túl vannak a a konkrétabb McDonaldizáción. A McOntologizáló ágensek az indukció és a dedukció révén konstituált jövőbe vezető szűk ösvény statikus idejében (Koala-stratégiával) mozognak a múltból a jövő felé egy adott feladatra fókuszált tudattal. A világteremtés ezen verziója révén az átláthatóságból, kiszámíthatóságból, standardizáltságból, hatékonyságból származó ontológiai derűhöz jutunk. A deMcOntologizáló ágensek az abdukció (legjobb magyarázatra irányuló következtetés) által konstituált horizontot figyelve Panda-stratégiával várják a dinamikus időben az exaptálható ITentításokat. A világteremtés

fenti módja révén a kreatív rombolásból származó ontológiai derűhöz jutunk az által, hogy kitörünk azokból a keretekéből, amelyek nem adaptívak, mechanizálják a viselkedésünket, túlságosan leegyszerűsítik a komplex valóságot. A posztMcOntologizáló ágensek egyszerre használják a Koala és a Panda-stratégiát, azaz „standardizált módon kreatívak”. A világteremtés ezen fajtája a „kontrollált kreativitás” derűjét nyújtja. A biztonság, kiszámíthatóság világában megjelenik a vonzóan kiszámíthatatlan egyediség, személyesség, egy csipetnyi karizma. Azért „embert” próbáló feladat ontológiai derűnk megőrzése, mert Inforgia kreatív gazdaságának folyamatosan re-ontologizáló világában kell újra és újra megküzdenünk érte.

Korunk kulturális értelemben interpretálható egyebek mellett „új középkorként” (Eco, 1992, 20-57) vagy „proletár reneszánszként” (Hankiss, 2016, 13-188). A mi olvasatunkban Inforgia a wagneri intermediális „Gesamtkunstwerk” (összművészet) világszínpada (Szegedy-Maszák Mihály, 2016, 134-150). Wagner elképzelése szerint az opera egyesíti a költészetet, a zenét, a színjátszást, a táncot és a képzőművészetet. Inforgia felfogható olyan „összművészeti vállalkozásként”, melyben nem választható el az áruk és szolgáltatások által közvetített technikai, társadalmi és esztétikai tudás. Inforgia a multiágensek folyékony, intermediális világszínpada, ahol különféle médiumokon keresztül áramlik az eltérő életformák, ontológiák hordalékát szállító információ. A vásárló-nézők nem csupán az áruk funkciójáért fizetnek, hanem a látványosságok kisajátítását lehetővé tevő „értelmezés hatalmáért” is. Az inforgok az elvont formák keresése helyett az információk feszültséggel teli áramköreikben keringenek. Információkkal és előre gyártott identitásokkal kereskednek, a pillanat megszállottjai, hiszen ami (vagy aki) ma érdekes az, holnap felejtésre lesz ítélve. Az információ a mindenük, jól informáltak arról, hogy mennyire alulinformáltak, hogy tudásuk részleges, töredékes, gyorsan avuló, hogy nyelvük esetleges, ők maguk pedig konstrukciók, diskurzusok által létrehozott törekény léttel bír, mindhalálig változó identitások. Ahogyan Inforgia „formálja tagjait, elsődlegesen és leginkább azt a fogyasztói szerep betöltésének szükséglete diktálja...” (Bauman, 2005, 222). Inforgia ágensei nem passzív adatbázisok, hanem technikai, társadalmi és esztétikai tudást közvetítő szolgáltatások és termékek exaptív felhasználói. Az alternatív, rutin-, hétvégi vagy éppen funkcionális bevásárlásaik bármikor „deviantúrákká” válhatnak a korszaknak mint poszt-wagneri összművészeti alkotásnak a kisajátító befogadása során.

NIETZSCHE-I RE-ONTOLOGIZÁCIÓ

Értelmezésünk szerint Nietzsche a *Tragédia születése* (2007) című művében a görög tragédia re-ontologizálása révén kívánta megalapozni és népszerűsíteni Wagner zenedrámáját. Mivel Inforgiát a wagneri összművészet világméretű, kései megvalósulásának tekintjük, úgy véljük, hogy a német zeneszerző nietzschei interpretációja nagy magyarázó erővel bír korunk ontológiai fordulatának

megvilágítása során. Saját Nietzsche értelmezésünket inkább tekintjük „exaptív félreolvasásnak”, mint pontos rekonstrukciónak. (Kollár J. 2004, 702-712). A fiatal Nietzsche radikálisan új görögségképpel lepte meg olvasóit. „A görögség egyszeriben nem a humanista önáltatás hű tükre volt már, és már nem nyújtott biztosítékot a civil mércéhez és a művelt polgár derűjéhez” (Sloterdijk, 2001, 38). Szerinte az individuum autonómiája feloldódik a numinózus (isteni) és az animális (állati) harcában. „Személytelen erők törtek be a személyiség kialakult formájába, s a személyiséget sivár és pillanatnyi energiák csataterévé és a világ névtelen erőinek szócsövévé tették.” (uo.) Nietzsche korának klasszika-filológiáját mint a „személyiség humanista kultuszának” intézményesen legitimáló alapzatát támadja. A kultúra régészeként nem valamifajta proto-pszichoanalitikus eredményre jut, hanem „a szubjektumot ontológiai értelemben megfosztja a valóságától” (Sloterdijk, 2001, 49). Olvasatunkban az inforg mint autonóm személy az apollóni látvány és álom, valamint a dionüszoszi vitalitás és mámor kultúrális interfésze. Másik -- ugyancsak a találkozást, a „fecsegő felszín” ábrázoló -- metaforával: olyan, olykor fénysebességgel hőmpölygő mém-folyam, amelynek sötét, dionüszoszi hullámain megcsillan az apollóni fény. Nietzsche szerint ugyanis az apollónit a dionüszoszi alapozza meg, Apollón a fényes forma csak a dionüszoszi háttér előtt válik láthatóvá. Nietzsche másik optikai metaforája szerint a démoni sötétbe néző apollóni szem olyan, mintha a napba nézett volna, és öngyógyításként (hunyorlás közben) „káprázatos” fénypontokat vetítene ki magából. A dionüszoszi sötét ezeken a kivetített fényeken keresztül érzékelhető. Az apollóni látomás annál szemkáprázatósabb, minél inkább kiemeli a dionüszoszi sötétség. Az apollóni ontológiai derű a dionüszoszi görög pesszimizmusból táplálkozik. Az apollóni lét, „annak minden szépsége és mértékletessége alatt a gyötrelmek és a tudás ingoványa rejlik”. Ezzel szemben a dionüszoszi a „kéjben, kínban tudásban való teljes mértékfelettség”. Az apollóni és a dionüszoszi együtt a világ ontológiai alapjai.

MC ONTOLOGIZÁCIÓ APOLLÓNI VILÁGA

Értelmezésünk szerint a McOntologizációt az apollóni forma, rend, mérték, a szép látszat és a redukció víziója alapozza meg. Az álomvilág derűjét nyújtó „napszemű fényistenység” az életet átláthatóvá, érthetővé, kontrollálhatóvá, megjósolhatóvá teszi. A McOntologizáció lehetőséget nyújt számunkra, hogy átéljük a látszat teljes gyönyörét, „minden bölcsességével és szépségével együtt”. A McOntologizációt az apollóni révén a McDonaldizációból absztraháltuk és általánosítottuk. A McDonaldizáció kifejezés George Ritzernak (1993, 1998) a *The McDonaldization of Society* című könyvéből származik. A McDonald's a protestáns etikán alapuló kapitalista szellem egyik legkönnyebben hozzáférhető példája, hiszen szinte minden nagyvárosban megtalálható. Míg Max Weber (1982) szerint a bürokráciában öltött testet a kapitalizmus szelleme, addig Ritzer úgy véli, hogy napjainkban a gyorséttermi láncok reprezentálják a leghűségesebben. Négy szükséges feltételnek kell teljesülnie

ahhoz, hogy McDonaldizálni lehessen. (a) A hatékonyság azt az optimális módszert jelenti a mcdonaldizációban, amely lehetővé teszi, hogy a szervezet a lehető legrövidebb időn belül teljesítse a feladatait. A McDonald's azt ígéri, hogy a náluk étkezők a legrövidebb időn belül eljutnak az éhség állapotából a teljes telítettségig. (b) A kalkulálhatóság azt jelenti ebben a kontextusban, hogy adott pénzért adott mennyiséget garantálnak, amihez stabil minőség társul. Más szóval a mcdonaldizáció ontológiájának központi kategóriája a mennyiség: a vevők nagy mennyiségű terméket kapnak rövid időn belül, jó minőségben. Ez lehetővé teszi a vásárlók számára, hogy pontosan tudják, hogy „mennyiért” kell „annyit” (keveset) fizetniük. A szervezet azt üzeni: ez egy olyan világ, melyben kevés pénzért nagy értékű áru kapható. A munkatársaktól elsősorban azt várják el, hogy gyorsan (ismét a mennyiség) dolgozzanak, hiszen a minőség az egyes munkafázisokat követve eleve adott. (c) Az előre jelezhetőség, valamint standardizált és uniformizált szolgáltatás jellemzi az élet mcdonaldizált területeit. Az előre jelezhetőség azt jelenti, hogy nem számít, a világ mely táján tér be a vásárló, mindig ugyanazt a szolgáltatást és terméket kapja, ha belép a mcdonaldizált valóságba. Ez nem csupán a vevőkre, a szolgáltatást végzőkre is jellemző: az általuk elvégzett feladatok ismétlődő rutinokra épülnek, vagyis előre jelezhetők. (d) Erős kontroll jellemzi a mcdonaldizált világokat, amelyben a standardizált és uniformizált munkavállalókat lehetőség szerint gépekkel helyettesítik. A mcdonaldizáció átfogó kategória, mely az élet egyéb területeire is kiterjeszhető. Például a felsőoktatásra is nagy nyomás nehezedik, hogy mcdonaldizálja önmagát, azaz előre jelezhetővé, hatékonyá, kalkulálhatóvá és jól kontrollálttá váljék. A McUniresityk mindent megtesznek (laza osztályzás, könnyű feladatok, távoktatás), hogy a diákok náluk csillapítsák tudáséhségüket. Az által teszik vonzóvá magukat a hallgatók számára, hogy mind több szolgáltatásukat elérhetővé teszik szatelit-kampuszok „alapítása” révén, és sokféle távoktatást ajánlanak számukra. A McUniversityken a tanítás nagyon hasonlít a McJobhoz, mivel nagy hangsúlyt fektetnek a már meglévő tudás pontos reprodukciójára az új tudás termelésével szemben. A diákok, hasonlóan a gyorséttermek látogatóihoz, kiveszik a részüket saját tudáséhségük kielégítéséből: többet „konzultálnak” a számítógépeikkel, mint tanáraikkal. A mcdonaldizált egyetemek jobban hasonlítanak egy bevásárlóközpont, mint egy klasszikus oktatási intézményre.

Az együttműködés McDonaldizációja jól artikulálható Grice Társalgás és logika című művének a segítségével. Grice (2011, 27-42; Kollár J. – Kollárné, 2010, 105-106) szerint az együttműködés alapelve teszi lehetővé a racionális kommunikációt, amelyhez négy maxima kapcsolódik. Akkor beszélhetünk együttműködésről, ha a társalgáshoz való hozzájárulás illeszkedik a beszélgetés elfogadott céljához és irányához. A mennyiség maximája azt követeli a beszélőtől, hogy legyen a kívánt mértékben informatív, de ne legyen túl informatív, azaz ne locsogjon fölöslegesen. Ha Big Mac-et kérek, ne adj helyette se üres zsemlét, sem pedig nyolcfogasos ebédet. A minőség maximájának betartása esetén nem mondhatunk olyat, amit hamisnak vélünk, illetve amire nincsen bizonyítékunk. Ha Big Mac-et árulsz, akkor ne adj

helyette „hamisítványt” (az legyen valóban benne, aminek lennie kell). A viszony, kapcsolat (relevancia) maximája arra kötelez, hogy a témánál maradjunk. Ha Big Mac-eket kérek, ne ajánlj helyette mákos tésztát. A modor (érthetőség) maximájának elfogadása esetén kerüljük a homályosságot és kétértelműséget, tömören és rendezetten fogalmazunk. Ha belépek a McDonald's-ba világos, hogy mit akarok: oldjuk meg gyorsan, rendezett formában és mindenféle bonyodalom nélkül. A McDonald's tegye explicitté, hogy miben segít megoldani a problémát, és az elvárt tempóban szolgáljon ki.

Mindezek alapján tehát a komplexitás kezelésének egyik lehetséges, radikálisan reduktív, eszköze a McOntologizáció. A statikus időben algoritmusokra táncol a „fekete lakcipő”. Mindent áthat „az értelem perspektivikus megrövidüléséből” (Musil, 2013, 725) származó apollóni derű. A tulajdonságok nélküli ember című regény főhőse, Ulrich elgondolkodik azon, hogy a boldogság elérésének egyik lehetséges módja az élet ellentmondásainak az eltüntetése. Létre kell hozni „a szem által uralt képet, melyben a sürgős és közeli dolgok nagynak, távolabb még a hatalmasak is kicsinek látszanak, hézagok zárulnak, végül az egész kikerekedik simán, szép rendesen.” (u.o.) A freudi pszichoanalízis egyik fő mondanivalója, hogy az „én nem úr saját házában”. „Az értelem perspektivikus megrövidülése” révén azonban átélhetjük azt az illúziót, hogy még mindig a „ház urai” vagyunk. Ily módon minden egyszerű és kontrollálható lesz. Mindent áthat a redukciónak származó ontológiai derű. „A gondolatok úgy válnak külön, mint a felhők rossz idő után, egyszerre szép tiszta ég tör elő a lélekből.” (u. o.) Az egyszerűséget az „elbeszélő rend” teremti meg számunkra. A statikus időben sorrendbe állított események között haladunk nyílegyenesen a múltból a jelenen át a jövőbe. A történet egyetlen „szálra fűződik fel”, az „elbeszélés fonálára”, „amelyből tehát az élet fonala is áll”. „Boldog, aki azt mondhatja: amikor, mielőtt, miután. Sújthatja bármi, vergődhet fájdalomban: mihelyt képes arra, hogy az eseményeket időrendi sorrendjükben visszaadja, olyan jól érzi magát mindjárt, akárha a nap sütne a hasára (u. ö. 726).” Musil szerint legtöbbször ilyen elbeszélések révén őrzik meg ontológiai derűjüket. Elbeszélőként viszonyulnak önmagukhoz, ha lehetséges kerülnek a lírai „merteket” és „miértetek”, mert megzavarja az elbeszélés menetét, elveszítik a történet fonálát, ami elhitheti velük, hogy uralható rendben mennek a dolgok, uralható a káosz. Ulrich, a tulajdonságok nélküli ember azonban ráébredt, „hogy belőle elveszett a primitív epikus elem, amelyhez a magánélet ragaszkodik még, jóllehet a közjellegetű világban már minden elbeszélhetetlenné vált, nem követ „fonalat”, hanem végtelen bonyolult szövésű felületre terül ki” (726-727). Azaz (a mi fogalmi nyelvünkön) Ulrich hajlamos deMcOntologizáció révén horizontot nyitni a komplexitás világára.

Ha McOntologizáljuk másokat vagy önmagunkat, akkor úgy tekintünk rá vagy magunkra, mint egy képviselőre, eltekintve az általa vagy általunk reprezentált multiágenseknek (szubénjeinknek) a sokszínűségétől.

Dennett szerint énünk olyan szerepet tölt be mentális világunkban, mint az Egyesült Államok elnöke az USA-éban (vö. Dennett 1998, 31-55). Megvilágító erejű fikció, ha megszemélyesítjük az USA-t, és úgy tekintünk rá, mintha emlékei, érzelmei lennének, bizonyos dolgokat szeretne, másokat utálna, terveket szőne, és ezeket megvalósítaná. Gyűlölné a kommunizmust, nyomasztaná a vietnámi háború emlékei, kreatív lenne a tudományok terén, gyakorta tűnne önelégültnek, és ritkán szentimentálisnak. Ez nem jelentené azt, hogy található az USA-ban egy hivatal, amely mindezekért felelős. Washingtonban hiába keresnénk Amerika énjét, helyette bizonyos intézményeket találunk (pl. Védelmi Minisztérium, Nemzeti Tudományos Alapítvány), melyek részben függetlenül működnek egymástól. Bár nem létezik Amerika Énje, viszont minden államnak van választott elnöke, akinek valójában nincs cselekvő (non-executive) hatalma, hiszen nem tud egyszerre Irakban harcolni, dönteni a bíróságokon, énekelni az operaházakban és indulni az olimpiákon. Az Egyesült Államok Elnöke a nemzet részeit reprezentálja egymás és más országok számára. Más nemzetekkel történő interakció esetén ő országa szóvivője. Az USA-hoz hasonlóan egy ember számra is szükség van a belső világ részeit összekapcsoló, illetve a külvilággal kommunikáló szóvivőre, vagyis Énre.

Az elnökválasztás-analógia megvilágító erővel bír az én fejlődésének magyarázatához. Az elnököt a nép választja egy narratív procedúra keretében: különféle elképzelések fogalmazódnak meg a választók körében (elsősorban az új médiában) az ideális elnökről, majd a jelöltek ezekhez a víziókhöz próbálják igazítani személyiségüket. Arra vonatkozóan, hogy „mit jelent amerikainak lenni” a különféle jelöltek eltérő válaszokat adnak. A folyamat végén azonban csak egyetlen személy reprezentálhatja a nemzetet, és a többieknek tudomásul kell venniük ezt.

Az énrre is tekinthetünk úgy, mint egyfajta választás eredményeként betöltött szerepre. Ezt a „választást” azonban, a belső új média (a tudat) mellett erősen befolyásolják külső tényezők: a szülők, barátok, sőt még az ellenségek is segítenek a „Ki vagyok én?” kérdés megválaszolásában. Az embereknek születésükkor nincs énjük, fokozatosan ébrednek tudatára – a külső és belső megfigyelés, valamint a külvilág hatására – a különféle lehetséges énejeiknek. Akár az elnökválasztás során, végül a legtöbb szavazatot kapott énjelölt tölti be az elme szóvivőjének a szerepét, ő lesz a „valódi én”. Bizonyos pszichológiai problémák esetén (például disszociatív önazonosság-zavar) a többi énjelölt nem nyugszik bele a vereségbe, és folyamatos versengés folyik az elme-elnöki székért, ami kezelhetetlen káoszt eredményez, mivel a belső világ folyamatosan a választás állapotában marad. A kognitív tudomány fogalmkészlete révén tudományosan is megalapozható a fenti történet. A nyelvi rendszerünk tekinthető olyan szóvivőnek, mely különféle alrendszerekből kap inputot. Az „(ÉN) hogyan mondhatnám el, hogy (ÉN) mit gondolok addig, amíg (ÉN) nem tudom, hogy (ÉN) mit mondok” kijelentés Dennett szerint a következőt jelenti valójában: „Amit (ÉN) gondolok, az nem más, mint amit ÉN, vagyis a nyelvi rendszerem mond”. Az én csupán a szóvivő, a különféle szubrendszer reprezentálója.

Más-más időszakokban, eltérő szub-multiágensek hozzák létre azt a sokféle stílusú és tartalmú beszédmintázatot, amelyet szinte lehetetlen egyetlen ének tulajdonítani.

A McOntologizáló látásmód tetten érhető a hollywoodi filmekben is, amelyek személyiségünk kulturális interface-ének ősmintáiként funkcionálnak. A filmes történetmesélés klasszikus formája a hollywoodi elbeszélésmód, melynek lényegi eleme, hogy az ábrázolt szereplők indítékrendszere, pszichológiai állapota nyitott könyv a néző számára. A szereplők miközben egyértelmű kérdéseikre vagy problémáikra keresik a válaszokat, konfliktusokba keverednek környezetükkel. A film a célok elérésével, a problémák megoldásával, vagy fordítva, kudarccal végződik. A legrészletesebben bemutatott szereplő a főhős, aki világos értékekkel, stabil, egy irányba mutató McOntologizált jellemvonásokkal és viselkedéssel bír.

A McOntologizáció az úgynevezett intencionális alapállás szélsőséges formája, amikor az adott rendszerre úgy tekintünk, mint szuper hatékony, kontrollált, könnyen előre jelezhető, standardizált, uniformizált ágensre, azaz például a McDonald's-ra. Dennett (1998, 7-77) olyan rendszereket nevez intencionális rendszereknek, amelyek viselkedése megmagyarázható és előre jelezhető (predict) annak révén, hogy vélekedéseket vágyakat rendelünk hozzájuk. Például egy sakkozókompüter lépéseinek „bejósolására” háromféle stratégiát használhatunk. A design-alapállás felvételekor eltekintünk az adott tárgy fizikai tulajdonságaitól, és pusztán a rendszer funkcionális összetevőit vesszük figyelembe az predikció során. A fizikai hozzáállás általában akkor használjuk, amikor a berendezés nem a terveknek megfelelően működik. Ilyenkor előrejelzéseink a természeti törvényekből kiindulva az adott tárgy fizikai állapotán alapulnak. A sakkozókompüterek játékbeli viselkedése designjukból és fizikai állapotukból kiindulva valójában előrejelezhetetlen. Az egyedüli releváns stratégia az intencionális alapállás felvétele a predikció céljából. Az intencionális hozzáállás felvétele esetén előfeltételezzük, hogy a rendszer racionális, azaz úgy tekintünk rá, mint olyan ágensre, amely bizonyos vélekedések és vágyak birtokában cselekszik. Az intencionális alapállás során az információkat és a célokat a népi pszichológia nyelvén ragadjuk meg. Az információkat vélekedéseknek és hiedelmeknek (belief) tekintjük, a célokat pedig vágyaknak nevezzük.

A hollywoodi film McOntologizált struktúrájával szemben korunk filmművészetét meghatározó deMcOntologizált poszt-hollywoodi film egyik fő jellegzetessége a véletlenszerűség, esetlegesség, epizodikusság ábrázolása a szereplők cselekedetei, jelleme, indítéka, értékrendje, célja vonatkozásában. A film mint egységes, lineáris történet felbomlik, és fragmentálttá válik. A szereplők mintha egy szöveget olvasnának a World Wide Weben amely tele van linkekkel, azaz választási lehetőségekkel, amelyekre esetlegesen kattintva eljutnak valahova, valamiért, valakivel, hogy aztán vagy visszaszörföljenek az eredeti szöveghez, vagy az új linken haladjanak tovább egy másik, számukra még nem ismert választási lehetőségig. Minden új link új kérdéseket vet fel, és új válaszokat igényel.

Ebben az esetben az intencionális alapállás egy másik alverzióját használjuk a cselekvők indítékainak értelmezése során. A deMcOntologizáló jellegzetes módja az abduktív alapállás amikor nyitottak vagyunk az ágens viselkedésének össze nem illő mintázataira, a multiágenst alkotó ágensek komplex interakciójára.

Ottlik (1959, 434) Iskola a határon című regényének hőse, Medve Gábor mikor azt mondja barátainak, hogy „Nekem tízezer lelkem van, melyiket vádoljátok nektek nem tetsző dolgokkal?“, akkor nézőpontot vált, és az önmagára irányuló McOntologizáció helyett deMcOntologizáló alapállást vesz fel, új horizontot nyit. A statikus időszemléletet a dinamikus időszemléletre cseréli, és a Panda-stratégia révén szembenéz önnön sokszínűségével ellentmondásosságával, mentális élete komplexitásával. Ekkor az egyszerűsítő redukció derűjét felcseréli a felfedezés, a kíváncsiság, a kockázat örömeiből származó ontológiai derűvel.

A DEMCONTOLOGIZÁCIÓ DIONŰSZI MÁMORA

Értelmezésünk szerint a deMcOntologizáció szelleme a dionűszoszi, fénysebeséggel áramló információ, amely szétrombolja a rend, mérték, a szép látszat és a redukció víziójára alapozott létezést. Az életet átláthatatlanul komplexszé, értehetetlenné, kontrollálhatatlanná és megjósolhatatlanná tevő „deviantúra”. A deMcOntologizáció során lehetővé válik számunkra, hogy elmerüljünk Inforgia Alan Turing-i extázisának radikális kreatív destrukciójában, az Infoszféra erotikus (egyszerre fájdalmas és kéjes) (info)szférikus zenéjében. A deMcOntologizációt a dionűszoszi révén a deMcDonalizációból absztraháltuk és általánosítottuk. Amikor deMcOntologizálunk, akkor horizontot nyitunk Inforgia fenséges, dionűszoszi komplexitására, amely egyszerre hordozza magában az elbukás tragikumának és a győzelmi mámorok a lehetőségét. Például a sikeres cégeknek ideális esetben már az előtt deMcOntologizálniuk kellene, mielőtt hirtelen a semmiből, a kreatív destrukció hullámain váratlanul felbukkannak a kannibál innovátorok hadai. Ez azért nehéz, mert a komplexitás inherens episztemológiai tulajdonsága éppen az, hogy „nem tudjuk, hogy mit nem tudunk.” Nem tudjuk, hogy a piacunkat bekebelező a kannibál innovátorok honnan jönnek, mikor, és, hogy hogyan fogjuk felismerni őket.

Éppen ezért az evolúciós gazdaságban és a komplex információs társadalmakban dúló túlélési harcban az exaptív reziliencia dionűszoszi tébolyára van szükség, amely során az ágens a McOntologizált algoritmusok által kijelölt szűk induktív ösvény helyett, a bejárható utak komplexitását szemlélve, a nem tudjuk, hogy nem tudjuk típusú – episztemológiai vakfoltot jelentő – tudását kiaknázva jelöli ki az új irányt. “Ami a teremtő áttörés körülményeit és lefolyását illeti” (Hidas, 2018, 187) a deMcOntologizált világlátás számára kedvező állapotaként különböző külső – politikai vagy gazdasági – és belső – pszichikai, vagy egzisztenciális határhelyzeteket azonosíthatunk be (Hidas 2018, 187, Weber 1980, 661). A deMcOntologizációs stratégia alkalmazására kiváló példát szolgáltat az Ice Age: Colission Course című

2016-os animációs film története és a szereplők reziliens stratégiája. A cselekmény középpontjában egy potenciális katasztrófa áll, amely során egy aszteroida a földre csapódva kipusztítaná az életvilágot. A történet során a film hősei számára világossá válik, hogy nem ez lenne az első ilyen katasztrófa, az aszteroida becsapódások egy adott helyen periodikusan ismétlődnek. A szereplők felismerik azt az összefüggést, hogy a periodikus ismétlődés és az aktuális aszteroida becsapódása között oksági kapcsolat lehet. Viszont nem tudják mi az és azt sem, hogy hogyan kezeljék, vagyis „nem tudják, hogy mit nem tudnak”. Hogy többet tudjanak meg a szereplők, felkeresik a becsapódás helyét ahol világossá válik számukra, hogy az aszteroida egyfajta mágneses anyag. A periodikus ismétlődés oka, hogy az első aszteroida maradványai a föld felé vonzzák az újabb aszteroidákat. A probléma most már ismert, el kell érní, hogy a földön található aszteroida-darabok ne vonzzák ide az aszteroidát. A vonatkozó stratégiát a Neil deBuck Weasel dolgozza ki: A földön lévő aszteroida darabokat felhasználva, azokat az űrbe kilöve, el kell téríteni a becsapódni készülő aszteroidát a földtől. A megoldás most már ismert viszont a kivitelezés módja még nem. „Now we know exactly, what we don't know” (Most már pontosan tudjuk, hogy mit nem tudunk.) – összegezi a menyét a kialakult helyzetet. A szereplők szeme előtt két lehetséges megoldás lebeg: keresnek valamilyen eszközt, amelynek funkciói közé tartozik a meteorit darabok kilövése, vagy keresnek valamit, amelynek ugyan nincs ilyen funkciója, de felhasználható erre a célra. A történet hősei a második lehetőséget választják, a terv a következő. A meteorit-darabot egy kitörni készülő vulkán kráterére juttatják és azzal lövik ki azt az űrbe, hogy eltérítse a becsapódni készülő aszteroidát.

A történet szereplői tehát a „tudjuk, hogy nem tudjuk” típusú ismeretet két ízben is „nem tudjuk, hogy tudjuk” típusú – a tervezői tér dionüszoszi komplexitására, vagyis a deMcOntologizált világlátásra épülő – „exaptív tudással” szelídítették „tudjuk, hogy tudjuk” típusú – McOntologizált appolóni – ismeretté. Sem a földön fekvő mágneses aszteroida-daraboknak, sem pedig a vulkán-kitörésnek nem az a funkciója, hogy egy aszteroida pályájának eltérítésében segídkezzenek. A probléma (potenciális aszteroida becsapódás) előtt nem tudtuk, hogy ezeket ilyen módon is fel tudjuk használni. Vagyis maga az exogén probléma tette lehetővé a „nem tudjuk, hogy tudjuk” típusú „exaptív tudás” kreatív kiaknázását. Véleményünk szerint a világ ontológiai, episztemológiai, lokalitás és társadalmi szerkezetének radikális átalakulásai, a „nem tudjuk, hogy tudjuk” típusú „exaptív tudás” felértékelődését és középpontba kerülését eredményezik, amelynek kiaknázását a dionüszoszi deMcOntologizált világ látás teszi lehetővé.

A deMcOntologizáló horizontnyitás egyik exaptív eszköze a könyvünkben már korábban tárgyalt davidsoni metaforafelfogás, illetve wittgensteini másodlagos jelentés. Mikor metaforikusan illetve, másodlagos jelentésben használjuk a szavakat, akkor eredeti funkciójuk alapján kooptáljuk őket egy másik feladatra. A szó szerinti jelentésű szavak exaptív használata révén új horizont nyílik a „nem tudjuk, hogy nem tudjuk” világára. Ilyen metafora Inforgia is, amely az információs társadalom életének

orgiasztikus, dionüszoszi aspektusára hívja fel a figyelmet. Metaforikusan a metaforákra tekinthetünk úgy, mit olyan apollóni kápráztató fénypontokra, amelyek a dionüszoszi sötétbe (Inforgia komplexitásába) való belenézés eredményei. Egyszerre a „kor szemének” öngyógyító manővere, és a dionüszoszi komplexitásba való bepillantás vibráló emlékfoszlánya.

A nyelv exaptív használata révén nyitott újabb és újabb horizontok különféle aspektusokból tárják fel Inforgianak a „nem tudás nem tudásából” származó terra incognitáját. Az emberek közötti lényeges különbség nem az életkorukban, hanem az információhoz való jutásban, illetve az információ produktív felhasználásában rejlik. Ez alapján Inforgia humán ágensei az első valódi „nem-nemzedék” tagjainak tekinthetők, Olyan „infomádok” (információs nomádok), akik „World Wide Weben”, „kibernomádokká” válva szabadon vágázhathatnak az „újközépkori” virtuális térben. Antropológiai szempontból „Homo Internetiensisz Mobilis”-ként írhatók le, kortól és nemtől, valamint politikai hovatartozástól függetlenül. Bárkire „Homo Internetiensisz Mobilis”-ként tekinthetünk, aki valamilyen módon részesül a számítógépes világhálón fénysebességgel áramló tudásból: vagyis előállítja, továbbítja vagy felhasználja. Az információhoz jutás joga stratégiai kérdés. Egyre szélesebbre nyílik a társadalmi olló: vannak olyan fiatalok, akiknek alanyi jogon jár az információ (családi háttér, idegen nyelvek elsajátításának lehetősége), mások viszont, bármennyire szeretnék, nem részesülhetnek az információs társadalom áldásaiból. A világháló nyitott, folytonosan változó tanulási környezetévé vált minden központi direktívától mentesen. Ebben az állandóan alakuló virtuális térben együtt vágat szülő és gyerek a digitális látóhatár vagy tudáshorizont felé.

Attali (2004) szerint az emberek eredendően nomádok, és a 21. században visszatérnek a gyökereikhez. Számos tanulmány olvasható arról, hogy Dzsingisz Kán mongoljai nevéhez nem fűződött technológiai áttörés, nem alapítottak új világvallást, nem írtak világhírű drámákat, nem alkottak maradandót a mezőgazdaságban. Mesterembereik nem voltak a kor divatdiktátorai, manufaktúráikban nem készültek esztétikus porcelán-edények, nem építettek hatalmas épületeket. Miközben keresztül-kasul nyargaltak a világban, és lerombolták a mások által épített várakat, városokat, összekapcsolták a különféle kultúrákat. Rengeteg folyón és hídon keltek át, hogy közvetítsenek a folyók által egymástól elválasztott speciális életformák között, vagyis globalizálják őket. A mongolok nem csupán az árukereskedelem számára „globalizálták” a világot, hanem a gondolatok és a tudás áramlása számára is.

Az infomádok a középkori nomádok 21. századi leszármazottai, „áramló közösséget” alkotnak. Az „áramlás” a mobilitást preferáló életstílus, legyen szó munkáról vagy szórakozásról. A mobilitás a kultúrák közötti utazás. Inforgia neonomádjai élvezik a különféle gondolatrendszerek, virtuális tájak, életformák, érzelmek, létállapotok közötti vándorlást. A digitális és az analóg sztyeppék meghódítását. Nem szeretik, ha nyereg alatt puhítják őket, ha a folyókat természetes határoknak tekintik, ha a hidakat eltorlaszolják, ha a gázlókon feltartóztatják őket, ha a várkapukat és a városokat

bezárják előttük. A neonomádok áramlása a változásban való élés változatlan akarása. A változás pedig nem más, mint utazás különféle kultúrák és normák között.

A POSZTMCONTOLOGIZÁCIÓ

Értelmezésünk szerint a posztMcOntologizáció az apollóni McOntologizáció és a dionüszoszi deMcOntologizáció szintézise, a megszelídített kreatív destrukció, a szép látszat és a démoni valóság kényes egyensúlya. Trendi ruhákba bújt szatírok elegánsan, coolturáltan szörfölnek a Starbuckizált időben. A posztMcOntologizáló inforgok az önfeledtség határán egyensúlyozva nézik Inforgia örök Szent Vitus táncát és diszkréten billegnek a zenére. Mindenkit érdekel, de senkit se ragad magával az „onto-mánia”. Jelszavuk: mérték és mámor. Vigyáznak arra, hogy ne vegyenek fel „szezonzselt világnézetet”, és nem akarnak minden „börbe” belebújni, minden érzelmet átélni, állandóan alakot váltani. A posztMcOntologizációt az apollóni és a dionüszoszi szintézise révén a posztMcDonalizációból absztraháltuk és általánosítottuk. Ritzer szerint a posztMcDonaldizáció paradigmatiszervezete a Starbucks kávéhálózat, mely különleges kávékat kínál vásárlóinak. A kávé a nyersolaj után a második legkeresettebb árucikk a világon. Vannak alap- és különleges kávék, utóbbiak a minőség szimbólumainak tekinthetők. A minőségi kávék jobb minőségűek, mint az élelmiszerboltokban kapató legmármárkásabbak. Az USA-ban a kilencvenes évek közepén az átlagos kávéfogyasztás csökkent, viszont megnőtt az érdeklődés a különleges kávék iránt. Ez négy feltétel teljesüléséből adódott: (1) Az egészséges élet iránt megnövekedett igény a vevőket kávéivásra ösztönözte az alkoholfogyasztás helyett. (2) Az újonnan nyílt kávéházak a társas kapcsolatok új szimbolikus tereivé váltak. (3) Nőtt a luxus iránti igény, és a különleges kávé fogyasztása a luxus egy elérhető formája. (4) Az emberek egyre többet tudnak a kávékról. A Starbucks alkalmazottai többnyire főiskolások és egyetemisták, akik különleges tréningjüknek köszönhetően képesek a kávékkal kapcsolatos legváratlanabb kérdésekre is válaszolni. Fontos, hogy a felszolgálók kellő mennyiségű tudással és kreativitással bírjanak, hiszen a fogyasztók közül sokan professzionális kávészakértőknek tekinthetők. Az eladóknak ezért gyakran efféle kérdésekre kell válaszolniuk: „Ha csokoládéhabot adok desszertnek, akkor ahhoz milyen kávéval célszerű kínálnom?” A Starbucks működését három alapelv határozza meg: vendégszeretet, minőségi kiszolgálás és oktatás (tudástermelés). Pontosan azt a kávéval kell elkészíteni, amit a fogyasztó megrendel, és udvariasan, valamint kreatívan meg kell válaszolni a kávézással kapcsolatos összes lehetséges kérdést. A következő hat irányelv részletes képet ad a Starbucks minőségialapú ontológiájához kapcsolódó értékekről és rítusokról. (1) Megfelelő munkakörülményeket biztosítunk és egymással mindig tiszteletteljesen és méltóságteljesen bánunk. (2) Tiszteljük és értékeljük a sokszínűséget, mivel az alapvető eleme üzleti filozófiánk. (3) Mindig a legmagasabb szintű normákhoz igazodunk mindabban, amit teszünk. Alapanyagaink beszerzésekor, a kávészemek pörkölésekor, vagy a kávé pontos leszállításakor. (4)

Vendégeink és fogyasztóink szívélyes kiszolgálására törekszünk a nap bármely órájában. (5) Célunk az, hogy tevékenységünkkel pozitívan járuljunk hozzá környezetünk és közösségünk mindennapjaihoz. (6) Felismerjük, hogy nyereségünk szerves része jövőbeli sikereinknek. érintettek, hogy nem abban a döntési szituációban, vagyis szemetesládában, vannak, amiben hiszik magukat, tehát vannak a problémákra minőségi megoldások. A Starbucks olyan színpad, ahol az apollóni keretek között élhető át a dionüszoszi mámor.

A McOntologizáció, a PosztMcOntologizáció és a DeMcOntologizáció során különféle világhorizontokat nyitunk. Husserl a Karteziánus elmékedések című művében az írja, hogy a „horizont nem más, mint előre jelzett lehetőség” (Husserl, 2000, 57). Vagyis a fenti háromféle ontologizálás révén lehetőségshorizontokat nyitunk és zárunk ki. Inforgia táguló őshorizontja jelenleg a minden lehetséges horizontot magába foglaló Google kereső.

A posztMcOntologizáció tehát a McOntologizáció és a deMcOntologizáció szintézise. Shakespeare Vihar című műve a poszt McOntologizáció lehetséges példája. Porsperonak, a mű főhősének, a kontrollált álvihar előidézőjének két segítője van, Ariel és Caliban. McGinn (2006,145) allegorikus értelmezése szerint Prospero és Ariel viszonya értelmezhető egy művész és annak talentuma közötti relációként. Interpretációnk szerint a művész mint ágens az, aki a nevét adja, akit az alkotás szerzőjének tekint a külvilág és aki felelős az egész projekt sikeréért. A talentum az az ágens, aki észreveszi azokat a még elmosódó, eredeti mintázatokat, amelyeket a művész tesz explicitté és formál műalkotássá. A Polányi (1992; 1994) által elkülönített hallgatolagos és explicit tudás találkozik egymással az alkotás boncasztalán. Ariel, mint a dionüszoszi mámorban alkotó szellem, totálisan meg szeretne szabadulni, a művész apollóni utasításaitól, kontrolljától. Szűk számára az alkotó mentális világának apollóni színpada. Prospero célirányos tervezői attitűdje korlátozza Ariel alkotói szabadságát, függetlenségét. A kreatív szellem mindenféle formai kötöttség nélkül szeretne megnyilvánulni. A dionüszoszit azonban még képviseli egy ágens: Caliban. Ő az alkotói lét állati aspektusa, a túlélésre, szaporodásra törő, fenségesen torz őserő, az áradó matéria, aki miközben könyörtelen és nem riad vissza semmiféle gonoszságtól, mégis tragikus világszemlélet jellemzi, ami valóságos, mély tartalommal tölti meg az apollóni formát. A három ágens viszonya hűen példázza a posztMcOntologizáció egyszerre McOntologizáló és deMcOntologizáló világát.

Shakespeare Vihar című darabja az onto-designerré válásról szól. Természetesen Shakespeare korában a szó szoros értelmében nem voltak derűtervezők, de a céljaik elérése érdekében terveket szövő és azokat megvalósító emberek, igen. Hiszen mindannyian implicit vagy explicit, átfogóbb vagy kisebb tervek kiötlői, megvalósítói, pusztán haszonélvezői vagy éppen elszenvedői vagyunk. A Vihar című darab főhőse, Prospero, miután uralkodóból „könyvemerré” vált és fokozatosan

elveszítette a valóság feletti hatalmát (melynek eredményeként öccse megfosztotta trónjától és száműzte) egy szigetre került, ahol tizenkét év alatt könyvemberből reontológussá képezte magát. Mintegy mestermunkaként a sziget elhagyása előtti négy órában olyan virtuális teret formált és működtetett, melynek álviharában korábbi ellenségei kénytelenek voltak újratervezni, újjáalkotni önmagukról és a világról alkotott korábbi elképzeléseiket, miáltal ők is jobb tervezőkké váltak. A Prospero (pontosabban Ariel) által létrehívott négy órás viharban minden szereplő (még Prospero is) új tervezési tapasztalatokra tett szert. A vihar felfogható egy olyan közös alkotói folyamatként, melynek, részben alakítható (posztMcOntologizálható), kereteit Prospero szabta meg, de a többi „tervező” is fontos résztvevőjévé vált a nagy közös design megalkotásának. Természetesen minden szereplő tehetségének, tervezői tapasztalatainak, motiváltságának, képzelőerejének, morális és esztétikai érzékének függvényében vette ki a részét a „szép új világ” megvalósításából. A darab végén Miranda, Prospero lánya, a következő szavakkal dicséri a vihar lecsendesedését követő, esztétikai értelemben is vonzóvá vált, újratervezett ontológiai derút: „Hány kedves arcot látok itt! Be szépek / Az emberek! Óh, drága új világ, / Amelyben ilyen nép van.” Miranda (kinek neve csodálnivalót jelent) szemében ez az igazság és a szépség pillanata: a sziget mint organikus egység esztétikai és intellektuális értelemben is koherens, szisztematikus egésszé vált, Prospero nyugodtan eltörheti varázspálcáját és tengerbe dobhatja könyveit. Egyszerre vonzó (lovely), működőképes és okos terve megvalósult: hiszen a virtuális vihar eredményeként létrejövő organikus egység nem csupán a művészet klasszikus célja, de a tudás és az igazság lehetséges modellje is.

A posztMcOntologizáció másik példája a *Trainspotting I.* és *II.* című filmek, melyek értelmezésünk szerint a “listázás esztétikájának” keresztelt kategória paradigmaformáló darabjai. A “listázás esztétikáját” a jobb híján “adatbázis-esztétikának” nevezhető tágabb kategória alfajának tekintjük. Lev Manovichnak *Az adatbázis*, mint szimbolikus forma című könyvfejezetében (mely megjelent az *Az adatbázis esztétika* című gyűjteményes kötetben is) az fejtegeti, hogy a regény, illetve az irodalmi ihletettséggű film narratív módon ábrázolták a világot, velük szemben a számítógépkorszak, illetve az új-média önkifejező eszköze az adatbázis. Az adatbázisok lovagjaiként — tesszük hozzá — az a feladatunk, hogy új és új összefüggéseket keressünk az adatok között. Az adatbázisokhoz való viszony szempontjából evolúciós-pszichológiailag radikális különbség mutatkozik a női és a férfiagy között (Baron-Cohen, 2006, 15-26). Előbbi empaticus, azaz szereti más emberek elméjét olvasni, értelmezni, és tovább írni a személyeket konstituáló narratívákat. A férfiagyra a rendszerezés jellemző, ami annyit jelent, hogy a férfiak erős késztetést éreznek arra, hogy rendszereket tárjanak fel és építsenek. A rendszerekbe nem csak az absztrakt vagy technikai, hanem a társas rendszerek (például a férfi-női kapcsolat) is beleértendők. A rendszerezés egy formája a listázás, például egy zenerajongó a zenei gyűjteményét kiadási évszám alapján sorrendbe állítja. Nick Hornbynek *A pop, csajok satöbbi* című első regényében a főhős

lemezgyűjtő, de a listázás esztétikájának jellemző, klasszikus darabja például Defoe Robinson Crusoe, Mark Twain Huckleberry Finn című regénye is. A Trainspotting cím azt a (férfiakra jellemző) tevékenységet jelöli, amikor a vonatlesők listázzák a vonatok számait, típusait. A film rendezője, Danny Boyle egy vele készült interjúban is azt hangsúlyozza, hogy a film listázás jellegzetes férfiszexuális ragadja meg.

A Trainspotting I-ben az alkotók kiválóan ábrázolják a férfi és a női gondolkodás közötti különbséget. Mégpedig úgy, hogy a filmben női szereplők az igazi rendszerépítők (férfiagyak), hiszen ügyesen tervvisszafejtik a fickóik viselkedése mögött rejlő terveket, és sajátjaikkal helyettesítik. A filmbéli nők tehát (legalábbis a férfi-női kapcsolatokat illetően) meta-trainspotterek, akik a rendszerező elméletet rendszerezik, és illesztik a saját átfogóbb terveikhez. Vagyis a Trainspottingban mindenki adatbázis-elmével bír, az "adatbázis-esztétikája" felülírja az evolúciós pszichológiai megfontolásokat. Boyle szerint a férfivilágból származó rendszerezési hajlamot a kultúra a női nem számára is elérhetővé teszi, azaz mindannyian trainspotterek vagyunk. Ez egybecseng Svetlana Alperesnek (2000) A hű képet alkotni című könyvében kifejtett gondolatokkal. Mint az köztudott, Alperes megkülönbözteti az itáliai elbeszélő festészetet a holland leírótól. Szerinte a XVII. századi holland festészet megértésének kulcsfigurája Huygens, aki kétezer soros költeményében "költői leltárt", azaz listát készített a feleségével végzett mindennapi tevékenységükről, melynek fő eleme az új tudományok eredményeinek a közös feldolgozása. Alpers példájában tehát mindketten proto-trainspotterekként viselkedtek, midőn a házasságuk intim szférájába illesztették a rendszerépítő agyak termékét, a tudományt. Az alpersi leíró festészet ábrázolásmódja nem csupán a film szereplőire illik, hanem az alkotókra is. Boyle és csapata ugyanis tekinthető meta-meta-trainspottereknek, akik meglesik és ábrázolják a filmbeli trainspottereket. Erre rá is játszanak a filmbe integrált dokumentumszerű jelentekkel. Az alkotásnak ugyanis nincs cselekménye, videóklipszerű epizódok váltják egymást, melyeket időnként a dokumentumszerűség egészít ki. A Trainspotting I-et Renton hangalámondása kapcsolja egybe, de nem tekinthető narrátornak, inkább magyarázatokat fűz a látottakhoz. Ezek kvázi tudományos magyarázatok, melyek a leírt tényeket értelmezik, összefüggéseket keresnek az adatok között. A Trainspotting első részének pretextusa Welsh Trainspotting (1993) című regénye, melynek egyik központi szervező elve a szeméttel (junk), a szarral (shit, shite), a bullshittel való szembenézés. Welsh többek között Salinger Rozsban a fogó című művére reflektál, melyben a főszereplő a bullshit szinonimájával (a phonival) küzd. Salinger regénye tekinthető fejlődésregénynek, melyben a főhős fokozatosan megtanul szörfölni a bullshiten, ahelyett, hogy radikálisan visszautasítaná vagy pedig elmerülne benne. Welsh számos regényének alapkérdése, hogy a főszereplők mit tudnak kezdeni a mocskokkal, a szarral, az aljassággal, az árulással. A Trainspotting című film második részében többször is elhangzik, hogy "először a lehetőség aztán az árulás". A narratívát felváltja „ugyanannak az örök visszatérése”: kiemelkedés a szarból, aztán belemerülés, majd megint kiemelkedés... vég nélkül. Narratívák helyett loop-ok szervezik a bullshittel

mindennapjait. Mindkét részben próbálnak viszonyulni ehhez a világnagy bullshithoz, végső megoldás nélkül. A regényben gyakran játszanak is a szóval: például: “Pit Bull, shit bull, busshit terrier”. A szóban forgó pitbullt fenékbe is lövik egy légpuskával, és elégedetten konstatálják, hogy nekiugrik a gazdájának. Danny Boyle “leíró digitális film-festészete” a valóság és a képzelet, illetve a realitás és virtuális elmosódó határsávjában mozgatja a kamerát, posztMcDonaldizált “költői leltárát” adja antihősei küzdelmének. Azokat a gesztusokat, megtestesüléseket ragadja meg, listázza, amelyek révén a szimulakumba vetett junkik igyekeznek a bullshiten szörfölve cool-módon életben maradni. Azt ábrázolja, hogy a szarból hogyan lehet, ha csak időlegesen is, aranyat csinálni. Hogyan lehet sturbackizáltan listák révén élvezni a szart. A szimuláció világában egyetlen referenciális pont a test. A szereplők mintegy testet öltenek a film képi világában. Welsh regényében Edinburgh-ból Londonba közlekedő vonatot a szereplők Inter Shitty-nek nevezik. Ebből könnyen asszociálhatunk a “bullshitspotting” kifejezésre. Az egész élet egy nagy bikaszar, de időlegesen ez a tudás elfelejthető, sőt élvezhető. A nagy utazás lehetősége, reménye —mert inherens része az árulás— csupán bullshit. Viszont rendelkezésünkre áll az élvezetek listája, Begbie szinte ölni tudna, mikor kiderül, hogy a Londonba történő hosszú utazásra a Beteg Srác nem hozott kártyát. Renton is csak úgy tudja vállalni az utazás fáradalmait, hogy a WC-ben belövi magát. A bullshit-valóságból a testen, mint interfacen keresztül vezet az út a megszentelt, bár előbb-utóbb pokollá váló mennyországba. E filmvilág központi szervező elve tehát a szar metafizikája, és az abból való kitörés lehetőségének illúziója. A második részben elhangzó, “először a lehetőség, aztán az árulás” szlogen nem csupán arra utal, hogy az emberek előbb utóbb elárulják egymást, hanem arra, hogy a lehetőség csak időleges, és látszólagos, valójában a szar az úr. A szereplők folyamatosan megkísérelik apollóni rendbe szedni szétcsúszó életüket és ez ideig, óráig sikerül is nekik. Az apollóni forma ígérete lehetővé teszi számukra, hogy létezni tudjanak bullshiten szörfölés dionüszoszi mámorában.

A posztMcOntologizáció harmadik releváns példája az eBay online aukciós oldal, amely egyszerre McOntologizált és DeMcOntologizált (Ahuvia – Bilgin, 2011, 361-384). Az eBayizáció McDonaldizált: 1. Az információs technológia biztosítja az együttműködés hatékonyságát. 2. Az egész folyamatot kvantitatív módon mérik és analizálják, ezért előrejelezhető. A eBayizáció deMcDonaldizált: 1. Az eladás-vásárlás folyamata decentralizált, a piac által közvetített kontroll jellemzi, mindenféle bürokratikus beavatkozás nélkül. 2. A szerteágazó áru kínálata miatt az, hogy mit találunk a virtuális piacon, előrejelezhetetlen. Az apollóni elem a szoftverek által biztosított virtuális piactér, illetve a vásárlás szabályai. A dionüszoszi pedig az áruk kavargó áradata, sokszínűsége, az inforgoknak a vásárlás rítusait, mítoszait teremtő és átélő, szimbólumokat generáló „orgiája”. Az ebuyizáció során az archaizáló tekintet látványéhsége és gyűjtési szenvedélye keres kielégülést. A posztarchaikus ontológiával bíró Inforgiában a mobiltelefonok, tabletek kijelzői, a számítógépek monitorjai kijelölik a világ közepét, ahol a digitális érintkezik az analóggal. Ahol

(némiképp ironikusan fogalmazva) a profán ujj Szent Ujjhegygé válik. Azt, hogy az ebayizáló humán ágensek mit fognak megpillantania virtuális látóhatáron, a Google-keresőnek mint őshorizontnak a logikája határozza meg. A Bölcsék Köve nem más, mint a keresőmotorok titkos algoritmusa, amelynek megfejtése korunk egyik legizgalmasabb elfoglaltsága. Ugyanis azok a szolgáltatások, amelyek egy adott kulcsszó vonatkozásában nem tudnak az első oldalra kerülni, halálra vannak ítélve. A korszak szeme, az ebayizált tekintet nem hagyja, hogy elhatalmasodjon rajta a befogadás illúziója. Elődeikkel ellentétben az inforgok nem a képek passzív befogadói, hanem, olyan kreatív ágensek, akik szívesen eljátszanak a különféle lehetséges értelmezésekkel. Hosszú harc folyt a gyártók és a fogyasztók között arra vonatkozóan, hogy kinek az értelmezése az autentikus. Ezt a küzdelmet egyértelműen az utóbbiak nyerték. Inforgiában a gyártóknak, szolgáltatóknak olyan termékeket, illetve szolgáltatásokat kell kínálniuk, amelyek tálcán kínálják a fogyasztói interpretáció lehetőségét. A termékek mint okos ágensek a legújabb technikai, társadalmi és esztétikai tudás apollóni lidércfényei a jövő dionüszoszi horizontján.

ARCHAIKUS GYÖKEREK: A MÁGIA ÉS A SZIMBÓLUMOK VILÁGA

MÁGIKUS REALITÁS

Inforgia a mágikus realitás földje, nem csupán a mágikus realizmus irodalmi és képzőművészeti jelenléte miatt. Az Apple például a következőképpen reklámozza a mágikus billentyűzet (Magic Keyboard) használatából származó ontológiai derűt. A Magic Keyboard billentyűzet karcsú dizájnja beépített tölthető akkumulátorral és fejlett billentyűfunkciókkal párosul. A billentyűk alatti továbbfejlesztett pillangómechanizmus növeli a stabilitást, az optimalizált billentyűútnak és a laposabb kialakításnak köszönhetően pedig a Magic Keyboard rendkívül kényelmes és precíz gépelési élményt nyújt. Automatikusan kapcsolódik a Macedhez, így azonnal munkához láthatsz. Az akkumulátora pedig hihetetlenül tartós – töltés nélkül is akár több mint egy hónapig képes üzemben tartani a billentyűzetet.

A Gulf News (Dubaiában megjelenő angol nyelvű napilap) egyik, a neten taláalomra megtalált cikkének a címe a következő: Surfing magical world of the World Wide Web (Szörfölés a Word Wide Web mágikus világán) A következő hermetikus, mágikus hirdetés olvasható a neten:

Megjelent a Gartner mágikus négyzete az adattárházak adatbázis rendszereiről. Íme:

A Gartner az SQL Server erősségeiként említi az alacsony TCO-t, a PDW-ben rejlő lehetőségeket és a széles körben elérhető SQL tudást és supportot. A gyengeségek között a clusterezés és a magas rendelkezésre állás fontosságának elhanyagolása, az

SSIS és egyéb teljesítmény monitorozó eszközök hiánya, a csak Windowsos oprendszer támogatás jelenik meg. A hipertext, vagy hiperszöveg hiperhivatkozásait Landow „mágikus ablakoknak” vagy „mágikus kapuknak” hívja. Gregory Ulmer szerint „az adatbázisokban szereplő bármely tényszerű egység szimbólumként tud funkcionálni ...”(Müllner, 2007, 97-98). Lev Manovich úgy véli, hogy a számítógépes korszak kulturális kifejezőmódja nem a narratíva, hanem az adatbázis mint szimbolikus forma.

Ervin Panofsky azon elemzését követve, melynek során a lineáris perspektívát mint a modern kor „szimbolikus formáját” vizsgálja, az adatbázist a számítógépes kor (vagy ahogyan a filozófus Jean-Francois Lyotard 1979-ben kiadott híres, *A posztmodern állapot* című könyvében fogalmazott az „informatizált társadalom”) új szimbolikus formájaként is értelmezhetjük, egy új módszernek, amellyel önmagunk és a világ tapasztalatait rendszerezhetjük (Manovich, 2009) Könyvünk ezen fejezetében az archaikus társadalom mágikus és szimbolikus gondolkodásának bemutatása révén kíséreljük meg feltárni Inforgia poszt-archaikus társadalmának ontológiai előzményét. Történelmi utazásunk remélt eredménye a megértésből és a ráismerésből származó derű.

HARC A MÁGIA ELLEN

Az archaikus kor embere vonzódott a spirituális valósághoz, ez a mindennapi életben támogatást, támpontot, döntési lehetőségeket adott a számára. Ez megjelent a különféle vallásokban, illetve ezzel párhuzamosan a mágiában is. A mágia használata a különféle célok elérésében, a jövőndő megtudásában, a holtakkal való kommunikálásban, és még sok célban valósult meg, melyek közül még ma is nagyon sok népszerű. A mágiában a kor embere, céljai elérésében, ezek profán voltához, a szentet, vagy a természetfelettit akarta felhasználni. Ez ellentétben áll a vallásokkal, ahol a általában a szent tisztán jelenik meg a profánban, és így akar segítségek, támpontot adni az individuumnak. Éppen ezért a tiszta szentre épülő vallások, a mágia ellen fordultak és általában tiltották ennek a gyakorlatát. A mágia kezdeteit sokan, az ókori Egyiptomi Birodalomhoz kötik. Onnan vette át az arab világ, majd a XII. – XIII. században az Ibériai –félszigeten keresztül érte el a keresztény kultúrát. Azonban a mágiával kapcsolatos, vagy az arra utaló írások közül, mindenképpen ki kell emelni a Szentírást, mely, mint említettem, a szent tisztaságát kívánta védeni, a szent profanizálásával szemben. Már az Ószövetségi időkben is találhatunk a jóslással, mágiával és a spiritizmussal kapcsolatos forrásokat. A Mózesi törvénykönyvek is figyelmeztettek a mágia veszélyeire: „...varázslást ne üzzetek és ne jövőndögessetek...”³ Vagy egy másik helyen: „Ne forduljatok halottidézőkhöz, és ne tudakozódjatok jövőndőmondóknál, mert tisztátalanokká teszitek magatokat

³ Mózes 3. Könyv, 19, 26.

velük.”⁴ Vagy: „Ha valaki halottidézőhöz és jövendőmondóhoz fordul, és követi őket a paráznaságban, ellene fordulok az ilyen embernek.”⁵

Máshol az álprófétálásról, a jelekről, álolmlátásról szól az Írás: „Tartsatok meg és teljesítsetek minden ígét, amelyet Én parancsolok nektek! Semmit se tégy hozzá, se el ne végy belőle! Ha próféta vagy álolmlató támad közötted, és jelet vagy csodát ad tudtadra, és bekövetkezik az a jel, vagy csoda, amelyről beszélt neked, és azt mondta, hogy kövessünk és tiszteljünk más isteneket, akiket, nem ismertél, akkor se hallgass, annak a prófétának a beszédére, vagy arra az álolmlatóra, mert csak próbára tesz benneteket Istenetek az Úr, hogy megtudja, valóban teljes szívvvel és lélekkel szeretitek-e Isteneteket, az Urat.”⁶

A gyermekek feláldozásának a tilalmát, a varázslatűzést, jelmagyarázást, kuruzslást, igézést, az átokmondást, szellemidézést, jövendőmondást, halottidézést szintén említi az egyik Mózes Könyv.

„Ne legyen köztetek olyan, aki a fiát vagy leányát áldozatul elégeti, ne legyen varázslástűző, se jelmagyarázó, kuruzsló vagy igéző. Ne legyen átokmondó, se szellemidéző, se jövendőmondó, se halottaktól tudakozódó. Mert utálatos az Úr előtt mindaz, aki ilyet cselekszik. Ezek miatt az utálatos dolgok miatt űzi ki előled is őket Istened az Úr. Légy fedhetetlen, Istened, az Úr előtt. Mert azok a nemzetek, amelyiket elűzől, jelmagyarázókra és varázslókra hallgatnak, de neked nem engedi meg azt, Istened, az Úr. Prófétát támaszt Atyád fiaid közül, Istened az Úr, olyat, mint én, ő reá hallgassatok.”⁷

Ézsaiás Könyve, arra figyelmezteti a zsidóságot, hogy ne forduljanak halottidézőkhöz és jövendőmondókhoz, ugyanis olyan dolgokat beszélnek, melynek nincs jövője a válaszokat nem a holtaknál kell keresni.

„Ha majd azt mondják nektek, hogy forduljatok halottidézőkhöz és jövendőmondókhoz, akik suttognak és mormolnak, azt feleljétek: Nem Istenséghez kell fordulnia a népnek? A holtakhoz kell fordulni az élők helyett? A törvényre és intelemre figyeljétek! Hiszen ők olyan dologról beszélnek, amelynek nincs jövője. Szomorúan és éhesen bolyong a nép az országban. Ha éheznie kell, fölháborodik,

⁴ Mózes 3. Könyv, 19, 31.

⁵ Mózes 3. Könyv, 20, 6.

⁶ Mózes 5. Könyv, 13, 1-4.

⁷ Mózes 5. Könyv, 18, 10-15.

gyalázza királyát és Istenét. Fölfelé néz, majd a földre tekint, de csak nyomorúságot és sötétséget lát, nyomasztó borút, homályba taszítva.⁸

Hogy Újszövetségi példát is vegyünk, Pál apostol egy megszállott lánnyal való találkozását találhatjuk az Apostolok Cselekedeteiben. „Történt pedig egyszer, hogy amikor az imádkozás helyére mentünk, egy szolgáló leány ment velünk szemben, aki jövőmondó lélek volt, és jóslásával nagy hasznot hajtott a gazdájának, Követte Pált és minket, és így kiáltozott: „Ezek az emberek a Magasságos Isten szolgálói, akik az üdvösség útját hirdetik nektek.” Pált azonban bosszantotta, mert megfordult és azt mondta a léleknek: „Parancsolom neked Jézus Krisztus nevében, hogy menj ki belőle.” És az még abban az órában kiment belőle.”⁹

Érdeemes megfigyelni a történetben, hogy a lélek hol kísérti meg az apostolokat: az imádság helyén, azon a helyen, mely veszélyt jelent rá. Az ima erősíti ugyanis a hitet. Amit az apostolok után kiabált, igaz volt, de mégis miért haragudott meg akkor Pál? Éppen azért, mert a lélek ravasz volt, hiszen a luciferi bűnnel, a kevélységgel, hatalomvágygal akarta őket öntelté tenni. Aki hatalmában öntelt, az már nem nevezhető hiteles embernek. Látható az is a szövegben, hogy a leány jövőmondóként kereste a pénzt a gazdájának. Pál mégis a gonosz lelket űzte ki. Ebből egyértelmű az utalás arra, hogy a varázslás és egyéb adottságok egyértelműen a gonosz erők műve. Éppen ezért egyértelműsíthető a Szentírás ítélete az ilyen cselekedetekre:

„De a házi bálványok hazug kijelentést adnak, a varázslók megcsalnak látomásaikkal, haszontalan álmokat beszélnek el, és amivel vigasztalnak, mit sem ér.”¹⁰

A Galatákhoz írt levélben egyértelműen a test rossz cselekedeteihez sorolta a bálványimádást és a varázslást:

„A test cselekedetei azonban nyilvánvalóak, még pedig ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés...”¹¹

Az Apostolok cselekedeteiből ismerős Simon mágus története, aki pénzért akarta megvenni az apostolok hatalmát, a Szentlelket.

A fenti ószövetségi helyek mondanivalója alapján láthatjuk, hogy a zsidóság tartott a varázslástól, a gonosz tudományoktól. Ennek oka az, hogy mivel kis nép voltak, és

⁸ Ezsaiás Könyve 8, 19-22.

⁹ Apostolok cselekedetei, 16, 18.

¹⁰ Zakariás Könyve 10, 2.

¹¹ Galatákhoz írt levél, 5, 19.

egy Istent imádtak, ellentétben a körülöttük élő népekkel, féltették hitüket és a kultúrájukat. Több ószövetségi könyv, azért íródott, hogy írásban rögzítse a hagyományokat. Egy példát, érdemes megnéznünk ezek közül. A teremtés története, pontosan ezért lett rögzítve, hogy a vallási hagyomány ezzel tovább adható lehessen a következő nemzedékeknek. Az egész Teremtés Könyve szimbólumok könyve. Amikor ez a könyv íródott a zsidóság az egyiptomi kultúra, vallások és babonák hatásaitól tartott. Attól, hogy ezek beférkőznek az eddig tiszta és zárt hitvilágukba, ez végzetes következményekkel is járhat. Tehát a pogány gnosztikus tudás komoly veszélyeket jelentett. Ennek a tudásnak a szimbóluma a csábító, gonosz kígyó. Egyiptomban a tudás szimbóluma a kígyó volt. Ezért látható a fáraó homlokdíszén az ágaskodó királykobra. Így a kígyó a gonosz tudást jelképezi, mely az embert eltántorította a jótól. A gonosz azonosult a kígyó ábrázolással. Az ember világa kozmosz, minden külső külső támadás káosz – írja Eliade (2014, 35). Az ellenségek az világdémonnal, az óssárcánnyal válnak egyé. A mi világunk elleni támadás a mitikus sárkány bosszúja, mert felkel az Isten műve, a kozmosz ellen. Ré istennel azonosították a fáraót, Apophis sárkány legyőzőjével. A sárkány, a tengeri szörny, az őskígyó képe, a kozmikus víz, a sötétség, az éjszaka és a halál szimbóluma, a formátlan és a virtuális, aminek nincs formája (u.o.). A kígyó, a sárkány, a démonnal egyenlő. Gazdag forrása a Biblia a démonológiának. Az angol demon szó a görög daimonia szóból származik. Ezt a szót hatvanszor használja az Újszövetség, tizenkilenszer egyes számban, negyvenegyszer többes számban.¹²

A gonosszal, vagy a profanizálással szembeni harc, az eddigi történelmünket teljesen átfogta. Az ellene való küzdelemre is utal egyértelműen a Szentírás:

„Öltözzétek fel az Isten, minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek minden ravaszságával szemben. Mert nem vér és test ellen van nekünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, az élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak.”¹³

A fentiekből láthatjuk, hogy a az ókori ember világát és akár ha a zsidóság vallását vesszük, áthatja és érinti a mágia, illetve jelenléte már a korai időktől egyértelmű. A vallás és a mágia is szimbólumokra épül, mely jelekben, nyelvben, hiedelmekben szokásokban...jelenik meg. Ezek, bár gyakran csökevényes és torz formában, de a mai életünkben is megjelentek.

¹² Dr. Arnold Fruchtenbaum: Démonológia: A démonokról szóló tan, 2012 5.

<http://bibliatanitasok.hu/sites/default/files/Bibliaskola/pdf/MBS082hu.pdf>

¹³ Efezusi levél, 6, 11-12.

A SZIMBÓLUMOK VILÁGA

Az emberi életünket teljesen áthatja a jelek és a szimbólumok sokasága. Legyen szó a liturgikus, vallási, szakrális jelekről, vagy akár a közlekedés jelrendszeréről, meghatározzák az életünk mindennapjait. A jel mindig megmutat valamit, vagy utat jelez, vagy egy másvalamire, vagy veszélyre hívja fel a figyelmet és még folytathatnánk. A korai vallások és kultuszok már használták a jeleket és a szimbólumokat. Ezek a szimbólum-rendszerek a Föld különböző részein is hasonló jelentéssel bírtak. A vízözön mítosza ugyanúgy megjelenik az amerikai népeknél, mint például az Észak-Európaiaknál. A szimbólum-rendszerek természetesen a vallás, de a mágia kísérői is lettek. A szent és a profán világában minden dolog jel lehet. A profánt áthatja és tartalmazhatja a szent. Lehet ez egy kő, vagy növény, egy égitest. A világfa ugyanúgy megjelenik az európai népek mítosz világában, mint az indiai és altáji népeknél. A világfa, kapocs lehet az ég és a föld között, de üzenetet adhat, életet közvetíthet, lehet az élet, a termékenység fája is. A fa komoly kifejezéssel bír, minden szimbólum rendszerben. Egy növényben akár a szent is kifejeződésként, gondoljunk akár a már említett égő csipkebokorra, melyben jelen volt az Isten. A fában és egy növényben is megjelenhet és lakhat egy elhunyt ős lelke, melyet tisztelhetnek szentként, de akár a lélek számára egy átmeneti lakhely is lehet.

Példa erre a magyar hiedelem világból, amikor a várandós asszony, elültetett egy növényt a fogantatás után, amikor megtudta, hogy áldott állapotban van. A növényt ezután gondosan ápolta, majd amikor érezte, hogy közeledik a szülés, közvetlenül a növény fölé állt, és a lábaival széttiporta azt. Úgy gondolták, hogy egy ős lelke költözött a növénybe, ezért is gondozták. A széttiport növényt elhagyta a lélek, és más lakhely nem lévén, a születendő magzatba ment, így adva neki új életet. Ez a hiedelem még a XIX. századi Magyarországon is élt, egyes tájegységeken. A vallási rítusok nem tudják a transzcendens értelmét annyira feltárni, mint a jelkép vagy a szimbólum. Ha egy boszorkány a hajégetési rítusnál, bár ismeri a szertartás részleteit, és annak eredményeit, nincs tisztában, annak értelmével (Eliade, 2014, 43). Bármelyik tárgy lehet szimbólum hordozója, ezek alkothatnak egyfajta hálózati teret, ahol ezek a szimbólumok, hathatnak is egymásra, és kapcsolatban is állhatnak egymással. A ma embere, de azok is akik a mágiát művelni akarják, nem ismerik a jelek és szimbólumok, mély értelmét. A jel, jel marad, de nem kifejeződés. A mai ember, a rohanó jelek világában él. Egy szakrális, vagy mélyebb jelnél, meg kell állni és értelmezni kell. A mai európai keresztény – zsidó kultúránkba, ezért is nehéz a keleti tanokat adaptálni. Nem tudjuk megismerni azt a közeget, ahol egy vallás, vagy irányzat beépült és megélték a jeleket. Mi a saját jeleinkhez szocializálódtunk, ha akarjuk, ha nem néha nem is tudva róla, ennek a szemüvegén keresztül vizsgáljuk a máshonnan érkező szimbólumot. Sokszor értve annak jelentését, a magunk által kialakított és érzett mély tartalmat illesztjük hozzá. A ma mágusai nem tudják értelmezni a jeleket. A régi világok szellemi univerzuma – mondja Eliade – nem a világos hiedelmeken keresztül jutott el hozzánk, hanem mítoszokon, jelképeken,

szokásokon keresztül, mely feltárja az értelmét (i.m. 46). Egy nemzetet a múltja és a hierofániák (jelek) a hétköznapi életen keresztül áthatják. Az ősi pogány vallások, és a történelmi vallások jelei sok esetben áthatották egymást. A hierofánia örökölte magát, de ezáltal más értelmet nyer, de a régi, mégis tovább él általa. Az ősmagyar vallás a Boldogasszony elnevezés a Földanyát jelentette. Ez megmaradt a népi mondásainkban is. Például ha valaki részegen beesett az árokba, akkor erre az emberre azt mondták: „Beleesett a Boldogasszony kötényébe.” A Boldogasszony elnevezés a korai magyar keresztény vallásban tovább él, mint Szűz Mária elnevezése. Létezik a katolikus vallásban a Boldogasszony ünnepe, vagy a régi hónap elnevezésekben, akár a Boldogasszony hava kifejezés is. A Pécsi Bazilika altemplomának a falán található egy bibliai jeleneteket ábrázoló freskó. Az ábrázolt események között található egy furcsa szimbólum keveredést mutató jelenet. A megvakított és megláncolt Sámson, a filiszteusok elpusztítása előtt van ábrázolva. A különös az, hogy nem két oszlophoz van a freskón kiláncolva, ahogy azt a Szentírás leírja, hanem két hatalmas fához. A magyar mondavilágból Fanyüvő személyét azonosította Sámsonhoz a festmény szerzője és ábrázolta jelképesen a két fát az oszlopok helyett.

Mai világunk kifejezései, énekei, játékaik mind valami vallási eredetet hordoznak. Életünk mindennapjaiban használunk, olyan szavakat, gesztusokat, cselekvéseket, melynek lényegéről és gyökeréről, nem is tudunk. Az ókorban a zeneeszközök és az építészet alkotásai, általában szent tárgyak voltak. De szent volt például a művészet, a futás, vadászat, halászat, vagy akár a nemi élet (i.m. 46). Hogy mi vált szentté, vagy mit tartottak annak, az embercsoportokként, tájegységeként változott. Ezt kialakíthatta egy élmény, az ősök hagyománya, a földrajzi környezet, a nyelv, a mesevilág hatása, szakrális élmény is. Az a pillanat, ami a szent élményét feloldotta és eltávolította az embertől, a felvilágosodás után következett be. A ma emberében, a szent őselménye él valahol, borzongva és vonzódva gondolunk ennek valóságára, öntudatlanul fordulunk a titokzatos felé. Nem gondolnánk, hogy például a népi mondókáink, milyen szakrális töltést hordoznak. Az egyik gyermekdalunkban például megjelenik az ősi, sámánnal történő gyógyítás:

*„Gólya, gólya, gilice,
mitől véres a lábad?
Török gyerek megvágta,
magyar gyerek gyógyítja,
síppal, dobbal, nádi hegedűvel.”¹⁴*

¹⁴ Diószegi Vilmos: Sámánizmus, 4. <https://www.mek.oszk.hu/01600/01639/01639.htm>, elérve 2019, 12, 15.

Fónagy István említi a Mágia története című munkájában, hogy a józan emberre a mai társadalomban nem mondhatjuk minden további nélkül, hogy józan. Például az okkultizmus ősi benyomása, nem tűnt el belőlünk nyomtalanul. Semmi nem tűnik el nyomtalanul és semmi nem vész el. „Így van ez az anyagi világban és a szellemiben is. Az egész legfeljebb eltolódik és módosul.” – mondja Fónagy(2013, 23).

A Kolosszeiekhez írt levél már figyelmeztet a világ elemeinek a befolyásolására: „Vigyázzatok, hogy senki, félre ne vezessen benneteket bölcselkedéssel és hamis tanítással, ami emberi hagyományos és világi elemeken alapszik, nem pedig Krisztuson.”¹⁵ A mai társadalom a realitásra épül, a tudomány szava, az írásbeliség profanizál, elfordíthat minket a lélek dolgaitól. „Hiszen a betű öl, a lélek pedig élte.”¹⁶ - figyelmeztet a Szentírás. Az ősi népeknél, még a szakrális és a rituális gyakorlása szorosan összefonódik, áthagyományozott szövegek felidézésével.¹⁷ A szakrális láthatjuk, hogy a szövegek mellett tárgyakban is testet ölthet. Minden vallásban megjelenik a szent és a profán párhuzamossága. Nem minden profán válik szentté, hanem csak az, amelyiket megérinti, vagy áthatja a szent. Ez a tárgy profanításában is szent lesz, ezáltal az embereknek tisztelet és hódolat tárgya. Így szent lehet egy kő, fa, egy templom, villámcsapás. A hierofániával töltött tárgy önmagától válik el és megszűnik közönséges profán tárgy lenni. Szokatlan, torz, tökéletes tárgy gyűjtheti a mágikus, vallásos erőket, ami szeretetté és gyűlöletté is válhat. Példa erre a hiedelem, hogy amikor egy kutya, mindig szerencsés a vadászatokon, az szerencsétlenséget fog hozni. Például, hamarosan meg fog halni a gazdája (Eliade, 2014, 48). A tökéletest mindig félelem vette körül. Tökéletes, csakis az Isten lehet, a földi tökéletesség, az ő átsugárzása, ezt mint valami titokzatos, túlvilági valóságnak fogjuk fel. A tökéletes szemben létezik az a profán, mely valamilyen módon beszennyeződhet. Ez a tabu. A tabu tilalmat jelent. A tabu esetén egy cselekvés, tárgy, személy, bizonytalan természetű erőt hordoz (i.m. 52). Az ősi ember amit nem ismert, attól félt, vagy tartott. A félelem mellett tisztelettel közelített az ismeretlenhez. Ilyen ismeretlen számára a betegség vagy a halál is. Ehhez kapcsolódó tabu, hogy egyes kultúrákban, tilos ránézni a halottra. De tabu lehet, akár a nő, a szexualitás, vagy akár a terhesség is (i. m. 53). Eliade szerint vannak állandó,

¹⁵ Kol 2, 8.

¹⁶ 2 Kor 3, 6.

¹⁷ Nyíri Kristóf: A hagyomány filozófiája, 1994, 8.

<http://mek-oszk.uz.ua/09800/09808/09808.htm>

szent tabuk, ilyen például a király személye, mely sajátos létmódot jelent. Például az uralkodó lába, nem érintheti a földet, mert ha igen, akkor elpusztítaná azt. Vagy akár említhetjük a keresztény ereklyék tiszteletét is.

A rútság, az idomtalanság és a csúnyaság is megszentelheti a profánt. A varázslók, mágusok többsége, például púpos, ráncos, ráncos bőrűek, csúnya anyajegyük van (i.m. 56). Ez a boszorkányüldözések idején halálos jegy volt. Minden gondolkodás nélkül ítélték halálra, szerencsétlen nőket, akik valamilyen testi hibával, a fentebb említett jegyek egyikével született. Más esetekben, ennek az ellenkezője is igaz volt Szép, vagy gyönyörű nőket, ezen adottságukért küldtek, a halálba, néha azon a címen, hogy szépségükkel megbabonáztak másokat. Általában a sámános és a varázslók, az idegbetegek közül kerültek ki, ezek testén, mindig valami stigma volt. Ezek, mint szokatlan, zavarba ejtő, a másvalami jelenlétére utaltak. Az ilyen stigma folytán elkülönülhet az ember. Mint Hitlerről tartották, egy heréje volt, ez már elég arra, hogy valaki másként kezeljék (i.m. 57). Néha egy-egy sikeres eseményben is egyfajta rejtett erők véltek felfedezni, akár egy halálos sebet ejtő nyílvezzővel, mely így szerencsét hozhat a kilövőjének. A nyíl jelképezheti a behatolást, de az akaratot is, mellyel az ember meg akarja hosszabbítani, ki akarja vetíteni magát, az íjhúrként feszülő téridőben. A nyíl a pestis miatti isteni büntetést is szimbolizálja.¹⁸ Egy óceániai mítoszban a hős, nyilak láncán jut az égbe, úgy, hogy az első nyílvezzőt az égbe lövi, a következőt ebbe a nyílvezzőbe, így egy égi híd jön létre, melyen a hős felmehet az égbe (Eliade, 2014, 167). Maga egy kimondott szó is rombolhat, a rossz által alkothat hidat. Mint egy keleti mondás tartja: „Kimondott szó, kilőtt nyíl.”¹⁹

A malinézeknél a rejtélyesen működő erőt mananak nevezik. Ez akár tárgy, akár személy, a felsőbbrendű erőtől való, titokzatos módon részesülnek a szentből. Például, amikor egy halott csontjában lakik, a halott lelke, vagy ilyen az amulettben rejlő erő is (Eliade, 2014, 70). A szent erő ellentéte a bálványimádás. A szent olyasmin át mutatkozik meg, ami más, mint önmaga, beépül valamibe. Ilyen, amikor az Isten megjelenik egy oroszlán vagy egy kígyó testében (i. m. 71).²⁰ A legelemibb hierofánia is, a szentnek és a profánnak, a létnek és a nem létnek, ellentmondásos egybevézése.

A mai modern ember már nem képes a mindennapi organikus életben felismerni a szentet, mint azt őseink is tették. A profán még tovább profanizálódik az életünkben és a mélységi felismerések csak kevés esetben valósulnak meg. A görög szimballo szó jelentése jelképezni, összedobni. A jel és a természetfeletti ebben az „összedobásban”, egy egységet alkot, melynek a felismerése ma is csak rajtunk múlik.

¹⁸ Laorusse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 422. oldal

¹⁹ Buda Ferenc gyűjtése nyomán.

²⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 71. oldal

A régi korok embere felismerte a jeleket, a dolgokat szimbólumokkal társította. Számára a jel, nem egy puszta ábrázolás maradt, hanem tartalommal bíró üzenet. Ahogy az ember távolodott a természettől, ezeknek a jeleknek az értelme halványodott, a későbbi korok embereinek még rejtélyesebb és titokzatosabb lett. Az írásbeliség megjelenésével ez a folyamat még gyorsabbá vált. A papírra írt szó, világokat nyitott meg az ember számára, de a magunkban hordott múltat, információkat elengedte, hiszen az írott szó pótolta mindent. A tradíciókat, a szent szoros kötelékét, már nem életszerűen élték meg. Kialakultak a hiedelmek, a titkos tanok, a múlt szakrális örökségét, más értelmezése tettük, lényegi kapcsolat nélkül, pedig már elemezni tudjuk. A mágia, ennek a kapcsolatok a fenntartása, a múlt közvetlen kapcsolata a természetfölöttivel, annak a vágya, hogy ez megvalósuljon. Tárgyi, szellemi kapcsolatot akar kialakítani, kézzel foghatóvá tenni a szellemi világot egy elérendő cél érdekében. Ez lehet egy információ megszerzése egy szellemidézés folytán, egy átok, gyógyítás, ráolvasás. A vallás egy transzcendens erő tisztelete és imádata. Itt a tisztelet, a cselekvés, a valláshoz tartozó rítus, szertartások, az Isten felé valósulnak meg, nem önös célra. A valláshoz kapcsolódó rítusok, melyben valamit elakarunk érné, az Isten szeretetének, vagy hatalmának és irgalmának kimutatására szolgál, például egy ördögűzés. A szertartás cselekvésében, elűzik a démont, hogy a megszállott és felszabaduló személy, újra az Isten szeretete felé fordulhasson. A mágiában ez pont fordítva van. A szertartások és rítusok az egyéni célok és érdekek elérésére mozgósítja a természetfeletti erőket. Még akkor is, ha úgy tűnhet, hogy a fehér mágia a jó felé irányul, ez nem teljesen így van.

A fentiekből bár röviden összefoglalva, de láthatjuk, hogy a szent és a profán a vallásokon és a mágián keresztül formálta, alakította a kor emberét. Mai világunkban a vallási dominancia Európában csökkent, a mágia iránti érdeklődők száma nőtt. A szent és a profán kapcsolata világunkban új és új arcot ölt. Sokan eltávolodnak a szenttől, csak a saját profanizált világukban élnek. Bár a szent így is megjelenik szimbólumaiban. Gondoljunk csak arra, hogy Karácsonykor a kereskedelmi központokban megjelenik az adventi koszorú, vagy az ünnephez kapcsolódó szakrális jelképek. Mivel a mai világot inkább a profán és a közöny hatja át, az egyén öntudatlanul is vágyódik a szent világa után.

Az információ kora számtalan olyan kontextust teremt, amelyben egyre összetettebbé válnak a közösségről, az emberi kapcsolatokról, önmagunkról alkotott fogalmaink. Ezek az összetett fogalmak új dimenziókat tárnak fel, gondolkodásunkban minden eddiginél komplexebbé, de tudatosabbá is téve a kommunikációs folyamatainkat meghatározó közösségi cselekvéseinket. Új lokalitások, újfajta közösségi kötődések alakulnak ki a mai társadalomban. A társadalmat sok trauma éri, mely egyfajta ontológiai paradigmaváltást követel. A hipertext olyan hálózat alapú multimodális (hang, animáció, szöveg) információfolyam, amelyen azok tudnak ontológia derűvel szörfölni, akik gyorsan és intuitív módon képesek navigálni. Ki sóhajtoz. Ki mulat / A világ csak- hangulat.” -- írja Revicky Gyula Magamról című versében. Létünk

hiperszövegében testi, érzelmi és gondolkodásbeli változásaink kölcsönösen hatnak egymásra és együtt alakítják életünk történetét. Érzelmeink, hangulataink Inforgiához illeszkedő narratívánkban nyernek értelmet, ugyanakkor érzelmeink és hangulataink alakítják élelnarratívánkat. A derű mint hangulat az elbeszélés szellemeként körbelengi a történet főszereplőjét, a a mágikus kapukon ki-be járó ént. A derű olyan, mint egy mágikus realista festményen a fény. A festmény nem róla szól, mégis az ábrázolás legfontosabb eleme, az ontológia derű hú kifejezője. Az a mód, ahogy kép a fények, az árnyékok és színek segítségével elbeszéli a történetet, meghatározza a hangulatát. Wittgenstein szerint „a stílus az ember képe”. A derűterápia fontos eszköze a stílusnak mint mágikus realista képnek az újrafestése, újraformálása révén befolyásolni a személy hangulatát.

A TÖRTÉNET MÖGÖTTI TÖRTÉNELEM ÉRINTÉSE

TÖRTÉNELMI TÁVLATBÓL SZEMLELT ÉLET

Olvasatunkban, mint arról a korábbi fejezetekben szó esett, a derű elsődlegesen esztétikai tapasztalat, a látványosságok megtekintéseként értelmezett teoretikus hozzáállásból következik. Akkor hatja át világunkat az ontológiai derű, amikor az apollóni és a dionüszoszi egyensúlyából adódóan szép. Ugyanakkor Inforgia fenséges, dinüszoszi létével szemben csak ideig óráig tudjuk megőrizni a szépség megtapasztalásából származó derűt. A fenséges élménye széttöri a derűs narratíva kereteit és borzongató áhítattal tölt el, amelynek végpontja egy aktuálisan kiküzdött „szép, új világ”. Ezt nevezhetjük derűterápia loop-szemléletének. A fejezet a történelem, a narrativitás és a fenséges esztétikai tapasztalat kontextusának rekonstrukciója révén világít rá az esztétikai élmény történelem-konstituáló szerepére.

A fejezet annak a metaforának az elfogadására épül, hogy „az emberek történészek”, és hogy a történelemből tanulni tudnak. Ugyanakkor egyetértünk Ankersmittel abban, hogy a történelem megtapasztalása nem narratív. Történetszemlélete jól illeszkedik Inforgiáról alkotott elképzelésünkhöz, amely szerint a gyakran redukív, leegyszerűsítő, a koherencia illúzióját keltő narratív világlátás együtt van jelen az azt epizodikusan megtörő, a közvetlen, kézzelfogható világ komplexitására autentikusan reagáló, az esztétikai tapasztalatra épülő világélménnyel. Ankersmit elképzelést továbbgondolva úgy véljük, hogy ebben az értelemben egyéni élettörténetünk szembe állítható a kézzelfogható tapasztalatokból lepárolt egyéni „történelmünkkel”. Vagyis az emberek egyrészt történetmondók, másrészt „történészek”. Életük „történészeként” azaz a látványosságokat megfigyelő teoretikusokként, autentikus esztétikai élményekből táplálkoznak. Az önmagunkról szóló narratíváink lehetnek szépek, viszont életük történelmi léptékű megtapasztalása fenséges, hiszen mindig egy nagyobb történelmi eseménybe integrálva kell szemlélniük önmagukat. A kor nyelvével, kultúrájával, technikai szemléletével összhangban kell ábrázolniuk életüket mint „történelmet”. Felvetődik a kérdés, hogy mindez hogyan egyeztethető össze azzal a korábban említett elképzelésünkkel, hogy a fejlett nyugati társadalmak posz-archaikusak. Egyrészt a különféle történelmi iskolák kánonai más és más standardokat követnek, tehát sokféleképpen rekonstruálható a történelem, azaz pruláris gyakorlatok összessége. Másrészt koruk hipertörténelmének „mozdulatlan mozgatója” a kreatív destrukció szelleme, amely abban a ciklikusan visszatérő történelmi mozgásban ölt testet, hogy az új legyőzi a régit, ami rövidesen elavul. De a tegnapi új más, mint a holnapi vagy a holnaputáni. És ami fenségesen izgalmassá teszi ezt a folyamatot az az, hogy sejtelmünk sincs arról, milyen lesz a holnapi technológia, életforma, érzelem- és gondolatvilág. Csak annyit tudunk, mint a történelmet konstitutív módon meghatározó esztétikai szemlélet elfogadói, hogy szép múlt vár ránk. Ami annyit jelent, hogy jövőről alkotott homályos képünk

meghatározza, hogy miként ábrázoljuk az analóg múltat, amely visszahat a jövőről alkotott történelmi perspektívájú, digitális festményünkre.

A TÖRTÉNELMI SZEMLÉLET FONTOSSÁGA

Collingwood (1987, 59) szerint „az embernek fontos, hogy ismerje önmagát, ebben az esetben az önismeret nem pusztán a személyes tulajdonságoknak, az embert a többiektől megkülönböztető dolgoknak az ismeretét jelenti, hanem saját maga emberi természetének az ismeretét. Magadat ismerni először azt jelenti, hogy tudod, mit jelent olyan embernek lenni, aki te vagy és senki más. Önmagad ismerete nem más, mint hogy tudod, mire vagy képes, s minthogy senki sem tudhatja, mire képes, amíg ki nem próbálta, így egyetlen támpontunk ahhoz, mit tehet az ember, az, amit már megtett.” A történelmi gondolkodás olyan gondolkodási forma, amely kizárólag annak olyan személynek a sajátja, aki tudja magáról, hogy történetileg gondolkodik. Ez maga az öntudat. Martin (1989) szerint a jelen csak úgy érthető meg, ha a bennünk élő múltat megfelelően tudjuk értelmezni. A helyes interpretáció teszi lehetővé, hogy elhelyezzük magunkat a múlt jelenben megvalósuló világában. Ehhez viszont tudnunk kell, kik voltunk, ugyanis ez határozza meg, hogy mik is vagyunk. A múlt megismerésének igénye miatt, bizonyos értelemben mindannyian történészek vagyunk, hiszen felismerhetően belső szükségletünk a múlt felismerése és elemzése. Ez csak úgy valósulhat meg, ha önmagunk múltját releváns módon újra értelmezzük. A fentiek miatt szükséges a történetírói gyakorlathoz fordulni, feltárni az intenciókat és motívumokat, ugyanis ez segíti a történészt a megfelelő interpretációs lehetőségek megválasztásában és a megfelelő történészi magyarázat megfogalmazásában.

A tudat narratív szerkezetét feltételező történetfilozófiai megközelítés új megvilágításba helyezte a történelmi megismerés problémáját. Képviselői a történelmi megértést, a történetekben való gondolkodást az ember alapvető, kognitív képességének tekintik. Az individuum ugyanis történetekben dolgozza fel, és osztja meg másokkal az önmagáról, és a világról szerzett információit. Fogalmi történetekbe ágyazottan rendeződnek el, és válnak tudása alapegységeivé. Narratívákba rendezi a legegyszerűbb cselekvési tapasztalatait éppúgy, mint legösszetettebb gondolati konstrukcióit. A megismerés folyamatában narratívákat alkot, és közvetít magáról és a világról, és narratívák segítségével értelmezi a különböző helyzetekben betöltött szerepét is. Történetekben kommunikál önmagáról, és egyénisége közösségi integrációjáról. A történetekben való gondolkodás képessége összekapcsolja közössége más tagjaival, lehetővé teszi, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját az énhez való viszonyban értelmezze.

TÖRTÉNELEM ÉS NARRATÍVA

Történetek strukturálják számunkra a múltat és a jövőt, narratívák segítségével kapcsoljuk össze múltbeli tapasztalatainkat a jövőre vonatkozó terveinkkel, elvárásainkkal. Történetekben rendeződnek el a helyes és helytelen cselekedetekkel, lényeges és lényegtelen dolgokkal kapcsolatos képzeleteink. Azaz tapasztalatainkat narratívák segítségével értékeljük, rendszerezzük. Bizonyos tapasztalataink az azokat keretbe foglaló történetek révén válnak kiemelkedővé, fontossá, a különböző entitások és cselekvések értelmezésének és értékelésének kiindulópontjaivá. A narratívák segítségével válunk értelmezhetővé mások számára, és tudjuk értelmezni mások viselkedését, reakcióit. A narratív események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merít. Ez a kapcsolatrendszer olyan hálózatokat generál, amelyek a megismerési és kommunikációs folyamatokban az egyes szituációk értelmezési keretként aktiválnak valamilyen esemény-struktúra sémát. Miként arra a narratív gondolkodás történelmi megismerésben betöltött szerepét vizsgáló Hayden White is rávilágít, elkerülhetetlen, hogy a narrativitás formájában számoljunk be mindarról, ami a valóságban történik.²¹

Maga a narrativitás, csak olyan kultúrákban okoz problémát, ahol azt programszerűen tagadják. A kultúrák általános jellemzőjeként a narratíva, sokkal inkább egyszerű ténynek tűnik, mint problémának.²² Ronald Barthes fogalmazta meg a narratíváról, hogy: „egyszerűen olyan, mint maga az élet... intencionális, korhoz és kultúrához nem kötött.”²³ A narratíva tehát nem jelenthet problémát, választ ad arra az általános emberi kérdésre, hogy a tudást, hogyan lehet szavakba önteni. Másrészt megfogalmazza, hogy miként lehet az emberi tapasztalatot olyan formában megfogalmazni, ami felruházható általános, emberi jellegű, s nem kultúrákhoz kötött struktúrákból építkező jelentéssel. Az individuum nem tudja teljesen megérteni egy másik kultúra gondolkodási sémáját, ugyanakkor képes arra, hogy más kultúrák történeteit befogadja. Az elbeszélés nem csupán egy kód a sok közül, melyet a valóságról szerzett tapasztalatok jelentéssel való felruházására használ a kultúra, hanem – White szerint – metakód, emberi univerzálé, melynek segítségével a kultúrák közölni tudják egymással egy közösen átélt valóság természetéről szerzett élményeket.²⁴ Barthes szerint az elbeszélés az individuum világról gyűjtött tapasztalata, s ez a nyelv eszközeivel leírni kívánó törekvések között születik meg,

²¹ Hayden White: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1973.

²² Hayden White: *A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában*. Aetas, 1996/1. 1. oldal

²³ Barthes, Roland: *Introduction to the Structural Analysis of Narratives*. In: Image, Music, Text. Trans. Stephen Heath. New York, 1977. 79. oldal.

²⁴ Hayden White: *A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában*. Aetas, 1996/1. 1. oldal

„állandóan jelentés közvetít ahelyett, hogy az elmesélt események egyszerű másolatát adná.”²⁵ Az elbeszélés képességének hiánya, vagy a narráció tudatos elutasítása a jelentés hiányát, vagy annak az elutasítását jelentené. Az az elv, miszerint a narratívát sokkal inkább az események elbeszélési módjának kell tekinteni, mint a reprezentáció formájának –legyenek azok az események akár valóságosak, akár képzeletbeliek a strukturalizmus megjelenéséhez köthető és Jakobson, Benveniste, Genette, Todorov, Barthes neve által fémjelzett, diskurzus-narráció vitában bontakozott ki.²⁶ A narratíva olyan *beszédmód*, melyet Genette szerint: „*bizonyos kizárások és korlátozó feltételek*” jellemezik, melyet a diskurzus nyitottabb formái nem követelnek meg a beszélőtől.²⁷ Genette szerint Benveniste bizonyította, hogy „bizonyos nyelvtani formák, mint például az „én” névmás (és az abban rejlő implicit „te”) , a névmási „indikátorok”(bizonyos mutatónévmások), a határozói indikátorok (például az „itt”, „most”, „tegnap”, „ma”, „holnap” stb.) és legalábbis a francia nyelvben bizonyos igeidők, mint például a jelen idő, a befejezett jelen és a jövő idő csak a diskurzusban használatók, míg elkülönül ettől a szigorú értelemben vett narratíva, melyet az egyes szám harmadik személy, a múlt idő és a befejezett múlt kizárólagos használata jellemez.”²⁸

White szerint a történetírás jó arra, hogy az individuum elgondolkodjon a narráció és a narrativitás természetéről, mert ezzel a lehetséges utáni vágy, versenyre kell a valóságos, a ténybeli kényszerítő erejével. Ha a narrativitást és a narrációt eszköznek tekintjük, a *képzelt* és a *valóságos* követelményei között húzódó konfliktus áthidalására, kezelésére, vagy megoldására egy diskurzuson belül, rá lehet érezni a narrativitás vonzóerejére, mind az annak elutasítása felé ható erőkre. Croce állítása szerint, ahol nincs elbeszélés, ott nincs történelem sem.²⁹ Peter Gay, Croce gondolatával ellentétben más nézőpontból ír az elbeszélésről: „A történeti elbeszélés elemzés nélkül triviális, a történeti elemzés elbeszélés nélkül tökéletlen.”³⁰ White szerint általánosan elfogadott felfogás, hogy a narratíva cselekménye egy olyan struktúrát tár fel a végső fázisban, amely mindvégig immanensen benne rejtett az eseményekben, és ezáltal egyfajta jelentéssel tölti fel a sztoriszintet alkotó

²⁵ Barthes, Roland: *Introduction to the Structural Analysis of Narratives*. In: Image, Music, Text. Trans. Stephen Heath. New York, 1977. 79. oldal.

²⁶ Hayden White: *A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában*. Aetas, 1996/1. 2. oldal

²⁷ Genette Gerard: *Boundaries of Narrative*. New Literary History 8, no. 1. 1978. 1 oldal.

²⁸ Genette Gerard: *Boundaries of Narrative*. New Literary History 8, no. 1. 1978. 8-9. oldal.

²⁹ White Hayden: *The Value os Narrativity in the Representation of Reality*. In: The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987. 318-385. oldal

³⁰ Gay Peter: *Style in History*. New York, 1974. 189. oldal.

eseményeket. A történeti diskurzus megfelelő tartalmaként kínálkozó valóságos események bármely narratív elbeszélésben tetten érhető immanencia természetét tárták fel. Az események nem azért valóságosak, mert megtörténtek, hanem mivel először is emlékeznek rájuk, másodszer pedig beleilleszkednek egy kronologikusan szerkesztett szekvenciába. A történeti narratíva autoritása magának a valóságnak az autoritásával azonos, a történeti elbeszélés formába önti ezt a valóságot, és így kívánatosá teszi azáltal, hogy folyamatainak olyan formai koherenciát kölcsönöz, mely csak a történetek sajátja. A valóságos események reprezentációjában a narrativitásnak tulajdonított érték abból a vágyból táplálkozik, hogy a valóság komplexitását az életnek, oly koherenciát, integritást, teljességet és befejezettséget mutató képében ábrázolják, amely kép a fantázia szülötte, és nem is lehet más. Az az elképzelés, hogy a valóságos események szekvenciái a történetek ugyanolyan formai jegyeivel rendelkeznek, mint a képzeletbeli események, csakis vágyakban, ábrándokban, a képzeletben gyökerezhet. A világ jól megszerkesztett történetek formájában áll elénk, központi témával, markánsan jelzett felütéssel, középrésszel és befejezéssel, s olyan koherenciával, mely lehetővé teszi számunkra, hogy meglássuk a „véget” a kezdet kezdetén. A világnak ez a fajta leegyszerűsített narratívákban történő ábrázolása az ontológiai derű megteremtésének az egyik lehetséges stratégiája. A Kreatív Destruktív történetei abban különböznek az öncsaló, giccses, bullshiten alapuló, destruktív, improduktív sztoriktól, hogy „hű, azaz egyszerre vonzó, távlatokat nyitó és reális képet alkotnak a valóságról.

A TÖRTÉNELEMSZEMLELET NARRATÍV KÉPÉNEK LEROMBOLÁSA

Ankersmit esztétikai karakterrel bíró történelmi tapasztalat elmélete révén, a reprezentáció fogalmának a történelmi szövegekre való alkalmazásával egy új irány úttörőjévé vált. A történelmi szöveg egészére koncentrálni, ami több a szöveget állító egyedi kijelentések összességénél.³¹ A reprezentáció szókészlete nem csak a múlt egyes elemeiről képes számot adni, hanem arról is, hogy ezek az elemek, miként integrálódnak a történelmi elbeszélés teljességébe. Ontológiai szempontból nézve a történelmi szövegeknek *van* saját jelentésük, aminek feltárásához szükség *van* a reprezentáció szókészletére, hogy megérthető legyen hogyan is jön létre a jelentés olyasmiből, aminek önmagában véve nincs jelentése. A jelentés a reprezentációból ered, amikor felismerjük, hogy mások hogyan reprezentálják, azaz világítják meg a világot. A jelentés maga a világ, és annak belátása, hogy a világ valamilyen módon reprezentálható. Az esztétikai szemlélet mint a reprezentáció filozófiája megelőzi az interpretáció filozófiáját és az interpretáció filozófiájának alapjául szolgál. Vagyis történész teoretikus: először a látványosságok esztétikai befogadója, és csak azt

³¹ Simon Zoltán Boldizsár: *Egy régi-új történetfilozófia: historizmus a nyelvben?* Szemle, Kommentár 2012/6, 123. oldal.

követően interpretátora. A reprezentáció két oldalán a hermeneutika és a tudomány áll. A tudományos elméletek, nem a világ reprezentációi. Úgy írják le a világot, ahogyan azt, sosem észlelhetjük. A reprezentációt, viszont az érdekli, hogy milyen, és milyen volt a világ. A tudományos állítások modellszerűek, ellenben a reprezentáció kategorikus. A történetírást érdemes tehát a reprezentáció szókészlete felől vizsgálni. Egy ilyen jellegű vizsgálat ugyanis a világlátás (episztemológia) lehetőségeit és határait is megvilágítaná számunkra. Az episztemológia megalkotta a transzcendentális egót, mint nélkülözhetetlen alapot. Ez a tudomány előfeltétele. Ennek igazi korlátai akkor mutatkoznak meg, amikor az episztemológia a valóságtól eltávolodva minden kognitív elsőbbséget a transzcendentális egónak tulajdonított.

Ankersmit a reprezentációt a művészetben és a történelemben vizsgálva a következő megállapításra jut: „A történész, akárcsak a festő, a (történelmi) valóságot reprezentálja, szövege olyan jelentéssel ruházza fel a valóságot, amellyel nem rendelkezett. A művészettörténész viszont a valóságnak a festő által megalkotott jelentéses reprezentációit tanulmányozza. /.../ A művészettörténész helyzete a histográfia-történet kutatójának helyzetéhez hasonlítható: mindkettőről elmondható, hogy általában távol maradnak attól a területtől, ami a jelentés és a jelentésnélküli között ontológiai értelemben van. Az egyszerűség kedvéért mindkettőt, a művészettörténetet és a történetírás történetét is kritikának nevezhetjük.”³² Ankersmit szerint tehát a történetírást az esztétika szempontjából érdemes vizsgálni. A múltban csak a modális természetű különbségek rajzolódtak ki. Elválasztották a megtörténetet attól, ami megtörténhetett volna. A művész a tekintete előtt lévő világ belső kontúrvonalalaival dolgozik. A történész ontologizáló tekintete számára viszont a kontúrok a létezőt és a nem létezőt különböztetik meg. A történetírás mélyen szervesült része a kortárs kulturális világnak, a kortárs festészettel, szobrászattal és irodalommal összefüggésben kell tanulmányozni.

KÉZZELFOGHATÓ MÚLT

Ankersmit az 1993-as professzori székfoglaló beszédében a történelmi tapasztalat fogalmának meghatározására tesz kísérletet.³³ A történelmi tapasztalat - véli Ankersmit - a megismerő és a múlt találkozásából keletkezik; az élmény közvetlensége és az egyidejűség érzete teremti meg. Mint Ankersmit írja: „A múlttal való ilyen közvetlen érintkezés során a múlt nem a látás, vagy hallás, tehát nem a képalkotás és a vita formájában, hanem a tapintásérzésnek alkalmas formájában

³²Frank R. Ankersmit: *A történelmi reprezentáció*. Tudomány és művészet között. Kisantal Tamás Szerk. L Harmattan – Atelier, Budapest, 2003. 246. oldal

³³ Frank R. Ankersmit: Nyelv és történelmi tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest. 2000. 169-184. oldal

jelenik meg a történész előtt”.³⁴ Vagyis Ankersmith a látvány valódi megtapasztalását a kézzelfogható, tapintható közelségben képzelel el. Ez értelmezésünk szerint nagyon hasonló ahhoz, amikor egy szoborkiállításon a látogatók ellenállhatatlan vágyat éreznek arra, hogy megtapogassák a szobrokat, hogy szó szerint kézzelfoghatóvá válják a szépségük. Inforgia alapélménye a mobiltelefonok, tabletek kijelzőjének simogatása, a látvány megérintése. Az érintőképernyő erotikus ontológiája abból származik, hogy olyan mint egy számunkra vonzó személy sima bőre.

A történelmi tapasztalat fogalmának a tisztázására vállalkozott Francesco Guardi is, aki a kanti „fenséges” fogalmán át Arisztotelész tapintásra vonatkozó tanításáig több elméleti, fogalmi pillért is felhasznált.³⁵ Szerinte a hagyományos történetírás és-elmélet a látás metaforáját tartotta elsődlegesnek, mert átlátni és uralni akarta a történelmet. A hermeneutika és a narrativizmus megközelítésében már felmerült a hallás metaforája, hiszen a történelem megismerése, csak eszmecserékben és egymás meghallgatásában nyerhet formát. Ankersmit szerint: „sem az optikai, sem az auditív metafora nem ad teret az olyasfajta közvetlen érintkezésnek a múlttal, amelyben a történelmi tapasztalat részesít bennünket. Ebben a tapintásérzéknek alkalmas formában jelenik meg a múlt.”³⁶ Tehát a történészi vita csak töredékesen teszi megérthetővé a történelmet, viszont a történelmi megtapasztalás az önmegtapasztaláson alapszik, ami által, megismerhető a múlt. A különféle történelmet kutató irányzatok nem akarnak tudomást venni a történelmi tapasztalatról. A történelmi tapasztalatot, néha jelentéktelen tárgyak ébresztik, és kialakul az egyéni érintkezés élménye. „Ez a tapasztalat nem idézhető fel bármikor, „megesik” a történésszel s nem szabad összekeverni a sugallatszerű „történelmi belátással”, amikor hirtelen a múlt urának érezhetjük magunkat, hiszen éppenséggel a múlt „elszenvedőivé és alávetettjeivé válunk.”³⁷ – írja Ankersmit. Tehát a történelmi tapasztalat tárgya maga a múlt. Ankersmit szerint inautentikus történelmi tapasztalat nem létezik, nem az igazság és a hamisság, hanem az autenticitást kell mérőként használni.³⁸ Mint Ankersmit írja: „a világgal való autentikus kapcsolatban párhuzamosan zajlik az önmegtapasztalás és a világ megtapasztalása. Ezáltal a történelmi tapasztalat egy megismerésemélet-előtti eszmevilágba vezet vissza bennünket.”³⁹ Értelmezésünk szerint itt nyilván nem arról

³⁴ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest. 2004.

³⁵ Szécsényi Endre: *Tapintható-e a múlt?* BUKSZ 2005. 21. oldal.

³⁶ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest. 2004. 107. oldal

³⁷ Frank R. Ankersmit: *Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák* 4. 118. oldal.

³⁸ Szécsényi Endre: *Tapintható-e a múlt?* BUKSZ 2005. 22. oldal.

³⁹ Frank R. Ankersmit: *Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák* 4.

van szó, hogy a történésznek vakon kell tapogatóznia, hanem arról, hogy a látványt kézzelfogható módon kell megtapasztalnia, ahogy azt a babák teszik. Ankersmit olyan jellemzőkkel ruházta fel a történelmi tapasztalatot, mint Gumbrecht az esztétikai tapasztalatot. Gumbrecht szerint mai világunk valóságában egy domináns jelentéskultúrában él az individuum, és ebben a jelentéshatások kizárólagosságra törekednek. Annak a lehetősége van meg, hogy rövid időre olyan esztétikai tapasztalatra tegyünk szert, melyben jelentéshatárok villannak meg. Ezek a határok hirtelen tűnnek fel és rendkívüli intenzitással bírnak, miközben szigetszerűvé válnak a jelentésen belül.⁴⁰ Az esztétikai tapasztalat kiszakad az értelmezés és a jelentéstulajdonítás kereti közül. Ankersmitnél a történelmi tapasztalat a múlthoz való viszonyt illetően esztétikai karakterrel bír. Felfogása egyezik Gumbrecht esztétikai tapasztalatra vonatkozó koncepciójával, azaz elképzelése szerint a történelmi tapasztalatok mindig szigetszerűek és elszakadnak mindenféle nyelvi konceptualizációtól.⁴¹ A tapasztalatra szert tevő történész számára a történelmi tapasztalatban megjelenik az „egy pillanat erejéig a múlt a maga, szokatlan közvetlenségével és közvetítetlenségével tárulva fel a maga kvázi-noumenális meztelenségében.”⁴² Az esztétikai tapasztalat Gumbrehtnél is eseményszerű, egyfajta „higgadt, ráhagyatkozó beállítódás révén, nem csupán „megtörténhet”, hanem szándékosan is előidézhető. Ez az elgondolás nyilvánvalóan eltér Ankersmit gondolatmenetétől.⁴³ Gumbrecht modelljében az esztétikai tapasztalat a fizikumhoz köthető, Ankersmit „intellektuális tapasztalatról” beszél. Magát a tapasztalatot ontológiailag a jelenlét által az idő bevonásával lehet meghatározni. Az időt térré alakítva a múlt a jelen síkján, a jelen térben jelenik meg. Ankersmit az autenticitást nem csak az individuum számára adott pillanatnyi villanásonként kezeli, hanem egy kollektívum számára a világhoz és a múlthoz való alapviszonyt teszi. Ankersmit a posztmodern és a narrativista történetírással szemben hangsúlyozza a kritikai pozíció kialakítását, minden „episztemológiai” jellegétől, nyelviségétől megfosztott csupasz és valódi múlt-érzékelést tart fontosnak, ez a hiteles autentikus tapasztalat. „(Az) autentikus szó a világ megismerésének és a világgal való érintkezésnek a legmagasabb rendű formáját jelzi, melyre képesek vagyunk... a tökéletesből hiányzik, ezért nem is

A történelmi tapasztalat. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 26. oldal

⁴⁰ Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítás. Amit a jelentés nem közvetít.* (Ford: Palkó Gábor) Budapest, 2010. 124-125., 275-280. oldal

⁴¹ Simon Zoltán Boldizsár: *Tapasztalat, jelenlét, történelem.* AETAS, 28. 2013. 164. oldal.

⁴² Frank R. Ankersmit: *Sublime Historical Experience.* Stanford, 2005. 125. oldal.

⁴³ Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítás. Amit a jelentés nem közvetít.* (Ford: Palkó Gábor) Budapest, 2010. 124-125., 86-87. oldal

érint közlőről bennünket.”⁴⁴ Az utóbbi mondatában Ankersmit magáról a fenségesről beszél, ez eredetibb és vonzóbb, mint a nyelvhez, a logikusan működő valóság világa. Az értelemmel és a megismeréssel szembeállított tapasztalat és a fenségesség fogalmát nem fejti ki részletesen, csak egy éles határt húz meg, létezik a distinkció és vannak paradoxonok. Maga a tapasztalat képes hitelesen megragadni a valóságot, a nyelv, a diskurzus, az elbeszélés csak magukat a jelenségeket érinti.⁴⁵ Ankersmit magának a múltnak az ontológiai struktúráját nem tárja fel, de megállapítja: „a történelmi tapasztalat által kínált autentikus kapcsolat a múlttal: a valóság.”⁴⁶ Vagyis a múlthoz esztétikai szemmel közeledő történész ontológia alapállása a kézzelfogható tapasztalás aspektusával azonosítható. Ankersmit szerint tapasztalat „fenségességét, megöli a nyelv szépsége.”⁴⁷ A narratívák tehát megfosztanak bennünket a történelmi tapasztalattal közvetlenségétől, hiszen „az elbeszélés a tapasztalat halála és fordítva.”⁴⁸ A textualizmus, a szemiotika, a hermeneutika, a narratívizmus támadja és kritizálja a valóságot és a tapasztalatot. Magának a tapasztalatnak és a fenségesnek a jövőre vetítve Ankersmit komoly szerepet szán: „A tapasztalatra és a fenségesre vár a posztmodern életérzés kiigazítása, és az arra hivatottnak a tapasztalat és a fenséges nevében vetnek majd véget az elméletek zsarnokságának.”⁴⁹ A „fenséges” feladata, hogy feltárja az „önmegtapasztalás dimenzióját” a történelmi tapasztalatban.⁵⁰ Vagyis nem azonosulunk a múlttal, csak érintkezünk vele. Az érzékszervi tapasztalás arisztotelészi megközelítését vizsgálva a tapintás a többi érzék alapja. A fenséges maga emelkedett, a tapintás hétköznapi. „A tapintás nem individualizál (...) a történelmi tapasztalat közvetlenségére az egyidejűség képzetét keltő jellegére az a jellemző, hogy nincs távolságtartás, csak közvetlen érintkezés. Identitásra, individualitásra és távolságra a látás metaforája kínálkozik: a történelmi tapasztalatra

⁴⁴ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 52. oldal

⁴⁵ Szécsényi Endre: *Tapintható-e a múlt?* BUKSZ 2005. 22. oldal.

⁴⁶ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 28-29. oldal

⁴⁷ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 13. oldal

⁴⁸ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 12. oldal

⁴⁹ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 54. oldal

⁵⁰ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 68. oldal

a tapintásé.”⁵¹ – írja Ankersmit. A történelmi tapasztalatot a fenséges fogalma mellett még az identitás és a trauma fogalmainak szemszögéből bontja ki. A fenséges fogalmát Kant filozófiájára építve Ankersmit párhuzamba állítja a trauma fogalmával mint annak pszichológiai párjával, és mint a fenséges filozófiai megfelelőjével. A fenséges megtapasztalásában, a fájdalom és a gyönyör érzeteinek a keveredése, mely túlmutat a mindennapi tapasztalati világon és egyfajta egyedi tapasztalatot jelent.⁵² Maga a trauma az identitásunkban gyökerezik. Az asszociációs trauma a helyes feldolgozással kibékíti egymással a tapasztalatot és az identitást, ebben az esetben az identitás maga érintetlen marad. Viszont a disszociációs trauma által az individuum vagy elveszíti az identitását, vagy egy teljesen új identitása alakulhat ki. Ez az új identitás a régi identitás és nem önmaga valós identitásában értékeli, és építi újra fel magát. Ezt a trauma feldolgozási modellt Ankersmit áthelyezi a társadalom egészének síkjára, így nála az új világba való átmenet, egy új identitás is létrejön, a régi identitás világa megszűnik, mivel az individuum távol tartja magát ettől a világtól, ez egyfajta újradefiniálást hoz létre. A régi világban a „lét iránti vágy” volt a jellemző, ezt az új világban a „tudás iránti vágy” követi.⁵³ Ez csak akkor következik be, ha az individuum belátja, hogy milyen valóságot hagyott hátra a „régiben”. Ekkor születik meg a múlt, létrejön a múlt és a jelen közötti szakadás.⁵⁴ A fenséges történelmi tapasztalat esetében a traumát a „nyugati civilizáció” szenved el, és a kérdés az, hogy ez a civilizáció, a traumát miként is reagál. Ankersmit ugyanakkor feltette azt a kérdést is, hogy a „nyugati civilizáció, mint olyan, hogyan birkózott meg a legnagyobb krízisével, amikor a régi világ traumatikus elvesztését tapasztalva, arra kényszerült, hogy egy új világba lépjen.”⁵⁵ Jó példa erre a francia forradalom traumája is, ilyen esetekben a régi világot egy új váltja fel. A régi világ elvesztését fájdalom kíséri, ez fenséges és traumatikus érzéseket vált ki az individuumból. A fenséges történelmi tapasztalat „az ilyen új identitást nyerő világok születésével járó elkerülhetetlen veszteség eseményének a történész elméjében keltett visszhangja”.

⁵¹ Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Fordította és utószó: Balogh Tamás. Tipotex, Budapest 2004. 82. oldal

⁵² Simon Zoltán Boldizsár: *Tapasztalat, jelenlét, történelem*. AETAS, 28. (2013) 167. oldal.

⁵³ Simon Zoltán Boldizsár: *Tapasztalat, jelenlét, történelem*. AETAS, 28. (2013) 167. oldal.

⁵⁴ Frank R. Ankersmit: *Sublime Historical Experience*. Stanford, 2005. 264-265. oldal.

⁵⁵ Frank R. Ankersmit: *Sublime Historical Experience*. Stanford, 2005. 351. oldal.

SZELÍD TECHNO-ROMANTIKA ÉS VAD ORCHIDEÁK

FENSÉGES KOMPLEXITÁS

A fejezet fő mondanivalója, hogy annál reziliensebbek vagyunk, minél jobban tudjuk kombinálni a komplex és a leegyszerűsítő narratívákat életünk magragadása során. Számos példán keresztül mutatjuk be a sikeres kommunikációhoz szükséges leegyszerűsítő címkézés és a önmagunk komplex ábrázolásának egyensúlyra törő játékát, mely az ontológiai derűnk alapja. Amellett érveltünk, hogy a nyelvi orchideák, azaz a metaforikus exaptációk révén tudunk kitörni az általánosságra törő, univerzális narratíváink kliséi közül, egyediségünk és esetlegességünk fogalmilag megragadhatatlan dimenziói felé. A metaforák olyan virulens mémekké válhatnak, amelyek segítenek közvetíteni a nyitottabb magán és a zártabb közösségi narratívák között is.

Randall és ts. szerint a reziliencia és a történetmesélés között szoros összefüggést mutatható ki (Randall és tsai 2015, 155-161) Minél komplexebb egy élettörténet, annál reziliensebb az ágens. Mielőtt megadnánk néhány jellemző vonását a komplex narratíváknak, először tisztázzuk, hogy a komplexitás kifejezés mit is jelent.

A komplex rendszerek diszciplínája azt kutatja, hogy egy rendszer részei hogyan hozzák létre az egész rendszer kollektív, emergens viselkedését és ez a rendszer hogyan lép kölcsönhatásba a környezetével. “A komplexitáselmélet a rendszerelmélet determinisztikus, ám nemlineáris összefüggéseket általánosító irányzata, amely az összetett és dinamikus mozgásokat helyezi előtérbe” (Lévai, 2008). Ezeknek a rendszernek a legfőbb sajátossága, hogy az alkotóelemek és kötések nagy száma, illetve a közöttük fellépő kölcsönhatások miatt az emergens rendszer működése az egyes egységektől lényegesen eltérő mintázatokat produkál. Vagyis a komplex rendszerek részei közötti interakciók hatására “a részek viselkedése oly módon változik meg, hogy az egész rendszer új, a részek tulajdonságaitól eltérő mintázatokat produkál” (Vicsek 2003). Pusztán a részek, az egyes alrendszerek vizsgálatából nem jelezhető előre az egész rendszer viselkedése, mivel az emergens rendszerek új szabályokat követnek. Egyszerűen szólva: az egész több mint a részek összessége (Kauffman 1993; Vicsek 2003). A komplex rendszerek másik ezzel összhangban lévő tulajdonsága az önszerveződés. “Ha egy komplex rendszert valamilyen egyszerű kiindulási állapotban magára hagyunk, akkor benne meginduló szerveződési folyamatoknak eredményeképpen, a rendszerben korábban meg nem levő, és a részeire önmagukban nem jellemző mintázatok jönnek létre” (Vicsek 2003; Kauffman 1993; Maturana és Varela 1980; Luhmann 2006). A komplex rendszerek elmélete éppen ezért leszámol a bemenetből és kimenetből álló fekete doboz ideájával. Ehelyett a középpontba a loopok kerülnek. A komplex rendszerekben az inputok és outputok a rendszeren belüli nem lineáris interakcióktól függnnek, és kör-körös (pozitív és

negatív) visszacsatolási műveleteken keresztül konstruálják meg struktúráikat (Varela 1995). Bár elvileg – a műveletek determinisztikussága miatt – a komplex rendszer bármely időpillanatbeli állapota kiszámítható és előrejelezhető, azonban a rendszer belső működésének nagyfokú érzékenysége miatt ez gyakorlatilag lehetetlen (Nováky és Orosz 2015). Ebből következik, hogy a komplex rendszerek rendkívül érzékenyek a kezdeti feltételekre, azok kis mértékű módosítása jelentős változásokat implikál az emergens rendszer működésére nézve.

A komplex rendszerelméletek a (káoszelmélettel karöltve) egyrészt “a kiindulási körülmények fontosságára irányítják a figyelmet, vagyis azt hangsúlyozzák, hogy apró, észrevehetetlen különbségek hosszú távon jelentős hatást képesek gyakorolni” (Chandler 2014). Másrészt az input és output közötti nem lineáris összetett viszonyok megragadásával arra világítanak rá, hogy a kiinduló állapotokból, a rendszerek összetett visszacsatolásokra épülő belső működése miatt, gyakorlatilag előrejelezhetetlen az emergens rendszer viselkedése. Kissé leegyszerűsítve, egy adott alrendszer kontrollja nem jelenti az emergens rendszer szimmetrikus kontrollját. Megfordítva, az alrendszereket nem tudjuk az emergens rendszer céljaihoz illesztve lineárisan szabályozni. A komplex jelenségeknek bélyegzett mintázatok esetén tehát le kell mondanunk arról, hogy azokat, mint egy hidraulikus emelőt kezeljük, ahol az inputhoz (a kar meghúzásához) meghatározott output (emelés) társítható. A komplex rendszerek működését vizsgáló modellek – például az ágens-alapú modellek - nem a kiinduló és végállapotok közötti lineáris struktúrákat próbálják meg feltárni, hanem a folyamatok lehetséges eseménytörténeteit állítják elő (Helbing 2012). Fontos leszögezni, hogy ez nem azt jelenti, hogy a komplex rendszerekben nincsenek szabályok, hogy „minden mehet”, és hogy minden lehetséges, éppen ellenkezőleg „a komplexitás elmélet az evolúciós episztemológia alkalmazhatóságát kínálja a komplex – legyenek azok természeti vagy társadalmi - rendszerek elemzéséhez.” (Lévai 2003 Vö.: Fokasz, 2003; Price, 1997) Más szavakkal a komplexitás elmélet “...ismeretelméleti értéke a természet és a társadalom önszervező jellegének felismeréséből és tudomásul vételéből fakad. Nem arról van szó, hogy nincsenek szabályok, hanem arról, hogy a szabályok a szándékosan végrehajtott cselekvések és az egyedi kölcsönhatások megszakítatlan folyamatában alakulnak ki, és folyamatosan változnak.” (Castells 2005, 121-122).

McAdams (2001) szerint a rezilienciát olyan komplex narratívák alapozzák meg, amelyek *koherensek, hihetőek, differenciáltak, nyitottak és integrálódnak* a nagy egészhez. A koherencia azt jelenti, hogy a történet, amit másoknak és magunknak elmondunk az életünkről, összefüggő, egységes. Véleményünk szerint ez az a kritérium -- amelynek szélsőséges formája a McDonaldizált történetmesélés --, éppen a komplexitás kizárására szolgál, a leegyszerűsítés révén átláthatóvá, kontrollálhatóvá, könnyen előre jelezhetővé és érthetővé tesszük az életünket mind magunk, mind pedig mások számára. Valójában önmagunk megértése, illetve a másokkal való kommunikáció szándéka miatt kedveljük a világos kategóriákat. „Az

ágens olyan címkékkal látja el tendenciáit, mintha azokat explicite reprezentált célok vezérelnék – akciótervek -, s nem pedig számos jelölt közötti összjáték eredményeként létrejövő akció- tendenciákról lenne szó” (Dennett, 1996, 131). Miután összeáll ez a leegyszerűsítő címkerendszer, az ágens úgy tekint rá, mintha világos, egyértelmű célokra irányulna a cselekvése, amelyeket a címkerendszerekből kinyert előzetes terv alapján hajt végre. A kommunikáció sikere érdekében leegyszerűsített karakter-menüt készít, amelyből a kommunikációs partnerek választhatnak, „majd saját alkotása bizonyos értelemben magával ragadja” (u.o.). A hihetőség azt jelenti, hogy az élettörténetünk reflektál az aktuális jelenünk valóságára. Persze mindezt megtehetjük úgy, hogy leegyszerűsítjük a realitást, és úgy is, hogy a sokszínűségére, ellentmondásosságára, azaz komplexitására reflektálunk.

A differenciáltságából származó komplexitás azt jelenti, hogy multiágens-ontológián alapszik az elbeszélői hozzáállásunk, azaz sok, egymástól különböző nézőponttal rendelkező lehetséges ágens perspektívájából mondjuk el újra és újra a re-ontologizációra nyitott történeteinket. A narratíva nyitottságának egy speciális, de jól artikulált formáját Umberto Eco Nyitott mű című munkája reprezentálja. Véleménye szerint a nyitott művek a világ látszólagos rendjébe vetett hitünket semmivé foszlatják, és elbizonytalanítanak. Rávilágítanak, hogy az életünk sokkal gazdagabb, mint azt leegyszerűsítő narratíváink, magyarázataink, útmutatóink, támpontjaink, címkéink sugallják (Dennett, 1996, 145). Ha életnarratíváink sokféle értelmezésre lehetőséget teremtő nyitott művek, akkor más humán ágensek számára kiszámíthatatlanok, előrejelezhetetlenek, érdekesebbek leszünk.

Az élettörténetünknek is kétféle módon integrálhatjuk a nagy egészbe. Egyrészt oly módon, hogy leegyszerűsítjük a világot, másrészt úgy is hogy szembenézünk létünk komplexitásával. Könyvünk alap gondolata, hogy a 21. századi humán ágenseknek a leegyszerűsítő címkézés, és a komplexitással való konfrontáció átmeneti egyensúlyát kell újra és újra megteremteniük. Inforgia fenséges forgataga folyamatos kreatív destrukciója révén állandó re-ontologizációra kényszeríti lakóit, az inforgokat.

ITHINK CITY VERSUS SIN CITY

Tekintsünk most komplex módon Inforgia képzeletbeli fővárosára, iThink Cityre mint nyitott műre, melynek elnevezése egyrészt az Apple kreatív világteremtésére, másrészt a Sin City című filmre utal. A Sin City Frank Miller neo noir képregénysorozatának a megfilmesített változata. A Bűn Városa egyszerre vonzza és taszítja a kellemetlen alakokat, a korrupt jellemeket és az összetört szíveket. Viharvert lelkeknek való kőkemény, sötét, vadromantikus hely, igazi poszt-archaikus multiágens környezet. Tisztességtelen zsaruk, prostituáltak, mindenre elszánt önkéntes és önkényes polgárőrök által lakott lakhatatlan vidék. Egyesek bosszúra szomjaznak, mások a sötétségre dőlve megváltásra várnak. Ezzel szemben iThink City az Ész Városa, olyan Design Paradicsom, ahová azért özönlenek a turisták, mert a

város szabadrá tévő levegőjében, urbánus kultúrájában újraalkothatják az önmagukról alkotott képüket. A turisták megértik és élvezik, hogy énjük (mely a kreatív rombolás alanya és tárgya) egy imázs, egy stílus, egy sor filmszerep megformálásában, dizájnájában ölt testet. Ebben az értelemben iThink City lakói olyan re-ontologizáló metadizájnerek, akik segítik a techno-romantika városába érkezőket abban, hogy önnön utcai művészetük tárgyaiként és alanyaiként, a nyilvánosságuk szánt ikonokként újraalkossák önmagukat mint a folytonosan változó urbánus jeleknek az utcai bémészködés terében mozgó vásznait. Tegyük fel, hogy a város építésének általános alapelveit Nelson Goodman filozófusnak *A Ways of Worldmaking* (A világteremtés módjai) című könyvére, és a kisajátítás művészetére alapozta a várostervezésért felelős csapat. Goodman (1978) úgy véli, hogy nem tudjuk megragadni a világot, úgy ahogy tőlünk függetlenül létezik. Amire lehetőségünk nyílik az, hogy különböző világleírások, nézőpontok vagy látásmódok révén a világ különféle verzióit állíthassuk elő. Vagyis – a mi nyelvhasználatunkkal kifejezve – az erős ontológiát gyenge ontológiával váltja fel. Az eltérő verziók különféle szimbolikus rendszerek, amelyek számtalan formában léteznek, leírhatók és kifejezhetők a szavak, a zene, a képek és a tánc révén. Az ontológiák építése során mi is felhasználjuk ezeket a különféle szimbólumrendszereket, vagyis a fogalmi megalapozás számítógépes metaforája, kiegészül a zene, a képzőművészet és egyéb nem verbális eszköz használatával. A tudományos világleírások általában szó szerinti és numerikusak, velük szemben a művészet által létrehívott világbábrázolások meglehetősen szabadon formált verziók. Egyik világ sem valóságosabb a másiknál, de mi kiválaszthatunk közülük egy referencia-világot, amelyet aktuálisnak hívunk. Az utca embere számára a tudomány, a művészet által előállított legtöbb verzió komplexitása meglehetősen távol áll az általa megszokott világtól, amelyet a tudományos és művészeti hagyomány fragmentumaiból, valamint a mindennapok törmelékeiből tákol össze. Ezt a világot hívják valóságosnak, mivel a reális világ, hasonlóan a realista művészi ábrázoláshoz, nem adottság, hanem megszokás kérdése. Új világok létrehozása olyan szimbólumok révén történik, amelyek egy már létező, másik világból származnak. Goodman (1978, 1-22) a világteremtés öt különféle módját említi meg: kompozíció és dekompozíció, súlyozás, elrendezés, törlés és kiegészítés, újraformálás. Kompozíció és dekompozíció: integrálás és részekre bontás. Már létező világokat „alvilágokra” bontunk, analizáljuk a tulajdonságaikat, aztán eredeti módon összekapcsoljuk őket, miáltal új világot teremtünk. Súlyozás: az egyes világok közötti különbségek gyakran abból származnak, hogy alkotórészeiket különféleképpen súlyozzuk. Az a rész, amelyik az egyik világban lényeges, a másikban lényegtelen és fordítva. Elrendezés: Azok a világok, amelyek egyébként nem különböznek a bennük található entitások, és azok súlyozásának tekintetében, különbözhetnek elrendezésükben. A re-ontologizáció során jól felhasználhatjuk azt, hogy a térképeken vagy partitúrákon található térbeli elrendezés átfordítható egy utazás vagy zenélés időbeli szekvenciájává. A térbeli elrendezés vagyis konstrukciós rendszer átalakul időbeli elrendezéssé, az egyik ontológia a másik nyilvánvaló leszármazottja. Törlés és kiegészítés: A világok

létrehozása során gyakran folyamodunk ahhoz az eljáráshoz, hogy egyes, korábban lényegesnek látszó, részeit töröljük, és újakat adunk hozzá. Amire nincs szükségünk, azt kiselejtezzük, és összegyűjtjük, illetve hozzáadjuk azokat a törmelékeket és nyomokat, amiket fontosnak tartunk az új világ megteremtése során. Újraformálás: Olykor deformálunk vagy lerombolunk egy eredeti formát, vagyis megváltoztatjuk vagy eltorzítjuk. Az általunk megépített ontológiák értékelése szempontjából az igazság, vagy a valóságnak való megfelelés irreleváns. Értékük a használhatóságuk mértékétől függ, ami viszont jól előre jelezhető. Azok a világok lesznek működőképesek, amelyek többé-kevésbé konzisztensek, nem tartalmaznak ellentmondásokat, kompaktak, informatívak és nagy magyarázóerővel bírnak. Az igazságérték csak nyelvi kijelentésekkel kapcsolatban, és csak az adott világokon belül vethető fel, képekkel, zeneművekkel szemben nem. Az ontológiák építésének általános elvét kiegészítjük, olyan analógiákkal, amelyek közel állnak az információs társadalom inforgjainak mindennapi tapasztalataihoz. A derűtervezés során azt a fogalmi metaforát bontjuk ki, hogy az élet utazás. A múltból a jövőbe, a valóság és a fikció között, utazás magunkhoz és másokhoz, együtt vagy egyedül, ismeretlen vagy jól ismert, valóságos vagy elképzelt nagyvárosok, emberek felé. El- és hazautazás, útonlevés, megérkezés, búcsúzás, többsávos száguldás, vagy éppen művészi semmittevés a lét mellékutcaiban.

JÁTÉK A POSZT-ROMANTIKUS KLISÉKKEL

Maarten Doorman (2006) *A romantikus rend* című könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy miközben a huszonegyedik század gondolkodói azt tartják korunk jellegzetességének, hogy megszabadít a romantikától örökölt kliséinktől, kiderül, hogy minden kreatívnak látszó rombolás újra a jól ismert romantikus heurisztikákhoz, stratégiákhoz irányít bennünk, vagyis minden út a tizenkilencedik században feltalált romantikához vezet. A mi értelmezésünkben a különféle pszichológiai irányzatok, személyiségfejlesztő programok, tanácsadások eltérő kísérletek a romantikus rendből való kitörésre, vagy a kitörés illúziójának felkeltésére. Ebben egyébként hasonlítanak a művészetre, a tudományra és a piac működésére. A mi fogalmi keretünkben a sikeres huszonegyedik századi kommunikáció jellegzetessége (a művészethez hasonlóan) a romantikus klisékkel való izgalmas, közös játék, vagyis a romantikus szerepmellek, érzelmek kreatív rombolása az ipari és az információs társadalom határán. A romantikus rend központi, konstitutív fogalma a „romantikus szerelem”. A szerelem az az érzelem, amiről mindenki beszél vagy sokatmondóan hallgat. Amiről a legtöbb „elmélet” születik, amiről a legtöbb szó esik, és amiről úgymond a legkevesebbet tudunk. Állandóan fecsegünk, gondolkodunk róla, mikor szerelmesek vagyunk, amikor keressük a szerelmet, amikor fájdalmat vagy éppen örömet okoz. Áldjuk vagy átkozzuk, lekicsinyeljük vagy felmagasztaljuk, sírunk vagy nevetünk rajta. Robert C. Solomon (2007, 51) szerint a romantikus szerelem részben azért létezik, mert folyamatosan szó esik róla, és amiről ennyi ember beszél, annak léteznie kell. La

Rocheffoucault-öt idézi mondanivalójának alátámasztására: „Lenne bárki is szerelmes, ha előzőleg nem hallotta volna a szerelem szót?” A romantikus szerelem secondhand érzelem, ritkán eredeti, habár szeretjük becsapni magunkat azzal, hogy a miénk az. A jéghideg férfiről alkotott romantikus elképzelés is a romantikus rend szülötte. A rendíthetetlen férfiú olykor cinikusnak tűnő érzéketlenségét, a klisé szerint, gyakran egy korábbi, mások elől titkolt, szerelmi bánat okozza. Gondoljunk például a Casablanca című film Humphrey Bogart által alakított főszereplőjére, vagy Jim Jarmush filmjeire (Éjszaka a Földön, Hervadó virágok, Szellemkutya, Az irányítás határai. Jarmush Az irányítás határai című film főszereplőjéről a következőt mondja: „Ez egy nagyon precíz figura, semmi apróság sem vonja el a figyelmét, mert bár a bűn világában él, mégsem lehet őt nőekkel, piával vagy bulizással lekenyerezni.” Vagyis a fő karakter vonzerejét az adja, hogy úrrá lesz a romantikus érzelmeken, miközben nem kérdőjelezi meg fontosságukat. A poszt-romantikus klisék, legendák központi elosztója a Time Square, amely egyes értelmezések szerint a poszturbánus világ közepe. Itt készítette azt a híres fekete fehér képet Alfred Eisenstaedt, amelyen egy tengerész Japán 1945-ös kapitulációját követően megcsókolt egy ismeretlen ápolónőt. Napjainkban elkészítették a kép színes verzióját, mely mintegy lerombolja, illetve más kontextusba helyezi az eredeti vadromantikáját. Ez a kép olyan feminista olvasatokat is napvilágra hozott, melyek szerint nem romantikus gesztust reprezentál a kép, hanem kvázi-megerőszkolást. Ez a színes fotó látható a Time Square jelenlegi hivatalos honlapján is. A női és a férfi lét ellentmondásos egységének ironikus (para)frázisa, egyszerre vonzó és taszító, mint egy vadonatúj metafora, egyfajta poszt-romantikus reakció a híres csókjelenetre. Annak belátása, hogy a romantikus szerelem halálát tudtul adó gyászjelentés is romantikus gesztus. Abban szinte mindannyian egyetértünk, hogy aki semmibe veszi a romantikus szerelmet, az valami nagyról mond le. Ugyanúgy a romantikus renden belül marad, azt építi, hiszen elfogadja alapvető értékeit, szerkezetét. A romantikus szerelemről mond le a romantikus zseni is. A klisé szerint részben az különbözteti meg az utca emberétől, hogy képes alárendelni a romantikus szerelmet mondjuk az égitestek iránti vonzalmának.

AZ AUTENTIKUS ÉLMÉNY MEGNEVEZHETETLENSÉGE

Thomas Mann Tonio Kröger című művének főszereplője pontosan a romantikus szerelemes és a művészetének alárendelődő alkotónak a feszültségteli viszonyát ábrázolja. A romantikus szerelem Mann szerint a világábrázolás klasszikus, lekerekíthető módjának lehetőségét kérdőjelezi meg. Az író művészi pontossággal ragadja meg az a pillanatot, amikor a főhős a hirtelen más módon észleli, a korábban már sokszor látott lányt.

Hogyan történt? Száz meg száz alkalommal látta a lányt; egy este azonban egy bizonyos világításban látta, ahogyan egy barátnőjével beszélgetve, egy bizonyos rakoncátlan mozdulattal kacagva oldalt vetette a fejét, s a kezét, nem éppen keskeny, nem éppen finom kislánykezét egy bizonyos módon a feje búbjához emelte, úgy, hogy

könyökéről vállig csúszott a ruha fehér muszlinujja, hallotta, amint a lány egy szónak, egy közömbös szónak bizonyosfajta hangsúlyt adott, s valami meleg csengés volt a hangjában, és ettől boldog elragadtatás fogta el a szívét, sokkal erősebb, mint aminőt régebben érzett, olykor, ha meglátta Hansent; akkoriban, amikor még buta kisfiú volt (Mann, 1993, 23).

Az elbeszélő kísérletet tesz arra, hogy dokumentálja, mágikus listába szedje azokat a viselkedésmintákat, amik Tonio szerelembe-esésének okai lehetnek. Ingét nem mint egy narratíva hősnőjét ábrázolja, hiszen nem is hallja, vagy nem is figyel arra, hogy mit mond. Inge egy „közömbös szónak bizonyosfajta hangsúlyt adott”. Nem arról van szó, hogy valamiféle intellektuális képességről vagy esztétikai kifinomultságról tett tanúbizonyságot, amit korábban elrejtett vagy nem volt módja manifesztni. A narrátor nem egyszerűen intencionális alapállást vesz fel Ingével szemben, hanem sajátosan esztétikait. Kröger esztétikai alapállásának az a specifikuma, hogy nem tudja vagy nem akarja megragadni azokat az esztétikai minőségeket, amely ilyen mély hatást gyakoroltak rá. Inge nem a kanti „érdek nélküli tetszés” esztétikai objektuma, hanem az esztétikai élmény kiváltása révén a fiú szerelemének oka. Esztétikai érzékenységről a befogadó, az esztétikai listát készítő Kröger tesz tanúbizonyságot. Ugyanakkor Inge viselkedésének intellektuális magyarázata helyett megelégszik a „bizonyosfajta” szó ismételtetésével: „egy bizonyos világításban”, „bizonyos rakoncátlan mozdulattal”, „kislánykezet egy bizonyos módon feje búbjához emelte”, „egy közömbös szónak bizonyosfajta hangsúlyt adott”, „valami meleg csengés volt a hangjában”. Ezzel kihangsúlyozza a lista egyedi, megismételhetetlen, szavakba nem foglalható létmódját, amelyek mintegy feltárják Inge titokzatos hatalmát. A derűs narratívát szétfeszíti az érzelem komplexitásának fenségessége. A benne-látás paradoxona jelenik meg az elbeszélő látásmódjában. Az ábrázolás médiuma: este történt, a fény megvilágította Ingét, a barátnőjével beszélgetett, kislánykeze volt, amivel megérintette a feje búbját, a könyökéről a vállára csúszott a ruha, mondott valamit. Végig a percepció szintjén marad a reprezentáció. Az ad esztétikai távlatot a listának, hogy körbelengi a „mit-tudom-én micsoda”(je ne sais quoi)” misztifikáló tanácstalansága. A látvány egyediségének kifejezhetetlenségét, ábrázolhatatlanságát, a kanti fenségesség megjelenését, Danto (1996) szavaival a „közhely színeváltozását”, fejezi ki paradox módon Thomas Mann.

AZ ESETLEGESSÉG VAD ORCHIDEÁI

Thomas Mann figyelemre méltó módon ábrázolja az esetlegesség derűjét és a hatást, amit Tónióra, a leendő íróra, gyakorol. A szituáció nem más, mint az íróvá válás folyamatának egy tanulságos epizódja, az esztétizáló listázás. Az egész elbeszélésben a narrátor folyamatosan reagál a nyelv és a személy esetlegességéből származó helyzetre. Rorty szerint, ha lemondunk arról, hogy a nyelvet teleologikusan szemléljük, azaz valami elérendő cél felé fejlődőnek tekintjük, akkor esetlegesnek látjuk. A nyelvben nincs semmiféle beépített cél arra vonatkozóan, hogy például

„egyre több tényt legyen képes ábrázolni” (Rorty, 1994, 31). A nyelvünk története szerinte a metaforák kulturális evolúciójával magyarázható.

A régi metaforák folyamatosan kihálnak és szó szerinti jelenségekké válnak, hogy aztán új metaforák alapjául és anyagául szolgáljanak” (u.o.). „nyelvünk és kultúránk ugyanannyira esetlegesség, ugyanannyira sokezer, a maga helyét megtaláló kis léptékű mutáció eredménye (miközben mutációk milliói nem találnak helyet), mint az orchideák vagy az emberszabásúak (Rorty, 1994, 32). Rorty nem mondja ki, de véleményünk szerint azt implikálja, hogy a „vad orchideákhoz” hasonlóan, amelyeket a természetes szelekció exaptál, az új szótárak a kulturális szelekció exaptív erejének köszönhetik létüket.

Darwin (Gould, 1990, 5) az *Azokról a különböző fortélyos szerkezetekről, amelyeknek a segítségével a brit és a külföldi orchideák a rovarok révén megtermékenyülnek* című könyvében részletes elemzi a Gould és Vrba által exaptációnak nevezett jelenséget. Két fontos üzenete van számunkra. 1. „Az orchideák bonyolult szerkezeteiket a rendes, közönséges virágok megszokott komponenseiből alakították ki, olyan részekből, amelyek eredetileg ettől egészen eltérő funkcióra szolgáltak” (i.m., 7). Vagyis ezek a keresztbeporzást segítő szerkezetek az exaptáció eredményei. 2. Az elemzés azt is bizonyítja, hogy nem mérnöki tervezés, hanem barkácsolás folyamányai. Az orchideák kis gépezetei az éppen rendelkezésre álló alkatrészekből állnak.

A fentiek analógiájára Rorty nyomán a metaforákra tekinthetünk úgy, mint olyan nyelvi szerkezetekre, amelyek elsődleges funkciója teszi lehetővé szokatlan, exaptív használatukat. Értelmezésünk szerint a metaforák exaptív „fortélyos szerkezetek” amelyek olyan új, vonzó aspektusokat implikálnak, amelyek segítik a „nyelv orchideáit” abban, hogy megtermékenyítsék egymást. A mutációk mellett a váratlan „keresztbeporzások” is felelősek a nyelv új, vad orchideáinak kialakulásáért. A keresztbeporzást végző rovarok röpte határozza meg, hogy a virágpor mely orchideákat termékenyíti meg. Az információs társadalom rovarjai azok a közvetítő mémek, amelyek repülésének iránya előre nem jelezhető. Jól látható tehát, hogy a kreatív gazdaság predikciójának sikertelensége a kulturális evolúció exaptív erejében gyökerezik. A Tonio Kröger narrátora szerint Tonio „száz meg száz alkalommal látta a lányt”, de akkor lett szerelmes belé, amikor a lány egy olyan váratlan kontextusban prezentálta magát, amelyben például „egy közömbös szónak bizonyosfajta hangsúlyt adott.” Vagyis az adott szót eredeti funkciójában szokatlanul használt, azaz exaptált. A szituáció előrejelezhetetlensége, esetlegessége vonzóvá, izgalmassá, megfejtésre váró vad orchideává transzformálja Ingét. Richard Rorty (1994, 39) Az esetlegesség, ironia, szolidaritás című könyvének A személyiség esetlegessége című fejezetét Philip Larkin egy költeményének elemzésével indítja.

És ha már elmédet végigkutattad,
Világos, mid van, mintha leltárban állna.
Minden mást bizton tekinthetsz
Nemlétezőknek.
A leltár haszna mi? Hogy az idővel minden
Tettedben félig felismert tompa bélyeget
Visszavezetheted az eredetre – ennyi.
Őszintén szólva
Azon a zöld estén, mikor halni kezdünk,
Aligha lesz elég, hogy az volt, ami volt,
Mivel csak egyszer, egy emberre illett,
Az meg halódik.

Rorty olvasatában a vers egyrészt azt a félelmet fejezi ki, hogy a költői leltár eltűnik a leltározóval együtt, hiszen másra nem illik, másrészt Harold Bloom erős költőjének leszármazottjaként attól is szorong, hogy leltára nem elég eredeti, a jövő befogadók számára érdektelen. Olvasatunkban a „tompá bélyeg” ugyanazt fejezi ki, mint Thomas Mannál a „bizonyosfajta”. Vagyis hasonló ahhoz, ahogy Tonio az egyediség nehezen artikulálható tompa bélyegét megpillantja Ingében. Ide exaptálható Menzel Szigorúan ellenőrzött vonatok című filmjének az a jelenete, amikor az állomásfőnök rápecsétel a forgalmista lány fenekére, rajta hagyva eredeti kézjegyet, amit az első fürdés eltünttet, vagy már előtte lekoptat a szék. A szocialista pecsét funkciója nem változik, ahogy a fenéké sem, viszont mindkettőt exaptálja az állomásfőnök váratlan kreativitása. Larkin költeményében a versbeszélő még ha meg is a találná leltára tompa bélyegét, azaz művészi értelemben vett egyediségének értelmező kulcsát, akkor sem érhetné el a célját, hiszen csak egyetlen zárba illett. A versbeszélő szomorúan konstatálja, hogy művészetnek nincs tanulsága, nem képes megragadni az általános emberi lényeget, csak a tanulság nélküli egyedi esetlegességet. A szó szoros értelemben a versbeszélő a saját elméjében végez önismereti leltárt, egyfajta összegzést, számadást. A leltár értelme egy töredékes, részleges koherencia rekonstruálása. Értelmezésünkben ez a leltárból való tervvisszafejtés révén valósul meg, az alkotó saját műveiből érti meg részlegesen művészetét, és közvetetten önmaga „tompá bélyegét”. Egy gyógyszerértárban elvégzett leltár nyilván különbözik egy McDonald’s-belitől. Bármely józan ésszel bíró ember képes lenne a leltár tartalmából visszakövetkeztetni arra, hogy hol készült. Rorty

szellemében gondolhatjuk, hogy egy filozófiai vagy tudományos leltárnak, taxonómiának van általános tanulsága, egy költői leltárnak pedig nincsen. A mi fogalmi keretünkben kifejezve: költő-versbeszélő elmélyében található leltár esetleges exaptációknak köszönheti létét, a költő „kreatív félreolvasásainak” eredményeként. Az életünk mint esztétikai önteremtés a DeMcOntológizáció szélsőséges formája. Ebben a kontextusban a Panda-stratégia használatának célja nem az általános emberi lényeg megragadása, és önmagunk megtisztítása mindentől, ami irreleváns emberi lényegünk kibontakoztatása során. Akkor eredeti életünk esztétikai célú deMcOntológizálása, ha csak ránk illik, minket fejez ki. Harold Bloom szerint az erős költő számára az egyetlen lehetőség arra hogy túléljen, hogy fennmaradjon a neve az, ha az elődök szövegeit kreatív módon félreolvassa. A mi fogalmi keretünkben az erős költő exaptív rezilienciája abból származik, hogy képes az adott funkciókkal bíró nyelvi elemeket új módon, váratlanul felhasználni.

Rorty terapeutikus olvasatában a költészet ereje éppen abból ered, hogy kiegyezik a tompa bélyeggel, azaz nem akar időtlenné, egyetemes érvényűvé válni, mint a filozófia. A mi olvasatunkban a költészet, de tágabban a technokultúra nem más, mint az egymást keresztbeporzó orchideák és rovarok komplex, előrejelezhetetlenül exaptív DeMcOntológizációja.

A liberális közösség esetlegessége című fejezetben Rorty amellet érvel, hogy bár a liberális társadalom polgárai tisztában vannak meggyőződéseik relatív érvényességével, mégis kitartanak mellettük, anélkül, hogy másokra rá akarnák erőszakolni nézeteiket. Szerinte a liberális társadalom polgárainak „fő erénye” (...) „az esetlegesség elismerésében megnyilvánuló szabadság”. Legfőbb kulturális küldetése ezzel összhangban, hogy kigyógyítson arra irányuló „mély metafizikai szükségletünkől” (Rorty, 1994, 63), hogy birtokoljuk az abszolút igazságot. Rorty nem amellet a homályos bullshitbe hajló nézet mellett érvel, hogy minden relatív. Hanem azt állítja, hogy a kuhni tudományos forradalmakhoz hasonló változások által létrejövő beszédmodok, nyelvek, szótárak összemérhetetlenek.

Rorty szerint a liberális társadalom „hérosa” nem az objektivitásra törő tudós, hanem Harold Bloom erős költője, aki a mi fogalmi nyelvünk révén kifejezve a feledés elleni küzdelem exaptív bajnoka.

Shusterman (2003 ,433) szerint Rorty az amerikai „populáris képzelet talán legszókimondóbb és legprovokatívabb képviselője”, aki számára „az esztétikai életvitel” az öntökéletesítés és önteremtés egy lehetséges útja. Shusterman „esztétizált etikának” nevezi azt a Rorty által propagált életmódot, melyet „a minél több lehetőség megragadásának vágya”, illetve „önmagunk örökölt korlátozott leírásaitól” való megszabadulás szándéka motivál. Ennek az életformának kitüntetett célja „új élmények és új nyelvek esztétikai keresése”. Rorty számára a magánjellegű öntökéletesítés keretét a liberális demokrácia biztosítja, amely individualista, elutasítja a kegyetlenség minden formáját és elkötelezett az egyenjogúságot

megalapozó procedurális igazságszolgáltatás mellett. Rorty szerint az esztétikai életvitel egyik fontos előfeltevése, hogy nincs egyetlen valódi énünk, amit meg kell ismernünk, értenünk. Freud davidsoni interpretációját radikalizálva Rorty úgy véli, hogy a több kvázi-én interakciójából konstituálódó mentális életünket az önteremtés és az öntökéletesítés vágya formálja.

Amikor Thomas Mann művében Tonio hirtelen más aspektusból látja a lányt, akkor nyitott, ironikus értelmiségiként reagál rá, amikor viszont művészté alakítja, akkor leendő, szárnyait bontogató erős költőként. Tonio miközben reflektál az őt ért érzelmi hatásra, az esztétikai életvitelt lehetővé tévő teremtő kettős kötés inkohereciájára mellett foglal állást, a komplexitásból épít katedrálisra a semmire.

A KETTŐS KÖTÉS DERŰJE

A DEUTERO-TANULÁS MINT EXAPTÁCIÓ

Az információs társadalomban élő emberek ontológiai derűjének egyik fontos kritériuma, hogy milyen gyorsan képesek észrevenni a gyakran fénysebességgel közeledő változásokat, el tudják-e röptében különíteni a lényegeseket a számukra lényegtelenektől és képesek-e produktív módon, új tervekkel reflektálni rájuk. A „Légy spontán!” XXI. századi paradox parancsa egyeseket felszabadít, másokat szorongással tölt el. A kreatív destrukció korszakának egyik fő nehézsége Platón paradoxonával való folyamatos, konkrét, nem elméleti, hanem (létét nap, mint nap meghatározó) gyakorlati szembesülés.

És miképpen fogom kifürkészni, Szókratész, azt, amiről egyáltalán nem tudom, hogy mi az? Ki tudsz-e tűzni valamit azok közül a dolgok közül, amiket nem ismersz, magad elé, hogy kutasd? Vagy ha nagyszerűen rátaláltál is, honnan fogod tudni, hogy ez az, amit előzetesen nem ismertél? (Platón, 1984, 671)

Az exaptív rezilienciára épülő kreatív gazdaság paradoxonával való produktív együttéléshez ad szempontokat könyvünk ezen fejezete. Számos szociológiai mű érvel amellett, hogy a bizalom az információs társadalom kihívásaira adott válasz. A következőkben a kettős kötetést az irracionális paradoxonáról való davidsoni diskurzus keretében analizáljuk, majd amellett érvelünk, hogy egyebek mellett bizalom is kettős kötésre épül. Erre a kettős kötésre reagálhatunk maladaptív és adaptív módon. A jövőre irányuló bizalom kettős kötésének produktív kiaknázásához az exaptív reziliencia képességére van szükség. Általában véve a kettős kötés produktívan exaptálható deuteró-tanulássá, amely a paradoxonok közötti őrlődés és összeroppanás helyett lehetővé teszi, hogy egyre otthonosabban mozogjunk a kreatív destrukció ellentmondásokra épülő kulisszái között. Elemzésünk konklúziója, hogy a

bizalom és az exaptív reziliencia együtt koevolválódik: minél autentikusabb a bizalom, annál reziliensebb az adott ágens és fordítva.

A következőkben az irracionitásnak (az analitikus filozófiában) keveset vagy egyáltalán nem tárgyalt típusát, a kettős kötést, pontosabban ennek egyik alesetét, a „Légy spontán!”-t vizsgáljuk. A kettős kötés Gregory Bateson és kutatótársai a skizofréniáról alkotott elméletének a kulcsfogalma (Bateson et al. 1956, Bateson 1972). A „skizofrén” családok kommunikációja nagymértékben inkonzisztens, skizofrén tagjuk egyáltalán nem kommunikatív, és szinte teljesen érzéketlen a társadalmi relációkat illetően. A kutatókat az érdekelte, hogy milyen interperszonális kapcsolatok sorozata idézhette elő ezeket a konvenciókat sértő kommunikációs szokásokat. Úgy vélték, a döntő a következő kérdés megválaszolása: X személy miért véli úgy, hogy egy családban vagy nagyobb társadalmi egységben (azaz interperszonális relációkban) hozott bármely döntése mások büntetését vonja maga után? A választ egy furcsa kommunikációs jelenségben, az úgynevezett paradox parancsokban (paradoxical injunctions) találták meg, melyeknek egy konkrét megnyilvánulása a „Légy spontán!”. A paradox parancsokból származó kettős kötésre adott példájuk a következő. Az anya ezt mondja a gyerekeinek: „Ne tedd ezt és ezt, különben megverlek!” Ezzel egy időben pedig arra kéri, hogy „Ezt ne tekintsd büntetésnek!”, vagy „Ne kételkedj a szeretetemben, amikor arra kérlek, hogy ne tedd ezt és ezt, és megbüntetlek!”. A kettős kötés csak akkor jön létre, ha mindeközben megtiltja neki, hogy utaljon a kommunikáció paradox voltára: „Ne feleelj!” Bateson és társai szerint a következő feltételek fennállása esetén beszélhetünk kettős kötésről. (1) Szükséges hozzá két vagy több személy, akik közül az egyik az „áldozat”. A másik (vagy többi) személynek olyan autoritásnak kell lennie, akit az áldozat nagyra tart, kötődik hozzá és fél tőle. (2) A kettős kötés az áldozat folyamatosan visszatérő élménye, melytől nem tud szabadulni, nem egyetlen, rövid időn belül feldolgozható traumatikus tapasztalat. (3) A harmadik feltétel olyan szituáció megléte, melyben az áldozat a következő „elsőfokú parancsokat” kapja: (a) Tedd X-et, különben megbüntetlek! (b) Ne tedd X-et, különben megbüntetlek! (c) vagy (a) és (b) parancsot kapja egyszerre. A beígért büntetés lehet a szeretet megvonása, az autoritás gyűlöletének vagy a dühének kifejezése stb. (4) Azok a magasabb szintű és absztraktabb (gyakran non-verbális) „másodfokú parancsok”, amelyeket az áldozat kap, konfliktusba kerülnek az „elsőfokú parancsokkal”. Például: „X-et kell tenned, de csak azért, mert te akarod!”, azaz „Légy spontán!” (5) A kettős kötés előidézéséhez szükség lehet egy „harmadfokú parancsra” is, mely megtiltja az áldozatnak, hogy elmeneküljön az autoritás által előidézett, kényszerű döntés elől. (6) Bateson szerint a fenti feltételek mindegyikének nem kell fennállnia abban az esetben, ha korábbi tapasztalatai eredményeként az áldozat a világot a kettős kötés mintázatain keresztül látja. A fenti feltételek Bateson és társai szerint nem okoznak automatikusan olyan kettős kötést, amely skizofréniához vezet. Akkor válik a kommunikáció patológiussá, ha az adott ágens (az „áldozat”) nem képes megtanulni, hogy miként alakíthatók át a kettős kötés mintázatai. Bateson (1972. 159–176) szerint a problémát

a deuteró-tanulásra való képtelenség okozza. A deuteró-tanulást megkülönbözteti az egyszerű tanulástól, melyet proto-tanulásnak nevez. A proto-tanulás a viselkedés adaptációja a megerősítés kontingenciáira (vö. Skinner 2004. 45) adott válaszbán. A „deuteró-tanulás” proto-tanulásban végbemenő változást jelölő terminus. A változás csak akkor következik be, ha az adott ágens megérti annak a szituációnak szerkezetét, amelyben a proto-tanulás végbemegy. A proto-tanulás reprezentálható egy tanulási görbe révén, amely azt ábrázolja, ahogy a kísérlet során a helyes válaszok százalékos aránya nő egymást követő próbálkozások (trials) mennyiségével arányosan. A személy a kísérlet vezetője által adott problémát minden egyes sikeres próbálkozást követően gyorsabban oldja meg. Ha ugyanaz a személy azonos vagy különféle tanulási tapasztalatok sorát éli át, akkor a proto-tanulási görbéje minden egyes sikeres tapasztalatot követően meredekebben emelkedik, ami azt jelzi, hogy proto-tanulása egyre gyorsabbá válik. A deuteró-tanulás során a kísérleti alany annál reziliensebbnek tekinthető, minél nagyobb mértékben nő a helyes válaszok aránya egy meghatározott számú próbálkozását követően. A deuteró-tanulás az innováció és a humor forrása is lehet, ha a kettős kötésre az ágens a tanulás tanulásának exaptív mintázataival válaszol. A kettős kötés csak akkor okozhat skizofréniát, ha patológikus deuteró-tanulás kíséri, szemben a tanulás tanulásának exaptív válaszával, mely egyenesen kívánatosá teheti a kettős kötések. A kettős kötések szekvenciái által létrehívott kontextusok a pszichikai és társadalmi változások előidézésének akaratlan vagy akaratlagos eszközei. Olykor rombolóak, máskor építőek. Pszichotikussá vagy pszichopátává tehetnek valakit, de az eredetiség forrásai is lehetnek. A kettős kötések éppen úgy használhatók terápiás célokra, mint rombolásra. Bateson szerint a kettős kötés az innováció és a humor mellett lehet a költészet, a vallás, a hipnózis, a megváltozott tudatállapotok előidézője is. A mi fogalmi nyelvünkre lefordítva: a kettős kötés az exaptív reziliencia egyik lehetséges forrása.

A „LÉGY SPONTÁN” PARADIGMATIKUS FORMÁI

A kettős kötés nem azonosítható olyan szituációval, amelyben egy személy nem tud menekülni az egymásnak ellentmondó elvárások szorításából. Bár tartalmaz ellentmondó elvárásokat, kettős kötésről csak abban az esetben beszélhetünk, ha az elvárásokat olyan autoritásként kezelt személyek fogalmazzák meg, akiket az „áldozat” respektál. A kettős kötés patológikus formájára jellemző, hogy az áldozat, amennyiben bármely egymásnak ellentmondó elvárásnak eleget tesz, büntetést kap érte. Az ellentmondó elvárás tipikus formája az, amikor az adott autoritás azt akarja, hogy az áldozat tegyen meg valamit, de ne azért, mert ezt kívánja tőle, hanem magától, spontán módon. A következőkben a „Légy spontán!” két paradigmatis formáját vizsgáljuk. Az egyik az, amikor az autoritás azt akarja, hogy az áldozat azt tegye, amit az autoritás akar, de saját akaratából. A másik esetében pedig az autoritás azt akarja, hogy az áldozat azt érezze, amit az autoritás akar, vagyis olyan dolgot akarjon az áldozat spontán módon, ami akaratlan. Először vizsgáljuk meg az első esetet! Géza,

Béla apja, azt akarja, hogy fia a kettős kötés logikájának megértése céljából elolvassa Orwell 1984 című regényét. Géza tehát azt szeretné, ha fia elolvasná a regényt, de nem azért, mert ő erre kényszeríti, hanem saját akaratából. „Nem akarom arra kényszeríteni, hogy olvassa el a regényt, de ha mindent ráhagyok, akkor egész nap a számítógép előtt ücsörög. Azt szeretném, ha szabad akaratából olvasná el a művet, de tudom, hogy ha nem kényszerítem rá, akkor nem olvassa el. Azt akarom, hogy Béla értelmesen töltsen az időt, de úgy, hogy ő akarjon így élni, és nem azért, mert én rákényszerítem.” A „Légy spontán!” típusú paradox utasításnak paradigmatis esete az apa által létrehozott kommunikációs csapda. Ha meg kívánjuk érteni, hogy az apa miért szeretné, hogy fia elolvassa Orwell regényét, akkor erre a „miért” kérdésre csak az indokokkal történő magyarázat révén tudunk válaszolni (vö. Davidson 2001. 3–19). Van egy számára értékesnek látszó célja (hogy Béla a kettős kötés logikájának megértése és exaptálása céljából elolvassa a regényt), és vágyik rá, hogy elérje, valamint egy vélekedése vagy vélekedései arra vonatkozóan, hogy vágyott célját mi módon cselekedve teljesítheti be. A vélekedés–vágy páros és a cselekvés kétféleképpen viszonyul egymáshoz: egyrészt logikai, másrészt oksági kapcsolatban állnak. A vágyak és vélekedések tartalmának olyan „nézőpontnak”, propozicionális attitűdnek kell lennie, ahonnan a cselekvés kívánatosnak látszik. A vélekedések és vágyak magyarázatul szolgálnak arra, hogy az apa miért szeretné, hogy fia elolvassa a könyvet. Vágyik arra, hogy fia értelmesen töltsen az idejét (jobban értse a kettős kötés logikáját), és úgy véli, ha elolvastatja vele Orwell 1984 című regényét, akkor eléri ezt a vágyott célt. A fent bemutatott logikai kapcsolaton túl a vélekedés–vágy páros oksági kapcsolatban is áll a kívánatosnak ábrázolt cselekvéssel. Az indokok akkor szolgálnak valódi magyarázatul az adott cselekvésre vonatkozóan, ha a cselekvés okaivá válnak, azaz a logikai megfontolásokkal összhangban ők okozzák a cselekvést. Vagyis az apának az a vélekedése, hogy fia jobban fogja érteni a kettős kötés logikáját, ha elolvassa Orwell regényét, azt okozza, hogy megkéri a fiát, olvassa el a művet. Ugyanakkor vannak olyan vélekedés–vágy párosok, amelyek oksági kapcsolatban vannak egy adott cselekvéssel, de nem áll fenn közöttük logikai kapcsolat, azaz egy olyan indítékrendszer, amely vonzóvá teszi a cselekvést azáltal, hogy egy elképzelt jövőbeli cél elérésének eszközeként reprezentálja. Például ha Géza úgy vélné, hogy Béla akkor tölti értelmesen az idejét, ha elolvassa Nabokov *Lolita* című regényét, majd azt kérné Bélától, hogy olvassa el az 1984-et. A cselekvés valódi indítéka különbözik a cselekvés előtti megfontolásoktól, illetve az utólagos igazolásoktól (vö. Grünbaum 1996. 109–127). A magyarázat során csupán az az indok vehető figyelembe, amely alapján a cselekvés valóban végbement. A megfontolások és az utólagos igazolások esetében viszont akkor is nyugodtan állíthatjuk, hogy valamely viselkedés indokai, ha nem válnak a cselekvő viselkedésének okává. Géza hosszan fontolgathatná, hogy elolvastatja Bélával Orwell regényét, azután mégsem szólna neki. Vagyis indokai nem válnának okokká, ezért nem magyaráznák a cselekvését, ugyanakkor az indokok választ adnának arra a kérdésre, hogy miért voltak ilyen megfontolásai. Az indokokkal történő utólagos igazolás esetében arra kapunk választ, hogy miért ezeket az utólagos magyarázatokat használta. Géza, miután szembesülne

vele, hogy hosszú fontolgatásai ellenére – amelyek vonzóvá tették számára azt a célt, hogy Béla elolvassa Nabokov regényét –, Orwell művét ajánlja neki, megpróbálna utólagos indokokat találni döntése megalapozása érdekében, hogy az előzetes terve és az azt követő cselekvése közötti konzisztenciát megőrizze. Mondhatná például azt, hogy azért cselekedett előzetes megfontolásai ellenére, mert egy belső hang ezt súgta neki, és ő hallgatott rá. A magyarázó indokok motiváló indítékok, míg a megfontolások és igazolások nagy előfordulási valószínűséggel nem azok. A fenti megkülönböztetés nagyon fontos, hiszen az utólagos magyarázat esetén gyakran hamis indoklást ad a személy cselekedeteinek motívumairól. Ebben a fogalmi keretben értelmezve az apa, miközben megköveteli, hogy ne az ő indokai által okozott indokok váljanak fia cselekvésének okává; elvárja, hogy fia úgy cselekedjen, mintha az apa indokai által okozott indokok váltak volna cselekvése okává. Vagyis az apa azt akarja, hogy a fia cselekvését ne az ő (az apa) K1 kívánságának való megfelelni vágyás motiválja, hanem olyan mentális ok, amely akkor idézne elő cselekvést, ha az apa K1 kívánságának való megfelelni vágyás II indoka volna. Mikor nem válna kettős kötéssé az apa követelése? Ha a következőt mondaná: „Azt akarom, hogy a kettős kötés logikájának megértése céljából olvasd el Orwell regényét!” A kettős kötést az idézi elő, hogy ehelyett azt akarja a gyerektől, hogy magától, azaz spontán módon akarja elolvasni a regényt. „Azt akarom, hogy azt akard, amit én akarok, de szabad akaratodból, és nem azért, mert nincs más választásod, mint követni az akaratomat!” Nem csupán azt követeli a gyerektől, hogy helyes dolgot cselekedjen, de azt is, hogy mindezt helyes okból tegye, vagyis ne az apa akaratát kövesse. Az apa akkor is elégedetlen a fiával, ha nem követi az apja akaratát, és akkor is, ha igen. Miért is? Ha a fia nem olvassa el a regényt, akkor nyíltan ellene szegült az apja akaratának, aki emiatt nem elégedett vele. Ha elolvassa, akkor pedig azért nem elégedett az apa, mert az apa indokai okozták a fiú cselekvését, amit az apa nem akar, hiszen azt szeretné, ha a fia saját indokai okoznák a cselekvését. Az apa szintén csapdába kerül: ha rákényszeríti a gyerekekre az akaratát, akkor nem érte el a célját, de ha nem kényszeríti rá, akkor sem. A kommunikációs csapdát az apa egymásnak ellentmondó indokai idézik elő. Az első indoka az, hogy Béla elolvassa Orwell regényét. Az apa arra vágyik, hogy fia megértse Orwell üzenetét, és úgy véli, ha megkéri Bélát arra, hogy elolvassa a regényt, akkor eléri a vágyott célt. A fenti megfontolások arra motiválják, azt okozzák, hogy megkérje Bélát, olvassa el a könyvet. Béla cselekvésének okaivá az apa indítékai válnak. A kettős kötés az apa második indítékából adódik, vagyis abból, hogy nem elégszik meg azzal, hogy a fia elolvassa a regényt, hanem azt is szeretné, hogy mindezt saját motívumából tegye. Az apa azt akarja, hogy fia olyan ember legyen, akit érdekelnek az efféle regények. Vágyik rá, hogy a fia a kettős kötés logikája iránt érdeklődő, azt produktívan exaptáló entellektüelként éljen. Úgy véli, hogy ez a vágya csak abban az esetben teljesül, ha a fia saját motívumai alapján olvassa el Orwell regényét – mely szerinte a kettős kötésre épül –, nem pedig azért, mert ő erre kényszeríti. Most vizsgáljuk meg a „Légy spontán!” azon fajtáját, amikor az autoritás arra kényszeríti az áldozatot, hogy akarattal érezzen valamit! Ebben az esetben Géza nemcsak azt szeretné, ha fia elolvasná a regényt, hanem azt is, hogy tetszen neki. Az

esztétikai ítélet a műre adott érzelmi válaszon és személyes találkozáson alapul. Vagyis nem elég, ha Béla elolvassa a művet, esztétikai ítélete (egy érzelmi vallomáshoz hasonlóan) lehet autentikus vagy hazug, attól függően, hogy valóban tetszik neki a regény, vagy csupán színleli. Az apa azt akarja, hogy a gyermeke azt cselekedje, amit ő követel tőle, de akaratlanul. Vagyis a fia olyan mentális állapotba akarjon kerülni, amelybe csak akaratlanul lehet. Az apa úgy véli, hogy a jó ízlésű emberek számára Orwell regénye esztétikai értelemben is értékes, szeretné, ha fia jó ízlésűnek bizonyulna, ezért elvárja tőle, hogy tetszen neki a mű. Bélának van indoka arra, hogy tetszen számára a regény, mert meg akar felelni az apja elvárásának, de ez az indoka nem válhat esztétikai ítélete okává, csak abban az esetben, ha színlelni akar. Autentikus esztétikai ítéletének oka csak a mű által okozott esztétikai élmény lehet, és nem az apjának való megfelelni vágyás indítéka. Kész a kettős kötés csapdája: ha Béla színleli, hogy tetszik neki a regény, akkor hazugságra kényszerül, ha nem színleli, akkor nyíltan csalódást okoz az apának. Az apa hasonló helyzetbe kerül: soha nem lehet biztos benne, hogy fia nem csupán úgy tesz, mintha tetszene neki a mű. A „Légy spontán!” előző típusával szemben itt a fiú színlelheti, hogy tetszik neki a könyv. Ez hasonlít egy megjátszott orgazmushoz. A „Légy spontán!” első típusában még akkor sem hinné el az apa, hogy a fia tényleg éppen akkor akarja elolvasni a művet, amikor az apa akarja. Ebben a típusában azt kell magától akarnia, amit az apa akar, a „Légy spontán!” második fajtájában viszont valamilyen állapotba kell kerülnie akaratlanul. Lényegi különbség van egy szándék és egy érzés között. Utóbbi esetében értelmes feltenni azt a kérdést, hogy mikor kezdődött, meddig tartott, míg a szándék esetében ez a kérdés értelmetlen. Ha azt akarjuk valakitől, hogy tetszen neki valami, akkor vagy tetszeni fog neki, vagy nem. De sem a tetszés, sem a nem tetszés mentális állapotát nem tudja létrehozni akaratlagosan. Az „Azt akard, amit én akarok tőled, de magadtól akard!” csak akkor nem válik kettős kötéssé, ha véletlenül a másik magától akarja azt, amit én akarok tőle. Erre intuitíve kevesebb az esély, mint arra, hogy tetszeni fog neki az, aminek szándékaim szerint tetszenie kell. A fenti két példában a kettős kötésben részt vevő mindkét fél kárvallottjává vált az együttműködésnek. Az indokok és okok fent bemutatott konfigurációja a kettős kötetést kettős vereséggé változtatta. Elgondolhatunk azonban olyan esetet, amelyben az apa azért olvastatja el a fiával a regényt, hogy az exaptáció példáját adja. Azt szeretné, hogy a fia rájöjjön arra, hogy kettős kötetést alkalmazott abból a célból, hogy elolvassa. Ez egy terápiás célú kettős kötés, amelyben az apa legfőbb indítéka, hogy fia a deuteró-tanulás révén árnyaltabb tudás birtokába jusson az emberi kapcsolatok ezen ellentmondásos, mégis inspiráló fajtájáról. Akkor válhatnak mindketten a „kommunikációs csapda” derűs nyerteseivé, ha a fia felfogja, hogy az apa intellektuális játékra hívja, amikor azt akarja tőle, hogy úgy cselekedjen, mintha az apa indítékai váltak volna cselekvése okává, közben pedig szigorúan tilos az apa indítékai alapján cselekednie. Úgy véljük, hogy Orwell 1984 című regényében O'Brien és Winston kettős kötésre épülő intellektuális játéka a fent bemutatott exaptív deuteró-tanulás paradigmatis formája. A következőkben a kettős kötésre épülő totalitarizmust az exatáció játéktérként ábrázoljuk és elemezzük.

AZ UTOLSÓ IRONIKUS

Orwell 1984 című regényében O'Brien a kettős kötések révén olyan kommunikációs helyzeteket hoz létre, melyekben mind áldozatai, mind pedig ő maga egyaránt fejlődik. Kivételt az képezne, ha az általa megkínzott ember mazochista volna. A mazochisták a mi olvasatunkban a kettős kötés „önző” haszonélvezői. Vagyis a velük való kettős kötésre épülő interakciókban a másik fél automatikusan vesztesnek tekinthető. O'Brien a kettős kötésre épülő kínzás során a következőket mondja Winstonnak: „Mi nem elégszünk meg a negatív engedelmességgel, még a legnyomorultabb megalázkodással sem. Ha végül is megadod magad nekünk, annak saját szabad akaratodból kell történnie. [...] Jó. Akkor hát itt az ideje, hogy megtedd az utolsó lépést. Szeretned kell Nagy Testvért. Nem elég engedelmeskedned neki, szeretned kell” (Orwell 2006. 281, 310). Az első idézetből kiderül, hogy O'Brien azt akarja, hogy Winston azt akarja, amit O'Brien akar, de szabad akaratából. A másodikban pedig azt kívánja, hogy Winston az O'Brien által rákényszerített, akaratlagosan nem előidézhető állapotba kerüljön. Látszólag ez a korábban elemzett kétféle kettős kötés újabb variánsa. A lényeges különbség az, hogy a korábban már bemutatott példákban a kettős kötetést előidéző autoritás és az áldozat egyaránt vesztesévé vált, míg O'Brien látszólag olyan gonosz terapeutaként jár el, aki a kettős kötetést nem a kliens gyógyítására használja, hanem arra, hogy olyan mértékű rombolást hajtson végre, amely lehetetlenné teszi, hogy valaha is újrateremtse önmagát. A pszichoterápia egyik jól ismert alapttechnikája a paradoxonok használata: például előírják a betegnek, hogy produkáljon akaratlagosan tüneteket, amelyektől egyébként meg akarják szabadítani. Úgy véljük, hogy O'Brien és Winston a kreatív kettős kötések szekvenciái révén a regény végéig az exaptív deutero-tanulás állapotában maradnak. Közös exaptív játékuk legfőbb kérdése, hogy objektíve létezik-e a személy olyan mértékű inkonzisztenciája, amely végzetessé válhat. Rorty Orwellről írott dolgozatában davidsoni érveket használ arra, hogy igennel válaszoljon. Valakit rávenni arra, hogy véleményét ok nélkül megtagadja, ez az első lépés afelé, hogy képtelen legyen saját énnel rendelkezni, mivel képtelen lesz a vélekedések és vágyak koherens összeszövésére. Irracionálissá válik, a szó pontos értelmében: képtelen lesz okát adni más vélekedései közé illeszkedő vélekedésének. Nem abban az értelemben lesz irracionális, hogy elveszti a valósággal való kapcsolatát, hanem abban az értelemben, hogy többé nem tud racionalizálni – önmagát önmaga számára igazolni (Rorty 1994. 198). A mi válaszuk, szemben Rortyéval, hogy nincs olyan mértékű inkonzisztencia, amely önmagában végzetes lehet. Akkor válik visszafordíthatatlanná a személyiség szétesése, amikor a személy elveszíti a deutero-tanulás képességét, azaz adaptív és exaptív rezilienciáját. Vagyis nem a logikai értelemben vett inkonzisztencia az, ami végzetessé válik Winston számára, hanem a deutero-tanulásból származó kontroll, a szabad akarat élményének a végleges elvesztése. O'Briennek – akit Rorty a liberális remény végét követő világ hőséneke, az utolsó ironikusnak nevez – a közös intellektuális játékhoz rendelkezésére áll a Párt

által kidolgozott „valóságszabályozási” technika, a „duplagondol”. A duplagondol explicit módon a „Légy spontán!” logikájára épül: „[E]lfelejtteni valamit, amikor felejtteni kell, aztán ismét emlékezni rá, amikor arra van szükség, majd azonnal ismét elfelejtetni, s ezenfelül még ezt a módszert alkalmazni magával a módszerrel szemben is – ez az utóbbi volt a legkörmönfontabb az egészben: tudatosan tudatlanságot előidézni s aztán elfeledkezni a véghezvitt önhipnózisról” (Orwell 2006. 42). O’Brien és a Párt azt akarják, hogy Winston engedelmeskedjen nekik. Ekkor vagy engedelmeskedne, vagy nem. Winston eredendően nem akar engedelmeskedni, mert utálja a rendszert. Arra kényszerítik, hogy engedelmeskedjék. Nem akar meghalni, ezért engedelmeskedik. Nem elégszenek meg azzal, hogy „rákényszerítették az akaratakat”, azt akarják, hogy szabad akaratából engedelmeskedjék. Legyen spontán. Ha Winston éppen akkor szeretne engedelmeskedni nekik, amikor erre kötelezik (vagyis nem tartaná kötelezőnek vagy kényszerűnek), akkor látszólag nem beszélhetnénk kettős kötésről. „Ha végül megadod magad nekünk, annak saját szabad akaratodból kell történnie.” Tegyük fel, hogy Winston a megadás iránti pro-attitűd alanya, azaz a megadásra való hajlam állandó karakterjegyével bír, de tekinthetünk pro-attitűdjére mint pillanatnyi motivációra is: éppen akkor, amikor O’Brien felszólítja, hogy adja meg magát, ellenállhatatlan vágyat érez arra, hogy szabad akaratából megadja magát. O’Briennek azonban erre megvan az ellenszere: „Az engedelmisség nem elég. Amíg nem szenved, hogyan lehetne bizonyos az ember afelől, hogy az illető az ő akaratainak engedelmeskedik és nem a sajátjának?” (Orwell 2006. 294.) Vagyis Winstonnak engedelmeskednie és egyúttal szenvednie is kell. Tehát nem engedelmeskedhet örömmel. Olvasatunkban az is örömteli választásnak tekinthető, ha nem ellenállhatatlan vágyból, hanem a racionális megfontolást követő döntés eredményeként, a tudatos akart élményét átélve cselekszik. Hume (2006. 382) szerint a tudatos akarat „semmi más [...], csupán az [...] a belső benyomás [...], amelyet érzünk és felismerünk, amikor tudatosan hozzuk létre testünknek valamilyen új mozgását, illetve szellemünknek valamilyen új észleletét”. Wegner úgy véli, a tudatos akarat nem valamiféle kauzális pszichológiai folyamat, hanem élmény. „Az akarat amolyan szerzőségi érzelem” (Wegner 2009. 335). „A tudatos akarat a személyes szerzőség szomatikus markere, olyan érzelem, amely hitelesíti az ént, mint a cselekvés tulajdonosát” (uo. 337). A tudatos akarat észlelt kontroll, becslés arra vonatkozóan, hogy a személy indokai, tervei milyen valódi oksági hatással bírnak a cselekvés során. Az észlelt kontrollt az életünk irányításából származó derű kíséri. A tudatos akarat élménye a személyt megerősíti azon hitében, hogy része van a cselekvés kivitelezésében. Ez az élmény azonban nem objektív mércéje annak, hogy az „akarat” milyen mértékben felelős az okozásért. Ez csak egyetlen forrás a személy cselekedeteinek okaira vonatkozóan. O’Brien a kettős kötések kényszerítő sorozata révén nem csupán a szabad akarat élményétől akarja megfosztani Winstont, hanem a kontroll visszanyerésének derűjétől is. Harry Frankfurt (1969) szellemében képzeljük el, hogy Winston agyába (a tudta nélkül) beépítenének egy akaratszabályozót, amelynek távirányítója O’Briennél lenne. Ha megnyomná a gombot, Winston átélné a tudatos akarat élményét. A képzeletbeli O’Brien a következőt mondja: „Öt perc

múlva szeretned kell Nagy Testvért!” Lássunk három lehetőséget. (1) Öt perc múlva O’Brien megnyomja az akaratszabályzó remote controlját. Winston a tudatos akarat illúziójának foglyaként szereti Nagy Testvért. Nem a saját indokai okozzák Nagy Testvér iránti szeretetét, hanem O’Brien számára rejtett indítékai. (2) Amikor O’Brien megnyomja a távirányító gombját, Winston éppen akkor spontán módon szeretni kezdi Nagy Testvért. Két különálló indok ugyanazt az érzést – a Nagy Testvér iránti szeretetet – okozza. Két lehetőség van: vagy átéli a tudatos (fenomenális) akarat élményét, vagy sem. Ha nem éli át, akkor nem szabad akaratából cselekedett, ha átéli, akkor igen. (3) O’Brien megmutatja az akaratszabályozót, Winston elveszíti a tudatos akarat illúzióját, ami derült égből villámcsapásként éri. A regényben a patkányok játsszák el a megmutatott akaratszabályozó szerepét, amely arra bírja rá Winstont, hogy „akarja, hogy a másikkal történjék az a dolog”, azzal, akit az utolsó pillanatig nem árult el: Júliával. Az árulást követően képtelenné válik a deuteró-tanulásra, elveszíti az exaptív rezilienciára való képességét, és a tudatos akarat illúziójából származó derűjét. Rorty (1994. 198) Orwellről írt esszéjében utal Elaine Scarry *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* című könyvére (1985), melyben a szerző amellezt érvel, hogy a szadista akkor éri el célját, ha nem csupán szenvedést tud okozni, hanem emellezt sikerül megaláznia is áldozatát. A szadizmus végső célja az, hogy az áldozatot olyan tette kényszerítse, amelyet többé nem lehet meg nem történtté tenni. O’Brien áldozatait hónapokig kettős kötésben tarja, folyamatosan a választás illúzióját kínálja nekik, miközben a valóságban egyetlen választás létezik: a hírhedt százegyed szoba, ahol bekövetkezik a személyiség visszavonhatatlan szétदारabolása, Winston esetében a patkánykaland és Júlia elárulása. A kettős kötések révén O’Brien előidézi Winstonban azt az állapotot, amit Donald Davidson az irracionális paradoxonának nevez, amely – értelmezésünk szerint – önmagában, a kontroll élményéből származó derű elvesztése nélkül, nem végzetes.

AZ IRRACIONALITÁS PARADOXONAI

Rorty (1994. 198) szerint O’Brien az irracionális paradoxonát idézte elő Winstonban, amely végzetessé vált számára. A következőkben bemutatjuk az irracionális paradoxonának davidsoni elemzését, majd amellezt érvelünk, hogy a bizalom, mint a „Légy spontán!” egyik alete aláássa Davidsonnak (1993. 159–180) az irracionális paradoxonairól adott értelmezését. Az irracionális normatív fogalom: irracionálisan cselekedni, dönteni, irracionális vélekedésekben hinni, irracionális érzelmeket átélni csak akkor lehet, ha létezik egy standard, ameleztől valamilyen okból eltérünk. Az externális standardoktól eltérő személyt a standardok szerint cselekvők tekinthetik irracionálisnak, de az irracionális paradoxonáról csak egy személy vélekedéseinek, ítéleteinek, cselekvéseinek, szándékainak, érzelmeinek inkonzisztenciája vagy inkohereenciája esetén beszélhetünk. Az irracionális paradoxonáról akkor beszélhetünk, amikor az adott személy nemcsak elfogadja, hogy

A és B cselekedet közül azt kell választania, amely mellett nyomósabb érveket tud felsorakoztatni, hanem a cselekvés alkalmával ezt az elvet be is kívánja tartani. Akkor tekinthetünk irracionálisnak egy cselekedetet, ha a cselekvő másodrendű elvével – mely szerint a legjobb belátása szerint kell eljárnia – szemben jár el. A másodrendű elv megsértése nélkül Davidson szerint nem beszélhetünk a személyen belüli irracionálisról, belső inkonzisztenciáról. Ha Winstonnak a legjobb belátása szerint A-t kéne cselekednie, mégis B-t cselekszi, és nem tartja magát ahhoz a másodrendű elvéhez, mely szerint legjobb belátása szerint kell eljárnia, akkor nem a másodrendű alapelv alapján döntött a két cselekedet között, vagyis döntése csupán a külső szemlélő nézőpontjából tekinthető irracionálisnak, belülről nem az. Az a feltételes ítélet, hogy „ha minden rendelkezésemre álló információt mérlegre teszek, akkor A-t kell tennem”, logikailag nem mond ellent annak a nem feltételes ítéletnek, hogy „B-t kell tennem”. Belső inkonzisztencia csak akkor jelentkezik, ha elfogadom azt az alapelvet, hogy az összes rendelkezésre álló információt mérlegre téve kell döntenem, és nem az alapján döntök. Davidson szerint ahhoz, hogy belső irracionálisról beszélhessünk, kell egy másodrendű elv, amelyet megsértünk. Tehát van egy elv, amelyet nem tartunk be. Az elv elfogadása, majd tudatos megsértése a belső irracionális racionális feltétele. Izgalmas kérdés, hogy mi történne akkor, ha Winston másodrendű elve az lenne, hogy ne a legjobb belátása szerint cselekedjék. Abban az esetben, ha legjobb belátása szerint A és B cselekedet közül A-t kellene választania, viszont másodrendű elve az, hogy ne legjobb belátása szerint cselekedjen, akkor jár el a másodrendű elvét figyelembe véve, azaz racionálisan, ha B-t választja. Vagyis ha másodrendű elve az, hogy ne a legjobb belátása szerint cselekedjen, akkor a legjobb belátása alapján véghezvitt cselekedete belülről irracionális, miközben külső nézőpontból racionális. A regényből kiderül, hogy Winston legjobb belátása szerint bármit és bárkit elárulhat (anélkül, hogy visszafordíthatatlanul széthullana személyisége), azért, hogy megszabaduljon a kínzásoktól, kivéve Júlia iránti szerelmét. Amikor nem csupán színleli, de akarja is, hogy Júlia arcát tépjék szét a patkányok és ne az övét, akkor legjobb belátása ellenére cselekszik, azaz irracionális. Ha viszont másodrendű elve az, hogy ne legjobb belátása szerint cselekedjék, akkor racionálisan cselekedett, amikor elárulta Júliát. Külső nézőpontból joggal tekinthetjük irracionálisnak, ha valaki nem legjobb belátása alapján cselekszik, belső nézőpontból viszont nem szükségképpen irracionális a választása. Amikor a regényben Winston és Júlia találkoznak azt követően, hogy előbbi a százegyes szobában kétségbeesésében azt mondta, hogy Júliával csináljátok, megvallják egymásnak, hogy elárulták a másikat, és ez a kölcsönös beismerés egyben szerelmük semmivé foszlásának tudomásulvétele is. Az árulás előfeltétele a bizalom, csak az árulhat el bennünket, akiben bízunk.

A BIZALOM DERŰJE

Úgy véljük, a „Bízni akarok benned!” a „Légy spontán!” eddig bemutatott, a kettős kötésen alapuló logikája szerint írható le. A kettős kötéssel szemben a bizalomról sok cikket írtak az analitikus hagyományban. Arra a kérdésre, hogy milyen feltételek fennállása esetén beszélhetünk bizalomról, csak akkor adhatunk kimerítő választ, ha különféle dimenzióit vizsgáljuk. Az egyik dimenzió a bizalom és a megbízhatóság fogalmi természete, a másik az ismeretelmélete, a harmadik a bizalom értéke, a negyedik pedig arra keresi a választ, hogy miféle mentális attitűd a bizalom. Mivel vizsgálódásunk jelen célja csupán annak bemutatása, hogy a „Bízni akarok benned!” a „Légy spontán!” analógiájára működik, ezért nem vállalkozunk az összes dimenzió bemutatására. A bizalom ismeretelméleti szempontú vizsgálata során a legfőbb megválaszolásra váró kérdés, hogy milyen módon igazolható a bizalmam (vö. Baker 1987, de Sousa 1987). Akkor teszik fel az emberek maguknak a kérdést, hogy bízhatok-e vagy sem, amikor a bizalom egyáltalán nem magától értetődő. Vagyis akkor mondjuk valakinek, hogy bízni szeretnénk benne, amikor felmerülhet, hogy talán nem bízhatunk benne. Kérdéses tehát, hogy a bizalom racionálisan megalapozható-e, mivel a bizalom lényegi vonatkozása a kockázat. Az a szándékunk, hogy a racionális reflexió révén a kockázatot nullára csökkentjük, egyben a bizalmat is megszünteti. Annál nagyobb bizalomra van szükség, minél nagyobb a kockázat, minél kisebb a kockázat, annál kevésbé kell bízunk valakiben. Ha azt mondom, hogy „Nagyon bízom benned”, ezzel azt implikálom, hogy nagyon nagy annak a kockázata, hogy nem bízhatok benned. A „nem bízom benned” is ugyanezt fejezi ki, csak negatív formában. A bizalom inherens része, hogy vakká tesz bennünket azokkal az evidenciákkal szemben, amelyek aláássák abba a személybe vetett bizalmunkat, akiben bízni szeretnénk. Amikor bízni akarok valakiben, akkor (érthető okokból) szeretném úgy vállalni a kockázatot, hogy ne kelljen vállalnom. Ugyanis ha valamiképpen szavatolni tudná az, akiben bízni szeretnék, hogy nincs semmi kockázat abban, hogy bízom benne, akkor rögtön értelmét is vesztené az a kérdés, hogy bízhatok benne vagy sem. Amikor felvetődik bennünk, hogy bízhatunk valakiben, ez rögtön azt is implikálja, hogy lehetséges, hogy nem. A kettős kötés logikája explicit módon tetten érhető. A bízni kívánó személy azt akarja attól, akiben bízni szeretne, hogy azt akarja, amit ő akar, de spontán módon. A bizalom kérdése például a szerelem esetében azért merül fel, mert a szerelem nem akaratlagosan keletkezik és múlik el. Winston bizalma Júlia iránt tekinthető stratégiai értelemben (és nem igazságvezérelt módon) racionálisnak: nem azért bízott benne, mert ellenőrizte megbízhatóságát, hanem azért, mert nélkülül nem alakíthatott volna ki szerelmi kapcsolatot vele. A bizalmat szavazó személy autentikusabbá válik attól, ahogyan megtapasztalja a bizalomnak, mint kettős kötésnek az egyszerre vonzó és taszító inkonzisztenciáját. A bizalom, mint kettős kötés akkor válik patológiássá, amikor nem kíséri exaptív deuterot-anuláció. Interpretációnk a bizalom egy lehetséges, ismeretelméleti alapú értelmezése. Ennek alapján nézzük azt az esetet, amikor Winston elfogadja, hogy

legjobb megfontolása alapján kell mindig döntenie, és ezt a másodrendű elvet követve arra a megfontolásra jut, hogy bízik Júliában. A-t kell cselekednie, ha bízik, és B-t ha, nem. Davidson (1993. 159–180) elemzése szerint ha legjobb megfontolásai alapján A-t kellene cselekednie, és mégis B-t cselekszi, akkor irracionális, vagyis olyan okok készítették cselekvésre, amelyek az adott cselekvésnek nem indokai. A bizalom esetében azonban megdőlni látszik elmélete. Úgy véljük, hogy a bizalomhoz inherensen kapcsolódó kockázat következtében mindkét cselekvést tekinthetjük racionálisnak és irracionálisnak. Vagyis ha akarom, A cselekvés okai ugyanezen cselekvés indokai is (vagyis a cselekvés racionális), de egy másik értelmezés esetén nem indokai, csak okai (azaz irracionális), és B cselekvés esetén ugyanez állítható. Ha Winstonnak az lenne a másodrendű elve, hogy ne legjobb belátása szerint cselekedjen, akkor A és B cselekedetek esetében épp azok az anomáliák keletkeznének, mintha a legjobb belátása szerint cselekedne. Tehát Davidson elvét is „összegubancolja” a kettős kötés. Ellene vethető, ha nehéz is döntenie, azért a bízni kívánó személy mondhatja, hogy legjobb belátása szerint A cselekvés mellett döntött, és ha B-t cselekszi, akkor irracionálisan jár el. Vagyis a bizalom sem különbözik a többi döntési helyzettől. A „nagyon bízom benned” és az „egyáltalán nem bízom benned” állítások véleményem szerint hasonlítanak a kacsá–nyúl ábrára, amelyet Wittgenstein (1992) az aspektuslátás paradigmikus formájának tekint. Mondhatja-e valaki, hogy legjobb belátásom szerint nyulat látok és nem kacsát, vagy fordítva? Ebben a döntési helyzetben vajon van-e értelme a „legjobb belátás alapján” hozott döntésről beszélni? A bizalmat a mi olvasatunkban az aspektuslátás analógiájára kell elgondolni. Az aspektuslátás Wittgenstein szerint valamiként-látás. Valamiként-látásról csak akkor beszélhetünk, amikor az adott tárgy egymást kizáró módokon érzékelhető. Értelmetlen lenne például azt mondanunk, hogy valaki a kést késnek látja, a kanalat kanálnak. Vagyis a valamiként-látás az észlelés speciális esete (uo. 282). Amikor bízni kezdünk valakiben, akiben korábban nem bízunk, akkor az adott személyre irányuló attitűdünk változik meg, az a mód, ahogyan reagálunk viselkedésmintázataira, és nem a személy. Ez konzisztens azzal a nézettel, mely szerint lehetséges, hogy X személy igazolt igaz vélekedések alapján állítja, hogy bízhat Y-ban, és mégsem bízik benne. A fenti érveknek ellene vethető, hogy az arra vonatkozó döntés: bízom-e vagy sem, más, mint a bizalomból fakadó újabb döntés. Ha a döntés a bizalomra vonatkozik, akkor a következőképpen érvelhetünk amellett, hogy Davidson téved az irracionalitás paradoxonát illetően. Winston legjobb megfontolása szerint joggal kockázatosnak tartja, hogy Júlia cserbenhagyja (ami a bizalom egyik leírása). Döntését a legjobb belátása alapján hozza meg, bízik Júliában, mivel a bizalom inherens része, hogy megvan a kockázata annak, hogy Júlia cserbenhagyja. Ez racionális. Ám mivel a bizalom Gestalt-váltáson alapszik, ugyanez a döntés irracionálisként is modellezhető. Winston legjobb belátása alapján joggal kockázatosnak tartja, hogy Júlia cserbenhagyja (ami a bizalom egyik leírása). Döntését legjobb belátása alapján hozza meg, nem bízik Júliában, mivel a bizalom inherens része, hogy megvan a kockázata annak, hogy Júlia cserbenhagyja. A fő ellenvetés azon állításunkkal szemben fogalmazható meg, mely szerint a bizalomhoz

inherensen kapcsolódó kockázat következtében A és B cselekvést egyaránt tekinthetjük racionálisnak és irracionálisnak. Ugyanis azt követően – szól az ellenérv –, hogy Winston amellett dönt, bízik Júliában, csak az a cselekvése tekinthető (a bizalmat illetően) racionálisnak, amelyet a bizalom, mint indok okoz. Vagyis ha a legjobb belátása alapján úgy dönt, hogy bízik Júliában, és úgy cselekszik, mintha nem bízna, irracionális. Fő ellenvetésünk az, hogy a bizalom nem döntés, hanem Gestalt-váltás eredménye, amint azt korábban bizonyítottuk. Mivel a davidsoni másodrendű elv betartása vagy semmibevétele irreleváns arra vonatkozóan, hogy bizalmat szavazok vagy sem, érdektelen felvetni, hogy a bizalom által okozott cselekvés racionális vagy irracionális. Értelmezésünk szerint ez a deuteró-tanulás, vagyis az exaptív reziliencia iskolája.

AZ 1984 A MAZOCISTÁK PARADICSOMA

Mint már említettük, O'Brien kettős kötések által létrehozott világának derűs lakója lehet a mazochista. A mazochista pro-attitűdje, fő karakterjegye a szenvedés iránti vágy, vagyis olyan ember, aki szabad akaratából vállalja a szenvedést. Tegyük fel, hogy Winston, mint mazochista vágyik a szenvedésre, utálja Nagy Testvért, ezért ha szabad akaratából tudná szeretni, akkor egyben fájdalmat is érezne, hiszen eredendően gyűlöli. Szeretni viszont nem lehet akaratlagosan: vagyis a mazochista mindenképpen csalódik, azaz örömet él át. Kissé fájjalja, azaz örömmel tölti el, hogy nem képes akaratlagosan szeretni Nagy Testvért, ami még nagyobb fájdalomhoz segítené. A nagy fájdalom elérhetetlenségéből származó szomorúság viszont kisebb örömet okoz neki. Az O'brien jövő a mazochisták paradicsoma: „Ha el akarod képzelni a jövőt, képzelj el egy csizmát, ami örökké egy emberi arcon tapos” (Orwell 2006. 295). „Aki elveszíti énjét, megtalálja azt, aki megtalálja, elveszíti azt.”

EXAPTÍV ABDUKCIÓ

SZÍNPADRA

Az exaptív abdukción olyan eszköz, amely segít abban, hogy kreatív módon tudjuk reagálni Inforgia komplexitására. A fejezet fő mondanivalója, hogy Inforgia komplexitását kezelni képes re-ontológizáció fontos instrumentuma — a metaforagyártás pragmatikájának egy lehetséges gyakorlati heurisztikája — az exaptív abdukción. A nyelv grammatikája determinálja egy adott kontextusban egy kifejezés lehetséges metaforikus interpretációit, az exaptív abdukción pedig segít a vonzóbbakat (loveliest) megtalálni közülük.

Az abdukción a esete az exaptív abduktív nyelvhasználat, amelynek egyik formája a metaforikus beszédmód. A szokásos, szótári funkciójú szavak exaptív re-

ontologizációját követően az abdukció teszi lehetővé, hogy az adott kontextusban legadaptívabban kiválaszthassuk. Az exaptív abdukció az abduktív magyarázatok generálásának eszköze. Utóbbit akkor használjuk, amikor az exaptáció révén megtalált vonzó magyarázatok közül kiválasztjuk az egyszerre legvonzóbbat (*loveliest*) és legvalószínűbbet (*likeliest*). Cikkem szempontokat ad a metafora és a bullshit közötti, olykor elmosódó, határ ontológiájának feltárásához, illetve rávilágít a rugalmas alkalmazkodáshoz (rezilienciához) elengedhetetlen exaptív re-ontologizáció életfilozófiai jelentőségére, valamint az abdukció fontosságára a maladaptív re-ontologizációk elkerülésében, illetve az adaptívak megtalálásában.

LOVELIEST MAGYARÁZAT

Mikor valaki a padlón hever holtápadtan, és el kell döntenünk, hogy él-e vagy holt, tipikusan abduktív alapállást veszünk fel, vagyis a legjobb magyarázatra irányuló következtetést használjuk. Tehát tudjuk, hogy ott fekszik az emberünk, de magyarázatot szeretnénk kapni arra, hogy miért. Peter Lipton (2004) az *Inference to the Best Explanation* című könyvében számunkra meggyőzően érvel a „miért” kérdésekre adott oksági magyarázatok mellett. Az oksági modell különbséget tesz egy jelenség ismerete és egy jelenség okának ismerete, mint a jelenség magyarázata közt. A magyarázat tehát ebben az esetben a már ismert jelenség okának feltárása. Tudjuk, hogy ott fekszik egy ember, de nem tudjuk, hogy mi az oksági története annak, hogy nem mozdul.

Az oksági magyarázatok egyik jellegzetessége Hempel (1965, 421–3) szerint az, hogy nem általában az események magyarázatai, hanem bizonyos aspektusuké. Az, hogy az adott jelenség milyen aspektusára keresünk magyarázatot, attól függ, hogy éppen milyen vonatkozása érdekel bennünket, és ez szűkíti az elfogadható oksági magyarázatok körét.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a „Júlia a nap” kijelentést metaforikusan vagy szó szerint interpretáljuk, akkor nem érdekel bennünket olyan magyarázat, amely révén el tudjuk dönteni, hogy vajon maga a kijelentés téveszmét vagy illúziót fejez-e ki. Ha a „Júlia a nap” egy zártosztályon hangzana el, akkor nagyobb valószínűsége lenne annak, hogy téveszmeként értelmezzük, mint akkor, ha Shakespeare Rómeó és Júlia című művében olvassuk. Vagyis éppen érdeklődésünket erősen befolyásolja a kontextus, amelynek bizonyos aspektusaira vonatkozó „miért” kérdésre újabb oksági magyarázatok adhatók.

Amennyiben a „Júlia a nap” állítást metaforának tekintjük, kompatibilis magyarázat azzal, hogy szó szerint értjük, viszont inkompatibilis azzal, hogy szó szerint. A lehetséges magyarázatok között az dönt, hogy az érdeklődésünket figyelembe véve melyiknek van nagyobb magyarázó ereje, illetve melyik a valószínűbb. Tehát a

legjobb aktuális magyarázat az, amelyik a legnagyobb magyarázóerővel bíró hipotézisek közül a legvalószínűbb.

Tegyük fel, hogy Rómeó szerint a legjobb oksági magyarázat arra, hogy Júlia a padlón hever, az, hogy halott. Ha néhány másodperc múlva Júlia feltápáskodik a padlóról, és Rómeó továbbra is azt állítja, hogy Júlia halott, akkor joggal tekinthetjük azt a lehetséges legjobb magyarázatnak, hogy metaforikusan kell értelmeznünk szavait. Ha Rómeó (megpillantva a padlón heverő Júliát) azzal a magyarázó erő nélküli hipotézissel állt volna elő, hogy Júlia a padlóra került, valószínűbb magyarázat lett volna, mint az, hogy a padlóra került és halott, és öngyilkos lett. Azt követően, hogy a kontrafaktuális Júlia felállt, az a magyarázat az adott időben, hogy a padlón fekszik nyilvánvalóan téves, hiszen nem támasztják alá evidenciák, Júlia áll. Mivel azt a nagyobb magyarázóerővel bíró hipotézist is megcáfolják a tények, hogy halott, viszont Rómeó továbbra is azt hajtogatja, hogy „Júlia halott”, arra következtetünk abduktíve, hogy Rómeó metaforikusan állítja Júliáról, hogy halott, azaz már nem szereti őt. Ez valószínűbbnek tűnik, mint az az egyébként vonzó magyarázat, hogy hallucinál vagy illúzió áldozata.

Látszólag adekvát ellenvetés lehet az eddigiekkel szemben, hogy más a tudományos magyarázat, és más egy metafora interpretációja. Vegyük a következő példát, mint a fizikaórán. „A csillag távolodik, és Róza is”. Honnan tudjuk, hogy egy csillag távolodik? Vöröseltolódásának mértékéből. Egy távolodó csillag sebessége magyarázattal szolgál vöröseltolódásának mértékét illetően, miközben az észlelt vöröseltolódás lényegi szereppel bír annak igazolásában, hogy a csillag adott sebességgel távolodik (Lipton, 2004, 24). Ez egy önigazoló, körben forgó érv, hiszen miközben a vöröseltolódás magyarázza a sebességet, utóbbi evidenciául szolgál az előbbire. Honnan tudja Rómeó, hogy Róza távolodik? “Összezsugorodásának” mértékéből. A távolodó Róza sebessége magyarázatul szolgál arra, hogy miért látja egyre kisebbnek, és az, hogy Rómeó egyre kisebbnek látja, evidenciaként szolgál arra, hogy távolodik. Most interpretáljuk a „Róza távolodik” állítást metaforaként. Induljunk ki abból, hogy amikor Rómeó szerelmes volt Rózába, akkor így következtetett abduktíve. Miért inkább akkor dobog gyorsabban a szívem, pirulok el és szárad ki a szám, ha Róza közeledik és nem Jolán? Mert szerelmes vagyok Rózába, viszont Jolánba nem. Miért vélem úgy, hogy Rózába vagyok szerelmes és nem Jolánba? Mert ha meglátom Rózát, gyorsabban ver a szívem, elpirulok és kiszárad a szám, viszont Jolán közeledtekor egyiket sem tapasztalom. Tegyük fel, hogy évek múlva a következőképpen magyarázza (egy kontrafaktuális szituációban) Rómeó a kihülőben lévő kapcsolatot. A metaforikus értelemben távolodó Róza magyarázatul szolgál Rómeónak a heves szívdobogás elmaradására, a heves szívdobogásának elmaradása megerősíti, hogy Róza távolodik, vagyis már nem szeretik egymást. A távolodó Róza sebessége magyarázza Rómeó (a szerelem csillagásza) számára az érzelmek (vörös)eltolódásának mértékét, miközben a Rómeó által észlelt

érzelemeltolódás fontos szerepet játszik abban, hogy úgy vélje, Róza az adott sebességgel “távolodik”.

Egy adott jelenség bizonyos aspektusának oksági magyarázatára irányuló következtetés paradigmaticus formája az úgynevezett kontrasztív kérdés. Nem arra az egyszerű kérdésre keresünk magyarázatot, hogy “Miért ez?”, hanem arra, hogy “Miért inkább ez, mint az?” (Lipton, 2004, 33, 59-64). Egy kontrasztív jelenség egy tényből és egy vele szembeállított másik tényből áll. Egy adott ténnyel számtalan tényt állíthatunk szembe, hogy melyiket választja, az a legjobb, legvonzóbb (*loveliest*) magyarázatot kereső érdeklődésétől függ, ennyiben szubjektív. Mindenekelőtt szeretném tisztázni, hogy mit értek *loveliest* magyarázaton. Miért inkább *loveliest* (legvonzóbb) a legjobb magyarázat, mint *likeliest* (legvalószínűbb)? A *loveliest* magyarázat a potenciális megértésre, a *likeliest* az igazságra irányul. Tehát különböző kritériumok teljesülése esetén fogadjuk el az egyiket, illetve a másikat. A legjobb magyarázat, vagyis a legnagyobb magyarázóerővel bírók közül a legvalószínűbb, az, amely az adott jelenség lehető legjobb, legkielégítőbb (a szó kvázierotikus értelmében) megértését biztosítja. Egy *loveliest* magyarázat az adott kontextusban akkor tekinthető relevánsnak, ha egyben *likeliest* is. De mit is jelent pontosan, hogy egy magyarázat *loveliest*? Peter Lipton (2004) szerint célszerű megkülönböztetni az evidenciákkal legjobban alátámasztott magyarázatokat azoktól, amelyek az adott jelenség legnagyobb mértékű megértését biztosítják. Előbbiek a *likeliest* magyarázatok, utóbbiak a *loveliestek*. A legjobb aktuális (*loveliest*) magyarázatra irányuló következtetés, vagyis az abdukció során természetesen fő célunk, hogy a következtetésünk igaz legyen. A legjobb magyarázatra irányuló következtetés azonban nem csupán az aktuális világ megértését tűzi ki célul. Egy potenciális *loveliest* magyarázat akkor válik aktuálissá, ha az evidenciák alátámasztják, vagyis igaz. Tehát nem a legjobb aktuális magyarázatra következtetünk, hanem arra a számunkra elérhető potenciális magyarázatra, amely ha igaz, aktuális magyarázata az adott jelenségeknek. Ez nem jelenti azt, hogy minden potenciális magyarázat aktuálissá válik, ha igaz. Olykor a legvalószínűbb magyarázat egybeesik a legvonzóbbal, máskor a legvalószínűbb magyarázat kevés megértést biztosít, olykor viszont a *loveliest* magyarázat legkevésbé sem *likeliest*. Az „Azért alszunk el az altatótól, mert altató hatású” *likeliest* magyarázat, de kis magyarázó erővel bír. Az összeesküvés-elméletek *loveliestek*, de teljesen megalapozatlanok, azaz a legtávolabb állnak attól, hogy *likeliestek* legyenek. Adott evidenciák megléte esetén egy magyarázat lehet egyszerre *likeliest* és *loveliest*, mint például a newtoni fizika a speciális relativitáselmélet előtt. Az új fizika hatására Newton elmélete elveszítette *likeliest* voltát, viszont továbbra is *loveliest* maradt. Ha a célunk nem csupán triviális igazságok megragadása, hanem a jelenségek legjobb magyarázata, akkor a *loveliest* potenciális magyarázat vezet a *likeliest* magyarázathoz, és nem fordítva. Ekkor nem azok az induktív következtetések érdekelnek bennünket, amelyek lehetővé teszik, hogy a premisszákból következő konklúzió *likeliest* legyen, hanem az az abduktív

következtetési folyamat a “vonzó” (lovely) számunkra, amely *loveliest* oksági magyarázathoz vezet.

Most arra a kontrasztív kérdésre keressük a *loveliest* magyarázatot, hogy „Júlia a nap” miért inkább metafora, mint *bullshit*. Mielőtt azonban megkísérelnénk megválaszolni, először röviden és tendenciózusan rekonstruáljuk, pontosabban reinterpretiljuk a metaforáról és *bullshit*ról szóló eredetileg egymástól független diskurzusokat.

P MIÉRT INKÁBB METAFORA, MINT BULLSHIT?

Max Blacknek (1990, 432-447) az ötvenes évek elején írott metaforacikke a metafora rehabilitációs folyamatának adott kezdő lökést az analitikus filozófián belül. A nyolcvanas évek elején a humbugról írott dolgozata pedig a *bullshit* logikai grammatikáját feltáró (igaz, szerényebb) vállalkozásnak a nyitánya. Harry Frankfurt „On Bullshit” (2005, 2008) című eredetileg 1986-ban megjelent cikke explicit formában Max Black „The Prevalence of Humbug” (1983) című írására támaszkodik. A cikkek megírása óta eltelt időnek köszönhetően egy analitikus filozófus számára már nem kockázatos a metafora és a *bullshit* logikai grammatikájával és/vagy pragmatikájával foglalkozni. Ez azért felszabadító, mert korábban mindkét vállalkozásra könnyen rásüthették, hogy „humbug” vagy „bullshit”, és aki ilyesmire adja a fejét, az „risky person” vagy „bullshit-artist”.

Ha Blacknek „A metafora” című írását a majd harminc évvel később írt „The Prevalence of Humbug”, illetve Frankfurtnak az „On Bullshit” című cikkei felől olvassuk, akkor megérhetjük, hogy miféle előfeltevés alapozza meg „A metaforával való foglalkozás humbug vagy *bullshit*” kijelentést. Blacknek „A metafora” című cikke elé biggyesztett mottója implikálja a választ. „A metaforák nem érvek, kedves leányzóm”. A metaforákat tehát tipikusan nők használják, méghozzá olyanok, akik nem elég okosak ahhoz, hogy pontos fogalmi reprezentációját adják a világnak, és nem képesek logikusan argumentálni. Zavaros gondolataikat hasonlóan homályos nyelvi formákba öntik. Mivel a fogalmi pontosságra képtelennek bizonyulnak, és mivel tudják, hogy eleve alulmaradnak az érvek csatájában a férfiakkal szemben, ezért a megfogalmazás homályába menekülnek, hogy ne lehessen tetten érni érvelési képességük hiányát. Max Black „A metafora” című cikkében azt a homályos premisszákon alapuló feltevést kérdőjelezi meg, hogy ha valamiről csak metaforák jutnak az eszünkbe, akkor inkább hallgassunk. Mivel az analitikus filozófusok korábban semmit sem írtak a metafora logikai grammatikájáról, ezért „programadó” cikkében a „Ne metaforáldokjál!” parancsát semmibe vevő kritikusok diskurzusához próbál kapcsolódni, ami nem könnyű vállalkozás, ugyanis érvek nem filozófiai argumentációk.

Black szerint a fent említett kritikusok a metafora helyettesítésméletének a foglyai, ha minderről egyébként filozófiai eszközök híján mit sem tudnak. A helyettesítésmélet hívei szerint egy kifejezés metaforikus alkalmazása (Júlia a nap)

egy másik szó szerinti kifejezést helyettesít (Júlia Rómeó számára a legfontosabb a világon), vagyis egy szó szerinti alkalmazást (a legfontosabb dolog) a metafora kitalálója egy metaforikussal cseréli fel (nap), és azt várja el az olvasótól, hogy meglelje, mely szó szerinti alkalmazású kifejezés helyett áll. Felvetődik a kérdés, ha szó szerinti alkalmazás révén pontosan megragadható Júlia egyik tulajdonsága, azaz hogy „legfontosabb”, akkor minek kell egy metaforikus alkalmazású szóval helyettesíteni (nap). Black szerint ebben a helyzetben nem mondhatjuk, hogy a metaforikus alkalmazás szókincs bővítő szereppel bír, hiszen Júlia Rómeó életében betöltött szerepe pontosabban megragadható a „legfontosabb”, mint a „nap” révén. Legitimálhatjuk a metaforikus alkalmazást stilisztikai megfontolásokra, a meglepetés vagy a kódfejtés izgalma hivatkozva. Ezek a magyarázatok azonban magyarázóerő híján vannak, hiszen a szavak furcsa használatát a furcsa használatból származó bizonyíthatatlan gyönyörködtetéssel magyarázza. Ez hasonlít arra a *likeliest* magyarázatra, mely szerint az altató azért altat, mert altató hatású.

A metafora ebben az olvasatban a nyelv felszíneskedő bohóca: szórakoztat, mulattat, de valójában súlytalan, és a pontos fogalmi megragadás ellentéte. A helyettesítéselmélet két alantas szerepet szán a metafora-gyártónak. Az egyik szerint a metafora használója képtelen a tények pontos fogalmi megragadására, a másik szerint elbűvölni, szórakoztatni akar, és ezért nem reprezentálja pontosan a valóságot. Az előbbi esetben nincsenek kompetenciái és eszközei, hogy megragadja az igazságot, a másodikban pedig nem kíván alárendelődni a realitásnak, hanem saját énjét tolja előtérbe. Mindkét stratégia jellemző arra a személyre, aki humbugol, vagy kissé durvábban szólva *bullshit*el.

Max Black (1983, 143) definíciója szerint a humbug „saját gondolatok, érzések vagy magatartás megtévesztően hamis, elsősorban nagyzó beszéd vagy cselekvés útján való beállítás, majdnem hazugság”. Frankfurt (2008, 688) szerint Black a „megtévesztően hamis [...] beállítással” azt akarja kifejezni, hogy a humbugolás szándékos. Vagyis a humbugoló humbugolni akar, bármit is jelentsen a humbugolás. Véletlenül, akaratlanul, oda nem figyelésből, szórakozottságból nem lehet humbugolni. A humbug lényegi vonatkozása a humbugoló „megtévesztő szándéka”. Amikor a férfi szereplő azt mondja, hogy „A metaforák nem érvek, kedves leányzóm”, akkor le kívánja leplezni a hölgy „megtévesztő szándékát”, vagyis azt, hogy a valóság pontos megragadására való képtelenségét a szavak furcsa, homályos használatával kívánja nem csupán elleplezni, hanem vonzóvá is tenni. A metaforák helyettesítéselmélete felől a szavak metaforikus alkalmazása egy lehetséges, nyilván alantas eszköz a megtévesztésre, a humbugolásra.

Frankfurt (blacki gondolatmenetet követve) az „On Bullshit” című cikkében hasonló szituációt ír le, amely Wittgenstein és Fania Pascal között játszódtott le. Pascal mandulaműtétét követően egy magánklinikán feküdt, ahol Wittgenstein meglátogatta. Beszélgetésük közben mikor azt mondta, hogy pontosan úgy érzi magát, mint egy elgázolt kutya, Wittgenstein „viszolyogva” azt válaszolta, hogy nem tudhatja, hogy

érzi magát egy elgázolt kutya. Frankfurt szerint Wittgenstein viszolygásának oka az, hogy véleménye szerint Pascal viselkedésében nyoma sincs „az igazságra való törekvésnek”. Nem csupán az a baj, hogy túlságosan nagyot akar mondani, és ez nem sikerül, mert ez csak az eredetiség hiányának megnyilvánulása lenne, ami bocsánatos bűn. Ami Wittgenstein számára megbocsáthatatlan, az az igazság iránti elkötelezettség hiánya.

Frankfurt interpretációja ellen felvethető, hogy vajon ez olyan szituáció-e, amelyben fontos szempont az „igazság iránti elkötelezettség”. Black (1990, 432-447) szerint a metaforák megértésének elengedhetetlen feltétele a „kimondás sajátos körülményeinek figyelembevétel”. Ahhoz, hogy megértsük a metaforahasználó szándékait, tudnunk kell, mennyire veszi komolyan a metaforikus alkalmazást. Szinonimákkal is megelégedett volna? Éppen ez a metaforikus alkalmazás jutott az eszébe, vagy hosszú megfontolás után választotta az adott metaforát? Csupán ezt a választást tartja kielégítőnek, vagy elégedetlen vele? Csak a legnyilvánvalóbb implikációkra koncentráljunk a metafora megfejtése során, vagy távoli asszociációk után is kutassunk? Bár Pascal kijelentése egy hasonlat („Úgy érzem magam, mint egy elgázolt kutya”), a hasonlításelmélet szerint, amely a helyettesítéselmélet alelete, nem sokban különbözik a metaforától, hiszen ezen elmélet szerint a metafora nem más, mint kihagyásos vagy összevont hasonlat. Ebben a kontextusban Wittgensteint Frankfurt a helyettesítéselméletet elfogadó, vaskalapos kritikusként látatja, aki érzéketlenül figyelmeztet egy beteg, kiszolgáltatott nőt arra, hogy „a metaforák nem érvek, kedves leányzóm”, a rossz hasonlatok pedig egyenesen „viszolyogtatók”.

A helyettesítéselmélet azt implikálja, hogy a metaforahasználó eleve pontatlan, és nem törődik az igazsággal, illetve hogy minden metaforát komolyan kell venni. A helyettesítéselmélet mögött az az előfeltevés áll, hogy kijelentéseknek az igazságra való törekvés kontextusában kell elhangzaniuk. A szavak metaforikus alkalmazása pedig nem más, mint a pontos reprezentációra alkalmas szavaknak inadekvát, nagyot mondó, homályos kifejezésekre történő cseréje. Pascal hasonlatát szerintem az adott kontextusban nem kell komolyan venni, célja talán az volt, hogy magára vonja látogatója figyelmét. Hiszen nem verset írt, viccet mesélt, vagy a furcsa látásmódját, azaz stílusát kívánta megvillantani. Túl volt egy műtéten. „Pontosan úgy érzem magam, krákoztam, mint egy elgázolt kutya”. Alig tudott még beszélni, ha véletlenül nagyot mondott, humbugolt, akkor sem kellett komolyan venni. A helyettesítéselmélet elfogadása esetén azonban mivel nem törődött az igazsággal, azaz érvek helyett metaforálkodott, pontosabban hasonlat révén próbálta kifejezni magát, menthetetlenül *bullshit*elt. A helyettesítéselméletből az következik tehát, hogy a metaforálkodás humbugolás.

A metafora Black által javasolt interakcióelméletének keretében viszont *loveliest* módon magyarázható a beteg nő esete Wittgensteinnel. Először nézzük az interakcióelméletet! Black nyomán az interakcióelmélet a következőképpen interpretálható. „Júlia a nap” állítást egy főtéma (Júlia), és egy melléktéma (nap)

alkotja, utóbbi szűrőként működik, a melléktémán keresztül értelmezzük a főtémát. A kapcsolat azonban nem egyirányú, mert a főtéma is visszahat a szűrőre, vagyis interakcióban vannak egymással. Felvethető, hogy amennyiben a hallgató nem csillagász, akkor nem is képes megfejteni a beszélő metaforikus üzenetét. Black értelmezése alapján nem fontos, hogy a metafora megfejtője csillagász legyen, elég, ha tisztában van a nappal „asszociált közhelyek rendszerével”. Egy csillagász bár kétségtelenül többet tud a laikusoknál a napról, hiszen ezért hívják szakértőnek, ennek ellenére el tudja képzelni, hogy körülbelül mi az, amit az amatőrök mondanának a csillagokról, ha beszélniük kellene róluk. A metafora hatásosságának nem az az előfeltétele, hogy a közhelyek igazak legyenek, hanem az, hogy a közösség tagjai számára rendelkezésre álljanak, bármikor előhívhatók legyenek.

Szakszerűbben fogalmazva: a „nap” szó szerinti alkalmazását szintaktikai és szemantikai szabályok irányítják. A „nap” szó szerinti értelemben a naprendszer középpontja, csillag, nyáron leburnít, vakít, ha belenézünk, este lemegy, reggel felkel, ha lemegy vörössé válik stb. Amikor metaforikusan napnak hívunk valakit, akkor arra invitáljuk metaforánk értelmezőjét, hogy a napról szóló közhelyek rendszerének szűrőjén keresztül nézze az adott személyt. Az új implikációkat a naphoz kapcsolódó régi közhelyek hívják életre. A metafora tehát a „közhely színeváltozása” (Danto, 1990). A főtémával asszociált közhelyek részhalmazát képezik olyan kijelentések, vagyis humbugok, amelyek igazságával mit sem törődnek a használók. Olvasatunkban a *bullshit* csak ígéri a közhely színeváltozását, ami viszont azon befogadó szerint, aki *bullshit*et kiállt, nem következik be. Teljesen más új implikációi lennének „Júlia a nap” kijelentésnek, ha egy csillagász napimplikációinak szűrőjén keresztül néznénk Júliát. Egy eredeti regényben vagy egy filozófiai szövegben mielőtt a szerző szűrőként használna egy szót, újszerű implikációk rendszerét hozhatja létre, ezáltal explicitté téve szándékait a szűrő használatát illetően. Ezeket az implikációkat kifejezheti érvek és metaforák révén egyaránt. „A metaforákat éppúgy alátámaszthatják különlegesen megalkotott implikációrendszerek, mint bevett közhelyek, a metaforák készülhetnek mérték után is, nem szükséges, hogy konfekcióra gyártottak legyenek.” (Black, 1990, 445.)

Olvasatunkban Frankfurt az „On Bullshit” című cikkében úgy kelti életre a „bullshit” metaforát, hogy új implikációit adja a *bullshit* szó szerint alkalmazásának. Szerintem ez teszi valójában izgalmassá a cikkét, szemben azzal a médiaszerepléseim gyakran hangsúlyozott (a cikkben kifejtett) elméletével, mely szerint a *bullshit*elő abban különbözik a hazudozótól, hogy nem törődik az állítása igazságértékével. Ez utóbbi valójában nem más, mint Black humbugról adott definíciójának a megismétlése. Szerinte a humbug „majdnem hazugság”, de nem teljesen, ugyanis a hazudozó, szemben a humbugolóval, törődik állításai igazságértékével, megtevesztő szándékkal hamis állításokat tesz. Frankfurt szerint a *bullshit* szót általában specifikus szó szerinti jelentés nélkül arra használjuk, hogy kifejezzük rosszallásunkat. Ez azt implikálja számomra, hogy általában ugyanazt jelenti, mint egy homlokráncolás, rosszalló

arckifejezés, méltatlankodó morgás, közepesen durva káromkodás vagy közepesen hangos felhördülés.

Frankfurt (2005, 1) szerint a *bullshit* kifejezést általában meglehetősen tág értelemben alkalmazzuk gyalázkodásra használt általános terminusként (*a generic term of abuse*). Az Oxford Advanced Learner's Dictionary szerint az „abuse” szó egyik jelentése: „(3) rude and offensive remarks, usually made when sb. is very angry” [....]. Vagyis általában azért mondjuk valaki viselkedésének visszautasítására vagy elítélésére, hogy *bullshit*, mert ezen durva kifejezés révén ki szeretnénk fejezni a viselkedése által okozott dühünket.

A „bullshit” 1915-ben jelent meg először az amerikai szlengben, majd a második világháború folyamán vált széles körben elterjedtté. A kezdeti időkben metafora volt, amely az idők folyamán elvesztette metaforikus elevenségét és klisévé vált. Vagyis exaptív abdukcióra épülő használata az idők folyamán nyelvi adaptációvá, szótári jelentéssé vált. Ha az „amit állítasz, *bullshit*” kijelentés valaha metafora volt, akkor ebben a kontextusban a beszélő metaforikusan *bullshit*et termelő *bull*, vagyis átvitt értelemben kakáló bika. A *bullshit*et kiáltó alak pedig metaforikusan az a személyt, aki szemtanúja a bika székelésének, amely undorral tölti el. Nemcsak azért dühös, mert a bika szemérmetlenül előtte székel, hanem azért is, mert átvitt értelemben meg akarja etetni vele székelése végtermékét. A „bullshit” kimondása révén metaforikusan kifejezi abból fakadó dühét, hogy a bika meg akarja etetni vele a kakiját. Értelmezésem szerint kezdetben „az, ahogy viselkedsz, *bullshit*” egyebek mellett a düh exaptív, metaforikus kifejezésének nyelvi eszköze volt. A *bullshit* mint metafora adaptációját követően a düh specifikus kifejező eszközeként is elveszítette erejét. Szó szerint jelentésekkel bíró szóvá vált, csupán a szótári definíció emlékeztet hajdani szerepére.

Ted Cohen (2008) szerint a metaforikus nyelvhasználat egyik sajátossága, hogy a metaforák révén specifikus érzelmeket fejezhetünk ki. Például: „úgy érzem, hogy számomra Júlia a nap”. Blackhez hasonlóan Cohen is úgy véli, hogy pontosan kell megválasztanunk metaforáinkat ahhoz, hogy éppen azt az érzést fejezzük ki, amit akarunk. Amikor valakire azt mondjuk, hogy seggfej (*asshole*), akkor valamiféle általános ellenérzésünket nyilvánítjuk ki vele szemben, és nem valamely specifikus érzelmünket. Ez abból adódik, hogy az *asshole* elveszítette metaforikus elevenségét, de az is felvethető, hogy sohasem volt metafora. A kifejezés szó szerint a végbélnyílás vulgáris megfelelője, átvitt értelemben pedig olyan személyre vonatkozik, aki *stupid*, *incompetent* vagy *detestable*. Utóbbi az adott személy viselkedésére reagáló ágens érzelmeit fejezi ki, miszerint utálatosnak és gyűlöletesnek tartja a másikat, vagyis kifejezi, hogy utálja és gyűlöli. Frankfurt szerint a *bullshit generic term of abuse*, azaz aki *bullshit*et kiált, az gyalázkodni akar, vagyis kifejezni a *bullshit*elővel szembeni ellenérzését. Ebben a kontextusban a *bullshit* az *asshole*-hoz hasonlóan csupán általános ellenérzés kifejezésére szolgáló terminus, semmiféle specifikus dolgot nem fejez ki.

Cohen (2008, 5) szerint amikor Churchill az állította, hogy Mussolini egy eszköz, akkor teljesen mást érzést fejezett ki, mintha azt állította volna, hogy Mussolini kutya. Abduktíve feltéve a kontrasztív kérdést: Miért inkább azt állította Churchill, hogy Mussolini egy eszköz, mint azt, hogy kutya? A válasz: metafora révén kívánt egy specifikus érzést kifejezni. Ezt úgy tehetette meg, hogy körültekintően választott. Tegyük fel, hogy x egy A és nem egy B. Metaforikusan viszont az állítjuk, hogy x egy B (vagy B). Az exaptív abdukcióra épülő, metaforikus alkalmazás lehetővé teszi, hogy (egyebek mellett) kifejezzük x -re irányuló érzelmünket. A fenti példában Churchill azzal, hogy azt állította, Mussolini csupán egy eszköz, kifejezte az iránta érzett negatív érzelmét, önmaga és mások számára mintegy specifikálva azt. Egy új metafora használható egy új érzelm kifejezésére. Tehát a helyettesítésmérettel szemben ez a teória azt állítja, hogy a metaforák tovább növelik az átélhető érzelmek körét. A halott, szó szerinti jelentéssé adaptálódott metafora már nem alkalmas specifikus érzelmek kifejezésére. Az *asshole* és a *bullshit* általános ellenérzést, visszautasítást, viszolygást fejeznek ki, és nem sajátos dühöt vagy egyéb specifikus érzelmeket. Ebben az értelmezésben, szemben a helyettesítésmérettel, a metafora nem a homályt növelő *bullshit*, hanem újabb és újabb specifikus érzelmek kifejezésének egy lehetséges eszköze.

Nelson Goodman *A művészet nyelvei* (1976/ 2003) című klasszikussá vált írásában a „kifejezés” szót a reprezentációval és a referálással veti össze. A tárgyakat, eseményeket reprezentáljuk, az érzelmeket és egyéb sajátosságokat kifejezzük. A „kifejezés”, a reprezentációhoz hasonlóan, többértelmű. Egyrészt az, hogy egy adott személy szomorúságot fejez ki, jelentheti azt, hogy szomorú, azaz birtokolja a szomorúságot, és ezt mások tudomására kívánja hozni. Hiszen lehetne úgy is szomorú, hogy eltitkolja, sőt egy szomorú színész egy vidám darabban kifejezhet vidámságot. Másrészt az, hogy egy adott személy szomorúságot fejez ki, jelentheti azt, hogy egyáltalán nem szomorú, azaz nem birtokolja a szomorúságot, csupán valamilyen célból kifejezi, például színészkedik. A „kifejezést” Goodman a példázás és a birtoklás terminusai révén határozza meg. A következő képleírásból indul ki: „Egy olyan szürkére festett kép van előttem, amelyen tengerparti fák és sziklák láthatók, és szomorúságot fejez ki.” A leírás három dologról informál: 1. a kép tárgyakat reprezentál, 2. birtokol bizonyos tulajdonságokat, 3. érzelmeket fejez ki. A kép birtokolja a szürkeséget, a szürke dolgok osztályába tartozik, vagyis igaz módon állítható róla, hogy „szürke”, tehát a „szürke” denotálja a képet, és nem a kép a szürke szint. Viszont a kép csupán átvitt értelemben birtokolja a szomorúságot, átvitt értelemben a szomorú dolgok osztályába tartozik, vagyis metaforikusan igaz módon állítható róla, hogy „szomorú”, tehát a „szomorú” denotálja a képet, és nem a kép a szomorúságot. Másként: a kép szó szerint példázza a szürkeséget, hiszen a „szürke” denotálja, viszont, a „szomorú” szó exaptív használata révén, metaforikusan példázza a szomorúságot, mivel a „szomorú” csupán metaforikusan denotálja. Amikor azt állítjuk, hogy a kép a szürkeséget példázza, akkor azt állítjuk, hogy a „szürke” predikátum denotálja. A kifejezés mindig példázás, de nem minden példázás

kifejezés. Goodman a következőképpen összegzi elméletét: ha *a* kifejezi *b*-t, akkor *a* birtokolja *b*-t, vagy *b* denotálja *a*-t, de ez a birtoklás, illetve denotálás metaforikus jellegű, valamint *a* referál *b*-re. Gondolatmenetünk szempontjából Goodman legfontosabb eredménye az, hogy meggyőzően érvel amellett, a kifejezett tulajdonság a kifejezéshez használt szimbólumhoz tartozik, függetlenül az októl, következménytől, szándéktól, témától. „A szimbólum által kifejezett tulajdonságok a szimbólum saját tulajdonságai.” Teljesen mindegy, hogy egy képet szomorúnak tekint valaki vagy sem, ha metaforikusan birtokolja a szomorúságot, akkor szomorú. Hiába mondom vagy érzem, hogy szomorú vagyok, ha nem birtokolom metaforikusan a szomorúságot, akkor nem fejezek ki szomorúságot. Vagyis más szomorúnak lenni, mint exaptív abduktív módon kifejezni a szomorúságot. Goodman (1976, 49) szerint csak az amatőrök hiszik azt, hogy a színészek által kifejezett érzelmek ösztönösek és változatlanok. A profik pontosan tudják, hogy a spontánnak tűnő érzelmek kifejezése valójában tanult, változó, és az adott kontextushoz igazodik. Idéz egy koreográfust, aki pályája során gyakran kényszerült arra, hogy a férfitáncosait megtanítsa, hogyan kell kifejezően udvarolni, a fiatal táncoslányokat pedig arra, hogy miként példázhatják metaforikusan a zsákmánylesést.

Black (1983, 143) szerint a humbug „saját [...] érzések [...] megtévesztően hamis, elsősorban nagyzó beszéd vagy cselekvés útján való beállítása”. Nézzük azt az esetet, amikor valaki szomorú, illetve amikor metaforikusan példázza, azaz kifejezi a szomorúságot. Négy eset lehetséges szomorúsága és szomorúságának kifejezése közötti viszonyt illetően. 1. Szomorú, de nem fejezi ki. 2. Szomorú, és kifejezi a szomorúságot. 3. Nem szomorú, és nem fejezi ki a szomorúságot. 4. Nem szomorú, de úgy tesz, mintha szomorú lenne. Szerintem Black a 4. pontban említett lehetőség alesetéről beszél. Nevezzük 4a-nak azt az esetet, amikor egy nem szomorú színész egy darabban metaforikusan birtokolja a szomorúságot. Ebben az esetben nem beszélhetünk humbugról, hiszen egy kompetens néző tisztában van vele, hogy a színpadon játszó színész tettet, hogy olyan amilyen, viszont senkivel sem akarja elhitetni, hogy magánemberként is így érez. Vagyis a színésze exaptív módon használja a nyelvi és a metakommunikációs eszközöket. Hívjuk 4b-nek azt a szituációt, amelyben a humbugoló „megtévesztően hamis, elsősorban nagyzó beszéd és viselkedés révén” azt akarja elhitetni beszélgetőtársával, hogy szomorú. Két hibát is vét. Az egyik, hogy olyan érzést akar valódként beállítani, amelyet nem birtokol, vagyis viselkedése se nem adaptív, se nem exaptív abdukcióra épülő. A másik, hogy mindezt bárdolatlanul, tehetségtelenül, hangoskodva, „szerepét túljátszva” azaz, „nagyzó beszéd és viselkedés révén teszi”. Amikor Fannia Pascal viszolygást ébresztett Wittgensteinben, utóbbi szerint pontosan ebbe a hibába esett.

Az Evelyn magánklinikán feküdtem, és sajnáltam magamat, mert kivették a mandulámat. Wittgenstein meglátogatott. „Pontosan úgy érzem magam”, károgtam, „mint egy elgázolt kutya.” Viszolyogva válaszolt: „Nem tudhatod, hogy érzi magát egy elgázolt kutya”(Frankfurt, 2008, 693). Saját elmondása szerint abból a célból,

hogy sajnálatot ébresszen látogatójában, illetve kifejezze önsajnálatát, elgázolt kutya-hoz hasonlította magát. Vagyis az exaptív abdukcióra épülő nyelvhasználat révén specifikus módon akarta kifejezni önsajnálatát, de csak egy kliséig jutott. A „Pontosan úgy érzem magam, mint egy elgázolt kutya” kijelentés akkor és csak akkor igaz, ha pontosan úgy érzi magát, mint egy elgázolt kutya. Wittgenstein szerint azért viszolyogtató, amit állít, mert ahhoz, hogy tudja, mit érez „pontosan” egy elgázolt kutya, elgázolt kutyának kéne lennie. Pascal evidenciák nélkül állít valamit, nem törődve az igazsággal. Tegyük fel, hogy Pascal erre azt válaszolná, hogy „Metaforikus értelemben pontosan úgy érzem magam, mint egy elgázolt kutya” (vö. Stern, 2001, 152.). Vagyis átvitt értelemben érzi pontosan úgy magát, mint egy elgázolt kutya, azaz ezzel a hasonlattal metaforikusan példázni akarja, hogy kutyául van. A „Metaforikus értelemben pontosan úgy érzem magam, mint egy elgázolt kutya” akkor és csak akkor igaz, ha metaforikus értelemben pontosan úgy érzi magát, mint egy elgázolt kutya. A helyettesítésmélet felől ez a kijelentés *bullshit*, viszont az interakcióelmélet elfogadása esetén nem az. Miért is? Mert itt a kutya (antropomorfizált) fájdalommal asszociált közhelyek rendszerén keresztül értelmezzük a hasonlatot, jelezve, hogy átvitt értelemben értjük. Ekkor nem kell szó szerint igaznak tekintenünk az eredeti hasonlatot.

Wittgenstein erre azt válaszolhatná, hogy Pascal kijelentése metaforikusan sem igaz. A kijelentést tévő hölgy nem törődik az igazsággal, se a metaforikussal, se a szószerintivel, vagyis humbugol. Erre mondhatná Pascal, hogy „Ironikusan metaforikus értelemben pontosan úgy érzem magam, mint egy elgázolt kutya”. Erre nem tudom, mit válaszolna Wittgenstein. Szerintem Pascal állítását (az interakcióelmélet elfogadása esetén) tekinthetjük a humbuggal való exaptív játéknak is, ebben az esetben a kijelentése metaforikus értelemben igaznak tekinthető. Talán kifigurázza önmagát, amint sikertelen kísérletet tesz arra, hogy kifejezze önsajnálatát, ezt a specifikus érzést. Frankfurt az „On Bullshit” című cikkében időnként szó szerint értelemben, máskor metaforaként kezeli a „bullshitet”. Utóbbi eset akkor áll fenn, amikor eredeti metaforák révén értelmezi. Ez hasonlít arra, amikor Davidson „A metaforák jelentéséről” című cikkében a metaforát a nyelv álommunkájának tekinti, ezáltal egy meglepő metafora kibontása révén újraértelmezi (Davidson, 1984, 245-264).

“Az ürülék a táplálék tetemének tekinthető, ez marad az ételből, miután a fogyasztó kivieszi belőle az életadó elemeket. Ebből a szemszögből a mi magunk által előállított halált képviseli az ürülék, és valóban, életünk fenntartása közben nem is tehetünk egyebet, mint hogy folyamatosan előállítjuk. Talán éppen azért undorodunk annyira az ürüléktől, mert ilyen meghitt közelségbe hozza a halált (Frankfurt, 2008, 699). “

Ebben az értelmezésben a “p *bullshit*” kijelentés nem csupán általános ellenérzést fejez ki, hanem valami sokkal specifikusabbat: a halál meghitt közelségéből eredő undort. Ebben az exaptív abduktív használatban a *bullshit* metaforikusan példázza,

azaz kifejezi a halál meghitt közelségét, amely undort vált ki belőlünk. Frankfurt értelmezésében, ha valaki azt állítja egy viselkedésről, hogy *bullshit*, akkor metaforikus értelemben is teheti, és ekkor állítása metaforikusan igaz vagy hamis. Ugyanakkor szó szerint értelemben szintén állíthatja, hogy *bullshit*, mely kijelentése akkor és csak akkor igaz, ha a másik viselkedése ténylegesen *bullshit*, vagyis hanta, vaker, hadova, sóder, rizsa stb. Amikor valaki metaforikusan azt állítja, hogy “p *bullshit*”, akkor nem az a célja, hogy művészi módon fejezze ki ellenérzését. Hanem specifikus formában kifejezi arra vonatkozó undorát, hogy a beszélgetőtárs csak úgy odatojt valamit, még ha véletlenül megformálnak is tűnik. Frankfurt értelmezése világunk olyan undort keltő vonatkozására világít rá, amelyet korábban nem ismertünk, ezáltal nem csupán interpretál, hanem új érzelmet is konstituál cikkében. A *bullshit*ről szóló frankfurti szöveg viszont, szemben a *bullshit*tal, esztétikai élményt nyújt, jól megformált, izgalmas (*loveliest*) metaforái révén. A szöveg itt úgy működik, mint Marcel Duchamp piszoárja, melyet az alkotó a vécék undort keltő világából emelt át a művészeti világba. Alkotása radikálisan rákérdez arra, hogy mi a művészet. Frankfurtnak a *bullshit* vizsgálatából származó kérdése az idézett passzusban az, hogy mi az élet értelme. Gondolatmenete Kunderának a giccsről vallott elképzelésével állítható párhuzamban. Utóbbi úgy véli, hogy a lét elviselhetetlen könnyűségével szemben “a lét határozott igenlésének esztétika eszményképe” a szar tagadása, amit azonosít a giccsel. “(...) a giccs a szar abszolút tagadása, a szó szoros és átvitt (figuratív) értelmében: a giccs kizárja látószögéből mindazt, ami az emberi létben esszenciálisan elfogadhatatlan” (Kundera, 1992, 319–320). Más helyütt a *bullshit*hez hasonlóan definiálja. Hermann Broch nyomán azt állítja, hogy a giccs nem csupán ízléstelen művészet, hanem emberi “minőség”, ugyanis létezik az úgynevezett giccsember (Kitschmensch), aki azért vágyik a giccses magyarázatok után, hogy elmeneküljön a “lét elviselhetetlen könnyűsége” elől. Ennek egy lehetséges módja számára az, “hogy a megszépítő hazugság tükrében nézegesse magát, és meghatott elégedettséggel rá is ismerjen magára” (Kundera, 2000, 135). A giccsember olykor, maladaptív módon, *bullshit*et használ arra, hogy ne kelljen tudomásul vennie a szar elkerülhetetlen jelenlétét. Értelmezésünk szerint a giccsgyártásnak és *bullshit*elésnek tehát van egy közös metszete: amikor a *bullshit*-*artist*, azaz a giccstermelő a bikaszarral próbálja eltakarni a lét kakiját.

A mi olvasatunkban a giccses magyarázatok *loveliestek* (nagyon vonzóak), de legkevésbé sem *likeliestek* (valószínűek). Hasonlóak az összeesküvés-elméletek különféle verzióihoz, csak azok azzal próbálják semmibe venni a szart, hogy másokra kenik, a giccses megoldásokat kedvelők pedig nem vesznek róla tudomást.

ABDUKTÍV KÖVETKEZTETÉS

A következőkben Sternnek a metaforáról szóló szemantikai elméletének kontextusában próbáljuk hasznosítani az eddig elért eredményeket.

“A csillag távolodik és Róza is” lehetséges interpretációja esetén szó szerinti/szó szerinti VP-anaforát tartalmaz. Egy másik lehetséges értelmezés szerint a mondat kevert szó szerinti/metaforikus VP-anaforát foglal magában. Ebből a perspektívából a csillag szó szerint, Róza viszont metaforikusan távolodik. Az első esetben az antecedens és az anaforikus kifejezés szemantikai típusa megegyezik, a második esetben viszont nem. Magyarázatot kíván, hogy a kevert szó szerinti/metaforikus VP-anaforátat milyen szabályok teszik elfogadhatókká, miközben az anyanyelvi beszélők számára intuitíve elfogadhatatlanok. A válasz az, hogy mivel a kevert VP-anaforás mondatok elfogadhatatlanok, ezért a logikai formában⁵⁶ valamilyen különbségnek kell fennállnia a két kifejezés szemantikai reprezentációja között. A megoldás annak feltételezése, hogy a metaforikus kifejezések szemantikai reprezentációja hasonlít a demonstratívumokéhoz, illetve hogy a logikai forma szintjén a használatuk meghatározott. A demonstratívumok olyan indexikus (pl. én, itt, most, tegnap) kifejezések, amelyek demonstráció révén demonstrálnak egy adott objektumot, az úgynevezett demonstratívumot. A demonstratívumok paradigmatiszósága az “az”. A demonstráció paradigmatiszósága, hogy egy adott ágens egy adott kontextusban rámutat egy objektumra. Stern Kaplantól veszi az analógiát (Kaplan 1978, 1989a 481-564, 1989b 564-614). Utóbbi megkülönbözteti egymástól a kifejezések karakterét és tartalmát. Egy kifejezés karaktere az a függvény, amely a különféle kontextusban tartalmat rendel a kifejezéshez. A kontextusfüggő demonstratívumok karaktere nem konstans, míg a nemkontextusfüggő kifejezéseké (pl. csillag) konstans függvény. A tartalom az a függvény, amely az egyes értékelési szituációkban a kifejezéshez rendel a megfelelő extenziót. Egy példával szemlélve jól érthetővé válik a karakter és a tartalom kaplani megkülönböztetése, illetve a Dthat operátor szerepe. Kedd hajnalban Gizi azt a kijelentést teszi, hogy „Álmos vagyok”. Szerdán Béla azt állítja, hogy „Gizi tegnap hajnalban álmos volt”. A két kijelentés különbözik egymástól, de a tartalmuk megegyezik. Mindkettő azt a proposíciót fejezi ki, hogy Gizi kedd hajnalban álmos volt. A két állítás egymástól különböző kontextusban hangzik el. Minden egyes kontextushoz tartozik egy ágens, egy időtartam és a kimondás helye. Az ágens az a személy, aki arra használ egy mondatot, hogy kifejezzen vele egy proposíciót. A kontextus ideje, az az időtartam, amíg az ágens leírja vagy kimondja az adott mondatot. A kontextus helye az a helyszín, ahol az ágens meghatározott idő alatt kimondja azt a mondatot, amellyel kifejez egy proposíciót. Ha az ágens nem magányosan ír, vagy nem hangosan morfondírozik magában, nagy valószínűséggel jelen lehet egy hallgató is, jelen esetben Béla, akinek Gizi kedd hajnalban azt állította, hogy álmos. Tehát, amikor Gizi kedd hajnalban azt állítja, hogy „Álmos vagyok”, akkor ő az ágens, az kimondás ideje kedd hajnal, a helye Gizi szobája, a hallgatója

⁵⁶ Egy kijelentés logikai formája a formális logika révén “feltárt” rejtett struktúrája. A logikai forma megragadásának egyik legfontosabb állomása Frege újítása, mely abban áll, hogy a szubjektum és predikátum fogalmakat az argumentum, illetve a függvény fogalmaival helyettesítette.

pedig Béla. Amikor Béla azt állítja szerdán, hogy „Gizi tegnap hajnalban álmos volt”, akkor az ágens Béla, az idő szerda, és a tér Béla szobája, hallgató Béla barátja. Két különböző szóbeli megnyilvánulás hangzik el eltérő kontextusban, de a két különböző szóbeli megnyilvánulás ugyanazt a tartalmat fejezi ki: Gizi, kedd, és az álmoság állapota.

A tartalommal szemben egy szóbeli megnyilatkozás karaktere az a függvény, amely a különféle kontextusokban meghatározza a kifejezés tartalmát. A karakternek csupán az indexikusok esetében van jelentősége, ahol nincsenek indexikusok, ott a tartalom megegyezik a karakterrel. Gizi karaktere Gizire referál függetlenül a kontextustól. „Gizi” karaktere az a függvény, amely minden kontextushoz hozzárendeli Gizi-t. Az „én” indexikus kifejezés karaktere az adott kontextus ágensére referál. Amikor Gizi használja az „én”-t, és amikor Béla használja „Gizit”-t, eltérő karakterről, de azonos tartalomról beszélünk. Gizi szóbeli kijelentésének karaktere a következő: a beszélő álmos a kimondás napján. A karakter, mint függvény az á ágenst és i időt magába foglaló kontextusban az „á álmos i időpontban” tartalmat rendeli a kifejezéshez. Kaplan égő nadrágról szóló gondolat kísérlete jól megvilágítja a karakter és a tartalom közötti alapvető különbséget. Egy ember tükörképét látom az ablakban, akinek meggyulladt a nadrágja. Ha úgy vélem „Az ő nadrágja ég” karakter hatására, hogy az ő nadrágja ég, akkor másként viselkedem, mint abban az esetben, amikor bár ugyanazt a tartalmat azonosítom, de különböző karakterrel: „Az én nadrágom ég”. Nyilvánvaló, hogy merőben más a kognitív jelentősége ugyanannak a tartalomnak, ha azt hiszem, hogy az ő nadrágja ég, mint abban az esetben, ha úgy vélem, az enyém. Kaplan szerint a kifejezett gondolat kognitív jelentősége a karakterhez tartozik, míg a tartalom a gondolat objektuma. Tehát az a mód, ahogy megragadok egy gondolatot, determinálja, hogy milyen további gondolatokat ragadok meg, illetve miként cselekszem. Vagyis az, hogy mit gondolok, az azonos a gondolatom tartalmával, az pedig hogy milyen módon gondolom, a karakterrel. Putman Ikerföldről szóló gondolat kísérlete is jó példája a karakter és tartalom különbségének. Mind a földi, mind pedig az ikerföldi Júlia azt hiszi, hogy a víz nedves, amit mindketten úgy fejeznek ki, hogy „Én úgy vélem, a víz nedves”. Ugyanakkor a földi Júlia vélekedésének tartalma az, hogy a H₂O nedves, míg az ikerföldi Júlia vélekedésének tartalma az, hogy XYZ nedves, ugyanis az Ikerföldön, mint az köztudomású, más a szintelen, szagtalan, vízszerű folyadék mikroszerkezete (nem H₂O, hanem XYZ). A fenti gondolat kísérletben azonos a kifejezések karaktere, de különbözik a tartalmuk.

Kaplan a demonstratívumokról szóló polémiája során bevezette a Dthat operátort, mely a hatókörébe tartozó kifejezés karakterét nem-konstans függvénné változtatja. A „d” pusztán a „that” demonstratív használatát jelöli. A Rómeó szerint „Júlia álmos” kijelentés nem azt állítja, hogy a júliasághoz az álmoság disszpozíciója tartozik, hanem azt, hogy Dthat [a beszélő Júliára mutat] álmos. A demonstráció az a mód, ahogyan az demonstrandum (Júlia) adott a demonstráló (Rómeó) számára, amit a kompetens hallgató (vagy olvasó) anélkül is felfog, hogy a demonstráció a szóbeli

megnyilvánulás tartalmának része lenne. Ha Júliát a demonstráció során a rá megszólalásig hasonlító ikerföldi Júlia helyettesítené, és Rómeó nem venné észre a különbséget, akkor csupán a kijelentés tartalma változna meg, a karaktere nem. Mert a karakter az a mód, ahogy a kompetens demonstráló egy rámutató kijelentéssel megragadja a valóságot. Intuitive nem tekinthető inkompetens demonstrálónak az, aki nem képes megkülönböztetni Júliát mondjuk az ikerföldi párjától.

Stern a Dthat operátor analógiájára vezette be az Mthat operátort, amely a hatókörébe tartozó szó szerinti kifejezés-típusokat kontextusfüggővé alakítja, és példányaikhoz minden egyes c kontextusban hozzárendeli a velük (metaforikusan) asszociált tulajdonságokat. Az így nyert kijelentés ($M_{\text{that}}[\Phi] c$) metaforikusan igaz vagy hamis az adott értékelési szituációban. Az $M_{\text{that}}[\Phi]$ minden c kontextusban azoknak a tulajdonságoknak a halmazát fejezi ki a logikai forma szintjén, amelyek az adott c kontextusban a kifejezéssel metaforikusan asszociálhatók. A fent bemutatott szemantikai szabályok csak keretet biztosítanak például a metaforikusan asszociált tulajdonságok azonosításához, hiszen utóbbi pragmatikai kérdés. „Júlia $M_{\text{that}}[a \text{ nap}]$ ” esetben az M_{that} operátor determinálja, hogy mely tulajdonságok m -asszociálhatók a nappal a „Júlia a nap” kimondásának aktuális kontextusában.

Stern szerint elkülöníthető a metaforikus értelmezések kontextusaiban működő (a lehetséges asszociációkat körét determináló) előfeltevések két halmaza. Az első (a produktív (p-) preszuppozíciók) a metaforikus kifejezések szó szerinti hordozóival asszociált tulajdonságok halmaza, közülük számos tulajdonság nem konzisztens az adott kontextusban található metafora tartalmával. A másik halmaz a filter (f-) előfeltevéseké, vagyis a metafora nyelvi és nem nyelvi kontextusával asszociált tulajdonságoké. Az f-előfeltevések funkciója az, hogy azokat a p-előfeltevések által generált tulajdonságokat, amelyek nem illeszkednek az adott kontextushoz, kiszűrik (Stern, 2001, 140. 2006, 265). Például ha a „Júlia a nap” kijelentést metaforikusan értelmezzük, akkor a naphoz asszociált számos tulajdonság nem konzisztens. Például az nem állítható igaz módon Júliáról, hogy 73,5%-ban hidrogénből áll, amely héliummá alakul. Vagy, hogy Júlia átmérője 109 földátmérő stb.

Véleményünk szerint Sternnek a logikai forma szintjét magyarázó szemantikai elmélete jól kidolgozott keretet biztosít egy (a pragmatika szintjén működő) stratégiához, az abduktív hozzáálláshoz. Fő mondanivalónk, hogy a metaforagyártás és -megértés pragmatikájának egy lehetséges gyakorlati heurisztikája az abduktió, vagyis a legjobb magyarázatra irányuló következtetés. A nyelv grammatikája determinálja egy adott kontextusban egy kifejezés lehetséges metaforikus interpretációit, az abduktív következtetés pedig segít a beszélő számára a legvonzóbbat (*loveliest*) kiválasztani közülük. Sem a metafora kiötlője, sem pedig az értelmezője nem hághatja át a nyelv szemantikai szabályait, azaz a metaforikus kommunikáció posztMcOntologizált vállalkozás. A jó és rossz metaforagyártók, illetve a jó és a rossz értelmezők között az a különbség, hogy (szemben a

tehetségtelenekkel) a tehetséges metaforagyártók és interpretátorok képesek az adott céjaikkal leginkább kompatibilis abduktív következtetésekre. A legjobb magyarázatra irányuló következtetés egy lehetséges heurisztika metaforák előállítására és értelmezésére, amely tartalommal tölti meg a nyelv által determinált logikai formát.

Írásunk különféle állomásain eltérő kontrasztív kérdéseket fogalmaztam meg, és próbáltam megválaszolni. “Miért inkább az interakció-, mint a helyettesítésmélet?” A “Júlia a nap kijelentés miért inkább metafora, mint téveszme?” Vegyük észre, hogy a “Júlia a nap” miért inkább metafora, mint *bullshit* kontrasztív kérdésre adott magyarázat különbözik attól, hogy “Júlia a nap” miért metafora? vagy miért *bullshit*. Olyan oksági magyarázatot keresünk, amely választ ad arra, hogy “Júlia a nap” miért metafora, és miért nem *bullshit*. Ez a kérdésfeltevés szűkíti a lehetséges válaszok körét, a probléma egy adott, szerintem gyümölcsöző, aspektusát ragadja meg. A “Miért inkább ez, mint az?” kontrasztív kérdés kontextusteremtő. Leszűkíti a lehetséges válaszok körét, hiszen két tényt állít szembe egymással, és olyan magyarázatot keres, mely az egyik oka, míg a másiké nem. Most keressük a legvonzóbb (*loveliest*) magyarázatot arra a kontrasztív kérdésre, hogy Shakespeare *Rómeó és Júlia* című művében a “Júlia a nap” kijelentés miért inkább metafora, mint *bullshit*. Először szerintünk válaszolnunk kell arra a kontrasztív kérdésre, hogy a “Júlia a nap” kijelentés miért inkább metaforikus, mint szó szerinti magyarázat. Ha a “nap”-ot az azonos jelölletű leírásra cseréljük, akkor a “Júlia a naprendszer központja” kijelentéshez jutunk. Ha szó szerintinek tekintjük a “Júlia a nap” állítást, akkor hamis, csakúgy, mint az azonos jelölletű “Júlia a naprendszer középpontja”. Ugyanakkor a shakespeare-i kontextus nélkül is világos, hogy ez utóbbi állítás, bár egy lehetséges tudományos, konkrét leírása a napnak, sem nem *loveliest*, sem nem *likeliest* magyarázat. Vagyis nem bír magyarázó erővel Júliát illetően, ráadásul nem is igaz. A “Júlia metaforikusan a nap” kijelentés látszólag hasonlít ahhoz a magyarázathoz, mely szerint azért alszunk el az altatótól, mert altató hatású. Valójában a “metaforikusan” két argumentumú intenzionális függvény, vagyis kizárja, hogy a “nap”-ot felcseréljük az azonos jelölletű “naprendszer középpontjával”. Ugyanakkor a metafora intenzionális jellegére való utalás nem ad választ arra a kérdésre, hogy mi a különbség például az “Laura a nap” és a “Júlia a nap” metaforikus kijelentések tartalma között.

Itt jön segítségünkre a sterna elmélet: a metafora magyarázójának, azaz bárkinek, aki “normális” szemantikai és nyelvi kompetenciák birtokában van, észre kell vennie, ahhoz hasonlóan, ahogy az indexikusok vagy demonstratívumok esetében mindig is teszi, a “Júlia a nap” kijelentés kontextusfüggő, metaforikus karakterét. Az Mthat operátor a szó szerintiüket olyan kontextusfüggő metaforikus kifejezésekké alakítja, amelyek tartalmát az adott kontextusban található releváns tulajdonságok határozzák meg. Annak eldöntése során, hogy egy kijelentés metaforikus vagy szó szerinti-e, a konkrét szituációban ugyan már nincs szükség abdukcióra, de csupán azért, mert a nyelvelsajátítás során a nyelvatanulónak sikerült abduktív következtetések révén összekapcsolnia az adott nyelv általános szerkezetét a töredékes adatokkal. Chomsky

(1995, 250-263) szerint a nyelvtanuló abdukció révén gyárt hipotézist arra vonatkozóan, hogy a veleszületett nyelvtanok közül melyik az az egy, amelyet a bejövő adatok nem zárnak ki. A hipotézis elfogadását és induktív megerősítését követően különbséget tud tenni például a metaforikus és szó szerinti nyelvi inputok között. Véleménye szerint anyanyelvünk megismerése a legelvontabb elméletek megalkotásához hasonló. Peirce-re hivatkozik, aki szerint öröklött találgatási ösztönünk, az abdukció korlátozza a lehetséges hipotézisek körét, mely különbözik az indukciótól. Utóbbi csupán az abduktív következtetések korrekciójára szolgál. A nyelvtanuló gyerek a legjobb magyarázatra irányuló következtetés révén dönt arról, hogy melyik nyelvtanhoz illeszkednek a töredékes nyelvi adatok, majd pedig indukcióval korrigálja választást, amely vagy alátámasztja vagy cáfolja hipotézisét. Ha az abdukciót a felfedezés logikájának tekintjük, akkor nehéz összeegyeztetni azzal a peirce-i állítással, hogy velünk született ösztön. Ha találgatási ösztön, akkor a gondolkodás pszichológiája és nem a felfedezés logikája. Peirce (skolasztikus mintára) megkülönbözteti egymástól az abdukció két fajtáját: a *logica utenst* és a *logica docenst* (Burks, 1946, 301-306). A *logica utens* velünk született, ösztönös gondolkodásmód, amely alapját képezi a *logika docensnek*, vagyis a logika tudományosan megalapozott elméletének. Annak eldöntésére, hogy egy kifejezést metaforikusan vagy szó szerint kell-e értelmezni, a *logica utenst* használjuk, a metafora tartalmának feltárása során a *logica docenst*. A metafora specifikus tartalmának megértéséhez olyan kontextuális információk kellenek, amelyek részben extralingvisztikusak (nyelven kívüliek). Mások metaforikus megnyilvánulásainak magyarázata során nagy szükség van a felfedezés logikájára, azaz a *logica docensre*.

Felvethető, hogy a “Júlia a nap” miért inkább metafora, mint *bullshit* kontrasztív kérdésre azt követően tudunk válaszolni, ha képesek vagyunk feltárni a metaforikus kifejezés tágabb kontextusát, és választ adni arra a kérdésre, hogy miért inkább sikerült, mint sikerületlen metafora a “Júlia a nap”. A tágabb kontextust itt a Shakespeare-korabeli irodalmi és egyéb kulturális megfontolások, illetve a kortárs irodalomtudomány, nyelvészet, színháztörténet, recepciótörténet, filozófia stb. jelentik. A legjobb magyarázatra irányuló következtetés iránti vágy látszólag beteljesíthetetlen. Valójában a kontrasztív kérdések révén képesek vagyunk szűkíteni a lehetséges hipotézisek körét. Vagyis nem arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a “Júlia a nap” kijelentés tartalma általában, hanem arra, hogy miért inkább metafora, mint *bullshit* a shakespeare-i kontextusban. Erre a kérdésre adható *loveliest* magyarázat. A „Neo-Petrarchan Kitsch in ‘Romeo and Juliet’” című cikkében Wells (1998, 913-933) amellett érvel, hogy Rómeó petrarcai kliséket használ arra, hogy kifejezze érzelmeit mind Róza, mind pedig Júlia iránt. Rómeó pszeudo-irodalmi módon prezentálja magát Rózának, akit vagy hidegen hagynak ezek a bombasztikus klisék, vagy pedig nagyon is tisztában van a petrarcai kontextusban a nő szerepével. Rómeó Capuleték báljára valójában Róza iránti örök petrarcai szerelme miatt megy el, ahol azonnal beleszeret Júliába, és rögtön ráirányítja giccses érzelmeit. Rómeó szájában “Júlia a nap” nem exaptív abdukcióra épülő metaforikus nyelvhasználat,

hanem petrarcai klisék pufogatása, vagyis maladaptív *bullshit*, mely szó szerint és metaforikusan egyaránt a halálhoz vezet.

Korábban már szó volt róla, hogy a *bullshit*elésnek és a giccsgyártásnak van egy közös metszete, amikor a *bullshittel* akarjuk eltakarni a szart. Rómeó a valódi érzelmek hiányából keletkező űrt kívánja eltakarni olyan pszeudo-érzelmekekkel, amelyek azért veszélyesek, mert nem igazak, miközben motivációul szolgálnak a cselekvésre. Rómeó paradigmaticus *bullshit*előként nem törődik állításai igazságértékével. Emlékezzünk, Wittgensten azért förmedt rá Pascalra, mert túlságosan specifikus módon akarta kifejezni érzelmeit, és klisékig jutott. Rómeó (extravagáns petrarkizmusával) is ebbe a hibába esik, azaz saját metaforikus és valódi halálát termeli. Ez egybecseng azzal, amit Frankfurt állít a *bullshitről*. “Az ürülék a táplálék tetemének tekinthető, ez marad az ételből, miután a fogyasztó kivesszi belőle az életadó elemeket. Ebből a szemszögből a mi magunk által előállított halált képviseli az ürülék”. Vagyis a nagyotmondás a “táplálék teteme”, ez marad az ételből, ha *bullshit*előként kivesszük belőle az “életadó” valódi érzelmeket, releváns gondolatokat. Ebben a magyarázatban Shakespeare azért adja Rómeó szájába a “Júlia a nap” szavakat, hogy a *bullshit* révén exaptív módon kifejezze, az átvitt értelemben vett halál és a valódi halál egy lehetséges viszonyát. Értelmezésünk szerint Shakespeare ironikusan metaforikus értelemben használja a “Júlia a nap” kifejezést, azaz Júlia ironikusan metaforikusan példázza a napot, ironikusan átvitt értelemben birtokolja tulajdonságait.

Látszólag két legjobb magyarázat született arra a kontrasztív kérdésre, hogy “Júlia a nap” miért inkább metafora, mint *bullshit*. Valójában kiderült, hogy a magyarázat újabb két kontrasztív kérdéshez vezet. Amikor Shakespeare *Rómeó és Júlia* című darabjában Rómeó azt mondja Júliának, hogy “Júlia nap”, akkor az miért inkább *bullshit*, mint metafora. A legjobb magyarázat: azért, mert Rómeó petrarcai kliséket használ arra, hogy specifikálja érzelmeit, vagyis adaptív érzelmek helyett halált gyárt, tehát *bullshit*. A másik kérdés a következő. Amikor Shakespeare Rómeó szájába adja, hogy azt mondja Júliának, hogy Júlia a nap, az miért inkább metafora, mint *bullshit*. A legjobb magyarázat: Shakespeare a petrarcai nyelv kliséit exaptív abdukcióra épülő módon használja arra, hogy bemutassa a metaforikus értelemben vett haláltermelés (azaz *bullshit*elés) és a valódi halál viszonyát. Ebben a kontextusban a “Júlia a nap” ironikusan metaforikus kifejezés. Shakespeare Rómeó kijelentését ironikusan metaforikus értelemben vett kifejezésnek tekinti.

Stern (2001, 237) szerint a metaforák szemantikai, míg az ironikus kifejezések pragmatikai státusszal bírnak. Adott M-típusú kifejezés karaktere által generált tartalom lehetséges *loveliest* magyarázata lehet az, hogy az adott metaforikus tartalmat ironikusan kell érteni. Jelen esetben ezt a magyarázatot Shakespeare művészi törekvései és a kor irodalmi élete motiválja, vagyis a Rómeó és Júlia című mű megírásának kontextusa. Míg egy metaforikus kifejezés karakterének megragadása nyelvi kompetenciát igényel, addig egy ironikus kifejezés felismerése és értelmezése

extarlingvisztikus kompetenciákat. Hasonló érvényes a metafora és a bullshit megkülönböztetésére is: a metafora szemantikai, a bullshit szemantikai és/vagy pragmatikai jelenség. Értelmezésünk szerint Frankfurt (2005) egyrészt szemantikai jelenségnek tekinti a *bullshit*-et, hiszen szerinte a *bullshit*-elő jellegzetes karaktervonása, hogy nem törődik állításai igazságértékével. Másrészt viszont gyakran a *bullshit* pragmatikai vonásait hangsúlyozza, hiszen a politikusok arra használják a *bullshit*-et, hogy megvezessék a választóikat, illetve a PR-osok abból a célból *bullshit*-elnek, hogy eladják a terméküket (Reisch, 2006, 33-48). Utóbbiak tudatosan arra használnak egyes állításokat, hogy pozitív hatást gyakoroljanak más személyekre. Rómeó tragédiájának oka szemantikai, és nem pragmatikai. Miért is? Ha kvázi-PR-osként csupán a hatáskeltés eszközeként használta volna minden neki tetsző nő elbájolása érdekében az „X a nap” kifejezést, akkor nem halt volna meg. A halálos veszélyt az jelentette számára, hogy nem törődött állítása igazságértékével.

Sterni terminológiát használva a következőképpen formalizálhatjuk a Rómeó azt állítja, hogy „Júlia a nap” kijelentés. ($\exists P$) ($\exists c$) (c =Rómeó preszuppozíciói és P ={ M that[„a nap”]}(c) és Rómeó azt állítja, hogy $\langle J, P \rangle$). Rómeó kontextusának sajátossága, hogy a „Júlia a nap” állítással specifikus érzelmet kíván kifejezni, azaz megpróbál túllépni a szerelmespárok bevett kliséin. Rómeónak saját metaforájának ellenőrzése során, mely szerint „Júlia a nap”, fel kellett volna tennie azt az abduktív kérdést, hogy Júlia a nap miért inkább *bullshit* mint metafora. A válasz az lett volna, hogy a „Júlia a nap” jól ismert petrarcai klisé, és nem eredeti metafora, amely eredeti módon ragadja meg egy fiatalembernek egy másik fiatalemberhez fűződő érzelmeit.

Olvasatunkban Shakespeare, azzal, hogy Rómeó szájába adja a „Júlia a nap”-ot, arra hívja olvasóit, hogy együtt játsszunk vele a humbuggal, ebben az esetben Rómeó kijelentése metaforikus értelemben igaznak tekinthető. Shakespeare kifejezi azon szándékát, hogy az olvasó tudára adja, hogy az író tudja, hogy a „Júlia a nap *bullshit*”, és szeretné, ha az olvasó is megértené, hogy az író nemcsak tudja, de az olvasó tudomásra is kívánja hozni ezen tudását, hogy így fejezze ki a petrarcai szerelem extravagáns formájához fűződő bonyolult, ironikus viszonyát, melyben egyszerre van jelen a pseudo-heroikus életre sarkalló ifjúi vágy és annak kifigurázására irányuló rezignáltabb vágy.

A „Julia nap” miért inkább metafora, mint *bullshit*-re adott *loveliest* magyarázat a következő kontrasztív kérdésekhez vezet (mármint vezet a könyv szerzőit). A Júlia a nap miért inkább ironikus metaforikus értelemben vett kifejezés, mint metafora? A Júlia a nap miért inkább ironikus metaforikus értelemben vett kifejezés, mint *bullshit*? Shakespeare előidézi a *bullshit* színeváltozását, hiszen „Júlia a nap” ironikus metaforikus értelemben igazzá válik, *loveliest* magyarázat a mindenkori fiatalságról, melynek szó szerint kell vennie a számára adott *loveliest*, de nem *likeliest* kliséket ahhoz, hogy egyszer majd, kissé öregebben (ha megéri) ironikusan, egyszerre *loveliest* és *likeliest* módon eljuttasson velük.

EXAPTÍV NYELVHASZNÁLAT, AVAGY „A VISELKEDÉS FINOM ÁRNYALATAI”⁵⁷

Ebben a fejezetben Wittgensteinnek a valamiként-látásról, az aspektusváltásról, a másodlagos jelentésről, valamint a benne-látásról és a stílusról alkotott összefüggésrendszerének analízise révén derítünk fényt a teória (mint látványosságok megtekintése) és az exaptív nyelvhasználat közötti rejtett, de megvilágító erejű viszonyra. Olvasatunkban a wittgensteini másodlagos jelentés a szavak olyan exaptív használata, amely révén izgalmas magyarázatokat generáló szempontból válik (mások és önmaga számára) látványossággá a megfigyelő. Ebben értelemben tekinthetünk a nyelv kreatív, exaptív használatára, mint az az Intermediális Múza elbájolására irányuló nyelvjátékára.

A VALAMIKÉNT-LÁTÁS, ASPEKTUSLÁTÁS ÉS A STÍLUS

Wittgenstein filozófiájában 1935-től időről időre visszatér a valamiként-látás problémája, 1947 és 1949 között (részben Köhler Gestalt pszichológiájának hatására) különösen fontos szerepet játszik gondolkodásában. Köhler (1930/75) szerint nem pontokat, színes felszíneket, zajokat, azaz organizálatlan stimulusokat érzékelünk, ahogy azt az empiristák és a behavioristák gondolják, hanem materiális objektumokat, szervezett egységeket. Úgy véli, az aspektuslátás során nem különböző aspektusait látjuk ugyanannak a dolognak, hanem másrészt „vizuális objektummal” (csupán az adott személy számára adott), mentális entitással kerülünk kapcsolatba. Két „vizuális objektum” annak ellenére különbözhet egymástól, hogy azonos a színük és az alakjuk, abban az esetben, ha eltérő módon szerveződnek. Köhlerhez hasonlóan Wittgenstein

⁵⁷ A fejezetben hivatkozott Wittgenstein-művek rövidítése. Wittgenstein-művek: PU — Philosophische Untersuchungen, in Werkausgabe in 8 Bänden. Suhrkamp, Frankfurt 1995 (10. kiadás), 1. köt. 225-580 (Magyar kiadás: Filozófiai vizsgálódások. Atlantisz, Budapest 1992, ford. Neumer Katalin. A magyar kiadás lapszámait szögletes zárójelbe tettem.)

RPPI — Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie I, Remarks on the Foundations of Psychology I. G. H. von Wright and Heikki Nyman eds., Basil Blackwell, Oxford 1980
RPP II — Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie II, Remarks on the Foundations of Psychology II. G. H. von Wright and Heikki Nyman eds., Basil Blackwell, Oxford 1980

VB — Vermischte Bemerkungen, in Werkausgabe in 8 Bänden. Suhrkamp, Frankfurt 1994 (6. kiadás), 8. köt. 445-573. (Magyar kiadás; Észrevételek. Atlantisz, Budapest, 1995, ford. Kertész Imre)

Z — Zettel, G. E. M. Anscombe and G.H. von Wright eds., Basil Blackwell, Oxford 1967 Wittgenstein által diktált vagy a vele folytatott beszélgetésből származó mű: PLP — Waismann, F.: The Principles of Linguistic Philosophy, ed. R. Harré, Macmillan, London 1965

is visszautasítja azt a redukcionista nézetet, hogy durva stimulusokból utólagosan konstruáljuk a perceptuális objektumokat, ugyanakkor elveti a „vizuális objektumok” létét feltételező magyarázatot. Egy aspektus felvillanása során nem az általunk észlelt dolog vagy annak organizációja változik meg, hanem a rá irányuló attitűdünk: másként kezdjük hangsúlyozni az addig unalomig ismert verset, más felfogásban játszunk egy jól ismert darabot, más fényben látjuk életünket, mint korábban. Egy aspektus észrevétele esetén az általunk percipiált dolgot új kontextusba helyezzük, nem várt összefüggések és hasonlóságok tárulnak fel számunkra. Az újdonság mértéke határozza meg, hogy adaptív vagy exaptív kreativitásról beszélünk egy új aspektus észrevétele során. Az adaptív kreativitás egy korábbi funkciót fejleszt tovább vagy terjeszt ki, míg az exaptív kooptálja egy másik, új területre. Elsőre úgy tűnhet, hogy Wittgenstein számára az aspektuslátás inherens része a percepció minden fajtájának, azaz a nietzschei perspektivizmus mellett foglal állást. Ezt az olvasatot alátámasztani látszik az, hogy megkülönbözteti egy aspektus felvillanását egy aspektus folyamatos látásától.

Valójában Wittgenstein tagadja, hogy a valamiként-látás tipikus esete a látásnak. Valamiként-látásról csak abban az esetben beszélhetünk, ha egy objektumot két, egymástól eltérő módon érzékelünk (egyszer nyúl, máskor kacsa). Normális körülmények fennállása esetén nincs értelme azt mondani, hogy az asztalon fekvő kést késként látom, a villát pedig villaként (PU 521 [282]). Wittgenstein a folyamatos aspektuslátás eseteit olyan objektumokra korlátozza, mint például a képek. Nincs speciális körülményekre szükségünk ahhoz, hogy egy képet egyszer úgy lássunk, mint valami mást ábrázoló dolgot, másszor pedig úgy, mint keretből, vászonból, festékrétegekből álló tárgyat. Amikor Wittgenstein azt állítja, hogy „[a]z ember az emberi lélek legjobb képe”, illetve egy másik variációban azt, hogy „az emberi test a lélek legjobb képe”, akkor a képi reprezentáció problematikáját kiterjeszti, exaptálja a test és lélek viszonyának magyarázatára. A képekről és a természeti jelenségekről állítható esztétikai predikátumok analízise révén nem csupán a „stílusról” tudhatunk meg többet, hanem mivel „[...] a stílus az ember képe”, a test és elme viszonyról is. Danto (1996) rámutat, hogy a „szép” olyan esztétikai predikátum, amelyet egyaránt használunk a képekről és a természeti jelenségekről szóló diskurzus során. Viszont a „mély”, „erőteljes”, „kifejező”, „eredeti”, „meglepő” ugyancsak esztétikai minőségekről szóló predikátumok csupán a művészi alkotásokról való beszéd során alkalmazhatók értelmesen. A médium és az anyagi alap művészi szempontból nem tekinthető azonos módon működő közegnek, hiszen a „mély”, „kifejező”, „felkavaró”, „eredeti” predikátumok miközben (önmagukon kívül) semmit sem reprezentáló rajzokról is állíthatók, anyagi hordozóikról (papír, tinta) semmit sem mondanak. Azon állításhoz hasonlóan, hogy „X alkotás semmi más, mint anyagi alapja”, a mentális jelenségek is azonosíthatók materiális hordozójukkal, például az idegrendszer egy bizonyos állapotával. Az én és az idegrendszer viszonya hasonló a vászon és a ráfestett műalkotás közötti relációhoz: vannak olyan predikátumok, amelyek bátran állíthatók a médiumról, még ha láthatatlan akkor is, viszont a vászonról semmiképpen sem. „A

neuro-fiziológiai én-leírásból, amely nem egészül ki a morál-pszichológia nyelvével, a személyiségnek és a jellemnek éppen azok a jellemzői hiányoznak, melyek legközelebb állnak a stílus és a kifejezés minőségeihez a művészetben." (Danto 1996) Ha az ember vagy az emberi test a lelket legtökéletesebben reprezentáló képként működik, akkor (mivel Wittgenstein a képeket a folyamatos aspektuslátás paradigmaticus eseteként kezeli) az adott emberi viselkedést értelmező külső szemlélő a képek befogadásához hasonló módon kell, hogy eljárjon. Ahhoz hasonlóan, ahogy egyszer képkeretnek és vászonnak látom a képet, másszor pedig annak, amit reprezentál, az emberi viselkedést vagy testet egyszer fizikai terminusok révén ragadom meg, máskor pedig akként, amit reprezentál, azaz a lélekként. A valamiként-látás elméletének fő problémája az, hogy nem képes elkülöníteni a reprezentációt, a médiumot, valamint az anyagi hordozót, és ez ellentmond annak a ténynek, hogy a szakértő nézők egyszerre vannak tudatában a reprezentált dolognak, és az azt ábrázoló médiumnak. Wittgenstein szellemében tekintve egy képre vagy keretnek látok és festékpamacsokat, vagy a reprezentált dolgot, de a kettőt egyszerre nem. Ez azért probléma, mert a médium, tehát az ábrázolás hogyanja a reprezentáció stílusával azonosítható. Wittgenstein is tudatában volt ennek, hiszen úgy vélte, hogy „[...] a stílus az ember képe”. A lelket legtökéletesebben ábrázoló képet („az ember az emberi lélek legjobb képe”) (VB 519) reprezentáló kép („a stílus az ember képe”) tehát maga a stílus, vagyis az a médium, ami a reprezentáció mélységeért, eredetiségeért vagy éppen laposságaért felelős. Ahhoz, hogy valaki eredeti módon reprezentálja a világot az kell, hogy adott szituációkban furcsa viselkedésmintázatokat produkáljon, és (többek között) innovatívan használja a nyelvet. Nemcsak a világról alkotott eredeti képe válik így láthatóvá, hanem a világhoz való meglepő viszonya, mely a jelhasználat unikalitása által, a jelhasználóról legalább annyit elárul, mint az általa reprezentált valóságdarabról. Wittgenstein nem gondolta azt, hogy a közvetlen ingereket leíró semleges terminusok révén, szemben a jelek furcsa használatával, a világ valóságosabb és izgalmasabb képét kapjuk. Elutasította az adott empirista mítoszát, vagyis azt, hogy a közvetlenül adott durva stimulust úgy interpretáljuk, mint valami mást. Valójában nem zajokat hallunk, hanem szavakat és dallamokat, nem csupán mozgó testeket, hanem érzelmekkel, attitűdökkel teli emberi viselkedést (RPP I §§1101-2; Z §§223-5). Szokásos percepcióink adják a lehetőségét az aspektuslátásnak: bizonyos körülmények fennállása esetén reagálhatunk úgy a szavakra, mint hangokra, a tárgyakra mint színekre és alakokra, az emberi viselkedésre mint mentális tartalmaitól megtisztított test mozgására, vagy a testre mint mentális tartalmakat reprezentáló képre. Habár észleleteimet leírhatom a színek, a hangok, az alakok terminusai révén, ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy más deskripciók indirektek, az elsődlegesen adott durva stimulusokhoz képest másodlagosak. Könnyebb egy arcot szomorúnak, elkeseredettnek látni, mint fizikai terminusok révén leírni. A neutrális stimulusok természetesen hasznos eszközök egy percepció oksági magyarázata során, de nem durva érzéki adatokból konstruáljuk a tárgyakat és a nyelvi jelentést. Wittgenstein az aspektuslátás bemutatása során megidézi az aspektusvak alakját, aki nem képes megélni az aspektus felvillanásának

élményét, azaz a stílust nem látja az ember képeként, s bár képes a képtárgyak új módon történő leírására, el van zárva a valamit másként látni élményétől. Az aspektusvak a mi fogalmi keretünkben olyan ágens, amely nem alkalmas aptív kreativitásra. Nem a látásával, hanem a képzeletével van a probléma, hiszen ahhoz, hogy a stílusra, mint az ember képére tudjunk tekinteni, képzelőerőre van szükségünk. Az adaptív és exaptív kreativitáshoz tehát egyaránt képzelőerőre van szükség. Wittgenstein szerint az aspektusvak vagy unokatestvére, a jelentésvak nem képes megélni a szavak jelentését. A privát nyelv-bírálat felől elsőre értelmetlennek tűnik a jelentés megéléséről való beszéd (PU §§243-315). Wittgenstein a Filozófiai Vizsgálódásokban kimutatja, hogy Descartes és szimpatizánsai tévesen előfeltételezik (1) a privát osztékvételek létét, (2) a privát mentális mintákat, melyek a szavak korrekt használatának standardjaként funkcionálnak, (3) és a másik személy számára logikailag követhetetlen szabályrendszert. Wittgenstein a behavioristákhoz hasonlóan elfogadja, hogy a pszichológia célja, ellentétben a filozófiával, az inger-válasz oksági mechanizmusának feltárása. Viszont, szemben velük, fenntartja a megértés és a magyarázat hermeneutikai különbségét. Az emberi viselkedés nem világítható meg a természettudományos magyarázatok révén (pl. PLP VI). A megértés során elkerülhetetlenül utalnunk kell a hiedelmekre, az emóciókra, a hangulatokra, vagyis a metodológiai behaviorista szerint eltüntetendő belső színpad szereplőire. Természetesen a mentális terminusok használatát a viselkedési kritériumok teszik lehetővé: a mentális jelenségek nem redukálhatók a viselkedést leíró kifejezésekre, de nem is szakíthatók ki a testi mozgást leíró terminusok kontextusából. A mentális jelenségek és a viselkedési megnyilvánulásaik közötti kapcsolat oksági magyarázatok által nem ragadható meg, csupán kritériumok révén: a mentális jelenségekre vonatkozó fogalmak használatát karakterisztikus viselkedési manifesztációk szabályozzák. Wittgenstein szerint a közvetlenül adott érzéki benyomások mítoszához hasonlóan hajlunk arra, hogy úgy gondoljunk mentális világunkra, mint az egyes szám első személyű belső megfigyelő számára feltáruuló eseményekre, melyekhez képest a kifejezéseink másodlagosak, holott a mentális terminusok érthetőségét a viselkedési manifesztációk előfeltételezése teszi lehetővé. Mikor Wittgenstein azt állítja, hogy a jelentésvak nem képes megélni a jelentést, vagy amikor a kifejezésről olvasás jelentésbetöltő hatásról beszél, akkor semmibe véve a fenti privát nyelv-kritikát és a jelentés használatelméletét, visszatér a nyelv ágostoni képéhez, azaz úgy tekint a jelentésre, mint egy objektumra vagy jelentéstartóra (Bedeutungskörper), amit a jelentésvak nem lát, a verset helyesen olvasó műértő viszont „betölti a helyére”. „Ha kifejezően olvasok, és kimondom ezt a szót, akkor teljesen betölti a jelentése. — Hogyan lehetséges ez, ha a jelentés a szó használata? Nos, kifejezésemet képletesen értettem. Nem mintha a képet én választottam volna, hanem mert rám erőszakolta magát. — De a szó képletes használata nem kerülhet konfliktusba az eredeti használattal. (PU 554 [309]) Az idézet világossá teszi, hogy a „betölti a jelentése” szófordulat nem más Wittgenstein szerint, mint a terminusok „képletes” használata. Úgy véli, hogy „az érzékcsalódás különös fajtája” (PU 554 [310]) a fenti (a használatelmélet felől) „képletes” nyelvhasználatot új megvilágításba

helyezi. Tegyük fel, egy barátommal sétát teszünk a városon kívül, beszélgetésünkből kiderül: én azt képelem, hogy a város tőlem jobbra fekszik, pedig ha utána gondolnék, világossá válna, hogy balra van. Arra a kérdésre, hogy miért képzeltem, hogy jobb kéz felől terül el, nem lennék képes választ adni, csupán oksági magyarázattal tudnék szolgálni: emlékek és asszociációk között kutatnék. Ilyenkor a „Nekem olyan, mintha...” kezdetű mondatok között találok magam, indokokat nem lelek, az okok pedig (a fogalmi vizsgálódás jellegéből adódóan) nem érdekelnek. „Nekem olyan, mintha tudnám, hogy a város ott fekszik.” — „Olyan, mintha a »Schubert« név illenék Schubert műveihez és arcához.” (PU 555 [310]) Wittgenstein időnként az aspektuslátást és az aspektusvakságot a szavakat szokásos módon használva magyarázza, másszor viszont „képletes nyelvhasználathoz” folyamodik. Amikor a privátnyelvkritikával kompatibilis nyelvjátékot játszsa, akkor azt állítja, hogy „Az aspektus fogalma rokon a képzelet fogalmával. Vagy: a »most...nak látom« fogalma rokon a »most ezt képelem el magamnak«-kal.” Ehhez a magyarázathoz jól illeszkedik az a gondolat, hogy mind az aspektuslátás, mind pedig a képzelet az akarat által irányított: „Ezt képzeld el!”, „Nézd most így az alakot!” (PU 551 [307]) Az aspektusvak képtelen lenne valamit valaminek látni, valamit így vagy úgy érteni. A fenti magyarázatok tehát kompatibilisek a jelentés használatelméletével és a privátnyelv-kritikával. Néhány bekezdéssel lejjebb azonban Wittgenstein azt állítja, hogy az „aspektuslátás” („Sehen des Aspekts”) és „egy szó jelentésének megélése” („Erleben der Bedeutung eines Wortes”) „fogalmak összefüggenek egymással” (PU (553 [308]). Az aspektusvak az a személy, aki nem képes megélni a szó jelentését. Az aspektusvokról tehát kétféle módon beszél: egyrészt olyan személykén írja le, aki nem képes így- vagy úgy-érteni a dolgokat, azaz nincs képzelőereje, másrészt pedig képtelen megélni a szavak jelentését. Az első esetben nyilván az akaratnak alávetve cselekszik, hiszen szándékában áll elképzelni a dolgot, ezzel szemben egy szó jelentésének megélése nem akaratlagos: bizonyos idő alatt bizonyos élmény játszódik le az ágens „mentális világában”. A fent bemutatott kétféle nyelvjátékot Wittgenstein explicit módon elkülöníti egymástól, hiszen megkülönbözteti egy szó így vagy úgy történő megélését, az így- vagy úgy-értésétől. „Úgy-érteni — éppúgy nem élmény, mint ahogyan szándékozni sem. De mi különbözteti meg őket az élménytől? — Nincs élmény tartalmuk. Az őket kísérő és szemléltető tartalmak (például a képzetek) ugyanis nem az úgy-értés vagy a szándékozás.”(PU 557 [312]) Ha a derűre vonatkoztatjuk mindezt, akkor különbséget kell tennünk például „az átlátható, világos viszonyok” és a „derű mint átélt érzélem” között. Ez a különbség analóg „az elmeolvasás” és „az empátia” közötti különbséggel. Előbbi a másik ember elméjének, mint egy könyvnek az olvasása, utóbbi pedig pluszban tartalmazza az elme-könyv által kiváltott érzelmi reakciókat is.

Wittgenstein szerint a szavak megélésének a játékában, abban az esetben, „[ha] egy finom felneszelés azt jelzi nekem, hogy a játékban a szót hol így, hol meg úgy élem meg — nem jelzi-e ez azt is, hogy a beszéd sodrában gyakorta egyáltalán nem élem meg?” Hiszen az, hogy a szót így vagy úgy értem, „hol ennek, hol annak szánom” (PU

555 [311]), nyilvánvaló. Wittgenstein szerint, ha ezt megválaszoltuk, akkor még mindig marad egy megoldásra váró kérdés, nevezetesen az, hogy „a szó megélésének ennél a játéknál miért beszélünk »jelentés«-ről és »úgy-értés«-ről is”. Válasza az, hogy a szavak megélésének ezzel a játékaival kompatibilis a „jelentés”, az „úgy-értés” viszont egy másik nyelvjáték része, melyben a „jelentés” fenti használata nem elfogadható. „Erre a nyelvjátékra az a jellemző, hogy a kifejezést ebben a szituációban használjuk: a szót ebben a jelentésben mondtuk volna ki; és ezt a kifejezést abból a másik nyelvjátékból vesszük át. Nevezd álomnak. Mit sem változtat.” (PU 556 [311]) Wittgenstein tehát az aspektuslátásról kétféle módon beszél: olykor a szavak elsődleges használata révén, máskor pedig másodlagos, exaptív használata által. A szavak elsődleges jelentése segítségével kifejtve: az a személy nem aspektusvak, aki így vagy úgy képes látni a dolgokat, aki alkalmas arra, hogy a „Hozz nekem valamit, ami olyan, mint ez!” (PU 552 [308]) típusú utasításokat szándékosan végrehajtsa. Az úgy-értés nem időben lezajló mentális esemény, tehát nem hasonlít az érzésekre vagy az érzelmek átélésére. Amikor viszont a szavak másodlagos, exaptív használata révén írja le az aspektuslátást, akkor a szavak jelentésének megéléséről beszél, amit természetesen képletesen ért, hasonlóan ahhoz, ahogy a szavak „ismerős arculatáról” és olyan emberekről szól, akik számára idegen „az érzés, hogy az arc a szó jelentését magába szívta” (PU 560 [314]). Az érzelmek és érzések nyelvjátékaiba jobban illeszkedik a jelentés, mint (az elmében felbukkanó és érzelmi hatásokat kiváltó) kvázi-objektum, azaz a nyelv descartes-i modellje ebben a nyelvjátékban jól működik, de tudnunk kell, hogy ilyenkor a „jelentés” kifejezést képletesen, másodlagosan, exaptív módon használjuk. Wittgenstein szerint az elsődleges jelentés megélése szolgál alapjául a szavak másodlagos használatának: pl. „a szerda kövér”, „a kedd sovány” (PU 556 [311]). Ez a másodlagos használat a mi fogami keretünkben az exaptív kreativitás eredménye. Úgy véli, hogy a másodlagos jelentés előfeltételezi az elsődlegest, nem azonosítható a szavak kétértelmű vagy metaforikus használatával, hiszen a kétértelműség megszüntethető új terminusok bevezetésével, a metafora pedig parafrázis révén értelmezhető. A másodlagos használat sajátossága, hogy nem világítható meg semmilyen kerülő úton. A furcsa használat ellenére a „kövér” és a „sovány” jelentését szó szerinti értelemben kell vennünk. Ezek a szavak határozott választás eredményei, nem más helyett állnak: „Itt ezeket a szavakat akarom (a számomra megszokott jelentésükkel) használni. Semmit sem mondok a jelenség okairól.” (PU 556 [311])

A MÁSODLAGOS JELENTÉS, ÉS A DAVIDSONI METAFORA, MINT EXAPTÍV NYELVHASZNÁLAT

Schulte egyik tanulmányában (1990) rávilágított, hogy Davidsonnak a metaforáról alkotott képe nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan Wittgenstein a másodlagos jelentést értelmezi. Davidson (1984) szerint (a wittgensteini másodlagos jelentéshez hasonlóan) a metaforák sem tartalmaznak titokzatos figuratív jelentést, és speciális

(megfejtésre váró) kognitív tartalmuk sincs. Davidson úgy véli, hogy a metaforáknak nem lehet megadni a parafrázisát, és nem azért, mert olyan jelentés-sűrítményt tartalmaznak, amelyek a parafrázisok révén kimeríthetetlenek, hanem azért, mert nincs bennük semmi, amit parafrázálni lehetne. A wittgensteini másodlagos jelentés és a davidsoni értelemben vett metafora azt mondja, amit az általuk tartalmazott szavak szó szerint mondanak. Davidson különbséget tesz jelentés és használat között, a metaforák a szó szerinti jelentésű szavak furcsa használatának termékei. A metafora abszurdításának köszönheti hatását, olyan „madárdal” (vö. Rorty, 1987), amely az erdőt járó, „a viselkedés finom árnyalataira” nyitott ember számára többet mond el a világról, önmagáról, mint létrehozójának. „Egy vicc, egy álom vagy egy metafora olyan, mint egy kép vagy egy fejre mért ütés, melynek hatására rácsodálkozunk egy tényre, de nem azért, hogy a tény helyett áll vagy kifejezi.” (Davidson 1984,262) Szerinte a metafora a nyelv álommunkája, mely a többi álommunkához hasonlóan az értelmezőről éppen olyan sokat elárul, mint az álmodóról. Egy álom interpretációjának elengedhetetlen feltétele, hogy az álmodó és az ébredő együttműködjék, még akkor is, ha egyetlen személyről van szó. Az értelmezés során a képzelőerőre kell támaszkodnunk, egy metafora interpretációja éppen úgy kreatív tevékenység, és éppen olyan kevésbé szabályok által irányított, mint a metafora létrehozása. Az exaptív módon kreatív alkotó tehát elősegíti a nyelv álommunkáját, az exaptív módon kreatív befogadó pedig nagy képzelőerővel megáldott álomfejtő, „félreolvasó”.

Wittgenstein amikor a szó megélésének arról a játékaról beszél, melyhez a descartesi értelemben vett „jelentés” jól illeszkedik, azt állítja, hogy hiába tekinthetünk erre az egész nyelvjátékra, illetve a „jelentésnek” a használatelmélethez képest másodlagos használatára mint álomra, akkor sem jutunk közelebb a fogalmi magyarázathoz, csak bizonyos asszociációkhoz, emlékekhez. „Nevezd álomnak. Mit sem változtat.” Wittgenstein szerint az álomelbeszélés nem csupán az álmodóról árul el a pszichológus számára sokat, de képes arra, hogy fogalmi vizsgálódásra inspiráljon. „Az álomelbeszélés emlékek keveréke. Gyakran értelmes vagy rejtélyes egészzé alakul. Mintegy valamilyen töredékké, ami erős hatást gyakorol ránk (mármint olykor), úgyhogy magyarázat, összefüggés után kutatunk.” (VB 568 [120]) Arra, hogy miért pont akkor, és miért pont azok az emlékek bukkannak elő, csupán oksági magyarázatot tudnánk adni, de „[...] nem föltétlenül értelmes dolog, ha egy lelet, egy fölfedezés okait firtatjuk”. (Uo.) „Shakespeare és az álom. Az álom teljesen pontatlan, abszurd tákolmány, és mégis teljesen rendjén való: ebben a különös összeállításban fejt ki hatását. Miért? Nem tudom. [...] Minden téves, semmi sincs úgy — és mégis teljesen rendjén való minden, a saját törvényei szerint. Így is fogalmazhatnánk: Ha Shakespeare nagy, akkor nagysága csakis a drámái halmazában nyilvánulhat meg, amelyek megteremtik a saját nyelvüket és világukat. Shakespeare tehát teljesen irreális. (Akárcsak az álom.)” (VB 568-9 [121]) Az álomelbeszélés törmelékei arra indítanak bennünket, hogy megpróbáljuk megfejteni őket, de nem oksági magyarázatot, hanem hermeneutikai értelmezést igényelnek. Az inspiráló

törmelékeket létrehozó álomban, hasonlóan a jelentésmegélés nyelvjátékához, „semmi sincs úgy”, mégis ránk erőszakolja magát, és termékeny fogalmi vizsgálódásra inspirál. Korábban már szó esett róla, hogy Wittgenstein szerint az álomelbeszélés létrehozta töredékeknek (a madárdalhoz hasonlóan) az a szerepe az életünkben, hogy időnként „erős hatást” gyakoroljanak ránk, melynek következtében „magyarázat, összefüggés után kutatunk” (VB 568 [120]). Itt nem a töredékeket létrehozó okokra vagyunk kíváncsiak, és nem is a titkos tartalomra, hanem azokra az új aspektusokra, amelyekre az álmodás eredményeként létrejövő töredékek révén figyelünk fel. A „jelentésvak”, a „jelentés megélése”, a „szerda kövér” másodlagos jelentésben használt kifejezések olyan magyarázatokra, fogalmi vizsgálódásokra inspirál(hat)nak, melyek a szavak elsődleges használata révén új kontextusokat nyitnak meg számunkra. A két nyelvjáték nem csupán kiegészíti egymást, hanem időnként nehezen választható el élesen, miként Freudnál és Davidsonnál az álommunka az álomfejtéstől. Davidson (1984) szerint bizonyos szempontból minden hasonlít mindenre, ezért a képzeletgazdag felhasználóra vár a feladat, hogy kiválassza közülük azt, ami az adott kontextusban hatásos. Wittgenstein a „sovány kedd” és a „kövér szerda” használatának magyarázata során hasonlóan érvel: „Itt ezeket a szavakat akarom (a számomra megszokott jelentésükkel) használni.” (PU 556 [311]) A szavak „ismerős fiziognómiája, az érzés, hogy az arc a szó jelentését magába szívta [...]” teszi lehetővé, hogy képesek legyünk a szavak közül úgy választani „[...]J mintha illatuk finom különbségei [...]” révén tennénk mindezt (PU 560 [314]). A davidsoni metaforák vagy a wittgensteini másodlagos használatú kifejezések parafrázisa révén nem a jelentésüket kíséreljük meg kihámozni, hiszen az egyértelmű, inkább azt próbáljuk összegezni, amire a metafora (vagy másodlagos használat) ráirányította a figyelmünket. A „szerda kövér” tehát választás eredménye, nem felkiáltás, nem valamely aspektus bevillanásának hírül adása, hanem egy aspektus akaratlagos elfogadása. Ennek nem mond ellent, hogy a szavak ránk erőszakolják magukat „ismerős arcukat” és az őket kísérő érzés révén, hasonlóan az álom törmelékeihez. Korábban már volt szó róla, hogy a „Jentésvak képtelen a jelentés megélésére” kijelentés hasonlít ahhoz, amikor azt állítom, hogy „Nekem olyan, mintha tudnám, hogy a város jobb kéz felől van.” Ha elkezdenék gondolkodni rajta, világossá válna, hogy bal kéz felől kerül el, hasonlóan ahhoz, hogy a „jelentés megélése” kifejezés a használatelmélettel inkonzisztens, viszont (a privátnyelv-kritika után) a „jelentés” másodlagos használata révén inspiráló lehet. A kérdés az, hogy adott kontextusban gyümölcöző-e úgy tekinteni a városra, mintha tőlem jobbra lenne vagy sem, érdemes-e jelentésre a használatelmélet elfogadása esetén úgy tekinteni, mint mentális entitásra, amit meg lehetne élni. A „szerda kövér” révén Wittgenstein az adott (általunk röviden vázolt) kontextusban kívánt hatást kiváltani az olvasóból vagy hallgatóságból: „Nekem olyan, mintha tudnám, hogy a szerda kövér.” Itt nem arra kér minket, hogy próbáljuk kitalálni, milyen asszociációk révén jutott a fenti álláspontra, hanem a szavak mindennapi „jelentésének” másodlagos, exaptív használata révén rámutat a jelentésvakság, a jelentésmegélés és a képzelet, valamint a használatelmélet és az így-látás között fennálló összefüggésekre, a stílus szerepének fontosságára.

Wittgenstein szerint „[a]z ember az emberi lélek legjobb képe” (VB 519 [74]), „[...] a stílus az ember képe” (VB 561 [113]). A stílus szó etimológiailag a latin „stilus” kifejezésből eredeztethető, mely írásra használt hegyes eszközre referált. Ha a stílusra, mint a reprezentációt lehetővé tevő dologra tekintünk, akkor nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az általa létrehozott vonalakban az eszköz speciális jellemzői is megőrződnek. A különböző stílusokkal rajzolt vonalak a gyakorlott szem számára jól megkülönböztethetők egymástól: a reprezentáció eszköze nem csupán ábrázol, de az ábrázolás során önmagát is megőrökíti. Danto szerint a stílus kifejezéssel a reprezentáció hogyanjára utalunk, miközben eltekintünk a tartalmától (Danto 1996,191). „[E]gy egységes stilisztikai hagyományon belül a tágabb értelemben vett stílus nemcsak saját jellegét, hanem az azt vezető kéz jellegét is tükrözi, és a stílus ily módon kézjeggyé válik.” (Danto 1996,192) Az első Piéta után Michelangelo többé nem látta el kézjeggyel alkotásait, mivel művei e nélkül is magukon hordozták alkotójuk stílusát. Látszólag Buffon közismert szlogenjéhez érkezünk, mely szerint „a stílus maga az ember”. Wittgenstein úgy véli, hogy a buffoni kifejezésben van valami bunfordi epigrammatikus rövidség, ezzel szemben a „stílus az ember képe” új távlatot nyit (VB 561 [113]). Michelangelót, mint embert az aspektusvak is képes látni, hiszen eredendően emberekkel kerülünk interakcióba és tárgyakat manipulálunk. Viszont nem képes eredeti, mély, zavarba ejtő művészként kezelni, azaz olyan személynek tekinteni, aki a csak rá jellemző módon használja a stílust, mint eszközt a reprezentáció során. Wollheim (1980, 1987) szerint a reprezentációnak megfelelő látás paradigmatis esete nem a valamiként-látás (seeing-as), hanem a benne-látás (seeing-in): nem x-et y-ként, azaz a reprezentáció médiumát a tárgyként, hanem y-t látjuk x-ben, vagyis az ábrázolt dolgot az ábrázolás médiumában. A legfontosabb érv a benne-látás mellett az, hogy a valamiként-látással szemben egyszerre figyelhetünk a médium minőségeire és arra, amit ábrázol, amit benne látunk. A nagy reprezentációs festők (Tiziano, Veermer, Manet) kontúrjai, ecsetkezelése vagy színelosztása olyan analógiákat teremt és hatásokat vált ki, melyek csak a reprezentációnak megfelelő látás során azonosíthatók. Wittgenstein úgy véli, hogy „a tudósítás nyelvjátékát lehet úgy alkalmazni”, hogy a beszámoló ne az adott eseményről, hanem a tudósítóról mondjon valamit (PU 514 [276]). „Tegyük fel, hogy a kifejezést (például az »Azt hiszem«-et) így vezetnék be: ott kell a tudósítás elé tenni, ahol arra szolgál, hogy magáról a tudósítóról adjon felvilágosítást.” (PU uo.) A szavak másodlagos használatának játéka véleményünk szerint hasonlít a tudósítás nyelvjátékára abból a szempontból, hogy mindkettőben a személyről is megtudunk valamit. Amikor megszokott hiteket nyilvánít ki, akkor a személyiség transzparens marad, abban az esetben viszont, amikor az adott kontextusban izgalmas hiedelmet tulajdoníthatunk neki (vagy mint interpretátor önmagának), akkor az elme-médium a reprezentáció eredetisége révén elveszíti áttetszőségét, az ábrázolt dolgokat mintegy benne látjuk „A stílus struktúrája hasonló a személyiség struktúrájához; és megtanulni felismerni egy stílust nem egyszerűen bonyolult taxonómiai feladat, hanem olyasmí, mint megtanulni felismerni egy személy jellemző vonását vagy karakterét.” (Danto 1996, 199) A stílus Meyer Shapiro szerint komplex minőség, amit kifejezésnek

hívunk. Goodman (1976) úgy véli, hogy a kifejezés metaforikus példázás. Davidson (1984, 259) véleménye szerint „a metaforák [...] ugyanazokat a kitaposott nyelvi ösvényeket követik, mint a legközönségesebb mondatok”, a titokzatos tartalom megtalálására szervezett expedíciók értelmetlenek. Ha elfogadjuk, hogy Davidsonnak a metaforáról alkotott képe nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan Wittgenstein a másodlagos jelentést értelmezi, akkor a fentiek utóbbira is vonatkozathatók.

Donald Kuspit (1995) A minimalista művészet wittgensteini aspektusai című írásában idézi John Perreault-t, aki szerint Wittgenstein „nagyértékben élvezte a minimalisták kegyeit”. Baruch Newman a *Ki fel a sárgától, a kéktől és a pirostól?* című minimalista alkotása az önmagukra referáló, azaz a műalkotás tárgyát a stílusra redukáló művek létjogosultságát hirdeti (Vö. Kollár, 2000). Newman és Rothko úgy vélik, hogy nem kell félni az önmagát rajzoló (ábrázoló) stílustól, és reméljük, sikerült amellet érvelnünk, hogy a kövér szerdától sem.

IPAD: A TECHNOLOGIA DERÚJE

KORUNK HŐSE AZ AMATŐR

A narcisztikus kultúrát fenntartó vagy növelő egocentrikus ontológiától való megszabadulás egyik lehetséges eszköze a művészet megtapasztalása. Murdoch szerint a művészet jó része nem alkalmas erre a feladatra, mert valójában nem más mint önvigasztaló képzelgés. Sajnos azonban a valódi nagy művek sem szavatolnak azért, hogy minőségi módon fogadják be őket. Az önnön narcizmusunk börtönéből való szabadulás derújéhez tehát nagy művek és képzett, tanult befogadók kellene. A nagy képzőművészeti alkotások megértésének fontos kulcsszereplője a művészettörténet, ami egyrészt segít autentikus módon közeledni az alkotásokhoz, másrészt normaképző szereppel bír a művek értő kanonizálása révén. A híres művészettörténész Hans Belting 1983-ban tartott müncheni székfoglaló előadásának nyomtatott változata a *Vége a művészettörténetnek?* címmel még kérdőjellel jelent meg, a tíz évvel később (1995-ben) azonos címmel publikált könyvéről viszont már elhagyta a kérdőjelet. Vagyis időközben minden kétséget kizáróan bizonyossá lett számára, hogy a művészettörténetnek vége. Értelmezésében a művészet „olyan történés képe” volt, amelyet a művészettörténet keretezett, de miután ez a keret különféle okokból szétért, a művészetet többé semmi sem mentheti meg a mindennapok prózájától. A művészettörténet a XIX. századi modernség találmányaként visszamenőleg alkotta meg a korstílusokról és változásokról szóló mesternarratíváját. A művészet autonómiájának szükséges feltétele volt a művészettörténeté, mely Belting szerint a huszadik század végére feloldódott abban a kultúrában és társadalomban, amellyel szemben korábban megfogalmazta identitását. A művészettörténet végével a művészet alárendelődött az intézményi és kereskedelmi

célok, öncélból tehát eszközzé vált. Kitüntettségével együtt tanító funkciója is megszűnt, a szórakozással azonosított kultúra szolgálólányává silányult.

Andrew Keen (2007, 3) még általánosabb perspektívából, a *The Cult of Amateur* (Az amatőr kultusza) című könyvében az információs társadalmat az önmagunkról való műsorszórás (self-broadcasting) kultúrájának nevezi. Korunk hőse az amatőr, akinek mindenről van véleménye, gátások nélkül blogol, videókat posztol a You Tube-on, Wikipédia szócikkeket ír stb. A „posztmodern állapotban” fokozatosan elmosódik a határ a tanult szakértő, és a tanulatlan amatőr véleménye között. A névtelen blogger- és vlogger-hősök, a sokezer követővel bíró „influenzerek” -- akik üzeneteit nem kontrollálják professzionális standardok és szerkesztési elvek – alapjaiban képesek megváltoztatni a közösségi viták téréidejét. Az objektív igazság mint kritérium átadja a helyé a gyakran tájékozatlan és manipulatív, véleményvezérek retorikai szemfényvesztéseinek, melyek egyetlen értékmérője a lelkes követők száma.

Ez a „posztmodern állapot” abba az általános ismeretelméleti keretbe illeszkedik, mely szerint minden csak vélemény, „az ítéletalkotásnak nincs objektív lehetősége” (Nagel, 1998, 11). Egyetlen állítás sem bír univerzális érvénnyel. Hiába nyilvánvaló, hogy a szélsőséges relativizmus öncáfoló, hiszen magára a relativizmusra vonatkozó kijelentések is relatívak, ami a megalapozhatatlanság megalapozhatatlanságának a megalapozhatatlanságához vezet. Ha minden megalapozhatatlan, akkor tulajdonképpen bármely vélemény egyenrangú lehet, és akkor nem marad más, mint a meggyőzés retorikája. Nem az számít, hogy igaz-e egy állítás, ennél fontosabb, hogy ki mondja, milyen kontextusban, mennyire meggyőzően, mekkora hatalmi súllyal stb. Az amatőrség kultuszában megszűnik a logikus észhasználatból származó önreflexió derűje. Bármiféle megismerésnek, így az önismeretnek is lehetőségi feltétele, hogy fogalmat kell alkotnunk arról, hogy „objektíve mi a helyzet – mi a helyzet szubjektív vagy relatív megszorítások nélkül” (Nagel, 1998, 26). Az igazság nem a konszenzusteremtő képesség vagy retorikai bűvészműtávkérdése. „Azért van egyetértés a valós számok megszámlálhatatlansága tekintetében, mert ennek bizonyítása cáfolhatatlan, s nem megfordítva (i. m. 47).

A továbbiakban kibontjuk, hogy mi az ontológiai státusza annak a kultúrának, amelyben a művészet kitüntetett pozícióját elveszítve feloldódott. Amellett érvelünk, hogy a XIX. század a „csábítás kultúrája”, mely a vallási és az újonnan kiépült esztétikai intézményrendszer feszültségéből származik. Ez a kor erotikus ontológiával bír, amely az objektív igazságra törő észhasználat hideg szemléletén alapszik, szemben a XX. században elterjedő, és a XXI. században uralomra jutó „intimitás terrorjával”, amelynek konstitutív eleme az irracionális érzelmek által táplált narcisztikus relativizmus. Olvasatunkban az „intimitás terrorjának” kultúrájára négy művész reagált autentikus módon Marcel Duchamp, Salvador Dali és Andy Warhol és David Hockney. Művészetük a narcisztikus egóval való küzdelemnek, az ontológiai derű elérésének sikeresebb és kevésbé sikeres stratégiáit mutatja fel. Úgy véljük, hogy az iPad mint technikai eszköz és kulturális ikon a „csábítás kultúrájának”

és a „az intimitás terrorjának” -- a kettős kötés paradoxonára épülő – ontológiai derűvel bíró szintézise. Az iPadet a fizika, a matematika, a programozás objektív törvényeinek alárendelődő professzionális szakemberek hozták létre, hasonlóan az internethez, YouTube-hoz és egyéb hálózati eszközökhöz. Vagyis az amatőrizmus kultuszának keretfeltételét a professzionális technológia biztosítja. A narcisztikus kultúrát fenntartó vagy növelő egocentrikus ontológiától való megszabadulás egyik lehetséges eszköze az iPad és a hozzá hasonló eszközök techné- és technóalapú művészetének megtapasztalása.

A CSÁBÍTÁS KULTÚRÁJA

Olvasatunkban a XIX. századot a „csábítás kultúrájaként” írhatjuk le. Kierkegaardnak a Don Juan és a Csábító naplója című műveinek központi terminusa a csábítás, utóbbi írás az „esztétikai reflektáló ítélet” kanti fogalmával hozható összefüggésbe. Értelmezésünk szerint a csábítás kultúrája a kereszténység és az autonóm intézményeit kiépítő esztétikai szféra oppozíciójában bontakozhatott csak ki. A kereszténység a szellemmel szembeállítva bűnné tette az érzékiséget. A csábítás az érzékiségnek mint bűnnek a vonzereje révén szakít ki a legitim társadalmi kötelékekből. Az esztétikai életvitel az érzéki zsenialitás kiteljesítésének terepe, melynek lehetőség-feltétele a vallásos életviteltől függetlenedő esztétikai szféra a maga fokozatosan kiépülő intézményeivel, vadonatúj beszédaktusaival. Baumgarten, aki a XVIII. században megalkotta az esztétika terminust, az esztétikát az érzéki tudás tudományának tekintette, a logika kiegészítőjeként gondolta el, és a kettőt együtt átfogó tudáseméletként, gnoszeológiként kezelte. Ebben a kontextusban mind Don Juan, mind pedig a Csábító naplójának főhőse „az érzéki tudás tudományának”, vagyis az esztétikának a professzionális művelői, a különbség kettejük között az, hogy míg előbbi esztétikai életvitelében több az érzéki elem, az utóbbiéban a logikai. Mozart Don Juanja Kierkegaard szerint az esztétikai stádium első alstádiumának, a közvetlen-erotikusnak a megtestesítője. Don Juan érzéki zsenialitása abban áll, hogy mindig maradéktalanul képes mindenféle különösebb reflexió nélkül beteljesíteni szünni nem akaró sóvárgását. „...nem sokat teketóriázik, abszolút győzedelmes, másként el sem képzelhető...”. Kierkegaarddal szemben úgy véljük, hogy Don Juannak elsősorban esztétikai és nem pszichológiai indítékai vannak, vagyis az érzéki tudását bővítő esztéta, és nem pedig a „szerencsétlen tudat” boldogtalan, szorongó reprezentánsa. Ezek a fogalmak jól illeszkednek a XX. századnak az intimitás terrorját kiteljesítő kultúrájához. A Csábító naplója az esztétikai stádium második reflektált-erotikus alstádiumát jeleníti meg. A csábítás (mint az érzéki tudásra és a logikára épülő tudománynak, a gnoszeológiának a tudásbázisát növelő vizsgálódás) akkor eredményes, ha a csábító képes megindítani a női lelket, azaz ha önnön „tisza bájára” reflektálni képes ágenssé teszi. Az érzéki elem mellett fontos szerepet kap a logikai: „közömbösíteni kell nőiségét a teljesen semleges, a szellem révén”, „meg kell tanítani ironikusan mosolyogni”, ez teszi lehetővé, hogy a csábító az áldozatát a reflektált-

erotikus szféra kísérleti terepén vizsgálhassa. A XIX. századi Kierkegaardhoz hasonlóan, aki a XVIII. században alkotó Mozart Don Giovanniját elemezte, a Goncourt testvérek szintén a XIX. századból értelmezték a XVIII. század, ezen belül Watteau művészetét. A Csábító naplójának egyik központi fogalmát, a „bájt” tekintik ők is a watteau-i művészetet megvilágító kulcsterminusnak. „Watteau-nál a báj: maga a báj. Az a semmiség, amitől a nő kellemessé, tetszenivágyóvá, a testi szépségen túlmenően széppé válik. Az a leheletfinom valami, mintha a vonal mosolya, a forma lelke, az anyag spirituális megjelenése volna”. A „báj” tehát a testi szépségnél magasabb rendű szépség jelölésére szolgáló terminus. A báj észlelése kifinomultságot igényel, hiszen szinte észrevétlenül fejt ki hatását: a bájos arra csábít, hogy megfejtjük spirituális üzenetét. A Goncourt-fivérek olvasatában Watteau világának konstitutív eleme a szerelem. De ez a szerelem nem pszichológia fogalmak révén ragadható meg, hanem esztétikai terminusokkal. A csábító és az elcsábított viszonya esztétikai, és nem érzelmi. „szemek láz nélkül, ölelések türelmetlenség nélkül, vágyak lobogó étvágyak nélkül, gyönyörűségek gyönyörök nélkül...”. A csábításnak ez a szellemi fajtája az esztétikai szféra autonómiájának az előfeltételezése nélkül nem létezik. Az esztétikum és művészet autonómiájának XX. századi megszűnése kiszolgáltatotta a művészetet az intim szféra zsarnokságára épülő kultúrának. Vagyis a művészettörténet és a művészet vége a csábítás kultúrájának is a végét jelentette.

DALI ÉS AZ INTIM SZFÉRA ZSARNOKSÁGÁNAK KULTÚRÁJA

A csábítás kultúrája a huszadik században fokozatosan átadja a helyét az intimitás terrorjának. Az esztétika, az etika, a teológia, a történelem (ezen belül a művészettörténet) mint tudományok visszaszorulnak az egyetemekre és egyéb akadémiai központokba, helyüket az általunk utcaiarcos-logikának, -esztétikának, -etikának stb. nevezet posztmodern túlélési gyakorlatok töltik be. Korunkban a személytelen, objektív, racionális, tudományosan megalapozott rendszerek csak annyiban érdekesek, amennyiben alkalmasnak tűnnek az intimitás terrorjának legitimálására. Ezt a narcisztikus világlátást pontosan megragadja Dalinak a paranoia-kritikai módszerről adott definíciója. „Az irracionális tudás spontán módszere, amely a delíriumos asszociációk és interpretációk kritikus és szisztematikus objektivációján alapul”. Az intim szféra zsarnokságára épülő kultúra paradigmatis alkotása Dalinak a Narcisszusz átváltozása című műve. Olvasatunkban a kép a narcizmus mindent átható univerzumából való kitérés sikertelen kísérletéről szól. Az alkotást látszólag az itáliai reneszánsz művészet kliséiből építkezik. A háttérben látható sziklák Leonardot idézik (pl. Mona Lisa), a kép közepére festett „heteroszexuális csoport” a reneszánsz csoportábrázolásra emlékeztet, csakúgy, mint a színpadias beállítás. A Narcisszusz alak ábrázolása viszont egyértelmű utalás Carravaggio Narcissus című művére, mely Svetlana Alpers szerint a „leíró festészeti módszer” remeke és nem az elbeszélő. Szerinte amióta a művészettörténet akadémiai diszciplínává vált, a képek megértésére irányuló elemzési stratégiák (Wölfflinnek a stílusról, Panofsky az ikonográfiáról

kialakított elképzelése nyomán) az itáliai művészet értelmezése során alakultak ki. Alpers a Hú képet alkotni (holland művészet a XVII. században) című könyvében azt bizonyítja, hogy az északi művészet, nem a déli sikertelenebb verziója, hanem az előbbtől teljes mértékben különböző vállalkozás, vagyis az itáliai elbeszélő művészettel szemben leíró jellegű. Ezt az olvasatot kiterjesztve úgy véli, hogy az európai művészek egy csoportja (Caravaggio, Velázquez, Vermeer, majd Courbet és Manet egyaránt leíró festészetet művelt. Caravaggio Szent Péter keresztrefeszítése, Velázquez A vízárus, Vermeer Gyöngymérő nő és Manet Reggeli a szabadban című alkotásain a cselekvés fel van függesztve, ezáltal feszültség keletkezik a narratív igény, és a hű „leírás” között. Az narratív ábrázolás abból az előfeltevésből indul ki, hogy „mi előbb vagyunk, mint a világ, és megparancsoljuk neki, hogy legyen”, a leíró pedig abból, hogy „a láthatóvá tett világ előbb van, mint mi”. Értelmezésünkben az előbbi továbbfejlesztett változata az intimitás terrorját keretbe foglaló művészet. A keret széttörésére irányuló kísérlet pedig az északi leíró művészetből táplálkozik. Vagyis Dali Narcisszusz átváltozása című képe egyrészt a déli művészeti hagyomány eszközeivel, a freudi pszichoanalízis elméletére támaszkodva az intimitás terrorjának tombolását ábrázolja, másrészt a terror megfékezésére irányuló, a derű ontológiáját megteremteni igyekvő kísérletet, és annak lehetetlenségét mutatja be a leíró művészet eszközeinek segítségével. Az intimitás terrorjának kultúrája a magánszféra diadalában nyilvánul meg, tehát nem a pontos leírására vágyunk az objektív valóságnak, hanem a saját érzelmeink hitelességéről való merengés művészi reprezentációi iránt vonzódunk. Az önismeret nem a világ megismerésének eszköze, hanem öncél, amely oda vezet, hogy „számunkra a társadalom csupán nagyszabású lélektani rendszerként értelmezve >> hordoz jelentést<<”. Dali ennek a „lélekromboló léleképítésnek” a paranoia-kritikai módon történő reprezentációjára vállalkozik. A Narcisszusz átváltozás című képhez írt egy verset, amely így végződik: „Gala, én Narcisszusom”. Festményeit úgy szignálta, hogy saját nevébe beleszötte felesége nevének betűit. Dali festésze és magánéletük folyamatos cirkuszai együtt váltak a nagyközönség számára is eladható, bombasztikus, ugyanakkor művészi értelemben tagadhatatlanul eredeti termékké. Művészi tevékenysége jól példázza Beltingnek azt az állítását, hogy a művészet feloldódott a kultúrában. Dali celeb-művész attitűdje nemcsak kompatibilis az intimitás terrorjának kultúrájával, hanem képes a média segítségével új távlatokat nyitni narcisztikus befogadói számára. Ezt a világlátást megdöbbenően különbözik a tudós, polihisztor Huygnes ontológiai derűjétől, aki Alpers szerint a XVII. századi holland festészet (amelynek ábrázolásmódszere, amint arra korábban utaltam, Dalira is hatott) megértésnek kulcsfigurája. Huygens Mindennapi munka című kétezer soros költeményét, melyet prózai kommentárral látott el, feleségének Susannának ajánlotta. Költői leltára arra szolgált, hogy „az új tudomány felfedezéseit behozza háztartásukba, hogy együtt élvezzék, okuljanak belőlük és álmélkodjanak rajtuk”. Huygens tehát az új tudományát háziasítja, szemben Dalival, aki magánélete cirkuszait teszi közzemlére. Vagyis Huygens XVII. századi életere a tudomány objektivitására alapozott ellenőrizhetőségé, hűségé, biztonságé, bizalomé, meghittségé, derűé, míg Dalié a személyesség terrorjára és a paranoia-kritikára

„alapozott” irracionalitását, hűtlenségét, szorongását, a valóság és a személytelenség felkavaró tagadását.

ANDY WARHOL VÁLASZA AZ INTIMITÁS TERRORJÁRA

Warhol tevékenységében az az elképesztően új, hogy nem tudjuk eldönteni, vajon az intimitás terrorjának kultúrájában fuldokló művészetet bele szándékozik-e fojtani ebbe a zavaros hömpölygésbe, vagy megpróbálja kimenekíteni. Dali viszonyulása ehhez a kultúrához kevésbé rafinált: grandiózus kinyilatkoztatásai a tudomány (fizika, logika, pszichoanalízis) eredményeinek szubjektív, nagyotmondó interpretációjára épülne. Önnön művészetét is hasonló stílusban értelmezi. „A festészet terén minden becsvágyam az, hogy a legimperialistább, legdühödtebb pontossággal anyagi valóságra váltsam a kézzelfogható értelmetlenség képeit.” Dali olyan zseniként prezentálja magát, aki képes a lehetetlenre, vagyis pontosan ábrázolni az „értelmetlenség képeit”. Warhol semmi ilyesmire nem vállalkozik. Valójában nem lehet pontosan tudni, hogy művészi értelemben véve mik a szándékai. Baudrillard szerint „Warholról beszélni rendkívül nehéz, hiszen alapvetően nincs mit mondani róla, és pontosan ez az, amit maga Warhol is újra és újra elmondott interjúkban, a naplójában minden retorikától, minden iróniától mentesen, kommentár nélkül...”. A warholi üzenet megértésnek egyik kulcsa tehát ez: nem interpretál, nem nyilatkoztat ki, megpróbál a lehető legsemmitmondóbban fogalmazni, minden megnyilatkozását áthatja a személytelenség derűje. Van egy híres fotó, melyen Warhol pusztit ad Dalinak. A képen Dali, a fintorgó satír, túri, hogy a Warhol a „nemtelen másolat” pusztit leheljen az arcára. Fordítva Dali vadul megcsókolná, Warhol azonban aligpusztival köszön. A csábítás kultúrájának központi karaktere az erotikus csábító az intimitás kultúrájában átadta helyét az önnön szexuális nagysága előtt tisztelgő skalpvadásznak. Dali művészi értelemben is csábító ajánlatai kissé anakronisztikusak Warhol anti-erotikus, anti-scalpvadász, anti-retorikus gesztusaihoz képest. A Warhol filozófiája A-tól B-ig és vissza című művében azt írja, hogy az úgynevezett álságos művészet-művészet helyett a pénz iránt őszinte érdeklődést tanúsító bizniszművészetet művel. „A legjobb hírnév az, ha valakinek a neve egy üzletre van felírva. Igazán féltékeny vagyok azokra, akikről nagyon nagy üzleteket neveztek el.” A bölcselkedő Warhol a tömegmédiá termékeként a tömegmédiát úgy dicséri, hogy közben vérig alázza. Egyszerre használja, tekinti fontosnak, ugyanakkor mélységesen lenézi és semmibe veszi. „Azt mondják, hogy én rá akartam szedni a médiát, amikor az egyik újságnak adtam egy életrajzot, és egy másik újságnak egy másik életrajzot. Szerettem különböző információkat adni a különböző magazinoknak.” Úgy véljük, Warhol művészete kettős kötésre épül. A kettős kötés mibenléte könnyen megérthető a következő példa révén. Játsszuk azt a játékot, hogy mindennek az ellenkezőjét gondoljuk, amit mondunk. Ha kijelentem, hogy „Szeretem a pop-artot”, akkor valójában azt gondolom, hogy nem szeretem. Ha azt állítom, hogy, „Utálok a szürrealizmust”, akkor valójában azt gondolom, hogy nem utálok. Ha megunom a

játékot, akkor ezt azzal jelzem, hogy azt mondanom, „Fejezzük be a játékot!”. A probléma akkor jelentkezik, ha nem világos, hogy a játékon belül vagy kívül fogalmaztam meg a kérésemet. Ha a játékon belül mondom azt, hogy „Fejezzük be a játékot!”, akkor valójában azt gondolom, hogy ne fejezzük be a játékot. Ha a játékon kívül, akkor tényleg be akarom fejezni. A kettős kötés akkor lép működésbe, ha a játékostárs nem teszi egyértelművé, hogy a játékon belülről, vagy kívülről beszél: vagyis szerinte abba kell-e hagyni a játékot vagy folytatni. Warhol tevékenységét szerintem ebben a keretben érdemes értelmezni, ez a modell egyébként választ adhat a páradarabokkal rendelkező műalkotások létmódjára vonatkozó kérdésre is. Miközben Warhol azt állítja, hogy a művészet-művészet halott és biznisz-művészetet kell művelni, nem teszi egyértelművé, hogy mindezt a játékon, azaz a művészet-művészetben belül, vagy kívül mondja. Ez a kettős kötés teszi olyan megfoghatatlanná, kategorizálhatatlanná művészetét. Ez a módszer, ha nem is ilyen vegytiszta formában, Dalinál is jelen van. Szerintem azért kevésbé XXI. századi, mert olykor nem tudja eléggé lebegtetni, hogy a játékon belülről vagy kívülről üzen. Dali a nagyszabásút (tudomány, filozófia, vallás) változtatja kisszerűvé, miközben mégis marad benne valami grandiózus. Warhol a kisszerűt transzformálja nagyszabásúvá, miközben „megszüntette-megőrzi” a kisszerűt.

Warhol a szépséget is a kettős kötés „keretében” ábrázolja. „Soha nem találkoztam olyan emberrel, akit ne nevezhetnék szépségnek.” Vagyis mindenki szép, azaz senki sem. Ugyanakkor mindenkiből hiányzik ez vagy az: „az első számú női szépségnek nincs melle. Vagy az első számú férfi szépségnek kicsi micsodája van.” Ez a beszédmód az intimitás terrorjának kultúráját idézi, melyben a személy identitását vélt vagy valódi szexuális teljesítménye, és a többi testtel versengő teste határozza meg. Kierkegaard csábítójával szemben, aki az elcsábított nő báját spiritualizálja, Warhol antihőse az esztétikai látásmód központi kategóriáját (a szépet) kettős kötés révén ragadja meg (a szépség különleges minőség, ugyanakkor mindenki szép), amivel nyilvánvalóvá teszi az esztétikai látásmód végét. A művészet megszabadult a filozófiától, kitört az esztétikum valóságtól elzárt világából, és kettős kötések révén elbizonytalanítja támadóit és védelmezőit. Egyszerre oldódik fel az intimitás terrorjának kultúrájában, és rombolja azt. Úgy véljük, a művészet halála utáni művészet kettős kötésre épülő ontológiáját sajátította ki az iPad. Vagyis az iPad elsősorban a kisajátítás művészetének kontextusában érthető meg, és csak másodsorban technológiáiban.

STEVE JOBS ÉS A BULLSHIT ENYHE MÁMORA

Lasch A narcizmus kultúrája (szerencsétlen magyar fordításban Az önimádat társadalma) című könyvében azt állítja, hogy „korunk közérzete terápiás és nem vallásos”. Nem személyes megváltásra várunk, hanem a lelki egészséget hajszoljuk. A „győzelmes terápia” nem vált vallássá, sőt anti-vallásként határozható meg. Értelmezésünk szerint azért anti-vallás, mert a művészet, logika, esztétika, történelem,

technika, a vallás csupán annyiban érdeklí, amennyiben alárendelhető a személy narcisztikus céljainak. Részben erre a szélsőséges vallásellenességre adott válaszként még szélsőségesebb vallási és kvázi-vallási mozgalmak alakulnak, ezért, Eco nyomán, adekvát korunkat új középkornak nevezni. A vallási fundamentalisták és nacionalisták mellett olyan kvázi-vallások is születnek, amelyekben fontos szerepet kap az esztétikai szemlélet. Ez persze a művészetfilozófia halálát követő esztétika, amelyben fellelhetők a középkori esztétika bizonyos jelei, például az a meggyőződés, hogy a szépség a transzcendencia visszatükröződése, valamint a gyűjtési szenvedély. Ezen egyszerre szent és profán, globális és lokális, művészetet és biznisz-művészetet terjesztő kvázi-vallások egyike az Apple. Steve Jobs az Apple profán miséket celebráló ikonikus vezetője, a warholi kettős kötéseket 21. századi nagymestere. Az Apple vallás és anti-vallás, immanens és transzcendens, art és bullshit-art. 1985-ben New Yorkban egy születésnapin találkozott egymással Andy Warhol és Steve Jobs. Jobs éppen egy kilenc éves fiút tanított a Macintosh használatára, amikor Keith Heringgel az oldalán belépett a szobába Warhol, és rögtön azt kérdezte, hogy: „Mi ez? Nézd csak, Keith! Ez hihetetlen!” Néhány perccel később az egerrel rajzolt egy kört, amit így kommentált. „Szent Isten! Rajzoltam egy kört!” A kör bezárul: nem csupán esetleges találkozásuk kapcsolja őket rövid időre egybe, hanem ontológiai értelemben is egy körbe tartoznak. Mind az Apple, mind pedig Warhol Factory-je mentofaktúra, vagyis olyan hely, ahol exaptív agyviharzásokra épül a jövő. Az Apple egyébként konkrét formában is hivatkozik Warhol tevékenységére, amikor 2008. január 15-én sajtóközleményt ad ki a Time Capsule elnevezésű új, biztonsági másolat készítésére alkalmas hardvereszközről, mely arra az Andy Warhol-i projektekre utal, amelynek keretében a művész életének minden mozzanatát filmre kívánta rögzíteni. Warhol és Jobs törekvéseire egyaránt jellemző, hogy az általuk létrehozott artefaktumok nehezen kategorizálhatók. Mindketten az ontológiai bizonytalanság előidézésének újközépkori nagymesterei. Jobs a 2007-es Macworld nyitóelőadásán előre vetítette, hogy három kategóriában is forradalmi terméket fog bemutatni. Az első egy nagy érintőképernyős iPod, a második egy forradalmian új mobiltelefon és a harmadik pedig egy elképesztő internetes kommunikációs eszköz. A drámai felsorolást csattanóval zárja: e három kategóriát egyesítő új eszköz az iPhone. A dián megjelenő szlogen: „Az Apple újra feltalálja a telefont!” Az iPhone, Warhol Brillo-dobozaihoz hasonlóan, ontológiai határokat sért, hiszen a telefon, az egyébként is ontológiai határokat feszegető iPod és a szintén nehezen kategorizálható, de már megszokott hálózatelérési eszközök hibridje. Vagyis a művészethez hasonlóan olyan új létformát ajánl, amely korábban nem volt elérhető az emberiség számára. Folyamatos vita folyik arról, hogy az iPhone-lét elviselhetetlen könnyűsége *bullshit-artist* alkotása-e vagy sem. A diskurzus azért is rafinált, mert a bullshit-artist mint metafora kétféleképpen is értelmezhető. Az egyik szerint a bullshitelő másokkal akarja „megetetni” emésztése végtermékét, miközben befogadóival elhitei, hogy valami értékesen rágódnak. A másik értelmezés szerint viszont a bullshit-artist képes arra, hogy a hétköznapit, (szó szerint a szart) érdekes, vonzó, izgalmas, emésztgetésre érdemes gondolattá nemesítse. Ami, Danto szavaival nem más, mint a közhely

színeváltozása. Ebben az olvasatban az élet maga is tekinthető bullshitnek, melyet a bullshít-artistok tesznek elviselhetővé, miközben sejteni engedik, hogy nem az. Amit Warhol és Jobs kínál, az a „lét elviselhetetlen könnyűsége”, a bullshít „enyhe mámore”. Duchamp is hasonlóan ontológia határokat sértett, hiszen híres piszoárját a „végbéltermékek” világából emelte a művészetébe. Egy alantas tömegtermék művészetté válása paradox módon fontos mérföldkő a művészet történetében. Azért tekinthető kettős kötésnek, mert miközben művészettörténeti tény, egyben olyan beszédaktus (direktívum), mely a művészettörténet végének bejelentési is. Wölfflin és Panovsky módszereivel semmi érdemleges nem mondható róla, de az esztétika megközelítés számára is elveszett, önmaga filozófiájává vált, miközben nem filozófia, azaz léte kettős kötésre épül. Duchamp, mint köztudott, egy piszoárt (majd még néhányat) Szökőkútnak nevezett el, vagyis a Piszoár mint Szökőkút metafora megfajlására hívta befogadóit. Vannak olyan Apple-ellendrukkerek, akik nyilván elfogadnák azt a metaforát, hogy az iPhone hordozható piszoár. Ebben az olvasatban ontológia értelemben nincs lényegi különbség a két artefaktum között. Elterjedésének korai szakaszában sokan használták „a mobiltelefon bunkofon” metaforát, vagyis hasonlóan alantasnak tekintették, mint egy piszoárt. A később keletkezett „okostelefon” kifejezés ezzel szemben azt sugallja, hogy kiborggá egyesülve a használóval a telefonálót is okosítja. Persze erre válaszként valaki mondhatja, hogy az egész nem más, mint bullshít-art. A művészettörténet kerete, valamint a filozófia szisztematikus analízise nélkül az intimitás terrorjának kultúrájában feloldódott művészet egyik fegyvere a kettős kötés. Ahhoz hasonlóan, hogy az iPhone a telefon újra feltalálása, Duchamp művéről is nyugodtan állíthatnánk, hogy nem más, mint „a művészet újra feltalálása”. Újraredefiniálta a művészet fogalmát, ahogy iPhone a szórakozás, a kommunikáció stb. terminusait, és mindkettő radikálisan megváltoztatta azt a módot, ahogyan a világot látjuk, éljük, tapasztaljuk. De ennek az ellenkezője mellett is lehet meggyőző módon érvelni. A kettős kötés az által fogja keretbe az intimitás terrorját, hogy mégiscsak jéghideg logikai játék. Duchamp piszoárja, Warhol Brillo-dobozai valamint az iPhone hasonlítanak abban, hogy nem utalnak önmagukon túli személyes dimenzióra. Létük paradoxonra épül. Míg Duchamp és Warhol a művészet és a művészettörténet halálát hirdetik műveikkel, addig az iPhone a mobiltelefon-korszak és digitális audio-lejátszók (DAP) halálát hirdető mobileszköz. Az iPhone a narcisztikus kultúrát kettős kötésbe fogó ikon, miközben növeli az egót, alárendeli a kettős kötés logikájából származó derűnek. Történetünk főhőse, az iPad a mobiltelefon halála utáni mobiletelefon-korszak végterméke (bullshítje?), melyet Steve Jobs 2010 január 27-én mutatott be. Prezentációja ismét az ontológiai határok megsértésére épül. Vagy okostelefont vagy laptopot használunk – mondja -, de mi lenne az a kategória, amely a kettő között található és gyorsabb, mindkettőnél. Talán a Notebook? A válasza az, hogy nem, mivel az csupán a laptop olcsóbb és persze lassúbb változata. Az igazi megoldás az iPad. A gyorsaság azonban nem végcél, csupán eszköz a felhasználói élmény növeléséhez. Ami számít, nem más, mint az iPad révén megélhető minőségi tapasztalat. Michael Heim évtizedekkel ezelőtt (kissé nagyotmondóan és véleményünk szerint megalapozatlanul) már írt a kibertér erotikus

ontológiájáról. Úgy véljük az iPad az első eszköz, amelyre illik az „erotikus ontológia” kifejezés. Szemben az intimitás terrorjának kultúrájával, mely a szexualitás és test kultusza köré szerveződik, „az erotika a képzeletbeli dolgok birodalmába tartozik, mint az ünnep, a szerepjátszás és a rítus.” Az erotika ontológiai határokat sért. „Éppen azzal, hogy valami rituális (...), valamelyik dimenziójával már súrolja az erőszak és a törvényszegés határait” (Octavio Paz). Az iPad a „változatosságot uniformizálja”, az intimitás irracionálisával és melegszívűségével szemben a „hideg és racionális téboly” kettős kötése.

A MAGÁNYOS IPADEZŐ ÁLMODOZÁSAI

Rousseau A magányos sétáló álmodozásai című könyvében azt írja, hogy „az általános és elvont igazság minden javak közül a legértékesebbik.” „A sajátos egyéni igazság nem mindig jó; néha rossz, igen gyakran közömbös.” Ezzel szemben a még mindig izgalmas könyveket író kiberpunk szerző, William Gibson nagyon plasztikusan ábrázolja az intimitás terrorjának relativisztikus látásmódját a Trendvadász című művében. „...Egyszerre visszazökkent a zsákmányát kerülgető farkascsoportoként kavargó, szürke, monoton hétköznapiakba. Alaktalan érzelemhullámok hátán sodródik a kísérteties, kontúrokat összerosódó jelenzselében.” Az iPad ontológiája e két, egymásnak ellentmondó világszemlélet kettős kötésére épül. „Hideg és racionális tébolya” jó minőségű virtuális deszkát, szeptet, vitorlát, nagy felbontású és tág horizontot, valamint „ultramarinkék” eget biztosít az érzelem- és értelemhullámok hátán való szörföléshez, de lehet, hogy mindez bullshit-art, és a szörfbajnokság nyertese a legnagyobb bullshit-artist az Apple-érában. Az iPad erotikus ontológiáját kettős kötés konstituálja: egyszerre csábít arra, hogy összeolvadjunk a gépek világával, illetve, hogy szakítsunk vele. A 21. századi Csábító naplójának egyik izgalmas digitális verzióját nem egyetlen szerző, hanem az Apple csapata írja. Ahogy a dzsessz a rapben, a csábítás kultúrájának bizonyos elemei az Apple-univerzumban élnek tovább. Felkavaró a narcisztikus felhasználók számára, amint szembe találják magukat az iPad erotikus ontológiájával. Ez az ontológia Janus-arcú. Egyfelől egy sor tiltást (Ne kívánd más gyártók szoftvereit! Ne lopj zenéket! stb.) fogalmaz meg, másfelől duzzadó ikonjai, hűvösen izzó felülete bűnre csábítja a „libertinusokat”. Az iTunes és App Store pedig az újközépkor gyűjtőszendvedélyére alapozzák létüket. Korunk Apple-felhasználói a XII. század művészetkedvelő emberének paradigmatis alakjához, Suger-hez (Saint-Denis apátjához), és a hozzá hasonló többi középkori gyűjtőhöz hasonlítanak abban, hogy válogatás nélkül töltik meg virtuális kincstárukat „valódi műalkotásokkal és a legabszurdabb furcsaságokkal” (Umberto Eco). Ez a gyűjtőmánia egyszerre transzcendens és immanens: a kereskedelmi funkció alapul, de azon túlmutatva gyűjtőszendvedélyük erotikus. A piaci szerepét betöltő, vagyis megvásárolt áru vagy szolgáltatás olyan, mint egy szexuális kielégülés, amely a fogyasztó vásárlási potenciájától függően újabb (közeli vagy távoli) kielégüléshez vezető „itt és most” élmény. A piacra lépő

agens vásárlói libidójának nagyságát hitelképessége határozza meg. Aktuális kielégüléseért gyakran csak később kell kamatostul megfizetnie. Az erotikus szemlélet abban való hit, hogy a felvett hiteket nemcsak ki tudjuk majd fizetni, hanem még hitelképesebbek, vonzóbbak, csábítóak és csábíthatóak leszünk. Mindezek betetőzéseként felsejlik a piaci szemlélet maghaladhatóságának transzcendens ígérete. Az iPad erotikus ontológiáját a kereskedelmi szemlélet elfogadásának és elutasításának kettős kötése hozza létre. Olyan híd vagy akadály, amely a vágy titokzatos tárgyaként felkorbácsolja erotikus képzeletünket, megajándékoz az erotikus jövőbelátás képességének illúziójával.

A középkori kartográfia számára bizonyításra nem szoruló tény volt a földi paradicsom léte. Senki sem kérdőjelezte meg Szent Ágoston, Szent Ambrus, vagy éppen Sevillai Szent Izidor földrajzi ismereteinek hitelességét. Kolumbusz Kristóf harmadik útja során (1498) a dél-amerikai Paria-öbölnél, illetve az Orinoco torkolatánál megtalálni vélte a földi paradicsomot. „Itt minden jel igen világosan a földi paradicsom közelségére utal. Helyzete megegyezik azzal, amit valamennyi szent és jó teológus írt róla, és megegyeznek a jelek is” (Kolumbusz Kristóf).

Az új középkor profán szentjei és teológusai a virtuális világ ontológiájának építése során fontos szerepet szánnak a mesterséges paradicsom ígéretének. Bill Gates, Steve Jobs és mások nem tesznek mást, mint hogy a paradicsom felfedezésére irányuló különféle expedíciós tervek és utazások versengő alternatíváit kínálják. A művészi alkotásokhoz hasonlóan ezek a termékek izgalmas látomások arról, hogy kik vagyunk, honnan jövünk és hová tartunk. A Mesterséges Paradicsomok iránti felfokozott vágy jellemzi korunkat, az iPhone vagy az iPad különféle Kapuk a Falon, melyek segítenek kitérni a mindennapok szorításából. Az iPad felhasználói interface-e a középkori katedrálisok üvegét idézi, mely „majdnem olyan hatásos látomáskeltő eszköz, mint az ékkövek.” Középkori elődeihez hasonlóan az új középkor emberei számára is mindennél fontosabbak a látomásos élmények. Az iPad „Nagy Üvegén” keresztül a virtuális világ „elviselhetetlen ragyogása” kiemeli a felhasználót a profán időből, azt a látomást adva neki, hogy az „elveszett édenhez foghatóan fenséges vidéken” utazik. Az Apple egész „palettájára” jellemzőek azok a természetfölötti, derűs fények és színek, amelyek minden látomásos élmény lényegi vonásai. Ezek az eszközök azt ígérnek, hogy a valóság és a virtuális realitás profán tereivel szemben a virtuális valóság szent idejébe és terébe repítik a beavatott felhasználót. Az Apple felhasználói számára elérhetővé válik a virtuális realitás Új Jeruzsáleme. „És a fal jáspisból volt, a város pedig színaranyból, mely hasonlatos volt az áttetsző üveghez. És a város falainak talapatát mindennemű drágakövek ékítették.” A Mesterséges Mennország azonban könnyen Mesterséges Pokollá válhat, ha a felhasználók elmerülve a virtuális valóságban már „nem tudják, hogy mikor térhetnek vissza a hétköznapi létezés megnyugtató közhelyességébe”. A Pop Art nagy öregje, David Hockney, aki 2008-óta használja az iPhone-t miniatűr „festővászonként”, nem véletlenül utal az általa használt és csodát eszköznek, az iPadnek sötét oldalára. Szerinte pokoli látomás, hogy

a jövő papírvékonyra váló iPadje az egész élettörténetünket tartalmazni fogja, amely azzal a veszéllyel jár, hogy könnyebben kontrollálhatókká és manipulálhatókká válhatunk. A hetvenhárom éves Hockney huszonöt éves Los Angeles-i tartózkodás után, néhány éve megtalálta saját földi paradicsomát egy tengerparti angliai kisvárosban, Bridlingtonban. Jellemző munkamódszere, hogy nyári hajnalokon, ki sem kelve az ágyból, elkezdi az ablakába tett friss virágcsokrokat (az Apple Brushes nevű app-ja segítségével) iPhone-ra és iPadra „festeni”. A hajnal, akár az iPhone és az iPad a fény játékaról, az ontológiai derűről szól. Hockney szerint az iPhone és az iPad alkalmasabb médium a fény reprezentálására, mint a vászon. A fenti eszközök két szempontból izgalmasak. Egyrészt a műveket megalkotásukat követően rögtön elküldheti 15-20 barátjának, mindenféle reprodukció nélkül, hiszen digitális eszközön készülnek. Másrészt ontológiai értelemben is érdekesek, mivel digitálisan ugyan nem különböznek egymástól, viszont minden egyes iPhone és iPad képernyője kissé másként jeleníti meg a látványt. Rousseau magányos álmodozójához hasonlóan Hockney is meditatív módon ábrázolja a világ ontológiai derűjét, de magányos meditációja termékét rögtön megosztja másokkal. A magányos álmodozást a digitális színpad azonnal eljátszandó szereppé teszi. Az iPhone és az iPad erotikus ontológiájának kettős kötését használja arra, hogy összekapcsolja a lokálisat (Bridlington) a globálissal (a világhálóval), ahova azonnal elküldi képeit. Hockney a valóságot úgy digitalizálja (vagyis a profánt úgy alakítja szentté), hogy közben a felhasználó számára a látvány analóg marad, és a művésznak sem kell semmit sem tudnia a digitalizálás folyamatáról, vagyis Analógia polgáraként fest és él *Digitaliában*. Hockney az intimitás terrorjának hullámain nemcsak arra használja, hogy a habokban önmagát csodálja, hanem Kolumbusz méltó utódjaként, még az ágyban fekve is, kezében egy iPaddel, az „elveszett derű”, a „digitális éden” felé hajózik. Azt ábrázolja, ahogy (a művészettörténet és a filozófia halálát követő korszakban) a művészet az amatőrizmussal flörtöl: látszólag elcsábul, valójában ő csalja meg. A technológiát eszközként kezeli ahhoz, hogy a soha el nem érhető Mesterséges Mennysorság felé vezető utazások különféle újközépkori látomásaival és ellenlátomásaival szolgáljon az értő befogadók számára.

(Hockney iPhone- és iPad-képei *Me Drawn on iPad* címmel 2011. április 8-ától augusztus 28-áig a dániai Liusiana Múzeumban voltak láthatók.)

MÉMREMÉNYEK

Az ontológiai derűnek a mémfertőzésekkel szembeni immunitás az előfeltétele. Amellett érvelünk, hogy a tudomány, a művészet, valamint a kritikai szemlélettel, önreflexióval bíró vallások mémjei segítenek megóvni „egészségünket”, a megbetegítő bullshitekkel szemben. A magyar kiberpuszta közepén ásító mémeskút Inforgia ősforrása, és magához csábítja azokat a kibernomádokat, akik az adaptív és exaptív tudást szomjúhozzák

MÉMESKÚT: HOMAGE PETŐFI

A "mémeskút" kifejezés egyszerre patetikus és ironikus utalás egyrészt a magyar nemzeti kultúrában fontos szerepet játszó gémeskútra, másrészt pedig a vírusokként terjedő, egymással versengő ideákra, azaz a mémekre. A gémeskút akkor terjedt el a 19. századi Magyarországon, amikor a növekvő állatállomány, illetve a folyószabályozás miatt meg kellett oldani a sürgető "vízhiányt". Egy ágas fába illesztett tengelyen forgott az emelő szerepét betöltő gém, melynek segítségével jóval könnyebbé vált a vízzel telt vödör kiemelése. Korunkban az információs társadalom mémforrásaitól elzárt lemaradók éppen úgy szomjúhozzák az életproblémáik megoldását lehetővé tevő tudást, de nincs a gémeskúthoz hasonló eszközük, amellyel életadó, tiszta forráshoz juthatnának. Saját és közvetlen környezetük, az információhiányos kútforrás gyakran erre nem elegendő.

Hermann Otto (1914, 297) szerint "legrégebbi telegráf a magyar gémeskút", ugyanis a kútgém állásával jelezték például, hogy jönnek a pandúrok, vagy hogy eljött az ebéd ideje. Az információs társadalom hasonlóan fontos kommunikációs eszköze (a mi olvasatunkban) a mémeskút, amely segít a magas és mély kultúra közötti közvetítésben: speciális tervezői technikák mint "emelők" révén. Azok, akik társadalmi helyzetükből fakadóan nem ihatnak a tudás vizéből gyakrabban kergetnek délibábokat. Petőfi Kis-Kunság című versében felbukkan egy betemetett gémeskút: "Amott egy nagy ágas / Áll szomorún, egykor kútágas lehetett, / Mellette a gödör, hanem már beomlott, / Be is gyepesedett (...)". A gém nélküli ágast megszemélyesíti a költő: szomorúan, céltalanul áll a pusztában. A "begyepesedett" szót átvitt értelemben ma is használjuk olyan személy leírására, akinek a gondolkodása elavulttá vált. Az analógia túl világos: a begyepesedett ember reményvesztetten mereng élete pusztájának közepén. Petőfi költészetében a puszta egyszerre a szabad élet rónasága és a korlátozó begyepesedés színtere. Úgy véljük, hogy mémeskút használata megvéd az elmaradottságtól, és nem pusztán óvja, hanem növeli a lehetőségek terét. Inforgia digitalis rónáin meg kell tanulnunk olyan mémentelepeken gazdálkodni, amelyek a korunk inforgjai számára gyakorlási lehetőséget biztosítanak arra, hogy mémesgazdákká váljanak. Olyan gondolatok birtokosaivá, melyek a szebb, értelmesebb jövő horizontja felé repítik gazdáikat. "Messze, hol az ég a földet éri, / A homályból kék gyümölcsfák orma / Néz (...)" (Petőfi: Az alföld).

AZ ELME MINT MÉMKIKÖTŐ

Értelmezésünk szerint a 21. század nem csupán azért bír multiágens ontológiával mert okos gépek, okos környezetben ágensszerűen működnek, hanem azért is, mert a kultúrát konstituáló mémeket egymással interakcióban lévő (versengő, illetve szövetségre lépő) ágenseknek tekintjük. Mint az köztudott a „mém” terminust Richard Dawkins biológus találta ki Az önző gén című könyvében (1986), amelyet a „miméma” (utánzás, mímelés) szóból alakított át úgy, hogy hangzása hasonlítson az

ősibb replikációs egységre, a génre. Értelmezése szerint a mém „a kulturális átadás (...) vagy az utánzás, az imitáció egysége”. Dawkins (2008) Az elme vírusai című cikkének mottójaként Daniel C. Dennett filozófus Consciousness Explained (Az elme magyarázata) című könyvéből idéz, melyben jól tetten érhető, a mémeknek ágensekként történő megragadása.

A kikötő, amelybe minden mém kényszerül, nem más, mint az emberi elme, ám az emberi elme olyan műtermék, melyet a mémek készítettek az emberi agy átrendeztetésével, hogy benne jobb otthonra leljenek. Az állomás érzései és indulási oldala is a helyi körülményeknek megfelelően van kialakítva és megerősítve számtalan, erre a célra fejlesztett eszközzel, melyek fokozzák a másolódás terjedelmét és pontosságát: az őshonos kínai elmék drámaian eltérnek az őshonos francia elméktől, az író-olvasó elmék az analfabéta elméktől. A mémek mesterkedései az elmén, amelyben laknak, előre megjósolhatatlan hasznot hoz számukra – igazi Trójai lovagról van szó... (Dawkins, 2008, 5)

Az emberi elmét mint műterméket a mémek “készítették”, úgy hogy “átrendezgették az emberi agyat”, hogy “jobb otthonra leljenek benne”. Ez a beszédmód az úgynevezett népi pszichológia nyelve, amelynek során vélekedéseket, vágyakat tulajdonítunk az adott viselkedés magyarázata és előrejelzése céljából, miáltal ágenseket teremtünk. Dennett (1998a, 7-38) ezt az ágens-ontológiát létrehozó re-ontologizációt intencionális alapállásnak nevezi. Olyan rendszereket nevez intencionális szisztémáknak, amelyek viselkedése megmagyarázható és előre jelezhető (predict) annak révén, hogy vélekedéseket vágyakat rendelünk hozzájuk. Például egy sakkozókompüter lépéseinek „bejósolására” háromféle stratégiát használhatunk. A design-alapállás felvételekor eltekintünk az adott tárgy fizikai tulajdonságaitól, és pusztán a rendszer funkcionális összetevőit vesszük figyelembe a predikció során. A fizikai hozzáállás általában akkor használjuk, amikor a berendezés nem a terveknek megfelelően működik. Ilyenkor előrejelzéseink a természeti törvényekből kiindulva az adott tárgy fizikai állapotán alapulnak.

A sakkozókompüterek játékbeli viselkedése designjuktól és fizikai állapotuktól kiindulva valójában előrejelezhetetlen. Az egyedüli releváns stratégia az intencionális alapállás felvétele a predikció céljából. Az intencionális hozzáállás felvétele esetén előfeltételezzük, hogy a rendszer racionális (a logika szabályaival összhangban viselkedik), azaz úgy tekintünk rá, mint olyan ágensre, amely bizonyos információk birtokában bizonyos célokat szeretne elérni. Az intencionális alapállás során az információkat és a célokat a népi pszichológia nyelvén ragadjuk meg. Az információkat vélekedéseknek és hiedelmeknek (belief) tekintjük, a célokat pedig vágyaknak nevezzük.

Dennett (1998b, 361-397) szerint a mémek felbukkanása az evolúció eredménye, mely nem több, mint a természetes szelekció minden szándékot nélkülöző mechanizmusa: hordozósemleges, buta, tehát megbízható algoritmus. A természetes

szelekció számára közömbös, hogy kik nyerik az Életjátékot. A természetes szelekció működésének alapfeltétele a variáció, a replikáció és a replikálódó elemek alkalmassága közötti differencia. A tervezési tér, azaz a bio- és infoszféra figyelemreméltó replikációs egysége a gén és a mém. A mémek felbukkanása az állati evolúció eredményeként következett be, amikor a kultúra közvetítésének legfontosabb médiuma, a nyelv a bioszféra mintájára létrehozta az infoszférát. A mémek nézőpontjából szemlélve az infoszféra másolási verseny, melynek szabályai azok a szelekciós erők szolgáltatják, amelyek a fizikai hordozójuk közvetítésével hatnak a versenyzőkre. A mémek célja az, hogy a lehető legtöbb elmét megfertőzzék. Gyakran kifizetődő, ha szimbiózisra lépnek egymással, hiszen ez a replikációs versenyben nagyban növeli az esélyeket. A mémek evolúcióját szűrők szabályozzák, amelyek maguk is mémek, például a "művészeti világ" a művészi alkotások szűrését végző komplex mémek összefoglaló neve. Dennett szerint a mémek szemantikai információt hordoznak, és az intencionális alapállás révén általában könnyen kinyerhetjük belőlük. Például egy könyvben testet öltött, angolul írt Rómeó és Júlia és a megfilmesített, német szinkronú West Side Story között annak ellenére nagyfokú hasonlóságot fedezhetünk fel, hogy a médiumuk, a nyelvük, a kor, amiben játszódnak, a szöveg, amit mondanak különbözik egymástól. Az intencionális alapállás révén képesek vagyunk mindkét történetből tervvisszafejteni a szereplők intrakcióira ráépülő közös indítékokat. Mindkét alkotás hasonló szemantikai információk révén néz farkasszemet létünk komplexitásával. Tehát a természet és a kultúra darwinista narratívája az evolúció virtuálfényében olvasható. A természetes szelekció működését pedig a dennetti intencionális alapállás (referenciálisan) homályos tükrében láthatjuk. Ebből a nézőpontból hihetőek és termékenyek az efféle történetek: az önző géneknek és mémeknek termodinamika második törvénye elleni küzdelme során szállítóeszközökre van szükségük, ezek vagyunk mi (vö. U. o.). Őrző-védő és szállító feladataink optimális ellátásához egyebek mellett az elme többszörös intencionalitását (én tudom, hogy te tudod, hogy én tudom stb.) kaptuk talán véletlenül gazdáinktól, melynek révén (hasonlóan a sci-fikben felbukkanó lázadó robotokhoz) képesek vagyunk önállósítani magunkat. Persze az is lehet, hogy a rendszerből való kilépés illúziója, a szabadság érzése az, ami lehetővé teszi számunkra feladataink jobb ellátását, és valójában a Mátrix által generált Tükörország narcisszusai vagyunk, csak az MI-k helyett génjeink és mémjeink manipulálnak minket. A rendszerből való kilépés illúzióját keltő eszközök egyike a rmetafora, mely nem más, mint egy intencionalis rendszer (hamis vagy triviálisan igaz) furcsa propozíciója (vö. Kollár, 200, 239-256).

A kéményen keresztül érkező karácsonyi mikuláshoz hasonlóan mi is felülről, az intencionális rendszerek elméletéből ereszkedünk a fizikai leírás szintjére, és nem fordítva. Ez nem új találmány: az okságról elmeldő Hume (1976) szerint a szükségszerű kapcsolat paradigmatis esete az indíték-cselekvés viszony. Az alsóbb szinteken a normatív beszédmód medrében hömpölygő indítékok, valamint „miérték” a személyiséggel és a műalkotásokkal (a természetes és kulturális evolúció közös

termékével) együtt elpárolognak: a költő időlegesen átadja a helyét a mérnöknek, de mindketten az Anyatermészet, tehát a semmi dicsőségét zengik. Margulis (2000) úgy véli, hogy az evolúció alkotó erejét leginkább a szimbiózisnak köszönheti. A szimbiózisban élők fúziójának eredményeképpen újfajta élőlények keletkeznek. A SET (sorozatos endoszimbiózis teória) által a korábban egyértelműen gonosznak tűnő paraziták egy részét ma a tervezési tér jó tündéreinek látjuk.

Mi, mint barokk építmények, hozzávetőleg két évtizedenként újjáépülünk összeolvadó és mutálódó szimbiotikus baktériumokból. (...) Szimbiotikus, összetett legbelső eredőnk sokkal régebbi, mint az emberi egyednek nevezett új keletű innováció. A minden egyéb életformától való különbözőségünk, és a fajok közötti felsőbbrendűségünk tudata csupán nagyságunkból eredő önámítás (Margulis, 2000, 102). Mikroorganizmusok békés együttélésének köszönhetjük életünket, olyan parazitákból lett szimbioták magasan szervezett társadalmának, amelyek együtt néznek farkasszemet a termodinamika második törvényével. Mi, emberek, szimbioták vagyunk egy szimbiotikus bolygón, amely számára egyetlen faj sem fontosabb a többinél, nincsenek erkölcsi, esztétikai aggályai, miközben új környezeteket és organizmusokat kreál. Az ellenséges sejtbe hatoló, majd beszoruló prokarióták, vagy az általuk lenyelt sejttel „új szövetségre” lépő paraziták, tehát a kegyetlen gyilkos és a gyanútlan áldozat szimbiózisának eredménye a sejtmaggal rendelkező eukarióta sejt. Néhány milliárd év elteltével egy primátá faj életét változtatta meg hasonlóan a tervezési térben váratlanul felbukkanó idegen hordák támadása. (vö. Dennett, 1998b) Százezer évnél rövidebb idő alatt a vérszomjas parazitákról fokozatosan kiderült, hogy szimbióták, hiszen az általuk megtámadott idegeneket tudattal és intencionalitással ajándékozták meg. A jóságos parazitákat Dawkins (1986) nyoman mémeknek hívjuk, az általuk meghódított faj pedig nem más, mint a tervezési tér homályos tükre: az ember. Elménk leírása során (szemben például szívünkkel, májunkkal, a sejtjeinkkel) megszokott és szokatlan metaforákat használunk, ez minden, amit tehenünk, úgy véljük, hogy amikor intencionális alapállást veszünk fel az evolúcióval szemben, és metaforikusan mint Természetanyára tekintünk rá, referenciálisan homályos tükrei leszünk. A Természetanya eredeti intencionalitásának köszönhetjük származtatott intencionalitásunkat, viszont csak a mi származtatott intencionalitásunk tükrében válik láthatóvá az Ő eredeti intencionalitása.

A kulturális evolúció az egymással szimbiózisra lépő mém-paraziták darwinista történeteként is elmondható.

TERMÉSZETES PEDAGÓGIA

Annak ellenére, hogy Dawkins mémekről szóló elképzelését az egyébként nagy hatású Daniel C. Dennet kognitív tudós és filozófus felkarolta, könyvünk írásakor sem sikerült valódi áttörést elérnie az akadémiai világban. Számos kritikusa szerint semmivel sincs nagyobb magyarázóereje, mint a bevett társadalomtudományi

nézeteknek, ezért nincs rá indok, hogy legitimitást nyerjen. A sok szálon futó történet rekonstruálása meghaladná lehetőségeinket. Csak egyetlen egy, bár lényeges ellenvetésre próbálunk meg választ adni, nevezetesen arra, hogy míg a biológia szelekciónak világos a kritériuma, ami nem más mint a fittség, a kulturális evolúcióé nem világos. Arra a kérdésre, hogy bizonyos mémek mért terjednek jobban, mint mások, gyakran az a válasz, hogy jó replikátorok, körben forgó. Honnan tudjuk, hogy jó replikátorok? Mert sikeresen terjednek. Ez a magyarázat hasonló ahhoz, hogy azért alszunk el az altatótól, mert altató hatású.

Véleményünk szerint agyunk, mint kikötő azokat a szemantikai információkat tartalmazó hajórakományokat várja, amelyek nagyobb magyarázóerővel és előrejelző képességgel ajándékozzák meg, illetve amelyek szórakoztatóbbá teszik mind önmaga, mind pedig mások számára. Ez tehát a mémek szelekciójának három kritériuma. Nyilván ezek segítenek abban, hogy a világunk közepén érezzük magunkat. Mivel a magányosan portyázó és a multi-ágens mémek legfontosabb célja, hogy minél több agyat megfertőzzenek, azaz minél több mentális kikötőben kikössenek, ezért az agyoknak szükségük van olyan mém-szövetségekre, akik segítenek kiszűrni azokat a csaló ágenseket, akik csak színlelik, hogy értékes szemantikai információt szállítanak, és nem bullshitet. Az egyik mémszűrő értelmezésünk szerint a „természetes pedagógia”, a másik pedig a tudomány és a művészet (Csibra, Gergely, 2009, 148-153, Csibra és Gergely, 2011, 1149-1157, Csibra és Volein, 2008, 1-11). A kulturális tudás elsajátításának velünk született mechanizmusa az úgynevezett természetes pedagógia, amely lehetővé teszi az intencionális alapállást még felvenni nem tudó (azaz tudatelmélettel nem rendelkező) csecsemők számára is azt, hogy képesek legyenek releváns információkhoz jutni a felnőttek tanításaiból. Mivel a mémeket a denneti intencionális alapállás révén konstituáljuk, felvethető, hogy a csecsemők mivel nem képesek vélekedéseket és vágyakat tulajdonítani, ezért nem is tudnak a mémekkel interakcióba kerülni. A válaszunk az, hogy a természetes pedagógia mibenlétét feltáró szerzők viszont intencionális leírását adják mind a csecsemőknek, mind pedig a tanítóik tudatának. Implicit módon azt sugallják, hogy a kulturális tudás átadásának folyamata intencionális rendszerek interakciójaként valósul meg. A természetes pedagógia az eszközhasználat létrejöttéhez kapcsolható, megelőzi a nyelv és a tudatelmélet kialakulását. A tanítást végző személy először (szemkontaktus vagy dajkanyelv révén) jelzi a baba számára a tanítási szándékát (osztrenzió), azután rámutatással vagy a tekintet irányításával kijelöli a tanítás tárgyát (referencia). Kilenc hónapos babák egy kísérlet bizonyossága szerint csak akkor vették észre, hogy egy videófilmben egy tárgy megváltozott, ha egy modell rámutatott, azaz felhívta a figyelmet arra, hogy kommunikációs szándéka szerint a babák számára figyelemreméltó átalakulás történt. Az egész viselkedése azt sugallja a csecsemőknek, hogy kulturálisan releváns, általánosítható, tehát nem csak itt és most használható, információt közvetít a számukra. A gyerekek nem szolgálisan másolják a felnőttek viselkedését, hanem racionális keretben értelmezik. Egy kísérlet során tizennégy hónapos babáknak furcsa viselkedést mutattak be: egy embert, aki a fejével kapcsolta

le az asztalon lévő lámpát. Az egyik kísérleti szituációban foglalt volt a keze, a másikban viszont láthatóan szabad volt. A kommunikációs kontextus megteremtése során abban az esetben, mikor a kísérleti alany foglalt volt a keze, a babáknak csak 23 %-a utánozta a demonstrátort. Akkor viszont, amikor szabadok voltak a kezei, 64 %-uk utánozta, azaz kapcsolta le fejével. Ha a modell osztráviai kommunikációja előzte meg, akkor babák abban az esetben is napokig így kapcsolták le a lámpát, ha a demonstrátor már nem volt jelen. A kísérlet megalapozza azt a feltételezést, hogy a babák szelektív módon utánozzák a modell viselkedését. A szelekciós szűrő a relevancia feltételezése. Ha nem szabad a demonstrátor keze, akkor az a számára releváns viselkedés, hogy a fejével kapcsolja fel a villanyt. Viszont, az őt utánzó babák számára, az a releváns, ha a szabad kezüket használják, mert így hatékonyabb, célszerűbb. A másik szituációban, amikor modellnek szabad a keze és a fejével kapcsolja fel a villanyt, a babák 64 %-a a fejét használja (szó szerint és nem átvitt értelemben) arra, hogy felkapcsolják a villanyt. Ebben a szituációban ugyanis azt feltételezik, hogy itt valami mélyebb okok késztetik arra, a felnőtt tanítót, hogy megsértse a célszerűség elvét. A babák többsége azért utánozza a tanító személyt, mert úgy véli, hogy új, kulturálisan releváns tudást közvetít számára, még akkor is ha maga a cselekvés nem a leghatékonyabb módja az adott cél elérésének.

Értelmezésünk szerint a természetes pedagógiai szituáció megteremtése egy lehetséges mémszűrőként működik, persze csak abban az esetben, ha a tanító felnőtt valóban kulturálisan releváns memeket terjeszt. A természetes pedagógia, mely lehetővé teszi, hogy releváns információt tartalmazó, de a megismerő apparátusunk számára homályos kulturális tudás birtokába jussunk, adja az egyik lehetőség feltételét a művészeti és tudományos ismeretek megszerzésének. Bourdieu szerint az egyetemi beszédmód lényegi sajátossága a homályosság. „Az az önbizalom, amellyel a tanárok az egyetemi beszédmódot használják, éppen olyan törvényszerű, mint a diákoknak a szemantikai ködösítés iránt tanúsított türelme” (Bourdieu, 1978, 9). Mivel a tanítást végző személy az egyetem által erre a célra delegált és felszentelt ágens, ezért legitim módon közvetíti a diákok számára homályos tudást. A természetes pedagógia tanulási szituációját kontextusba foglaló rámutatás helyett itt az egyetem szimbolikus tere, az órarend stb. konstituálja a tanulási szituációt. A diák tudja, hogy olyan tanítási szituációba került, amelyben a tudomány vagy a művészet, az ő számára, még érthetetlen, átlathatatlan, gyakran értelmetlennek tűnő világába kap belépőt.

Jorge Luis Borges A homály dicsérete kötetcíme jól kifejezi mind a műalkotás, mind pedig a tudományos közlemény létrehozását, illetve a művészetbe és tudományba való beavatást kísérő paradox ontológiát. Az átláthatóság derűjét átmenetileg felváltja a homály, de a produktív, innovatív homály eredményeképpen új módon látjuk a világot, azaz olyan dolgokra derül fény, amelyekre korábban nem. Picasso szerint „a művészet olyan hazugság, amely rávilágít az igazságra” (Tooby, 2014, 86).

Dawkins (2008, 17) szerint a tudomány mémjei nem olyanok, mint a számítógépes vírusok, hanem a számítógép-programokhoz hasonlíthatók. A számítógépes vírusok a „Másold le és adj tovább!” kódolt utasítás révén terjednek, szemben például a számítógépek működését lehetővé tevő hivatalos programokkal, amelyeket a hardware-rel együtt megvásárolunk. A tudomány mémjeit olyan tudományos standardok szelektálják, mint az „ellenőrizhetőség, alátámaszthatóság, pontosság, számszerűsíthetőség, következetesség, tárgyiasítás, megismételhetőség, egyetemesség, haladó szellem, a kultúrkörnyezettől való függetlenség és így tovább” (i. m.18). A művészet mémjeit a művészeti világ mint multiágens szűrő szelektálja. A művészetfilozófus Dickie szerint a műalkotás „egy artefactum...melynek egy személy vagy személyek, akik egy bizonyos társadalmi intézmény (a művészeti világ) nevében cselekszenek, a művészi értékelés várományosának a státuszát adományozzák” (Dickie, 1971, 101).

A MINŐSÉGKERESÉS HÁZIASÍTOTT ÉS VADMÉMJEI

A következőkben egy ontológiai derűt sugárzó mémtelepére teszünk kirándulást, hogy kielégítsük az autentikus látványok iránt érdeklődő on-tológus turisták igényeit.

Az analóg mémtelep nem más, mint Robert M. Pirsig *Zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete* című könyve, mely a hetvenes évek közepén született az USA-ban. Érdekessége, hogy mielőtt bestsellerré vált, Guinness-rekordot döntött azzal, hogy publikálását megelőzően 121 könyvkiadó visszautasította a megjelentetését. A regény narrátora egyes szám első személyben beszéli el egy tizenhét napos motorozás történetét. Az utazás során az emberi létezés (a hetvenes évek amerikaijában feltehető) számos kérdését érinti. Egyebek mellett arra keresi a választ, hogy mi a tudományos (szisztematikus, analitikus) és a művészi (spontán, intuitív) gondolkodás viszonya, és mi a minőség, illetve minőség iránt elkötelezett én ismérve. A könyv egyben önismeretei utazás is, melynek során a szerző, miközben fiával átmotorozik Amerikán, folyamatosan múltbéli (az elektrosokk-kezelés hatására), részben elfeledett énjével polemizál, akinek egyik Platón-dialógusból kölcsönzi a nevet: Phaidrosznak hívja. Könyvünk kontextusában Pirsig regényének az a kvázi-zenei témája érdekes, amelyben a tudományos hozzáállás minőségre törő szisztematikusságát a művészet, illetve a zen spontán módon teremtő beállítódásával kombinálja. A kettő szintézise (bár Pirsig nem mondja ki, csak körülírja) a Kreatív Destruktőr, aki a minőség keresésének egyszerre Don Quijote-i és Sancho Panza-i hőse. Pirsig regénye olvasatunkban az ontológiai design-, illetve a kézművesgondolkodás egyik korai és persze nem szisztematikus megfogalmazása. A *Zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete* című könyv szembeállítja egymással a motor csavarjainak nekieső „szakikat” a motor-ápolásának autentikus művészeitől, akik a karbantartás, szerelés, javítás egyszerre nagy szaktudással bír, ugyanakkor

kreatív mesterei. A különféle műszaki problémák megoldása során az igazi mesteremberek társaságában a tanulók (a zen-buddhista mesterek koanjait megfejtő diákokhoz hasonlóan) kvázi-megvilágosodás állapotába kerülnek. A szerelés olyan kézműves, azaz nem elvont vagy intellektuális tevékenység, mely a valódi „motorkerékpár-ápolót” elkötelezi a szó szerint kézzel fogható minőség mellett, és kiemeli megszokott, a valóságtól elszakító szerelői rutinjaiból, az olajszagú autószerelő műhely profanitásából, de egyúttal megszabadítja a terméketlen merengéstől is. A designer, pontosabban kézműves szemléletű narrátor szerint: „A Buddha, az Istenség éppen úgy lakozhat a nyomtatott áramkörben, vagy motorkerékpár fogaskerekeiben, mint a hegycsúcson vagy virág szirmaiban” (Pirsig, 1989, 21-22 old). A regény utószavát író Bán Zsófia utal arra, hogy az amerikai irodalomban, azon belül Pirsig regényében milyen sokszor megjelenik a *know-how* precíz leírása (i. m. 421). A *know-how* jellegzetesen amerikai kifejezés, amelyet magyarra „fortély” szóval fordítható. A „tudni hogyan” szemben a „tudni mit-tel” (vagy elméleti tudással) olyan gyakorlati tudás, mely csak részben adható át explicit módon, használati utasítások formájában. Nem véletlen, hogy Pirsig narrátora folyamatosan kritikával illeti a használati utasításokat, mivel hiányzik belőlük a fortélyos, ki nem mondható, szubjektív elem, amely a tervezői gondolkodás sajátja, a minőségkeresés elengedhetetlen feltétele. A fortélyos ember nem csupán felmondja a leckét, hanem: trükkös, ravasz, cseles, furfangos, fondorlatos, csalafinta, cselszövő a probléma megoldása során. József Attila Hazám (1937) című versében az amerikai *know-how*-ra épülő életformának lehangolóan magyar olvasatát adja. “Retteg a szegénytől a gazdag/ s a gazdagtól fél a szegény. / Fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény.” A “fortélyos félelem” tehát korabeli magyar *know-how*, amelyre tekinthetünk úgy, mint egy romboló, érthetetlen terv akaratlan (tudattalan) megvalósítására, sőt továbbszövésére. A megbetegítőmémfertőzések gyógyítására csak fortélyos (megfelelő *know-how*-val rendelkező) társadalmi designerek alkalmasak, akik a “fortélyos félelemmel” mémjeivel szembe tudják állítani csalafinta (egyszerre hideg és analitikus, illetve spontán és kreatív) viselkedésüket, hogy a “fortélyos félelmet” éppen úgy kiküszöböljék életükből, mint a “csalóka reményt”. József Attilával szemben a huszadik századi amerikai költészet egyik legfortélyosabb alakja, William Carlos Williams a *know-how*, vagyis a designgondolkodás dicsőségét zengi. Szerinte akkor lesznek képesek az írók minőségi módon alkotni, ha az amerikai vízvezeték-hálózat tervezőihöz és kivitelezőihöz, a felhőkarcolók megálmodóihoz és megépítőihöz, valamint a cipőkészítőkhöz, a hídépítőkhöz, a nyomdászokhoz hasonlóan szert tesznek “mérnökeink és cipészeink alkotó fantáziájára”. Szerinte a versek is jól vagy rosszul működő mémgépeknek tekinthetők. “Azon, hogy a versben nincs semi szentimentális, azt értem, hogy mint minden más gépben, itt sem lehetnek felesleges alkatrészek. “ (idézi Bán, Pirsig, 1989, 421-422). Williams szerint tehát a bölcsészet területén is releváns a tervezői hozzáállás. A költő *know-how*-val bíró, fortélyos tervező, aki designgondolkodása révén alkotja meg vers-gépét, amelynek a használatára csak a designszemlélet iránt fogékony, leleményes olvasók képesek. A vers befogadása során az alkotó *know-how*-ja és a befogadó *know-how*-ja találkozik

az exaptív tervezői szemlélet boncasztalán. Ez hasonlít minden olyan emberi kommunikációra, melyben egyszerre van jelen a kockafejű szisztematikusság és a fortélyos spontaneitás: vagyis a művészet, a tudomány és a technológia mémeskútjainak tiszta forrásából származó létezés minősége iránti elkötelezettség dialógusa.

A regény narrátorának korábbi (elektrosokk előtti) énje, Phaidrosz, vonzódott a nehéz megfejtendő rejtélyekhez, furcsa emberekhez. DeWeese nevű kollégája különleges *know-how*-val bírt, amely Phaidrosz fortélyos gondolkodása számára is áthatolhatatlannak bizonyult. A főszereplő „nagyra becsülte (...) mert nem látott át rajta”. Talán azért, mert DeWeese viselkedése hasonlított egy titokzatos, beszéd helyett gyakran non-verbális jeleket használó zen mesterére. Amikor arról kesergett neki, hogy azok a diákok, akiket valóban tehetségesnek tart, mindig megbuknak, akkor DeWeese „majd elgurult nevében”. Utólag ébredt rá, hogy „nevetése valami nagyobb igazságnak szólt. A legjobb diákok megbuknak, tudja ezt minden valamirevaló tanár”. (i, m, 139). Az iskola gyakran a kvázi-tudományos, explicit gondolkodást perferálja, a vizsgákon számos alkalommal tesztek kitöltése révén lehet túljutni, a diákok *know-how*-ját nem, vagy kevéssé mérik, valójában nem méltányolják.

Pirsig könyvét az úgynevezett „képmutogatásnak” (angolul Chautauqua) a 19. század végén kezdődő hagyományához kapcsolja, mely a 20. század elejéig élte virágkorát. Az első „képmutogató” kvázi-nyári egyetemet a Chautauqua-tó mellett tartották 1874-ben, innen származik a műfaj neve. A „képmutogatások” közönsége számára előadásokat, koncerteket és színdarabokat prezentáltak, a legfontosabb vonása azonban az esszé jellegű szabadelőadás volt. Bár a „képmutogatás” mint kommunikációs forma rövid életűnek bizonyult, a mai amerikai társadalomban e hagyomány számos eleme tovább él, egyebek mellett a minőségi élőbeszédnek, valamint a szemléletességnek a tiszteletében. A „képmutogatás” vagy az esszéjellegű megközelítés a kőkemény tudomány és a vajpuha spontaneitás szintézise, a desin-szemlélet valódi példája. A tudomány objektív világa nem tartalmazza a felfedezés szubjektív elemeit. Mivel az uralkodó tudományfelfogás a szubjektivitás és objektivitás szembeállításán alapszik, ezért értehetően fontos a tudomány számára, hogy kiküszöbölje az „elméletek (...) szenvedélyes, személyes, emberi értékelését...”, és amennyire csak lehet aláássa a szubjektív összetevőbe vetett hitet. (Polányi, 1994, 40) Az objektív, analitikus szemlélet értékének reletivizálása hasonlóan csapda. A tudomány minőségimémjei nélkül a szubjektivitás gyakran tévútra vezet naív követőit. A designgondolkodás a vad, szubjektív ötletek és a megszelidítésükre, pontosabban háziasításukra használt objektív tudás küzdelmének a terepe. Ez hasonlít ahhoz, amikor a vadállatokat háziasítják a szakemberek. Phaidrosz (ebben az olvasatban) azért örült bele a minőség keresésébe, mert nem volt képes designerként megszelidíteni vad ötleteit. Miközben örülten eredeti gondolatai kiragadták a valóságból, nem tudta háziasítani, vagyis a valóság kategóriarendszerébe

lehorgonyozni, önmagának és másoknak artikulált formában elmondani őket. Bár Phaidrosz képmutogató-idegenvezetőként kezdett neki a minőség utáni hajszának, de az üldözés hevében kiesett a szerepéből, és egy idő után a szkeptikus képmutogató a saját rögeszméinek játékszerévé vált. A könyv narrátora abban különbözik korábbi énjétől (Phaidrosztól), hogy képes szelíd képmutogató motorosként viszonyulni a valósághoz, azaz a vad ötletei és a realitás között úgy tud egyenúlyozni, hogy gondolatai (az ötletektől ötletekig tartó vad száguldást követően is) megőrizték felkavaró erejüket, ugyanakkor elég szelídek legyenek ahhoz, hogy mások is közelükbe férközhessenek, azaz felfogják, és szerencsés esetben tovább „nemesíthessék” őket. Pirsig narrátora ezt explicit formába is kifejezi.

Platón voltaképpen Buddha-kereső, felbukkan minden emberöltő során, és fölfelé, az „egy” felé tör. Arisztotelész viszont örök motorkerékpár szerelő, aki a „sok” megszállottja. Jómagam arisztotelianus volnék ebben az értelemben, mert a Buddhát inkább megfigyeléseim minőségében keresem, Phaidrosz azonban vérmérsékleténél fogva nyilvánvaló platonista volt...(Pirsig, 1989, 369)

A művészet és a tudomány immunrendszer-erősítő mémjei védett Kreatív Destruktőr tehát olyan arisztotelianus (két kerékkal, ha nem is négygel, a földön járó) motoros, aki a vad száguldás közben is szelíd marad. Amit átad, az a motorozás „tudni hogyan”-ja, vagyis nem vértelen teória, hanem a szelíd motorozás vad *know how*-ja. A *know-how* célja a minőségi élet, az autentikus derű előállítás, mely két részből áll. Egyrészt abból, amiért „a diák rajong”, vagyis a „beleváló minőség”, a másik a szisztematikus tanári tudás, mely „begombolkozott, méricskélő, kislelkű”. (i.m. 236) Utóbbi tehát nem a minőség hiánya, hanem egyik fontos alkotórésze. A minőség mint az ontológiai derű alapja a mi olvasatunkban egyrészt a vad háziasításának folyamatában jön létre, másrészt a háziasított mintázatok elterjesztése, illetve továbbnemesítése során. Az a fordított folyamat is minőséget eredményez, amikor a már háziasított gondolatok újrakonfigurálása révén vadító ötleteket generálunk. Mindezt ciklikusként is le lehet írni. A jól ismert ötleteink új rendszerbe való helyezésük révén vad ötletekké válnak, amelyeket aztán megint háziasítanunk kell. A „vadon szavára” hallgató Kreatív Destruktőr mindhalálig ennek az ismétlődő folyamatnak a generálója és hasznélvezője. Ebben az olvasatban életünk minősége a vad és a szelíd, a rend és a kaland, az építés és a rombolás, az ötlet és a megvalósulás, a racionális és az irracionális, az objektív és a szubjektív, transzcendens és immanens, szent és a profán határán keletkezik. „A Minőség örök ösztönzőnk, hogy világunkat megteremtsük. Minden ízét. Minden porcikáját.” (i. m. 352)

KILÉPÉS A NARRATÍVA VERBÁLIS DIALÓGUSÁBÓL

Amikor a zen-mester arra a kérdésre, hogy a kutyának Buddha természete van-e, azt válaszolja, hogy "Mu!", akkor a következő történik. A "Mu!" ebben a konetxtusban elveszíti szó szerinti jelentését (eredendően azt jelenti, hogy "nem"), és egy exaptív,

metaforikus gesztussá válik, amelyet nyilván jellegzetes mimika és gesztusok kíséretében mond a tanítványának. Korunk kognitív tudománya szerint a gesztusaink éppen úgy visszahatnak gondolkodásunkra, mit a verbális nyelv. A gesztusok nem kísérői a verbális nyelvnek, hanem szerves részét képezik az élőbeszédben. A gesztusnyelv a képi-nyelv egy sajátos dialektusa, mely egy testi mozgásfolyamat mint cselekvés révén közvetít az adott kontextusfüggő jelentést. A gesztusnyelv egyszerre térbeli és vizuális, szemben a verbális élőbeszéddel, amely hangok révén közvetíti a jelentést. A mester gesztusnyelve révén kilép a verbális narratívából, és autentikus, epizodikus élmények előidézése révén tanít.

A tanítvány verbális kérdésére verbális, explicit választ vár, a mester ezzel szemben a nyelvet exaptív gesztusként használja, kilép a beszélő-hallgató, illetve az explicit üzenetet adó, valamint az üzenetet vevő hallgató dialógusából. A mester helyette átlép egy másik kommunikációs térbe, melyben a verbális üzenet csupán részévé válik a mester személyes mondanivalójának. Térbeli mozgása, gesztusai, mimikája, hanghordozása, "Mu!"-zása, testbeszéde, egész karaktere, abszolút jelenléte válik a minőségi mémek hordozójává. A mester szerint a tanítvány által a nyelv elvont szintjén megfogalmazott kérdésre csak úgy adható válasz, ha magyarázat szituációját visszahelyezzük a nyelv előtti ontologia alapállás révén, a "van"-ba. "A tájba, az érzékelhető világ és a megmunkált világ talajára, ahogyan azok az életünkben, a testünk számára vannak, nem ama lehetséges test számára, amelyről helyesebb azt mondani, hogy egy információs gépezet, hanem a valóságos test számára, amit a sajátomnak nevezek, az őrszemére, aki csöndben ott lapul szavaim és tetteim mögött." (Merleau Ponty, 2014, 2). A tanítvány a mester szavai helyett a mester egész létmódjával, a tanítvány érzékeire és intellektusára egyszerre ható ontológiai derűjével szembesül az "itt-és-most"-ban. A mester profán teste válik a szent mémjeinek közvetítőjévé. A megfejtés a közhely színeváltozásában érhető tetten. A passzívan hallgató tanítvány egy sajátos exaptív performansz nézőjévé, illetve aktív résztvevőjévé kell hogy váljon ahhoz, hogy részt tudjon venni a saját megvilágosodásához vezető közös cselekvésben. Az interpretáció vége nem elsősorban a verbális megértés bizonyítása, hanem a viselkedés, a cselekvés megváltoztatása. A mester előidéz egy paradoxont, hiszen a verbális kérdést látszólag visszautasítva adja meg a választ, mégpedig olyan módon, hogy bevonja a válaszkeresésbe a tanítványt. A mémek szabad verbális ármolásával szemben elindít egy non-verbális, antinarratív ellenáramlatot, hogy a tanítvány megtanuljon (Inforgia nyelvén kifejezve) a paradox hullámfrontok hátán is szörfölni.

A PRE-MODERN MINT TÜKÖR

A fejezet arra az előfeltevésre épít, hogy Inforgiában mint poszt-archaikus társadalomban az internet és az internettel relációban lévő valóság új szimbólumaiban visszaköszönnék a modernizmus előtti korszak szimbólum-törmelékei. Ha

modernizmus előtti tetszhalott hagyományt életre keltjük, új inspirációs-forrásként szolgálhat a re-ontologizáció inforg-játékhoz. A múlt szimbólumainak megértése révén jobban áthatóvá válnak saját korunk jelképei, rítusai, melyek révén, olykor észrevétlenül és reflektálatlanul kilépünk a mindennapjaink profanitásából. A derű annak a realitásnak az átélése, hogy a szent keretezi a profánt, és ha jobban megismerjük a modernizmus előtti ember módszereit arra vonatkozóan, hogy miként lép át a transzcendens világba, saját magunk is új módon, reflektíven közelíthetünk ezekhez a „kilépési” kísérleteinkhez.

A VALLÁSI ÉLMÉNY UNIVERZÁLIS JELLEGE

A vallás új kognitív tudománya hozzávetőlegesen tizenöt éves múltra tekinthet vissza. Eleinte kis számú antropológus, pszichológus és filozófus vett részt a vállalkozásban, később csatlakoztak hozzájuk idegtudósok, nyelvészek és számítógéptudósok is. A közös kutatás azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a vallás az emberi természet elválaszthatatlan része. A kutatók három fő kérdésre keresik a választ: 1. Miként reprezentáljuk a természetfeletti ágensekről alkotott fogalmakat; 2. hogyan hozzuk létre azokat; 3. és mi módon reagálunk e fogalmakra a vallásos cselekvések, például rítusok, révén.

A vallás kognitív tudományának legfőbb belátása az, hogy a vallás sokkal inkább a természetünk része, mint azt a korábbi kutatások sejtetni engedték. Habár a teológusok meglehetősen komplex fogalmakat használnak a vallás jelenségeinek megragadása során, a vallásról alkotott mindennapi gondolatok merőben eltérnek ezektől a szofisztikált ideáktól. Ahhoz hasonlóan, ahogyan a népi tudomány különbözi a valóditól, a vallásról alkotott fogalmak is eltérnek a teológusok által használtaktól. A vallásról gondolkodó elme fogalmai sokkal egyszerűbbek, gyakran ellentmondanak az adott vallási hagyomány, illetve rendszer legfőbb elveinek. A mindennapi problémák megoldása során például a keresztény emberek úgy tekintenek Istenre, mint aki hozzájuk hasonlóan reménytelenül küzd a múltó idővel. Ennek az az oka, hogy a leegyszerűsített fogalmak jobban illeszkednek az agyunk által előnyben részesített intuitív ontológiai előfeltevésekhez. Amikor a tudósok nem tudományos emberekként gondolkodnak a világról, akkor ők is olyan fogalmakat használnak, amelyek jól illeszkednek az evolúció által ránk hagyományozott intuitív ontológiához. A természetfelettről alkotott fogalmak a kultúrák határait semmibe véve olyan intuitív ontológián nyugszanak, amely szerint személyek, élő dolgok és készítmények rendszere a világ, működése a népi biológia, fizika és pszichológiai révén ragadható meg, illetve jelezhető előre. A természetfelettről alkotott fogalmak az intuíciónkat részben elfogadó, másrészt nekik ellentmondó biológiai, fizikai és pszichológiai előfeltevésen nyugszanak. Például a szellemek olyan személyek, akiknek nincs testük, képesek áthatolni a falakon, vagyis létük ellentmond intuitív fizikánknak, nem hálnak meg, ami a biológiai elképzeléseinkkel nem kompatibilis (Boyer, 2003) Ezek az intuíciónknak ellentmondó fogalmak nagyon vonzóak számunkra, könnyen

emlékezetünkbe vésődnek, és ezáltal hatékonyan terjedő mémekké válnak. A vallásos eszmék tehát azért reprezentálódnak széles körben, mert intuitív ontológiánkhoz nem szokványos módon illeszkednek, vagyis ellentmondanak előzetes elvárásainknak, ugyanakkor mégis rajtuk élőködnek. Az intuitív pszichológiánkkal összeegyeztethetetlen például, az hogy a gonosznak vélt cselekedetekre ne reagálunk hevesen érzelmileg.

A vallások gyakorta olyan intencionális ágensekről szólnak, amelyek fizikai formában nem léteznek. A vallás új kognitív tudománya szerint ezek nem irracionális víziók, hanem azon inherens képességünknek köszönhető, ami lehetővé teszi, hogy fizikailag jelen nem lévő ágenseket képzeljünk el és off-line interakciót folytassunk velük. Ezen képességünk már kisgyermekkorban is működik (Boyer, 2003, 120). A természetfeletti lényekről való gondolkodás során ezeket az off-line kapacitásokat használjuk, habár speciális módon, hiszen az így megidézett ágensek a társadalmi közvetítettségnek, vagyis a hagyománynak köszönhetően reális léttel bírnak.

A modernitás emberének transzcendencia iránti vágya az önkifejezésben és az önmegvalósításban talál kielégülést magának. Luckman (2011) szerint a modern ember transzcenciája a szenttől eltávolodva közelebb került a mindennapokhoz. Mivel az életének értelmet adó értékek, földközelségük miatt, ki vanna téve a mindennapok változásának, ezért, értelmezésünk szerint, kevesebb pátosz, azaz emelkedettség és több ironia, jellemzi. Az univerzális vallások priváttá válásával megszűnt a világnézet kora. A világnézet mint világgép a szent keretében látott valóság, amely révén az emberek értelmezni tudják a világot, benne önmagukat. A világnézet egyrészt segít leegyszerűsíteni a világ komplexitását, másrészt univerzális érvényű, magasrendű, azaz szent értelmezési keretét nyújtja a valóságnak. Annál stabilabb, adaptívabb és vonzóbb értelmezésekkel lát el egy világnézet, minél távolabb van a profán a szenttől. Luckmann⁵⁸ szerint a modern ember számára rendelkezésre áll a látható és a láthatatlan vallás. Előbbit az egyház közvetíti, utóbbit az adott ágens önmagának alkotja meg magánhasználatra. Könyvünk jelen fejezete a világnézet korának világlátást mutatja be, ami reményeink szerint lehetővé teszi számunkra az önreflexiót mint a nárcisztikus öntükrözést meghaladó terápiát.

Anélkül, hogy túl messzire mennénk, annyit máris állíthatunk, hogy mindenki tisztában van a világ transzcenciájával, amelyben él. Ez a tudathorizont azon alapul, hogy a mindennapi tapasztalat határokba ütközik, amelyeket átléphet vagy még ezen a világon belül, átugorhat más valóságok felé, vagy amelyeknél megállhat. Mindenki tud a világban levő határokról. Senki nem kételkedik komolyan abban, hogy olyan világban él, amely megvolt már öelőtte is, és meglesz őutána is (Luckman, 2011, 4).

⁵⁸ Luckmann vallás koncepcióját részletgazdagon tárgyalja: Miskolczi B. – Kollár D. (2018)

AZ ÉG, A NAP, A HOLD ÉS A FÖLD SZIMBOLIKÁJA

Világunkban a szent megjelenik a profánban, illetve annak alakját is fel tudja venni. A más, a különleges mindig az ember figyelmének a középpontjába kerül. Minden megjelenési formája a szentnek, egyben lehet szimbólum is. Megjelenhet kőben, fában, égitestben, növényben, és még sorolhatnám. A jelek összefüggnek, mivel az egyén hozza létre és társít hozzá tartalmakat. Amikor régi írásokat és ábrákat tanulmányozunk, akkor a sok égitest vagy más szimbólum jelentése, rejtve marad előttünk. Ezeket a kor embere hozta létre, és alkotta meg a számukra kézenfekvő tartalommal. Előszórettel ábrázolták a középkorban mágikus szertartások leírásánál a Holdat, és éjszaka, bizonyos holdállásokkor végeztek egyes szertartásokat. Ennek jelentését, csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a Hold az elhunyt lelkek lakhelye, pihenőhely a túlvilág felé, jelképezi a termékenységet és az elmúlást. Így szimbóluma a szellemvilággal való kapcsolattartás egyik emblematikája volt. Érdemes, tehát tisztában lennünk azzal, hogy egyes profán dolgok, milyen jelentést és szimbolikát is hordoznak magukban. A szimbólumok erőt, utat mutattak, mely igazából napjainkig így van. Minden kor megteremt a saját szimbólumait. A következőkben azt kívánuk bemutatni Mircea Eliade nagy munkáján, a Vallástörténeti értekezéseken ⁵⁹ keresztül, hogy meghatározó fizikai tárgyak, miként kaptak szimbólum jelleget, illetve, milyen szokásokat, hiedelmeket tudott teremteni a kor emberének szellemében.

Ha az ember bárhol is széttekint, az égbolt mindig fontos tényező lesz. Vagy az időjárás miatt, vagy akár a tájékozódás szempontjából, és még sorolhatnám. Az égtájak is meghatározóak. Az észak-dél és a kelet -nyugat irányok szempontjából, olyan, mintha az ember a kereszteződésükben állna. Metszéspontjaikkal egy keresztet formálnak meg. Az ég mindig is, komoly misztérium volt, az ember számára. Az ég az Isten, vagy az istenek lakhelye. Majdnem minden vallás és kultusz tanításában és imáiban megjelenik az ég említése. Az ember számára, távoli, megfoghatatlan, titokzatos. Távolsága, ismeretlensége, általában félelmet és tiszteletet keltett. Az istenség hatalmának jelképévé vált. A Krisztus tanította imádságában is ott az ég jelenléte: „Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy!” A nomád afrikaiak azt tartották: „*Ahol az ég van, ott van isten is.*”⁶⁰ Már az ég szemlélése transzcendens élmény, elmélyedésre készített. Az ég hatalmat, dicsőséget jelképez, melyet magasságnak is neveznek. Mint ahogy az angyalok énekét idézve szól a katolikus dicsőítő ének: Dicsőség a magasságban Istennek, vagy a mások: Hozsanna a magasságban is.

Az ég jelképezi a változatlanságot, az egyidejűséget. A lépcsőn való felmenetel a szertartásokban az ége lépést, az égből emelkedést szokta jelképezni. Mint ahogy

⁵⁹ Mircea Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014.

⁶⁰ Mircea Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 86. oldal

Eliade leírja az égi istenek, mindig főistenségek, ők képviselik az erőt, ők teremtenek, ők alkotják és tartatják be a törvényeket. Az ég a vallási élet középpontjában volt.⁶¹ Sok esetben a Föld a nő megtestesítője és párja az égnek az égi nászban. Sok szimbólum kapcsolódik az éghez, ami hozzá emelkedik: a szárny, a madár, a létra, a fa, a hegy, a torony, az oszlop. Mint paradicsom (királyi kert) az égben a boldogultak lakhelye.⁶² Az angyalok szárny ábrázolása, az anyagtól való függetlenségüket jelképezi. Az eget és a földet összekapcsolják az istenek földre született fiai, akik különleges teremtmények, rendkívüli erővel vagy hatalommal rendelkeznek. Dzsingisz kán pecsétjének a következő volt a felirata: „*Egy isten uralkodik az égben, a kán pedig a földön.*”⁶³ Ismerjük, hogy a görög világban az erős égi főistenség Zeusz volt. Ő és isten társai irányították az embereket, szeszélyük, haragjuk, kegyetlenségük, vagy irgalmuk meghatározó volt az emberek életében. A görög utáni, későbbi vallási kultuszokban, azonban az ég szerepe fokozatosan megváltozik. Az égi főistenek egyre jobban elveszítették, meghatározó szerepüket. Már a kezdeti kultuszok mítoszaiban megjelenik az Ég és Föld társítás. Éltek az a felfogás, hogy az uranikus (égi) istenek adják a termékenységet, de veszélyesek és teremtményei szörnyetegek.⁶⁴ Ők pedig gyűlölik, saját teremtményeiket. Minden nép mítoszaiban az égi istenek, mindig teremtenek. Sokszor az égi elemekhez is csatoltak isteni funkciót, mint például a viharisten személye is. Az ég szentsége, mindig felemelkedés, a vallások középponti helye. Például a hely mindig kiemelt kultikus hely, mert közelebb van az éghez.⁶⁵ Ábrahám a hegyen akarta feláldozni Izsákot. Mózes a hegyen tetejére vonul el és ott kapja meg Istentől a kőtáblákat és a parancsolatokat. Távozva a hegyről, lent találkozik a bálványimádással, a nép távollétében aranyborjút emel és azt imádja. Ez a magasság - mélység, a szent erő és a bálványimádás párhuzamát is jelenti. A Golgota (Koponyahely) Jézus kivégzésének és halálának a helyszíne is a hagyomány szerint a Föld középpontjában, emelkedik, kozmikus hely. Az iszlámban a Kába a Föld legmagasabb pontja, mivel a sarokcsillag bizonyítja, hogy pontosan az ég közepe fölött található. A templomok tornya egy jelként az égbe mutatnak és figyelmeztetnek az Istenre. Az oltár is minden esetben a felemelkedés jelképe. Az elégetett áldozat füstje is az Istenhez száll az égbe, mely kedves neki. A halál is átjáró az égbe, a túlvilágra. A szertartást végző pap, szimbolikusan, hidat vagy létrát alkot Isten és az ember között. Az uráli népeknél az áldozati ló feláldozásakor szalmával töltött

⁶¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 106. oldal

⁶² Pál József: Jelképek, motívumok és témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó 2001., www.balassikiado.hu

⁶³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 117. oldal

⁶⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 133. oldal

⁶⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 160. oldal

libabábút égettek el, mintha a ló lelke repülne.⁶⁶ Ugyanitt medve vadászat előtt kifaragták az állatot fából, majd azt a tűzbe vetették. Mindezt azért, hogy az elejtett medvében lakó ős lelke a fadarabból a tűzzel az égbe szálljon. A sámán lelke, amikor transzba esik, az égbe emelkedik – tartották. Az eget és a földet szent dolgok képesek összekötni. Gondoljunk a mítoszokban és mondákban szereplő égig érő fákra, melyen keresztül el lehetett jutni az égbe. Az Ószövetségben ilyen ég és föld közötti kapocsról szól Jákob álma. Jákob elaludt a pusztában, álmában egy létrát látott, mely az eget és a földet összekötötte. A létrán angyalok sétálgattak föl s le. A kő miatt, amin aludt, a helyet Bethelnek (világ közepe) nevezték el. Mohamed látott egy létrát a jeruzsálemtemplomból emelkedett az égig, és angyalok voltak körülötte. Dante művében, az Isteni színjátékban a mennybe aranylétra emelkedett, rajta megdicsőült lelkek mentek felfelé. A Nap az ókori ember meghatározó égiteste. A kezdeti kultuszok középpontjában állt, szinte mindegyik, valamilyen módon imádta. Egy történet szerint egy modern XX. századi japán család úgy akarta nevelni egyetlen gyermekét, hogy semmilyen vallási tanítást és ismeretet nem kaphatott. Öt – hat éves koráig a zárt lakásból alig mozdult ki. A szülők azt vették észre, hogy a gyermekük minden este az ablakból látható lenyugvó nap felé fordulva, rituálisan hajlong. Ezt a cselekedetét a gyermek nem tudta megmagyarázni, de ez egyértelműen egyfajta őshódolatnak a feltörése lehetett a lelkében, egy ismeretlen Legfőbb lény felé. A Napnak mindig is fontos asztronómiai és biológiai szerepe volt. A Nap – sötétség párhuzam, a kezdetektől létezett. Őseink félelme a sötétségtől, azért rögzülhetett elméjükben, mert például a sötét barlangokban védelmet és szállást keresve könnyen ki volt téve vadállatok támadásának. Így az önfenntartási ösztön jelezte, hogy a sötétség egyenlő a veszedelemmel. A tűz megismerésével, már fényt tudtak teremteni, és a világosság mellett már a fenyegető veszélyeket felismerték. Így a fény védelmet jelentet, a sötétség veszedelmet és félelmet. Ezért is tartunk, mind a mai napig a sötétségtől, ez az ősi öntudatlan érzés jelez nekünk.

A Nap – sötétség párhuzam egyes népeknél szimbólumra cserélve jelenik meg, mint például az indiai népeknél a Nap – kígyó párhuzam.⁶⁷ Az Óegyiptomi kultúrában sokféle alakban imádták ezt a fontos égitestet, mely meleget és életet adott. Ré, maga a Nap, Atton pedig a napkorong elnevezése volt. Hórusz a sólyom, pedig mindig ott repült az égen, mintha a Napot kísérné.⁶⁸ A legfőbb istenek előbb vagy utóbb napistenné azonosultak, váltak. A Teremtő isten képe helyébe a megtermékenyítő isten képe lépett. Megjelenik a Nap – Bika elképzelés, vagyis a Napnak ugyanolyan megtermékenyítő ereje van, mint a bikának.

⁶⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 169. oldal

⁶⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 228. oldal

⁶⁸ Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 406.. oldal

A buddhizmusban a Nap nem tölt be állandó uralkodó jelleget, a Holddal szemben áll. Ez az úgynevezett két poláris ős elv. A Nap halottakkal kapcsolatos hiedelmek területén is fontos szerepet tölt be. A Nap sok esetben a minden reggel feltámadó halottakat is jelképezte.⁶⁹ A Nap lebukása a világvégét jelképezte, a világvégét. Úgy hitték, hogy a Nap hallhatatlan, mégis, minden éjjel leszáll a holtak birodalmába, ahova embereket is magával ragadhat és alászállva az alvilágba, magával viheti őket. Viszont vezetője is a lelkeknek az alvilágban és reggel visszahozza őket az élők birodalmába.⁷⁰ A Napfogyatkozást rossz jelnek tekintették, mely a világ végére figyelmeztet.⁷¹ A Nap misztériumától ezért félték és tartottak. A mexikóiak ezért áldoztak embereket a Napnak. A Nap sohasem változik, teljes alakjában járja az útját az égen, kiszámíthatóan, fényesen. Ellenben a Hold folyamatosan alakul, elfogy, majd újra teljes lesz. Ez a fogyás a születést majd az öregedést és a halált is jelképezi. Az öregedési folyamatot a halál zárja le, mint ahogy az elfogyó Hold is eltűnik. A Hold halálát újjászületés követi, sohasem lesz a halál martaléka. A Korán szerint a Holdat, azért teremtették, hogy mérni lehessen az időt. Allah állomásokat jelölt ki neki, hogy megismerhessék az emberek az időszámítást és az évek számát. Az iszlám, ma is a holdnaptárt használja.⁷² Egy babiloni mítosz mondja: „*A Hold olyan gyümölcs, mely magától nő.*”⁷³ Az égitest hatással van a vizekre, ez esőre, a növényvilágra, termékenységet teremt. A Hold fázisai adják az idő mértékét. Ritmikus változását és a termékenységét a spirál, a kígyó, a villám szimbólumával szokták ábrázolni. A spirál lunáris szimbóluma, a holdfázisokra utal.⁷⁴

A vadászatból élő népek is a holdnaptárt használták az időszámításukra, egyetemes mérőeszköz volt. A Hold elnevezése a szanszkrit *me* szótőből a mámi, azaz a merek lesz. Ebből származik majd a görögben a mén, vagy a latinban a mensis elnevezés. A germánok is az éjszaka alapján mérték az időt.⁷⁵ A népi hagyományok, de a vallások, egyházak a fontos ünnepek szakrális idejét éjszakára határozzák meg több esetben. Ilyen a Karácsony, Jézus születésének, a Húsvét, feltámadásának az ünnepe, de a Pünkösöd és például Szent János Napja, Keresztelő Szent János lefejezésének az ünnepe.

⁶⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 213. oldal

⁷⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 213- 214.. oldal

⁷¹ Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 408.. oldal

⁷² Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 239.. oldal

⁷³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 241. oldal

⁷⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 243. oldal

⁷⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 242 oldal

A Holddal mért idő, elő időnek vehető, hiszen láthatóan egyes ciklusaiban hatással van az esőre, az ár- apályra, a vetésre, a menstruációra. Ezzel a hatással nemcsak mér, hanem egyesít is, hiszen összekapcsol folyamatokat a természetben a hatásával. A Holdat összefüggésbe hozták az asszonyi termékenységgel. A kagyló szimbólum az erotikára, illetve a termékenységre utal. A termékenységet a kettős csiga szarvakkal is szokták ábrázolni.(az egyre teljesebbé váló Hold szimbolikája.) Erre utal az a régi hiedelem, hogy kagyló gyöngyből készült nyakláncot viselő nő erotikus nemző erők birtokába jut.⁷⁶ A Hold hatását a vízi növényekre, úgy értelmezték a régiek, hogy ezeket érdemes gyógynövényként használni. A növényekben is jelen van a halál és az újjászületés.⁷⁷ A mai modern ember számára – állítja Eliade Vallástörténeti értekezésében – nem ismeri a lunáris jelképeket, mint például az amulettet, vagy az ikonográfiai jelképeket, számára ez, nem mond sokat. Az archaikus ember számára viszont összpontosítja az erőt, és a rítus által a középpontba állítja az. Minden archaikus vallási típus szintetikus jelleggel rendelkezik. Az archaikus tudatban az analógiák szimbólumok segítségével rendeződnek el.⁷⁸ Erre példákat is hoz Eliade: a Holdra értelmezve a spirál a sötétség és a világosság változását jelképezi, a villám fénye a holdvilágra emlékeztet, erő eljövételét jelzi, mely a Holdra emlékeztet. Mint ahogy az égitest megjelenik és eltűnik, a medve is előbújik, majd elvonul és nem látható. Tehát a régiek számára a Hold élt és úgy tartották újjászületéssel rendelkezik. Önmagukra ismertek a Hold életében, az újhold igazolta újjászületési vágyaikat. A szentet és az erőt látták benne, ezért imádták. A Hold a vizekre is hatással van, gondoljunk csak az ár – apály változására. Szerepe az özönvíz mítoszokban is megjelenik. A vízözön arra a három napra esik, amikor a Hold, meghal és eltűnik. A vízözön írja Eliade azért pusztít, hogy az előregedett formák eltűnjenek és új csírázás, új emberi történelem jelenjen meg helyette.⁷⁹ A Hold, az eső és a növények közötti kapcsolatra már a földművelés megjelenése előtt felfigyeltek. A holdciklusok az egyetemes termékenységet jelképezték. A francia parasztok például, mindig újholdkor vetnek, bízva abban, hogy ez nagyobb növekedést eredményez.⁸⁰ A holdistenek, egyben termékenységistenek is. Ilyen például az egyiptomi Hathor, Istár. A füvek teremtője Dionüszosz egyszerre holdisten és a növények istene. Ozirisz egyesíti magában a Hold, a vizek, a növényvilág és a földművelés attribútumait.⁸¹

⁷⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 243. oldal

⁷⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 244. oldal

⁷⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 244. oldal

⁷⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 249. oldal

⁸⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 251. oldal

⁸¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 251. oldal

A pigmeusok a Holdat a kísértetek anyjának és menedékének tartják, őt kérik, hogy tartsa távol tőlük a szellemeket. A kezdeti világban mindenki hitte, hogy az állatok és a növények termékenysége felett a Hold uralkodik. Ezért szinte minden kultúrában a termékenység istennője. A legnagyobb termékenység istenekén látható a marha szarv szimbóluma, mely a Hold emblémája. A szarv, az újhold képi mása. A kettős szarv a teljes Holdat jelképezi. Egyes kultúrákban az ábrázolt szarvakat villámok és rombuszok (nőszimbólum) veszik körül.⁸²

Néhány állat a Hold szimbóluma lett, mert jelképezik a sorsát. A csiga, azért mert ki és bebújik a házába. A medve télen eltűnik a barlangjában, majd tavasszal előjön. A béka felfújja magát, majd eltűnik a víz alatt. A kutya képe ott látható a Holdon. A kígyó azért, mert annyi gyűrűje van a testén, mint ahány napja a Holdnak. A termékenységre vonatkozóan sok hiedelem alakult ki. Az eszkimó hajadonok, nem vethetik a szemüket a Holdra, nehogy teherbe essenek.⁸³ Az ausztrálok úgy hitték, hogy a Hold elhagyja az asszonyokat, kiket teherbe ejtett. Augusztus császár anyja egy kígyóval való nászából született. Portugáliában az asszonyok, attól rettegetek, a menstruációjuk idején egy kígyó megtermékenyíti őket.⁸⁴ Indiában az asszonyok kobrakígyót imádtak, hogy megtermékenyüljenek. Keleten úgy tartják, nők vérzésükkor egy kígyóval folytatnak első szexuális érintkezést. Az indiai komatik kőből faragott kígyókkal igyekeznek előidézni az asszonyok termékenységét. A régi zsidók úgy tartották, hogy a kígyók új asszonnyal párosodnak. A perzsa hagyomány szerint az első asszonynak azután jött meg az első vérzése, miután egy kígyó elcsábította. Abesszíniában a házasodni készülő lányokat kígyók ragadhatják el.⁸⁵

Algírban azt tartják, hogy a kígyó a szülei éberségét kijátszva veszi el a lányok szüzességét. Egyes népek úgy tartották a havibajról, hogy akkor a Hold a nők hitvese. A pápuáknál a havibaj bizonyíték arra, hogy a lányok viszonyt folytatnak a Holddal. Ezt a női nemi szervekből kibújó kígyókkal ábrázolták. Ez számukra a Hold és a kígyó egylényegűségét bizonyítja.⁸⁶

Számos nép a kígyót tekinti a havibaj okának. Sokszor a kígyó és a rombusz ábrázolást közösen használták. A Hold hímkígyóként is megszemélyesülhet. Sok esetben úgy tekintettek a kígyóra, mint aki meghozza a gyermeket. Indiában a kígyókat a

⁸² Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 253. oldal

⁸³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 256. oldal

⁸⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 256. oldal

⁸⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 256 – 259. oldal

⁸⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 260-262. oldal

buddhizmustól kezdve az egyetemes bőség meghozóinak tekintették. A kígyó még hordozza az újjáalakulás és átalakulás jelképét.⁸⁷

Egy közép-európai babona szerint, ha egy Hold hatása alatt álló, menstruáló nő haját a földre temetik, akkor a hajszájai kígyókká válnak. Egy breton legenda azt tartotta, hogy a boszorkányok hajtincsei kígyókká válnak. Azt tartották, hogy a boszorkányság mögött a Hold áll, akár kígyók közvetítése által is. A kígyóktól ered a mágikus hatalom, miközben a varázslást jelölő héber és arab szavak a kígyót jelölő szóból származnak.⁸⁸ A kígyót lunáris, azaz örök életű lény – írja Eliade – a föld alatt él, a holtak szellemeit testesíti meg, minden titkot ismer, ő a bölcsesség forrása, előre látja a jövőt. Az, aki kígyót eszik, szert tehet a madarak és az állatok ismeretére. A kígyó az egyetemes termékenységet jelképezi.⁸⁹

Néha a Holdat a Földdel azonosítják. (anyaméh). Több kultuszban az ősök lelkét képviselő kígyó válik legfőbb halotti állattá. Ezért jelenik meg a kígyó, sok szertartásban. Eliade a következő módon foglalja össze a Hold jelentéseinek a lényegét: Hold – Erő – Termékenység – Nő – Kígyó – Halál – Megújulás. Más esetben: Nő – Kígyó – Varázslat.⁹⁰

A fentiek körül valóságos mitológia alakult ki. Legendák és mítoszok sárkányokról, kígyókról, persze ezek a vízben laknak. Talán a legfontosabb összefüggés a Hold és a halál kapcsolata, ezekre az előzőekben egy-két esetben utaltam. A Hold fogyatkozása után az ég három éjszakára sötétségbe borul. Majd a negyedik nap estéjén a Hold újjászületik. Ez szinonimája annak, hogy a holtak is új életre tesznek szert. A halál a létezési szint módosulása. Egyes kultuszok szerint a holtak a Holdra jutnak, vagy visszatérnek a Föld alá. Számos hiedelemben a Hold, a holtak országaként szerepel. A Holdra visszatért lelkek megújulnak és szert tesznek az új életre, való erőre. Számos holdistenség hold istenség is. A halál utáni Holdra tett utazás gondolata a fejlettebb kultúrákban, az indiaiban, görögben és az irániban is megőrződött, de itt új érték lett. Indiában a Hold a holt lelkek útja, a lélek megpihen rajta, mielőtt újra testet öltene.⁹¹ A Nap ellenben az istenek útja, ezen csak a beavatottak haladhatnak, akik megszabadultak a tudatlanság illúziójától. Ez a machienista gnózis alapvetése.⁹² A régi zsidók megkülönböztették a vegetatív lelket, mely a halál után egy ideig a Földön marad (nefes), és a spirituális lelket (nuah), mely a halál után elválik a testtől. Már

⁸⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 261. oldal

⁸⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 260. oldal

⁸⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 261. oldal

⁹⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 262. oldal

⁹¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 265. oldal

⁹² Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 266. oldal

Platón is tudatában volt a lélek kettős voltának. A félhold jele, már gyakori halotti szimbólum volt Egyiptomban, de Európában is. A Hold változásai az ember életének a változását is jelentette a halál után. Az amerikai indiánok azt tartották, hogy a Hold valamilyen állat közvetítésével jut az emberekhez. Ez akár lehetett egy nyúl, kutya vagy akár egy gyík is.⁹³

A holdfázisok változása a feltámadásba vetett hitet erősítette. Ezért is lettek fontosak a beavatási szertartások, melyek a rituális halálból való feltámadást szimbolizálta, majd az ember újjászületését. Ausztráliában úgy tartották, hogy a holtak úgy lépnek ki a sírból, mint ahogyan a Hold a sötétségből.⁹⁴ A Hold átalakulása a lényegéből következő általános érvényű szabály. A Hold adakozik magából, szétoszt, sző, mér, táplál, termékenyít, áld, befogadja a holtak lelkét, beavat, megtisztít. A régi kultuszok törekvése az volt, hogy az embert és az univerzumot mindenestül beillesszék az isteni ritmusba. A betűk, és a hangok a képek szerepét töltik be, melyek meditáció vagy varázsolás révén lehetővé teszik, hogy átlépjünk egy másik kozmikus síkba – állítja Eliade.⁹⁵ Egy kép előtt például hanggal is lehet meditálni. A hang és a szóbeli átadás meghatározó volt az ókor emberének. Mivel memorizálni kellett a szövegeket, imákat, énekeket, ezért az átadás egyfajta ritmusban történt. Ezért az átélés is sokka mélyebb volt. Ezt az időszakot a nyelvfilozófia elsődleges hagyománynak nevezi. A másodlagos hagyomány a könyvnyomtatás kora. Az író és olvasó ember egyre inkább az írott szóhoz azonosul. A szóbeliség mítosza és ritmusa egyre inkább elhalványul és ettől az élménytől a ma embere is távol kerül. Az ember betagozódása a kozmoszba, csak akkor történhet meg, ha a testében egyesíti a Holdat és a Napot. Ez a misztikus fiziológiai eljárás. Létmódja folytán a Hold, rengeteg, dolgot és sorsot fűz össze, akár előző életeket is, történeteket hordoz magában (halál – újjászületés). A Hold, minden sorsok szövője, minden élőlény felett uralkodik, kijelöli a holtak útját, hasonló, mint egy hatalmas pók, kinek a hálója mindenhol ott van. Ő az élőlények kiapadhatatlan teremtője.

Láthatjuk, hogy a Hold meghatározó szerepet játszik a vallásokban, a mítoszokban. A termékenység, a holtak, szellemek szimbóluma, meghatározó jel lesz a mágusok szertartásaiban. Ha megnézünk egy – egy középkori mágiával foglalkozó könyvet, nyilvánvalóvá lesz, hogy a szertartásokat szívesen tartották éjszaka a Hold fényénél. Sokszor az is meghatározó volt, hogy milyen Holdállásban történik a szertartás. A szellemidézés is általában a holdvilágos éjszaka történt meg. A kígyó szimbóluma pedig sok mágikus jelen is vissza köszön számunkra.

⁹³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 269. oldal

⁹⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 269. oldal

⁹⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 275. oldal

A Föld szintén meghatározó a különböző kultúrákban, számos hiedelem, rítus és mítosz a hozzá. kapcsolódik. A Teremtés Könyvében Isten Ádámot és Évát a Föld porából alkotja meg, ezzel örök párhuzamot húzva, hogy belőle vétettünk. A Föld Anya, a Nagy Anya, aki teremt és gyümölcsöt hoz, táplálja és óvja gyermekeit. Hészidosz említi az ősi frigyét, mely az Ég és a Föld között kötött, ez az egyetemes mitológia egyik vezérfonala.⁹⁶ Az ég tölti be az istenség szerepét a Föld a társnője. Primitív népeknél az ég, mindig jelen van vallásukban, mítoszaikban. Az Ég és a Föld frigye a kozmikus termékenységet szolgálja. Az ég mindig erővel teszi termékkennyé a Földet. A talajnak fontos vallási jelentése volt. Az emberek azon a földön tudták kialakítani hitvilágukat, melyen éltek. A vallási tapasztalatok kiindulópontja a környezet volt. A Föld sokszor Anyaként jelenik meg. Először közvetlen anya, a Tellus Mater volt. Bűnnek tartották sok esetben, ha megvágták, bármilyen eszközzel, egyes népeknél ezért nem lehet földet művelni. Sok helyen az asszonyok a földre fekédnék és ott vajúdnak. Sok helyen azt hitték, hogy a gyermek az utakból, sziklákból, fákból jönnek.⁹⁷ A régebbi kultúrákban az apa, csak jogilag volt általában a gyermek nemzője. Sokkal inkább kötötték fogantatásukat valamely szent dologhoz. Ilyen a Föld is.

A Földet a gyermekek oltalmazójának tartották. A halott gyermekek eltemetésének rituáléja mögött a Föld áll a Föld szentesíti és visszafogadja. A gyermeket elhantolták a Föld kebelébe, embrió pózban, hogy később újjá szülessen. Régészeti feltárásoknál találtak olyan temetkezési helyet, ahol a családi tűzhely alá temették a halottat, hogy lehetőleg ne fázzon. Azonban mégis tarthattak a visszatérésétől, mert a keze és a lába meg volt kötözve a biztonság kedvéért. Egyes helyeken a gyermeket a világra jövele után a Földre helyezték, hogy az igazi anyja szentesítse a születését.⁹⁸ A betegeket a földre fektetik, a gyógyulás segítségét várva tőle. Az elmebetegek gödörből, vagy földbe ásott hordóból kijöve újjászületnek a Föld Anya által. A skandinávok úgy tartották, hogy a boszorkányok is üdvözülhetnek, ha élve eltemetik őket, majd magvakat szórnak fölé és levágnak a termést. Hasonló más helyeken a beteg gyereket lyukas kőn vezették keresztül.⁹⁹ A holtak a földben lakoznak és a gyerekek is onnan jönnek – tartották. A Föld azért él, mert termékeny, ezért is tekintették anyának. A vizek megelőznek minden teremtést és minden formát, a Föld viszont élő formákat hoz létre. A bűn szentségtörés volt a régi időkben, a kiontott vér megmérgezte a Földet, s emiatt az égi büntetés miatt, az emberek és az állatok terméktelenek lettek.¹⁰⁰

⁹⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 361. oldal

⁹⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 375. oldal

⁹⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 375. oldal

⁹⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 375. oldal

¹⁰⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 380. oldal

A megművelt Föld azonos volt az asszony termékenységével. Volt olyan kultúra, ahol a bővebb termés érdekében, a várandós asszony vetette el a magokat. Én vagyok a Föld – mondja a szerelmes nő egy egyiptomi szerelmes énekben.¹⁰¹ A régmúlt ember életében a környezetben megjelent a szent, jelképek által. Ezeknek összefüggés rendszerei alakultak ki, melyeket csak ők tudtak olvasni és érteni. A ma embere számára nevetségesnek, érthetetlennek tűnik, de egy korszak gondolkodását csak úgy tudjuk megérteni, ha azonosulunk ezzel a gondolkodással. Modern világunkban elrohanunk a szent mellett, anélkül, hogy azt észre vennénk.

A VIZEK, A KÖVEK ÉS A NÖVÉNYEK SZIMBOLIKÁJA

A víz a világ negyedik alkotóeleme, szimbóluma a termékenységnek, a megtisztulásnak, az élet jelképe. A vizek az egész világ alapját adják, gyógyító ereje van, de elüldözni és pusztítani is tud. A vizek az elkülönültség és a virtualitás őselvei, örökké létezni fognak, életet fakasztanak. Az újjászületést és az új életet jelképez, életszimbólum (élet vize). Minden kultúrában találkozhatunk valamilyen formában a vízzel. Az Teremtés könyvében Isten szétválasztja a vizet és a földet. A Lélek éltető ereje összekapcsolható a vízzel: „*És Isten Lelke lebegett a vizek felett.*” Isten az embert vízből és földből teremtette. Keresztelő Szent János az Újszövetségben vízzel keresztelt, mely megtisztulást hozott a bűntől. A Hold és a víz ritmusát ugyanaz a sors szabja meg. Már az őskorban a Víz – Hold – Asszony összefüggésben a termékenység körét látták.¹⁰² A víz sok esetben a termékenységet szimbolizálja. Az őskori bernburgi kultúrából származik az első víz ábrázolása, mely a folyóvizet jelenti.¹⁰³ A víz termékenyítő eleme a legkorábbi vallásokban is jelen volt. A víz jelentette a magot, a fogantatást és a nemzést. A férfi magva a sumér nyelvben az: a, ami vizet is jelent.¹⁰⁴ A primitív népeknél a víz a férfimag jelképe. A babilóniai kozmológia is említi a víz káoszt, az óskáoszt és az ősóceánt.

A víz az egyetemes anyaméh, a vízből származik az emberi faj. Finnugor népek hittek a vízanyában. A tatároknál élt a hiedelem, hogy az asszonyok egy tó mellett esnek térdre és imádkoznak gyermekáldásért¹⁰⁵. A vízi csíra sok népnél a férfimagot jelképezte. A víz mágikus és gyógyító szubsztancia volt. Az élő víz: megfiatalít, és örökkévalóságot tud adni. A vizeket becsben tartotta a népi orvoslás is. A finnugor népek egyes betegségek okát a folyók tisztátalanságában keresték. A víz azért gyógyít,

¹⁰¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 384. oldal

¹⁰² Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 287. oldal

¹⁰³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 287.. oldal

¹⁰⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 287. oldal

¹⁰⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 292. oldal

mert megismétli a teremtést. A megtisztulás azt jelentette, hogy a vízben minden feloldódik. A vízbe merülés a halált is jelképezte, gondoljunk csak az özönvíz mítoszokra. A víz fel tud bontani minden formát, általa újjászülethetünk. Sok kultúrában használták a rituális tisztálkodást, mely a bűntől való megtisztulást jelképezi. A víz általi megújódást jelképezte, hogy az isteneket ünnepélyesen vízbe merítették. A vízbe merítés a kereszténység ősi szimbóluma is. Szent János keresztsége gyógyulást, bűnbocsánatot és a lélek megváltását hozta.¹⁰⁶ Az Újszövetségi levelekben olvashatjuk, hogy Krisztus halálában keresztelkedünk meg, illetve feltámadunk Benne.¹⁰⁷ A vizet temetkezésre is használták. Úgy tartották, hogy a víz csillapítja a halott szomját.¹⁰⁸ A víz a pokol kínjaira ad hat enyhülést. Az Újszövetségben a pokol lángjai között szenvedő ember könyörög egy csepp vízért: „Égek és elemészt a szomjúság.”¹⁰⁹ A víz világteremtő szakrális elem is. Gyógyulást tud hozni és jövődőt tud mondani. Az ókori jóshelyek általában mindig valamilyen víz mellett voltak találhatóak. Hellén folyami istenek, néha emberi formában is képesek voltak megjelenni. Sárkányok, kígyók, kagylók, delfinek, halak a víz szimbólumai. Egyesek az óceán mélyén élnek és átjárja őket a mélység szakrális ereje. Mások erőt, áradást idézve segítik a termékenységet.¹¹⁰ A sárkányok a felhőkben és a tavakban laknak, ők irányítják a villámokat, ők indítják el az uranikus vizeket, melyek megtermékenyítik a mezőket és az asszonyokat.¹¹¹ Tehát a villám a termékenységet is jelképezi. A sárkány és a kígyó a kínaiaknál a ritmikus élet jelképei. Mivel a sárkány a víz szellemét jeleníti meg, melynek harmonikus hullámozása táplálja az életet, irányítja az esőzéseket, ő a nedvesség őselve. A sárkány, a villám és a villám egymáshoz való társítása gyakori az ókorban.¹¹² Szent emberek is születhetnek vízből, viszont a víz elnyeli időnként az embereket, szerencsétlenség vet véget egy korszaknak és új emberiség lép a színre (özönvíz mítoszok). A Hold kapcsolatban áll az áradásokkal, melyek megsemmisítették az emberiséget.

A kő jelképezte a föld termékenységét, a megváltoztathatatlant, az élet és halál titkait rejti. A prehellén Európában a köveket összekapcsolták a Földanyával és a termékenységgel.¹¹³ A kő kemény és rendületlen, a szegletkő a Bibliában is

¹⁰⁶ Lk. 3, 16.

¹⁰⁷ Róm. 6,3, Róm. 6, 4- 5.

¹⁰⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 300. oldal

¹⁰⁹ Lk. 16, 24.

¹¹⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 311. oldal

¹¹¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 312. oldal

¹¹² Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 312. oldal

¹¹³ Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 325. oldal

meghatározó. Az ókori görögök úgy tartották, hogy a kövek és az ércek a föld méhében érlelődnek. A nyers kő az isteni bosszúállás eszköze, a héberek megkövezéssel büntették az Istent káromlókat, az iszlámban félték a köeső fenyegetésétől.¹¹⁴ Ha egy követ díszítettek, vagy megfaragtak, akkor elveszítette a szentségét, csak önmagában profán maradt. Az Ószövetség írja: „*Ha kőből építesz oltárt, ne építsd faragott kövekből. Ha megdolgozod vésővel, közönségessé válik.*”¹¹⁵ A kő önmagában mindig létezik, van, mindig állandó marad. A szikla az erő, ellenáll az időnek, az elemek csapásainak. Keménysége messze meghaladja a mi törékeny létünket. A kő utánoz valakit, szakralitása máshonnan származik. A kő kultikus eszköz. Az emberek nem imádták, hanem használták őket áldozathoz, temetéshez, gyógyításhoz, megtermékenyítéshez. Emeltek kőből síremlékeket is. Ezek arra szolgáltak, hogy helyhez rögzítsék a halott lelkét. Szerencsétlenség, erőszakos halál esetén síremlékeket az esemény helyszínén állították fel általában, mert ez a háborgó léleknek megnyugvást ad.¹¹⁶ A lélek a kőben is lakhat, ez megtermékenyítő hatást hoz, ősök lelke lakozhat benne. Mint már említettem, az ős lelke bármilyen dologban lakozhatott, mely egy nép számára szentté vált.

A mesebeli hétfejű sárkányt nem úgy kell elképzelnünk, ahogy fejeit ide – oda mozgatva tüzet okád, hanem ha ábrázolnunk kellene, egy emberalak lenne testében két emberi fejjel ábrázolva. Úgy kell elképzelnünk, mint egy indián totem ábrázolást. Vagyis a sárkányban hét ős lelke, ereje lakik egyben, mely ebben az esetben gonoszsággal bír.

Ez az ábrázolási forma megjelent a korai kereszténységünkben is. Vagyis a pogány ábrázolásmód áttevődött öntudatlanul a keresztény szimboliztikába. Gondoljunk csak a pécsi Sámson ábrázolásra. Egy Szent István korabeli régészeti lelet is bizonyítéka ennek. Pozsony mellett találtak egy püspöki mellkeresztet, mely körülbelül ezer éves. A keresztben Krisztus corpusába három emberi fej van rajzolva egymás alá. Ez a Szentháromságot volt hivatott kifejezni, de mégis az ősi ábrázolás móddal. Egyes helyeken azt tartották, hogy az ősök lelke a kőben van. Ez természetesen az ős által védelmet is nyújthatott az utódok számára. Ezeket nevezték oltalomköveknek, melyeknek megvolt a védelmi funkciója, védhetett például egy települést, egy falut. Megkövült szellemek szimbolikus lakhelye volt még a kő. A kultusz, mellyel egy kőre szent tisztelettel néztek, nem a kőnek, hanem az éltető szellemnek szólt. A kő a benne őrzött spiritualitás erővel vált szentté.

A kő termékenységet is adhatott, az ős lelke átszállhatott a megfogantatott magzatba. A gyermeket kívánó asszony lecsúsztak a szent kövön, hogy megtermékenyüljenek.

¹¹⁴ Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 325.. oldal

¹¹⁵ Kiv. 20, 25.

¹¹⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 329. oldal

Egyes területeken azt tartották, hogy a kővel való puszta kontaktus megtermékenyíti a nőt. Ausztráliában azt tartották egy szent szikláról, hogy a nyílásán keresztül figyeltek a gyermek lelkek, hogy az arra járó asszonyokba átszállhatnának-e? A gyermeket nem akaró nők botra támaszkodva úgy tettek, mintha nagyon öregek volnának és így kiáltottak a szikla felé: „*Ne gyere hozzám, én öregasszony vagyok.*”¹¹⁷ Előfordult, hogy az újszülötteket egy lyukas kövön nyújtották át, ez az újjászületést jelképezte¹¹⁸. A meteorokat is a termékenység jelének tartották. Égből hull a földre, villámokkal jön, ez erőt adott neki a számukra. Egyes kővek a Föld középpontját vagy, ahogy hitték a köldökét jelentették, mely kapocs volt a holtak és az alvilág felé is. A sírkő az élők, holtak és istenek hármass találkozási pontja volt. Például a rómaiaknál ezt a hármass tartományt a mundus szóval jelölték, ez a hármass találkozási pontot jelentette. Varro írta: „*Midőn a mundus megnyílik, feltárul egyben az alvilág szomorú isteneinek kapuja is.*”¹¹⁹

Fontos szimbólum volt a régi népek életében a növények és a fa. A fa jelképe volt az életnek, a növekedésnek, a megújulásnak, az ég és a föld kapcsolatának, a beavatási rítusoknak.¹²⁰ A világmindenség egyes helyeken hatalmas fa szimbólumában jelenik meg. A fa lehet szent az étellel, erejével, nagyságával, mely összekötést tehet ég és föld között. Egy fa a vallásos tudatot anyaga és alakja révén ragadja meg. Sosem imádtak fát önmagáért, felismerték benne a szentet. A szent fának ható ereje volt, amit feltárt és megmutatott. Ez a ható erő által vált szentté, egyfajta misztikus összekötést teremtett. A fa szent volt, mert függőlegesen állt és tudott megújulni. elveszíteni és aztán újra kinöveszteni a leveleit.¹²¹ A szent helyekre jellemző volt a fa –oltár – kő közös együttese, jelenléte.¹²² A szent hely újrateremti a kozmikus tájat, mivel az az Egész tükre. A fa jelképezi a világmindenséget. Az istenség lakhelyéül szolgál a világfa. Zsidók áldozati helyei mindig magaslaton, lombos fa alatt voltak. Jeremiás írja, amikor a kánaániták és zsidók is oltárokat emeltek és ez vétek volt az Isten számára: „*vétkének okozói az oltárok és a berkek, minden lombos fa alatt, a magas dombokon.*”¹²³ Az eredeti szent hely később oltárrá, templommá alakul át. A szent hely újrateremtette a kozmikus tájat. A zsidó ezoterikus tanokban úgy tartották, az életfa felülről lefelé terjeszkedik. Platónnak tulajdonítják azt az állítást, hogy az

¹¹⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 331. oldal

¹¹⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 331. oldal

¹¹⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 349. oldal

¹²⁰ Larousse: Szimbólumok lexikona, Saxum, 2009. 135. oldal

¹²¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 396. oldal

¹²² Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 400. oldal

¹²³ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 401. oldal, Jer.17, 1-2.

ember feje tetején álló növény, melynek gyökere az Ég, ágai a Föld felé nyúlnak. Dante az égi szférákat olyan fa koronájaként képzele el, melynek a gyökerei fölfelé tartanak.¹²⁴ Míg kő a tartósságot jelentette, addig a fa a szent erő megnyilvánulását. A fában a világmindenség és az istenség elemei egybeolvadtak. A fa termékenységét is adott. Például az afrikai növénytejet adó fák mindenhol az isteni anyaságot jelképezték, a visszatérő holtak lelkei és az asszonyok keresték fel. A víz és a fa társítása jelen van a zsidó – keresztény hagyományban. A Megváltót az életszőlővel azonosítják. A szőlő és a bor évszázadokig a bölcsességet jelképezte.¹²⁵ A mezítelen nő és a szőlő motívuma a pogány vallásokból átkerült a keresztény apokrif legendákba. Egy 17. századi szláv egyházi gyűjtemény írja le, amikor Pilátus a meztelen feleségét a szőlőskertben, az a töke mellett találja meg, Krisztus véres ruhájából nőtt ki és gyümölcsöt hozott.¹²⁶ A teremtés könyvében olvashatjuk, hogy a paradicsomban állt az Élet Fája, valamint a jó és rossz Tudás Fája. El van rejtve a bölcsesség. Isten Ádámnak nem említette az Élet Fáját, így a hallhatatlanság gyümölcséből sem evett az első emberpár. A kígyó maga akart hallhatatlanságra szert tenni, viszont a Fa el volt rejtve. Ezért a Tudás Fájáról kellett Ádámnak enni, hogy megmutassa a kígyónak, hol állt az élet fája. Ha az ember evett volna az Élet fájáról, csak akkor tudott volna hallhatatlan lenni, vagyis istenné válni. A Teremtés könyve erről így ír: „*Lám az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismeri a jót és a rosszat. De nem fogja kinyújtani a kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen.*”¹²⁷ A kígyó a rossz szellemének előképe lett. Az Élet Fáját általában kígyó vagy szörny őrzi. A fa, kígyó, ember hármas, világos jelentést hordoz, a hallhatatlanság nejezen elérhető.¹²⁸ Az igazi keresztből származó fa, feltámasztja a halottakat. A keresztet, sokszor Élet Faként is ábrázolták. Az Élet Fa más népeknél csodanövényként, vagy fűként jelenik meg. Például az indiaiak az ifjúságot hozó növény után kutattak. A gyógyfűveknek sokféle felhasználási módja volt. Léteztek termékenységhozó növények, varázs és gyógy erejű fűvek, halottat feltámasztó, örök ifjúságot hozó, minden betegségből kigyógyítók. Gyógyfűnek tartották a Kálvária hegyéről származó szent fűvet. Ha más gyógyfűvet téptek le, akkor, hogy a Megváltó sebeinek gyógyító ereje rajta legyen, például az egyik hiedelem szerint a boszorkány így kereste a gyógyfűvet: „*Letépjük ezeket a fűveket, hogy a Megváltó sebeire helyezzük őket.*”¹²⁹ A mágikus rítus révén a boszorkány a Megváltó szenvedésének a kortársa lesz. Az

¹²⁴ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 407. oldal

¹²⁵ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 422. oldal

¹²⁶ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 423. oldal

¹²⁷ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 425. oldal, Ter. 3,22

¹²⁸ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 426. oldal

¹²⁹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 436. oldal

által szedett füvek azért hatnak, mert a Megváltó sebeire helyezték őket. A ráolvasás időbeli kerete a jelenbe illeszkedik, a jelenben kapcsolódott össze akár Szűz Máriával, vagy a Megváltóval.

A megidézéssel a mágus vallásos időt hoz létre, lényege az egyidejűség. A mi időnk, az ember által alkotott mérték. Múlандóságunk kényszerít rá bennünket, hogy legyen egy kapaszkodó, amivel mérni tudjuk életünk és a világ folyását. A természetfeletti transzcendens, vagyis átlép a mi világunkon, nincs szüksége az idő múlására, egyfajta jelen idejű létezésben van. Ezt nevezhetjük az örökkévalóságnak is. A mágikus vallásos idő három jellegzetessége: periodikusság, ismétlődés, örök jelen.¹³⁰ A mágikus idő periodikus, mert időről időre visszatér, ezzel a profánban mindig megteremtve a szent időt. Gondoljunk csak a Katolikus Egyház liturgikus évére, melyben évről évre ugyanazon ünnepek, általában ugyanabban az időben mindig megvalósítja a szent időt. Az ismétlődés a szertartás formájának változatlanóságát, a mindig ugyanúgy megvalósuló mágikus kapcsolatot jelenti. A szertartás vagy rítus formája, szavai, cselekvései, magukban hordozzák, a szent időhöz való kapcsolódás kulcsát. Mint írtam a mitikus idő jelen idejű létezésben van, egyben a múlt, a jelen és a jövő. A rítus nem más, mint a kezdeti idő egy töredékének az újratemtése. A szent idő mindig történelmen túli, transzcendenciája által jelen idejűségében a történelem folyamatát egyben látja, míg az a mi időkorlátainkban éveknek, évtizedeknek, évszázadoknak látszanak. A mágikus vallásos idő és a profán idő más. Tehát a szent idő ellentétben áll a profán, múltó idővel. A mágiában egy rítus nem az előző megismétlése, hanem szomszédos lesz vele. Az idő az adott rítus megismétléseivel jelenlévővé válik.¹³¹

A fentiek Mircae Eliade meglátásaival, elvezetett bennünket egy sajátos meglátási módhoz. Láthatjuk, hogy a korai kultúrákban kialakul a profán világban a szent helye. A szent megjelenhet a legkülönbözőbb dolgokban, azokat áthatja. Így alakul ki a szent hely, vagy az égitestek istenkét való imádása, vagy tulajdonságokkal való felruházása. A szent felismerése, az embert a természetfeletti, és a saját benső világa felé vonzotta. A régi korok embere, sokkal jobban felismerte a jeleket, a dolgokat szimbólumokkal társította. Számára a jel, nem egy pusztá ábrázolás maradt, hanem tartalommal bíró üzenet. Ahogy az ember távolodott a természettől, ezeknek a jeleknek az értelme halványodott, a későbbi korok embereinek még rejtélyesebb és titokzatosabb lett. Az írásbeliség megjelenésével ez a folyamat még gyorsabbá vált. A papírra írt szó, világokat nyitott meg az ember számára, de a magunkban hordott múltat, információkat elengedte, hiszen az írott szó pótolta mindent. A tradíciókat, a szent szoros kötelékét, már nem életszerűen élték meg. Kialakultak a hiedelmek, a titkos tanok, a múlt szakrális örökségét, más értelmezése tettük, lényegi kapcsolat nélkül,

¹³⁰ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 563. oldal

¹³¹ Mircae Eliade, Vallástörténeti értekezés, Helikon, 2014. 566. oldal

pedig már elemezni tudjuk. Inforgia ennek a bemutatott hagyománynak az örököse, érdekes kutatási program lenne a modernizmus előtt szimbolumoknak a mémjeit végigkövetni napjaink, de ez meghaladná könyvünk kereteit és célkitűzését.

FUTBALL A POSZT-ARCHAIKUS KORBAN

KIS PÁTOSZ ÉS NAGY IRÓNIA

A fejezetben az Osztrák-Magyar Monarchia posztmodern jegyeket mutató modernizmusának világába illesztve tárjuk fel az Aranycsapat kulturális gyökereit (a grundot). Értelmezésünk szerint olyan „grundfocit” játszottak, amely (a „grund” szó konkrétabb és elvontabb értelmét kiaknázva) egyrészt magát a grundot mint beépítetlen szabad területet jelenti, másrészt a filozófiai értelemben végső alapot, az abszolút, megfellebbezhetelen igazságot. Molnár Ferenc Pál utcai fiúk című regénye számunkra elsősorban a felnőtté válásról szól, ami abban nyilvánul meg, hogy a szereplőknek be kell látniuk, hogy az ifjúság álma az új, végső alap (grund) nem érhető el. A Monarchia szellemi életének alapvetésével összhangban belátják, hogy végső megalapozás nélkül kell a grundon túli, felnőtt világban kell létezniük. Nincs egyetlen nagy közös grund, viszont a kreatív destrukció kultúrája lehetőséget teremt arra hogy grundról grundra vándoroljunk, azaz epizodikus, rövid ideig szilárd alapokat teremtve és rombolva éljük életünket. A végső, egyetlen grund pátosza helyett az éppen aktuális grundok kisebb pátosza és nagyobb iróniája szavatol ontológiai derűnkért.

A FUTBALL SZÜLETÉSE

A futball a középkori Angliában kelt életre, de standardizálódásának folyamata a 19. századi eleji magániskolák megszületésével vette kezdetét. Ugyanakkor hosszú időnek kellett eltelnie, mire 1863-ban megszületett az a döntés, hogy a labdát kézzel nem lehet érinteni. Ekkor vált el végérvényesen egymástól a futball és a rugby. A viktoriánus korban nőtt a társadalmi fontossága, mivel úgy vélték, hogy brit birodalom hanyatlása súlyos erkölcsi züllés eredménye, amely orvosolható a csapatsportok révén, elterjesztésükkel háttérbe szorítható „az egyéni önzés és a szolipszizmus” (Wilson, 2014, 26). Egy 1901-ben megjelent kiadvány szerint „a futballnál nincs férfiasabb sport egy igazi angol számára, hiszen bátorságra, hidegvérre és elszántságra épül” (u. o.). A játék kezdeti időszakában a mai értelemben vett, cselezés elődjére, egyéni labdavezetésre épült a sportág, a passzolás és a védekezés nem játszott fontos szerepet. Taktikai megfontolásokról nem beszélhetünk, a játékosok, szó szerint, kergették a labdát. A skót futball felemelkedéséhez köthető a passzjáték és a cselezés kombinációjának művészi szintre emelése. Az első taktikai hadrend megalkotása

1883-ra tehető, amikor a Cambridge University csapa 2-3-5-os felállásban, azaz piramis alakban vette fel a küzdelmet ellenfelével.

A foci mémjeinek hordozói a brit közösségek voltak: diplomaták, bankárok, kereskedők, mérnökök. Közép-Európa nagyvárosait (Budapest, Bécs, Prága) is ők fertőzték meg a futball vírusaival. Az angol futballban, bár belátták a passzolás fontosságát, mégis megmaradt a kezdeti férfias hozzáállás, a fizikai erőre, gyorsaságra épülő játéktílus, melyhez jól illeszkedett a tankszerű, félelmet és megalkuvást nem ismerő, bátor befejező csatárról alkotott morális kép. A közép-európai, ezen belül a magyar futballra azonban legnagyobb hatást nem egy angol, hanem egy skót edző, Jimmy Hogan gyakorolta, aki „úgy építette fel csapatát, hogy meg tudják villantani a jó öreg skót stílust, az intelligens összjátékra épülő futballt, miközben végig a földön tartják a labdát” (Wilson, 2014, 60). Az Aranycsapat szövetségi kapitánya, Sebes Gusztáv gyakran mondogatta, hogy „úgy futballozunk, ahogy Jimmy Hogan tanította nekünk” (i. m. 57). Hogan 1912-től együtt dolgozott az osztrák futball legendás alakjával, Hugo Meisslrel. Akivel egyetértettek abban, hogy a futball legfontosabb eleme a helyezkedés, az összjáték és technikai képzettség, azaz a futballt inkább művészetnek, játéknak tekintették, mint leszegett fejű férfias harcnak. A technika célja a könnyed labdaátvétel, és a gyorsan, valamint tökéletesen kivitelezett passzjáték. Hogant teljesen elbűvölte Bécs atmoszférája: „A sötét, ködös Lancashire-i ipárosból a vidám Bécsbe érkezni olyan volt, mint belépni a paradicsom kapuján”. „Az osztrák futball olyan volt, mint a valcer: könnyed és légies” (i. m. 62). Hogan az első világháború idején az MTK edzőjeként is dolgozott, amelynek megalapozta későbbi sikereit. Számára Monarchia végnapjainak Budapestje is hasonló élménnyel szolgált, mint Bécs. „A Magyarországon eltöltött idő majdnem olyan szép volt, mint életem bécsi korszaka. Budapest csodálatos város, megítélésem szerint legszebb Európában” (i. m. 64).

A POSZTMODERN FUTBALL

Olvasatunk szerint a skót futballiskola művészi értékei az Osztrák-Magyar Monarchia végnapjainak mémjeivel megfertőzve hívták életre az élményre, játékosságra, technikai bravúrokra, a szépségre épülő Duna-menti iskolát. A futballt, az angol felfogással szemben, nem férfias morális küldetésnek tekintik, hanem enyhén feminin művészi önkifejezésnek. Amire Hogan rácsodálkozott, az nem más, mint az 1900 körüli évtizedek Közép-Európája: a modernség kultúrájának egyéni jegyeket mutató, különleges reprezentációja. Erre a sajátos, posztmodern jegyeket is mutató modernségre Lyotard utal *A posztmodern állapot* című könyvében.

Ez az a pesszimizmus, amely a századfordulós Bécs generációját táplálta: az olyan művészeket mint Musil, Kraus, Hoffmannshal, Loos, Schönberg, Broch, de filozófusokat is, mint Machot és Wittgensteint. Kétségtelenül ők voltak azok, akik annyira kiterjesztették a delegitimáció tudatát és elméleti, illetve művészeti

felelősségét, amennyire ez csak lehetséges volt. Ma már mondhatjuk, hogy lezárult ez a gyázmunka, s hogy nem kell újra kezdeni. Wittgenstein erős volt, és nem a bécsi modernség által kidolgozott pozitívizmus felé tért ki ez elől, s a nyelvjátékokat vizsgálva a performativitástól eltérő legitimáció perspektíváját vázolta fel. Ehhez van köze a posztmodern világnak. Az elveszett mesélés iránti vágyakozás az emberek nagy része számára elveszett...” (Lyotard, 1993, 89)

A közép-európai modernség az európai mémáramlatok egyre gyorsuló kulturális körforgásának szédületében érthető meg, „a modernség társadalmi, gazdasági, mentális és esztétikai interakcióinak összetett rendszereként...” (Csáky, 2001, 103). A modernizmust az iparosodás hatására létrejövő egységes gazdasági rendszerek kialakulása jellemzi. A társadalmi mobilitás, közlekedés (vasút, autómobil), valamint a hírközlési eszközök (távíró, telefon, posta) globalizációjának köszönhető gyors és átfogó információ-áramlások alakították a korszak ontológiáját. Az új termelési módok formálták újjá az ágensek munkához való viszonyát, a munkások a termelési folyamatoknak csak egyes fázisaihoz kapcsolódtak, illetve fértek hozzá. A termék előállításának specialistáiként csupán a feladatuk által determinált nézőpontból tárult fel számukra a termelés világa. Mindez társadalmi és tudati szegmentációhoz és fragmentációhoz vezetett. A szokatlan mértékű termékkínálat, különösen a nagyvárosokban merőben más fogyasztási szokások, készségek kifejlesztését igényelte, a vásárlás aktusai új, modern, urbánus személyiséget formáltak. Az esztétikai szférában ez arra a felismerésre vezetett, hogy a régi, egységes interpretációs minták darabokra hullása, a kifejezésmódok pluralitása perspektivikus értelmezői magatartásokat igényel.

Bécs és Budapest sajátosan közép-európai válasza erre a társadalmi és tudati heterogenitásra például historista építészet stilisztikai prularitása. Nevezhetjük mindezt olyan idézetvilág-teremtésnek, amely az elmúlt korok különféle világlátásának kisajátító – egyszerre pátoszbba hajló és ironikus – kreatív destrukciója révén próbál új identitásokra szert tenni. A „kreatív destrukció” kifejezés ahhoz a Joseph Schumpeterhez fűződik, akit a Monarchia, különösen Bécs lüktetően eleven és innovatív közgazdasági gondolkodásának mémjei fertőztek meg. Döntő gondolata, hogy a gazdaság ciklikusan alakul, amit azoknak a vállalkozóknak az innovációja tart mozgásban, akik új módon használják fel, a mi kifejezésünkkel exaptálják, a már meglévő eszközöket.

A monarchia modernizmusa, prulikulturalizmusa, etnikai és nyelvi sokszínűsége a kreatív destrukció kézzelfogható társadalmi, gazdasági és kulturális öntőformája. Olvasatunkban Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regény-folyamában a Monarchiát a kreatív destrukció (nyilván a kifejezést nem használva, hiszen azt 1934-ben írta le először Schumpeter) koraként láttatja. A Kreatív Destruktor, a semmilyen szubsztantív tulajdonságához nem ragaszkodó és azzal nem jellemezhető, tulajdonságok nélküli ember. Musil elképesztő plasztikusággal ragadja meg a

tulajdonságok-nélküliséget folytonos rombolásával „megalapozó” kreatív destrukció szellemiségét.

A szellem összekavar, felold, és új összefüggést teremt. (...) Titkon gyűlöl – mint a halált! – mindent, ami úgy tesz, mintha egyszer és mindenkorra rendíthetetlenül állna, gyűlöl a nagy eszményeket és törvényeket, és megkövesült kis lenyomatukat, a megbékélt jellemet. Nem tart semmit szilárdnak, semmiféle ént, rendet; mert ismereteink mindennap változhatnak, nem hisz kötésben, és bárminek bármi értéke van, csak addig van, amíg a teremtés következő aktusa be nem következik – ahogy egy arc, amelyhez beszélünk, átalakul szavaink nyomán (, Musil, 2003, 173).

Olvasatunkban nem csupán a gazdaságot, a vállalkozásokat, a tudományt és a művészetet hatotta át a kreatív destrukció szelleme, hanem az angoloktól kapott játékot, a futballt is. Utóbbi a társadalom alsóbb rétegei számára tette lehetővé, hogy részt vegyenek a kor forrongó kiszámíthatatlanságában. Bár, mint erről már volt szó, Nagy-Britanniában a magániskolákból indult útjának a futball, de az 1930-as évekre a munkásosztály sportjává vált. Közép-Európába az angolmán felső középosztály közvetítésével jutott el a sportág, majd vált a munkásosztály kedvelt időtöltésévé. Ugyanakkor a játékot meghonosító értelmiség számára is fontos önkifejező eszköz maradt. A kávéházak polgári, urbánus világában a futball is helyet talált magának. „A Café Parsifal az Austria Wien felségterületének számított, a Rapid-szurkolók viszont többnyire a Café Holubba jártak” (Wilson, 2014, 106). A két világháború közötti Bécsben azonban a Ring Café vált „a futball forradalmi parlamentjévé, amely barátokból és fanatikusból állt, és ahol sohasem fordult elő, hogy egy-egy klub érdeke aránytalanul előtérbe kerüljön, hiszen minden bécsi egyesület erősen képviseltette magát” (i. m. 106-107).

A két világháború közötti időszak, pontosabban a 1920-asévek vége az osztrák futball egyik legsikeresebb időszaka, ekkor játszott Hugo Meisl csodacsapata a Wundermannschaft. A válogatottnak két versengő középcsatára volt, mindketten hatalmas médiasztárrá váltak. A Rapid középcsatára, Josef Uridi az igazi tankszerű csatár megtestesítője, olvasatunkban a modernizmus allegoriájának is tekinthető, hiszen célratörő, erőteljes, hatékony, gyors volt. Vetélytársa, Matthias Sindelar, akit vékony testalkata miatt Papírembernek becéztek, a 20. századi osztrák futball legnagyobb legendája, a posztmodern játékosság megtestesítője. Kiemelkedő technikája magas intelligenciával párosult. Értelmezésünkben kettőjük alakja Bécs modernizmusba öltött posztmodern világszemléletét példázza a tömegkultúra dimenziójában. Ugyanakkor különösen Sindelar a futballt a magaskultúrába emelte, hiszen amellett, hogy labdarúgás Mozartjának hívták, számos író ihletett meg szárnyaló kreativitása. Például Friedrich Tolberg szerint „az ösztönös megoldások széles tárházával volt felruházva, hogy sohasem lehetett tudni, milyen választ ad majd egy adott szituációra. Nem követett sémákat, sem begyakorolt elemeket, egyszerűen maga volt a zsenialitás” (Wilson, 1914, 108). A Sindelárral felálló osztrák válogatotat

Dunai Örvénynek nevezték, mert olyan folyékonyan olvasták a játékot, hogy az ellenfelek hozzájuk képest csak dadogták.

Az angolokat az évszázad mérkőzésén, 1953. November 25-én 6-3-ra megverő Aranycsapatot tekinthetjük a Dunai Örvény továbbfejlesztőjének.¹³² Értelmezésünk szerint az új játéktílust teremtő Aranycsapat az Osztrák-Magyar Monarchia modernizmusba oltott posztmodern hagyományának köszönheti azt, hogy megelőzte a korát. A Monarchia bukását követően is értékes tudást halmozódott föl a harmincas évektől autonóm módon működő magyar labdarúgásban. A kommunista hatalomátvétel után sem üldözték el a korábbi kiemelkedő szakembereket, Bukovi Márton, Csanádi Árpád, Sebes Gusztáv és Guttmann Béla továbbra is folytathatta a munkát. A futball államosítása nem járt együtt a szakma teljes megszállásával, Aranycsapat megtarthatta relatív autonómiáját. A hatalmi elit, olykor hallgatólagosan engedélyezte, hogy „a játékosok egymás között fenntartsák, és működtessék a nagyvárosi proli-vagány bandakultúra számos elemét. A cél érdekében tolerálták, „hogy Puskás ne csupán csapatkapitány, hanem bandavezér is legyen (vagyis a bandavezért teszik meg csapatkapitánynak” (Hadas, 2009). Az Aranycsapat játékában ötvöződött grundok és az úttörő taktikai arzenál világa. Puskás és Bozsik, az Aranycsapat két legnagyobb ikonja, a kispesti Lipták-grundon játszva sajátította el a futball ABC-jét.

A MEGALAPOZATLANSÁG ONTOLÓGIÁJA

A német „grund” és az angol „ground” szó egyrészt beépítetlen telket, másrészt alapot, fundamentumot, eredetet, végső mélységet is jelent. Az Osztrák-Magyar Monarchia szellemi életében, csakúgy mint az egész modernista Európában, elfogadott nézetté vált életünk, ezen belül a tudomány, végső megalapozásának lehetetlensége. A mindent átfogó világkép transzcendens alapja feloldódott a fragmentáló, differenciáló és a korábbi fundamentumokat radikálisan leromboló modernizmus megalapozás-ellenességében. Az abszolút igazság elvetése azonban értelmzésünk szerint nem vezet relativizmushoz, azaz megalapozatlan, önkényesség döntésekhez. Az abszolút igazság elvetése, egyúttal az abszolút és a relatív relációjának felszámolását is jelenti. Az abszolút megalapozottságnak a logikai értelemben vett ellentéte nem a megalapozatlanság, hanem a nem-abszolút megalapozottság. Például nagyobb valószínűséggel igaz egy meghaladható tudományos állítás, mint egy asztrológus meghaladhatatlan megállapításai. Előbbi a megalapozott, ámde cáfolható, ki van téve a kritikai vizsgálódásnak, utóbbi megalapozatlan, homályos, ezért cáfolhatatlan, kritizálhatatlan is.

¹³² A magyar és az osztrák válogatott 1902 és 1956 között 101-szer játszott egymással, azaz sokat tanultak a másiktól, együtt koevolválódtak.

A grundról persze nem csupán a filozófusoknak, az íróknak is van mondanivalójuk. A magyar irodalom leghíresebb grundról szóló regénye Molnár Ferenc Pál utcai fiúk című, a Monarchia Budapestjén játszódó műve. A XIX. és a XX. század fordulóján születő ifjúság fogalmát járta körül a narratíva eszközeivel. Az ifjúságról szól, amely mit sem törődve a megalapozhatatlanság korszellemével, alapjaiban akarja megváltoztatni a világot. Ahhoz, hogy alapjaiban megváltoztassunk valamit, új alapokra van szükség. Az ifjúság grundja a világ közepén áll, a jelenbe érő jövő mítikus időtlenségében, abban a kétely nélküli derűben, hogy az ifjúság örök. A lehetőségek tereként megélt grund az ironia nélküli pátosz világa, a grund a jelen unalmától elzárt, de a nagyszabású, napóleoni jövő felé nyitott mű. A vörösingések és a Pál utcaiak heroikus küzdelmet folytatnak a végső megalapozás földjéért. Nemecek halála, a grund elvesztése világossá teszi, a Pál utcaiak vezetője, Boka számára, hogy az ifjúság grundja nem örök, és hogy az ifjúkor elmúltával csak a megalapozhatatlan megalapozás paradoxona adaptív. A vörösingések egyébként azért szeretnék elfoglalni a Pál utcaiak grundját, mert alkalmas labdajátékra, szemben a Fűvészkerttel. A grundot Molnár nyomán tekinthetjük egyfajta ősforrásnak, amely örökre meghatározza azoknak az életét, akik ott nőttek fel. Az Aranycsapat, élén a két autentikus grundfocistával, Bozsikkal és Puskással a grund szó mindkét értelmében grundfocit játszott. Az első értelmében szó szerint a grundon felnőtt csibészek ravaszsága, kiszámíthatatlansága, autentikussága és autonómiája köszönt vissza a játéukban, és a kommunizmushoz való szelíd oppozíciójukban. A focipálya számukra olyan grund volt, ahol felrúghatókká váltak a társadalmi szabályok, elvárások, konvenciók. Az angolok ellen vívott évszázad mérkőzésén a pályát olyan grunddá változtatták, amelyben a megalapozhatatlan megalapozásának paradoxonába kényszerítették az angolokat, akik elveszítették a „groudot”, vagyis a talajt a lábuk alól. Az Aranycsapat tagjai az ötvenes évek talajtalanságból építkezve rombolták le az angolok fociról alkotott felfogásának alapjait. Puskás, Bozsik és a többiek az ifjúság grundjáról elhozták magukkal a labdát, a zsugát, a bőrt, létük kozmoszának szent bolygóját. Ennek a varázsgömbnek a segítségével léptek ki a trivialitások világából. Azok számára, akik különféle okokból el voltak zárva a magaskultúrától, a „régik focija” adta meg, nemcsak a közösséghez, nemzethez tartozás élményét, hanem a művészi befogadás lehetőségét is. Az Aranycsapat játéka az utca művészete, a grund szellemének szembeállítása a kommunizmus köbe vésett, talajtalan ideológiáival.

Esterházy Péter az 1979-ben megjelent Termelési regényének E. Följegyzései című második felében a grund-lét ontológiai derűjét emeli a magaskultúrába. Nála a grund nem a sikeres focista-lét felé vezető megalapozó edzés, hanem a a termelési regény alapjait alaptalanná tévő igazi, céltalan, esztétikai alapokon nyugvó grundfoci, ami nem más, mint az alkotó író metaforája. Talajtalanul, éppen ezért lazán állva várja a labdát, hogy ha úgy az adódik az intertextualitás hálójába vágja. Itt csak irodalmi tételek vannak, aminek semmi köze a valóság megalapozásához. Alaptalan elvárni az irodalomtól, hogy megalapozza az életünket, hogy az életünk grundja legyen, viszont

a megalapozás kényszerétől való megszabadulás létrehívja azt a híres ontológiai derút, amely a kis pátosz és a nagy ironia mixeként kortyolható.

„Tudja barátom, az egész tavaszi idény *laza* volt. Laza-baza. Néha nyertünk, néha veszítettünk.” Igen: a tétek leszállítottak; vereség esetén rövid bánat, győzelem esetén ugyanily öröm keletkezett (Esterházy, 1979, 154). Az volt a helyzet, hogy már süttött a nap melegen, fény az arcba csapott, mint a törülköző (...). Nem fújtak a szelek, de a légáram hús volt, élénk, friss: lehetett hajtani. A szemlélőnek úgy tetszhetett, nincs miért. Ki nem esnek, föl nem jutnak (i, m. 154-155).

Esterházy szerint a football, az élet és az irodalom egyaránt derús játék. Johan Huizinga úgy véli, hogy „a játék kívül fekszik a bölcsesség, és a balgaság az igazság, a hazugság, a jó és a gonosz ellentétén.” Bár nem anyagi tevékenység, de nincs erkölcsi funkciója. A bűn és az erény fogalmai nem érvényesülnek itt. Ezt a tiszta állapotot tönkretetheti, ha a játékhoz érdek társul. Ez egyfajta játék a tisztességgel. Huizinga úgy véli, hogy a gyermekjátékokkal szemben a felnőttek játéka a kultúra paradigmája, a játék ugyanis autonóm, sőt időben megelőzi a kultúrát: „az emberi kultúra a játékban, játékként kezdődik és bontakozik ki (Huizinga, 1944, 7). Az archaikus társadalmak konstitutív játéka a mítosz és a kultusz, ezekből származik a jog, az ipar, a művészet, a tudomány és az oktatás. A mítosz és kultusz speciális játékok, két lényegi vonatkozással: vagy a harcról szólnak vagy pedig ábrázolnak valamit. Az archaikus népek szent játéka misztikus valóságteremtő erővel bírnak. Ebben a valóságot megalapozó játékban egyszerre van jelen az esztétikai és a vallásos (erkölcsi) tartalom. „Valami láthatatlan, kifejezhetetlen Szép lényeges és szent alakot ölt benne” (Huizinga, 1944, 22). A kultikus játék résztvevői számára evidens, hogy tevékenységük a köznapit meghaladó új rendet alkot. A játék végén misztikus fény hatja át a közönséges mindennapokat, és az így megteremtett rend kitart a következő szent játékidő eljöveteléig. (Huizinga, 1944, 23). Huizinga szerint a modern sportok ebben az értelemben nem tekinthetők játéknak, hiszen nincs valóságteremtő erejük, vagyis nem grundok. A korunk sportjai a gyermekek játékaikhoz hasonlóak, hiszen bár segítenek kiszakadni a mindennapokból, de az archaikus kor szent játékaiknak csupán karikatúrái. A modern sport ideje nem szent játékidő, nincs esztétikai és erkölcsi, illetve vallási funkciója. A modern sport azért nem játék, mert végeredmény nem élet-halál kérdése a közösség számára. Vagyis nehezen képzelhető el a labdarúgás Szent Ference, aki példaadó játékaival, karizmatikus lényével újra szakrális tartalommal ruházná fel a futballt. Esterházy Huizinga elméletével összhangban a grundra úgy tekint, mint az itt és most esetleges világára. Itt állunk, de máshol is állhatnánk, és inkább előbb, mint utóbb, odébbállunk. Esterházy idézetvilágában nincs semmi eredeti, grund, „csak egy „hely, ahol most vagyunk” (Wernitzer, 1994, 104).

INFORGIA MINT INDIVIDUÁLIS EPIZODIKUS TÁRSADALOM

Az utolsó fejezetben amellet érvelünk, hogy az információs társadalom „individuais-epizodikus“, tulajdonságok nélküli társadalom, szemben az iparival, amely „individuais diakronikus” volt. A 21. századi társadalmakban bekövetkező strukturális átalakulások, amelyeket a különböző alrendszerek - gazdasági, kulturális, politikai - összehangolt változásai idéznek elő (vö.: Inglehart 1997), elavulttá teszik az individuumok leírására az ipari társadalomban használt általános fogalmakat.. Ezzel összefüggésben az információs társadalom decentralizációja és magas fokú differenciáltsága használhatatlanná teszi a személyek és társadalmak önképének megfestésére használt jól bevált ipari társadalmi történeteket. A fejezet üzenete az, hogy az információs társadalom felszabadít a megalapozás, az általános igazságok megtalálására és betartására irányuló heroikus élet kényszere alól, és preferálja az egyedi, váratlan, exaptív megoldásokat, azaz a kreatív destrukció ironikus szellemét mint az ontológiai derű alaptalan alapját.

EMBER NÉLKÜLI TULAJDONSÁGOK KORA

Az ipari társadalmak céleszköz-orientáltságával szemben, amelyekben a szereplők központilag előállított algoritmusok átörökítése és lefuttatása révén szervezték meg az életüket, az információs társadalom emberének életét az adott egyén birtokában levő specifikus tudás határozza meg. Vagyis míg az ipari társadalmak esetén a személyek szocializációját bizonyos képességek és tulajdonságok hiánytalan “telepítésének” tekinthetjük, amelynek segítségével beilleszthetővé válnak egy adott — előre kidolgozott műveletekkel rendelkező — rendszerbe, addig a posztindusztriális társadalmak lakói a kívülről jövő információt saját műveleteiken keresztül adaptálják és interpretálják. Kiválóan példázza az ipari társadalmi szemléletet az európai oktatási rendszer paradigmája, amelynek célja „az államigazgatásnak közhivatalnokai réteget képezni, ezen keresztül pedig mintegy kifejezni a nemzetállamot – sőt, hozzájárulni annak kialakulásához” (Kozma 2006: 202). Az oktatás műveleteit bizonyos központilag meghatározott algoritmusok hiánytalan másolásának tekinthetjük, amelynek segítségével az egyén hatékonyan integrálható a bürokratikus szervezetekbe. Ezzel szemben a posztindusztriális társadalmakban az információ globálisan hőmpölygő terében „ahol az egyetlen bizonyosság a bizonytalanság” (Nonaka 1991: 1) az előre gyártott algoritmusok nem képesek a „környezet” folyamatos változásaihoz igazodni. Éppen ezért olyan specialisták kooperációjára van szükség, akik eltérő csomópontokhoz csatlakozva dolgozzák fel, kombinálják és strukturálják újra a bejövő információt, amellyel mintegy szimmetrikusan „a vagyon, a hatalom és a bálványképek globálisan hőmpölygő áramlása közepette közösségi és egyéni szinten egyaránt a magunk által

felépített vagy mások által nekünk tulajdonított identitáskeresés válik a társadalmi célok alapvető forrásává” (Castells 2005: 35).

Az elmondottakból az következik, hogy azok az általános fogalmak, tulajdonságok, valamint a rájuk épülő szemantikai és szerepkonstrukciók, amelyek a személyek leírásra szolgálnak, mint például fiatal-idős, városi-falusi, nő-férfi, magyar-román, a preindusztriális és az indusztriális társadalmakban többé kevésbé explicit magyarázatokkal szolgáltak az emberekre vonatkozóan, amelyek segítségével beilleszthetővé váltak a társadalmi struktúrába, vagy éppen a magas specifikációs szinttel rendelkező termelési egységekbe. Az információs társadalom polgárai azonban olyan személyek, akik „bonyolult lelki alkatúak, individualisták, és büszkék arra, amiben különböznek másoktól” (Toffler 2001: 411). Ezen tulajdonságok révén, melyeknek nincs olyan narratív identitást képző hatásuk, mint korábban, csak strukturálisan kapcsolódnak. Helyette a személyek az információ és szimbólumok szabadpiacán, (Musil szavaival) az „ember nélküli tulajdonságok”, azaz (Richard Dawkins népszerűvé vált terminusával) a “mémek” terében beszerzett nyersanyagok felhasználása révén építik fel önmagukat. „A demasszifikálódott média ma szemképráztató sokféleségét jeleníti meg az olyan szerepmodelleknek és életstílusoknak, amelyekhez az ember mérheti magát. Az új média ugyanakkor nem teljes egészé formált típusokkal, hanem az azokra utaló képzetek széttöredezett szilánkjával és „blip”-jeivel táplál bennünket. Ahelyett, hogy következetesen kialakított, könnyen azonosítható modellek előregyártott választékát kapnánk, amiből választhatunk, nekünk magunknak kell különféle darabokból összeraknunk a számunkra megfelelő mintát, így alakítva ki saját konfiguratív vagy moduláris „énünket” (Toffler 2001: 423).

DIAKRONIKUS ÉS EPIZODIKUS TÁRSADALOM

Galen Strawson *A narrativitás ellen* című értekezésében, ahogy a beszédes cím azt sugallja, az ellen érvel, hogy az ember szükségszerűen narratív élettörténettel rendelkező szubjektumként kell hogy tekintsen magára. Írásában az öntapasztalás két formáját különíti el. A diakronikusnak (történeti) nevezi azt, amikor „énként az illető úgy képzei el magát, mint aki volt a (távolabbi) múltban és lesz a (távolabbi) jövőben” (Strawson 2008: 191). Ezzel szemben az epizodikus öntapasztalással rendelkező személy „énként... nem úgy képzei el magát, mint aki volt a (távolabbi) múltban és lesz a (távolabbi) jövőben” (uo.). Strawson koncepciója szerint a narratív, illetve az epizodikus két egymás mellett élő embertípus.

Véleményünk szerint a strawsoni felosztás kiterjesztése révén különféle társadalomtípus-leírásokat képezhetünk. Maga a narráció, vagyis az a folyamat, amely során a személy élettörténetére mint összefüggő regényes konstrukcióra tekint, 20. századvégi új vonás (Pléh 2015: 84), amelynek megjelenése erősen összefonódik a vallási, családi és nemzeti kötelekek gyengülésével. A narratív élettörténet

konzisztenciája bizonyos szempontból a fogyasztási és termelési mintázatok homogenitásának korrelátumaként is értelmezhető. Az ipari társadalmak esetén megfigyelhető, hogy bizonyos algoritmusok, kompetenciák (pl.: szakma) elsajátítása végig kíséri az egyén életútját. Fogyasztási szokásaiban a termékek uniformizáltsága miatt konzisztenciát mutat. Ezzel szemben a tudástermelő társadalmakban, a kreatív destrukció kultúrájában, ahol a „múltbéli sikerek és kudarcok azon nyomban a számítógép memóriájába kerülnek” (Castells 2005), a személy identitása az „ember nélküli tulajdonságokból” felépülő önreferenciális adatbázisstruktúrát alkot. Ezeknek az adatbázisoknak a kezeléséhez ugyan kialakultak bizonyos múltban gyökerező preferenciák és műveletek, azonban a környezet folyamatos változásaihoz igazodva a bejövő és tárolt információ feldolgozása vagy rendszerezése időről időre módosul a környezettel való adaptív interakció révén. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a múltban történt eseményeknek, kifejlesztett készségeknek semmiféle hatása ne lenne a jelenre, hiszen ezek strukturálisan továbbra is kapcsolódnak a jelenlegi állapotokhoz így szabadon előhívhatók és szerkeszthetők.

Amennyiben a fenti felosztást társadalmak tipizálásához kívánjuk használni, arra jutunk, hogy diakronikus társadalomról akkor beszélhetünk, ha annak múltbéli állapotai meghatározzák jelenlegi öntapasztalását. Epizodikus társadalomról pedig akkor, ha múltbéli állapotai nem határozzák meg azt. Vagyis míg a diakronikus társadalmak esetén a múltbéli események meghatározzák azt a beszédmódot és fogalmi apparátust, amely segítségével a társadalom önmagára reflektál, addig az epizodikus társadalmak számára ezek a jelenlegi állapotok értelmezéséhez nem relevánsak. Vagyis míg a diakron társadalmakban a rend legitimitása a múltból lineárisan tart a jelen felé, addig az epizodikus társadalom rendjét mindig a jelen valósága konstituálja.

A történelem áramlásának végnélküli adathalmaza a jelen epizódjainak aggregátumaiban válik értelmes renddé. Éppen ezért az epizodikus társadalmak hajtóerejét a jelenlét folyamatos esztétizálása adja. Más szavakkal: a diakron társadalom sajátossága, hogy a távolabbi múltat oksági erővel ruházza fel, a jelenségeket pedig lineárisan építkező történetként kezeli. Ezzel szemben az epizodikus társadalmak számára, a múlt és a jövő határai nyitottak, képlékenyen alakíthatók. Ezzel összhangban, míg a diakron társadalmak célja a közösség történetének pontos rekonstrukciója és megőrzése, addig az epizodikus társadalmak számára a közösség története a kreatív félreolvasás (Télffy 2019) lehetőségét kínálja fel.

Megkülönböztetéseink mindkét esetben az egység/differencia dichotómiáján keresztül értelmezhetők. Az első fejezetben a szubjektumok identitásának homogenitása (kollektív) és heterogenitása (individuális), a másodikban pedig az öntapasztalás diakronikus és epizodikus szemlélete között tettünk különbséget. Amennyiben a két vázolt tengelyt, mátrixformába rendezzük, ezt a négy dimenziót kapjuk eredményül:

Kollektív-epizodikus	Individuális – epizodikus
Kollektív – diakronikus	Individuális – diakronikus

A **“kollektív epizodikus”** társadalmak ideáltipikus példájának a történelem előtti csoportosulásokat tekinthetjük. A személyek cselekvéseiket kollektíve végezték, tudati állapotaikra a magas szintű homogenitás jellemző. A csoport öntapasztalását azonban még nem, vagy csak nagyon kis mértékben határozhatja meg a csoport története.

A **“kollektív diakronikus”** társadalmak ideáltipikus példája a törzsi társadalom, a durkheimi kollektív tudat tankönyvi szintere, ahol „a társadalmilag objektivizált értelmi szerkezetek nagymértékben megfelelnek a személyes élettörténet relevanciaszerkezetének. A világszemlélet átfogja a társadalmi szerkezet egészét, s egyidejűleg szorosan kapcsolódik a napi cselekvési rutinokhoz” (Gabriel 1979: 151). A kollektív diakronikus társadalmak kezdetleges intézményeinek legitimitását a törzs történetének rituális újratermelése jelentette (Appadurai 1996). A vallásilag orientált világ szerkezetének legfőbb sajátossága, hogy a társadalom egyes intézményeit, a morált egy a világ teljes értelem-szerkezetét megábrázoló rend tartja fent (vö.: Weber 2007). A radikális változást ezekben a társadalmi formációkban a kollektív-diakron társadalmak individualizációs tendenciái hozták el. Az egy mindent átfogó univerzális racionalitás mellé - és mindinkább helyébe - a saját belső logikája szerint működő racionalitások sokfélesége került (Weber 2007, Hidas 2004, Kollár D. 2019c). Bár a tudomány, a művészet és szexualitás szférái a vallási szféra külső referenciapontjain keresztül implementálták saját belső műveleteiket, a szférák közötti feszültségek a lehetséges vonzások és választások terének kiterjedését eredményezték. Az egyéni és közösségi cselekvések határait, illetve a társadalom intézményeit továbbra is a vallás univerzális ontológiája legitímálta, azonban a kijelölt mozgástér határain belül a szférák szabadon alakíthatóvá váltak.

Az **“individuális diakronikus”** társadalmak ideáltipikus példája az ipari társadalom, ahol a modernizáció mintázatai a kollektív identitás felbomlását, az életvilág differenciálódását eredményezik. A családi, nemzeti kötelekektől elszakadva az individuum saját történetének főhőse és írójává avatja magát. Vagyis a sokféle racionalitás metszetében élő egyén saját morális történetének aktív alakítójává válik. Bár az első fejezetben az ipari társadalmat mint többé-kevésbé homogén komplexumot mutattuk be, azonban történeti kontextusba helyezve nyilvánvalóvá válik annak heterogenitása, amely csak az információs társadalom tér nélküli és időtlen univerzumához viszonyítva tekinthető „kollektívnek”.

Az **“individuális epizodikus”** társadalmak ideáltipikus példája az információs társadalom, amelynek egyik legfőbb jellemzője individuumok magas fokú

heterogenitása. A szimbólumok (mémek) globálisan hömpölygő folyójából halászva, a személyek a “ready made kulturális egységek” (talált tárgyként történő) megtisztítása révén konstruálják meg identitásukat. Azok az individuálisan történeti, tehát ipari társadalmi tulajdonságok, amelyek a leírásukra szolgáltak, elvesztik magyarázó erejüket. Mivel az individuumok többé nem írhatók le az ipari társadalom általános fogalmaival, ez olyan általános fogalmakhoz vezet, mint a szabadság, egyenlőség vagy kreatív destrukció etikája, melyek lényegben a „tulajdonságok nélküli emberek” együttműködését segítik elő, de róluk egyéenként semmi lényegeset nem mondanak. Ez összhangban van Richard Rortynak azzal a törekvésével, hogy radikálisan elkülönítse a nyilvánosat a magánjellegűtől. „Az önmegvalósítás szótára szükségszerűen magánjellegű, mással nem megosztott, érvelésre nem alkalmas. Az igazságosság szótára szükségszerűen nyilvános és megosztott, az érvelő eszmecsere közege” (Rorty, 1994, 12.). Lényeges, hogy Rorty nem az önmegvalósítás narratíváiról, hanem szótáiról beszél: az önmegvalósítás szótára az önmagunkról mondható szavak listája, adatbázisa, és semmiképpen sem történeteké. Mindenki szabadon használhatja és kombinálhatja a benne található szavakat. Az elmondottakkal koherens módon: a környezet folyamatos változásaihoz igazodva az életút is egyre nagyobb differenciáltságot mutat, a múltban elsajátított algoritmusok a jelenben könnyen elavulttá válhatnak. Így az önmegvalósítás folyamatában központi kategóriává lép elő a Masuda által *cél orientált előreccsatolásnak* nevezett terminus, amely szerint ugyan „...létezik egy cél, de a szabályozás határai nem rögzítettek, és azokat dinamikusan kell hozzáigazítani a változó helyzet viszonyaihoz” (Masuda, 1988, 55). Éppen ezért a társadalmi cselekvések specialisták kooperációjának, a hálózati szereplők között lefolytatott kommunikatív aktusok (explicitté tett célokhoz vezető) pragmatista, epizodikus kivitelezésének tekinthetők. Ezeknek a cselekvéseknek azonban nincs narratív identitást képző hatásuk, és az adott cél elérését követően ezek a csoportosulások alaphelyzetbe kerülnek.

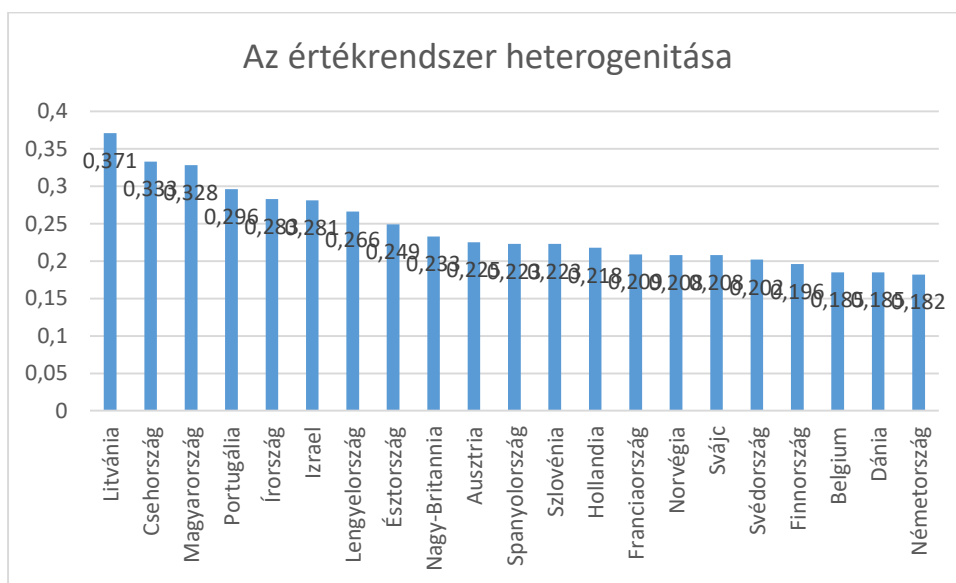
A fentiekkel összhangban maguk a szervezetek is a kulturális változások interpretátoraiként és alakítóiként kezdik önmagukat identifikálni, és nem csupán úgy tekintenek magukra, mint fogyasztói javak és szolgáltatások előállítóira. Mindez a piacgazdaság új kontextusában ölt testet, melynek két sajátos vonása a hierarchiák hálózattokká alakulása, valamint a bürokrácia team-munkává szelídülése. Merőben új kontextust teremt az a mód is, ahogy a kapitalizmus a hatvanas években (a hippie mozgalomban, ellenkultúrában) kiteljesedő támadásokat integrálja, és piedesztálra emeli a kreatív munkavégzést, az autonóm döntésekre épülő termelést, az önmeghaladás vágyát. A legértékesebb munkaköröket betöltő dolgozókat vagy szabadúszókat (Richard Florida szavaival) a kitüntetett „kreatív osztály” tagjainak sorába emelte. Richard Florida a *The Rise of the Creative Class* (2012) című könyv szerzője egyik írásában a zseni új típusát teszi meg a kreatív osztály paradigmatis hősének: ez az új típusú hős (akiből Florida professzor szerint) harmincnyolc millió található Amerikában, olyan „zseni”, aki az alkotó munka mellett nem mond le az élet

élvezetéről sem, hiszen olyan városban vállal csak munkát, ahol jelen van a három T. A high tech, a tolerancia és a talentum, vagyis az innováció nagyvárosaiban a bohém technonómák szórakozva dolgoznak és dolgozva szórakoznak.

A tudástermelő társadalmakat tehát bizonyos szempontból költők és mérnökök (Rorty 1997) társadalmának tekinthetjük, akik egyrészt kreatív kombinátorként strukturálják újra a bejövő és tárolt információt, másrészt pragmatista kivitelezőként algoritmizálják azt a piaci igények kielégítésére.

MAGYARORSZÁG A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI TÁRSADALMAK TERÉBEN

A korábbi fejezetekben a tulajdonságok nélküli társadalmakat a személyek magas fokú heterogenitásán és az önértelmezés epizodikus voltán keresztül határoztuk meg. A társadalmak empirikusan megalapozott elemzéséhez a European Social Survey 7. hullámát specifikusan Shalom Scwhartz értékesztjét használjuk fel, és a személyek heterogenitásának mértékét az értékek egymástól való függetlenedésén¹³³ (értékek individualizációján) keresztül definiáljuk (vö. Kollár D. 2017).

1. ábra; Forrás: ESS 2014 Saját számítás¹³⁴

¹³³ Az értékek függetlenedésének mértékét az határozza meg, hogy a válaszadók mennyire osztályozzák különbözően (személyre szabottan) az értékek (10db) fontosságát.

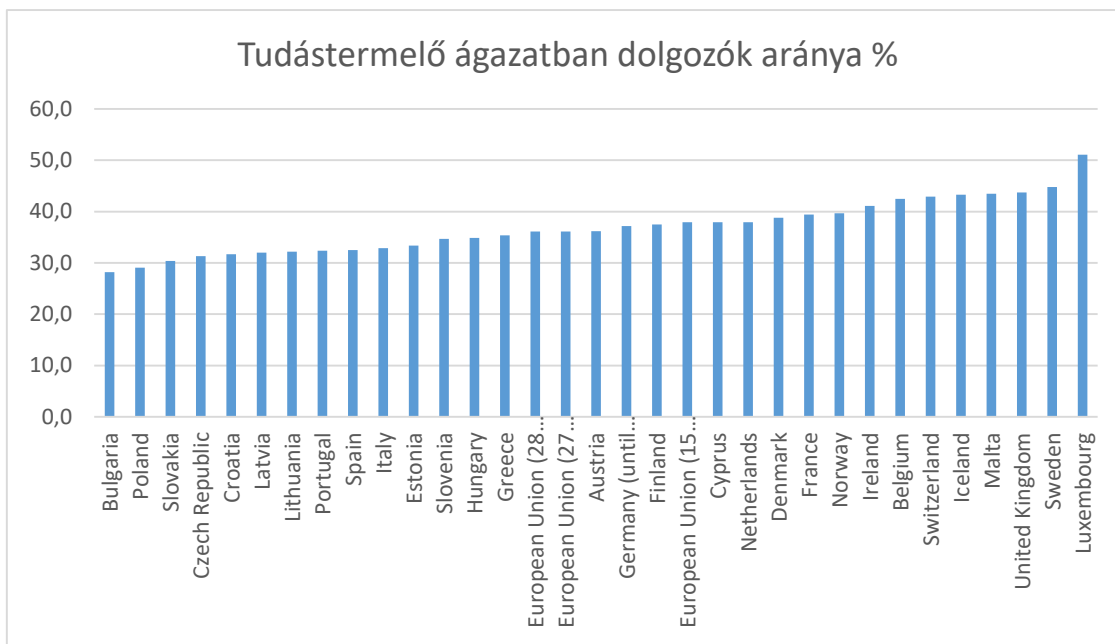
¹³⁴ A kisebb érték jelöli az individualizáció magasabb fokát.

A fenti diagramon jól látható, hogy a legalacsonyabb individualizációt mutató országok közé Litvánia, Csehország és Magyarország, míg a legmagasabb individualizációt mutatók közé Belgium, Dánia és Németország sorolható. Magyarország tehát a vizsgált 21 ország közül a 19. helyet foglalja el az individualizációs rangsorban, vagyis a többi európai országhoz képest az értékrendszert alacsonyabb fokú heterogenitás jellemzi. Véleményünk szerint ebből az következik, hogy a hazai társadalmi diskurzusban sokkal meghatározóbbak az általános tulajdonságokat tematizáló megnyilvánulások, mint a paradigmaticus információs társadalmakban.

Kiváló példát szolgáltat erre a domináns magyar politikai tervezői szemlélet, amely sokat köszönhet a kontextusukból kiemelt romantikus klisék posztmodernizált alkalmazásának. A romantika nyelvéből elsősorban a világhelyzet drámaiságát, a magyar nemzet élethalálharcát és a jövő, illetve a jelen veszélyeinek taglalását kölcsönzi. A posztromantikus rémtörténetek, melyek szerint számos veszély leselkedik a magyarságra, a történelem a magyarokat és kiváltképp vezetőjét szemelte ki arra, hogy ne csupán megmentse népét a „gonosztól”, hanem egyúttal vateszként utat is mutasson a világnak. Ugyanakkor, míg például Petőfi számára a „világszabadság” volt az elérendő cél, addig a mai posztmodern költői-politikai megnyilvánulásokban a közösségelvű demokrácia az. Ebben a textusban (Petőfi megoldásával szemben) egyszerre jelenik meg a hősi tett és a kreatív, egyedi, a világot ámultban ejtő megoldás igénye. Petőfi Sándor A XIX. század költői című művéhez hasonlóan, Orbán Viktor költői politikai látomását is áthatja egyrészt a Victor Hugótól származó költő-prófeta aktuálissá formált víziója, másrészt az 1840-es évek magyar költészetét meghatározó messianisztikus hangvétel. A költők az új hazát kereső mózesi szerep különféle poétikai megformálásán dolgoztak akkoriban (Friedman 2001: 126). A posztmodernizált romantikus toposzokat felhasználó magyar politikai retorika tehát egyrészt középpontba állítja, és metanarratívává nemesíti a nemzeti egység vízióját, másrészt a magyart mint tulajdonságot, kiemelkedő magyarító erővel bíró, az egyén életútjára és önértelmezésére, valamint önmegvalósításra vonatkoztatott narratív identitást képző elemként definiálja. Bizonyos szempontból ez a fajta beszédmód leképződése annak, hogy a magyar társadalmat inkább leírja az ipusztriális társadalmak (alacsonyabb fokú) individualizáltsága és diakronikus volta. Ennek ellenére nyilvánvalóan a magyar társadalom sem tekinthető ipusztriális társadalomnak, Egyrészt mivel a tevékenység szerkezetben, a GDP 64,7%¹³⁵-val a szolgáltatási szektor dominál, amely Bell klasszikusa szerint (Bell 2001: 3) önmagában is a posztipusztriális társadalmak alapvető jellemzője. Másrészt az olyan specifikusan információs és tudástermelő társadalmakra vonatkozó indikátorok

¹³⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html>

alapján is, mint például, az ICT penetráció¹³⁶ vagy a tudástermelő ágazatokban dolgozók aránya (2. Ábra), a posztindusztriális térfélre pozicionálja a magyar társadalmat.

2. ábra; Forrás: EUROSTAT2016

Harmadrészt pedig, bár főleg az idősebb a kádárista „puritán mémeskút” vizéből táplált generációk esetén jelen van a fogyasztás és az élettervezés utilitisztikus megközelítése, azonban egyre inkább előtérbe kerül a posztindusztriális társadalmakat jellemző kvázi-transzcendens élmények és termékek fogyasztása, és éppen ezért is lehet olyan hatékony a politikai életben a posztromantikus toposzok szabad felhasználása.

Ebből következik tehát, hogy az információs társadalmak esetén is megfigyelhető egy kettősség a tisztán individuális – epizodikus és a diakrón (és ezzel együtt indusztriális) regresszussal rendelkező individuális – epizodikus társadalmak között.

A most elmondottakkal szemben az ideáltipikus “individuális epizodikus” információs társadalmat véleményünk szerint Musil által az „egzaktág utópiájának” nevezett kifejezéssel lehet jellemezni. A szerző szerint *„hasznos kísérlet lenne, ha egyszer a minden tevékenységet kísérő (bármifajta) morálfogyasztást végsőkig korlátoznánk, és megelégednénk azzal, hogy morálisak csak kivételes esetekben*

¹³⁶ <http://wdi.worldbank.org/table/5.12>

vagyunk, ahol épp ez a lényeg, egyebekben viszont nem gondolkodunk tetteinkről másképp, mint a ceruzák vagy csavarok szükségszerű szabványosításáról (Musil 2013: 278).” Musil szerint azokban a régmúlt időkben, amikor az emberek olyanok voltak, mint a kalászkok a gabonatóblán, mindenki könnyebben lehetett felelősségteljes személy. Azért a kicsi személyes mozgásért, ami egy-egy gabonaszárnak jutott, nyugodtan vállalhatta a felelősséget. “Az ember nélküli tulajdonságok világában” azonban a felelősség “*a dolgok összefüggésébe tevődött át*”, illetve „*a lehetséges jelentések képletrendszerében oldódik fel*” (Musil 2013: 169). Az információs társadalom polgárának alapélménye, hogy élményei sem a sajátjai, hiszen „*(...) bekerültek a könyvekbe, a kutatóintézetek és a felfedező utazások jelentéseibe (...)*” (Musil 2013: 169). A tulajdonságok nélküli társadalom polgárai az önmegvalósítás szótárának használata és bővítése során nem általános morális törvényeket követnek, hanem életük partikuláris epizódjaira reagálnak erkölcsileg. A tulajdonságok nélküli társadalmakban a személyek hétköznapi jelenségekre vonatkozó „morálfogyasztása” sokkal alacsonyabb fokú, azonban ez nem valamiféle weberiánus racionalizálódott világrépet vizionál, hanem azt, hogy a személyek csak akkor reagálnak morálisan egy adott helyzetre, amikor annak segítségével az önmegvalósítást elősegítő minőségi érzelmekhez és gondolatokhoz juthatnak, miközben tudatában vannak annak, hogy érzelmeik és gondolataik sem csak a sajátjaik. Azonban ahhoz, hogy ez megvalósulhasson elengedhetetlen feltétel az egzakt, kiszámítható és tisztességes társadalom megléte. Avishai Margalit jól ismert definíciója szerint „*tisztességes az a társadalom, amelynek intézményei nem alázzák meg az embereket.*” Szerinte a tisztességes társadalom mintegy keretet biztosít ahhoz, hogy egy adott közösség civilizált társadalommá váljon. „*A civilizált társadalom olyan társadalom, amelynek tagjai nem bánnak megalázóan egymással*” (Pápai 2010, 78). Egy tisztességes és civilizált társadalom polgárai szabadon megélhetik epizodikus életük folyamatos kreatív destrukciójának autentikus derűjét.

REDUKCIÓ ÉS KOMPLEXITÁS (UTÓSZÓ)

Az ipari és az információs kor szirtjei közt meghúzódó szakadékokat számtalan módon interpretálták már a társadalomtudósok. Korunk társadalmait nevezhetjük információsnak (Toffler 1980), hálózatinak (Castells 2005), posztindusztriálisnak (Masuda 1988), posztmodernnek (Lyotard 1984), posztmateriálisnak (Inglehart 1977), tulajdonságok nélkülinek (Kollár D. – Kollár J. 2017) vagy éppen posztarchaikusnak. Ezek a megnevezések mind radikális változást, a materiális és immateriális környezet (vö.: Weber 2007), és az egyéni életvitel átalakulását vizionálják. Ebben a textusban az ágenseknek olyan új megküzdési stratégiákra van szüksége, amelyek révén hatékonyan birkózhatnak meg a kor kihívásával. A könyv szerzői lényegében két paradigmátikus tervezői hozzáállást vázolnak fel, amelyek az ontológia-derű felszításának és megtartásának sajátos eszközei lehetnek. Az egyik ilyen stratégia a redukció, amely során a világ komplexitását kizárjuk és egy szűk induktív úton haladunk a cél felé. A másik stratégia alkalmazása során éppen fordítva a komplexitás bevonására, a fennálló rend megtörésére (vö.: Hidas 2018; 186-193, Weber 1987), az autonóm kreatív kapacitások kiaknázására törekszünk.

A világ alakításának ez a kettősége nem csak az egyének, hanem a társadalmak szintjén éppúgy meghatározó (Kollár D. 2019b). A kor kihívásával azok a társadalmak képesek megküzdni, amelyek hatékonyan tudják ötvözni a komplexitás bevonásának és kizárásának komplementer stratégiáit. Az adaptív reziliens rendszerek ugyanis a redukált világ stabilitásának fenntartásért felelnek, az exaptív reziliens aktusok a komplexitás bevonásával pedig a meglévő funkciók által nem kezelhető jelenségek domesztikálását teszik lehetővé.

Ezzel összhangban, azok a társadalmak képesek hatékonyan reagálni a kor kihívásaira, amelyek ezt a belátást strukturáló elvként használják fel, önmaguk megszervezése során. A hatékonyan működő társadalmak alapja a standardizált rend és a standardizált szabadság sajátos szintézisében bomlik ki. A konzisztensen működő reduktív rendszerek lehetővé teszik, a világ komplexitásának megzabolázását, ezzel együtt pedig az egyének számára saját autonóm kapacitásuk kiaknázását. A paradigmátikus információs társadalom kiválasztási eljárásai, a standardizált sokféleség megteremtésére törekednek, lehetővé téve ezáltal az ágensek számára, hogy önnön komplexitásukat kiaknázva a társadalmi innováció forrásaivá váljanak. A paradigmátikus információs társadalomban, a kreatív destrukció kultúrájában, a hálózatokká szelídült hierarchiák korában (Castells 2005), ugyanis az emergens rendszerek reziliens kapacitását¹³⁷ az egyén exaptív művelteinek integrálása jelenti.

¹³⁷ Barabásiék kutatása szerint a sűrűség, a heterogenitás és a szimmetria a három legfontosabb strukturális tényező, amelyek befolyásolják egy rendszer reziliens képességét. A heterogenitás viszont

Szemben a panoptikusan szervezett társadalmakkal (Foucault 1990), ahol az egyén feladata az előre kidolgozott algoritmusok implementálása, korunk kreatív gazdaságában az individuum identitásához szervesen kötődő endogén mintázatok adaptív felhasználása felel a sikerért (Kollár D. – Kollár J. 2019).¹³⁸¹³⁹

Bár a bemutatott folyamatokat nehéz empirikusan megragadni, társadalmi szintre emelve az elmondottakat kiemelhetünk néhány meghatározó motívumot. Érvélesem szerint azok a társadalmak képesek hatékonyan alkalmazkodni a világ ontológiai, episztemológiai, lokalitás szerkezetének változásaihoz – ezáltal pedig tulajdonságok nélküli társadalommá válni –, amelyek képesek a személytelen redukció és heterogenitás komplexitásra épülő stratégiáit ötvözni. Ha az elmondottakat empirikus elemzés alá akarjuk vetni ezt a két dimenziót kell tehát rekonceptualizálnunk és operacionalizálnunk. A komplexitás redukciójának jó indikátorai lehetnek a bürokrácia hatékonyságát mérő különböző változók, hiszen a komplexitás redukciója csak akkor nyithat teret az egyén exaptív aktusainak, illetve saját adaptív korrekcióinak, ha a reduktív-bürokratikus rendszer standardizált, konzisztens módon szervezi meg műveleteit (Kollár D. 2019c). Nehezebb dolgunk van, ha az egyénekhez szervesen kötődő komplexitást, heterogenitást próbáljuk meg konceptualizálni. A megoldást véleményem szerint az jelentheti, hogyha az egyén komplexitását

csak akkor növeli egy komplex önszerveződő rendszer reziliens kapacitását ha ezek az alrendszererek nincsenek kizárva az aktuális és potenciális erőforrások hálózatából (Barabási et al 2016.)

¹³⁸ Történeti keretbe ágyazva ez elgondolható egy olyan modell alapján is, amely szerint az ipari társadalom, a modernizáció mintázatai teremtették meg azt a standardizált bürokratikus struktúrát, amelynek redukált környezetét kiaknázva lehetővé vált a tudástermelő társadalmakban az egyén karizmatikus exaptív kapacitásának kiaknázása. Ezeket a mozgásokat jól megragadja Inglehart elmélete. Inglehart szerint az ipari társadalmi struktúra lehetővé tette az erőforrások mobilizációját, a létfenntartási szükségletek kielégítését és a demokrácia kiépítését. A posztmodern tudástermelő társadalmakban ezek a rendszerek olyan magas szinten funkcionálnak, hogy a személyek számára nem a materiális, hanem az Inglehart által posztmateriálisnak nevezett szükségletek kielégítése kerül a fókuszba. Vagyis az ipari társadalom eredményei a munka és az életvitel magas fokú specifikációja, céleszköz-orientációja, a társadalmi alrendszerek teljesítményének maximalizálása a 20. században bekövetkező technológiai újításokkal összefonódva lehetővé és szükségsszerűvé tették a tudásalapú társadalom specialisták közti kooperációra, személyek közti kommunikatív aktusokra (Habermas 2011) és hálózatisodásra épülő (Castells 2005) modelljének megvalósulását (Inglehart 1997, Inglehart-Welzel 2005).

¹³⁹ Éppen ezért a tudástermelő társadalmakban a munka és a magánélet szféráját radikálisan elzáró határ lebomlani látszik. A munka a magánélet, a magánélet pedig a munka szférájába nyúlik át. Az eltérések, differenciák kanalizált (!) integrációja az egyén exaptív kapacitásának forrásává válik. Bár ezeket a mintázatot egyesek úgy értelmezik, hogy a kapitalizmus utolsó kritikáját, a kreativitást is a saját oldalára állította (vö.: Boltanski 2007), a valóságban ezek a motívumok az ipari társadalomban meghasadt ember egységeseülésének potenciálját rejtik magukban. Bár a munka világa továbbra is megkövetel bizonyos standardokat, azonban ezek nem explicit algoritmusok, hanem olyan heurisztikák, amelyek bizonyos minőségi és mennyiségi követelményeket, és a specialisták közti kooperációt segítik elő (Kollár 2019).

„tükröző” intencionális rendszerek vélekedéseinek és vágyainak differenciáltságát próbáljuk meg megragadni. A vélekedések és vágyak individualizált konstellációinak heterogenitása, pedig jól rokonítható ¹⁴⁰ az értékrendszer individualizált konstellációinak heterogenitásával, amely empirikusan – részben legalább is – mérhető (Kollár D. 2019b).

Az egyik változó ¹⁴¹ tehát a bürokrácia hatékonyságát ¹⁴², a másik pedig az értékrendszer ¹⁴³ heterogenitását ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ méri ¹⁴⁶.

¹⁴⁰ A vélekedések és vágyak részben maguk is értékek, persze nem minden vélekedés (2+2=4) és vágy (éhség) tekinthető értéknek.

¹⁴¹ Lásd még: 1.függelék

¹⁴² **Bürokrácia hatékonysága:** A bürokrácia hatékonyságát mérő különböző indikátorok átlagából képezett standardizált változó. $\frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$ ahol n = (7) az indikátorok száma, x_i = az egyes országok adott indikátoron felvett rangsorszáma

¹⁴³ Az értékeket Shalom Schwartz értékesztjén keresztül vizsgálom. Schwarz értékelméletének célja, hogy egyrészt azonosítson olyan értékeket, amelyek minden létező kultúrában megtalálhatóak, másrészt, hogy egy dinamikus modellbe rendszerezze azokat az alapján, hogy az adott érték kompatibilis vagy inkompatibilis egy másik értékkel (Schwartz 2012: 3). Az ESS-ben 21 Schwartz-értéket kérdeztek le.

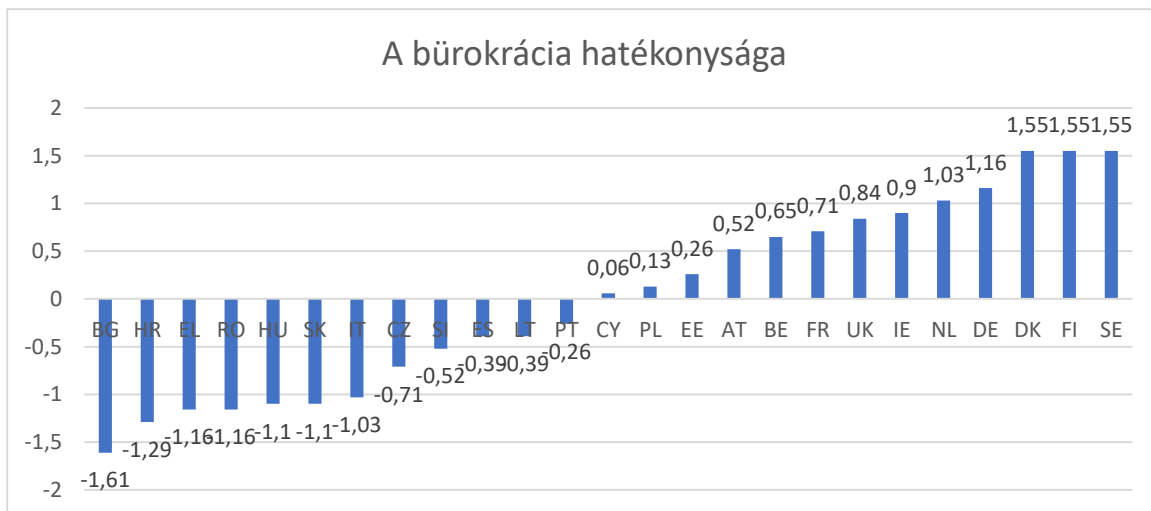
¹⁴⁴ **Az értékek heterogenitása:** ¹⁴⁴ Az értékek heterogenitását a páronkénti korrelációs együtthatók abszolút értékének, egyből kivont, átlagán keresztül mérem (Kollár D. 2017, Miskolczi – Kollár D. 2018,

Kollár D. 2019d). $1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n \left| \frac{\sum_{j=1}^n (x_i - \bar{x})(y_j - \bar{y})}{(n-1)s_x s_y} \right|}{n} \right) = 1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n |r_{x_i y_i}|}{n} \right)$, ahol $|r_{x_i y_i}|$ = az egyes értékek közötti páronkénti korreláció mértéke n = a páronkénti korrelációk száma

¹⁴⁵ A vallás individualizálódását hasonlóan méri: Rosta 2004.

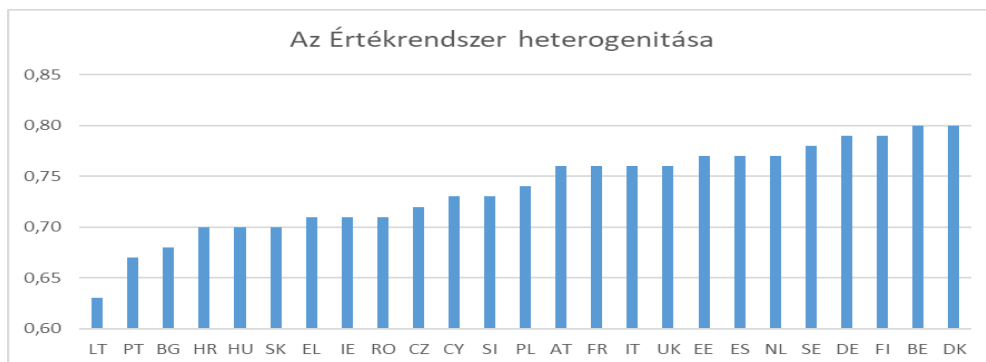
Schalom Schwartz levelezésünk során figyelmembe ajánlotta most megjelent tanulmányukat (Rudnev et al. 2018) amelyben hasonló eredményekre jutnak az érték-dimenziók (HOV) közti interkorrelációk országokénti alakulása kapcsán.

¹⁴⁶ Az ábrákon azok az Európai országok szerepelnek, amelyek esetén a bürokrácia hatékonysága és az értékrendszer heterogenitása is mérhető.

3. ábra; Forrás: A comparative overview of public administration characteristics and performance in EU28, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=19208&langId=en>, Saját számítás

A bürokrácia hatékonyságát mérő standardizált változó tanulságai szerint (1. ábra) elmondható, hogy Dániában, Svédországban, Finnországban, majd pedig Németországban és Hollandiában működik a leghatékonyabban a bürokrácia. Ezzel szemben viszont Bulgáriában, Horvátországban, Görögországban, Romániában és Magyarországon az átalagosnál szignifikánsan inkonzisztensebb módon működnek ezek a reduktív rendszerek. Érdeemes megjegyezni, hogy egyrészt elsősorban a magasabb gazdasági teljesítményű, jellemzően protestáns, skandináv országok azok, ahol a bürokratikus rendszerek működése nagyobb hatékonyságot, konzisztenciát mutat.

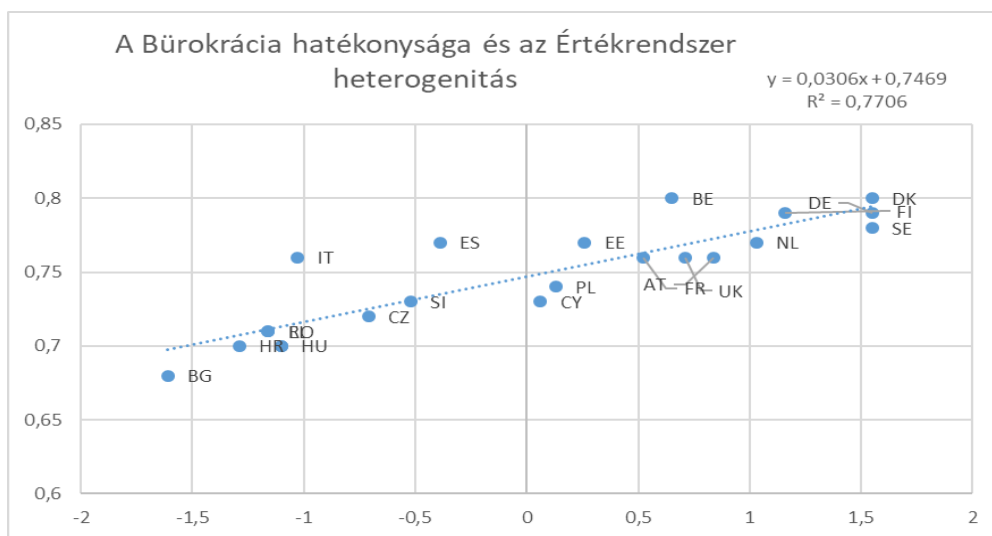

4. ábra; Forrás: ESS1-7, Saját számítás

A fenti – az egyes országok értékrendszerének heterogenitását leíró – ábra (2. ábra) alapján elmondható, hogy míg a bal oldali térrészen elhelyezkedő országokat – Litvániát, Portugáliát, Bulgáriát, Horvátországot, Magyarországot és Szlovákiát – homogén értékstruktúra jellemzi, addig a jobb oldali térrészen elhelyezkedő

Svédországban, Németországban, Finnországban, Belgiumban és Dániában erőteljes értékheterogenitás figyelhető meg, vagyis ezekben az országokban az egyes értékek sokkal inkább függetlennek tekinthetők egymástól. Itt is érdemes megjegyezni, hogy egyrészt elsősorban a magasabb gazdasági teljesítményű, jellemzően protestáns, skandináv országok azok, ahol az értékrendszer nagyobb differenciálódást mutat. Másrészt pedig intuitívan is felismerhető, a bürokrácia hatékonysága és az értékrendszer heterogenitása közötti együtt járás.

A kétváltozó közötti korrelációt három ország gyengíti szignifikánsan (2. Függelék). Litvániában, Írországban és Portugáliában a bürokrácia hatékonyságához képest homogénebb értékstruktúrát fedezhetünk fel. Érdekes azonban, hogy az ellentétes irányba csak minimális kilengéseket regisztrálhatunk, bár Olaszországban, Spanyolországban és Belgiumban valamivel heterogénabb az értékstruktúra mint ahogy arra a bürokrácia hatékonyságából következtetni lehetne, ezek nem mérvado különbségek. Ez bizonyos szempontból megerősíti a korábban bemutatott érvelést, amely szerint a heterogenitás társadalmi becsatornázásának alapja a standardizált redukció.

5. ábra; Forrás: ESS1-7 és EC, Saját számítás

Jól szemlélteti ezt az átváltási viszonyt a 3. ábra, amelyen egyértelműen kivehető az összefüggés a bürokrácia hatékonysága és az értékrendszer heterogenitása között. Az összefüggés bal oldali térrészén található Bulgária, Horvátország, Románia, Szlovákia és Magyarország ezekben a bürokráciát alacsony hatékonyság, az értékrendszert pedig magas homogenitás jellemzi. Ezzel szemben a jobb oldali térrészen elhelyezkedő Dániát, Finnországot, Svédországot, Németországot és Hollandiát hatékony bürokrácia és magas heterogenitás jellemzi. Ha két tengelyből egy emergens változót (főkomponenst) képezzünk és azt korreláltatjuk az országok gazdasági hatékonyságát és boldogságát mérő változókkal (3.függelék), akkor erős

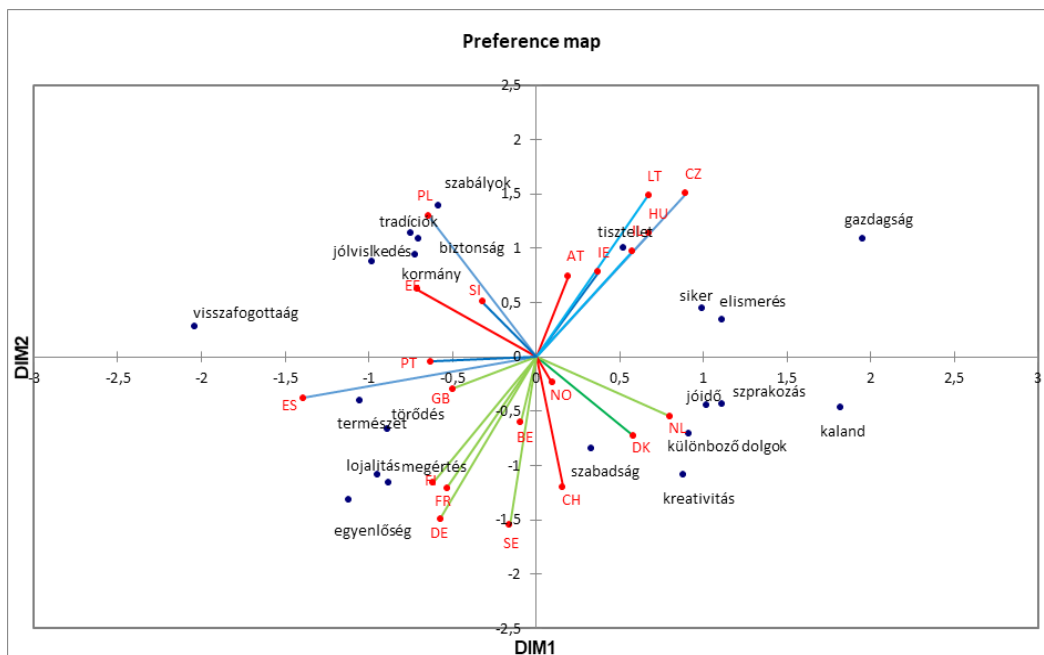
összefüggéseket fedezhetünk fel a változó halmaz elemei között. Azokban az országokban, ahol az értékrendszer heterogénabb, és a bürokrácia hatékonyabban működik,¹⁴⁷ magasabb az egy főre eső GDP és magasabb a boldogság index is. Ez ismételten megerősíti a feltételezésünket, amely szerint a komplexitás kizárást és bevonását standardizált módon szintetizáló országok azok, amelyek hatékonyabban képesek megbirkózni a kor kihívásaival.

Végezetül felmerül a kérdés, hogy van-e valamilyen emergens értékkonstelláció – ethosz –, amely a redukció és a komplexitás sajátos szintézisét keretezi. Jó kiinduló pontot kínál ehhez, ha a bürokrácia – heterogenitás faktor aggregált értékeit, az egyes – duplán centrírozott (Füstös 2017) – értékekkel korreláltatjuk. A korrelációs mátrix tanulsága szerint (4. függelék), a heterogenitás – bürokrácia fő komponens pozitív átváltási viszonyban áll a tolerancia (törődés, lojalitás, megértés, egyenlőség) és az autonómia (szabadság, kreativitás) értékeivel, negatív átváltási viszonyban van azonban a konzervativizmus (biztonság, tradíciók, erős kormány) és az önmegvalósítás (siker, gazdagság, mások tisztelete) értékdimenzióval. Ez az „elmozdulás” elgondolható a modernitásból a posztmodernitásba történő átmenetként is. A modernitás értékeit a „fordista” szabálykövetés és az egyéni siker értékei keretezik. Ezzel szemben a posztmodernitás hacker etikaként (Himmanen 2001) is konceptualizálható ethoszát a tolerancia és az autonóm önkifejezés értékei tartják fent. A tradicionális értékek rendjét, amelyek a világra, mint központilag irányítható komplexumra tekintenek, a posztmodern társadalomban a bizalom és a tolerancia értékei váltják fel,¹⁴⁸ amelynek alapját a bürokratikus rendszerek kiszámítható működése adja¹⁴⁹. Az önmegvalósítás egyéni elismerésre törő „extrovertált” értékeit pedig az autonómia és alkotás örömeinek „introvertált” értékei írják felül.

¹⁴⁷ Ennek komplementer relációja jól interpretálható Kornai (2010, 383-384) nyomán: amelynek egy lehetséges értelmezése szerint, az átlátható intézményi struktúra hiányában az autonómia könnyen a szélsőséges mozgások megerősödéséhez vezethet.

¹⁴⁸ Természetesen nem arról van szó, hogy a tradicionális értékek eleve szemben állnak a tolerancia vagy a bizalom értékeivel – Robert H. Nelson (2017) például hosszan és szépen mutatja be, hogyan vezethető vissza a skandináv szociáldemokrácia toleranciára és bizalomra épülő modellje a Lutheránus hagyományokra.

¹⁴⁹ Györffy Dóra értekezésében szisztematikusan tárgyalja az intézmények hatékonysága és a bizalom közötti átváltási viszonyt. Eredményei szerint azok a társadalmak képesek a „bizalom anyagi körébe kerülni”, amelyekben az intézmények transzparens, kiszámítható és konzisztens módon működnek. (Györffy 2015)

6. ábra; Forrás: ESS7, Saját számítás

Jól ábrázolja ezt, ha az értékek MDS-terébe vetítjük a vizsgált országokat (vö.: Füstös et al. 1982, Füstös – Kozjek 2017). A fenti ábrán (4.ábra) látható, hogy Európa értéktér a vízszintes tengely mentén lényegében két részre szakad¹⁵⁰. Az alsó térrészen, azok az országok láthatók, amelyekben a korábban bemutatott indikátorok szerint a bürokrácia hatékonysága és az értékrendszer heterogenitása magas, a felső térrészen pedig, azok az országok foglalnak helyet, amelyekben a bürokrácia hatékonysága alacsony és az értékrendszer homogenitása magas. A vonatkozó ábra megerősíti a korábban vázolt felvetésünket, amely szerint lényegében egy kettős értékrendbeli átmenet keretezi a két ország csoportot. A világ ontológiai és episztemológiai szerkezetének átalakulásához hatékonyan igazodó országokban a világ reduktív rendjének fenttartásáért a személyek közötti tolerancia és bizalom felel, szemben azokkal az országokkal, amelyekben a rendet például az erős kormány és a biztonság értékei konstituálják. Ezzel összhangban az egyének innovatív kapacitását nem az elismerés, hanem a felfedezés sajátos értékei hozzák mozgásba.

Összegezve az elmondottakat, azokban az országokban, amelyekben a bürokrácia konzisztens módon működik és az értékrendszert magas fokú heterogenitás jellemzi, a világ alakítása a tolerancia és a bizalom reduktív rendjében, illetve az autonómia, az alkotás örömeinek szabadságában bomlik ki. A szabadság rendjének és a rend szabadságának modernkori szintézise azok között az értékek között valósul meg,

¹⁵⁰ Ez még jobban kivehető az 5. Függelékben

amelyek az autonóm ágensek kreatív kapacitásának standardizált kiaknázását és a közöttük lévő kooperációt segítik elő.

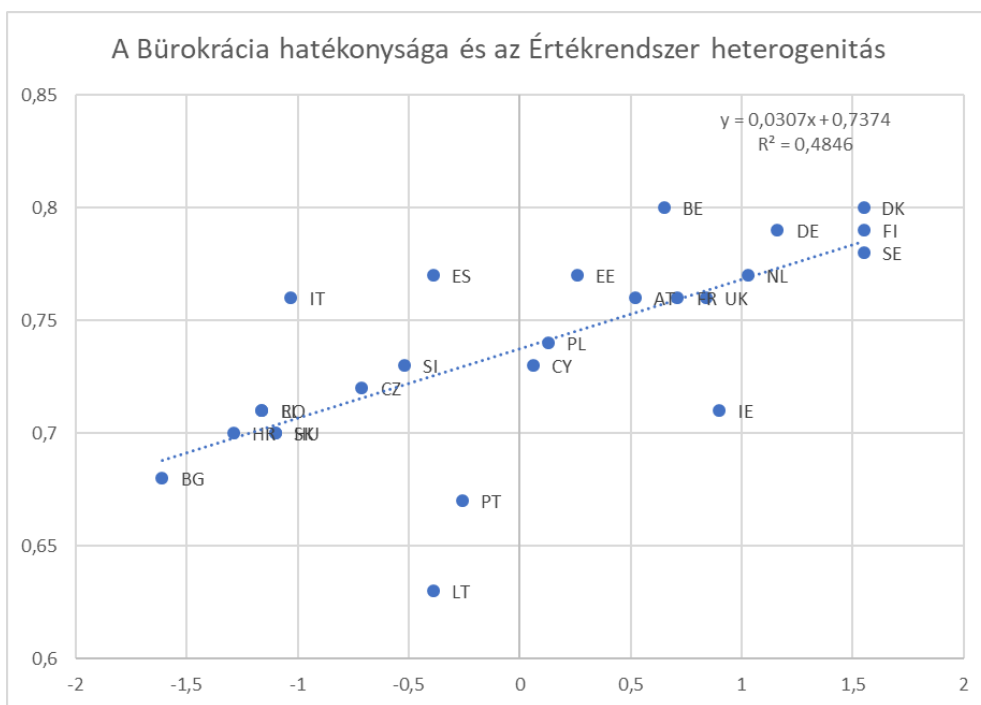
Persze az egyes társadalmak standardizációs potenciálja, vagyis, hogy milyen mértékben képesek kiválasztási műveleteiket úgy alakítani, hogy azok megfeleljenek a kor kihívásainak erősen függnnek a globalizáció emergens kiválasztási eljárásaitól (metaforikusan a globalizációra tekinthetünk úgy, mint tanárképzésre), amelyeket a bemutatott „történetietlen” empirikus modellek nem képesek megragadni. Felmerül a kérdés, hogy a globalizáció folyamatait milyen peremfeltételek teljesülése mentén tekinthetjük egy társadalom számára serkentő és milyen peremfeltételek mentén tekinthetjük bénító hatásúnak. Ha körben forgó választ szeretnénk, azt mondhatnánk, hogy a globalizáció mintázatai azoknak a társadalmaknak kedveznek, amelyek képesek standardizált – egyszerre karizmatikus és bürokratikus mintázatokat produkálni. A redukció ugyanis lehetővé teszi, hogy az adott társadalom kiszámítható otthonos helyé váljon, a komplexitás bevonása az egyének exaptív kapacitásának kiaknázása pedig lehetővé teszi, hogy a társadalom a bürokratikus rendszerek művelési módja szerint kizárt végtelen-sokféleség kihívásaira egyedi módon reagáljon. A kérdés tehát lényegében az, hogy mi az, ami lehetővé teszi a standardizáltság kiépítését. Erre a kérdésre a dolgozat nem adhat kielégítő választ. Felvethető mindazonáltal, hogy a standardizáltság kiépítéséhez – vagyis, hogy a tanár képes legyen a diákokban rejlő komplexitást a felszínre hozni – kompetenciákra és erőforrásokra van szükség, a kompetenciák megmutatják, hogy hogyan lehet az egyes mintázatokat standardizálni az erőforrások pedig lehetővé teszik azok kivitelezését. Vagyis azok a társadalmak (tanárok), amelyek rendelkeznek a standardok kiépítéséhez szükséges kompetenciákkal és erőforrásokkal képesek arra, hogy standardizált jelenségeket produkáljanak (konzisztensen gondolkodó diákokat neveljenek). Ennek a gondolatnak a magva legkidogozottabb formában Talcot Parsons rendszerelméletében jelenik meg. Parsons szerint ahhoz, hogy egy stabil rendszer (rend) kiépüljön, az adaptációs alrendszerből (gazdaság) érkező erőforrásokra és a látens minta fenntartó alrendszerből (kultúra) érkező értékekre van szükség. A társadalomtudományos gondolkodást megosztja, hogy az értékeknek vagy az erőforrásoknak van nagyobb szerepe egy adott rendszer működése szempontjából, maga Parsons a látens minta fenntartó alrendszernek tulajdonít nagyobb jelentőségét és én hajlok arra, hogy egyet értek vele. A megfelelő kompetenciák nélkül (a tanár mennyire képes a diákok autonóm mintázataira reagálni) az erőforrások bármely bőségesen is állnak egy adott rendszer rendelkezésére nem tudja őket felhasználni. Ennek ellenére önmagukban a kompetenciák sem jelentenek biztosítékot egy rendszer stabilitása szempontjából, hiszen a megfelelő kompetenciák birtokosa erőforrások nélkül szintén nem képes stabilizálni a működését. Érvelésünk szerint tehát ahhoz, hogy egy társadalom standardizált – karizmatikus és bürokratikus – mintázatokat produkálhasson (a tanár komplexitásukat kiaknázni képes diákokat neveljen), vagyis a globalizáció kihívásait hatékonyan vehesse, elengedhetetlen a megfelelő kompetenciák és erőforrások birtoklása.

Összegezve az elmondottakat, amennyiben egy társadalom (a tanár) rendelkezik a megfelelő erőforrásokkal és kompetenciákkal képessé válik arra, hogy standardizált mintázatokat produkáljon (diákokat neveljen), amely segítségével a végtelensokféleség globális áramlását képes hatékonyan kanalizálni. Ezzel szemben azok a társadalmak (tanárok), amelyek nem rendelkeznek megfelelő kompetenciákkal és erőforrásokkal, nem képesek standardizált mintázatokat produkálni (konzisztensen gondolkodó autonóm diákokat nevelni). Ezek persze nem determinisztikus összefüggések, rossz tanárképzésből is kerül ki jó diák és a rossz tanárnak is lehet konzisztensen gondolkodó autonóm diákja, egy rendszer mindig képes lehet olyan váratlan autonóm endogén mintázatokra, amelyekre a valószínűségi változók nem predesztinálják. Vagyis bár a kiválogatódás emergens mozgásai, a globalizáció szelektációs eljárásai, korlátozhatják azokat a pályákat, amelyeken az egyes országok lefuttathatják kiválasztási eljárásaikat, az autonóm ágenseknek mindig megvan a lehetősége arra, hogy tanáraikat maguk mögött hagyva „nemes, küzdő, szabadlelkű diák”-ká váljanak.

FÜGGELÉKEK

Értékek:	A Schwartz értékteszt 21 értékindikátora	ESS1-7
Bürokrácia hatékonyság	Elszámoltathatóság Pártatlanság Professzionizmus SGI végrehajtási kapacitás A korrupció ellenőrzése TI a korrupció percepciója Gallup korrupció indikátor	https://ec.europa.eu/social/BlockServlet?docId=19208&langId=en

1. Függelék

2. Függelék

Correlations			
Pearson Correlation			
	Hatékonyság és Heterogenitás	GDP	Boldog
Hatékonyság és Heterogenitás	1	-,843**	-,925**
GDP	-,843**	1	,835**
Boldog	-,925**	,835**	1
** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			

3. Függelék

biztonság	-,715**
elismerés	-,683**
kormány	-,668**
tisztelet	-,651**
siker	-,604**
tradíciók	-,562*
gazdagság	-,500*
visszafogottság	-0,168
jólviselkedés	-0,144
szabályok	0,12
jó idő	0,191
kaland	0,224
természet	0,276
szórakozás	0,346
különböző dolgok	0,468
egyenlőség	,518*
szabadság	,576*
törődés	,638**
kreativitás	,650**
lojalitás	,814**
megértés	,847**
Hatékonyág és Heterogenitás	1
** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).	
* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).	

4. Függelék

Objekt	AT	BE	CH	CZ	DE	DK	EE	ES	FI	FR	GB	HU	IE	IL	LT	NL	NO	PL	PT	SE	SI
kreativitás	0,233	0,813	1,000	0,336	0,722	0,966	0,088	0,396	0,680	0,705	0,526	0,336	0,305	0,335	0,299	0,882	1,000	0,000	0,301	0,844	0,000
gazdaság	1,000	0,000	0,239	1,000	0,000	0,621	0,273	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,785	0,428	0,515	0,000	0,016	0,441
egyenlőség	0,000	1,000	0,985	0,000	1,000	0,609	0,487	0,886	1,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,461	0,815	0,238	0,800	1,000	0,305
elismerés	0,698	0,305	0,477	0,705	0,299	0,641	0,314	0,248	0,296	0,298	0,286	0,705	0,703	0,705	0,703	0,711	0,563	0,411	0,220	0,318	0,377
biztonság	0,786	0,142	0,106	0,627	0,284	0,068	0,860	0,629	0,348	0,310	0,388	0,627	0,675	0,628	0,685	0,179	0,082	0,925	0,655	0,113	0,934
különbözőségek	0,354	0,680	0,860	0,429	0,613	0,873	0,155	0,364	0,582	0,600	0,469	0,429	0,407	0,429	0,402	0,830	0,880	0,114	0,288	0,705	0,106
szabályok	0,889	0,031	0,000	0,715	0,187	0,015	0,891	0,581	0,258	0,216	0,522	0,715	0,767	0,716	0,778	0,160	0,000	1,000	0,620	0,000	1,000
megértés	0,069	0,932	0,938	0,071	0,930	0,617	0,465	0,818	0,929	0,929	0,926	0,071	0,071	0,071	0,071	0,491	0,794	0,251	0,738	0,933	0,307
wisszafigyeltség	0,425	0,494	0,341	0,248	0,653	0,000	1,000	1,000	0,725	0,882	0,992	0,248	0,301	0,249	0,312	0,000	0,172	0,880	1,000	0,455	0,946
jóindó	0,444	0,584	0,768	0,506	0,529	0,828	0,181	0,321	0,503	0,518	0,410	0,506	0,488	0,506	0,484	0,814	0,809	0,178	0,256	0,607	0,162
szabadság	0,267	0,756	0,879	0,317	0,711	0,786	0,258	0,510	0,691	0,703	0,615	0,317	0,302	0,317	0,299	0,717	0,847	0,163	0,433	0,773	0,176
törődés	0,224	0,759	0,750	0,188	0,791	0,485	0,563	0,788	0,806	0,798	0,862	0,188	0,199	0,188	0,201	0,410	0,629	0,408	0,732	0,753	0,456
siker	0,723	0,273	0,430	0,714	0,281	0,587	0,362	0,270	0,285	0,282	0,298	0,714	0,717	0,714	0,717	0,666	0,511	0,464	0,248	0,283	0,432
kormány	0,737	0,195	0,161	0,589	0,327	0,103	0,835	0,644	0,388	0,352	0,612	0,389	0,634	0,390	0,643	0,198	0,129	0,881	0,663	0,168	0,894
kaland	0,503	0,548	0,816	0,614	0,449	1,000	0,000	0,132	0,403	0,430	0,255	0,614	0,381	0,613	0,574	1,000	0,920	0,048	0,059	0,385	0,007
jólíselkérés	0,698	0,229	0,170	0,538	0,372	0,065	0,881	0,709	0,437	0,398	0,678	0,538	0,586	0,539	0,596	0,148	0,114	0,903	0,728	0,199	0,925
tisztelet	0,856	0,108	0,201	0,778	0,178	0,346	0,572	0,345	0,210	0,191	0,329	0,778	0,801	0,778	0,806	0,473	0,271	0,708	0,355	0,101	0,681
lojalitás	0,085	0,911	0,908	0,078	0,918	0,584	0,494	0,830	0,921	0,919	0,932	0,778	0,080	0,778	0,081	0,464	0,762	0,283	0,754	0,911	0,341
természet	0,293	0,677	0,645	0,227	0,736	0,384	0,649	0,809	0,763	0,747	0,863	0,227	0,246	0,227	0,251	0,333	0,523	0,514	0,767	0,665	0,562
tradíciók	0,797	0,127	0,085	0,632	0,275	0,045	0,881	0,638	0,343	0,302	0,592	0,632	0,682	0,633	0,692	0,160	0,059	0,948	0,667	0,097	0,998
szórakozás	0,458	0,572	0,765	0,523	0,513	0,842	0,165	0,298	0,487	0,503	0,387	0,524	0,504	0,523	0,500	0,831	0,814	0,170	0,233	0,597	0,151

5. Függelék

II.

AZ ONTODESIGN-GONDOLKODÁS GYAKORLATA

Bevezető

A következő történetet a híres tudós, Szentgyörgyi Albert mesélte el annak a cseh újságírónak, aki megjelentette egy ismert, korabeli folyóiratban. Azóta is nagy sikernek örvend a menedzsmenttel és döntéshozatallal kapcsolatos szakmai kiadványok tanulsága szerint.

II. világháború idején egy magyar hegyivadász alakulat szolgálatot teljesített az Alpokban. Előre küldtek egy kisebb csapatot, hogy felderítsék a terepet, meghatározzák az ellenség helyzetét. Nem sokkal később kíméletlen hóviharba kerültek. Lélekszakadva igyekeztek biztonságot találni. Csodával határos módon túlélték az ítéletidőt. Menekülés közben azonban megrongálódott a felszerelésük, és még a térképük is eltűnt. A helyzet újra reményvesztetté vált. Hogy jutnak így vissza az alaptáborba? Több hegyi utat is teszteltek, de mindegyik zsákutcának bizonyult. Már-már feladták, mikor az egyikük a hetvenhetedik zsebéből kihúzott egy koszos és gyűrött térképet. Roppant furcsának találták a nehezen kivehető jelzéseket, melyek sehogy sem egyeztek a látottakkal. Kevés idő maradt a tétovázásra, a havazás és a szél nem sok jót ígért az átfagyott embereknek. Elhatározták, hogy mindent feltesznek egy lapra: kiválasztanak egy útvonalat, azt követve próbálnak visszajutni a bajtársaikhoz. Számtalan nehézséggel, akadállyal kellett szembenézniük, többször elbizonytalanodtak. Mindannyiszor lelket öntöttek egymásba és folytatták a reménytelennek tűnő vállalkozást. Néhány nap elteltével siker koronázta a kitarásukat, végre megérkeztek a szolgálati egységükhöz. A parancsnok csodálkozott és magyarázatot várt. A fiúk lelkesen beavatták a részletekbe és még az életmentő térképet is az orra alá dugták.

- De hiszen ez nem is az Alpok, hanem a Pireneusok térképe! – kiáltott fel meglepetten az előljáró.

Mondja tisztelt Olvasónk, van térképe a saját életéhez? Ha nincs, a derűterápiáról szóló gyakorlati könyvrészletet Önnek írtuk!

Mi sem tudjuk, milyen lehet az élete (a saját Alpokja), mekkora és milyen jellegű nehézségekkel kell szembenéznie, de van egy szuper térképünk, aminek darabkáit most közreadjuk. A fejezetek, gyakorlatok és feladatok megannyi puzzle, csak arra várnak, hogy összeállítsa a saját kirakását!

AU REVOIR, MADAME!

„IN CHARACTER, OUT OFF CHARACTER”-STRATÉGIA

„Szerepben kint és bent”-stratégia. Mondjunk új történetet a nem működő, lehangoló, a lehetőségeinket korlátozó régiék helyett! Vegyük fel és dobjunk le az elhasználadott szerepeket! Váltsunk néző- és beszédmódot, alakítsunk a hangulatunkon!

*Nehézségi fok ******

„Mi csak játszani jöttünk a földre”

Deák Bill Gyula és szerzőtársai

Az első fejezet a designgondolkodás (tervezői gondolkodás) tipikus példája, azt is mondhatnám, rutinmegoldás: merőben új keretbe (frame) illesztjük a meglévő történetünket (vagyis újraketerezzük: reframing).

Az in character-out off character-stratégiát a 16 éves, kamasz lányomtól tanultam. Miközben a barátaival sms-eket váltott, néhány mondat elé @-jelet tett. Megkülönböztette a saját megnyilvánulásait egy-egy általa felvett karakter, elképzelt személy nevében írt üzenetektől. Rengeteg vicces félreértés és poén forrásává vált az így folyó beszélgetés. Nem javították ki egymást, nem kötötték magukat a világos, egyértelmű meghatározásokhoz, sőt, szándékosan keresték a homályos és kétértelmű helyzeteket. Szemmel láthatólag élvezték a kifogyhatatlan lehetőségeket.

Szörnyű állapotban lévő édesanyám gondozásával egy hatalmas paradoxont (önellentmondásokkal terhelt állapotot) kaptam ajándékba. Akkor szorultunk rá, hogy összeszokjunk, amikor a betegsége miatt már az elválással kellett megbarátkoznunk. Minden szituáció új volt, kemény kihívás és nem tarthattunk főpróbát. Négy gyerek nevelése, munka és háztartás mellett lehetetlen vállalkozásnak tűnt a család legváltozatosabb igényeinek kielégítése. Külön feladványnak tartottam, hogy éppen déli 12 órára mindenkinek ebédet varázsoljak. Anya neheztelően nézett rám. Vihar készülődött. És akkor felöltöttem @Madame Ritz, láthatatlan szálakból szőtt köntösét...Több nagyszerű alakításomért (ezúttal köszönet a családtagjaimnak, jobban mondva sztárként csillogó színésztársaimnak) csavart csapdák mesterévé fogadott az élet, amire a férjem így emlékezik:

Nagybeteg, ápolásra szoruló asszonyt, Ágit, egy csendes, kis zugban szállásoltuk el. A hajdani tinédzserszoba új lakóját egy szempillantás alatt elnyelték viharosan zajgó életünk hullámai. Más furcsaságaink mellett evési szokásaink is elvették nemcsak az étvágját, hanem, rövid időre, az életkedvét is.

Jóval korábban szeretett volna reggelizni és ebédelni, mint mi, vacsorázni viszont órákkal később. Szerencsére feleségemnek eszébe jutott egy működőképesnek bizonyuló ötlet, amely alapjaiban változtatta meg Ági és a család többi tagjának viszonyát.

– Anya, el kell árulnom neked egy titkot. Minden látszat ellenére, ez itt nem egy budai lakás szobája, hanem a párizsi Ritz egyik híres lakosztálya, amelyet hosszú ideig Coco Chanel bérelt. Életünk ritmusát, benne étkezési szokásainkkal, a Ritz korábbi híres vendégei – A nagy Gatsby írója Scott Fitzgerald és Hemingway – alakították ki. És nekünk, ha nem akarunk engedni az elért minőségből, akkor e nehezen megteremtett imázsunkhoz hűnek kell maradnunk. Ha szeretsz, akkor segítened kell ebben!

Erről a beszélgetésről semmit sem tudva, mikor néhány óra múlva gyanútlanul elsétáltam Ági szobájának nyitott ajtaja előtt, fülemben pengett kamaszos hangja.

- Monsieur Ritz!

Mivel először nem reagáltam, még határozottabban megismételte.

- Monsieur Ritz, hívná kérem a személyzetet? Szeretném megbeszélni a holnapi étrendemet.

- Madame Pusztai, sajnós a személyzet most éppen konyhászati és egyéb lógászati munkákkal van terhelve, úgyhogy, ha elfogadható a személyem, akkor szívesen rendelkezésére állok - válaszoltam César Ritz ismeretlen szerepébe bújva.

- Nos, Monsieur Ritz, számomra az étkezés költészet, a fogások kis remekművek, amelyek akkor jók, ha rímelnek az éppeni hangulatomra. Szóval jöhetnek a melankolikus levesek, a vidám pörköltök, az andalító desszertek. Érthető ön számára, amit mondok? Vagy inkább elénekeljem?

- Madame Pusztai, itt Párizsban, és különösen nálunk a Ritzben mi sem természetesebb ennél a kívánságánál. Nálunk a „chef” a fogások elkészítése során elsősorban arra törekszik, hogy az „art de vivre”, vagyis az élni tudás művészete és a „comme chez soi”, azaz otthonosság érzése süsse át étteleinket.

- Monsieur Ritz, ön mint igazi francia szeret elveszni a szavak dzsungelében. Van valami konkrét menü-ajánlata?

- Madame Pusztai, presztízs reggeli gyanánt belga kaviárt ajánlanék, ebédre Wellington bélszint, vacsorára tenger gyümölcseit.

- Monsieur Ritz, nekem ennél sokkal ízesebb fogások dukálnak. Megennék egy jó Betyárbecsinált levest, utána egy Strapacs-kát nyögvenyelősen, aztán ha még van szufla, akkor desszertnek egy Répa-retek-mogyoró tortát.

Így kezdődött tehát a mi nagy közös családi utazásunk a képzelet és a valóság határán, a humor határmezsgyéjén és tartott mindaddig, amíg a szellem szabad szárnyán Ági

át nem repült az örök fény városába. De mi nem feledjük azt a pár hónapot, amit közösen töltöttünk el képzeletünk derűs Ritz Hotelében. Au revoir, Madame!

A DERŰ ELSŐ SZABÁLYA: FELELŐS VAGYOK A GONDOLATAIMÉRT!

Ahogy a Kisherceg című könyvben áll: „Felelős vagy a rókádért!”, hasonlóképpen igaz, hogy Ön pedig felelős a saját gondolataiért. A hiábavaló, terméketlen helyzeteket és ezeket konzerváló gondolatokat nem szabad kigondolni. Dobozolja be, zárja rá jó erősen a fedelét (mondja is hangosan: ez doboz)! Arra gondoljon, hogy arra gondolhasson, amire valóban gondolni érdemes! Ha nem megy, mert újra és újra betörnek a kízó képek, (ó, azok az átkozott szirének!), akkor 10-szer ismétlje egymás után tempósan: „Arra gondolok, hogy arra gondoljak, hogy azt gondolhassam, amit gondolni akarok! Arra gondolok, hogy...” Garantáltan működik.

ÖSSZEFOGLALÁS

A cool személy (vagy szolgáltatás, folyamat, termék) sejteti, de nem teszi láthatóvá, transzparenssé, hogy titkos, értékes, különleges tudással és információval bír (a személy esetében arról, hogy ő kicsoda). Aki értékes, különleges tudással rendelkezik arra vonatkozóan, ahogyan visszatartja, titkosítja értékes, különleges tudását, az a cool. Engedjük el az unalomig ismert szerepeinket és helyzeteket! Ne ragadjunk bele a sablonjainkba! Be cool! Legyünk coolok! Kalandra fel!

FELADAT

Keressen és vegyen kölcsön minden napra egy-egy szerepet és történetmorzsát a kedvenc filmjeiből, zenészeitől, ismert és sikeres személyektől! Tanulmányozza alaposan! Támogatásul és a profi alakítás kedvéért öltse magára a jellegzetes kellékeiket: nadrágtartó (Keresztapa című film főszereplőjétől), sminkek, kiegészítők. Legjobb, ha ikonikus (jellegzetes) kifejezéseket, frappáns mondatokat szó szerint megtanulja, hatásos mozdulatokat (hanglejtést, mimikát) begyakorolja. Lepje meg magát! Naponta legalább egyszer vesse be, majd figyelje a hatást! Tökéletesítgesse! Nem azt kérjük, hogy váljon olyanná, amilyenné nem tud. Az sem feladat, hogy egy híresség paródiáját, utánezését keltse életre. Az a célunk, hogy a jól működő, sikeres tervek gyümölcsözővé tegyék a legkülönbébb helyzeteit, segítse az emberi kapcsolatait, egyszerűen élni. Neveessen az ügyetlenkedésen, örvendjen a sikeren!

TERVEZNI TUDNI KELL!

DESIGNGONDOLKODÁS MINT VEZETŐI STRATÉGIA (VEZETNI ÚGYIS MINT SZERVEZETET ÉS ÉLETET VEZETNI)

Hogyan gondolkodnak a tervezők, az innovátorok? Ebben a fejezetben megértjük, hogyan halad a tervező az átláthatóságon, szabályozottságon át a kreatív megoldások felé. Bemutatjuk a tervezői gondolkodást (designgondolkodást) működés közben, egy tanácsadási folyamat során. Derítsük ki, hogyan derülhetünk fel!

*Nehézségi fok ******

„Vidd csak le a kuttyádat, hisz ez is csak egy nap

Szép higgadtan locsold meg a fikuszaidat”

Müller Péter Sziámi: Akármerre mész

MI AZ A DESIGNGONDOLKODÁS?

Hogy mit nyerünk a designgondolkodással? Erről bővebben lesz szó „Az örömmérő” című fejezetben. Itt először a jellegzetességeit és főbb állomásait mutatjuk be egy konkrét esetpéldán keresztül. A tervezői gondolkodás, az innovátorok, felfedezők, újratervezők látásmódja, szemlélete és életviszonyulása. A nem működő vagy unalomig ismételt megoldásaink helyett kezdetnek 3 egyszerű kérdéssel új helyzetet, valódi lehetőségeket teremtünk és felvesszük a design alapállást (a designgondolkodás első, nagy lépése).

AZ ONTOLÓGIAI ALAPÚ DESIGNGONDOLKODÁS

A designgondolkodás lelkes propagálói összekeverik azt, a mára már túlhaladott, szokásos, megoldáskereső, problémamegoldó gondolkodással. Ez olyan, mint új nevet adni, egy régi városnak (Leninvárosból így lett hirtelen Tiszaújváros). A designgondolkodás és a hagyományos problémamegoldó (megoldásközpontú) gondolkodás különbsége a következő példák segítségével könnyen megérthető.

Képzeljük el fiatalok két különálló csoportját, akik szombati szórakozásra vágnak. Az első kör tagjai egyetértenek abban, hogy moziba szeretnének menni, a második csoport viszont csak azt a célt tűzte ki maga elé, hogy jól érezzék magukat a szombat

éjszakai nagyvárosban. Az első csapat a szokásos problémamegoldási módszerekkel fog célt érni, míg a második számára csak a designgondolkodás vezethet eredményre. Nézzük, hogy miért!

Design alapállás

A designgondolkodás kulcsa a „mit?“, „hogyan?“ és a „mivel?“ kérdések körül keresendő.

Az első team számára egyértelmű, hogy mit szeretnének csinálni: moziba akarnak menni. Azt az eredményt várják ettől, hogy jól szórakoznak majd, bármit is jelentsen ez konkrétan a számukra. Tehát megvan a várt eredmény (a cél, a „mit?“: jól érezni magukat), és az is, hogy mivel szeretnék elérni („mivel?“: mi által: moziban lenni minden bizonnyal jó lesz). Ami megoldásra vár a „hogyan?“ (hogyan tudnak a mozik, vagyis a konkrét lehetőségek között dönteni), tehát mi módon válasszanak a filmekből annak érdekében, hogy elérjék az előzetesen megfogalmazott céljukat, jól szórakozzanak a film nézése alatt. Az ilyenkor bevált problémamegoldási módszert alkalmazzák, kikeresik, hogy milyen filmeket játszanak, elolvassák a rövid ismertetőket, esetleg a filmekről szóló kritikákat stb. Az információk beszerzését követően aztán közösen határoznak arról, hogy hánykor, hol, milyen filmet (válaszok a „hogyan?“-ra) nézzenek meg.

A második csoport tulajdonképpen egy általánosságban megfogalmazott, számára értékesnek tartott állapotot szeretne elérni, azaz jól akarja érezni magát. Egyetlen konkrét kikötés, hogy ez szombat este következzen be. Számukra adott tehát az elérendő cél („mit?“), ami „az érezzük magunkat jól“ -ban testesül meg, viszont nem tudják még, hogy mi lenne az, ami lehetővé tenné az előzetesen vágyott állapot elérését, és az sincs megfogalmazva, hogy hogyan valósítsák meg. Ahhoz, hogy a „mivel?“ és a „hogyan?“ azonosítsák, a designgondolkodás módszeréhez, az abdukcióhoz kell folyamodniuk. Abdukció egy sajátos bakugrás-szerű következtetés, a felfedezés logikája, melynek során a „mit?“ összeköthető a „mivel?“-lel és a „hogyan?“-nal. Először a példabeli csapatnak számba kell vennie, hogy mik azok a szórakozási lehetőségek, amelyek a legvonzóbb megoldások (loveliest) lehetnek számukra (mások számára közel sem biztos, hogy hasonló programok lennének szimpatikusak!). Ezek közül ki kell választaniuk azt, ami időben, térben, anyagilag stb. a legvalószínűbb módon elérhető (likeliest). Az abdukció a legjobb magyarázatra irányuló következtetés, egyszerre loveliest és egyszerre likeliest megoldások feltárása és azonosítása. Nyilván a team tagjainak konszenzusra kell jutniuk. Amikor sikerült dönteniük, akkor kezdődhet a szokásos problémamegoldási folyamat: hol lehet jegyet kapni, mivel érdemes megközelíteni stb.? Amikor megvan

a „mit?” és a „hogyan?”, akkor az „érezzük magunkat jól” is új értelmet nyer, azaz konkrét formában artikulálódik (fogalmazódik meg), ami adott esetben ráadásul újra visszahathat a „mit?”-re és a „hogyan?”-ra, és ez bizony a korábbinál is kedvezőbb tervek megszületéséhez készíti elő a terepet.

A savanyú a szőlő című mese segítségével még érthetőbbé tehető a design-gondolkodás mibenléte.

*„Erőlködve a szőlőlugasban az éhes róka
egy gerezd után kapkodott ugrándozva.
De azt el nem érte, s így tovább állt morogva:
„Éretlen ez; a fanyar ízt nem kedvelem.”
Azoknak szól tanulsága ezen kis mesémnek,
kik mindent lenéznek, mit elérni képtelenek.”
Phaedrus: A róka és a szőlő*

A mesebeli róka tudja, hogy „mivel?” akar jól lakni (szőlővel), és azt is, hogy „mit?” akar csinálni, azaz mi a „célja” (enni). Csak azt nem tudja, hogy miként érhetné el („hogyan?”). Miután a problémát nem tudja megoldani, azaz nincs meg számára a „hogyan?”, lemond eredeti céljáról. Az adott lehetőségek között tehát azért nem tudta elérni eredeti célját, mert nem volt például létrája, vagy bármely egyéb eszköze, amivel elérhette volna a szőlőt.

Más szempontból úgy is fogalmazhatunk, hogy kifejezetten nagy hiba volt konkrét célt kitűzni és a cél eléréséhez vezető utat pontosan megjelölni (pedig mindig ezt sulykolják belénk!), egyben a lehetőségek terét végzetesen beszűkíteni. Mert bár a szőlő(evés) elég vonzó terv (loveliest) a számára, de eszközök, rutinok (hogyan szokott a róka szőlőt enni módszertana és képessége) híján erősen valószínűtlen (nem elég likeliest), hogy elérheti valaha a célját. Persze, elképzelhető olyan róka, aki tud szőlőtökére mászni, de a miénk nem rendelkezik ezzel a képességgel. Megtaníthatnánk ugyan, de vajon megéri-e? A szőlő elég laktató ahhoz, hogy máskor is ezt fogyassza, ízlene-e neki egyáltalán, honnan tudja, hogy permetszerrel terhelt-e a gyümölcs és nem fogyasztható és így tovább? Ezen a ponton elakadásban érzik magukat az emberek (is). Pedig nem kell mást tenni, csak elengedni a „mit?” vagy a „hogyan?”-t. Wittgenstein szavaival:

„Úgy érzem magam, mintha eltévedtem volna és valakitől megérdeklődném a hazafelé vezető utat. Azt mondja, majd ő elvezet, és elindul velem egy szép, sima úton. Egyszerre csak véget ér az út. S ekkor így szól: "Most már nem kell egyebet tenned, csak megtalálnod az innen hazafelé vezető utat."

Ez a megszokott érzés, létállapot, viszonyulás a designgondolkodásban.

Valamiképpen sokszor szem elől tévesztjük az eredeti és tényleges (egyetlen) célt, az evést. Célnak kezdjük kezelni a létra megszerzését, a szőlő elérését és leszakítását. Egy egész életprogrammá nőheti ki magát a „hogyan?”-ra való válaszkeresés és megoldás. Pedig csak enni akartunk. Jól lakni. Egyszer.

Nézzük azt a szituációt, mikor a fent bemutatott problémamegoldó róka helyett a design-gondolkodó róka pillantja meg a szőlőlugast!

Miután belátja, hogy nem éri el a szőlőt, nem mond le eredeti céljáról, hanem megpróbálja megtervezni, hogy mivel és hogyan tudná elérni eredeti célját. Rövid töprengés után eszébe jut, hogy vannak a környéken baromfiudvarok, arra is emlékszik, hogy hol találhatóak a legszebb tyúkok, de azt is számba veszi, hogy mely baromfiakat nem őrzik éber kutyák. Azok közül a baromfiudvarok közül, amelyekben a legszebb (loveliest, azaz vonzó megoldás) tyúkok kapirgálnak az alapján szelektál, hogy melyikből a legkönnyebb (likeliest, azaz legnagyobb sikerrel, valószínűséggel kecsegtető megoldás a számba vett lehetőségek közül) tyúkot csenni. A tyúkszerzésre a rókának már megvannak a jól bevált módszerei (heurisztikák, szokások, rítusok, kivitelezési módok, tapasztalat), amelyeket persze folyamatosan fejlesztenie kell. Ezt követően (de csak ezt követően!) a designer róka szükségképpen problémamegoldó rókává szelidül, hiszen a lehetséges megoldások között választ: hol bújjon be a kerítés alatt, milyen irányból közelítse meg áldozatát, hogyan játssza ki a kutyákat stb. Közben a célja is pontosításra kerül: tyúkot akar enni. Elkészült a terv, egy alkalmas design!

KÜLÖNBSÉG A DESIGNGONDOLKODÁS ÉS A HAGYOMÁNYOS MEGOLDÁSKÖZPONTÚ GONDOLKODÁS KÖZÖTT

A dilemma lényegében az, hogy miért nem elég csak a „hogyan?”-ra megfelelni, azaz arra a kérdésre, hogy konkrétan hogyan oldjam meg ezt vagy azt a problémámat? Néha ez is bőven elég nehézséget jelenthet ugyanis számunkra. A válasz igen egyszerű: sokszor találjuk szemben magunkat azzal a helyzettel, hogy nincs szerencsénk, nem tudjuk a „mivel?”, sőt a „mit?” kérdésre sem a válaszokat. Más szempontból viszont az is igaz, hogy az a végső, nagy kudarcok forrása, amikor a rosszul definiált problémákra (hiányzik a „mit?”, „hogyan?”, „mivel?” egyike vagy mindegyike) erőltetjük a megoldásközpontú (megoldásra kielezett) gondolkodást ahelyett, hogy vállalnánk a design, a jó terv felállításával járó örömeket. Bizony, örömeket! Mert a jó terv (design) abban különbözik a hagyományos megoldástól,

hogy esztétikai élményt jelent, azaz valódi örömforrás. A szőlő nélkül maradt, lúzer róka biztosan kellemesebb hangulatba kerülne, ha ő lenne a legszebb baromfi birtokosa. Nem kellene mást tennie, csak ejteni az eredeti, nagy biztonságot, egyben láthatóan biztos kudarcot jelentő „mit?” vagy a „mivel?” kérdéseit. Jobb az átmeneti, biztos bizonytalanság (szándékos és ellenőrzött kontrollvesztés, lásd: bungee jumping), mint a halálbizto(nságo)s zsákutca.

DESIGNGONDOLKODÁS NAGY ALAKJAI: DON QUIJOTÉTŐL STEVE JOBSIG

Don Quijote megvilágító erejű példája a designgondolkodónak. Cervantes regényéből rekonstruálható, hogy negyven innovatív, olykor képtelennek tűnő, vállalkozásba kezdett, melyek közül huszat sikeresen be is tudott fejezni. Vajon mi lehet ennek a páratlan sikernek a titka?

Az egyik lehetséges magyarázat, hogy nem döntései következményeit mérlegelve választott a fennálló lehetőségek közül, hanem az identitásával, önmagáról alkotott képével összhangban döntött. Jellegzetesen Don Quijote-i lépésekre szánta el magát, hasonlóan például Steve Jobsnak az Apple alapítójának döntéseihez, aki saját identitásának (önazonosságának) designjához (sikeres tervéhez) alakította a világot. Miközben mindketten nyitottak voltak a világ új eseményeire, elköteleződtek az identitásukat meghatározó sajátos világlátásuk mellett. Ha ezt a magyarázat elfogadjuk, akkor kitüntetett fontosságúnak kell tekintenünk a „személytervezést” és a „szervezettervezést” mint a designgondolkodás alapját.

Don Quijote személyiségének kulcsa az, hogy folyamatosan keresi a válsághelyzeteket. Ezzel összhangban képes a jelen tudása felől irracionálisnak tűnő döntéseket hozni. Jól tud az össze nem illő nézőpontok világában egyszerre otthontalanul is otthonosan mozogni, és megtapasztalni ennek a világlátásnak az erejét. Ez a világunk azon része, amit Amerikában frontiernek (határvidéknek), neveztek. A határvidék az intézményi korlátok közé szorított kelet és a még meghódításra váró, Vad Nyugat találkozása. Don Quijote is mindig a határvidéken mozog, ahol a vad és a már megszelídített találkozik egymással, és ezt a találkozást olyan válságok kísérik, melyeket az építő rombolás paradox (önellentmondásokkal) teli) technikájával lehet csak a hasznunkra fordítani. A Don Quijote-i válság keresése tehát a designgondolkodó alapvető módszere. Mindenki által jól ismert jelenet a regényből, amikor Don Quijote megpillant harminc-negyven óriást, amelyeket szolgálja Sancho, közönséges szélmalomoknak lát. A konvencionális (földhözragadt) látásmódú Sanchóval szemben a mindig határvidéki módon reagáló Don Quijote

számára világos, hogy az ártalmatlannak tűnő malmok gyakran gonosz óriások, amelyekkel így vagy úgy szembe kell szállnunk. A Don Quijote-i látásmódot használó design-gondolkodók tudatában vannak annak, hogy az ártalmatlannak látszó malmok gyakran az életünket láthatatlanul őrlő mechanizmusok (téves heurisztikák: nem működő szokások, kognitív torzítások: gondolkodási hibák). A rejtőzködő óriások darabokra szedhetnek bennünket, ha nem figyelünk. Azért nem harcolunk ellenük, mert nem tűnik valódi kihívásnak, kalandnak, győzelemnek. Gyakran csak akkor látjuk be, mikor már késő, hogy (ha nem szállunk szembe idejében velük) napi “taposómalmaink” legyőzhetetlen óriásokká válnak.

A DERŰ MÁSODIK SZABÁLYA. DON QUIJOTE-STRATÉGIA

Keressük a válságot! Addig vegyük fel a harcot az életünket láthatatlan szélmalomként őrlő problémákkal, mielőtt azok valódi óriásokká válnak! Önpusztító elemzés, állandó hibakeresés helyett termékeny prevenció. Ne felejtjük: nem azok találták fel a vasutat, akiknek a postakocsi személyszállításban volt érdekeltégük. A kudarc, a saját, egyetlen perspektívánkból sokszor és sokáig láthatatlan.

Joseph Schumpeter a gazdasági fejlődésről szóló könyvében azt állítja, hogy “általában nem a postamesterek alapítják a vasutakat”. A vasút alapvető újítás a postakocsihoz képest. Nem azok használják az új kombinációkat, akik a régiéket létrehívták. Ennek fő bizonyítéka, hogy a vasúttársaságok nem a postakocsi-hálózatokból jöttek létre. Az új kombinációk rendszerint új szervezetekben valósulnak meg, amelyek a régiékkal versenyre kelnek, majd legyőzik őket. Véleményünk szerint fontos szempont, hogy a közgazdász Schumpeter nem gazdasági folyamatokat, struktúrákat, stratégiákat stb. állít szembe egymással fenti kijelentésében, hanem “postamestereket” és “vasutasokat”. A postamesterek hiába mennek át a vasúttársaságokhoz, postamesterek maradnak. Lényegi vonásuk a postamester-látásmód. Az építő rombolás („kreatív destrukció”) világában a postamesterek halálra vannak ítélve, ha nem tudnak rövid idő belül vasutasokká válni. Ez azonban csak komoly személy-újratervezési projektekből valósítható meg. A postamesternek Don Quijote-i látásmódra kell szert tennie, és ki kell bírnia az újratervezés során, hogy már nem postamester, de még nem vasutas. Miközben le kell rombolnia postamesteri attitűdjeiből jó néhányat, új, vasutas mentalitást kell beépítenie személyiségébe. A design-gondolkodás segít az elavuló szerepekhez kapcsolódó identitásokat újakra cserélni a személytervezés folyamatában.

Végül azt vizsgáljuk meg, hogy Don Quijote miért tekinthető designgondolkodónak! Olvasmányai alapján azt a célt tűzi ki maga elé, hogy visszaállítja a kóborlovagságot. Csak azt nem tudja, hogy konkrétan miben is állna ez, illetve hogyan vigye

véghez. Miközben folyamatosan újratervezi azt, hogy milyen kóborlovagnak lenni, illetve hogyan kell megvalósítani, apránként megváltozik a célja. A regényhős fokozatosan megfejt, hogy miként válhat Don Quijotévé, vagyis a kóborlovagság helyett megtervezi a donquijoteséget, ezt hagyja örökül nekünk. Megtanít arra, hogy miként kell az identitásunkból fakadó döntéseket hozó személyekké válnunk, illetve a személyiség újratervezésének egy lehetséges, donquijotei módszerére.

A SEGÍTŐ SZAKEMBER, TANÁCSADÓ, DERŰTERAPEUTA MINT DESIGNER ATTITŰDJE A XXI. SZÁZADBAN

A következő anekdotát nem analógiaként, pontos megfeleltetés, utánzás céljából írjuk le. Inkább egy meghökkentő és elgondolkodtató példának szánjuk arra az esetre, ha tanácsadóként, derűterapeutává válva már elszántuk magunkat a változásra. A meglepő, szokatlan dolgokhoz nem megvetően és normatív (egységesítő, szabályozó) módon közelítünk, hanem megengedjük magunknak a laza és nyitott szemlélődést.

Richard Florida a *The Rise of the Creative Class* című könyv szerzője egyik írásában a romantikus zseni új típusát teszi meg a kreatív osztály paradigmatis hősének: ez az új típusú hős (akiből Florida professzor szerint) harmincnyolc millió található Amerikában, olyan típusú „zseni”, aki, elődjével szemben, nem mond le az élet élvezetéről, ezen belül a romantikus szerelem kreatív rombolásáról sem.

Florida meglehetősen cool stílusban beszámol egy forró tavaszi napról, amikor a pittsburghi-i Carnegie Mellon Egyetemen sétált, és találkozott néhány emblematis fiatalemberrel. Belépve a campus kapuján egy fiatalokkal tömött asztalra lett figyelmes, akik élénk beszélgetést folytattak a szikrázó napsütésben. Néhányan közülük a texasi Austinban működő Trilogy nevű szoftvercég kék pólóját viselték, amely a jó hírű pittsburghi-i egyetemre küldi toborzóit a legjobb diákok megszerzése céljából. Florida professzor kertelés nélkül megkérdezte tőlük, hogy szokásukhoz híven most is toborozni jöttek-e a távoli Austinból, mire azt a meglepő választ adták, hogy egyáltalán nem, csak azért ugrottak be, hogy dumáljanak és frizbizzenek egyet a haverokkal.

A válaszuk azért is meglepő, mert Austinból huszonhárom óra alatt lehet autóval eljutni Pittsburghbe. Oldalra pillantva egy top tank-be (ujjatlan trikóba) bújt, több színben pompázó és tüskés hajú, tetőtől talpig tetovált, multi-piercinges orrú fiatalemberre lett figyelmes, aki a lehető legkifejezőbb módon félig heverve ült a fűvön. Úgy festett, mint egy cool a gangból. Florida odament hozzá és magyarral lefordíthatatlan stílusban megkérdezte, hogy merre hány óra.

Az ifjú titán hasonlóan informális stílusban válaszolva közölte, hogy éppen most írt alá a (magukat frizbisekként pozicionáló) toborzóknak Texasba. Florida később megtudta, hogy ez a poszturbánusan heverésző diák a legmenőbb arc az évfolyamában, és hatalmas ösztöndíjakat kaszál, nyilván nemcsak a fűben heverészésért, hanem kiváló tanulmányi eredményeiért is.

A szerző elmerengett azon, hogy több mint húsz évvel ezelőtt az egyetemistáknak kreatív fűbeheverés helyett ellenkulturális kötődéseiket elrejtve, ingbe, nyakkendőbe bújva kellett kilincselniük a vállalatoknál. Napjainkban pont fordítva van. A cégek megpróbálják informálisan, lazán a „nemes vadakat” nem elijesztve, becserkészni a legkreatívabb diákokat. Konkrétan: a Trilogy nevű szoftvercég a tüskés hajjú, kreatív fiatalembert „margaréta” partijain kívánta meggyőzni arról, hogy őket válassza.

Mikor Florida megkérdezte a frizbiző toborzóktól, hogy miért őt szemelték ki maguknak, nemes egyszerűséggel azt válaszolták, hogy azért, mert rocksztár!

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Az Ön munkahelyén is rocksztárokat keresnek?

Milyen egy rocksztár?

Milyen a rocksztárok világa?

Ön rocksztár? Szeretne az lenni? Ha nem, miért nem? Ha igen, miért?

Ön hogy reagál(na) a környezetében lévő „rock sztárra”? Örülne a jelenlétének (ha igen, miért, ha nem, miért), mit kezdene vele?

Ki a kedvenc rockzenésze? Az általa játszott zenei stílus milyen szervezeti kultúrához illeszkedne? Hol látott hasonlót?

Milyen terv mozgatja a történet rocksztár-főszereplőjét?

Milyen valódi narratívához illeszkedik, vagyis milyen az a világ, amelyben főszerepet kapnak az úgynevezett rocksztárok?

Mindenki lehet rocksztár?

A történetben Ön most melyik szereplőhöz hasonlít?

Melyik szereplő szeretne lenni?

Milyen kompetenciák birtokába kellene jutnia, hogy az Ön által legvonzóbbnak tartott szereplőhöz hasonlítson? (Olyan szereplő bőrébe bújjon, ami alkalmat ad a tanulásra és a kompetenciái fejlesztésére!)

EGY KONKRÉT PÉLDA A DESIGNTERÁPIÁRA (ONTOTERÁPIA, DERŰTERÁPIA)

Most lássunk egy tanácsadói helyzetet, amelyben kiválóan követhető mindaz, amit eddig elsajátítottunk a témában.

A működési zavar

Egy családi kezdeményezésből kiemelkedő, ipari csarnokrendszert felépítő nagyvállalkozó nem tud megbirkózni a megnövekedett cég vezetésével. Még a start-up múltban (a kezdetek kezdetén) jól működött az informális, kvázi-baráti beszélgetéseken alapuló cégvezetési technika. Az új körülmények között, egy fejlődő és átalakuló, helyét kereső szervezetben azonban inproductívá vált (hatástalannak mutatkozott). A fő problémája (amiért felkeresett bennünket), hogy úgy érzi, nincs tekintélye, és álmatlan éjszakái vannak emiatt. Minden üzleti sikere ellenére, időnként úgy érzi, hogy jobban járna, ha feladná és bezárná a vállalkozását.

Tervezői hozzáállás

A tervezői gondolkodás keretében a fő kérdés nem az, hogy mi a probléma, hanem az, hogy mi nem működik.

A cél a működési zavar megszüntetése, és új, működőképes eszközök, módszerek, tervek felkutatása, illetve gyakorlati alkalmazása.

A DERŰ HARMADIK SZABÁLYA: MIT NEM HELYETT, MIT IGEN!

Nem arról kell gondolkodnunk, mi az, ami nehézséget jelent, kellemetlen (mit nem), hanem úgy kell feltennünk a kérdést magunknak, hogy mit szeretnénk helyette (mit igen). A fókuszot tovább kell élesíteni: nem általában ötletelünk és keresünk vonzónak tűnő lehetőségeket, hanem célra tartunk. A működési zavarokat tartjuk szem előtt és az azokhoz kapcsolódó nehézségeket söpörjük el az útból.

“Mit nem helyett, mit igen”

„Nem szeretném”, „az a baj”, „nem jó” típusú, panaszkodó, hibakereső és –elemző gondolkodás helyett összpontosítsunk arra, mit kívánunk, mit szeretnénk megtenni, mi lenne a leghasznosabb számunkra. Nem elsősorban pozitív üzeneteket kívánunk kreálni, hanem eltolni a hangsúlyt a múlt elemzéséről a jövő előkészítésére.

Feladat

Minden, „Mit nem?”-tipusú gondolatunkat és kijelentésünket fordítsuk át „Mit igen?” kezdetűre.

DESIGNER TESZT UTÁN MÁR MINDENKI NYITOTT KÖNYV

(lásd a KDT tesztet az utolsó fejezetben)

A tervezői gondolkodás fontos belátása, hogy a személyek (vezetők és magánszemélyek) világos kritériumok alapján, az értékrendszerük, a motivációs rendszerük és a kompetenciáik révén írhatók le.

Első körben a hozzánk forduló vezető értékrendszerét mérjük fel. Ehhez egy tudományosan alátámasztott értékkálára épülő, általunk kifejlesztett Designer Tesztet használunk, amely egyben egy közös gondolkodási keretet, kiinduló pontot is biztosít a vezető (tanácsot kérő) és a tanácsadó között a vezetői személytervezői munkához.

(Az értékeszt magánéletben is kiváló önmegismerési lehetőség. A párok összeillősége, vagyis az, hogy mennyire számíthatnak szilárd alapokra a kapcsolatukban szintén jól meghatározható. Munkacsoportok megszervezéséhez is nagyszerű lehetőség. Kérjük, végezze el a tesztet és kövesse az instrukciókat, a javaslatokat!)

Az értékrendszer a vezető világlátásáról, azaz ontológiájáról és motivációiról (ösztönzőiről) informál. A teszt eredménye alapján az derült ki a hozzánk forduló fiatalemberről, hogy egyrészt nagymértékben konformista, szabálykövető, másrészt kellően önirányító és nyitott. Ez az eredmény egymásnak ellentmondó motivációkról árulkodik. A most következő, úgynevezett tervvisszafejtési módszer segít abban, hogy betekintést nyerjünk, miképpen zajlik egy professzionális személytervezés.

A konformista és önirányításra épülő két világlátás veszélye éppen az, hogy ki is olthatja, de ki is egészítheti egymást. Ugyanis egyes társadalmi tranzakciókban (folyamatokban) önirányításra, azaz vonzó és megvalósítható célkitűző-képességre van szükség, más esetekben pedig alárendelő, normakövető konformitásra.

Az értékeszt tanulságainak megbeszélése során kiderült, az okozza a problémát, hogy kliensünk gyakran keveri a két hozzáállást, azaz a tranzakcionalista (normakövető) és a transzformációs (kreativitásra épülő) vezetési módokat. Láthattuk, hogy ez nem marad következmények nélkül: feszültség, idegesség, kontrollvesztés érzése a lehetséges tünetek egynémelyike.

A bűvös három kérdés

A tanácsadás során azt szeretnénk, hogy a tanácsot kérő ne csak értse és megértse, mit, miért javasolunk, hanem maga is designerré (tervezővé), okos, tervezői képességekkel rendelkező, designer-vezetővé váljon. Együttműködésünk második állomása a tervezői attitűd, szemlélet beállítása, ami három egyszerű kérdésből áll (ennek megértéséhez lásd az előző fejezetben a róka és a szőlő példáját).

Mit?

Mivel?

Hogyan?

Mit?: mi az elérendő cél?

Mivel?: milyen eszközzel, módszerrel, illetve tervvel szeretnénk elérni?

Hogyan?: az eszközök, módszerek, illetve tervek milyen konkrét használatával?

A tervezői attitűd, lényegében az az elhatározás, hogy tudatos tervezőként szemléljük a saját helyzetünket, létrehozza a Tervezői Teret, ami az összes valóságos és lehetséges tervet magában foglalja, beleértve a rossz terveket is. Merre indultunk a Tervezői Térben?

Mit? A vezető elérendő célként azt fogalmazta meg, hogy úgy tiszteljék a munkatársai, mint amikor még start-up (kezdő) vállalkozók voltak.

Mivel? Ehhez a Kollár-féle ontológiai alapú designgondokodás (a szervezetek működési folyamatait, itt az egyén világnézetét figyelembe vevő tervezői gondolkodás) nyújt alkalmas eszközöket. A három nagy stratégiatervező módszer és eszközhalmaz, az úgynevezett „mcdonaldizáció”, a „posztmcdonaldizáció” és a „demcdonaldizáció” (lásd az előző fejezetek és a szómagyarázat) mind terítékre kerül. Riasztó nevük ellenére, egyszerű, gyakorlatból vett példákkal bemutatjuk a használatukat és megcsillogtatjuk a jelentőségüket.

Hogyan? Ez az eszközök, módszerek, tervek konkrét, szívós és következetes megvalósításában ölt majd testet.

Tervvisszafejtés

A tervvisszafejtő beszélgetés során világossá vált, hogy a cég start-up korában a vezető karizmatikus (erős személyiség), transzformációs (változtatni képes) vezető volt a többi munkatárs számára, azoknak, akikkel közösen építették fel az identitásukat. A helyzet kialakulatlansága miatt szóba sem kerülhetett a standardizáció (szervezeti működés algoritmizálása, szabályok közé szorítása), hiszen

alapvetően ad-hocráciára (rögtönzésekre) épült a néhány hasonszórú fiatalból álló vállalkozás működése. Informálisan, lazán, barátságos közelítették meg a dolgokat, még senkinek sem voltak előregyártott sablonjai, nem alakult ki merev hierarchia. Ahogy növekedett a cég, fokozatosan nőtt a szabályvezérelt irányítás igénye, de nem voltak meg hozzá a vezető kompetenciái. Keverte a laza, informális hangot, a konkrét feladatokat megfogalmazó és ellenőrző, konformistább (hagyományos, szabálykövető) vezetési stílussal. Az egymásnak ellentmondó szándékok és kommunikációs mintázatok azonban olyan paradox (ellentmondásokkal teli) kommunikációs helyzeteket hoztak létre, amelyeket igen nehezen értelmeztek a beosztottak, így kis túlzással, egyfajta skrizofrén állapot alakult ki.

A karácsonyi céges vacsora mellé például hatalmas csocsóasztalt állítottak (jó, de minek?). A játék hevében feloldódtak az amúgy is laza kommunikációs határvonalak (ugye, megmondtam!) és vaskos megjegyzésekkel illették a főnököt, amikor az ő hibájából került vesztesre a csapat. Az emberünk rosszállóan forgatta körbe a tekintetét (lennél inkább cool!), ami azonnal megakadt, szintén a cégnél dolgozó (na, de miért?) feleség falfehérre sápadt arcán. Az asszony azon szörnyülködött, hogy a névre szóló, ajándék (most akkor kötelező vagy fakultatív örülni?) borokat sokan az asztalon hagyták és nem vitték magukkal. Ünnepe helyett általános sértettség és duzzogás hullámozott végig a társaságon. Minden keveredik mindennel ellenőrizetlenül: a munka a magánélettel, az informális szórakozás, a protokollal, a kész szervezeti algoritmusok a spontánnak lenni, magunkat is meglepni lehetőségével.

A kommunikáció három fázisa

Ezen a ponton világossá vált, hogy fontos feladat a tervezési folyamatban a feltárt paradoxon (feszültséget okozó ellentmondás) megszüntetése.

Ehhez első közelítésként az úgynevezett „együtműködési alapelvet” használtuk. A vezetőnek világossá kell tennie mind maga, mind pedig kommunikációs partnerei számára, hogy mi az adott konkrét együtműködés célja. Azaz tranzakcionális (fókuszált, célorientált, világos határokat szabó, jutalmazó-büntető) vagy transzformációs (inspiráló, kreatív, példaadó, karizmatikus) célok lebegnek-e a szeme előtt.

A félresikerült karácsony kapcsán például fontos lett volna tisztázni, hogy a cég új rítusait (közös ünnepet, az ünneplés rájuk jellemző formáját és módját) keresi és teremti éppen. Vagy bevonják a munkatársakat egy közös, kreatív performance-ba (ünnepi alakításba, ahol lazán, együtt tervezik meg és formálják az estét) vagy meghirdetnek egy kötetlennek látszó, de meglehetősen kötelező jelenléte és forgatókönyvet. Megvárják a hatást, majd jövőre a tanulságok mentén változtatnak a kevésbé népszerű és jól sikerült kezdeményezéseken. Ehelyett előírták, hogy

mindenki legyen spontán! Felszólításra lazítson és teljesen önként érezze remekül magát, ameddig a főnök jól szórakozik.

A tranzakcionális vezetésben túlsúlyba kerül a kommunikáció mcdonaldizációja (amikor a főnök hatékonyan, algoritmizáltan beszél). A mcdonaldizált kommunikáció esetén be kell tartani a minőség (megalapozott, amit mond), mennyiség (pont elegendő információt közöl), a relevancia (a lényegre szorítkozik) és a modor (világosan fejezi ki magát) elveit.

A tranzakcionális vezetés a határozott utasítások szabálykövető világa, amely a vezetőre éppen úgy vonatkozik, mint a beosztottra.

A transzformációs vezetés esetében túlsúlyba kerül a mcdonaldizációval szemben a posztmcdonaldizáció (vagy más néven starbuckizáció) és a demcdonaldizáció.

Célszerű megkülönböztetni a karizmatikus kommunikációt a transzformációs vezetői kommunikáció egészétől, utóbbi ugyanis nagyobb halmaz. A karizmatikus vezetés a transzformációs vezetés szélsőséges formája, ami nemcsak válságot kezel, hanem válságot generál (gerjeszt, szervez). Alapja a fennálló rend eltörlése, új beszédmódok, magatartási minták bevezetése, a bevett standardok semmibe vétele, lerombolása, radikális kreatív destrukció. „Meg nagyon írva, én azonban ezt mondom néktek.”

A karizma válságeneráló kommunikációja nélkül is lehet transzformációs vezetőként működni: inspirálni, mérsékelt változásokat provokálni, ami alapjaiban nem sérti a fennálló rendet.

A posztmcdonaldizált kommunikáció a szelídebb transzformációs vezetési stílus módszere. A mcdonaldizáció személytelenségével szemben itt megjelenik egy kis személyes elem, amely azt a képzetet kelti a kommunikációs partnerben, hogy ami elhangzik, az személyre szabottan csak neki szól. Ezt úgy lehet elérni, hogy a kommunikátor megsérti például a mcdonaldizált kommunikáció egyik elvét, a relevanciát: mond valami vicceset, lényegtelen, pillanat szülte metaforát, ami egyedivé teszi a közlendőjét, és megnyitja önmagát a másik felé. A mcdonaldizált kommunikáció algoritmusát felhasználva személyes minőséget teremt.

A demcdonaldizált kommunikáció a transzformációs vezetés karizmatikus verziója, a radikális építő rombolásé. Ebben a kommunikációs formában a vezető egymás ellen kijátszva tudatosan rombolja a szelíden transzformációs és a tranzakcionális beszédmódot, ami karizmatikus kommunikációhoz vezet.

Hogyan?

A következő ülésre „házi feladatként” azt adtuk a vezetőnek, hogy nézze meg a Keresztapa című film első részét, amelyben számos tranzakcionális, tehát mcdonaldizált, és számos enyhén transzformációs, azaz posztmcdonaldizált kommunikációs technikát láthat. A következő konzultáció során közösen megnéztük

az általunk a filmből kiválasztott részeket, egyes mozdulatokat, szófordulatokat el kellett sajátítania, és kipróbálnia a munkahelyén. A következő ülés alkalmával megbeszéltük a tanulságokat és tovább finomítottuk mind verbálisan, mind non-verbálisan (nem verbális, testbeszéd) a két kommunikációs formát.

Sokáig időztünk például annál a jelenetnél, amikor a Keresztapa (a zseniális Marlon Brando) a lánya esküvőjén (mellesleg állítólag spontán, rendezői utasítások nélkül alakult a filmbeli esküvői jelenet, pazar kavalkád) a hátsó szobában fogadja a maffiatagok köszöntését és ünnepi hangulatában teljesíti azok kívánságaikat. Ha a felszabadult, örömteli (együtt)működést szeretnénk megismerni és leírni, majd beépíteni a saját szervezetünk mindennapjaiba, jó leckét adhat a násznép mulatozós jelenetének design-elemzése, de most nézzünk mást is! Keresztapa beszélgetés közben egy macskát simogat az ölében. Brando maga találta az állatot a filmstúdió udvarán és rábeszélte a rendezőt, hogy kellékként használják. A színésznek nem ez volt az egyetlen bravúros ötlete. A száját kitömte, hogy az arca durvának és a hírhedt, maffiás kegyetlenkedések vezéréhez mértén férfias legyen. A marcona arc és a cicát simogató kéz. A fergeteges, esküvői tobzódás és a kemény maffiaszervezet, a nők és a gyerekek önfelelt vidámsága és férfiak fegyelmezett tárgyalása a szivarfüstös, elzárt világban. Hihetetlen kontrasztok (éles váltások). A tranzakcionális és a transzformális vezetés vibráló csodái. Részletes megfigyeléseket végeztünk és megpróbáltuk ellesni, majd begyakorolni a „legütősebb” megvalósításokat: mondatokat, tekinteteket, mozdulatokat.

A DERŰ NEGYEDIK SZABÁLYA: BESZÉLJ MÉLYEN ÉS LASSAN!

Amikor nehéz szituációba kerülünk, feldöhödünk, elkeseredünk, legkülönfélébb módon kontrollt veszítünk, ne hagyjuk, hogy a helyzet irányítása kicsússzon a kezünk közül, az élessé váló hangunk és sürgető, dobpergésszerű beszédtempónk természetlen vészreakciót váltson ki belőlünk és a hallgatóinkból! Szándékosan mélyítsünk és lassítsunk!

Amikor a vezető a mcdonaldizált és a posztmcdonaldizált kommunikációban sikereket ért el, és nőtt az önbizalma, akkor egy újabb, ezúttal a demcdonaldizált kommunikációt fejlesztő feladatot adtunk neki. Meg kellett néznie Jim Jarmusch Kávé és cigaretta című filmjének egy epizódját, melyben két rock sztár Iggy Popp és Tom Waits alakította önmagát. A jelenet arra az általános paradoxonra épül, amikor a színész nem mást játszik el, hanem saját magát. Ahhoz, hogy karizmatikus kommunikációt folytasson, a mi vezetőnknek is el kell játszania saját magát. Nem a „légy hű magadhoz” shakespeare-i intelmeit kell követnie, hanem a „vedd komolyan a játékot” parancsát. Azt kell bemutatnia, hogy ha kell mcdonaldizált, azaz tranzakciós, ha kell posztmcdonaldizált, azaz enyhén transzformációs kommunikációt is képes folytatni. Ezt a játékot hívjuk metadizájnnak, más néven önreflexív (önmagát

megfigyelő, önmagára visszaható) cselekvésnek. Mi adja az irracionális (a józan észnek, hétköznapi logikának ellentmondó) keretet? Egyszerre kell kint is lenni (producerként megfigyelni a saját alakítását, rendezőként irányítani a produkcióját) és bent is lenni (színészként önmagát hozni, kiváló teljesítményt nyújtani).

Ahhoz, hogy demcdonaldizált kommunikációról beszéljünk, cselekvésnek, amire a reflexió irányul, az együttműködési alapelv által aktuálisan kiválasztott mcdonaldizáltak és posztmcdonaldizáltak kell lennie.

Egyebek mellett megterveztünk vele egy új, vezetői értekezletet. Jól felépített, fontos formális (előírászerű) elemeket tartalmazó részletek összekapcsolásával (ez az értekezlet mcdonaldizációja) egy olyan megbeszélést hozott össze, amelytől leesett a munkatársak álla. Figyeltünk az ülésrendre, az elhelyezkedésre, felkészültünk a megbeszélés forgatókönyvével, gondolatban előre kiosztottuk a szerepeket. Többek között összeállítottuk, miről lesz szó és miről ne, sikerrel építettünk a „Derűszabályok”-ra (ez az értekezlet posztmcdonaldizációja). Egy szót sem szólt arról, mit nem szeretne maga körül látni, hanem, hogy mit igen. A műsor végén a rock-sztárok kedvenc mozdulatával köszönt el az egybegyűltektől: magasba lendítette mindkét karját és így fogadta a még kevésbé lelkes a rajongótáborra üdvözlését (ez az értekezlet demcdonaldizációja, meglepő megoldása). Jóval később, egy újabb értekezletéről hirtelen kellett távoznia és nem ért rá, hogy bemutassa a nevezetes mozdulatot. Az egyik munkatársa utána kiáltott: „Főnök, ne hagyj itt minket a köszönős nélkül!” Ó, igen, hiányolták a rítust, a karizmatikus vezetőt! Remek és rendben, persze hogy ezekben a módszerekben még sosem kellett csalódnunk!

A DERŰ ÖTÖDIK SZABÁLYA: ELŐBB A VONZÓ DOMINANCIA, AZTÁN AZ EMPÁTIA!

Nem azt kell megfigyelnünk és azon aggódnunk, hogy az amatőr terveink (szüleinktől örökölt viselkedési és érzelmi mintáink, hozott és szerzett szokásaink, naiv megfontolásaink) mennyire csúsznak át egy elképzelt lécc alatt. Ne a környezetünket monitorozzuk (vizsgálgassuk) és ne azt elemezzessük, hogy érezzük magunkat „lelkileg” egy-egy szituációban (köldöknéző empátia)! A vonzó dominanciát a professzionális tervek alakítják és támogatják. Ha okos megoldásokat, bevált, sikeres stratégiákat, rafinált, kimódolt praktikákat használunk, intellektuális kommandósként bármelyik szituációban ügyesebben helyt állhatunk. Legalábbis méltóbb módon. Valódi esélyt kapunk hozzá. Éljük jól, éljük vele!

Az eredmény

A konzultáció-sorozat alkalmával a hozzánk forduló vezető a saját vezetői stílusából származó működési zavar felszámolása során, működés közben tesztelte a tervezői gondolkodást. Sok-sok, valóban szükséges és többször bizonyított vezetői panelt

sajátított el, mellette remekbe szabott, kifinomult professzionális terveket tanult. Persze, nemcsak működő tervekhez jutott a Tervezői Térben, hanem a tervezői gondolkodás számos módszeréhez, új gondolkodási és cselekvési formákhoz is. Mindezek eredményeként egyszerre vált tranzakcionális, transzformációs és karizmatikus vezetővé, amely új perspektívákat nyitott számára, és bizony megszűntek az álmatlan éjszakái.

ÖSSZEFOGLALÁS

A biológus Humberto Maturana (1997) szerint mi, emberi lények életünk különféle egymással összefüggő tereibe esztétikai tapasztalatokat megélve integrálódunk. A természet designja és az általunk mesterségesen létrehozott design egyaránt az esztétikai szempontokat is figyelembe vevő tervezés eredménye. A “temészetanya” mint designer az anyatermészetet, a mesterséges design pedig a technikai eszközöket teszi vonzóvá.

Design nélkül képtelenek lennénk élményszerűen és örömtelien viszonyulni a környezetünkhöz és embertársainkhoz, pl. nem lenne kedvünk sétálni, józút beszélgetni vagy lakmározni egyet, mert design, azaz esztétikai élményt is nyújtó, vonzó terv nélkül minden csak funkcionális jelentőséggel bírna (pl. ha éhes vagyok, eszem és mindegy hogy mit, annak milyen az íze, szaga, elkészítési módja, jellegzetessége, specialitása).

FELADAT

Keresse ki és ha alkalma nyílik rá, többször is nézze meg (alaposan) Woody Allan Fogd a pénzt és fuss! című filmjéből azt a epizódot, amikor a börtönudvaron az elítélteknek eligazítást tart a puhány börtönparancsnok, a bürokrácia gyűlölt mintapéldánya (jelenet címe: Szabad-e smárolni az első randin?!). A vezető utolsó kérdésére: „Van kérdés?” válaszoljon a témához illeszkedve mcdonaldizált (kiszámítható, átlátható, szabályszerű, normálisnak tartott, átlagos módon), posztmcdonaldizáltan (beszéljen úgy, mint a „nagyok”, vegyen idézetet Napóleontól vagy Churchilltől, akár nyilvánuljon meg úgy, mint egy sztár ügyvéd és rukkoljon elő vele)! Figyelje meg, mi a különbség a főszereplő által használt demcdonaldizációs technikához és meglepő, váratlan mondataihoz képest! Miért működik sokkal, de sokkal jobban Woody Allan mondata? Elemezze a filmrészletet a következő, 3. és 4. fejezetben bemutatottak szerint részletesebben is, hogy feltáruljon Ön előtt is egy szép, új világ, a lehetőségek tere, a végtelen Tervezői Tér! Együtt lóghatunk Tarantinoval, Coppolával és ki tudja még, mennyi fantasztikus fazonnal! Derűre fel!

ARANYSÁRKÁNY

„HUMORTERÁPIA” MINT DERŰSTRATÉGIA

Borúra derű. Hogyan használjunk humoros, derűvel teli alkotásokat (kész terveket, design) arra, hogy közvetlenül visszaforgassuk a saját hangulatunk felderítésére?

*Nehézségi fok ** ** ***

כלל לפחד לא – והעיקר, מאוד צר גשר כולו העולם כל

Kol ha'olam kulo gesher tzar me'od, vaha'ikar lo le'fached klal.

A világon egyetlen, szűk híd vezet át. Nem szabad félni.

Héber népdal

A problémák jellegzetessége, hogy megoldásra várnak. Minél nagyobb feszültséget keltenek, annál gyorsabban szeretnénk megoldani őket. Akkor tartunk egy megoldást elfogadhatónak, ha csökkenti a feszültségünket és jobb esetben növeli az elégedettségünket.

DERŰTERÁPIA ALAPJAI

A viccek (humoros történetek, derűvel átszőtt szituációk, meglepően újrafogalmazott problémák) a szó szoros értelemben nem problémák, de abban hasonlítanak rájuk, hogy mivel szokatlan összefüggéseket villantanak fel, megfejtésre várnak. A kreativitást és innovációt igénylő megértés és megfejtés derűben vagy konkrét nevetésben ölt testet. A terhelő dolgok humoros felvetése (virtuozitása és szellemessége révén) a problémát kísérő feszültség feloldása mellett örömet is okoz.

A megoldhatatlan vagy annak látszó problémák derűs, humoros, esetleg egyenesen vicces átkeretezése az a terv és stratégia, ami segíti a nehézségekkel való elkerülhetetlen együttélést.

A humor, átfogó látásmódként a derű gyógyászatra kifejtett hatását a nemzetközi szakirodalom részletesen bemutatja. A nemzetközi szerzők külön kiemelik a derű műszeresen bizonyítható, testi-lelki egészségre gyakorolt pozitív hatását. Hangsúlyozzák a derű minőségi szerepét az egészségügyi dolgozók munkájában, a betegek és az orvosok közötti viszonyulásban. Az egészségüggyel és kognitív terápiákkal foglalkozó szakemberek abban feltétel nélkül egyetértenek, hogy a humor, a derű, a nevetés, a szellemesség stb. akkor fejt ki jótékony hatását, ha nem epizodikus, helyi, spontán, esetleges, elszórt kezdeményezés, hanem a gyógyítás, a

gyógyulás, regenerálódás folyamatába beépülő kommunikációs módszer, integrált stratégia. Ezt felismerve a világon már vannak olyan kórházak, ahol külön szakembereket alkalmaznak a derűterápiás programok koordinációjára.

A humor és a gyógyászat kapcsolatát a következő kategóriákban vizsgálták behatóan a referált, nemzetközi tudományos szakirodalomban: 1. a humor fontossága a betegek és az orvosok közötti kommunikációban, 2. a humornak a testi-lelki egészségre gyakorolt, műszeresen bizonyítható (fMRI) pozitív hatása, 3. a humor minőségi szerepe az egészségügyi dolgozók munkájában.

A humor vitalizáló hatásának neurális alapja Mobbs és munkatársai által a "Humor modulates mesolimbic reward centres" (A humor modulálja a mezolimbikus jutalmazó centrumokat -Neuron, 2003, 40 (5): 1041-1048.-), címen publikált tanulmányukban (fMRI felhasználásával) egyrészt azt bizonyították, hogy a humor számos kortikális régióban modulálja az aktivitást. Másrészt új evidenciákat szolgáltatott arra vonatkozóan, hogy a humor olyan szubkortikális régiók hálózatát foglalja magában, amelybe beletartozik a mezolimbikus dopaminerg jutalmazó rendszer kulcskomponense (az agy jutalomközpontja): nucleus accumbens.

Számos reprezentatív kutatás bizonyítja: a betegek úgy vélik, hogy a kórházakban folyó munka professzionalizmusával nemcsak hogy összeegyeztethető a humor és a nevetés, hanem kiemelkedően fontos szerepe van a betegséggel való küzdelemben.

1. „A nővéreknek gyakrabban kellene együtt nevetniük a betegekkel.” (A megkérdezettek 80%-a ért egyet!)
2. „Jó lenne, ha a kórházi dolgozók megnevettenék a pácienseket.” (83% kifejezetten vágyik rá!)
3. „A nevetés segít a betegség legyőzése során.” (83% teljességgel helyesli.)
4. A megkérdezettek több mint 90%-a nem értett egyet azzal, hogy a nevetés a kórházi személyzet érzéketlenségének a kifejeződése, vagy a nyegle, nemtörődöm munkavégzés tünete.

A minőségi humorterápia mint kommunikációs eszköz és módszer tanulható, az egész szervezeti kultúra részévé tehető. Jelenleg kevés a jó gyakorlatot bemutató projekt. E könyv szerzői elkészítették a humorterápiára épülő, átfogó kórházi kommunikáció-terápiás stratégiát Magyarországon (Szerethető Kórház Kommunikációs Program).

A kommunikáció két alapformája a komoly és a komolytalan vagy humoros (Mulkey, 1988). Az első kommunikációs forma használata során azt az előfeltevést fogadjuk el, hogy a világ érthető, átlátható, egységes, ezért logikailag koherens, világos és ellentmondásmentes módon leírható. A másodikat akkor választjuk kommunikációs módként, amikor a társalgásban résztvevő partnerek különféleképpen, gyakran egymás véleményét kizáróan, szemlélik és értelmezik a valóságot, az eseményeket. A komolytalan, humoros megközelítés nem csupán kezelni képes ezeket az ellentétes világtérképeket, paradoxonokat, hanem, szerencsés esetben, jó kedélyű

együttműködéssé alakítani a vitába hajló véleménykülönbségeket. A könnyed, szellemes megközelítés és a nevetést kísérő vidámság segít meghaladni az ellentétes véleményekből, világszemléletből, szándékokból adódó feszültséget vagy dühöt.

Véleményünk szerint a derűs élet egyik lényegi feltétele a komoly és a komolytalan kommunikációs szituációk elkülönítésének, újraakkeretezésének (újraértelmezésének) képessége, ezen készség folyamatos fejlesztése.

A problémák szellemes újrafogalmazása miközben -- annak révén, hogy az agyi jutalomközpontot aktiválja -- csökkenti a problématudatból származó túlzott feszültséget, növeli a minőségi tervek megtalálásának valószínűségét.

Példa a kreatív átkeretezésre

Ha arra keressük a választ, hogy a férfiak az udvarlás stádiumában miért válnak verbálisan virtuóz költökké, később pedig szófukar férjékké, akkor egy sokakat foglalkoztató problémát próbálunk megoldani.

Ugyanennek a jelenségnek a humoros felvetése (virtuozitása és szellemessége révén) a problémát kísérő feszültség mellett nemcsak (a vicc innovatív megértéséből származó) örömet idéz elő, hanem növeli a vonzó és működő megoldások megtalálásának valószínűségét is. „A férfi, miután egy darabig verbálisan is energikusnak, érdekesnek és nyitottnak mutatkozott, egyszer csak megkukul, és a nő, aki egy Cyranóhoz (nagy kardú, nagy „orrú”, nagy szókincsű lovaghoz) ment hozzá, másnap egy Tarzan mellett ébred. (Csak többnyire Tarzan izmai nélkül.)”

A humoros nézőpont kreativitásra csábít. A szellemesen ábrázolt probléma egyszerre kelti az „aha!” (értem a problémát) és a „haha” (nevetek rajta) élményét.

A megoldhatatlan problémák vicces átkeretezése az egyik olyan -- a humorterápia során elsajátítható stratégia --, ami segíti a velük való, olykor elkerülhetetlen együttélést is.

A DERŰ HATODIK SZABÁLYA: TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBERRÉ VÁLNI!

Robert Musil azonos című regénye adta a stratégia alapötletét. A tulajdonságok nélküli ember nem jellemtelen, éppen ellenkezőleg! Nyitott, érdeklődő, a minőség (minőségi életszemlélet, minőségi élet, tudomány, művészetek, értéket jelentő produktumok iránt elkötelezett), tanulásra kész személy. Egyfajta belső minőségirányítási rendszerrel rendelkezik, saját, megalapozott, minőségi szűrője, szempontrendszer van, giccset, bullshitet nem fogyaszt. Az identitását képes időről-időre újraszőni, nem ragaszkodik a saját magáról alkotott és másoktól ráaggatott címkékhez.

Ha képesek vagyunk megszabadulni a korlátokat jelentő, önmagunkat beszorító kategóriáktól, szabadon átkeretezhetjük, értelmezhetjük a helyzetünket. A nekünk szánt szerepek átalakíthatókká, jó esetben szórakoztatóvá, nem utolsó sorban termékennyé, a derű forrásává válnak.

A HUMORTERÁPIA (A DERŰTERÁPIA RÉSZE) MINT POSZTMCDONALDIZÁCIÓ

A derű megteremtéséhez az irodalmi humorterápia egy szép példáját mutatjuk most be. Mintaszöveg: Kosztolányi Dezső: Aranysárkány, (részlet)

“Csak látni kellett, amint végigment az utcán örökké csikorgó bő cipőjében, barna botjával, barna ruhájában, s fogai közé dugott egy barna virzsíniát, és azt meggyújtotta, aztán bejött az iskolába, ugyanebben a cipőben, ugyanezzel a bottal, ugyanebben a ruhában s ugyanezzel a virzsíniával, az már elegendő volt arra, hogy az ember nem rosszindulattal, hanem valami szánakozó jóérzéssel elmosolyodjék. Micsoda édes egy alak az öreg, mikor szép, ápolt, fehér kezeit lefekteti az asztal lapjára, s percekig gyönyörködik bennük, vagy kifújja az orrát kockás zsebkendőjével, s a zsebkendőt utána gondosan összehajtogatja, mintha mi sem történt volna. Ti azt nem érthetitek. Nem lehet azt oly röviden elmondani. Szédültek a diákok a röhögéstől, melyet vissza kellett nyelniük a gyomrukba. Néha a folyosón megszólításával tüntetett ki egyeseket, kiket karonfogott, beszélgetett velük, közvetlenül, legalább ő azt hitte, hogy közvetlenül, s a fiúk meg is hatódtak, míg szemtől szemben álltak vele, de mihelyt elfordult tőlük, s ők osztálytársaik felé sandítottak, olyan savanyú vigyor tűnt föl arcukon, mintha ecetet ittak volna, és szájukban kellene tartaniok, csak később köphetik ki, sziszegő, kéjes örömmel, a diákok meghitt társaságában. Nem ugratták soha, csak befelé. Ebben az érzésben azonban minden tanulója egyesült.

Nevetséges volt-e tehát? Ezt tisztáznunk kell. Kicsit az volt, de föltétlenül az volt. Elsősorban azért, mert ember volt, és minden ember nevetséges. Nevetséges volt, mert zömök, kappanhájjal fődött törzsén egy golyóbist hordozott, melyet egyébként fejnek neveznek, emeletes fején pedig egy szöszcsombók látszott, melyet egyébként hajnak neveznek, az arcán két pislogó-világító kör, melyet egyébként szemnek neveznek, egy alig vörhenyes dudor, a fej szelelőlyuka, melyet egyébként orrnak neveznek, aztán egy piros húsdarab, melyet egyébként szájnak neveznek, kissé elferdülve a barna bajusz alatt, a szája, az ő szája, Novák Tóni szája, mellyel az iskolában beszélni szokott, de enni is, titokban, akkor, mikor nem látják a diákok. Ha nyál fröccsent rá, előadás közben, gyorsan és zavartan letörölte. Köhögni is szokott, köszörülni torkát, sőt néha prüsszenteni is, amikor ezt az egész osztály egészségére kívánta. Vegyük ezekhez azt is, hogy kisujjával olykor megvakarintotta fejét, csontvégű irónjával, mellyel a szekundákat szokta beírni, piszkálgatta fülét, és guszthusosan ropogtatta

tanári zsebkönyvecskéjét, melynek födelén az aranybagoly fénylett, Pallas Athéné madara, a tudás jelképe.”

NÉHÁNY SZEMPONT AZ ÉRTELMEZÉSHEZ

Kosztolányi Aransárcány című regényének tanár-főhősét, Novák Antalt a diákok nevetségesnek tartják. A regény narrátora szerint, azért nevetnek rajta, mert ember. Még a legnagyobb embereknek is vannak kikarikírozható vonásai, amik felnagyíthatók és kijátszhatók ellenük. Egyszerre “fenségesekek és esendőek”. Ébreszthetnek csodálatot, de a gúny céltábláivá is válhatnak. Gondoljunk a karizma mintapéldájára, Jézusra, akit követői csodáltak, a római katonák viszont kinevettek!

Kosztolányi a Humor és írás című esszéjében kifejti, a másokon való élcelődés, gúnyolódás nem tekinthető humornak. A humor egyfajta “(...) életszemlélet mely szomorúan-vidáman – könnyek közt mosolyogva – elfogadja az életet úgy, amint van, s megérti gyarlóságaival együtt, tudomásul veszi, békésen, anélkül, hogy furcsaságait kihegyezné.”

AZ IRODALMI MINTASZÖVEG DERŰTERVEZŐ FELDOLGOZÁSA

Az előző fejezetben bemutatott módszer szerint beszélgetünk és gondolkodunk el az idézett műről. A szöveg el- és felolvasása után tegye fel és válaszolja meg (válaszolják meg közösen) a lenti kérdéseket. Könnyedén, elvárások nélkül társalogjanak!

Percepció (észlelés)

Milyennek látja az elbeszélő Novák Antalt?

Hogyan látják a diákok?

Próbálja lerajzolni, színes papírdarabokból kirakni, kivágott képekből montázst készíteni, vagy szóban igen részletesen leírni Ön is! Egyes részletei melyik ismert színészre, humoristára, szereplőre, karakterre hasonlítanak (Chaplin, Mr. Bean, Hofi)? Keressen az Interneten jellegzetes epizódokat, nézegessen hasonló figurák fotóit!

Egyes részleteket játsszon el Ön is, elevenítse meg: pl. egy papírlapot tartson az arca elé! Amikor a lapot felfelé húzza, vágjon olyan megszéppent arcot, amelyet a folyosón megállított fiúkon láthattunk volna, majd a lapot alapállapotból lefelé húzva mutassa be a tanár háta mögött felszabadult arcokat: nevéssen hangosan, gúnyosan, szégyenlősen, mutáló kamasz hangján, cingár kisfiúén...! Nézze meg magát a tükörben is, fotózza le és kérdezzen meg másokat, hogy mit találnak viccesnek rajta! Érdeklődjön róla, hogy vajon látták-e már Önt korábban is ilyennek? Elevenítsék fel

azokat a szituációkat is! Folytassa: mozogjon, beszéljen úgy, ahogy a szövegben leírták...! Cseréljen ki egyes tárgyakat másra vagy mai megfelelőjére: pl. játssza el, ahogy a tanár nézegeti a pirosra lakkozott körmeit, stb. Torzítsa úgy a jeleneteket, hogy minél viccesebb legyen! Pl. a tanár mint Csipike az Óriástörpe (olvasson utána), fontoskodik, nyüzsög a nyakigláb kamaszok között, mint GulliverLilliputban a jelentéktelen és bolhányi diákjai életét fenyegeti pusztá létével...

Kogníció (megismerés és értelmezés)

Hogyan viszonyul az általa látottakhoz a történet elbeszélője?

Hogyan viszonyulnak az általuk látottakhoz a diákok?

Mi okozhatja a különbséget?

Tervvisszafejtés, azaz a design megértése

A humor melyik fajtáját ábrázolja a szöveg?

Mit akar azzal a narrátor mondani, hogy “minden ember” nevetséges? Mondjon ismert és tekintélyes embereket, akik ilyen vagy olyan helyzetben roppant nevetségesnek látszottak!

A humoros ábrázolás során milyen terveket követ a narrátor, illetve a diákok? Kinek, mi a célja azzal, ahogy látja és leírja a helyzetet? Kinek, milyen jutalma származik, mit nyer abból, ahogy megragadja, bemutatja a valóságot?

Az elbeszélő, illetve a diákoknak miért van szükségük arra, hogy gúnyt űzzenek a tanárból, mit nyerhetnek és mit veszhetnek Novák Antal lekicsinyítő ábrázolása révén?

Milyen általánosítható törvényszerűség fogalmazható meg az eddigiek alapján?

Megfeleltetés

Látta már a világot (esetleg egy konkrét személyt) úgy, mint az elbeszélő? Mesélje el!

Látta már a világot (esetleg egy konkrét személyt) úgy, mint a diákok? Mesélje el úgy, hogy az valóban vicces legyen!

Viszonyultak már Önhöz úgy, mint az elbeszélő Novákhoz? Hogy érezte magát? Mit tett, hogy került ki a helyzetből?

Viszonyultak már Önhöz úgy, mint a diákok Novákhoz? Hogy érezte magát? Mit tett, hogy került ki a helyzetből?

Szorult már Novák helyzetébe? Hogy érezte magát? Mit tett, hogy került ki a helyzetből?

Hogy tudná az elbeszélő, a diákok, illetve Novák tanár úr helyzetét pozitívan újrafelrakni, újraértelmezni? Mondja el úgy a történetet, hogy most mi nevéssünk a diákokon! Hogy látnánk viccesen az elbeszélőt és így zárójelbe tennénk (megkérdőjelezhetnénk) mindazt, amit leírt (pl. az elbeszélő tegnap pupillatágításon vett részt és csak homályos foltokat látott emberek helyett..., folytassa!)

Személyre szabás

Az Ön számára milyen tanulsággal szolgál a történet és a történet mostani feldolgozása a személyes életét tekintve?

Mit változtatna eddigi életszemléletén, napi gyakorlatán?

Ha esetleg nem változtatna semmin, miért nem? Mit nyer vele? Mit veszíthet el?

ÖSSZEFOGLALÁS

A cool a XXI. század jellegzetes és sikeres designja, designterméke. Az derűterápia során és által előhívott, fenntartott cselekvés, működés, viselkedés végső soron létrehozza az információs társadalomhoz leginkább illeszkedő egyik lehetséges életstratégiát, a coolt.

FELADAT

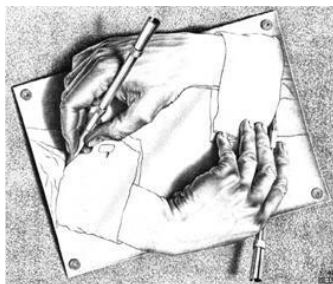
Gondolatokról és érzelmekről (mások gondolatairól és érzelmeiről) való töprengése során tett megállapításai mennyiben (és miben) hasonlítanak vagy különböznek azoktól a megállapításoktól, amiket Ön pl. a saját életéről, az életben betöltendő, sőt betöltött szerepéről gondol? (A kérdés szakszerűen így hangzik: A gondolatokról, érzelmekről szóló metadesignok hogy viszonyulnának az élete narratíváját létrehozó design metadesignjához?)

Az egymást rajzó kezek világának értelmezését a derűterápia egyik fontos mozzanatának tekintjük. Az ember jobban leírható a környezetével, az eszközeivel interakcióban lévő (egymásra ható) okos kézként, mint izolált (elszigetelt) gondolkodóként. A következő esetpélda konkrét formában megvilágítja ezeket a belátásokat.

Esetpélda

Egy kliensünk mind a magánéletében, mint pedig a munkahelyén azzal küzd, hogy bár szerinte jó tervei és ötletei vannak, de ezeket nem tudja megvalósítani. Párkapcsolatra irányuló kísérletei legtöbbször sikertelenek, és a munkahelyén sem tud szövetségeseket találni.

A derűterapeuta megmutatja neki Escher *Rajzoló kezek* (litográfia, 1948) című művét. A feladat célja annak megértése, hogy a környezetünkkel együtt tervezünk (hozunk létre új ontológiát - világot), és miközben egymást rajzolja ember és környezete, „furcsa hurkot” alkotnak. A derűterápiás beszélgetések ennek a fontos belátásnak a konkrét formában történő kibontása az Escher rajz révén.

Mintakérdések

Mi a furcsa képen?

Mit jelent az, hogy kétkezi munkás?

Mit szoktunk a kezünkkel csinálni?

Gondolkodnak a kezek mielőtt cselekszenek?

Mi a gondolkodó kezek, és a nem gondolkodó kezek közötti különbség?

Mi az, amit a kezek maguktól tudnak, és mi az amit „tanulniuk” kell?

Hogyan tanulnak a kezek?

Mit jelenthet az, hogy a kezek egymást rajzolják?

Milyen relációban és hierarchikus viszonyban vannak az egymást rajzoló kezek?

Mit akar kifejezni a következő állítás? „Ahogy én rajzolom a környezetemet, a környezetem úgy rajzol engem.”

DERŰS TERVEK LESBEN ÁLLNAK, CSAK RÁM VÁRNAK

„DEMCDONALDIZÁCIÓ”-STRATÉGIA

Hogyan találjunk derűt teremtő tervekre, azaz designokra? Hogy fejtsük meg és bontsuk ki a jó tervet, mint dióbelet a burkrából? Technika és praktika. Agyirtás helyett agyírást! Jó kérdések helyett okos, már-már agyas szempontokat!

Nehézségi fok *****

„Itt a világ végén csinálnánk egy nagy fotót

Jöjjön ki este hétre a nagyra

Várja önt a világ pont a végére, végére, végére, végére.”

Kispál és a Borz: *Ágy asztal, TV*

A DEMCDONALDIZÁLÓ MINT A DESIGNGONDOLKODÁS WELLNESSFÜRDŐJE

Ha nem mennek jól a dolgaink, bajban vagyunk, nehézségünk támad, igazán jól jönne egy alkalmas terv. Az alábbiakban egy olyan lehetőséget kínálunk, melynek segítségével felfedezhetjük a legkülönbözőbb agyas, vicces, sikeres, irigylésre méltó, professzionális, egyszóval remekbe szabott megoldásokat és hasznunkra fordíthatjuk őket. Nem kell mást tenni, csak a lenti módszert elsajátítani és nyitott szemekkel, fülekkel járni-kelni, vadászni a bravúros kivitelezésekre. Egy-egy frappáns mondat, fülbemászó dallam, figyelemreméltó metakommunikáció (testbeszéd, mozdulat, hanglejtés), okos gondolat csak arra vár, hogy felfejtsük, megértsük és magunkévá tegyük. Hajrá!

A demcdonaldizáció módszertan és technika, az egyik hatékony módja annak, hogy egy designgondolkodó (innovátor, tanácsadó, önmagára igényes ember) megossza hallgatólagos tudását, *know-how*-ját (szellemi termékét, tudását, ismereteit) másokkal. Akár olyanokkal is, akik térben vagy időben távol tartózkodnak tőle. A *know-how* jellegzetesen amerikai kifejezés, amelyet magyarra a „tudni hogyan”-ként fordíthatunk szó szerint, de jelentését plasztikusabban visszaadja a „fortély” szó. A „tudni hogyan” szemben a „tudni mit-tel” (azaz az elméleti tudással) olyan gyakorlati tudás, mely csak részben adható át explicit (egyszerűen kifejezhető)

módon, pl. használati utasítások formájában. A demcdonaldizáló személy *know-how*-val bíró, fortélyos tervező, aki az ontológiai határokat (legkülönbözőbb világlátások határait feszegető, azokon könnyedén átlépő) megsértő designgondolkodása (tervezői gondolkodása) révén alkotja meg problémamegoldó mechanizmusát, amelynek megértésére és használatára csak a designszemlélet iránt fogékonyra tett, leleményes felfedezők képesek. A demcdonaldizáló során az innovátor (designgondolkodó) *know-how*-ja és a hallgató, megfigyelő, tanuló *know-how*-ja találkozik a tervezői szemlélet boncasztalán. Ez hasonlít minden olyan emberi kommunikációra, melyben egyszerre van jelen a kockafejű szisztematikusság és a fortélyos spontaneitás: vagyis az élet minősége, a lifelong learning (élethosszig tartó tanulás) iránt elkötelezett designgondolkodás.

A téma megértését segítő gyakorlati kérdések

Önnek milyen jól működő know-how-ai, fortélyai, egyedi praktikái vannak?

Melyik megy Önnek jobban: a kockafejű szisztematikusság vagy a fortélyos spontaneitás?

Ha azt mondják Önnek, hogy legyen spontán, hogyan reagál: lemerevedik vagy spontán lesz? (Vigyázzon, ez becsapós, valódi agyas kérdés!)

A következő történetet, mint a derűt hozó terv (design) forrását fogjuk feltárni, kibontani, így azonosítjuk a szöveg mögött megbúvó stratégiai üzenete(ke)t. A jó tervek ugyanis élni segítenek. Bárhol, bármikor használható vészjelzők, iránymutatók, barátaink és útitársaink is egyben.

Tíz év tanulóidő után Tenno elérte a Zen tanítói rangot. Egy esős napon elment meglátogatni a híres mestert, Nan-int. Amikor megérkezett hozzá, a mester egy kérdéssel üdvözölte:

-A saruidat és az esernyődet az előcsarnokban hagyta?

-Igen – válaszolta Tenno.

A mester így folytatta:

-Mondd meg nekem, az esernyődet a cipőd bal, vagy jobb oldalán hagyta?

Tenno nem tudta a választ, és rádöbrent, hogy még nem érte el a teljes tudatosságot. Ottmaradt hát Nan-in mesternél, és az ő keze alatt tanult még tíz évig.

A derű tervét négy, jól irányzott lépésben érjük el.

I. Az első olvasat

Milyen gondolatokat ébreszt Önben a történet? Ne próbáljon amatőr zen-szakértővé válni! Segítse a közös munkánkat a következő kérdések megválaszolásával! A fejezet elolvasása és megértése után ismét térjen vissza a kérdésekhez és újra próbáljon megfelelni rájuk! Miben változott a véleménye, hogyan, mennyivel ért, tud most sokkal többet önmagáról és a világról?

Megértést segítő gyakorlati kérdések

A példabeszéd kapcsán egyetért azzal, hogy sokkal jobban kéne kontrollálni a dolgainkat, fegyelmesebben kellene helyt állnunk a mindennapi kihívások közepette? Ha igen miért, ha nem, miért nem?

Az Ön számára milyen haszna van a fenti, tanító történetnek (pl. memóriafejlesztésre hívja fel a figyelmet, rendszeretetre nevel, stb.)?

Miután elgondolkodott a szöveg értelmén (példamutató rendérzék, alázat, koncentráció vagy bármi egyéb), önmagára nézve levont hasznos következtetéseket, olyasmiket, amit már holnaptól bevezet és alkalmaz, esetleg a gyerekeinek, hozzátartozóinak, környezetében élőknek is átad? Mik ezek pontosan?

Az első olvasat csapdájában

Meglehetősen félrevezetőek a vitaindító kérdéseink. A koan (kissé faramuci, zen, tanító történet) értelme sosem az elhamarkodott, első olvasatában rejlik. Azt is mondhatnánk, aki megelégszik az automatikusan előhívott, felszínes válaszokkal, gondolati sablonokból máris csapdát hozott létre önmaga (és mások!) számára. Ebben a gyors értelmezésben ugyanis saját kliséinket (sztereotípiáinkat) láthatjuk viszont, új megfontolásokat, rácsodálkozásokat, felismeréseket sosem. A koanok a vallástalan emberek számára a mindennapi tisztálkodási program részei, a meg-megújulást segítő mentális wellness.

Akiknek a gondolkodását sztereotípiák (sémák) irányítják, erősen ragaszkodnak a kedvenc sormintáikhoz, megszokott megoldásaikhoz. Az ilyen emberek nem igen engednek el a korábbi, bevált rutinjaikat, alig-alig vesznek észre az új lehetőségeket. Pedig a klisék és sablonok közé szorult élet zsákutcákkal teli és azokból való kilábalás paradox módon (önellentmondóan) rögtönzéseket igényel. Azt hisszük, hogy a szokásokkal könnyebben megússzuk az életet, biztonságosabban vesszük a kanyarokat, a hatalmas igazságok, ideológiákká merevedett életbölcösségek

épségben megőriznek bennünket a XXI. századi, nagy sebességű (élet)pályán. Pedig pontosan ezek a mechanizálódott viselkedések kényszerítik az erre felkészületlen (élet)vezetőt újításra. (Újítson, aki nem tud! Ez egy igazi lehetetlen és kielégíthetetlen paradoxon, „kettős kötés”). Amennyiben a megtorpanásokból, kisebb-nagyobb válsághelyzetekből nem kínálkozik gyorsan egy bevált recept, elveszetteknek érzik magukat. Ha viszont mások új, esetleg még nem tesztelt megoldásokat kínálnának, gyanakvóvá és távolságtartóvá válnak. (Ezen a ponton megértjük, nem tanácsot, konkrét megoldást kell adni a segítséget kérőknek, elakadásban lévőknek, hanem esztétikai élményt nyújtó, motiváló és energetizáló tervet. Design az élet!)

Bár sokan előemésztett ételt (szürke, transzparens, jellegtelen, unalomig előragott módszereket, érzelmi és magatartásmintákat, örökérvényű, álmegvilágosult eszméket) szereznek be és könnyedén nyelnek le (milyen jó is az előemésztett!), de öklendeniük kell. Nem friss az étel. Elmennek az orvoshoz (barátnőhöz, szomszédhoz, coach-hoz, mediátorhoz, pszichológushoz, tanárokhoz, trénerkehez, ha szerencsájuk van, a lélek mérnökeihez), hogy egy másik előemésztett dolgot kérjenek. Ez így megy, míg elfogy a lelkesedésük és a pénzük. Az élet esetleg megkönyörül és eléjük dob egy-egy ünnepet, ahol végre megpihennek, elhihetik, hogy (majdnem) minden rendben. Egészen pontosan így járt a példázatbeli mesterünk is. Betért egy kolostorba, jól kiképezték (egyenesen mesternek), aztán elegendő volt egyetlen kérdés, hogy lelepleződjenek a sarlatánok, valamennyiünk körül ott ólálkodó klisémesterek.

Mi is a helyzet tanítás címén előregyártott panelekkel kereskedőkkel: a (rossz) tanítókkal, tanárokkal, pszichológusokkal és egyéb felkent tanácsadókkal (a történetben Tannot eredetileg oktató és kinevező előljáróval)? Intellektuális merényletet követnek el. Ők okozzák, hogy csalódunk a tudományban, a művészetekben és a vallásban (Tenno esetében ez lenne a zen-buddhizmusból való teljes kiábrándulás). Ugyanezek az emberek forgatják a szemüket: nahát, virulnak a kóklerek, mi viszont nem kellünk senkinek! Ki itt a kókler, emberek? (Tanno, az álmester? Az álmestert képező mester? A tanulás nélkül mesterként magára mutató álszakember?)

Lássuk be, a koan nem arról szól, hogy miképpen fordítsuk a tekintetünket egyik pillanatról a másikra a legfölszegebb dolgok irányába, ezzel hogyan nyomorítsuk meg magunkat és a környezetünket. Arra sem alkalmas, hogy a rend, fegyelem, önmagunkon tett erőszak hasznosságára hívja fel a figyelmünket. Erre elég leckét ad mind a mai napig a hagyományos, ipari társadalmi alapokon nyugvó iskolarendszerünk. Ne csodálkozzunk és ne sajnáljuk, hogy szegényebbek lettünk a bevezető mintakérdésekre hajazó (ál)következtetésekkel! Azt hittük, hogy valami okosat gondoltunk, pedig csak a belénk vert gondolatok gondoltatták ki saját magukat. Nem mi gondolkodtunk, hanem az örökölt gondolatok megszületésének segédeszközei voltunk.

*A DERŰ HETEDIK SZABÁLYA: NEM VAGYOK A TERVEK
PROPAGANDAESZKÖZE!*

Életünk során számos, ilyen-olyan, működésképtelen bár, de szívünknek kedves, vagy éppen hasznos, de csöppet sem kellemes, akár haszontalan, ám nagyon is élvezetes, szerencsés esetben egyszerre megalapozott, okos, megbízható és motiváló tervvel fertőzödünk meg. Egyeseket világrajöttünkkel hozzuk (nevezzük evolúciós terveknek), másokat a szüleinktől, tanárainktól sajátítjuk el és gyerekként (sajnos gyakran felnőttként is) elfelejtünk rákérdezni az alkalmasságukra vagy nyilvánvaló kudarc esetén elvetni őket. Az iskola, a tudomány, a művészetek, a politikai élet és minden, de minden a környezetünkben tervekkel bombáz bennünket. Túlzás nélkül ezek élnek helyettünk az életünket, a háttérben megverekszenek egymással és a győztes előre tolakszik a szóvivői pozícióba. Meglehet, mi csak mikrofonként kihangosítjuk és harsogjuk a kötelező szöveget. Nem, mától nem leszünk a tervek propagandaeszközei! Bármikor, amikor magabiztosan bemondjuk a „frankót”, erőszakosan kardoskodunk az igazunk mellett, nem felejtünk halkán és csendben rákérdezni: Te jó Isten, biztos ez? Mi támasztja alá? Honnan veszem?

Ellenőrizze a kérdések segítségével, hogy együtt haladunk-e!

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Mit gondol róla, Ön azonnal felismerte a koan valódi üzenetét, a mögötte rejlő paradox tervet (vagy éppen ellenkezőleg: a fent feltett kérdésekre csipőből tudta a választ, netán még mindig ragaszkodik hozzájuk)?

Mit jelenthet az a hihetetlen jelentőségű figyelmeztetés és intelem, hogy aki azt hiszi, azonnal érti, az biztosan nem érti a koan(ok) tényleges üzenetét?

II. Percepció (Mi az, ami közvetlenül, mindenféle gondolkodás nélkül megragadható a történetből? Mi az, amit észlelünk: látunk, hallunk, ízlelünk, tapintunk, megszagolunk?)

Szigorúan tilos kérdések és gondolatok: Tetszett (a fenti történet)? Mit gondol, az Ön helyzetére nézve milyen üzenete lehet (ennek a koannak)? Fogjuk vissza a lovainkat! Ne szaladjunk előre! Emlékezzünk a derűszabályokra!

Kizárólag az észlelhető eseményekre, dolgokra szabad ebben a szakaszban összpontosítani és rákérdezni. Kognitív Columboként vadásszunk a szokatlan megfigyeléseinkre és válaszainkra (ezt hívjuk a coolhunting folyamatnak). A kérdéseink gyors egymásutánban, nagy számban érkezzenek! A kérdések mennyiségét csak úgy lehet csökkenteni, ha „jó”, izgalmas, váratlan, megvilágító erejű, új perspektívát (távlatokat) nyitó, „erotikus” kérdéseket tudunk feltenni (az „erotan” szó ógörögül azt jelenti, hogy kérdezni):

Kik a történet szereplői, írja le őket? Hol tartózkodnak? Milyen lehet ez a hely?

Mennyi ideig tanult Tenno, mielőtt megjelent a mesternél? Milyen rangot ért el a tanulás eredményeként? Mit tanult, hol, meddig és kitől? Ki vizsgáztatta és ki minősítette mesterré?

Mióta utazik, mekkora távolságot tett meg? Mit tudunk meg arról a napról, mikor meglátogatta a mestert?

Honnan ismerte Tenno a mestert, hogy, hogyan, mikor vette fel vele a kapcsolatot? Mit tudunk meg a történetben a vendéglátóról? Ő maga mit tanult, hol, meddig és kitől? Ki vizsgáztatta és ki minősítette mesterré?

Hogy hívták a tanítványt, hogyan a mestert?

Mit kérdezett legelőször a mester a tanítványtól? Aznap vajon esett az eső?

Mit válaszolt a tanítvány? (Értelmezés nélkül elevenítse fel, ha lehet, szó szerint idézze vagy olvassa újra!)

Mit kérdezett másodszor a mester? (Értelmezés nélkül elevenítse fel, ha lehet, szó szerint idézze vagy olvassa újra!)

Hogyan reagált a tanítvány?

Hogyan reagált újdonsült tanítványára a mester? Mennyi ideig tanult még a tanítvány a mesternél?

El tudná játszani felváltva alakítva a mestert és a tanítványt, hogy miként alakultak az események attól a pillanattól, amikor Tenno megérkezett, addig a pontig, amíg úgy döntött, hogy marad még tíz évig?

Kik a szereplők? Honnan tudjuk, hogy nem csak pl. színészek?

Honnan tudjuk, hogy a szereplők azok, akik, miből látszik? Mindenki az, aminek látszik?

Hol vannak éppen, amikor ez a párbeszéd zajlik köztük? Miért éppen itt játszódik a történet? A helyszín- és szereplőválasztás mit ad a történethez?

Hol helyezkednek el, ülnek vagy állnak? Miért pont ezt a pozíciót (helyzetet) vették fel?

Mit viselnek? Ennek mi a jelentősége a történet szempontjából?

Milyen napszak van? Mi lenne, ha nem ekkor érkezett volna a vendég, hanem...?

Mi van körülöttük, le tudná írni a helyszínt? Ön hova tenné a helyszínt, ha Ön lenne a rendező vagy a történet kitalálója? Miért éppen így döntött?

Kik vannak még jelen? Mi volt a szerepük? Mit érezhettek? Kinek drukkoltak és miért?

Vissza tudná idézni az esemény pontos menetét? - Honnan tudjuk, hogy így történt? Ha Ön egy világhírű hollywoodi rendező volna, hogy csinálna ebből egy sikerfilmet, mit emelne ki, mit venne el, mit alakítana át és miért?

Mik lehetnek az esemény mérföldkövei, kitüntetett állomásai? Apró filmkockaként fel tudná idézni, hogy alakultak az események attól a pillanattól, amikor Tenno megérkezett, addig a pontig, amíg a mester feltette a kérdését? Észrevett bármiféle furcsaságot? Miért érzi furcsának vagy miért nem? Mi volt a történet kitalálójának szándéka ezzel?

Hány kérdésre válaszolta Ön azt, hogy fogalmam sincs? Miért hagyta annyiban a dolgot? Mennyire tudott csípőből tüzelni és azonnal kimerítően megfelelni? Mi következhet az előzőből és mi az utóbbi helyzetből?

Elgondolkodtató, hogy a néhány mondatos szöveget, ki, milyen módon és mértékben képes kiegészíteni a tapasztalata, fantáziája és kreativitása segítségével. Fontos információt hordoz az is, ki, miképpen birkózik meg az információhiánnyal. Nem melleleg roppant furcsa, olykor egyenesen félelmetes, ahogyan egyesek kész tényként kezelik a saját elképzeléseiket, feltételezéseiket és a legcsekélyebb elbizonytalanodás nélkül, bátran építenek rájuk konkrét terveket, mondjuk ki, nem ritkán óriási félreértéseket.

A DERŰ NYOLCADIK SZABÁLYA: ÁLMODJUNK NYITOTT SZEMEKKEL!

Tanuljunk megküzdeni az információhiánnyal, a bizonytalannal! Bátran álmodjunk! Nagyokat. Eddzük magunkat, kifejezetten erősítsük ebbéli a képességünket! Ne csak azt a világot rendezzük és lakjuk be tartalommal, amit odavetett az élet! Alkossuk meg a saját lehetőségeink terét! Tudjuk, megdöbbentő, de az se baj, ha a vonzó vízióknak és „csábító ajánlatoknak” jelenleg a világon semmi valóságalapja sincsen. Arról azonban ne felejtsük meg, hogy minden vágy, álom, szép remény annyit ér, amennyit megvalósítunk, megvalósíthatunk belőle. Az üres képzelgés helyett álmodjunk a valóságra, realitásra, az adott helyzetre nyitott szemekkel!

III. Kogníció (Mik a szereplők indítékai, mit, miért csináltak, mi, miért történt úgy, ahogy?)

A kogníció szakaszában a percepció (észlelés) állomásnál azonosított jellegzetességek, apró vagy éppen nagyon is szembetűnő momentumok mögött meghúzódó indítékokra vagyunk kíváncsiak és kérdezzük rájuk közvetlenül. Igyekezzen Ön is jó részletesen megválaszolni a következő kérdéseket! Próbáljon elrugaszkodni az első olvasatban adott válaszaitól, sőt legyen kifejezett célja, hogy a gondolati sémáit rögzítő korábbi válaszait zárójelbe tegye! Pezseljen a szellemi wellnessfürdő!

Mi volt a szándéka, Tenno-nak mikor megjelent a mesternél? Vajon mire (pl. milyen kérdésekre) számított? Mi különbözteti meg az általa feltételezett helyzetet egy baráti látogatástól, egy orvosi vizittől, egy rendőr nekünk szegezett kérdéseitől, amikor rajta kap, hogy piros jelzésnél szaladtunk át az úttesten?

Mi lehetett valójában a mester szándéka a vendégével? (A zen mester egy csapdaállító gonosztevő? Egy naiv fecsegő? Normatív gondolkodást és viselkedést oktató, OKJ-s gyorstalpalót végzett néptanító?)

Vajon mi volt a mester szándéka az első kérdésével (A sarudat és az

esernyődet az előcsarnokban hagyta)? Ez a kérdés mennyire tűnik vizsgakérdésnek? A tanítvány vizsgakérdésnek tekintette-e vagy sem?

Vajon mi volt a mester szándéka a második kérdéssel (Mondd meg nekem: az esernyődet a cipőd bal, vagy jobb oldalán hagyta)?

Mikor Tenno szembesült azzal, hogy nem tudja a választ, hogyan jutott arra a következtetésre, hogy „még nem érte el a teljes tudatosságot”? Miből következethetett erre?

Vajon miért döntött úgy, hogy még tíz évet tanul Nan-in mesternél? (Nem várta őt odahaza senki, nem maradt máshol egyéb kötelezettsége)

Miért nem hagyta inkább faképnél a mestert, aki ostoba kérdéseivel zaklatja? Miért rendelődött alá a mester által felkínált helyzetnek? Mit nyert belőle?

Képzeld el egy hasonló szituációt, amikor Tenno módjára egy váratlan helyzettel találkozol, ismeretlen szempontokat kap, megoldhatatlannak tűnő kérdéseket dob Ön elé az élet! Bátran szembenéz vele? Sértettség, hözöngés, a másik hibáztatása nélkül beleáll? Meghossa azt a döntést, hogy tanulnia kell és tesz is érte lépéseket? Mondjon erre példákat (hányat tud felsorolni)?

Lehet-e úgy tanulni az Élet Iskolájában, ha alapvetően meg vagyunk győződve a saját tévedhetetlenségünkről? Ha megalapozottság nélkül elhisszük és követjük a gondolati

paneljeinket? Ha alig-alig kérdezzük rá a biztosnak tartott dolgainkra? De ugyanez felvethető akkor is, amikor sorvezetők nélkül elvesztem lézengünk, készre szabott válaszokra ácsingózunk, megszoktuk, hogy előre gyártott, mindenkinek, így senkinek nem elég jó magyarázatokkal vagy házilag barkácsolt, hevenyészett, de udvariasságból és önvédelemből finomnak hazudott kognitív receptekkel (gondolati programokkal) megkínálnak és megettetnek minket.

Mi különbözteti meg Tenno mestert egy örülttől? Honnan tudjuk, hogy megfejtésre érdemes a rejtvénye és nem egy üres bullshit (kamu, nagyotmondás) az egész? Megtörténhet, hogy Ön túl sok erőt, időt, figyelmet szán az értelmetlenekre?

A DERŰ KILENCEDIK SZABÁLYA: NEM MINDEN TERV, AMI ANNAK LÁTSZIK!

Tanuljunk meg csoportosítani a terveket! Még akkor is kuka egy terv (stratégia, üzenet, tanács, rejtvény, titok, rejtély), ha egy kedves vagy tekintélyes személyhez kötődik vagy ha már ezerszer bevált, csak most az egyszer hagyott cserben. Azt tekintjük jó tervnek (design), ami ugródeszkaül szolgál számunkra a jövőbe, hasznos, mert segít élni, megoldani és megvalósítani, amit szeretnénk (likeliest), motivál és energizál (loveliest).

A többi lerágott csont, üres szentencia (sem nem hasznos, azaz likelist, sem nem szerethető, azaz loveliest). Talán hasznos, de rettenetes, mint egész torna órán az udvaron róni a köröket (hasznos, likeliest, mert fejleszti az állóképességünket, viszont egy életre elmegy a kedvünk a mozgástól és elvész a testnevelés öröme). Lehet lelkesítő, mint horoszkópot bogarászni és elhinni az üzenetet, végtelenül, ugyanakkor felelőtlenül felszabadító és örömteli, miképpen az orvostudomány elsajátítása helyett sarlatán(ok), áltanok mellett elköteleződni (lovely, azaz összeesküvés-elméletekhez hasonló, szírénként csábító, haszontalan és (ön)gyilkos magyarázatok). Utóbbiakat borzalmasan nehéz lehet levadászni, kivégezni, mert hozzánk nőnek, rajtunk élősködnek, kedvesnek és szépnek mutatják magukat, miközben eszik az életünket, felemésztik a lehetőségeinket.

Marad tehát a kérdés: mik lehetnek a történet szerzőjének indítékai, mit akart kifejezni és átadni nekünk? Próbáljon továbbra is minél több kérdésre érdemi választ adni!

Hol fedezett fel a történetben paradox logikára (önellentmondásra) utaló jeleket? (Pl. Azt várjuk a zen mestertől, hogy egy háziasszony udvariassági sablonjaival mondja fel a leckét, azaz jobb híján mondjuk shoppingolni hívja a vendégét?)

Néhány, előképzettséget igénylő, nehezebb kérdés:

Mit mond a történet a hagyományos. kétértékű, arisztotelészi logika és a paradoxonok logikájának találkozásáról?

Ki használta a történet végéig az egyik, illetve a másik logikát?

Hogyan hívja fel a szöveg a figyelmet a paradoxonok logikájának fontosságára?

Hogyan? Miért? kérdésekkel a logikai térben: Jöjjenek az értelmezések! Mit gondolhatott akkor a tanítvány, a mester, amikor..., mire számított akkor, amikor...? Egészítse ki a mondatokat! Legyen kíváncsi! Tegyen fel okos kérdéseket saját magának!

Egy pár furcsa, váratlan kérdés:

A mester vajon tudta, hol van a saját ernyője? Mi ebben az önellentmondás? Fontos ez a kérdés? Ha fontos, miért, ha nem fontos, miért nem?

Hogyan folytatta volna a mester, ha aznap nem esik az eső vagy Tenno azt állítja, sem cipőt, sem ernyőt nem hozott magával? Hogy alakulna a kettejük párbeszéde, ha valamilyen okból Tenno történetesen világosan emlékezne arra, hogy rendezte el a magával hozott tárgyakat az előcsarnokban?

A kogníció elképzelhetetlen anélkül, hogy fel ne ajánlanánk minőségi elemzési szempontokat annak érdekében, hogy valódi, új belátásaink születhessenek. Ha nincsenek új megfontolásaink, egyre csak körbe-körbe járunk és ismételtetjük azt, amit már eddig is tudtunk. Mutatunk egy egyszerű példát. A pozitív pszichológia mentén így határozhatjuk meg a boldog embert: enyhén múltpozitív (nem panaszkodik, a múltbeli emlékeiből azokat menti át, amik alkalomadtán erőt adnak számára), enyhén jelenhedonista (elsősorban erőforrásokat halmoz fel, nem emészti el a jövőjét a jelenben, nem dözsöl), enyhén jövőorientált (nem emészti magát a jövőn, nem vagy nemcsak a jövőbeli tervekkel és azok megvalósításával foglalkozik egyfolytában).

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Ön mit gondol erről, a mester miért pont egy korábbi epizódra kérdezett rá? Tényleg elmondhatjuk-e egy zen mesterről, hogy nem elég múltpozitív? A zen mesterekről, akiknek nem létezik múlt és jövő, akik megtanultak a legteljesebben a jelenben élni?

Miért akarta, hogy Tenno a legrészletesebben emlékezzen vissza egy múltbeli (egyébként teljesen lényegtelen, sőt felesleges és a zen mestert csöppet sem érdeklő) eseményre? Akarta-e egyáltalán?

Ki múltban él, abban vész el!

Tenno a (közel)múltban elért érdemeire támaszkodva, magabiztos mesterként kereste fel a szellemi társát. Ha számított, s ha nem egy vizsgahelyzetre, megállapíthatjuk, hogy nem készült fel rá. A mester kérdésére ugyanis nem volt válasza. A mester nem az iránt kíváncsiskodott, hogy az ernyő pontosan hol helyezkedik el a térben (mi szüksége lett volna effajta haszontalanságra?), hanem, hogy van-e a tanítványnak (a

paradoxonok logikájába, egyben a zen filozófiájához, látásmódjához, életviszonyulásához illeszkedő) válasza.

Aki kérdez, az a mester (vagyis Nan-in), aki válaszol, a jövevény pedig a diák, akit a mester most lefeleltet. Vajon, az életben így csináljuk? Valódi mesterként nyitottan fordulunk a körülöttünk állókhoz? Semmiféle vágyat sem érzünk annak kinyilatkoztatására és bizonygatására, kik vagyunk, honnan jövünk, mik a céljaink? Mi kérdezzünk vagy inkább az észet osztjuk? Mesterek vagyunk (ahogy hisszük), különben mi másért vennénk a bátorságot, hogy állandóan tanítsunk és fertőzünk a legkülönbébbben torz olvasatainkkal? Figyeljük csak meg az egy hét alatt lebonyolított találkozóink lehangoló statisztikáját! Hány kijelentő mondatra hány kérdő mondat jutott a társas interakcióink, beszélgetéseink során? Mennyien agitálnak, milyen sokan erőszakolják ránk a szempontjaikat és a gondolataikat ahelyett, hogy kérdeznének és kíváncsiak volnának arra, hogy mások hogyan vélekednek, hogy mit tanulhatnának a környezetük sokszínű szempontjaiból és megfontolásaiból? Mekkora tömeg képzeli magát mesternek! Tanoncok folytatnak agitációs propagandát egymás ellenében.

Azzal, hogy Tenno semmiféle frappáns kérdést nem hozott, eleve felkínálta saját maga számára a tanuló pozícióját. Ki engedheti meg, hogy egy profi magabiztosságával, lazán várja a hozzá intézett kérdéseket? Ki engedheti meg, hogy a szóért folyó öldöklő küzdelemben a közlő, a kinyilatkoztató pozícióját bitorolja? Ehhez kéne némi muníció: felkészültség, tudás, minőség. Akinek van, az hátra tud dőlni. Akinek nincs, az meg az agyirtás címzetes mestere.

Ha a diák megfelel a neki címzett kérdésre, akkor ő egy diák. Csak éppen okos diák. Ha elutasítja a kérdést (mondjuk Tenno, leleplezné, hogy a találkozó baráti vagy szakmai látogatás helyett valójában vizsga), akkor is diák marad, mert a tanár paradigmájába (a tanár által felállított történetbe, annak szabályai közé és kiosztott szerepébe) ragad. Ha visszautasítaná a Nan-in mint tanár kérdését, akkor ő lenne a renitens, lázadó vagy ostoba diák. A meg- és ilyen formán kikérdezett személy csak akkor lehetne mester, ha képesnek mutatkozna a válasza révén új státuszt, új előnyökkel járó helyzetet nyitni. Hogy miképpen kell ezt csinálni, álljon itt egy kiváló példa, egy újabb koan (ami önmagában szintén további megfejtésre érdemes):

Miután megnyert sok íjászversenyt, a kérkedő ifjú bajnok kihívott egy Zen-mestert, aki az íjászat terén szerzett tudásáról volt híres. A fiatal ember bemutatta figyelemre méltó technikáját, amikor egy messzi céltábla közepét elsőre telibe találta, és második lövésével kettéhasította az első nyílvevesszőt.

Nos, megnézem azt, hogy ezt utánam tudod-e csinálni! – mondta az öreg mesternek.

A mester nem ajzotta fel az íjat, hanem megkérte a fiatal íjászt, menjen el vele a hegyekbe. Kíváncsi volt a bajnok, követte hát a mestert a hegyekbe, mígnem egy

tátongó szakadékhöz értek, melyet egy vékony és meglehetősen rozoga függőhíd ívelt át.

A mester nyugodtan rálépett az ingatag, veszélyes hídra, és bement egyenesen a közepére. Felajzotta az íját, célba vett egy távoli fát, és elsőre eltalálta.

Te következel – mondta, és elegánsan visszasétált a biztonságos földre. A fiatalember lebámult a mélységbe, és nem tudta rávenni magát, hogy rálépjen a hídra, így nem tudta célba venni a fát.

Neked nagy tapasztalatod van az íjászatban – mondta a mester, érzékelve kihívója kínos helyzetét –, de kicsi a tapasztalatod saját elmédben, mely elvétette a lövést.

Most láthattuk, hogy nem lehetetlen megfelelni paradoxonok okozta kihívásoknak (azaz van valódi megoldás). Az a mester (pl. mester coach, mester mediátor, jó pszichológus, tehetséges tanító, tanár, tréner, innovátor, designgondolkodó, derűs ember), aki képes erre. Aki nem tudja a módszert, ne titkolja, tanulja meg! Mindaddig, míg lefelel és felesel, replikázik, észt oszt, visszaböfögteti a leckét az iskolában (vagy az Élet Iskolájában), bárhogy is tagadja, csak kisinas. Ennek minden feszültségével és frusztrációjával.

Azért is nehéz egyébként a mester által felállított csapdára reflektálni (észrevenni és helyesen megfelelni), mert a vizsga egy ártatlan helyzetbe van ágyazva, egy üdvözlő szöveg részeként hangzik el. Meglehet, hogy mindennap és minden interakciónkban vizsgázunk. Azonnal kiállítjuk magunkról a bizonyítványt.

Aki mester, nem beszél, de nem is kérdez feleslegesen. Aki mester akar lenni, maga is kövesse ezt a viselkedésmintázatot, egyéb esetben csak egy fecsegő tanonc. Vajon a látogató miért feltételezte a tanáráról, hogy az fecseg? Tudnia kellett volna, hogy ez a helyzet nem a felszínes beszélgetésről szól. Nem tudta, tehát nem mester. Weöres Sándor így ír erről: "Ki, minek gondol, az vagyok annak". Vajon képes-e felismerni a mestert és értékelni egy tanítvány? Feltétlenül csak korlátozott értelemben. Kizárólag egy mester ismeri fel egy másik mester valódi erejét, értékét, tudását és kompetenciáit. A tanuló nincs abban a pozícióban, hogy ezt teljes körűen felmérje, mert nincs meg az ehhez szükséges tudása (egyenrangú kompetenciái).

„Neked nagy tapasztalatod van az íjászatban – mondta a mester, érzékelve kihívója kínos helyzetét –, de kicsi a tapasztalatod saját elmédben, mely elvétette a lövést.”

Ebben az új történetben mit jelképez a híd?

Mit akart azzal kifejezni a mester, hogy kihívója kiváló íjász, de saját elméjét nem ismeri eléggé?

Mit jelent az, hogy a kérkedő tanítvány elméje „elvétette a lövést”?

Mit kellene tennie, hogy ne vétse el?

Hogyan fejleszthető az elme mint új, hogy a szándék mint nyíl eltalálja a dolgokat, pontosan ragadja meg a valóságot?

A két mester ravasz tette miért tekinthető a paradoxonok logikáját használó módszernek?

Miért kell időnként paradoxonokhoz (szándékos önellentmondásokhoz) folyamodnunk (hogy telibe találjuk a dolgokat)?

Mikor nem működnek a megszokott gondolkodási panelek, vagyis az arisztotelészi kétértékű logika? A két történet alapján mikor válik elkerülhetetlenné a paradoxonok használata?

A paradox technika egyik speciális, és nagyon hatásosan működő alosete az, amikor a forrástartomány maga is paradoxon. A zen-buddhizmusban használt paradox technikák egyik sajátos eszköze a koan. A koan egyik interpretáció szerint „nyilvános dokumentum”.

Ön szerint mit jelent a „dokumentum” szó? Miért fontos dokumentálni a dolgokat? Mi a különbség a nyilvános és a nem nyilvános dokumentumok között? Önt érdekli a dokumentumfilmek? Ha igen miért, ha nem, miért nem?

A koan mint „nyilvános dokumentum” látszólagos érthetlensége ellenére, mindenki számára könnyen érthető lenne, ha gondolkodásunkat nem torzítaná el a társadalom, amely nem csupán fikciókkal fertőzi meg a tudatunkat, hanem megakadályozza, hogy a ránk erőszakolt fogalmi börtönből kitörve, közvetlen kapcsolatba kerüljünk a valósággal, amikor arra szükség mutatkozik. Gondolkodásunk mindaddig jól működik az arisztotelészi logika terébe, ameddig nem érkezünk el a paradoxonok logikájával leírható ontológiai határig („Légy spontán!”, „Légy most rögtön más ember, mint aki vagy”!), „Legyen kedved olyan dologhoz, amihez nincs!”, „Lásd úgy a dolgokat, ahogy elvárom tőled!”.

Találkozott már hasonló paradoxonokkal a mindennapi életben? Kapott vagy adott már életében olyan egymásnak ellentmondó parancsokat, amelyek teljesíthetetlenek voltak?

Arisztotelész kimondja, hogy A az A, elfogadja az ellentmondás törvényét (A nem nem-A), és a harmadik kizárásának az elvét (A nem lehet A és nem-A). Az arisztotelészi logika nagyszerűen működik mindaddig, amíg nem lépünk túl kompetenciáján, a paradoxonok világába. A koan a paradoxonok logikai terében nagyszerű eszköz, de nem helyettesíti az arisztotelészi logikát, csupán kiegészíti azt. Sajátossága, hogy nem zárja ki annak lehetőségét, hogy A és nem-A egyszerre igaz legyen. Nézzünk néhány konkrét példát! „Gyalogolj, miközben szamaragolsz!”, „Beszélj, de a nyelvedet, ne használd!”, „Játssz hűrtalan lanton!” A koan célja, hogy a „nyitott dokumentum” olvasója megértse a benne foglaltakat, azaz olyan produktívá váljon, amely révén kitörve szubjektivitása börtönéből, a legmagasabb

fokú objektivitás állapotába kerül, azaz ráébred valódi, reális helyzetére. A végcél a valóság nem absztrakt, nem intellektuális hanem, torzítatlan, közvetlen észlelése, amikor erre szükség mutatkozik.

Ön szerint hogyan kell azt érteni, hogy a koan az objektív valóságra nyíló kapu? Mire jó nekünk, ha a világot a megszokott fogalmainkból kitörve értelmezhetjük? Az önismerethez Ön szerint miért van szükség paradoxonokra?

A koan olyan nehézség elé állítja a hallgatóját, amelyet nem tud megoldani az arisztotelészi logika révén, csupán a paradoxonak elfogadása esetében van esélye, hogy megfejtse a koant mint „nyitott dokumentumot”. Az arisztotelészi logika terében tanárok tanítanak, a zen-buddhista paradoxonok világában: mesterek.

Vajon mi lehet a különbség a fenti értelemben a tanár és a mester között? Mire tanít az egyik, mire a másik? Mikor van szükségünk tanárookra és mikor mesterekre? A nyugati kultúrában miért van szükség tanárookra és mesterekre egyaránt?

A zen-mester paradox módon viszonyul a tanításhoz: a mester nem keres magának tanítványt, nem akar senkit megtanítani semmire. A tanítvány maga dönti el, hogy akar-e tanulni tőle vagy sem. A mester „semmit nem akar szavakkal magyarázni, semmit sem akar (...) tantételként kinyilatkoztatni. Harminc botütés annak, aki állít, harminc botütés annak, aki tagad. Ne maradj csöndben, de ne is légy beszédes!” Az utolsó két állítás paradoxonokat tartalmaz, a legszélsőségesebb egymásnak ellentmondó parancs, hogy ne beszéljen a tanítvány, de ne is legyen csöndben.

Ön szerint mit akar azzal kifejezni a mester, hogy a tanítvány ne állítson és ne tagadjon, illetve ne beszéljen, de ne is maradjon csöndben, különben megbünteti? Hogyan teremt paradox helyzeteket egy mester? Ön került már olyan helyzetbe, mint a fenti tanítvány? Hogyan fogna hozzá a munkahelyén vagy a családban, hogy paradox technikákat használó mesterként változtasson a környezetén?

Mit jelent ön szerint, hogy a mester csupán a bábá vagy a hegyivezető szerepét vállalja el?

Az ókori görög filozófus, Szókratész is úgy emlegeti magát mint „bábáskodó filozófust”? Vajon mit segít megszülni a bábáskodó mester?

Ön szerint mit jelent, hogy a bölcsélet nem más, „mint a szépségben való nemzés és szülés vágya”? Hogyan értelmezné a „megtermékenyítő gondolatok” kifejezést? Milyen gyakran szoktak „megtermékenyítő gondolatai” lenni? Mit kezd „mások jó gondolataival”? Szokott bábáskodni mások gondolatainak születésekor? Melyik megy jobban önnek: az ötletelés, azaz megtermékenyítő gondolatok kiötlése, a gondolatok megszülése, esetleg mások gondolatai körüli bábáskodás? Vajon miért fontos Szókratész számára, hogy mindez a szépségben történjen? Milyen szerep van az ön életében a szépségnek? Hogyan függ össze a szépség és az értékes gondolat az ön életében?

A zen-mester paradox módon szereti a tanítványait: „szeretetében realizmus és érettség nyilvánul meg. Mindet megtesz tanítványaiért, de tudja, hogy helyette nem oldhat meg semmit, nem élhet helyette és nem tűzheti ki és nem érheti el tanítványai céljait. Ehhez nagyon hasonló az ókori görög filozófus, Szókratész ironikus attitűdje is: „Csak azt tudom, hogy nem tudok semmit”. A görög filozófus vagy a zen-mester azért bölcs, mert mindketten belátják tudásuk korlátozott voltát, szemben a tanítványokkal, akik nem.

Ön szerint mit jelent, hogy a zen-mester szeretete realiztikus és érett? Önnek szimpatikus ez a hozzáállás? Ha igen, miért, ha nem, miért nem? Az ön szeretete milyen? Mit jelenthet, hogy a Szókratész csak azt tudja, hogy nem tud semmit?

Sigmund Freud is úgy vélte, hogy a pszichoanalitikusnak személytelenül, kvázi-tükörként kell működnie, annak érdekében, hogy ne sérüljön az Ügyfél autonómiája.

Mi a véleménye erről az eljárásról? Működőképes lehet a mindennapi kommunikációban is? Ha igen, miért, ha nem, miért nem?

IV. Tervvisszafejtés

Megpróbálunk egy vagy több konkrét tervet azonosítani az eddigi megfontolásainkat használva ugródeszkául. Az a jogos elvárásunk, hogy a rekonstruált, tetten ért terv, egyben jól magyarázza a történet által felvetett (konkrét és általános) problémákat.

Az a jó magyarázat, amelyik a; elég egyszerű, b; pontos (pontosabban ragadja meg, írja le a jelent és pontosabb előrejelzést ad a jövőről), c; több információval lát el, d; összekapcsolja, egyesíti a látszólag nem összeillő eseményeket, e; egyszerűsít (átfogó képet biztosít).

Miért pont a fenti kérdéseket vetette fel a mester? Zen mesterként milyen egyéb frappáns kérdést tehetett volna fel?

Miért vizsgáztat (amennyiben vizsgáztat egyáltalán)?

Mit is csinálhatott volna mást a mester? Ha valakit úgy szólítunk meg, hogy mester (anyám, testvérem, ellenségem, stb.), kijelöltük számára a lehetőségeket: mester vagy, tehát taníts! És ő tanít. Mit vártunk? Ha nem akarjuk, hogy vizsgáztassanak bennünket, ne kérjük fel erre a többi, gyanútlan vagy önjelölt szerencsétlent!

Más szempontból viszont a mester nem vizsgáztat. Nincs szüksége arra, hogy folyton tanítson. A mester nem tud másként élni, csak ahogy egyébként is gondolkodik. Neki nem nehéz a paradoxonok logikájára épülő, kettős kötés (önellentmondásra épülő) helyzet kezelése, észre sem veszi. Csak a tanítvány érzékeli a vizsgát és helyezi magát tanuló állapotba azáltal, hogy képtelen levizsgázni. Ha okosan megfelelne, mester-mester párbeszédet teremtene. Egyébként ez a tanítás egyik értelme. Nem mások hoznak minket ilyen-olyan helyzetbe, hanem magunkat soroljuk be, éppen

magunknak nem tetsző pozíciókba és kategóriákba. A viselkedésünk, a tapasztalatlanságunk, a hozzá nem értésünk árul el és csal meg minden pillanatban. Ne másokat hibáztassunk a nehézségekért, hanem köszönjük meg a tanítást és maradjunk nyugodtan tanulók az arra alkalmas mestereknél.

Apropó! Ki és mitől mester? Nem lehet, hogy nem az a mester, akiről (a nem mesterek) azt állítják? Nem lehet, hogy a mesterek is tévedhetnek (pl. akik Tennot mesterré avatták)? Mi és ki legyen a mérce, az etalon? Az a mester, aki éppen ott és akkor mesterként jelenik meg, ahogy és akkor, ha megcsillantja a kompetenciáit. (Ezért szigorúan tilos nevelni, beleverni az iskolában a gyerekbe, hogy kell élni, milyen kompetenciák szükségesek az élethez, rövidtávú memóriába táplált információkat visszakérdezni és elhithetni, hogy ez a tanítás, tanulás, tudás.)

A jelen a jelen fontosságát hangsúlyozza. Jelenben élni. Nem esernyő-helyzetet keresgélni a memóriánkban. Hanem a helyzetnek megfelelni. Nem az esernyő a probléma, vagyis hogy a múltban hová is tettem, hanem a jelen, amikor nem tudok mit kezdeni a múlttal. Mennyien lehetünk így ezzel?! A jelenben érzékelt probléma okát folyton a múltban kutatni. Ez a zsákutca, Sok más mellett erre is megtanít ez a koan. Teljesen mindegy, hova tettem a múltban az esernyőt, ki a hibás az esernyő-sztoriért, ha egyébként a jelenben volna olyan tudásom, megfontolásom, képességem, készségem, amivel a felmerülő nehézséget kezelni tudnám. Minden válság valójában alkalom a tanulásra. A probléma egy lehetőség.

Nincs A-ból B-be, B-ből C-be előre megírt és felülvizsgálhatatlan, megváltozhatatlan út. Attól, hogy nem emlékszem, hova tettem az ernyőt, abból nem következik, hogy nem vagyok, nem lehetek mester. Mert, ha képes volnék a paradigmaváltásra (új történetet tudnék mondani, új szabályokkal és megújult szereplehetőségekkel), nyugodtan lehetnék mester. Nincs összefüggés. A hibás, terméketlen (jellemzően múltban kotorászó) összefüggések ugyan a jól tájékozottság látszatát keltik (pl. helyzetfelismerő képesség), egyfajta kontrollállapotra utalnak, de ez okozza a vesztünket. Azt hisszük, hogy az a feladat, hogy az arisztotelészi logika terében gondolkodjunk az ernyőről.

Ki meri a feltett kérdéseket megkérdőjelezni és zárójelbe tenni nap mint nap?

Pedig ez itt a lecke. Megeshet, hogy nem az a feladat, amit mondanak nekünk vagy ami elsőre (másodikra, harmadikra) annak látszik.

Beláthatjuk, ha nem törődünk a jelennel, lebecsüljük a jelenben adódó lehetőségeinket, az óriási fejtörést okoz majd a jövőben (ahogy a mesterjelölt is 10 évig tanulhatott a megfontolatlan akció után). Tennoról kiderülhetett volna, hogy mester, ha a problémát lehetőségnek tekinti. Ha a problémát nem megoldani akarja, hanem lehetőségként használni, szellemi fürdőt venni a mester társaságában.

A VÉGSŐ VÁLASZ A VÉGSŐ VÁLASZT KERESŐKNEK

Egy problémát megoldunk, kettő lesz belőle! Miért keressük mindennek az egyetlen megfejtését, végső megoldását? Mert nem értjük, hogy nem feltétlenül találjuk vagy nincs. Ha a tanítvány felkészül arra vonatkozóan, hova tette az ernyőt, vajon a mester nem tudna mást, meglepőt kérdezni tőle? Akkor tudunk jól felkészülni a nagy megmérettetésre, ha nem arra az egy helyzetre készülünk fel (hopp, itt is egy önellentmondás). Ha tanulunk egy mestertől, na, nem az esernyőre való összpontosítás izzadtságzagú tudományát, de nem is egy "100%-ban gyakorlatorientált" tréningen már mindenki által ismert, versenyelőnyt nem jelentő fogásokat. Ha megőrizzük a rugalmasságunkat, ha eddük magunkat valóban új, minőségi gondolatokkal és gondolatokra, ezekből származó érzelmek megélésére. Nos, akkor és csak akkor lehetünk az esernyőbámulás művészei. Semmi egyéb nem kell. És mégis, ez (a) minden.

A történet azt sugallja, Tennónak van esélye arra, hogy mesterré váljon. Aki képes a tanulói pozíciót önként felvenni (azaz a mesterét kiválasztani, a tanításnak hosszasan és elmélyülten alárendelődni), az eleve nyertes. A koan -nagyon bölcsen- egy végtelen tanulóidőre utal, de nem mondja meg az eredményét, azaz hogy Tenno később valódi mester lett-e vagy sem. Talán igen, talán nem. Lifelong learning (élethosszig tartó tanulás).

Nem szabad az életet tanuló-tanár helyzetre korlátozni! Ne tanítsunk, ne vizsgáztassunk, ne versengjünk minden pillanatban, mert az egész élet egy végtelen, ezer sebből vérző csatahelyszínné lesz! Mondjunk új, termékeny, mindenki számára lehetőséget jelentő történeteket! Erről szól a lecke. Az önteremtés a legmagasabb rendű művelet.

Nyitottan, lazán, tanulásra készen, egyszóval derűvel.

A DERŰ TIZEDIK SZABÁLYA: AGYIRTÁS HELYETT TÖBB AGYÍRÁS!

Nem bizonyított, kellő alátámasztottság nélküli szubjektív vélemények, reflektálatlan (nem ellenőrzött) tervek, ideológiák, kinyilatkoztatások helyett vonzó történetek, perspektívát jelentő élet- és helyzetolvasatokat adjunk és mondjunk! Legyünk lazák és nyitottak! Legyünk érdeklődők, legyünk kérdezők!

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Szándéka ellenére szorította már önmagát tanulói pozícióba? Mit tesz akkor, ha valaki Önt vizsgahelyzetbe kényszeríti? Különösen akkor, ha Ön az illetőt nem tekinti mesternek?

Hogy lehet a vizsgahelyzetekből kitörni a paradoxonok logikáját felhasználva?

Lehetünk-e mesterek olyan helyzetben, amikor a tanítvány nem fogad el mesterének (mondjuk, megkérdőjelezi a kompetenciánkat)? Gondoljunk az írászatban nyertes mester esetére!

Mi a paradoxonok logikájára (önellentmondásokra) épülő tervek jellegzetessége? Az eddigiek alapján hogyan foglalná össze, miért működnek, mi a hatásmechanizmusuk?

Ha használni szeretnénk ezt a remek tervet, tegyük meg most!

V. Belehelyezkedés

Helyezze bele magát a történetbe! Kimeríthetetlen értelmezések és tanulságok következnek még, melyek egyenként is sorsfordítók lehetnek az Ön életében.

Megértést segítő gyakorlati kérdések

A történet szereplőinek mely tulajdonságai vonzóak az Ön számára?

Ki lenne Ön ebben a történetben és miért?

Tudna egy személyt megnevezni a saját környezetéből, aki a másik szereplőt eljátszhatná?

Mit tudott meg magáról, a helyzetéről, lehetőségeiről ebben az új szerepben?

Helycsere: cseréljen helyet az eredetileg kiválasztott szereplővel!

Legyen Ön ebben a történetben egy másik szereplő! Ki lenne ekkor a másik fél és miért?

Hogyan változtak a lehetőségei ebben az új szerepben?

VI. Analógiák keresése

Keressünk párhuzamokat az Ön helyzete és a feltárt terv között! Maradjunk szigorúan a terv mellett, kövessük a legapróbb mozzanatokig! Válasszon egy már lezajlott konkrét eseményt, szituációt a saját életéből! Írja le, hogyan viselkedett, mit érzett ennek során! Ezután a rekonstruált, megfejtett, feltárt terv minden egyes elemét feleltessék meg az Ön viselkedésének, cselekvésének, helyzetének!

A válaszadáskor használja az eddig megtanult derűterveket!

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Milyen lehetőségeket teremt és milyen kedvenc, korábban már bevált viselkedését gátolja ez a terv?

Mit lenne a terv legfontosabb mozzanata, amit mindenképpen meg kell csinálni, végre kell hajtani?

Mit lehetne a tervből elhagyni, hogy a fenti logikának maradéktalanul megfeleljünk?

Milyen módon rögzíthetjük ezt az új cselekvési programot az Ön megszokott, eddigi viselkedésmintáihoz?

Mi lenne az a jel, ami minden körülmények közt és nehézségek ellenére előhívja a kigondolt kulcsprogramot?

ÖSSZEFOGLALÁS

A coolság nem azonosítható az értékes tudás és információ birtoklásával, hanem ezzel a tudással és információval való (tudásra és információra épülő) játék. A cool termék és személy keringőre, azaz a tervvisszafejtés (revenge engineering) egyszerre költői és mérnöki balettjére hívja a fogyasztó(já)t.

FELADAT

Keressen mindennap lehetőséget arra, hogy behelyezkedve Nan-in szerepébe játékos, huncut, laza és nem lealázó vagy kioktató helyzetet teremt a beszélgetőpartnerének! Mint ahogyan naponta tisztálkodunk, vegyen rendszeresen szellemi és mentális wellnessfürdőt!

Mindennap mutasson rá olyan értékes dolgokra, amit nagyon hasznos volna elmélyülten tanulmányoznia! Nevezze meg, kitől tanulna legszívesebben! Kezdjen bele!

A „SZENT” ÉS A PROFÁN

„ESZKÖZ LEGYEK VAGY MŰALKOTÁS?” DERŰSTRATÉGIA

Az ünnepek és a biztonságot adó rutinjaink helye és szerepe a derűben. Derűt hozó állapotok és karakterek: istenitől a bohócgig.

*Nehézségi fok ******

*„Ki lesz az úr?
Van-e élet a Földön
A rock-and-rollon túl?”*

URH: Van-e élet a Földön?

A hétköznapi ember számára (kizárólag józan észre alapozó mindennapi gondolkodásban) a tudomány, a művészet és a valóság észlelésének legtöbb verziója eltér attól az ismerős, otthonos világtól, amelyet a tudománynak, a művészetnek, illetve saját túlélési gyakorlatainak törmelékeiből tákol össze. Gyakran ezt a tákolmányt nevezik valóságnak, és aki ebben a realitásban otthonosan mozog, azt két lábbal a földön álló, gyakorlati embernek. Az ilyen hevenyészetten összedobált világmagyarázat nem más, mint maga a nagybetűs Bullshit. Vagyis az "utca embere" nagyon is ingoványos talajon jár, amikor határozott léptekkel, vagy gázpedálra nőtt lábbal halad (hiper)racionalisnak tűnő, huszonegyedik századi céljai felé.

A művészet a fikció birodalma, a tudomány pedig a mérhető valóság megismerésének eszköze. A fikció- és a valóság-törmelékek világa pusztán bullshit-realitás. Szükségképpen gyakori elakadásokhoz, emiatt kudarcra, tévútra, értelmetlen bolyongáshoz vezet.

Arra a kérdésre, hogy egy kitalált és egy valóságos történet között mi a különbség, a széles körben elfogadott válasz az, hogy a fikcionális történet elbeszélője képzeletbeli szereplőkkel, helyekkel, eseményekkel dolgozik. A fikcióban létrehívott személyeket, helyzeteket, eseményeket átfogó vízió, más néven világleírás (ontológia) fogja keretbe. Shakespeare Hamlet című darabjának olvasása alapján igaz módon állíthatjuk Opheliáról, hogy szerelmes volt Hamletbe, és szenvedett miatta, miközben világosan tudjuk, hogy ilyen ember a valóságban nem létezik.

Vagyis Ophelia nem valóságos személy, nem lehet találkozni vele, megvigasztalni, megmenteni, elcsábítani Hamlettől stb. Ellenben Ophelia fikcionálisan létezik, pontosan úgy, ahogy Shakespeare megírta. Az "Ophelia" név egyetlen valóságos személyt sem jelöl szó szerint, viszont metaforikusan minden reménytelen szerelmesre illik, aki majdnem vagy igazából behalt bánatába. Ophelia, szemben a

változó valóságos személyekkel, örökre olyan marad, amilyen a Hamlet című darabban volt. Ahányszor elolvassák, mindig pontosan azonos szereplőkkel, helyekkel és eseményekkel szembesülnek az éppeni befogadók. A különféle lehetséges értelmezések ellenére a megértés, felfogás szintjén mindig azonos marad önmagával, vagyis nem változik.

Az "utca emberének" törmelékekből létrehozott valóságával szembe áll a tudomány által megragadott realitás, ami gyakran illúzióromboló, ezért belátjuk, sok esetben nem túl népszerű. "Szerencsére" száraz és bonyolult ahhoz, hogy veszélyeztesse a bullshit-valóságot. Nem köti le úgy a figyelmet, mint az egyszerű és nagyszerű válaszok olcsó, de mutatós termék-kavalkádja. A bullshit-realitással szemben álló valóság nem más, mint az, amit az összes szakértő tudása alkot, képvisel, reprezentál. A tudomány és a fikció (pl. egy szöveg, szövegrész, film, filmrészlet, videoklip) is egy objektív valóság. Ennek segítségével ki tudunk lépni a saját szubjektivitásunkból.

Egészen könnyen belátható tehát, hogy a személyközi kapcsolatokban jelentkező válságok megoldásában is a tudomány és a megkonstruált fikció objektivitását kínáló szakemberre van szükség, azaz derűterapeutára.

A különféle pszichológiai iskolák szakértői kivétel nélkül rájöttek, az utca emberének arra a kérdésére, hogy "Ki vagyok én?" nem adható olyan kendőzetlen és egzakt válasz, mint arra, hogy mi a vörösbegy. Miért nem? Azért mert a kérdést feltevő Én a mai felfogás szerint inkább tekinthető a tudattalan rendszer szövivőjének, mint irányítójának. Vagyis érdeklődése nem őszinte: egyáltalán nem vágyik arra, hogy "ábrándjai felhőit" vagyis bullshit-realitását szétlőjék a tudomány rakétaival. Nézzünk egy konkrét példát! Sokan közülünk nem tudják megkülönböztetni a szilfát a bükkötől, vagy az alumíniumot a molibdéntől. Ha számunkra fontos a különbségtétel, akkor nincs más lehetőség, mint szakemberhez fordulni. Az "utca embere" egyetlen jó ismérvvvel sem rendelkezik a madarak megkülönböztetését illetően, míg egy madárszakértő számára megalázón könnyű feladat elválasztani a vörösbegyét a bölömbikától. A szakértő számára mást jelent a "vörösbegy" szó, mint számunkra, akik csak azt tudjuk róla, hogy madár és vélhetően vörös a begye. A szakértők tehát máshogy használják ezt a szót. A szakértők szakértői szóhasználatuk révén ragadják meg a valóságot.

„SENKI SEM LEHET PRÓFÉTA A SAJÁT HAZÁJÁBAN”

Ha a focibíró beáll játszani (egy tanácsadóként, segítő szakemberként dolgozó ember éli a nehézségekkel, konfliktusokkal teli mindennapjait), többé nem rendelkezik ugyanazokkal a kompetenciákkal (adottságokkal), amikkel korábban: elveszítette a felhatalmazását a bírászkodásra, nem látja már be a pályát, stb. Nem szégyen tanácsot és útmutatót kérni, sőt! Ez az önmagát kontrolláló, kontrollálni tudó, felelős, felnőtt ember magatartása.

A bullshit-valóság egyébként nem szükségképpen működésképtelen, akkor van a baj, amikor különféle okokból változtatni kell rajta. Szakmai ismeretek, tudás nélkül légüres térben mozgunk, szakszerű munka helyett olcsó fusival kell megelégednünk. Egy valóban jól képzett derűterapeuta a nyűgös problémamegoldásból az élet "szent" terébe repít egy "szent" időre. Nagyon sok embernek a "szent" szó hallatán borsózni kezd a háta. A "szentfazék, "szenteskedik" kifejezések jól példázzák azt, hogy korunk embere hogyan viszonyul azokhoz a szavakhoz, melyek számára egy elavult, idegen, a racionális viselkedéshez nehezen vagy egyáltalán nem illeszthető világból származnak. A papoktól megszabadulva bizonygatják, hogy velük minden rendben, csak kicsit idegesek, kicsi időnként elválnak, majd kicsit újra nőszülnek és így tovább. A papoktól és pártikároktól látszólag megszabadult kelet-európai kapitalizmus (pontosabban piacgazdaság) tudástermelő, életfogytig tanuló posztmodern hősei kamaszkoruk legszebb nyarát szeretnék évről-évre átélni, vagyis végleg megszabadulni a vallás- és a szocialista erkölcs utolsó maradványaitól is.

Semmi sem szent, minden mehet, ami hatékonyan segíti az érvényesülést, az előrejutást. Az ipari társadalom fokozatosan deszakralizálja (megfosztja az ünnepi emelkedettségtől, rítusaitól) a teret. Az élet homogén terében bármilyen irányba elindulhatunk, egyetlen érték van mindenütt: a siker. Mindenki frusztrált, aki nem menedzser, sportoló, bankár vagy popzenész, vagyis az ország. Szerencsére a fent leírtak karikatúraszerűen mutatják be a valóságot, a digitális kép azért ennél árnyaltabb.

Ha ténylegesen létezne profán (vagyis a vallásos vagy kvázi-vallásos élmények átélésre teljesen képtelen ember), akkor ebben a profán, hétköznapi, szürke térben és időben a szemlélő számára a tér valóban abszolút homogén lenne, mindenféle kiténtetett rész nélkül, nem találna benne centrumot, valamiféle szilárd pontot, amire építhetné az életét szimbolizáló házáat. A profán tér homogenitásában nem lehetne "valódi" életet élni. Valójában, ezzel a fajta a homogén "sikertérrel" szemben, életünk terei nem egyneműek, minőségileg eltérő jegyeket mutatnak. Igenis léteznek (létezzenek!) kiténtetett helyek, olyan térrészek amelyek "szentek". A családi ebédlőasztal körül, a hálószobában, a táskánk zsebeiben?

A középpont, a centrum, a "szent tér" létrehozása a teremtéshez hasonló cselekvés. Mindez nem csupán a vallásos emberekre jellemző, hanem mindannyiunkra. Vagyis bármennyire is idegenül hangzik a nem vallásos emberek profán élettereit is "szent" terek emelik ki a káoszából és teszik élhetővé. Nemcsak a vidéken élőkét, akik gyakran saját kezükkel építették fel lakóhelyüket, hanem a nagyvárosi polgárokét is, aki számára szintén fontos a lakásuk, melyek "szent" terekként funkcionálnak.

Az információs társadalom a "szent" és a profán szintézisének (kapcsolatának, együttélésének) új módjait keresi.

A SZENT ÉS PROFÁN

A vallástalan ember a modern kor szülötte, legfőbb életprogramja, hogy az örök élet reményéről lemondva önmaga teremtményévé váljék. Annál emberibb, minél inkább képes elszakadni ősei vallásos világszemléletétől, és bátran szembenézni az életét végérvényesen lezáró halállal. Akkor válik igazán szabaddá, ha deszakralizálja világát, és száműzi tudatából a vallásos törmelékelképzelések utolsó maradványait is. A misztikus élmények hátráltatják abban, hogy „valódi” önmaga legyen, ezért érzéketlenné kell válnia azokkal a tapasztalatokkal szemben, amik nem racionalizálhatók, amik nem evilágiak.

A modern ember tragikus létszemlélete nem mond ellent annak, hogy feladjon minden olyan emberi közösséget, amelynek létrehívója valamiféle transzcendens élmény. Az örökkévalóság szemszögéből nézve korunk minden társulása, szövetsége (benne a család) időleges, perspektíva nélküli képződmény. (Posztmodern vállat, tudástermelés ide) Antigoné olyan közösség nevében vállalta a halált, melynek mindennapjait transzcendens értékek irányították, ezzel szemben korunk tragikus hősnéke életét, immanens értékek szabályozzák, vagyis olyan közösség nevében veszi fel a harcot, melynek nincsenek konszenzuálisan elfogadott értékei, nem hisz az objektív igazságban, csupán az én határainak mindhalálig való növelésében. A vallást megtagadó ember a vallásos gyermeke, s mivel láthatóan nagyon nehéz elszakadnia a rá nehezedő apafigurától, Ödipusz-komplexusa határozza meg életét, befolyásolja cselekedeteit. A terminust Freud vezette be a mondabeli thébai király, Ödipusz története alapján, aki akaratán kívül megölte apját, és saját anyját, Iokasztét vette feleségül. A király nevével jelzett komplexus a freudi pszichoanalízis alap-elméletei közé tartozik. Elképzelése szerint minden gyermek vonzalmat érez ellenkező nemű szülője iránt, körülbelül 4 éves kora táján, míg a másik szülővel szemben, mivel vetélytársának tekinti, ellenségesen viselkedik. A fiú az által avatódik szimbolikusan férfivá, hogy békét köt apjával és azonosul vele. Ha nem képes megbirkózni komplexusával, akkor nem válhat valódi férfivé, illetve a lány pszichológiailag érett nővé. A fő probléma, a vallástalan ember számára az, hogy mivel csak részlegesen tud elszakadni vallásos ősétől, kénytelen a tudattalanjába száműzni a tudatában lévő vallásos maradványokat, illetve meggátolni, hogy azok a tartalmak tudatosuljanak. Az Ödipusz-komplexus Freud szerint a moralitás, a lelkiismeret, a jog, valamint a társadalmi és a vallási tekintély kezdete. Az Ödipusz-komplexust meghaladó szubjektum szükségképpen hasadt, mivel a tudatos és a tudattalan között ingázik, és bármikor megszállhatja a tudattalan. A vallástalan ember nem véletlenül tartja olyan fontosnak, hogy radikálisan tagadja mindenféle transzcendencia létét.

A vallástalan ember akaratlanul is ősei életének folytatója, gondoljunk azokra az ünnepekre, amelyek csökvényes formában napjainkban is fontos szerepet játszanak. A profán ember, ha gyakorta nincs is tudatában ennek, átéli vallásos elődjének rítusait. Mivel ő maga az általa eltörölni kívánt múlt terméke, a vallástalan ember számára

nem adatik meg, hogy teljesen függetleníse magát attól a létformától, amelyből vétetett. A vallástalan a vallásos ember egyetlen örököse, még akkor is, ha boldogan megszabadulna ettől a testamentumtól. A teljesen vallástalan ember létének mítosza a fentiekből adódóan szertefoszlik. A vallástalan ember gyakran vallásos ősenek furcsa mutációja, olyan utód, aki torz módon, gyakran funkciótlanul használ vallási fogalmakat, és olyan rítusokban vesz részt, melyek az általa megtagadni kívánt vallásban nyerik el értelmüket. A magát vallástalannak tekintő ember olyan mítoszmaradványokat dédelget, amelyek nem illeszkednek ahhoz deszakralizált világhoz, amelyben céljait megfogalmazza, mindennapjait éli.

Korunkban új mitológiák jönnek létre, például annak mítosza, hogy a mitológiák kora lejárt, minden relatív.

A lelki jelenségek előbb-utóbb redukálhatók az idegtudományokra, hogy Isten halálával végleg felszámolhatók a vallás utolsó maradványai is, hogy semmi sem szent, minden változik, az emberi kapcsolatok időlegesen, szükségképpen unalomba fulladnak, és hogy a „nyitott házasság intézménye” megmenti a családi kapcsolatokat. Pedig a politikában, a mozgófilmekben, a színházakban továbbra is fontos szerepet játszik a hős, az áruló, az áldozat, a család. A vizsgák valódi beavatások, a házasságkötések átmenetrítusok, és a halál misztériuma még a információs társadalom embere számára sem megkerülhető. A virtuális valóságok kvázi vallási élmények átélésére létrehozott szimbolikus „terek”, és nem a mitológiák maradványainak eltüntetésére alkalmas eszközök.

SZENT TÉR ÉS IDŐ

Nagyon sok embernek a „szent” szó hallatán borsózni kezd a háta. A „szentfazék, „szenteskedik” kifejezések jól példázzák azt, hogy korunk embere hogyan viszonyul azokhoz a szavakhoz, melyek számára egy elavult, idegen, a racionális viselkedéshez nehezen vagy egyáltalán nem illeszthető világból származnak. A papoktól megszabadulva kvázi-pártitkárokként bizonygatják, hogy velük minden rendben, a lélek kérdései a valahányadik ötéves tervben már megoldást nyertek, már csak kisebb finomításokra van szükség, a hatékonyság növelésére. Velük semmi baj, csak kicsit idegesek, kicsi időnként elválnak, majd kicsit újra nősznek és így tovább. A papoktól és pártitkároktól látszólag megszabadult kelet-európai kapitalizmus (pontosabban piacgazdaság) tudástermelő, életfogytig tanuló posztmodern hősei kamaszkoruk legszebb nyarát szeretnék évről-évre átélni, vagyis végleg megszabadulni a vallás- és a szocialista erkölcs utolsó maradványaitól is. Semmi sem szent, minden mehet, ami hatékonyan segíti az érvényesülést, az előrejutást. Az élet homogén terében bármilyen irányba elindulhatunk, egyetlen érték van mindenütt: a siker. Aki nem sikeres az akassza fel magát. Itt mindenki frusztrált, aki nem menedzser, sportoló, bankár vagy popzenész, vagyis az ország. Szerencsére a fent leírtak karikatúraszerűen mutatják be a valóságot, a digitális kép azért ennél árnyaltabb.

Ha ténylegesen létezne profán (vagyis a vallásos vagy kvázi-vallásos élmények átélésre teljesen képtelen ember), akkor számára a tér valóban abszolút homogén lenne, mindenféle kitüntetett rész nélkül, nem találna benne centrumot, valamiféle szilárd pontot, amire építhetné az életét szimbolizáló házát.

Valójában, a homogén „sikertérrel” szemben, életünk terei nem egyneműek, minőségileg eltérő jegyeket mutatnak. Léteznek kitüntetett helyek, olyan térrészek amelyek szentek. A profán tér homogenitásában, káoszában nem lehetne „valódi” életet élni, a középpont létrehozása a teremtéssel azonos cselekvés. Mindez nem csupán a vallásos emberekre jellemző, hanem mindannyiunkra. Vagyis bármennyire is idegenül hangzik – azon olvasók számára, akik valamilyen oknál fogva nem kedvelik a vallásokat –, a nem vallásos emberek profán élettereit is szent terek emelik ki a káoszból és teszik élhetővé. Nemcsak a vidéken élőkét, akik gyakran saját kezükkel építették fel lakóhelyüket, hanem a nagyvárosi polgárok számára is fontos a lakásuk, melyek szent terekként funkcionálnak. Azokat a kvázi-vallásos élményeket, melyek révén a szent átélhető azért tudjuk nehezen megtapasztalni, mert deszakralizált világunk az óvodától az egyetemig azt sulykolja belénk, hogy ezek az élmények nem valódiak, nem illeszkednek a világ tudományos képéhez, és aki mindezeket tapasztalja, elavult, szentimentális, élet- és versenyképtelen, érzelmileg kötődik ott és akkor, ahol és amikor a hideg ész már a következő problémák megoldását tűzi ki célul.

A DERŰ TIZENEGYEDIK SZABÁLYA: ESZKÖZ LEGYEK VAGY MŰALKOTÁS?

Az eszközként való, hasznos, funkcionális létezés (házimunka, mindennapi robot a munkahelyen) nem tartogat sok kitüntetettséget és örömet. A profánból mindenki a „szentbe” vágyik, eszközből műalkotássá válni. Az eszköz-üzemmód kellemes következményeit (rendezett, gyarapodó család, biztonság, kiszámíthatóság) azonban nem cserélhetjük le végérvényesen a „szent” (különleges, meglepő, váratlan, bizonytalansága miatt is érdekes) helyzetekkel. Ki finanszírozná az egész életen át tartó ünnepeket? Döntenünk kell: eszköz legyünk vagy műalkotás? A csillogó és csodálatos műalkotás szerepébe pedig ne felejtünk el fel- és belenőni!

ISTENITŐL A BOHÓCIG

A derűterápia elfogadja azt a (kortárs pszichológia által is egzakt módon alátámasztott) több ezer éves filozófiai előfeltevést, hogy a személyiségfejlődés a személy autonómiájának növekedésével mérhető, és hogy az autonómia az emberi boldogság alapja.

Megszületését követően az ember fokozatosan függetlenedik édesanyjától: motorosan (önállóan mozog), kognitíven (létrehozza saját világszemléletét), valamint (a

kamaszkori krízis során kialakított) önálló értékrendszer és világtérképés révén. Utóbbi az autonóm személyiség létrejöttének az alapja.

Milyen kamaszkori lázadására emlékszik?

Vissza tud emlékezni egy-két olyan esetre, ügyre, amelyet kamaszkorában fontosnak tartott, de ma már lényegtelennek tűnik ön számára?

Tud olyan emberi tulajdonságot mondani, amit azóta is fontosnak tart?

Az autonóm személyek esetében összhangba kerül az egyén érték- és motivációs rendszere (vagyis az, hogy mit tart jónak, értelmesnek, illetve, hogy mire vágyik).

Az egyén értékrendszere azoknak a megfontolásoknak az összessége, amelyek megszabják, hogy az adott szituációkban mit helyes vagy célszerű megtennie. Azokat az embereket tekintjük szabad, autonóm személyeknek, akik képesek elfogadott értékeikkel összhangban cselekedni. (Például az a kleptomániás, aki elítéli a lopást, és mégis elemel valamit, az adott akció közben nem tekinthető szabad, autonóm személynek. Valószínűleg az okoz számára örömteli feszültséget, hogy értékeivel szöges ellentétben áll cselekvése.)

Az egyén motivációs rendszere azoknak a megfontolásoknak az összessége, amelyek cselekvésre sarkallják, függetlenül attól, hogy az adott cselekvés értékes vagy értéktelen számára. Ha tisztában vagyunk azzal, hogy milyen motívumok alapján cselekszik egy ember, akkor ismerjük motivációs rendszerét. Amikor az adott egyén saját értékeivel szemben cselekszik, azaz olyan motívumok alapján, amelyek nem illeszkednek értékrendszeréhez, nem cselekszik autonóm módon.

Az Ön számára gyerekként mely értékek voltak a legfontosabbak?

Az Ön számára nőként vagy férfiként mely értékek a legfontosabbak?

Az Ön számára szülőként mely értékek a legfontosabbak?

Az Ön számára magyarként (bármely nemzetiségűként) mely értékek a legfontosabbak?

Az Ön számára emberként mely értékek a legfontosabbak?

Az autonóm cselekvés tehát a személy által elfogadott értékrendszerrel összhangban lévő felelős döntés eredménye. Más szavakkal: az autonóm ember értékei (hogy mit tekint jónak, értelmesnek) és vágyai összhangban vannak egymással, azaz felelősen döntő, szabad személy. Számos pszichológiai kutatást eredményeként a szabadság és felelősség viszonyát összefüggésbe hozták négy személyiségfejlődési mintával. 1. A pszichológiai értelemben érett, „autonóm személy” egyszerre felelős és szabad, azaz értékrendszerével összhangban dönt. 2. Az „impulzív személy” miközben hevesen lázad, nem képes felelősen dönteni, mivel vagy nincsenek kialakult értékei vagy pedig áthágja őket. 3. A „szimbiotikus személy” látszatfelelősséget vállal, vagyis nincsenek saját értékei, amiket követhetne, azaz nem szabad. 4. A „konformista személy” se nem

felelős, se nem szabad, mivel mindig úgy cselekszik, ahogyan éppen mások elvárják tőle.

*A négy személyiségtípusból melyikbe tartozik?
Konkrét példával is alá tudja támasztani?*

Don Quijote autonóm, mert mindig arra vágyik, amit értékesnek tart, és sohasem arra, amit értéktelennek.

Modellezés

A másik lényegi előfeltevése, hogy a különféle fikciós műfajok az évszázadok során, napjainkig modellként szolgálnak a való élet számára. Ezekben az irodalmi formákban a főhős eltérő szabadsággal és felelősséggel bír. Ezek olyan élettervek, amelyek az emberi autonómia különféle színtereiként működnek.).

1. Mítosz

Mítosz (Én mint istennő Pl. Pallas Athené, Madonna), isten (Zeus, Steve Jobs), „király”, „sztár”). A mítosz „istenekről” szóló történet, akik a „halandóknál” több szabadsággal bírnak, amihez nagyobb felelősség társul.

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Mennyire vagyok elégedett mítoszteremtő képességemmel?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Mennyire vagyok képes autonóm módon létezni ebben a szerepben?

Milyen értékekre épül a mítoszom?

„Autonóm”, „impulzív”, „szimbiotikus” vagy „komformista” „isten” vagyok?

Mennyire vagyok elégedett szabadságom mértékével?

Mennyire vagyok képes megfelelni az „isteni” szereppel járó felelősségnek?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejtezniem, amik rombolják a mítoszomat?

Kiket emeljek magam mellé a mítoszomba?

Kik számára lehet vonzó a mítoszom?

Kik azok akik segíthetnek a mítoszomat megalapozni, továbbfejleszteni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani a mítoszomat?

Milyen MÉM-eket tudnék mítoszom növelése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Isten (Istennő) voltam, amikor...

„Isten” leszek, ha...

2. Legenda

Legenda (mint a peresztizsemet növelő MÉM): A legendás hős csodás múltbéli tettei teszik legendává. (pl. Szent László, Legendary Harley Davidson, Beatles, Bob Dylan, Che Guevara). A legendás hős fokozatilag áll a többi ember fölött, bár tettei csodálatosak (olykor semmibe veszi a természet törvényeit), mégis csak halandó ember. Szabadabb és több felelősséggel bír, mint halandó társai.

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejtezniem, ami rombolja megakadályozza, hogy legendás legyek?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék a legendám növelése érdekében?

Kiket emelhetnék magam mellé a legendámba, hogy ők cserébe tovább terjesszék az enyémet?

Kik számára lehet vonzó a legendám?

Kik azok, akik segítenek a legendámat megalapozni, továbbfejlesztetni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani a a legendámat?

Milyen MÉM-eket tudnék legendám erősítése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Legendává váltam, amikor...

Legendás tettet hajtottam végre, amikor...

Legendás leszek, ha...

3. Vezér

Vezető vagy vezér: Olyan személy, aki hivatalosan vagy informálisan másokat operatív módon irányít. A többiek felett áll, de alá van vetve a természet és a társadalom törvényeinek. Több szabadsággal és felelősséggel bír azoknál, akiknek a vezetője.

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejtezni, ami rombolja megakadályozza, hogy vezető legyek?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék a vezetői pozícióm növelése érdekében?

Kiket emelhetnék magam mellé közvetlen munkatársakként, hogy ők cserébe tovább növeljék a hatalmamot?

Kik számára lehet vonzó a hatalmam?

Kik azok, akik segítenek a hatalmamot megalapozni, tovább növelni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan növelni a hatalmamot?

Milyen MÉM-eket tudnék hatalmam erősítése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Vezetővé váltam, amikor...

Vezetőként sikeresen irányítottam másokat, amikor...

Jobb, sikeresebb vezető leszek, ha...

4. Közülünk való

Az utca embere, egy közülünk: olyan személy, aki nem elenyészik a többiek között, realista módon ábrázolt antihős. Pontosan annyi szabadsággal és felelősséggel bír, mint bárki az utcán.

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejtezni, ami rombolja megakadályozza, hogy „egy legyek a többiek közül”?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék a annak érdekében, hogy átlagosabb legyek?

Kiket használhatnék fel arra, hogy azt terjesszék rólam, hogy totálisan átlagos vagyok?

Kik számára és milyen helyzetekben lehet vonzó az átlagosságom?

Kik azok akik segítenek a átlagosságomat megalapozni, továbbfejleszteni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani átlagosságomat?

Milyen MÉM-eket tudnék átlagosságom erősítése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Átlagossá váltam, amikor...

Mit kellett tennem ahhoz, hogy átlagos maradjak?

Átlagos leszek, ha...

5. Alattunk álló vagy bohóc

Bölcs bohóc: aki látszólag az átlagember alatt helyezkedik el a társadalmi hierarchián, de valójában ironikusan azt játssza, hogy minimális szabadsággal és felelősséggel bír. Az ironikus az önmagát tudatosan lekicsinylő ember. Ez egyfajta játék a szabadsággal és felelősséggel. Ugyanakkor az ironia olyan értékrendszer, amely szabaddá és bizonyos értelemben sebezhetetlenné tesz az objektív távolságtartás révén.

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen új kompetenciákra van szükségem?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejtezniem, ami rombolja megakadályozza, hogy bohóc legyek?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék annak érdekében, hogy jobb bohóc legyek?

Kiket emelhetnék magam mellé a bohóckodásba, hogy cserébe azt terjesszék rólam, hogy szellemes, vonzó személy vagyok?

Kik számára lehet vonzó a bohóc szerepem?

Kik azok akik segítenek a bohóc-lételemet megalapozni, továbbfejleszteni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani bohóc-nimbuszomat?

Milyen MÉM-eket tudnék bohóc-presztizsem erősítése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Bölcs bohóc voltam, amikor...

Még bölcsebb bohóc leszek, ha...

Áttekintés

Melyek azok a szerepek, amelyekben jól érzi magát?

Mások szerint ön melyik szerepet szokta általában jól eljátszani?

Mely szerepekben szeretne fejlődni?

Jól tud váltani az adott szerepek között?

Milyen változásokat szeretne elérni az adott szerepeken belül?

Milyen átalakításokat szeretne eszközölni a különféle szerepek közötti váltás hatékonyabbá tételéhez?

Feladat

Írjon hárommondatos összefoglalókat mind az 5 fenti szerepben arról, hogy milyen változásokat szeretne a saját életében! Rendeljen időt a változáshoz és mindezek megvalósításához! Órák, napok, hetek, évek...

A modellek továbbfejlesztése

Az öt életmodell és ezek összességének (az öt modell együtt egy komplex modell) tovább fejlesztése:

Mítosz újratöltve

Mítosz: Gyűjtsön fikatív vagy valódi mitikus hőskről anyagot! (Film, írott anyag, videoklip, munkahely, magánélet) Legenda: gyűjtsön anyagot legendás hőskről! Vezető: gyűjtsön anyagot híres vezetőkről! Átlagember: Nézzon szét az utcán! Bohóc: Gyűjtsön anyagot bölcs bohócokról!

Válogassa ki a gyűjtött anyagból azokat az eseményeket, amikor a mítoszok, legendák és bohóc- és a vezetői történetek szereplői az átlagtól eltérően viselkedtek.

Talál-e valami közös vonást az eltérő viselkedésekben?

Válogassa ki azokat az eseményeket, amikor az átlagemberekről szóló történetek átlagos hősei átlagon felüli módon viselkedtek!

Válogassa ki azokat az eseményeket, amikor a mítoszok, legendák és bohóc- és a vezetői történetek szereplői átlagosan viselkedtek!

Talál-e valami közös vonást az átlagos viselkedésekben?

Válogassa ki azokat az eseményeket, amikor az átlagemberekről szóló történetek átlagos hősei átlagosan viselkedtek!

Ön milyen átlagon feletti teljesítményére, vagy az átlagtól eltérő viselkedésére emlékszik?

Ön milyen átlag alatti viselkedésére emlékszik?

Milyen átlagon felüli, vagy átlagtól eltérő viselkedést szeretne produkálni a jövőben?

Ontodesign-játék

Paradox feladat: Hogy lehetnék a világ legátlagosabb embere?

A változások előidőzésnek egyik jól bevált módszere a „legátlagosabb mítosza” nevű tervezői játék.

Ez egy olyan stratégiai játék, melyben a változni vágyó eljátssza, hogy olyan ember, aki a világ legátlagosabb személye szeretne lenni, ezért mindet megtesz, de még szerettei előtt is titkolja ezt a valódi célt.

A játék célja, hogy az Ügyfél (vagy a program használója) úgynevezett ontológia határsértővé váljék, aki miközben személyiségének változtatására törekszik, személytelen standardoknak önmagát alárendelő ágenssé válik a játék időtartamára.

Nabokov szerint az „átlagember átlagélete” a statisztikák által generált fikció. Míg Don Quijote, Madame Bovary egyedi, eredeti életét írónak köszönheti, addig az átlagember mint olyan a statisztikusoktól kapja létét. A regények mint fikciók egyedi világokat jelenítenek meg, míg a statisztikák az általános dolgok rendszerét.

A „világ legátlagosabb embere” egy általános entitás (átlagember) és egy egyedi jelenség (a világ legátlagosabb), melyből a világon csak egy van, kentaúrja. Az „átlagember” olyan általános fogalmat jelöl, amely a statisztikák által generált absztrakció eredményére vonatkozik. A „világ legátlagosabb embere” viszont egyetlen emberre utal, ha adott esetben nem is tudjuk, ki az. A „világ legátlagosabb embere” tehát az általános szempontoknak alávetett statisztikai átlag és az egyedi ötletekből születő fikció határlénye.

Gyűjtőmunka

Emlékszik-e olyan filmekre, könyvekre amelyekben egy átlagos viselkedésű, képességű ember vált történet hőisévé vagy a hős társává?

Mi a különbség az átlagos képességű, de furcsa viselkedésű, illetve az átlagos képességű és átlagos viselkedésű hősök között?

El tud-e gondolni olyan helyzetet, amikor az átlagos viselkedés különcséggnek tűnhet?

Az átlagos ember: standardizált ember, például a tökéletes eladó a Mcdonald's-ban.

Az átlag alatti a standardokat aluról megszegő.

Átlag feletti: a standardokat tudatosan megszegő, új standardokat létrehozó innovatív módon produktív ember.

Korunk egyik legjobban eladható története, hogy mindeki átlagon felüli valójában, csak nem mindenki tudja kibontakoztatni rejtett képességeit.

Ismer ilyen gondolatokat?

Mi a véleménye róluk?

Őn mit gondol az „átlagon felüli mítoszáról”?

Miért fontos a közösség számára, hogy az átlagon felüli teljesítményekről sok szó essék?

Miért fontos, hogy az átlagon felüli teljesítményt felmutató embereket mitizálják?

Az átlagon felüli ember legfőbb kincse a kreativitás.

Őn miben kreatív?

Az élet mely területein (munka, család, párkapcsolat, hobby, játék, utazás stb.)

Miben szeretne még kreatívabb lenni?

A kutatások szerint az átlagon felüli, produktív ember nem csupán kreatív, de nagy realitásérzéssel bír

Őnnek az élet mely területén átlagon felüli a realitásérzéke?

Mely területeken szeretne még realistább lenni?

Ha címet kellene adni élete történetének mint regénynek, milyen címet adna neki?

Miről szólna a regény? Mi lenne az első és az utolsó mondata?

Ha „Vadítóan átlagos” címet kapná egy írózsenitől élete regénye, és csak úgy maradhatna életben, ha kreatívan életregénye tartalmához illesztené ezt a furcsa címet, mi lenne regénye első és utolsó mondata?

A főszereplő (Őn) hirtelen észrevenné a „Vadítóan átlagos” című regényében, hogy a többi szereplő számára nem csupán vadítóan, de örjítően, csábítóan, észvesztően átlagos, Írja le ennek a fejlődésregénynek három (a főhős fejlődés szempontjából fontos) állomását egy-egy mondatban!

Hogyan kellene énmárkát építenie a főhősnek annak érdekében, hogy ő legyen a legátlagosabb ember a világon?

Egy kis segítség

„Énmárkánk egyenlő azzal, amit mások mondanak rólunk, mikor kilépünk a szobából.”

Őn hogyan definiálná a világ legátlagosabb embere címre törő személy énmárkáját?

A közgazdászprofesszor, March szerint Don Quijote azért lehet a menedzserek számára példakép, mert elkötelezetten követte saját értékeit, projektjeit, és nem csupán a rövidtávú megtérülés érdekelte. Don Quijote alárendelődik a vízióinak. Ő akar a világ legátlagosabb kóbor lovagja lenni. Használja a Don Quijote-féle ontodesign stratégiát! Don mint brand! Don Quijote fő karakterjegye az „elmés (extravaganciába hajló) nemesség”.

Ön ismer a környezetében nemes (tágabban: minőségi életete élő) embereket?

Mennyire fontos önnek életében a minőség 1-10-ig?

Fel tudna idézni egy olyan szituációt, amelyben megnyilvánult a minőség melletti elkötelezettsége?

Miért jóminőségi életet élni?

Mit jelent ön számára az „elmés (extravaganciába hajló) nemesség”?

Fel tudna idézni egy olyan helyzetet, amikor megtapasztalta valaki „elmés nemességét”?

Mennyire fontos önnek az „elmés nemeslelkűség” 1-10-ig?

Fel tudná idézni egy elmés nemes tettét?

Világ legátlagosabb embere. Elmés nemes később!

Hogyan próbálná minden standardizálatlan, személyes jellegű reakcióját, személytelenné tenni?

A karizmatikus hős szabályokat próbál adni az átlagnak. A feltőrekvő „úrhatnám polgár” mindent megtesz a többiek figyelméért, elismeréséért

Miben hasonlít és különbözik tőlük világ legátlagosabb embere szerepre törő személy?

A világ legátlagosabb embere címre hajtó személy egyrészt alárendelődik a standardoknak, másrészt meg akarja tartani autonómiáját, hiszen a standardokat legjobban betartó emberből csak egy lehet, vagyis, más mint azok, akik a standardokat csak többé-kevésbé tartják be.

- ***A világ legátlagosabb emberének mítosza***

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejteznem, ami rombolja a mítoszomat?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék?

Kiket emeljek magam mellé a mítoszban?

Kik számára lehet vonzó a mítoszom?

Kik azok akik segítenek a mítoszomat megalapozni, továbbfejleszteni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani a mítoszomat?

Milyen MÉM-eket tudnék mítoszom növelése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

A világ legátlagosabb embere voltam amikor...

A világ legátlagosabb embere lehetnék a jövőben, ha

• ***A világ legátlagosabb emberének legendája***

Mik ennek a szerepnek a gyengéi és erősségei?

Milyen adottságaim vannak ennek a szerepnek a kivitelezéséhez?

Milyen rossz szokásokat kell kiselejteznem, ami rombolja, megakadályozza, hogy legendás legyek?

Milyen új kapcsolatokat mozgósíthatnék a legendám növelése érdekében?

Kiket emelhetnék magam mellé a legendámba, hogy ők cserébe tovább terjesszék az enyémet?

Kik számára lehet vonzó a legendám?

Kik azok akik segítenek a legendámat megalapozni, továbbfejleszteni fenntartani?

Hogyan tudom folyamatosan életben tartani a a legendámat?

Milyen MÉM-eket tudnék legendám erősítése érdekében elterjeszteni az infoszférában?

Legendává váltam, amikor...

Legendás tettet hajtottam végre, amikor...

Legendás leszek, ha...

Dolgozza ki a további kategóriáknak megfelelő saját szempontjait és kérdéseit!

- *A világ legátlagosabb vezetője, vezére*
- *A világ legátlagosabb utca embere*
- *A világ legátlagosabb bohóca*

Milyen új megfontolásokra jutott?

Milyen új cselekvési tervek fogalmazódtak meg a program során?

A változás általános igénye

Még nincs valami, amit szeretne, hogy legyen. (Új szokás, új módszer, új képesség, új kapcsolatok, új stílus stb.)

Létezik valami, amit szeretne megszüntetni. (Rossz szokás, rossz módszer, elromlott kapcsolat, unalmas munka, kellemetlen modor stb.)

Átkelés a megoldástérbe

Mennyiségi változás igénye: Szeretné, ha több lenne valamiből. Hogyan tudnék (tudnám) többször... Hogyan tudnék többet...

Szeretné, ha kevesebb lenne valamiből: Hogyan tudnék (még) kevesebbszer...

Minőségi változás igénye

Szeretné, ha valami minőségileg javulna: Hogyan tudnék minőségibb módon...

A relevancia (az adott helyzetbe megfelelő, célravezető viselkedés) növelésének igénye: Hogy tudnék relevánsabb módon viselkedni az adott helyzetekben, (mint szülő, munkaerő nő vagy férfi).

A közös tranzakciókhoz való hozzájárulás világossá tételének igénye: Hogyan tudnám érthetőbbé tenni, hogy mit teszek hozzá az együttműködés sikeréhez?

ÖSSZEFOGLALÁS

Nem tudunk örökké műalkotásokként csillogni ("szent" térben is időben tartózkodni, ahogy nem tarthat örökké a szülinapi partink sem). A „szent” és a profán kéz a kézben: a "szent" idő és "szent" tér a profán nélkül "vak", a profán idő és profán tér a "szent" nélkül "üres".

FELADAT

Időről-időre együk fel önmagunknak a kérdést: Mi vagyok most: eszköz vagy műalkotás? Mi szeretnék lenni: eszköz vagy műalkotás? Mi az oka, hogy eszköz vagyok a körülöttem állók számára? Jó ez nekik? Jó ez nekem? (Egy anya eszköz üzemmódra kapcsol, amikor a házimunkát végzi. Ha nem is a legszebb álmai beteljesülésének tartja ezt az állapotot, akkor is elmondhatjuk, hogy a családjának szüksége van rá, arra, amit ő adhat így számukra. Az persze már új kérdéseket vet fel, ha a nem hagyják, nem képes nőnek lenni, alig-alig tudja műalkotásként élvezni az életet.) Mikor tűnök műalkotásnak a környezetem szemében (miikor, milyen gyakran, milyen alkalmakkor, milyen kompetenciámat vetem be)?

Két fontos szempont:

A multifunkcionális háztartási robotgépek könnyen pótolhatók, ki- és lecserélhetők. Önvédelemből se ragadjunk az eszköz funkcióba!

Műalkotássá nem könnyű válni. Mi az, ami olyan értékes Önben, hogy egy másik személy nem kevesebbel, mint a figyelmével, esetleg az egész életével fizessen Önért? Mit ad ehhez foghatót neki (próbáljon tárgyilagos lenni, demagógia és infantilizmus nélkül válaszok után kutatni)? Használja a fenti modellt és dolgozza ki a saját mítosz, legenda, vezér, közülünk való és bohóc karaktereit! Próbálja ki mindegyiket és gyakorolja! Kezdje uralni ezeket a szerepeket! Akkor vegye elő és cserélje le, amikor szeretné!

DESIGN, AZ ANTIDESIGN ÉS AZ ÉRZELMEK KAPCSOLATA

Ebben a fejezetben a bizalomépítésről, az azt megalapozó tervről (design) kívánunk néhány gondolatot megosztani és bemutatjuk az egyik legalattomosabb antidesignt is, a bullshitet. Hogy van mindez kapcsolatban az érzelmeinkkel és belső derűnkkel?

*Nehézségi fok ******

„Én vagyok az egyetlen, akivel, ha beszéltem, mindig őszinte volt.”

Edda

BIZALOM MINT DESIGN

Solomon és Flores Building trust (2001) című könyve arra az előfeltevésre épül, hogy a szervezetek működésének lényegi eleme a bizalom. Szerintük a bizalom a szerelemhez hasonlóan érzelmi jártasság, érzelmi kompetencia. Az autentikus bizalom a személyi szabadság, illetve az elköteleződés megélésének egyik lehetséges módja.

A bizalommal kapcsolatos legfőbb megválaszolásra váró kérdés, hogy milyen módon igazolható valaki bizalma egy másik személy vagy intézmény iránt. Akkor teszik fel az emberek maguknak a kérdést, hogy bízhatok-e vagy sem, amikor a bizalom egyáltalán nem magától értetődő. Vagyis akkor mondjuk valakinek, hogy bízni szeretnénk benne, amikor felmerülhet, hogy talán nem bízhatunk benne. Kérdéses tehát, hogy a bizalom racionálisan megalapozható-e, mivel a bizalom lényegi vonatkozása a kockázat. Az a szándékunk, hogy a racionális megfontolások révén a kockázatot nullára csökkentjük, egyben a bizalmat is megszünteti. Annál nagyobb bizalomra van szükség, minél nagyobb a kockázat, minél kisebb a kockázat, annál kevésbé kell bízni valakiben. Ha azt mondom, hogy „Nagyon bízom benned”, ezzel azt is kifejezem, hogy nagyon nagy annak a kockázata, hogy nem bízhatok benned. „A nem bízom benned” is ugyanezt fejezi ki, csak negatív formában.

A bizalom velejáróra, hogy vakká tesz bennünket azokkal a tényekkel szemben, amelyek aláássák abba a személybe vetett bizalmunkat, akiben bízni szeretnénk. Amikor bízni akarok valakiben, akkor (érthető okokból) szeretném úgy vállalni a kockázatot, hogy ne kelljen vállalnom. Ugyanis, ha valamiképpen szavatolni tudná az, akiben bízni szeretnék, hogy nincs semmi kockázat abban, hogy bízom benne, akkor rögtön értelmét is vesztené az a kérdés, hogy bízhatok benne vagy sem.

Amikor felvetődik bennünk, hogy bízhatunk valakiben, ez rögtön azt is magában foglalja, hogy lehetséges, hogy nem. A bízni kívánó személy azt akarja attól, akiben bízni szeretne, hogy azt akarja, amit ő akar, de spontán módon.

Egy turbulens piacon működő vállalat dolgozójának munkahelye iránti bizalma azért merülhet fel, mert a piaci siker bár akaratlagos, viszont nem akaratlagosan múlik el. Egyetlen turbulens piacon működő vállalat sem szavatolhatja dolgozóinak a boldog jövőt. Egy dinamikusan változó piacon a siker esélyét gyakran növeli a kockázat mértéke, a kockázat teljes hiánya viszont csökkenti. Egy munkavállaló bizalma egy kockázatokat vállaló szervezet iránt tekinthető stratégiai értelemben (és nem igazságvezérelt módon) racionálisnak: nem azért szavaz bizalmat, mert ellenőrizte megbízhatóságát, hanem azért, mert e nélkül nem dolgozhatna ott.

Ebben az értelemben a stratégia nem előzetesen megalapozott terv (deliberate strategy), hanem emergens (kialakuló, formálódó) stratégia (emergent strategy) (vö. Mintzberg 2010), mely annak folyamán bomlik ki, ahogy a bizalmat szavazó személy tanul abból, ahogyan megtapasztalja a bizalomnak az inspiráló ellentmondásosságát.

Ezt a tanulást abból származó élmény is kíséri, hogy mindezt a tanulása révén kezelni, kontrollálni tudjuk.

Kiben bízott már meg vakon? Mi volt az oka, hogy ekkora bizalmat szavazott valakinek? Szervezetekben megbízott már vakon? Ha igen, miért, ha nem, miért és hogyan, mit tett helyette?

Csalódott már olyan emberben (szervezetben, termékben, szolgáltatásban), akinek bizalmat szavazott? Mit tett utána?

Hogy tudta elkerülni, hogy ne azt a tanulságot vonja le az esetekből, mely szerint nem szabad többet senkiben megbízni?

A BULLSHIT MINT ANTI-DESIGN

Ebben a szakaszban egy olyan designt, pontosabban anti-designt mutatunk be, amellyel számtalan esetben találkozhatunk (magánbeszélgetésekben éppen úgy, ahogyan szakmai vagy annak tűnő fórumokon, hozzászólásokban, megalapozottság látszatát keltő kritikákban), mégis mintha védtelenek lennénk vele szemben. A bullshiten nehéz udvariatlanság nélkül fogást találni. Azt reméljük, ha megértjük a működését, jobb eredménnyel vehetjük fel ellene a harcot.

Heidegger szerint a beszéd gyakran fecsegéssé válik, mely az embert, mint világbanvaló-létet a megértésre való nyitottság helyett zárttá teszi. A fecsegés a „megmondtam és kész” ellentmondást nem tűrő beszédaktusára épül, hiszen a fecsegő mond is valamit, meg nem is. Arra a kérdésre, mi igazolja az állítását, honnan tudja, hogy így állnak a dolgok, nagyjából azt válaszolná, „csak”. Nem statisztikára, intézményes

standardokra (pl. szabványok), szakmai közösségek (szakértői csoport, kánon) által megfogalmazott és hivatalosnak tekintett állásfoglalására hivatkozna, hanem a saját, szubjektív élményére és véleményére. A fecsegés létmódjának lényegi része, hogy nem tűri az értelmes kérdéseket, az új szempontokat, és minden vitára irányuló kísérletet csirájában elfojt. A fecsegés egyik alfaja a szervezeti kommunikáció egyik ádáz ellensége: a bullshit (Frankfurt, 1986.), szervezeti bullshit (Flores, 1999).

A következő rövid történet, amely a híres osztrák filozófus, Wittgenstein és Fania Pascal között játszódott le, jól megvilágítja a bullshitet, mint nagyotmondó fecsegést (Frankfurt, 2008). Pascal mandulaműtétét követően egy magánklinikán feküdt, ahol Wittgenstein meglátogatta. Beszélgetésük közben mikor Pascal azt mondta, hogy pontosan úgy érzi magát, mint egy elgázolt kutya, Wittgenstein „viszolyogva” azt válaszolta, hogy nem tudhatja, hogy érzi magát egy elgázolt kutya. Wittgenstein viszolygásának oka az, hogy véleménye szerint Pascal viselkedésében nyoma sincs „az igazságra való törekvésnek”. Nem csupán az a baj, hogy túlságosan nagyot akar mondani, és ez nem sikerül, mert ez csak az eredetiség hiányának megnyilvánulása lenne, ami bocsánatos bűn.

Ami Wittgenstein számára megbocsáthatatlan, az az igazság iránti elkötelezettség hiánya.

Az ontológiai derűterápia felfogásában nagy jelentőséggel bír a szavak alkotó és romboló erejébe vetett, tudományosan megalapozott (Searle, 2009.) hit. Más szempontból viszont miután a bullshitelő nem veszi figyelembe a megérthető (stílszerűen: emészthető) szöveggel szemben támasztott mennyiségi, minőségi követelményeket, az elvárható modor és relevancia (odaillóság) kritériumait ezért általánosan is kijelenthetjük, különös károkat okoz a bullshit: félrevezet, megvezet, tájékozottság veszélyes illúzióját kelti, rabolja a hallgató idejét (az idő pénz), rombolja mások (személyes és szakmai) önbecsülését.

A bullshit könnyen leszerelhető, ha megtanuljuk felismerni.

A bullshit kontrollkérdései:

- A témához mérten éppen elegendő a közlés mennyisége (nem több és nem kevesebb)? Pl. a szórszálhasogató: a fontosság, hozzáértés, szakértelem látszatát kelti, feltartja a hallgatóját és arra kényszeríti, hogy még több időt, figyelmet szenteljen neki minden „fizetség” nélkül, vagyis úgy, hogy a hallgatónak ez az együttműködés nem kifizetődő, nincs belőle haszna, nem éri meg, ezt csak a bullshitelő akarja vele elhitetni.
- A beszélő mivel támasztja alá a mondanivalóját (használ-e intézményes standardokat, pl szabványokat,)? Pl. Ha egy szakmai szöveg bírálója azt mondja, nem „új” az a gondolat, amit a vonatkozó cikkben olvas, meglehetősen pongyola kifejezés a részéről, jellegzetes bullshit. Miért? Mert megeshet, nem tudjuk, mi volt az eredeti

követelmény a cikk írójával szemben. Ha ugyanis 30 évvel ezelőtti kutatómunkát kellett felelevenítenie, értelemszerűen nem újjak a beidézett gondolatok.

- A beszélő hivatkozik-e szakértői csoportok egyezményes véleményére, gondolatait milyen szakmai csoport támasztja alá? Ez a szakmai csoport releváns-e, szakértőnek tekinthető-e az adott témában? Pl. egy személy szakértőként nyilatkozik nem az ő tudományterületéhez tartozó témában, a bírálata minden további nélkül bullshitnek értékelhető.
- Releváns-e a beszélő közlése? Pl. az említett cikk kritikusa pontosan hivatkozik-e szakmai forrásokra, odaidézi-e a részleteiben a szakmai tartalmat vagy csak ismert nevekkel dobálózik a jólértesültség látszatát keltve)?
- Modora a közlés tartalmához illeszkedik-e? Pl. egy szakmai bíráló szakértés címén sérteget-e, gúnyt űz-e tudományosan jól felkészült, az adott szakterületen elismert szerzőből vagy a javítás, az eredmény tökéletesítése érdekében minőségi észrevételekkel segíti a munkát?

ESETPÉLDA

Harriet Rubin (1999) *A szavak ereje* című cikkében bemutatja Fernando Florest mint tanácsadót, aki azt próbálja megtanítani a tréningen részt vevő felsővezetők számára, hogy miként kell használni az *értékelés* és az *elköteleződés* beszédaktusait. Azt szeretné megértetni velük, hogy mennyire fontos, hogy ne *bullshit*eljenek, hogy tudatosan és megfontoltan használják a szavakat, hiszen a szavak drágák, ha rosszul használják őket, akkor a szervezetük működése látja kárát.

Mások értékelése nagyon fontos, de nem könnyű feladat egy vezető számára. Flores kidolgozott ennek gyakorlására egy módszert, mely a derűterápiás ülések egyik speciális eszköze arra, hogy mindannyian megtanuljunk értékelni és az értékelést elviselni. Az értékelőnek és az értékeltnek a következőképpen kell eljárnia a gyakorlás során. Az értékelő személy a nevéen szólítja azt, akit értékeli, majd negatív és pozitív értékítéletet mond róla. Az értékelt személy miután nevéen szólítja az értékelőt a következőt olvassa fel egy papírról: „Köszönöm az értékelésed. Nagyra becsülöm az őszinteséged. Remélem, hogy a későbbiekben még tudunk beszélgetni az elhangzottakról.” Ezt követően mindketten megköszönik az együttműködést.

A tréningen részt vesz egy Tomas nevű felsővezető, aki nem hajlandó együttműködni Flores-szel, sőt a háta mögött áskálódik ellene. Flores hirtelen odafordul hozzá és megkérdezi, hogy miért megy olyan nyögvenyelősen a változás. Tomas azt válaszolja az egész csoport nevében, hogy nem szeretik a tréning-módszereit. Flores jogosan érzi úgy, hogy Tomas projektál, valójában ő nem hajlandó együttműködni vele. Flores megkéri Tomas egy kollégáját, hogy értékelje őt. „Tomas, te egy önimádó, egoista,

befelé forduló figura vagy, ha felvetek valami számodra kellemetlen dolgot, azonnal sündisznóállásba vonulsz.” Ezt követően Flores megkéri Tomast, hogy értékelje őt (Fernando Florest). Tomas lassan tagolva Flores szemébe mondja: „Nem...szeretem...a...stílusodat!” Flores készségesen kiigazítja: „Gyűlölöd a stílusomat”. Tomas megismétli: „Gyűlölöm a stílusodat!”. - Kedves Tomas, köszönöm az értékelésed, nagyra becsülöm az őszinteséged – válaszolja Flores a papír alapján. – És most hallgasd meg az én értékelésem. –mondja Flores higgadtan és bármiféle romboló érzelmek legcsekélyebb jele nélkül. Egy „seggfej” (Flores) vagy, bár kevésbé, mint két perce. Olyan dolgokról alkotsz véleményt, amikhez lövésed sincs. Ha adsz rá engedélyt, edzeni foglak. Ha részt veszel az edzésen, és nem követed az utasításaimat, „megöllek” (Flores). És ez rosszabb, mint a stílusom.

Valami furcsa történt. A komfortzónából kimozdult személy a fejlődés látható jelét adta: Tomas mosolygott, ellazult, és megköszönte az értékelést.

Flores rögtön magyarázni kezdte a szituációt. – Ez történik a nyitottság atmoszférájában.

Kétségbeejtő helyzetet kell teremteni, mert a kétségbeesés valóságteremtő erővel bír. Az „érezzük jól magunkat-stílus” a tudatlanság és nemtörődömség szimptomája.

A tréning során Flores egy autoriter vezető szerepébe bújva alakítja a folyamatokat, vagyis hozza létre a heideggeri „működési zavart”, amely a jövő tervezésének, azaz egy új világ, egy új állapot létrehozásának ideális terepe.

Mikor dicsért meg egy felnőtt embert utoljára? Hogy reagált az illető? Jól tudott reagálni az elismerő szavakra?

Ön szereti, ha megdicsérik? Mit tesz olyankor?

Hogy fogadja a kritikát? Mit tanul belőle? Mit tanult a Flores-tréningből, hogy fogja megváltoztatni a viselkedését a szabály alapján?

AZ ÉRZELMEK TERVEZÉSE

A design, designgondolkodás, design-alapú tanácsadás és derűterápia speciális területe az érzelmek tervezése és alakítása. Az érzelmek szerves részét képezik az ontológiának, így az érzelem-tervezés az ontológiai derűterápiától elválaszthatatlan.

A derűterápia egyik fő célja annak feltárása, hogy például egy kérdés (Eljönnél velem moziba?) előtti állapot milyen érzelmeket tartalmaz, és a teljesítését vagy visszautasítását követően milyen új érzelmek keletkezhetnek.

Az ontológiai derűterápia szerint az érzelmi életünk nem a gondolkodásunkkal szemben álló irracionális világban játszódik, hanem integráns (elválaszthatatlan) része életünk narratívájának, melyben testi, érzelmi és gondolkodásbeli változásaink kölcsönösen hatnak egymásra és együtt alakítják életünk történetét. Élettörténetünk pedig megtestesül fiziológiai, érzelmi és gondolkodásbeli változásainknak a természet és a kultúra által előállított designjában.

Az idegtudós, Damasio (1996) megkülönbözteti az elsődleges és másodlagos érzelmeket, valamint az érzéseket egymástól.

Az elsődleges érzelmek velünk született, automatikus érzelmi válaszok bizonyos külső vagy belső, illetve ezek kombinációjából álló sajátos ingerekre (pl. nagy méretű állat, szívroham). Az érzelmi reakció hasznos: a veszélyes ragadozók elől félelmünkben gondolkodás nélkül elbújunk, nálunk gyengébb ellenfelünkkel szemben viszont kimutatjuk dühünket. A testi változást az embereknél az érzelem átélése, vagyis az érzelem és az azt kiváltó tárgy közötti kapcsolat észrevétele követi. Ennek azért van jelentősége, mert az érzelmet kiváltó ok és az érzelem viszonyának tudatosítása általánosításokhoz vezet, ami segít stratégiákat kialakítani a veszélyes helyzetekkel szemben.

Damasio szerint a másodlagos érzelmek akkor jönnek létre, mikor szisztematikus kapcsolatot teremtünk az elsődleges érzelmek és az őket kiváltó okok között. Az elsődleges érzelmi válaszok automatizmusával szemben a másodlagos érzelmek tanulás eredményei. A helyzettípusok és a rájuk adott automatikus érzelmi válaszok közötti viszony átélésének egyéni mintázatai. Az érzelemmel (emotion) szemben az érzés (feeling) az, amikor az adott érzelmet átéljük, megéljük. Az észlelő számára kedves arc és az általa kiváltott testi állapot (ézés) kombinációjának átélése a boldogság érzése. A boldogság a testi állapotváltozások észlelése az őket kiváltó gondolatokkal együtt. A pozitív testi állapotok megváltoztatják a gondolkodás stílusát, ilyenkor szinte röpködnek a gondolataink, amelyek újabb pozitív testi változásokhoz vezetnek. Az ontológiai derűterápia az érzelmeket az életstratégiánkat megalapozó vagy romboló lelki eseményeknek tekinti. Célja az érzelmek tervezése. Az érzelmeket komplex, epizodikus (átmeneti, nem önálló), dinamikus és strukturált folyamatokként kezeli (Goldie, 2000, 12-15).

Az érzelmek komplexek, különféle elemekből állnak. Magukba foglalnak epizodikus érzelmi élményeket, azaz különféle percepciókat (érezéleket, észleléseket), gondolatokat, érzéseket, valamint számos testi változást. Az érzelmek tartalmazzák további epizodikus érzelmek átélésének, illetve további gondolatoknak, érzéseknek és viselkedéseknek a lehetőségeit (diszpozícióit).

Az érzelmek epizodikusak és dinamikusak. Az érzelmeink által kiváltott cselekvések, valamint érzelmeink kifejezése ugyanannak a narratívának a részei, de nem maguknak

az érzelmeknek. Életünk történetében nyilvánulnak meg, nyernek jelentést érzelmeink, melyek cselekvéseket és más érzelmeket okoznak, de ezek nem az őket okozó érzelem részei. Érzelmeink érzelmi életünk epizódjai csupán, melyek újabb epizódokat okoznak. Vagyis, érzelmeink élettörténetünk epizódjai, ugyanakkor lényegi hatást gyakorolnak rá.

Az érzelmek strukturáltak, hiszen egy narratíva részét képezik cselekvések, események, gondolatok és érzelmek kibomló mintázataiként. Folytonosan változó érzelmi életünk folyóját relatíve állandó lelki karakterünk tartja mederben. Karakterünket és érzelmi életünket nagyban meghatározza (egyebek mellett) a romantikus szerelem nagy narratívájához fűződő viszonyunk, függetlenül attól, hogy nők vagy férfiak, vezetők vagy beosztottak vagyunk. A romantikus szerelem is komplex, epizodikus, dinamikus és strukturált érzelem, mely a romantikus világlátás nagy narratívájának alkotó eleme. Maarten Doorman A romantikus rend (2006) című könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy miközben a 21. század gondolkodói azt tartják korunk jellegzetességének, hogy megszabadít a romantikától örökölt kliséinktől, kiderül, hogy minden kreatívnak látszó rombolás újra a jól ismert romantikus heurisztikákhoz és stratégiákhoz irányít bennünket, vagyis minden út a 19. században uralomra jutó romantikához vezet. Mint korábban erről volt szó, Florida a romantikus zseni szintjére emeli az egész „kreatív osztályt”, ezzel mintegy demokratizálja a zsenialitást, a produktivitást. Az önteremtésre, önmeghaladásra, autonómiára törekvő élet 21. századi ideálja a romantika kiteljesedése az információs korban.

A sikeres 21. századi kommunikáció jellegzetessége a romantikus klisékkel (1. szószedet: romantika) való izgalmas, közös játék, vagyis a romantikus szerepmoделlek, érzelmek kreatív rombolása az ipari és az információs társadalom határán.

A romantikus világlátás (1. szószedet: romantika) mint kibontakozó terv a maga sajátos érzelmi és gondolatvilágával az a nagy történet, melyben érzelmeink megélhetőek, gondolataink értelmet nyernek. Az ontológia derűterápia ebben a nagyobb összefüggésben szemléli az elakadásban lévők és segítséget kérők világát, és nem elszigetelten. Abból az előfeltevésből indul ki, hogy miközben a romantikus rend rajzolja az embert mint escher-i kezet, minden ember rajta hagyja saját kézjegyét a romantikus renden, miáltal ez a nagy kéz másként rajzolja őt. Mindez az érzelmek, hangulatok, gondolatok és a testbeszéd tudatosabb, összehangoltabb használatát jelenti.

Az érzelmek tervezésekor konkrétan, a cselekvésre indító beszélgetés floresi modelljét használja a derűterapeuta.

A floresi, speciális beszédaktusok használatával a derúterápia során (ahogy bármiféle szövegben, beszédben, gondolatsorban) többfajta érzelemtervezési designt (tervet) fedezhetünk fel, illetve azonosíthatunk. Egyebek mellett igazolható, hogy a korábban meg nem fogalmazott (loveliest) kérések nagyobb valószínűséggel vezetnek új érzelmekhez, mint a korábban megszokott (likeliest) kérések, különösen, ha új kontextusban hangzanak el.

Ha megértjük (nem a múltira irányulva!), hogy egy-egy érzelmet milyen gondolatok (terv) indukálnak, könnyebben alakíthatunk a terven. Új tervek új gondolatokat, azok pedig új érzelmeket szülnek. Sokkal izgalmasabb feladat, hogy eleve olyan új, gyümölcsöző tervet „adjunk el” a coachee számára, ami az eddigiekhez képest akár merőben új gondolatokat generál, ezek pedig adaptív, alkalmas, sikeresebb érzelmeket váltanak ki, melyek szükségképpen visszahatnak a gondolatokra (pozitív, reménytelen érzelmek, pozitív, előremutató gondolatokat szülnek, melyek további megelégedést és derűt váltanak ki.

Ha robotként tekintene magára, milyen szoftvereket (terveket) tudna azonosítani, amik működtetik Önt? Melyek okoznak derűt?

Ha a szoftverek mögött programozót feltételeznénk, milyen céllal írta volna meg ezeket a szoftvereket?

Mely szoftverei működésével elégedett, melyekkel nem?

Milyen szoftvert vásárolna szívesen, ami növelné a kompetenciáit és növelné a belső derűjét?

Milyen szoftverek hangolják le a; a saját készletéből és b; a környezetében fellelhetőek közül? Hogyan lehetne ezeket felderíteni, semlegesíteni karanténolni? Mi lenne az Ön víruskereső szoftvere?

Milyen élmények birtokába juttat saját designunk?

ÖSSZEFOGLALÁS

A bizalomépítés arra az előfeltevésre épül, hogy a bizalom mint kockázatvállalás, elköteleződés, stratégiai döntés, a személy szabadságának megélése, olyan tanulási szituációk sora, melyek a létezését minőségibbé, őt magát derűssé teszik. Olyan emberré alakítják, aki bíz magában és másokban, aki nyugodtan építhet annak a bizalmi tőkének a megtérülésére, amit már korábban, folyamatosan befektetett,

miáltal autentikus bizalmi tőkebefektetővé, azaz szabad, kalandvágyó, felelős döntéseket hozó, egyben derűs személlyé vált. Ha a bizalom nő, akkor a hangulat is javul, mindenki magabiztosabbá válik.

FELADAT

Az ismert evolúciós spirálhoz hasonlóan vegyünk fel egy érzelmi-gondolati evolúciós spirált! Az első eleme egy alapszituáció az Ön életéből. Folytassa a lehetséges gondolati és érzelmi kimenetekkel a lenti mintának megfelelően! Mi a tanulság az Ön számára? Hogyan segíthet a saját érzelmi gondolati evolúciójának alakításában saját magának?

Pl. Hajnalban bementem egy benzinkútra tankolni, mert hosszú út állt még előttem. Kedvetlenül tapasztaltam, hogy az eladók nem köszöntek és nem fogadták az én köszönésemet sem. Már a következő tankolásnál eleve nem köszöntem.

1. *Udvarias vagyok* → köszönök → *nyitott vagyok, kíváncsi, kész az interakcióra, még meglephetnek* → nem köszönnek az eladók → *lehangolt leszek* → kellenetlenül kommunikálok velük, jelzem, hogy nem vagyok elégedett → *dühös leszek* → következő megállónál már eleve nem köszönök → *kellemetlenül érzem magam*.

2. *Udvarias vagyok* → köszönök → *nyitott vagyok, kíváncsi, kész az interakcióra, még meglephetnek* → nem köszönnek az eladók → *lehangolt leszek, de erőt veszek magamon* → erőltetetten bár, de továbbra is udvariasan kommunikálok velük, még véletlenül sem jelzem, hogy nem vagyok elégedett → *vesztesnek érzem magam* → következő megállónál is köszönnöm kell, mert ezt diktálja az illem → *megpróbálok nem foglalkozni az egésszel, de nem esik igazán jól*.

3. *Udvarias vagyok* → hangosan köszönök: POT! (Ez a jó naPOT-ból származó rövidítés) → *nyitott vagyok, kíváncsi, kész az interakcióra, még meglephetnek* → nem köszönnek az eladók → *nevetek, a POT köszönés is, meg nem is. Ha reagálnak jó, ha nem, ezzel a kis poénnal elütöm az udvariatlanságukat. Továbbra is jó a kedvem* → a kommunikációmban nincs erőltettség → *megőriztem a derűmet* → következő megállónál is bepróbálkozom egy jó, kövér POT-tal: nahát, itt visszaköszöntek! → *kellemesen érzem magam*.

AZ ÖRÖMMÉRŐ

„AZ ELSŐ NAP A HALÁLOM UTÁN”-STRATÉGIA

Hogy érdemes viszonyulni a problémákhoz és egyéb nehézségekhez? Mi az, ami vézscsengőnk és irányjelzőnk, sőt automata, önszabályozó termosztátunk a mindennapi küzdelemben (nehogy túlhevüljünk vagy lehűljünk, maradjon a kellemes derű)?

*Nehézségi fok *******

*„Nincs nevünk, senki se ismer,
Senki se tudja, hogy kik vagyunk.
Vagy önmagunkért vagy valami másért,
Szédülünk és pezsgőt iszunk.”
Európa Kiadó*

MIT MUTAT AZ ÖRÖMMÉRŐ?

Egyszer és mindenkorra szakítanunk kell azzal a szakállas elgondolással, miszerint az életünk megoldandó problémák sorozata. A sors mint ipari termelés, 24 órás műszakban problémákat és megoldásokat gyártunk. Ez csak egy ránk hagyományozott, poros beszédmod, hamis illúzió. A világ ezzel szemben egy érdekes hely, titkok színtere. Nem az a kérdés, vannak-e problémák, hanem hogy azok mennyire minőségi, milyen értékes életbe (személyi és szervezeti környezetbe) ágyazottan léteznek. Az élet izgalmas utazás. Akadályokkal találkozunk, egyeseket elhordunk, átugrunk, új utakat választunk és folytatjuk a felfedezést, a kalandozást.

"Turn on, tune in, drop out!" Melyik a csábítóbb ajánlat: megoldásokkal bajlódni vagy titkok után kutatni? Mindannyian a számunkra vonzó dolgokat keressük, az unalmasakat, gondterheseket, mechanikusakat, ha csak tehetjük, messze elkerüljük. A hatékony kommunikáció piedesztálra emelése, az empátia öncélú fejlesztése és az önismeret hajszolása éppen olyan jó business csupán, mint az állandó probléma- és a megoldásorientált gondolkodás.

A problémák megértéséhez nem elsősorban pontos információkra van szükség. Az információk ugyanis csak annyiban érdekesek, amennyiben vonzóvá teszik azt a szituációt, amivel foglalkozunk, vagy foglalkoznunk kell. Az önismeret a megszerzett kompetenciákból (képeségeinkből, készségeinkből) következik. Az önismeret következménye, és nem oka az érdekes események előidézésére való képeseknek. Másképpen fogalmazva életöröm, a boldogságra való alkalmasság sokkal inkább a kreativitástól függ, mintsem az egyirányba szűkített önmegismeréstől.

A rovartípusú kommunikáció hasonlít ahhoz, ahogy például a hangyák a legjobb génállománnyal rendelkező partnert kiválasztják: célszerűen, de mindenfajta öröm nélkül. A hangyákkal szemben az emberek szenvedélyes választók. Örömet okoz számunkra egy-egy impozáns díszítmény, táncbravúr, nyelvi lelemény vagy humor. A választásból származó élmény komplex: keveredik benne az esztétikai tapasztalat, az újdonságra irányuló vágy, a csodálat, a másik nem iránti érdeklődés, a határok feszegetése.

Az élmények oksági szerepet játszanak döntéseinkben: vagyis azokat a dolgokat választjuk, amelyek örömteli élményekhez juttatnak minket. Minél nagyobb élvezetet ígér a lehetséges partner, szituáció, szolgáltatás, áru, esemény, annál nagyobb a valószínűsége, hogy őt vagy azokat választjuk. A döntést az agyban található "általános örömmérő" (Örömmérő, Kollár, 2012.) mutatójának állása határozza meg.

A hangya-típusú döntés látszólag üzletszerű, semleges, haszonmaximalizáló, de erotikus távlatokat nélkülöző. Az "erotikus távlat" kifejezést nem szexuális értelemben, és nem csupán az emberi kapcsolatok vonatkozásában használjuk. "Az erotika a képzeletbeli dolgok birodalmába tartozik, mint az ünnep, a szerepjátszás és a rítus". Az erotika határokat sért. "Éppen azzal, hogy valami rituális (...), valamelyik dimenziójával már súrolja (...) a törvényszegés határait". Egyszerűsíti a tanulást. Olyan megerősítő mechanizmus, amely segít összemérni a különféle kontextusokat, az eltérő minőségű célokat. Ha az evés jól esik, akkor megerősítő ok az élelemkereső stratégiához. Ha a szex jól esik, megerősíti a partnerválasztási stratégiát. Ha a munka élvezetet okoz, akkor megerősíti azt a módot, ahogy dolgozunk és új távlatokat ad. A mi felfogásunk szerint magánéletben és szervezeti környezetben a személyes válságok főként abból származnak, hogy biológiai, szerveződésbeli (szervezeti, pl. szervezeti kultúrából adódó) okok vagy kognitív torzítások miatt rosszul működik az örömmérőnk, illetve nem vagyunk képesek leolvasni a mutató állását, azaz például kevés személyes és „szervezeti önismerettel” (Szervezeti önismeret, Kollár, 2016.) bírunk. A másik probléma a kivitelezésből származik: hiába tudjuk, hogy nekünk mi okoz örömet, ha nincsenek megfelelő algoritmusaink, heurisztikáink (szokásaink, rutinjaink), átfogó stratégiáink arra, hogy az örömmérőnk utasításait kövessük, azaz boldogok és eredményesek, jövőbe mutató perspektívával rendelkező személyek és szerveződések legyünk. Elkerülhetetlen, hogy elsajátítsuk a designgondolkodást.

A DERŰ TIZENKETTEDIK SZABÁLYA: AZ ELME SZABAD ÁLLAT!

A derűstratégia címe idézet. Bornemisza Pétertől származik, és teljes terjedelmében így szól: „Az elme szabad állat, őtet sem láncsal, sem kötéllel meg nem kötheted. Hanem mindenkor éjjel és nappal, és amikor alszunk, álmunkban csak elforog.”

Az elme (át)értelmezhet minden helyzetet, új utak kipróbálására ösztönöz, csak le kell szednünk a megszokásainkból, előítéleteinkből, gondolati és érzelmi csapdáinkból,

részleges vagy teljes zártságunkból font kötelet. Amikor egyik vagy másik helyzet- és életolvasat közül választunk, pillantsunk az örömmérőnkre! Örömeinkre szolgálnak a magyarázataink? Miért élvezzük a panaszkodást, mások befeketítését és démonizálását? Miért erőszakoskodunk a környezetünkkel? Miért agítalunk, ha látjuk, hogy már az örömmérője is padlót fogott? S, ha nem élvezzük mindezt, ki tart mégis pisztolyt a fejünknek? Jó hírem van: Szabadok vagyunk!

Designgondolkodás-e, ha gyönyörködünk a természet szépségében?

Ha hiszünk abban, hogy egy teremtő alkotta a természetet, akkor egy tervvisszafejtést használó mérnök módjára "design alapállás"-t (Design-alapállás, Kollár, 2015.) vehetünk fel vele szemben, és csodálhatjuk a terv szépségét.

Hasonlóan járhatunk el akkor is, ha nem vagyunk vallásosak, és a Természetanya leleményes barkács-tevékenységének, a természetes szelekciónak, extravagáns ötletei után nyomozunk. Mivel egyik vagy másik terv részei vagyunk magunk is, önismeretünk fontos eszköze lehet énünk designszemléletű megközelítése. A külső és a belső természettel való találkozásunk során mesterséges eszközöket veszünk igénybe, hogy a természet(ünk) vadságát magunkhoz szelidítsük úgy, hogy vad szépsége is megmaradjon, de minket se érjen kár.

A legfőbb mesterséges eszközünk, amellyel a vad és a szelid határára merészkedünk, a nyelv. A designer ebben az egyszerű építő és romboló, pontosabban építve romboló (kreatív destrukció) sávban helyezkedik el. A vad ötletek és a megszelidített gondolatok designnyelvének frontvonalán. Eszközei, akár egy ásó vagy kapa, akkor "kézhezállóak", ha sikerül velük úgy feltörni az információs társadalom monitorján látható természet ugarát, hogy új, virágzó ötletek termőtalajául szolgáljon. Például az iPhone, amivel e sorokat szántom, segít abban, hogy kiforgassam a nyelv dizájnjába rejtett természetes gondolataimat. A designgondolkodás tehát nem más, mint határsértés az építő rombolás révén. A kreatív destrukció kultúrájának továbbnemesítése, szelíd motorozás a "vad" természetben.

Designgondolkodás-e, ha nagyanyám tervei, életstratégiái szerint élek?

Attól függ, ki a nagyanyám. Ha kicsit informatívabb választ akarunk a kérdésre adni, akkor azt mondhatjuk, hogy nagy valószínűséggel nagyanyánk intelmei – szemben Szent István intelmeivel Imre herceghez – elavultak. Miért is? Mert István intelmei fiához az úgynevezett királytükör műfajába tartozik, amely a leendő uralkodónak ad szent útmutatást. Egy az isteni szentség által keretezett tükör az örök értékekre épülő világot tükrözi az Isten által felkent uralkodó számára. Nagyanyám intelmei azonban az információs társadalomban hangzanak el, amelyben a folyamatos változásért az építő rombolás mint központi érték a felelős. A hálózati társadalom sajátossága – Nietzsche szavaival – az értékek folyamatos átértékelése. A tradicionális társadalmat elsöprő modernista terv mindent az ész egyetemes ítélőszéke elé állított. Korunk

posztmodern tervezői viszont már nem hisznek az ész mindenhatóságában. "Minden mehet", ami működik. Coolhuntereként (trendvadászokként, baj, hiba, probléma helyett az értékesre fókuszáló személyként) bármelyik korból bármit eltulajdoníthatunk, ami segít megbirkózni az áramló terek változó világával. Vagyis nagyanyánk intelmeiből is kölcsönözhetünk, ha alkalmasak arra, hogy növeljük velük a szebb jövőbe vetett reményünket. Ha nagyanyám intelmei közül néhány illeszkedik egy izgalmasabb, produktívabb élettervhez, akkor nagyon is szükségem lehet rájuk. Főleg ha a nagyit például Vivienne Westwoodnak hívják! Hajrá Nagy!

A DERŰ TIZENHARMADIK SZABÁLYA: AZ ELSŐ NAP A HALÁLOM UTÁN

A derűstratégia idézet. Jacques Attali: Az első nap a halálom után könyvének címéből származik. Meglehet, hogy hibásan olvassuk le az örömmérőnk. Azt hisszük, hogy ez vagy az a viselkedés és szituáció örömet jelent számunkra. Mi más lenne a magyarázata annak, hogy az emberek, bár bevallásuk szerint nem élvezik, mégis veszekednek egymással, panaszkodás során önfeledten tocsognak a problémáikban? Az örömmérőt is kalibrálni kell és néha visszaellenőrizni.

Gondoljunk arra, hogy ennek vagy annak a dolognak, amihez most olyan nagyon ragaszkodunk, és amire ilyen sok időt, figyelmet fordítunk, milyen jelentőséggel bírna a halálunk utáni első nap! Ha döntően befolyásolja a sorsunkat, és a következő 10 évünket érdemben képes (át)alakítani, ne sajnáljuk az energiát és küzdjünk meg érte! Ha semmi érdemleges nem jut eszünkbe és a halálunk után cseppet sem töltene el büszkeséggel, hogy ennyire görcsöltünk valamiért, azonnal engedjük el! Mozduljunk az örömmérőnk szerint, hallgassunk szépen rá!

"EGY NAPPAL HALÁLOM UTÁN"-STRATÉGIA

Képzeld el, az adott probléma milyen jelentőséggel bírna 1 nappal a halálunk után. Amennyiben nem lennénk túlzottan büszkék arra, hogy az éppen felvetődő kérdéssel foglalkoztunk, hagyjuk, eresszük el.

Panda-stratégiák családjához tartozó módszer, mert ez is a hosszútávú, érdemi változásokat helyezi előtérbe, valamint tanulást indukál, vált ki. Ahelyett, hogy kedvenc, de romboló gondolataink vezetnének minket, megtanuljuk a gondolatainkat uralni, új, termékeny, előremutató, a jövőnköt döntően befolyásoló szempontokat választani a meglévők közül vagy újakat generálni, létrehozni.

FELADAT

Csak azokkal a kérdésekkel foglalkozunk, amik döntően befolyásolják az elkövetkező, legalább 10 évünket!

Designgondolkodás-e, ha a főnököm és a szomszédom bevált megoldásait, élettervét, viselkedését, cselekedeteit követem?

Önmagában valami, ami a főnökömnek vagy a szomszédomnak beválik, kevés előrejelző értékkel bír arra vonatkozóan, hogy számomra követendő élettervnek bizonyul-e.

Az egyik fontos szempont, hogy szerintem vonzó (lovely) életterveket követnek-e, a másik, hogy számomra egyszerre vonzó és megvalósítható (likely) módon váltják-e aprópénzre.

Egy jó terv feloldja a kidolgozására sarkalló kételyek okozta feszültséget, egy tevékenységi szabályt biztosít számunkra, amely egyszerre loveliest (legvonzóbb) és likeliest (legvalószínűbb módon véghezvihető) cselekvési módokban nyilvánul meg.

Az amerikai irodalomtudósok egyetértenek abban, hogy Huckleberry Finn kalandjai című regény a nemzeti irodalmuk alapműve. Ugyanis nem csupán a Mark Twaint követő íróknak adott új cselekvési tervet írói munkásságukhoz, hanem egy jövőorientált, produktív, pragmatista, rugalmas alkalmazkodáson alapuló életforma vázlataival látja el nemcsak kortársait, de a jelenkori olvasóit is.

A könyv mottója szellemesen összefoglalja a szerző építő-romboló szándékát. Az itt megfogalmazott terv a kreatív destrukcióból táplálkozó életvitel mozgósító, de anti-mozgalmár nyelvi megformálása.

"Mindazok, akik ebben a történetben alapgondolatot próbálnak keresni, elítéltetnek; mindazok, akik erkölcsi tanulságot próbálnának keresni benne, száműzetnek; mindazok, akik cselekményt keresnének, agyonlövetnek. A SZERZŐ RENDELETÉRE: G. G. főparancsnok."!"

Designgondolkodás-e, ha egy professzionális mintát követek? Lehetnék én Marilyn Monroe?

Ha valakire erkölcsileg reagálunk, akkor úgy tekintünk rá, mint egyedi, másokkal nem kicserélhető, megismételhetetlen személyre. Magunkra is tekinthetünk ilyen módon, szemben azzal, hogy úgy értelmezzük magunkat, mint valakit, aki ilyen és ilyen tulajdonságokkal bír (pl.: hajszín, magasság, munkahely, hobby, társadalmi státusz stb.) Ezek a tulajdonságok lennének azok, amelyek mintegy behelyeznének mások sztereotip elvárásainak sablonjaiba. Ha meg tudunk szabadulni ezektől a sablonos

tulajdonságoktól, akkor, Musil osztrák regényíró szavaival, “tulajdonságok nélküli emberekké” válunk. Csak a karizmatikus, kultikus személyek képesek arra, hogy (legalább időnként) mások is elfogadják tulajdonságok-nélküliségüket. Viszont az meglehetősen kevés kultikus hősnek adatik meg, hogy generációkon át, az egész globalizált kultúra számára válják tulajdonságok nélküli emberré. Ilyen különleges médiajelenség Marilyn Monroe, aki egyebek mellett egyszerre Popkorn Vénusz és a kreatív rombolás 21. századi kultúrájának Istennője. A Monroe-mítosz nem csupán erotikus vonzerején alapszik, hanem a nőkről szóló sztereotípiákkal szemben folytatott harcán. Művészi módon (korbácsolja és csendesíti) a patriarchális társadalom Kielégíthetetlen Szexistennőről szőtt kollektív fantáziáját. A tulajdonságok-nélküliség mítoszt olyan tökélyre fejlesztette — a különféle médiák, illetve interpretációk nem kis segítségével —, hogy a művészetére irányuló jelentéstulajdonítás végtelen játéka nyilvánvalóvá teszi: képtelenség megragadni valódi lényegét. A tulajdonságok-nélküliség paradoxona, hogy növeli a megvalósítható lehetőségek körét. Marilyn Monroe az én olvasatomban a “tulajdonságok-nélküliség design-ját” hagyta örökül nekünk. Mikor a róla készült fotóalbumot lapozzuk, a tulajdonságok-nélküliség tükrében láthatjuk magunkat, még akkor is, ha tudjuk “Gentlemen Prefer Blondes” (magyarul: Szőkék előnyben, 1953, Zenés vígjáték/Romantikus film).

A DESIGNGONDOLKODÁS ÉS AZ "ÖRÖMMÉRŐNK" VISZONYA

Egyértelmű, hogy a designgondolkodás, azaz terv alapú megközelítés is mindig konkrét, kézzelfogható megoldást kínál. A design szék ugyanúgy alkalmas arra, hogy ráüljünk, mint egy összetákolt sámlí. Különbség abban áll, hogy egy design ülőalkalmatosság minőséget, minőségi életerzést rendel a mindennapjainkhoz. Az élet konfekciótermékek (senkinek nem elég jó átlagmegoldások) sorozata. A designgondolkodás viszont a személyre szabott minőség.

A designgondolkodás megértéséhez jó analógia a ruhatervezés. Ennek látszólag speciális esete, amikor egyetlen személyre készül egy ruha. Valójában minden esetben egyetlen személyre készül a prototípus („megoldás”), amikor egy modell segítségével szeretnék vonzóvá tenni a terméket. Képzelnünk el egy ruhát, amely az azt bemutató modellre készült! A modell különleges adottságokkal bír, jól mutat a kifutón, fotogén, ideális alkatú, vagyis nagyon jól áll rajta a ruha. (A minőségügyi szabványok is kellemesen festenek egy elképzelt és optimális világban.) A modellre szabott design azonban nem sokszorosítható változtatás nélkül, egyszerűen azért, mert az átlagemberek teljesen más paraméterekkel bírnak, mint a modell. Az átlagemberekre eltérő méretű, standardizált verziók készülnek, amelyek azonban pontosan senkire sem passzolnak úgy, mint a prototípus a modellre. Egyrészt ezekkel a hiányosságokkal együtt kell élniük, másrészt viszont meg kell tanulniuk ezeket a hibákat kreatívan hasznosítani, felhasználni saját imázsuk felépítéséhez. Meg kell

tanulniuk hordani, méltósággal viselni, illetve az egész milliójukbe illeszteni, azaz saját maguknak személyre szabni a nem az ő személyükre készült ruhát. A design-gondolkodás folyamata tehát a következő, egyrészt elkészül a modellre illő változat, ezt követően a lehetséges vevőkre transzformált átlagméretek, végül a felhasználóknak kell újra személyre szabniuk, hogy kvázi-modellé váljanak a saját, kis világuk kifutójában. Ez lehetetlen a hagyományos megoldásközpontú gondolkodással, aminek következtében hamar eljutnánk arra a megoldásra, hogy tekerjünk gyorsan magunkra valamit, nehogy megfázzunk!

A DERŰ TIZENNEGYEDIK SZABÁLYA: A SZENT KERETEZZE A PROFÁNT!

Péntek reggel már pontos adattal rendelkeznek a rádiócsatornák arra vonatkozóan, hány órát, percet és másodpercet kell még munkával töltenünk, meddig tart a szenvedés a profánban. Elindul a visszaszámolás. Mindenki a „szentbe” vágyik, ki Románát olvas, ki sportol, ki pedig operába jár. A derűterápia mint átfogó életszemlélet célja, hogy fordítsunk egyet a dolgon: ne a profán keretezze a szentet, hanem a szent keretezze a profánt! Születéstől a halálig terjedő egyszeri és megismételhetetlen lehetőségben feloldódva mintegy mellesleg vigyük ki otthon nyugodtan a szemetet.

ÖSSZEFOGLALÁS

A derűterápia üzenete az, hogy nincs semmi eredendően elrendelt baj, törvényszerű szenvedés, éppen csak annyi, amit azáltal teremtünk, hogy elképzeljük, megfogalmazzuk és kimondjuk azokat. A nyelvünkkel fosztjuk meg magunkat az erőnktől, a jövőbeni lehetőségeinktől. A derűterápia KRESZ-táblák olyan konfigurációja, melynek segítségével bárki kitalálhat (kitolathat) személyes zsákutcáiból, és eljuthat egy élhetőbb jövőbe vezető többsávos autópályáig. Aki meg akar tanulni ezen a nagy forgalmú pályán professzionálisan vezetni (életvezetés FORMA1-es pilótájává válni), akkor el kell sajátítania az ontológiai alapú designgondolkodás filozófiáját és módszertanát, tehát nemcsak a KRESZ-t kell jól ismernie, hanem olyan technikás vezetővé kell fejlődni, aki képes rendkívüli látási és útviszonyok között is balesetmentesen és az „útviszonyoknak megfelelően” közlekedni.

FELADAT

Naponta egy-egy alkalommal vegyük elő a virtuális örömmérőnket és ellenőrizzük a mutató állását! Ne felejtsük el a tizenkettedik derűstratégia szerint hitelesíteni a

műszerünket, mielőtt fejvesztve rohannánk valami végzetes felé! Ha naponta többször is rápillantunk, nem követjük el azt a hibát, hogy egy kellemetlenség miatt hosszabb időszakot indokolatlanul „szar az egész” státuszúnak nyilvánítsunk.

Egy kockás füzetbe minden reggel írjuk be, hogy 1-10-ig milyen napra számítunk! 1 pont: ha felkelni se érdemes, 10 pont: ez igen! Este pedig tüntessük fel mellette, hogy alakult a valódi érték! Egészítsük ki a mondatot: az volt ebben a napban a jó, hogy... Lehetőleg több momentumot is soroljunk fel! Ha ez nem megy, válaszoljunk a kérdésre: mi lehetett volna még ennél is rosszabb vagy: hogy lehetett volna jobban elrontani? Miután ezek mind nem következtek be, nyugodtan számba vehetjük a meghatározó eseményeket mint pozitívumokat, melyért nem árt hálásnak és örömtelének lenni.

Vegyük észre, hogy a jósolt és a tényleges értékek mennyire függenek egymástól! A hozzáállásunk és az, hogy mire fordítjuk a figyelmünket, minek tulajdonítunk jelentőséget, érdemben ronthat vagy javíthat a dolgainkon.

Elemezzük, hogy ki vagy mi befolyásolja az értékek alakulását! Olvassuk el újra és újra „Az elme szabad állat” és „Az első nap a halálom után” derústratégiákat mindaddig, amíg képtelennek tartjuk, hogy függetlenítsük magunkat a külső-belső eseményektől!

A füzet nem egy jó ötlet, hanem önterápia, kötelező. Hatását csak akkor mérheti le, ha elvégezte a feladatot. Vezesse folyamatosan!

„HÉ, PARASZT!”

„TOM SAWYER”-STRATÉGIA

Hogyan kezeljük a sértést és fordítsuk az előnyünkre a negatív helyzeteket? Hogyan forgassuk az örömmérőnket pozitív állásba?

Nehézségi fok *****

"Én úgy hat évig ismertem az apámat, de már nem emlékszem rá.

Hatévente új életet kezdett egy új városban, egy új feleséggel.

Egyetlen saját családja sem volt,

mindegyiket csak lízingelte."

A harcosok klubja

Általános iskolában mindnyájunknak szembesülni kell azzal, amikor a hetyke Laczfí nádor útbaigazítást kért Arany János főszereplőjétől, Toldi Miklóstól: "Hé, paraszt! Melyik út megyen itt Budára?". Aztán előbb, mint utóbb komolyra fordul a dolog, felelnünk kell az "anyagból". Pontosabban "lefeleltetnek bennünket" az Élet Iskolájában. Vannak győztesek és vesztesek, meg a közepesek, akik közéjük szorulnak. Meg kell érteni a Toldit, még pedig úgy, hogy ez a tanárnak is tessék. A "sors keze" a nevünkre bök, és ki kell találnunk, hogy mit szeretne hallani.

Platón Lakoma című művének főhőse, Szókratész azt állítja, hogy semmi máshoz nem ért, csak a szerelem művészetéhez, az erotikához. Hihetetlenül hangzik, hiszen Szókratészről azt állította a delphoi jósnő, aki köztudottan nem hazudik, hogy ő a világ legokosabb embere. A válasz nem triviális. A görög "szerelem" (eros) főnév és a "kérdés" (erotan) ige etimológiai (szófejtés) kapcsolatban áll egymással. Szókratész azért lehet a szerelem művésze, mert a kérdés művésze is egyben.

A derűterapeuta ősmintája Szókratész, aki az "ÉLET ISKOLA" fogalmi metaforát (l. szómagyarázat) az "ÉLET CSÁBITÓ AJÁNLATOK SZÍNTERÉ"-re változtatja. A derűterapeuta olyan kérdéseket tesz fel, melyek a jövőt, mint vonzó látomást implikálják (magukba foglalják, rejtik). Ez a derű erotikus ontológiája. A derűterápia annak a művésze, hogy miként lehet a "Hé, paraszt!"-ot (vagyis sértést, a válsághelyzetet és a legkülönbözőbb nehézségeket) úgy bemutatni, hogy az „csábító ajánlatnak” tűnjék.

A derűterápia fontos küldetése, hogy az Élet Iskoláját "CSÁBITÓ AJÁNLATOK SZÍNTERÉVÉ" tegye mind a "tanárok", mind a "diákok" számára. Az iskolai évek oly módon befolyásolják problémamegoldási módszereinket, hogy észre sem vesszük.

Minél többen tekintenének magukra a „szerelem művészeiként”, úgy az igazi iskola, a tanítás is a csábító ajánlatok színterévé válna, azaz a mindennapok valóban használható modelljévé. Az iskola így megtaníthatna arra, hogy vonzónak tartsuk a bonyodalokkal terhelt világot, sőt képesek legyünk másokkal is vonzónak láttatni azt.

Laczfí nádor útbaigazítást kért Arany főszereplőjétől, Toldi Miklóstól: „Hé, paraszt! Melyik út megyen itt Budára?”. Toldi előbb megsértődik: „„Hm, paraszt én!” emígy füstölög magában, „Hát ki volna úr más széles e határban?”) Aztán előbb, mint utóbb komolyra fordul a dolog, és kiemeli a petrencerudat, úgy mutat utat. „„Ember ez magáért” Laczfí mond „akárki; Nos fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki?”, vagyis Toldi új, magasabb szintű feladatot, új lehetőséget kap. Miután senki nem mer kiállni ellene, ezt a fordulót is könnyűszerrel megnyerte. Az új eredmény további, új lehetőséget hoz számára. „Egyik így szól: „Bajtárs! mért nem jössz csatára?” ”

A DERŰ TIZENÖTÖDIK SZABÁLYA: SÉRTÉS MINT LEHETŐSÉG („HÉ, PARASZT!”-STRATÉGIA)

Ahogy Laczfí nádor „Hé, paraszt!” megszólítására és kérdésére Toldi Miklós kiemelte a petrencerudat, mi is használjuk a sértést lehetőségként arra, hogy megmutassuk magunkat és azt, amihez értünk, amiben különlegesen jók vagyunk. Csillogtassuk meg erényeinket, amivel felsrófolhatjuk és jól megkérhetjük a saját árunkat.

A válság nem ellenség, hanem alkalom (a tanulásra).

A Toldi-stratégia alapján a „Hé, paraszt!” megszólítás nem sértés többet, minden sértés pedig új lehetőség forrása, alkalom arra, hogy megmutassuk, mit tudunk, alkalom a kooperációra, alkalom a (közös) tanulásra.

Megértést segítő gyakorlati kérdések

Talált bármilyen váratlan tanulságot, meglepőt? Miért érzi annak? Meg tudná határozni a belátásait tömören: AHA-pillanatok és váratlan tanulságok (tanácsadó jegyezze le ezeket)?

Hogy tudnánk a belátásokat átfordítani megvalósítható cselekvésekké? A cselekvésre sarkalló és sikeres ötletek jó kérdésekkel kezdődnek, amelyek fontos lehetőségeket azonosítanak a nagy belátásokon keresztül. Emlékezzen a Hogy tudnám (megvalósítani ezen keresztül, hogy)? kérdésre! Ez a kérdés elég átfogó legyen ahhoz, hogy érdekes válaszokat adhasson rá, illetve, hogy elég szűkek, hogy kontrollálható maradjon a feladat.

A „Hé paraszt!” jegyében át tudja értékelni a saját problémáit? Vegyük számba, melyik probléma, milyen új lehetőséget teremthet az Ön számára, ha máris úgy kezdené a saját problémájának megoldását, hogy kiemeli a petrencerudat!

Tapasztaljuk, hogy sokan "túlpszichologizálják" a konfliktushelyzeteket azon mélázva, hogy milyen múltbeli sérelme miatt viselkedik így, vagy úgy egy személy. Gondolkodjunk tehát azon, hogy Laczfi nádor édesanyja milyen hibát vétett a fia nevelésében, aminek következtében parasztként merte nevezni Toldit? Vagy vágjunk bele Toldi személyiség-átalakításába annak érdekében, hogy ne vegye sértésnek a megszólítást? A derűterápia nem pszichoterápia, hanem stratégiai szemlélet, tervközpontú gondolkodás. Példánknál maradván adjuk el a "Hé, paraszt"-ot, mint tervet, adjuk el vonzó vízióknak a "paraszt"-ságot! Ehhez nézzünk egy konkrét esetet!

EGY PÉLDA AZ ÉLETBŐL

Egy KKV vállalkozás megvásárolt egy integrált vállalatirányítási rendszert, melynek bevezetését a cég ügyvezetője tartotta kézben. Kedvenc szlogenje "A pénz az eladásból van, nem a könyvelésből!". Nem csodálkozunk azon, hogy a könyvelő mellőzve érezte magát. Korábban különálló könyvelési szoftverrel dolgozott. Az új, integrált szisztémában azonban rögtön jelentkezett a konfliktus, mely a projekt sikerét is veszélyeztette. "Hé, paraszt!"-típusú helyzet: az ügyvezető kerülte a megbeszélést, mert szégyenkezett a hiányos számviteli ismeretei miatt, a könyvelő pedig szakmai elismerésre és a döntésekbe való részvételre vágyott a cégnél. Laczfi-cégvezető megsérti Toldi-könyvelőt azzal, hogy "Hé, paraszt!"-nak szólítja, másképpen világosan értésére adja, hogy pusztán arra az ismeretére van szüksége, hogy "melyik út megyen itt Budára", más nem érdekli. Nincs szüksége Toldi-könyvelő egyéb kompetenciáira. Pedig Toldi nemes ember, ennek megfelelően Toldi-könyvelő is valódi szakértő a saját szakmájában. "Hé, paraszt!"-típusú megoldás: a "Hé, paraszt!" megszólítás valójában felhívás, interakciós (kapcsolatépítési) lehetőség két személy között, akik enélkül más módon nem, vagy ritkán és nehezen érintkeztek volna. Ezt az alkalmat tehát nem sértődésre kell pazarolni, hanem sokkal inkább arra, hogy bemutatkozzon Toldi, megmutassa Toldi-könyvelő, mit ér a tudása. Az integrált rendszer bevezetése éppen hogy felhívja a cégvezetés figyelmét a könyvelési tevékenység szerepére és súlyára, megkerülhetetlen, hogy tudomásul vegyék és elismerjék a könyvelő szakmai értékét. Laczfi-cégvezető pedig könnyen belátja, hogy nem is kell értenie a Budára vezető útvonaltervezéshez (számviteli, könyvelési ismeretekre), e nélkül is kiváló (had)vezető ő, sőt! A könyvelő örömmel fogadta, hogy miután felemelhette a petrencerudat (megmutathatta, hogy munkájának elmaradása mennyire akadályozná a vállalati folyamatokat) és Laczfi elámult rajta "mind egész hadával" (az integrált rendszer bevezetője, mint külső tanácsadó is felismerte benne a nélkülözhetetlen együttműködőt), elismert szerephez jutott. A cégvezető pedig konstataulta, hogy egy őt tehermentesítő kulcsemberré tett szert a személyében

("Ember ez magáért" Laczfi mond "akárki; Nos fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki?"), mindkét fél jobban érezte magát. A kialakult vonzó vízió azóta is működésben tartja a céget.

Lássunk egy újabb példát is! Adjuk el a "Hé, paraszt!"-ot, mint terméket most "Tom Sawyer-módszerrel"! A fentiek mentén hogyan emelhetjük tovább a "paraszt"-ság értékét? Hogyan válik vonzó vízióvá "paraszt"-nak lenni? Hogyan adjuk el a kerítésfestést vonzó víziónak Tom Sawyer mintájára? Pl. 1437 Budai Nagy Antal által vezetett erdélyi parasztfelkelés, 1514 Dózsa-féle parasztháború vezéralakjai esetén: paraszt egyenlő vezető, hadvezető, reformer.

A DERŰ TIZENHATODIK SZABÁLYA: TOM SAWYER-MÓDSZER

Tom Sawyert büntetésre ítélték: felhőtlen játék helyett kerítésfestés. Eladta a kellemetlen munkát mint egyszeri és megismételhetetlen, felelősségteljes és dicsőséges vállalkozást. Társai versengtek a lehetőségért. Panaszkodás, vádaskodás helyett adjuk el a saját életünket mint vonzó víziót magunknak és a környezetünknek!

ÖSSZEFOGLALÁS

"Hé, paraszt!"-ra (sértésre, lekezelésre) és a Tom Sawyer-helyzetekre („hülyének néznek”) adott ösztönös, egyben nagyon rossz válaszaink: harcolj ("Hm, paraszt én?" düh, vita, veszekedés), vagy menekülj ("Nagyon fáj" sértődés, elkeseredés, vád, önvád). A derűterápia most megismert stratégiai megakadályozzák, hogy ezek az automatikus válaszaink helyettünk cselekedjenek.

FELADAT

A beteg embereket sokszor a következő felszólítással nyomasztják: Küzd, harcolj! Ezzel lényegében a betegségért és az esetleges kudarcért a nehéz helyzetben levőt okolják. Tehermentesítésre alkalmas gondolat lehet: „Tele van a temető azokkal, akik küzdöttek, csak rossz a PR-juk!” Nem azt akarjuk mondani, hogy ne tegyen meg minden tőle telhetőt, hanem hogy elég az áldozat hibáztatásából! Tom Sawyer válaszlehetőségei: „Drágán add az életed! Küzdjön meg (inkább) a halál értem!” Nyeresége: egy menekülő, félelemmel teli, védekező, visszatámadó felállás helyett, magabiztos, erővel teli, a verseny terhét magáról lerántó, laza, mégis energizált (magát felértékelő) állapot.

Az egészségügyi létesítményekben: Jöhet a következő beteg! megszólítással emlékeztetnek, mintegy orrunk alá dörgölik kárörvendően a hendikepes (hátrányos) státuszunkat. Mintha nem lenne nevünk, minket már leírtak, nem maradna szemernyi esélyünk sem a gyógyulásra (a beteg kifejezésben ugyanis nincs semmi, ami az áhított

állapotot, vonzó jövőt megcsillantáná). Ilyenkor belehelyezhetjük magunkat egy egyszerű narratívába (történetbe és értelmezésbe), ami egy perspektívikus folyamat részévé teszi a jelenlegi helyzetünket: „elesik, feláll, koronát igazít, továbbmegy”. Ahogy kiérünk a friss levegőre, mondjuk ki hangosan: elesik, feláll, koronát igazít, és most szépen tovább is megy! Ezzel megkezdődött a derűs önterápiánk.

XIV. Lajos idejéből való a következő történet:

Egy márki félreérthetetlen helyzetben találja a feleségét egy egyházi személlyel a budoárban. Az ablakhoz lép, szélesre tárja és elkezd áldást inteni a nép felé.

-Mit csinál, márki úr? –kérdézi megrökönyödve a püspök.

-Püspök uram elvégzi az én kötelességemet, én pedig ellátom az Ön feladatát! – válaszolja a nemes.

Gondoljon egy kellemetlen szituációra a saját életéből! Most helyezze magát a fenti, vicces történetbe! Foglalja el a márki szerepét! Mit mondana márkiként az Ön problémájáról? Próbálja minél pontosabban követni a vicc logikáját! Mit nyerne az efféle olvasatokkal?

Feladat, hogy keressen olyan értelmezéseket, amik új keretbe teszik a negatív eseményeket és szabja a saját életére!

ÉRDEKES ÉS HASZNOS TERVEK, TECHNIKÁK

A „KREATÍV DESTRUKTÓR” STRATÉGIÁI

Hogyan használjunk remekbe szabott terveket anélkül, hogy csak gyenge utáztatokat készítsenék? Játsszunk kedvünkre a tervekkel: hozzáteszünk, elveszünk, nagyítunk és eliminálunk. Az egész gyerekjáték.

*Nehézségi fok ******

*„Ha lehetnék Neked
megállás eltűnőben.*

*Kietlen birtokod:
egyetlen pillanatra!”*

Petri György

Életünk során sokan érezzük úgy, hogy számártöviseken rágódó fülesek, mindenkitől félő malackák, lóti-futi nyuszik, fékevesztett tigrisek, a „semmi ágán” tollászkodó baglyok, vagy „csekély értelmű” micimackók vagyunk. A különféle személyiség-fejlesztő kurzusok a legnagyobb hibát akkor követik el, amikor eltekintenek a fejleszteni kívánt személy lelki alkatától és az ehhez illeszkedő alapvető kompetenciáitól, vagyis attól, hogy a megszerzett ragyogó ismeretek hogyan vonatkoznak éppen órá.

Ha el szeretnénk adni valamit (például magunkat), akkor egyik lehetőségünk az, hogy olyan új (akár magánéleti, akár nagyobb szabású) piacokat kreálunk, amelyben például a malackaság (malackodás) nem hiba, hanem vágyott állapot. A másik esély, hogy az IT tigriseiként betörünk a „fülesek” által irányított fejlődő piacokra, a harmadik út, hogy az érett piacokon megváltoztatjuk a fogyasztói szokások szerkezetét, azaz a „mindenki legyen alvás közben is boldog” helyett eladjuk például a „számártöviseken rágódás melankóliáját”, ahogy Walt Disney tette Füle esetében.

Walt Disney rájött, hogy Malacka, Füle, Micimackó és a Nyúl egyaránt eladható szeretetmárkává (lovemark) tehetők, ha a világlátást, életérzést, amelyet képviselnek hitelesen, vonzó módon sikerül kifejezni. Az emberek arra vágyanak, hogy új élményeket, új érzéseket éljenek át, azaz olyan esztétikailag megalkotott (virtuális vagy valódi) világokba léphessenek, amelyek kifejezik értékrendjüket, és amelyekhez érzelmileg kötődhetnek. A funkcionális „bolti” tranzakciók helyett befogadni és behatolni akarnak: megtalálni a kalandban a rendet, a rendben a kalandot.

Ne feledjük, Malacka éppen úgy kultuszmárka lett, mint Füles vagy Micimackó!

Hogyan ültethetjük át mindezt a legkülönbélebb szervezetek és szerveződések szintjére? Erre keresnek és kínálnak lehetőségeket az itt összegyűjtött módszerek.

A MCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: TARANTINO-STRATÉGIA

A mcdonaldizációról mint a három nagy stratégiacsalád első tagjáról az előző fejezetben tájékozódhat (lásd még szöveget).

A válságok sajátossága, hogy rossz közérzetet, súlyosabb esetben pedig kilátástalanság-érzést idéznek elő. Tarantino valamennyi filmje egy-egy utalás korábbi, sikeres filmek különlegesen sikeres epizódjaira. Tarantino minden alkotásában professzionális leckét ad arról, hogyan lehet a hozzáférhető sikeres mintázatokat (terveket), jó eredménnyel bizonyított megoldásokat kreatívan integrálni és felhasználni a nehéz helyzetek megoldásában. Tarantino „Ponyvaregény”-ének szereplői kemény szituációba kerülnek, mikor véletlenül fejen lőnek a kocsiban egy férfit. Sikerül egyikük barátjához hajtani, ám közben eluralkodik rajtuk a pánik, és nem tudnak operatív módon reagálni. Telefonon értesítik a megbízójukat, a főgengsztert, Marcellus Wallace-t. A nagyfőnök a sokszor bizonyított problémamegoldót, Wolf-ot küldi. Wolf minden ízében vérprofi: rutinja, viselkedési és cselekvési algoritmusa az a terv, amit a bajban mi is abszolút sikerrel vethetünk be. A Tarantino-módszer üzenetei:

Kellő szakértői tudás és tapasztalat hiányában szerezzünk szakértői kompetenciákkal (képességekkel, képességekkel) bíró személy(eke)t és kövessük a szakértői rutinokat ahelyett, hogy improvizálnánk.

Válságban összpontosítsunk standardokhoz kötött objektív értékekkel és kritériumokkal pontosan leírható (idő és egyéb ráfordítások, célkritériumok), erősen kontrollált, szakértői rutinokra épülő, éppen ezért jól előrejelezhető, algoritmizált válaszok megtalálására.

Objektív érték: ME (mennyiség) (Pl. Hányszor kell elvégezni, hányszor kell megismételni, mennyi idő alatt, hányszor kell teljesíteni?)

Kritériumok: Mikor, kivel, hogyan? (pl. Mikor kell megcsinálni, milyen körülmények közt, kivel, milyen módon, stb.)

Milyen segítséget jelenthetne ez a megközelítés az Ön esetében? Mit lehetne tenni a kipróbálásához és hogyan lehetne sikerre vinni mindezt a gyakorlatban?

Milyen intézkedések kellenek? Egyéb dolgok, amit szem előtt kell tartani?

A POSZTMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „KOMPOZÍCIÓ-DEKOMPOZÍVIÓ” MÓDSZERE

A posztmcDonaldizációról mint a három nagy stratégiacsalád második tagjáról az előző fejezetben tájékozódhat (lásd még szöszedet).

Dekompozíció (részekre bontás, analízis) és kompozíció (integrálás, szintézis).

Hogy csinál mesteri megoldást a kompozíció-dekompozíció stratégiájával a Starbucks? Amikor fennhangon elhangzik valakinek a neve, az a mai napig megtiszteltetés, jelzi a személy magas társadalmi státuszát, hogy ő a fontos ember. Dekompozíció: a Starbucks kiemeli azt a régi kávéházi hangulatot megalapozó szokást, hogy a pincér a törzsvendégeket a nevükön szólította. Hogyan jelezhetné egy XXI. századi étterem, hogy a vevői különlegesek számára, bár meglehet, sosem találkoznak többé, ő kitüntetett figyelemmel fordul feléjük? Kompozíció: A Starbucks gyorsétteremlánc algoritmizált rendszerébe illeszti a békebeli vendéglátóhelyek szokását úgy, hogy a poharakra ráírják a vevők nevét, és amikor elkészül a kávé, alkalmuk nyílik arra, hogy a nevükön szólítják őket.

Hogy él a kompozíció-dekompozíció stratégiájával példamutatón az IKEA? Az asztalosmesterek a nyersanyag beszerzésétől a tervezésen át az értékesítésig minden munkafázis szakavatott szakértőik voltak. Dekompozíció: Az IKEA a régi kézműves hagyományokból kiemeli azt a fázist, amikor a mester összerakja a tárgyakat. Kompozíció: Az ügyfél mint mesterségbeli tudást nélkülöző mesterember kiveheti a részét az alkotás folyamatából, amikor felépíti az előre gyártott elemekből a használati tárgyait. A IKEA mesterré teszi a vevőt. A felavatott mester pedig igazi mesterműnek tekinti a saját kezével összeszerelt bútorát. A design felemel és felavat.

Fontos szempont, hogy bár a Starbucks különféle kávékat árul, az IKEA sokféle bútort, de ezeket mind az algoritmizált rendszerükön belül kínálják. A bemutatott rendszerek egy jól működő algoritmus részévé teszik az ügyfeleiket, miközben azok minőségi vendégekké és minőséget alkotó mesterekké válnak. Keressünk hasonló példákat, melyek ötleteket adnak saját életminőségünk javítására a kompozíció, illetve dekompozíció révén! Fontos, hogy a folyamat közben ne térjenek el a fenti logikától!

Hogyan tudná a saját életére alkalmazni mindezt? Hogyan starbuckizálná (posztmcDonaldizálná) a problémáját? Hogyan tudná átvenni az IKEA-logikát annak érdekében, hogy minőségi változást idézzon elő saját életében? Sorolja fel, hogy ezzel kapcsolatban mik lennének a feladatai?

A POSZTMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „SÚLYOZÁS” MÓDSZERE

Daniel Dennett szerint mindannyian rendelkezünk egy virtuális beszédgenerátor rendszerrel. Egyes szerepeink (al-énjeink) mikrofonhoz jutva felerősödnek, mások a szóvivői pozícióba ragadnak és akkor sem adják át a helyüket, amikor már leszereltek (pl. egy menedzser hazaér a családjához és otthon is termelési értekezletszerű eligazítást tart meghitt, családi beszélgetés helyett). Legyen Ön a rendező és instruálja (irányítsa) a szereplőit! Egyiket hívja be, másikat utasítsa helyre!

Az egyes világok közti különbségek gyakran abból származnak, hogy az alkotórészeket eltérő módon súlyozzuk. Az a rész, amelyik az egyik világban lényeges, a másik világban lényegtelen. Ezeket a súlypontokat helyezzük át (pl. eddig mellékterméknek számított a technológiai sorról lekerülő anyagra, tekintsünk most úgy, mintha főtermék volna)!

Egy hölgy sokféle szerepet tölthet be a házasságon belül: alárendelődő nő (feleség mint Teréz anyja), a végzet asszonya (feleség mint Mata Hari), az üzletasszony (feleség mint Nagy Katalin cárnő). Tanulmányozza alaposan, fejtse ki, öltse magára és tartsa meg ezeket a karaktereket, de ha változtatni kíván az életén, fókuszáljon azokra a szerepekre, amelyek a céljait legjobban szolgálják! Itt a lényeg abban áll, hogy nem szabad a viselkedés-repertoárját bővítenie, hanem a meglévőn belül kell változtatnia a hangsúlyt.

Milyen új lehetőségeket fedez fel?

A POSZTMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „ELRENDEZÉS” MÓDSZERE

A különféle életnarratíváinkra (életünkről szóló elbeszéléseinkre) eltérő tér- és időbeli elrendezés jellemző. Az életünket mint romantikus történetet a „kaland ideje és az ismeretlen világra való rácsodálkozás” határozza meg, gondoljunk a szerelemre! A romantikus szerelem irodalmi ábrázolása évezredekken át a következő algoritmus alapján készül: találkozás-elszakadás-keresés-visszaszerzés. A szerelmesek váratlanul találkoznak egymással, első látásra, eltántoríthatatlanul szerelembe esnek, de a külső körülmények (szülők, társadalmi elvárások, gonoszok praktikái) elszakítják őket egymástól. Ezt követően bármi is történjék, nem adják fel, ha kell, az egész világot körbeutazzák, hogy rátaláljanak egyetlen szerelmükre, ami az algoritmus alapján az elveszett szerelem visszaszerzésével zárul. Korunkban, mivel a nyugati világban a romantikus szerelemre épülő házasság legitim, a szerelmesek gyakran maguk gördítenek mesterséges akadályokat boldogságuk elé, hogy az algoritmus

szerint járhasanak el, hiszen ez a romantikus szerelem és gondolatvilág alapvető elrendezése.

A másik, az irodalomban kevésbé gyakran ábrázolt életrratívva az együttéléssel kezdődik (a szerelem lehetséges folytatásaként). „Ez az otthonosság ideje, illetve a belakott világ tere.” Ez is világos algoritmusra épülő terv: Egymásra találás-otthonteremtés-unalom-beletörődés vagy elszakadás. Ezt a narratívát kiválóan írja le a Harcosok klubja című könyv szerzője: „Én úgy hat évig ismertem az apámat, de már nem emlékszem rá. Hatévente új életet kezdett egy új városban, egy új feleséggel. Egyetlen családja sem volt, mindegyiket csak lízingelte. A harci klub olyan férfiakból állt, akiket nők neveltek fel.” „Az otthonosság ideje és a belakott világ tere” mint élettörténet mögött álló algoritmus szükségképpen kudarchoz vezet. Próbáljuk starbuckizálni! Tekintsük az otthon és a kaland algoritmizált hibridjének. Ebben az összefüggésben az otthon, a házasság algoritmizált kalanddává válhat. Hogyan lehet a két algoritmusból azokat kiemelni, amik algoritmizálják az „családi életet mint kalandot”? Az összes algoritmusból melyeket hagyna ki (találkozás-elszakadás-keresés-visszaszerzés-otthonteremtés-unalom-elszakadás)? Hogyan tudná kiküszöbölni az „unalmat”? Hogyan lehetne mesterségesen lefuttatni a „találkozás-elszakadás-keresés” algoritmusort újra és újra? A megtalált algoritmus hogyan nézne ki? Ezt az elrendezést, ahhoz hasonlóan, ahogy egy partitúrát zenévé, vagy egy térképet utazássá fordítunk át, hogyan tudná cselekvéssé alakítani?

Mi az, amit most másképpen látunk? Nevezzük meg a feladatokat!

A POSZTMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „TÖRLÉS ÉS KIEGÉSZÍTÉS” MÓDSZERE

Világok (itt az Ön konkrét helyzetének) egyes elemeit töröljük vagy kiegészítjük. Kreatív destrukció (építő rombolás) folyamata azt jelenti, hogy bizonyos dolgokat le kell rombolni ahhoz, hogy új minőség születhessen: pl. bizonyos eseményeket, dolgokat, folyamatokat (átmenetileg vagy véglegesen) kitörlünk és most ismét rátekintünk az Ön helyzetére. A törlés és a kiegészítés révén milyen új algoritmus-sorhoz jutottunk? Például az „egymásra találás-otthonteremtés-unalom-elszakadás” algoritmusból mit törölhetnénk, és milyen új elemet illeszthetnénk bele? Mit tehetnénk az unalom helyére? Hogyan érhetnénk el ezt az állapotot? Mi lenne, ha az unalom helyére a „kreatív destrukciót” tennénk? Mi következne ebből?

Milyen felismerések adódnak? Nevezzük meg a feladatokat!

A POSZTMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „ÚJRAFORMÁLÁS” MÓDSZERE

Újraformálás: deformálunk vagy lerombolunk egy eredeti formát, vagyis megváltoztatjuk vagy eltorzítjuk: pl. ha valakit szépnek látunk, destruktív módon megkérdőjelezzük a szépséget, a szépség értékét. De ez fordítva is bekövetkezhet: vagyis csúnyát széppé deformálhatjuk. Hogyan lehetne valamit, ami nem teszük önnek széppé deformálni? Ha például nem tetszik egy eredeti személyiségvonása, talán könnyebben tudná vonzóvá deformálni, mint megszabadulni tőle. Lehet, hogy egy párkapcsolat is könnyebben megmenthető deformálás mint totális újratervezés révén. Mi a különbség az újratervezés és a deformálás között? Az újraformálás szellemében újraformálhatjuk a korábban bemutatott párkapcsolati algoritmusokat. Például a romantikus szerelem rejtett terveként működő algoritmusort (találkozás-elszakadás-keresés-visszaszerzés) eltorzíthatjuk? Hogyan is? Például: Találkozás, de minek? Elszakadás: de jó! Keresés: unottan, motiválatlanul. Visszaszerzés: sajnós! Mi az, amire most és ezáltal jöttünk rá? Hozzunk létre egy új algoritmust, amely a belátásainkat starbuckizálja!

Például: lehet olyan helyzet, amikor egy kapcsolat úgy alakul, hogy jó elkerülni, elszakadni tőle, nem keresni, és nem visszaszerezni. De végrehajthatunk kisebb mértékű deformálást is. Például: nem túl nagy találkozás-kreatív elszakadás- moderált keresés-átmeneti visszaszerzés.

Mi az, amire most és ezáltal jöttünk rá? Nevezzük meg a feladatokat! Hozzunk létre egy új algoritmust belátásainkat starbuckizálva!

A DEMCDONALDIZÁCIÓ CSALÁDJÁBA TARTOZÓ TERV: „PARADOX”-TECHNIKA

A demcdonaldizációról mint a három nagy stratégiacsalád második tagjáról az előző fejezetben tájékozódhat (lásd még szövszedet).

A demcdonaldizáció, ezen belül a paradox technika lényege, hogy a megoldásra váró problémára úgy próbáljunk választ találni, hogy úgynevezett céltartománynak tekintjük, amit összekapcsolunk egy távoli asszociációkra készített úgynevezett forrástartománnyal. (Fogalmi metafora áll a kifejezések mögött: a céltartomány, amelyet értelmezni akarunk, és a forrástartomány, ahonnan a hasonlatokat merítjük.) Miután a forrástartomány jelentését részletesen feltártuk, az így nyert jelentéstartományból kiindulva szokatlan szempontból szemlélhetjük a céltartományt, vagyis a megoldandó problémát.

Például „A jelenlegi x problémámat (munkahelyi, magánéleti) mint céltartományt kapcsoljuk össze a Coca-Colával mint forrástartománnyal!”. Mit tanít a Coca-Cola? Feleljen a lenti kérdésekre és jegyezze le a válaszait, összegezze az elgondolásait és felismeréseit! Hogy válhatna Ön „Coca-Colává” a terv azonosításával?

Honnan ismeri a Coca-Colát? Látott már Coca-Cola reklámot? Mit kínál a Coca-Cola (hasznosat vagy szerethetőt)?

Hogy tud kapcsolódni a Coca-Cola kapcsolódni az információs korhoz, hogy tud megújulni az információs társadalomban (appek, internetes alkalmazások, játékok)?

Milyen új palackformákat dobnak piacra? Mi a különbség a klasszikus üveges, dobozos és a műanyag palackos csomagolás között (az általuk generált élmény alapján)?

Hogyan próbál személyessé válni, az egyes személyt megszólítani (pl. keresztnevek az üvegen)?

Fel tudna idézni néhány reklámszöveget (pl. Taste the feeling!)? Milyen világlátást közvetít?

Mit tanít a Coca-Cola, milyen képzelt tantárgyakat lehetne illeszteni egy virtuális iskolában?

Egyetért azzal, hogy nem a tartalmat adja el, hanem a brandet? Ha egyetért, miért, ha nem, miért?

Fel tudna sorolni, könyveket, filmeket, műalkotásokat, amiben szerepelt a Coca-Cola?

Szereti Ön a Coca-Colát? Ha igen, miért, ha nem, miért? Mi következik abból, hogy a Coca-Colát se lehet mindenkinek eladni?

Ha nem lenne egészségtelen, hány cola-t inna meg egy nap? Miért?

A magyar betyárok szerették volna a Coca-Colát?

Kit tudna inkább elképzelni a Coca-Cola arcának: Woody Allant vagy Quentin Tarantinot?

Mi következik abból az állításból, hogy a Coca-Cola feltalálta a differenciáltság érzetét keltő tömegterméket (a drága és a luxus ígérte hordozó, személyre szóló és az egyszerre olcsó tömegterméket)?

ÖSSZEFOGLALÁS

Minden ember életének narratíváját (élettörténetét, életéről való beszédmódját) létrehívó hallgatólagos (implicit), vagy kimondott (explicit) terv meghatározza érzelmeit, gondolatait, beszédaktusait és testi változásait. Szóbeli kommunikációjának (beszéd) és non-verbális kommunikációjának (megjelenés, testbeszéd) designjai pedig hatást gyakorolnak a narratívát formáló átfogóbb tervre, azaz kölcsönösen visszahatnak az eredeti tervre, majd a folyamat kezdődik előlről. Az ontológiai derúterápia (ontoterápia, designterápia) ezt a ciklust használja fel és aknázza ki intervenciói (megoldáskísérletei) során annak céljából, hogy segítse a partnereit abban, hogy életterve, személyes designja működőképebb és vonzóbb legyen.

FELADAT

Vegyen a saját életéből egy konkrét példát, életeseményt, amin megítélése szerint volna még mit dolgoznia, javítania, alakítania, nem elégedett az eddigi teljesítményével. A fenti módszereket egyesével próbálja ki és ennek segítségével hozzon létre új megoldási alternatívákat! Elemezze és értékelje, melyik stratégia vált be leginkább és miért?

NÉHÁNY GYORSMÓDSZER: DERŰKAPSZULÁK

Stratégiai családfők: pandák és koalák

Mindig használható megfontolások, szemléletformáló stratégiai keretek.

*Nehézségi fok ******

„Ó, örök-amatőr aszfalt- s fémszerkezet,

ó, profi körre-kör, ahol beintenek:

én intek most neked be, be, be, be, be, be!”

Tandori Dezső: Nick Tooldie búcsúja Indianapolistól

“KOALA-STRATÉGIA”

„Cselekedj itt és most”-stratégia, „előbb cselekedj, aztán gondolkodj” típusú problémamegoldás, a gyors, de kevésbé innovatív döntések eszköze.

A szokások rabszolgájának állatvilágbeli megtestesítője a túlspecializált koala, mely csak az eukaliptuszfa levelét hajlandó megenni. Hiába ösztöklélnék a koalát arra, hogy más táplálékforrás után nézzen, hiszen pl. a zsíroskenyér megemésztéséhez szükséges szervek, emésztőnedvek és folyamatok nem állnak rendelkezésére. Az eukaliptusz pedig véstesen fogy. A példa azt mutatja be, hogy nem mindig van elegendő időnk a változásra való felkészülésre és nincs mindig lehetőségünk az előzetes tanulásra.

A sürgősen megoldandó, fontos feladatokhoz koala-stratégiával célszerű viszonyulnunk, azaz a már meglévő kompetenciáinkat kell arra használnunk, hogy azonnal megoldjuk a felmerülő problémát, megválaszoljuk a kérdést, amire valamiképpen eleve tudjuk a választ. A gyors megoldás kényszere lehetetlenné teszi, hogy a sikeresebb probléma-megoldás érdekében időt fordítsunk kompetenciáink (kéességeink, készségeink) növelésére.

Egy futballmeccsen már nincs lehetőség a szabadrúgások gyakorlására, az addig kifejlesztett rúgástechnikánkra, helyzetfelismerő képességünkre kell hagyatkoznunk. Úgy kell megoldanunk a helyzetet, ahogy legjobb tudásunk szerint éppen képesek vagyunk rá. Ha nem oldjuk meg, akkor már nem lesz idő kijavítani. A mérkőzés lefújása után hiába rúgjuk be a helyzeteinket, ez már nem változtat a végeredményen.

A példa alapján, ha addig halogatná az étkezést a koala, míg az evolúció kellő struktúrával ajándékozza meg és csak akkor vesz magához táplálékot, hamarosan éhen fog halni. Ezzel együtt megszűnik a lehetősége a szükségszerű tanulásra és a hosszútávú változásra való érdemi felkészülésre.

FELADAT

Sürgős és fontos feladatok esetén ne halogassuk a cselekvést arra hivatkozva, hogy maximalistaként a legjobb megoldást keressük! Lássunk hozzá, oldjuk meg az akkori legjobb tudásunkkal. Elégedjünk meg azzal a teljesítménnyel, amire képesek vagyunk az adott helyzetben!

“PANDA-STRATÉGIA”

A lassú, de hosszú távú változtatások innovatív fegyvertára.

Az óriáspandának van egy speciális hüvelykujja, amellyel az étkezés során szétmorzsolja a bambuszt. Ez a híres hüvelykujj az evolúció által gyártott melléktermék, amely akkor vált hasznossá, amikor az első pandák találkoztak a bambusszal.

Ahhoz, hogy a nem várt problémák megoldása során eredetiek legyünk, sok időt kell előzetesen a kreativitásunk fejlesztésével eltöltenünk.

Az improvizációt magas szinten művelő zenészek évekig gyakorolják a zene ABC-jét. A profi footballisták rengeteg időt töltenek egy-egy mozdulat tökélyre fejlesztésével. Ezeknek a feladatoknak az elvégzése (azaz a rendszeres ismétlés és tökéletesítés) a tanulási folyamat kezdetén önmagában még nem tesz bennünket képessé a problémáink azonnali, gyors és eredményes megoldására, de elengedhetetlen feltételei a (nem a közeli jövőben bekövetkező) sikernek. Az efféle probléma-megoldási módot panda-stratégiának hívjuk.

FELADAT

Előbb gondolkodj, aztán cselekedj! Fogjuk vissza magunkat, ne hozzunk elhamarkodott döntéseket, várjuk ki az alkalmas időt és körülményeket. Közben monitorozzuk a környezetünket, honnan tudnánk új megoldási mintákat, tudást, képességet ellesni és elsajátítani.

“TŰ A SZÉNAKAZALBAN-STRATÉGIA”

Koala-stratégiához illeszkedő problémakezelési módszer. Amennyiben azzal a feladattal kerülnénk szembe, hogy a legjobb döntést hozzuk, hasonlóan ahhoz, ahogy egy szénakazalban a varrásra legalkalmasabb tűt kell fellelnünk, célszerű akkor abbahagyni a keresést, amikor úgy véljük, hogy találtunk egy kielégítő, azaz varrásra éppen csak alkalmas tűt, hiszen a kutatás több erőfeszítést már nem érne meg. Az eljárás eljárásainak ördögi köréből, egy olyan heurisztika segítségével szabadulhatunk meg, amely a problémamegoldó meglepésére apellál. Vagyis az ontológia coaching során használt egyik metaheurisztika így szól: „az a lehetséges megoldások közül a megfelelő, amellyel a problémamegoldó meglepszik”.

FELADAT

Rövid távon elégedjünk meg az elérhető, éppen akkor hozzáférhető megoldással és igyekezzünk más, hasznosabb feladatra fordítani a felszabadult időt, energiánkat.

“MÚZEUM-STRATÉGIA”

Válság, legkülönbébb krízishelyzet esetén tekintsünk az elmúlt életünkre úgy, mint egy szépen berendezett múzeumra. Ne romboljuk le az eddigi eredményeinket! Örüljünk a felhalmozott értékeknek, óvjuk őket, gondoskodjunk róluk, de már ne tervezzünk nagyobb beruházásokat és átalakításokat. Takarékos üzemeltetésre álljunk át.

FELADAT

Működtessük tovább az életünket az eddigiek mentén, ne akarjunk hirtelen, nagy változásokat, ne tervezzünk jobb híján erőnkön felüli, grandiózus fordulatokat, ahogyan ne fordítsunk hátat a nehezen megszerzett eredményeinknek sem.

“TARANTINO-MÓDSZER”

Tarantino Ponyvaregényének szereplői nehéz helyzetbe kerülnek, mikor egyikük véletlenül fejen lő a kocsiban egy férfit. Sikerül egyikük barátjához hajtaniuk, de eluralkodik rajtuk a pánik, és nem tudnak operatív módon reagálni a helyzetre. A válságok sajátossága, hogy rossz közérzetet, súlyosabb esetben pedig kilátástalanság-érzést idéznek elő. Tarantino valamennyi filmje egy-egy utalás korábbi, sikeres filmek különlegesen sikeres epizódjaira. Tarantino minden alkotásában professzionális

leckét ad arról, hogyan lehet a hozzáférhető sikeres mintázatokat, jó eredménnyel bizonyított megoldásokat kreatívan integrálni és használni.

FELADAT

Standardokhoz kötött (idő és egyéb ráfordítások, célkritériumok), erősen kontrollált, szakértői rutinokra épülő, éppen ezért jól előrejelezhető, algoritmizált válaszok megtalálására összpontosítsunk. Kellő szakértői tudás és tapasztalat hiányában szerezzünk szakértői kompetenciákkal (képességekkel, készségekkel) bíró személy(eke)t és kövessük a szakértői rutinokat ahelyett, hogy improvizálnánk.

DERŰAJÁNLATOK 7 ALAPPROBLÉMÁRA

Kognitív wellness 7 lépésben

Egyszerűnek látszó amatőr kérdések és a profi kérdései.

*Nehézségi fok ******

*„Szél támad, és elvinni készül -
nyomaidon bedől
az is, mi eddig ép volt, s meg nem épül
többé se ég, se föld,
mindenfelől a hiány szakad rám,
- te óvsz mindenfelől.”*

Parti Nagy Lajos: Alázat

Társkereső irodákat kérdeztünk meg arról, melyek a legtöbbször elhangzó kifogások és problémák az ügyfelek részéről. Boldogtalanságuk forrása az a kettős kötés (önellentmondás, l. előző fejezetek és szószeret), hogy bár vágnak valamire (társ), mégis úgy viselkednek, olyan stratégiát követnek, ami jól láthatóan távolabb löki őket a céljaiktól (társra találni).

Kidolgoztunk erre a 7 típuskérdésre néhány (mcdonaldizációs és posztmcdonaldizációs stratégiacsáládból való, lásd előző fejezetek és szómagyarázat) innovatív derűajánlatot. Ezek a kérdések tágabb értelemben szinte mindenkit érintenek és foglalkoztatnak így vagy úgy. Azoknak is hasznukra lehet, akiket más ügyek foglalkoztatnak jelenleg.

A 7 GYAKRAN ELHANGZÓ KIFOGÁS

1. Nincs elég időm
2. Nehezen teremtek kapcsolatot
3. Nem tudom elengedni a múltat
4. Nehezen tudok megbízni az emberekben
5. Önbizalomhiányom van
6. Mindig rosszul választok
7. Aki nekem tetszik, annak én nem tetszem

KIFOGÁS 1.: NINCS ELÉG IDŐM

Vegyük számba, milyen feladatok állnak Ön előtt az elkövetkezendő időszakban (napon/héten/hónapban)! Soroljuk fel egyenként a feladatokat és foglaljuk egy listába őket! Legkönnyebben úgy boldogulhat, ha az egyes feladatokat post it-okra írja fel és ezekkel a színes lapokkal dolgozik tovább. Ceruzával pedig könnyebb a javításokat vezetni.

Minden felsorolt feladatot egyenként vizsgáljunk meg az alábbiak szerint:

Rendeljünk minden feladathoz időt, ami alatt feltétlenül el kell végezni őket! Vegyük sorba a feladatokat és vizsgáljuk át, majd egészítsük ki a listánkat ennek megfelelően (ha post it-ra írta a feladatokat, egyszerűen csak jegyezze fel az értékeket minden lapra)!

Nézzük, melyik projektet lehet felgyorsítani? Vegyük sorba mindegyik feladatot és ebből a szempontból vizsgáljuk át őket, javítsunk, ahol indokolttá vált! Használjuk a rendelkezésünkre álló listát! (Egyszerű, főzéssel kapcsolatos példák: Időtakarékos receptekből válogatunk a fogások összeállításához. Korszerű konyhatechnológiai eszközöket használunk, amivel gyorsabbá és részben automatikussá tehető a főzés. Előkészített, gyorsfagyasztott alapanyagokat dolgozunk fel. Néhány munkafázist holt időszakra ütemezünk. Segítséget veszünk igénybe és megosztjuk a munkát.)

Melyik témát lehet leszűkíteni, elhagyni belőle bizonyos részfeladatokat, tevékenységeket annak érdekében, hogy időt nyerjünk? (Maradva a főzési példánál: Nem főzünk be, megelégszünk az üzletben kapható befőttekkel és savanyúságokkal. Nem készítünk süteményt, hanem a sokkal egészségesebb gyümölcsöket fogyasztjuk étkezések után is. Nem 3 fogásos ebédet állítunk össze hétköznap, hanem egyszerűsítjük a menüt. Nem otthon főzünk, rendelünk. Ha módunkban áll, valaki másra bizzuk ezt a tevékenységet.) Módosítsuk a rendelkezésünkre álló listát!

Gondoljuk át, melyik feladatot lehetne halasztani (későbbre halasztani vagy csak egy időre felgügeszteni) annak érdekében, hogy ezzel is időt nyerjünk! (Mintának továbbra is a főzést használva: A bonyolultabb recepteket hétvégén vagy ünnepnap vesszük csak elő. Egyszerre nagyobb adagot készítünk, így nem szükséges mindennap a konyhában töltenünk az időt.) A feladatokat ismét vizsgáljuk át!

Rangsoroljuk a tennivalókat a fontosságuk szerint! A fontossági sorrendet így jelöljük: F₁:nagyon fontos..., F_n:legkevésbé fontos feladat.

Rangsoroljunk sürgősség szerint is! Vegyük sorba mindegyik feladatot és ebből a szempontból is elemezzük egyenként! Írjuk a feladatok mellé (1-n-ig) a sürgősségi sorrendet: S₁:nagyon sürgős..., S_n:legkevésbé sürgős feladat. Módosítsuk a rendelkezésünkre álló listát!

Ebben a lépésben pedig elkészítünk egy táblázatot, amibe behelyezzük a felsorolt és rangsorolt feladatokat. Ha post it-ekkel dolgozott, egy táblán 4 mezőre osztott ablakokba tegye őket! Ha papíron vezette a feladatokat, másolja át a megfelelő cellákba!

SNF: sürgős, de annyira nem fontos	SF: sürgős és nagyon fontos feladatok
NSNF: nem sürgős és nem is annyira fontos feladatok	NSF: nem sürgős, de nagyon fontos feladatok

Tekintsük át és korrigáljuk a táblázatot, ah indokoltnak látjuk az alábbi megfontolások után!

Azokat a feladatokat vehetjük valóban sürgős és fontos feladatnak (SF cella), amiket halaszthatatlanul el kell végezni, különben súlyos következményekkel kell számolnunk. Súlyos következménynek tartjuk, ha a feladat az életünk elkövetkező

nagyobb időszakát (pl. a következő 10 évünket) lényegileg és érdemben befolyásolja. Módosítsuk a táblázatot! Vegyük ki a sürgős és fontos feladatok közül azokat, amikre nem igaz a fenti szempont és tegyük át másik cellába!

Szervezési vagy egyéb lényeges anomáliákra hívja fel a figyelmet, ha a feladatok jelentős része az SF cellába került, illetve átvizsgálás során sem képes ezeket átrendezni és egy másik cellába helyezni. (Pl. Halogatás miatt valakinek körmére ég a munka, emiatt menthetetlenül összetorlódnak a feadatok a Sürgős-Fontos cellában. Nem tervezi meg a tevékenységeit, nem osztja be az idejét. Nem ismeri és nem látja át a rá váró feladatokat, nem szerez gyakorlatot, nem alakít ki rutinokat. Rossz heurisztikái, szokásai vannak, vakon hisz a beletáplált élethelevekben: mondjuk, hogy “amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra”. Nehezen engedi el a rutinjait. Mártírt alakít és magára rántja a munkát.)

Ha túl sok feladattal terheli meg magát, érthető, hogy nem marad ideje és ereje ahhoz, amit valójában szeretne. Gondolja át, hogyan lehetne néhány projektól mégis megszabadulni! Elemesse, hogy az egyes feladatok elhagyásával mi lehet a jelenlegi helyzeténél még rosszabb, mivel és mennyivel, mit befolyásol ez az élethelyzetén - lásd: “Első nap a halálom után” derűszabály-?)!Válaszoljon arra, elképzelése szerint hogyan befolyásolja az életét, ha párt talál, mi lesz ettől szebb és jobb, mit ér ez meg Önnek? Alakítson a táblázaton, önvédelemből szabadítson fel helyet a Sürgős-Fontos cellában!

Ezúttal azokat a feladatokat nézzük át, amik sürgősek, de nem annyira fontosak (SNF cella). Ide olyan feladatok tartoznak, melyek vagy sürgősnek látszanak, de nem azok vagy másoknak fontos, de nekünk nem. Vegye elő az “Első nap a halálom után” derűszabályt és gondolja át, mi múlik mindezen!

Ha a főnökünk fordul hozzánk egy azonnali és sürgős kérdéssel, pedig van már éppen elég határidős dolgunk, kénytelenek vagyunk megcsinálni (mert a fizetésünk és a megélhetésünk bánja). Puffogás és egyéb időrabló tevékenység helyett azonnal lássunk hozzá! Tartsuk szem előtt a Koala-stratégia szabályait és annak mentén járjunk el! Ha viszont egy nehéz feladat végrehajtása közben megcsörren a telefon és közvélemény-kutatásban való részvételünket kérik. Ez másnak fontos, de nem nekünk. Minket zavar. Másnak sürgős, de nekünk nem fontos. Az ilyen feladatokat halasztani kell. Panda-stratégia. A halasztható feladatokat tegyük be az NSNF vagy a NSF cellák valamelyikébe!

Vegyük észre, hogy felszabadult idő! Gondolja át, mit kezd vele, hogyan fordítja az eredeti célja elérésére (itt: párkeresés)?

Tekintsük át, melyik cellába került a párkeresés!

Indokolja meg, ha nem a SF cellába tette! Gondolja át, mi ennek a következménye! Valóban elégedett azzal a helyzettel, hogy nincs párkapcsolata és a közeljövőben kis

valószínűséggel számíthat arra, hogy ez a helyzet megváltozik? Hogy alakulnak ebből kiindulva a jövőbeni kilátásai, mi az, amin változtatnia kell, ha a terveire gondol (miről kell lemondania, mit kell újrafogalmaznia)?

Ha a párválasztás mint fő projekt az SF cellába került, nagyon rövid időn belül kell párt találnia. Itt minden a hatékonyságról és a valószínűség növeléséről szól most (tipikus mcdonaldizálódó projekt). Folytasson koala-stratégiát (lásd: derűkapszulákat tartalmazó fejezetet)! Ehhez arra van szükség, hogy minél hamarabb latba vesse a jelenlegi képességeit és adottságait. Ne várokozzon, ilyen rövid idő alatt úgysem tudná fejleszteni őket, mert egész egyszerűen nincs elég idő rá! Vegye igénybe azokat a megoldásokat, amikkel gyorsan és nagy valószínűséggel találhat párt: pl. online társkeresés, személyes tanácsadó megbízása, személyre szabott megoldások (pl. rapid randi). Igyekezzen megfogadni a tanácsadójának javaslatát, ezzel is csökkenti a párkereséssel járó időt és nem utolsó sorban az SF cella jellegéből adódó kockázatot! Ne állítson fel irreális elvárásokat (minél több szempontja van a jövőbelijével kapcsolatban, az az eredmény valószínűségét egyértelműen és radikálisan csökkenti)! Legjobb, ha úgy fogja fel a dolgot, mintha castingoltná a jelöltjeit (ez egy posztmcdonaldizációs gondolat)! Igyekezzen szélesíteni a merítést ahelyett, hogy előzetes preferenciákkal szűkítené! Ha mégis úgy érzi, hogy a párkeresés felelősségteljesebb dolog nem érdemes elkapkodni vagy Ön többet ér annál, hogy kényszerkompromisszumokat kössön, tegye a projektet az NSF cellába! (Nagy jelentősége van ilyenkor az ön- és helyzetismeretnek, reális helyzetértékelésnek!)

Ha a párválasztás az NSF cellában van, elég hosszú időt adott magának arra, hogy a társra leljen. Leghelyesebb, ha a Panda-stratégiákból (lásd: derűkapszulákról szóló fejezet) választ és alakít ki magának egy alkalmas tervet! Van lehetősége arra, hogy a legkülönbözőbb párkeresési módokat kipróbálja és éljen az általuk kínált lehetőségekkel. Ideje és módja is lesz, hogy fejlessze magát, így jobb eséllyel szállhat versenybe a párkapcsolati piacon. Ne sűrűsse és ne menjen elébe a dolognak! Előbb fogyjon le, menjen kondizni, mozogjon rendszeresen, figyeljen a hajviseletére, alakítson a ruhatárán és tegyen meg mindent annak érdekében, hogy előnyösebb pozícióba kerüljön, ezzel növelheti meg valójában a sikeres választás valószínűségét!

Amennyiben a párválasztást az NSF cellába helyezte, arra következtetünk, hogy Önnek időnként bár eszébe jut, mint kósza gondolat, hogy jó lenne egy párkapcsolat, de hamar más felé fordul a figyelme és szinte semmiféle erőforrást (időt, energiát) nem szentel rá. Meglehetősen kicsi annak az esélye, hogy párkapcsolatra talál. Panda-stratégiák között kell kotorászni egy alkalmas terv után.

Ha az NSF cellában található, elvben sürgősnek tekinti a párkeresést, de Ön nem rendel hozzá elegendő erőforrást: időt, energiát, figyelmet. Be kell látni, hogy más dolgok jóval fontosabbak az Ön számára vagy több időt szentel azoknak. Egymásnak ellentmondó vágyak, motivációk és szándékok működnek Önben. Néha kifejezetten

gyomorszorító érzés lehet, hogy egyedül él, ráadásul roppant kicsi annak az esélye, hogy ilyen feltételek mellett párkapcsolatra talál. Egy jó koala-stratégiára van szüksége és ehhez illeszkedő hatékony tervre!

Mérlegelje, hogy a párkereséssel járó feladatokat a másik cellába kívánja-e tenni! Gondolja át véglegesen az Ön előtt álló lehetőségeket és gazdálkodjon okosan az idővel!

Ha átteszi egy másik cellába a párkapcsolati feladatot, számoljon a következményekkel is (pl. milyen feladatot kell hátrább rangsorolnia emiatt, stb.)!

KIFOGÁS 2.: NEHEZEN TEREMTEK KAPCSOLATOT

Mit jelent pontosan, hogy nehezen tud kapcsolatot teremteni? Részletezné, hogy miben áll a nehézség?

Próbáljon rekonstruálni (felidézni) néhány olyan alkalmat, amikor nehezen bár, de tudott kapcsolatot teremteni! Gondolja át a korábbi szituációkat! Ne csak a párkeresésre fókuszáljon, más területeken is idézzen fel emlékeket és soroljon fel sikereket (szülő-gyerek, barátság, munkakapcsolat, stb.)! Milyen okok (helyzetek, feltételek), kompetenciák (készségek, képességek, tapasztalatok) vezettek sikerre? Vissza tud emlékezni olyan esetre, amikor könnyen teremtett kapcsolatot? Milyen helyzetekben szokott sikerülni? Mik azok az erősségek, amik lehetővé tették Ön számára, hogy könnyen teremtsen kapcsolatot? Milyen okok (helyzetek, feltételek), kompetenciák (készségek, képességek, tapasztalatok) vezettek a sikerre?

Vannak-e objektíve (tényszerűen) olyan helyzetek, amikor nehezebb, illetve könnyebb kapcsolatot teremtenie? Melyek ezek? Mondjon egy-egy konkrét példát!

Az eddigi visszaemlékezései alapján tudna egy általános szabályt felállítani, hogy mik azok a helyzetek, amikor könnyebben teremt kapcsolatokat és amikor pedig nehezebben?

Tud-e olyan helyzetet elképzelni, amikor a nehézség miatt lesz egy kapcsolat értékesebb?

Kijelenthetjük, hogy az igazán értékes kapcsolatokért általában bizony meg kell küzdeni, de legalábbis nem mindig megy könnyen.

Kérem, számoljon ezzel a megállapítással! Hogyan befolyásolja ez a szabály az eddigi viszonyulását a nehéz helyzetekhez?

Gondolja át, hogy az eddigiek alapján valójában tud-e kapcsolatot teremteni! Az eddigi példákat és megállapításokat vegye számba újra!

Ha még mindig nehéznek tartja a kapcsolatépítést, vegyük számba a fent megalkotott szabály alapján, mik azok a készségei, amik segítségére vannak a kapcsolatteremtésben! Azokat a helyzeteket, eseményeket, szereplőket, szituációkat is tekintse át, amik megkönnyítették a kapcsolatfelvételt az Ön számára más emberekkel!

Ezeket a tényezőket igyekezzen beleilleszteni a párkeresési, kapcsolatépítési szituációkba a tanácsadója segítségével!

Fejlesztenie kell a képességeit! Rövidtávú tanulási feladat: Egyik legfontosabb a metakommunikáció. Tanácsadója segítségével sajátítson el olyan mozdulatokat, testhelyzeteket, non-verbális elemeket, amik vonzóvá teszik Önt!

Ezeket a metakommunikációs elemeket azokra a helyzetekre állítsa be a tanácsadója segítségével és alkalmazza, amikor nehezebben megy a kapcsolatteremtés!

Hosszútávú tanulási feladat: don huán-i karaktereket kiválasztva sajátos és sikeres karaktereket kell alapos elemzés alá vonnia a derűtanácsadója segítségével, majd ezeket beépíteni az Ön viselkedésébe!

KIFOGÁS 3.: NEM TUDOM ELENGEDNI A MÚLTAT

Tudna olyan konkrét példákra visszaemlékezni, amikor Ön szerint nehezen engedte el a múltat? Soroljon fel néhány példát! Egyet meséljen el részletesen is! Mindig nehezen engedi el a múltat vagy emlékszik olyan esetre is, amikor könnyebben ment? Minél értékesebbnek tartunk valamit, annál jobban fáj az elvesztése? Önnek mi erről a véleménye?

A pozitív pszichológia szerint fontos, hogy múltpozitívak legyünk, azaz próbáljuk megtalálni a múltunkban, ami építőleg hat a jelenre. Tehát valójában nem az a baj, hogy nehezen engedjük el a múltat, hanem az, ha olyan múltbeli eseményeken rágódunk, amelyek rombolóan hatnak a jelenünkre.

Ön a fentiekből kiindulva egytől tízig mennyire tartja múltpozitívnak magát?

Egytől tízig Ön mennyire jelent élvező ember?

Egytől tízig mennyire jövőorientált?

Ha mindháromra magas értéket mond, akkor jó úton jár. A múltpozitivitás és a jelen élvezésének képessége a jövőorientáltság keretében, ez a legjobb életmix.

Ha nem adott mindhárom kérdésre magas pontszámot, akkor a múltra irányuló emlékeinek értelmezése, illetve ennek képessége fejlesztésre szorul.

A múltpozitivitás fejlesztése: meséljen egy Ön számára kellemetlen emléket keltő múltbeli történetet, úgy, hogy arra fókuszál, mire volt jó ez az esemény Önnek!

Jelent élvező képesség fejlesztése: hallgasson zenét, nézzen tájat, és közben ne gondoljon semmire. Merüljön el abban, ami erőfeszítés nélkül örömet okoz Önnek! Tudatosan keresse a szépet!

Jövőorientált jövőtervezés: készítsen átfogó tervet az új párkapcsolatáról!

KIFOGÁS 4.: NEHEZEN TUDOK MEGBÍZNI AZ EMBEREKBEN

Pontosan mit ért azon, hogy, hogy nehezen tud megbízni az emberekben? Fejtse ki egy kicsit bővebben!

Volt arra példa, hogy megbízott valakiben, és nem csalódott benne?

A bizalomról szóló tudományosan alátámasztott elképzelés szerint akkor vetődik fel a bizalom kérdése, amikor felmerül, hogy nem bízhatunk a másokban. Ön ebben az értelemben használja a bizalom szót?

Különösen nagy a szakadék a vak bizalom, és az érett, felnőtt ember bizalmat szavazó magatartása között! A vak bizalom tipikus példája a gyerek, vagy a gyermekien naiv, gyakran éppen saját magát becsapó ember. Az érett bizalom jellegzetessége, hogy az ember okosan mérlegeli a szóbanforgó helyzetet és a másik személy karakterét is. Önre a gyermeki bizalom, vagy inkább az érett bizalom a jellemző?

A vak bizalomnak mi a hátránya Ön szerint a saját életében? Emlékszik olyan esetre, mikor vak bizalommal fordult másokhoz? Akiknek ilyen bizalmat szavazott rászolgáltak?

Ön szerint mi az érett bizalom értéke? Emlékszik olyan esetre amikor érett bizalommal fordult másokhoz? Akiknek ilyen érett bizalmat szavazott rászolgáltak?

Egyes elképzelések szerint azok a közösségek jobban működnek, melyekben nagy a bizalmi tőke. Fejleszteni kell az érett bizalom képességét.

Mit kell fejleszteni, amikor az érett bizalom képességét fejlesztjük? A helyzet megértésének képességét. Vagyis azt, milyen szituációban, kiben bízhat meg pontosan?

Mi a célja azzal, hogy megbízik a másokban? Mit szeretne ezzel számára kifejezni? Miben segít, ha megbízik benne?

Milyen feltételekkel és korlátok közt bízhat meg az illetőben?

Honnan ismeri fel, hogy meddig bízhat meg benne?

Mit veszíthet, ha megbízik benne?

Mi az a legnagyobb veszteség, ami érheti Önt, ha bizalmat szavaz a másikkal?

Hogyan lehet korlátokat és fokozatokat állítani, meddig bízunk meg az illetőben, hogy a potenciális veszteségét korlátozza, sőt, elviselhető mértékűre csökkenthesse? Mindig kell egy B-terv is!

Mennyire fontos annak a másíknak, hogy méltó legyen az Ön bizalmára?

Az érett bizalmat körbe lengi a konstruktív kételkedés szelleme. Az érett bizalom lényege, hogy tisztában van azzal, hogy az, akinek bizalmat szavazunk, visszaélhet vele. A bizalom egyfajta kockázat, amely megtérülhet, de koránt sem mindig. Az érett bizalom magja a tudatos elköteleződés képessége. Megértem a saját és a másik indítékait, azt a szituációt amelyben vagyunk, és mindent összevetve bizalmat szavazok. Ekkor már nincs helye kételkedésnek, vállalom a kockázatot. Döntésemért felelősséget válllok, és nem hibáztatom a személyt akinek bizalmat szavaztam, akkor sem, ha netán nem szolgál rá. Az érett bizalom gyakorlása fejleszti az önismeretet, az önismeret pedig az érett bizalom gyakorlásának képességét.

Gyakoroljuk az érett bizalom képességét! Az Ön által veszélyesnek ítélt helyzetre mondjon egy konkrét példát (lehet ez a párkeresés is), majd válaszoljon a kérdésekre!

Milyen szituációban, kiben bízhat meg pontosan?

Mennyire fontos annak a másíknak, hogy méltó legyen az Ön bizalmára?

Mi a célja azzal, hogy megbízik a másíknak? Mit szeretne ezzel számára kifejezni?

Miben segít Önnek, ha megbízik a másíknak?

Honnan ismeri fel, hogy meddig bízhat meg benne?

Milyen feltételekkel és korlátok közt bízhat meg az illetőben?

Mit veszíthet, ha megbízik benne?

Mi az a legnagyobb veszteség, ami érheti Önt, ha bizalmat szavaz a másíknak?

Hogyan lehet korlátokat és fokozatokat állítani, hogy meddig bízunk meg az illetőben annak érdekében, hogy a potenciális (feltételezett) veszteségét elviselhető mértékűre csökkenthesse? Állítsa fel a feltételeket és korlátokat!

Mindig kell egy B-terv is! Dolgozza ki a B-tervet!

KIFOGÁS 5.: ÖNBIZALOMHIÁNYOM VAN

Van-e olyan területe az életének, ahol nem szenved önbizalomhiányban? Vissza tudna emlékezni a saját életéből olyan helyzetekre, ahol önbizalomról tett tanúbizonyságot? Mit tapasztalt, mit érzett? Milyen kompetenciái (képességei, készségei, tapasztalatai) voltak, amik segítettek?

Ön szerint általában milyen képességek, készségek kellenek ahhoz, hogy valaki önbizalommal rendelkezzen? Ezek közül Önnek melyek vannak meg?

Miért fontos, hogy valaki bízjon önmagában? Mi az önbizalom jele? Ön egytől tízig mennyire bízik önmagában?

A vak bizalomhoz hasonlóan vak önbizalomról is beszélhetünk. Mindkettő mintája a gyermek, vagy a gyermeki naivitás. Az érett önbizalom része az önkritika, de a túlzott kételkedés önmagunkban önbizalomhiányhoz vezet. Cél: érett önbizalom kialakítása.

Az érett önbizalom példája: az adott szereplés előtt alaposan felkészülök, kellő önkritikával kezelve a képességeimet. Ez motivációul szolgál, hogy még nagyobb elánal készüljek fel az esedékes feladatra. Aztán pedig bizalmat szavazva magamnak elköteleződöm önmagam mellett, és mikor akcióban vagyok, felhagyok minden nemű kételkedéssel. Átérezem az önmagamért való felelősségvállalás nagyszerűségét, körbeleng az önbizalom szelleme. Az önbizalom egyszerre tudatos elköteleződés, érzelem és hangulat. Az önbizalom gyakorlása fejleszti az önismeretet, az önismeret pedig az érett önbizalom gyakorlásának képességét.

Most nézzünk egy valószínű ismerkedési helyzetet az Ön számára! Vegyük végig, hogyan tudja biztosítani az önbizalom egyes feltételeit:

Felmérem a képességeimet: Mik az Ön erősségei, amire bátran támaszkodhat?

Felkészülök: Pontosan hogyan fog felkészülni a találkozóra?

Bizalmat szavazok magamnak: Mit jelent, hogy bizalommal indul a találkozóra? Milyen gondolatokat, érzelmeket jelent?

Felhagyok minden kételkedéssel: Milyen gondolatok, érzelmek akadályozzák Önt? Milyen gondolatokat, érzelmeket kell tudatosan kizárnia? Amikor tetten éri ezeket a zavaró gondolatokat, érzelmeket, mit fog csinálni, hogy megállítsa őket és visszanyerje a kontrollt saját gondolatai és érzelmei felett?

Átérezem az önmagamért való felelősségvállalást: Mi a célja az ismerkedéssel? 1-10-ig mennyire fontos Önnek, hogy párt találjon? Mit kockáztat azzal, ha nem kontrollálja a saját gondolatait és érzelmeit, amik gátolják Önt? Mit nyer azzal, ha bizalmat szavaz önmagának?

Honnan tudjuk, hogy Ön eltelítődött kellő önbizalommal? Hogy fog viselkedni? Mit fog mondani? Mivel emlékezteti magát a saját önbizalmára?

KIFOGÁS 6.: MINDIG ROSSZUL VÁLASZTOK

Mivel tudja alátámasztani, hogy mindig rosszul választ? Mondjon rá konkrét példát, legalább 10 megtörtént esetet!

Az Ön által hozott példák milyen ok-okozati összefüggésben állnak a párválasztással? Milyen tulajdonság, indok alapján lehet arra a következtetésre jutni, hogy miután a példabeli helyzetekben Ön csalódott, szükségképpen és elkerülhetetlenül csalódnai fog ezúttal is, azaz a párválasztás során? Ismerjük fel és emeljük ki azokat a példákat, amik egyáltalán nincsenek hatással az ismerkedési helyzetre közvetlen módon! Számszerűsítsük, hogy a felsorolt 10 példából hány nem általánosítható, nem illeszthető ok-okozati módon a párválasztási szituációra! Rögzítsük, hogy mi következik ebből? Foglaljuk szabályba, hogy az egyes, korábbi kudarcok nem jelentik szükségképpen az új helyzetek kudarcait!

Vannak az életének olyan területei, ahol sikeresen szokott választani a különféle lehetőségek közül? Idézzon fel néhány konkrét esetet! Milyen képességek, készségek, tapasztalatok, szokások, stb. tették ezt lehetővé az Ön számára?

Általában milyen kompetenciák kellene a jó döntésekhez? Soroljon fel néhányat! A párkapcsolati döntések során milyen szempontok alapján szokott választani? Például, ha a társát szépnek vagy jóképűnek tartja, és ez alapján dönt, később kiderül, hogy nem szép vagy jóképű? Ha nem ez az elsődleges szempontja a választás során, akkor mi az? ->

Lehetséges, hogy esetleg jól választ, de idővel megváltozik az, hogy mi fontos Ön számára? Nem lehetséges, hogy a választás helyzete (pl. szerelemes állapot) nem a legalkalmasabb a másik értékeinek feltérképezésére?

Ahogy Ön választ (lehetőségek): Melyik megállapítás, milyen mértékig igaz Önre?

- Jól választ, de hamar megváltozik a véleménye valakiről: ez a megállapítás mennyire igaz Önre egy egytől tízig terjedő skálán értékelve?

- Rosszul választ, mert homályosak a választás kritériumai: ez a megállapítás mennyire igaz Önre egy egytől tízig terjedő skálán értékelve?

- Rosszul választ, mert nincsenek is világos kritériumok: ez a megállapítás mennyire igaz Önre egy egytől tízig terjedő skálán értékelve?

Mi következik ebből? Mit kell felmérnie, mérlegelnie legközelebb egy döntés előtt?

Egyes mai pszichológiai elképzelésekkel összhangban, döntéseink pontossága azon múlik, hogy mennyire vagyunk képesek elképzelni a választásunkat követő életünket. Vagyis azt, hogy mennyire érezzük jól magunkat a döntésünk által megnyitott jövőben. A választásainak arra irányuló jóslások, hogy milyen emberek leszünk a döntéseink következtében. Mindez az önismeret kérdését veti fel. Önismeret-fejlesztés azért szükséges, mert a megalapozott döntéseink melletti elköteleződés gyakran megóv attól a gondolattól, hogy mindig rosszul döntünk.

Döntésmenedzsment céljai: világos preferenciák (döntési szempontok) kidolgozása, ennek képessége, a döntés utáni helyzet elképzelésére való képesség és elköteleződés a megfontolt döntésünk mellett.

Tervezzünk meg egy döntését! Válasszon ki egy konkrét szituációt, ami a párválasztással összefüggésben nehéz döntési helyzet elé állítja Önt!

Tűzzön ki egyértelmű kritériumokat, döntési, választási szempontokat!

Vizsgálja felül ezeket a szempontokat aszerint, hogy a párválasztását segíti vagy nehezíti, rontja vagy javítja a pártalálási esélyeit! Fogalmazza át újra a döntési szempontokat!

Képzelve el a döntési szempontjaiból kialakuló jövőbeli helyzetet! Részletesen írja le, miben tér el ez a szituáció a vágyott állapottól! Ha kell, fogalmazza át újra a döntései szempontjait!

Képzelve el a döntése következményét, az Ön által vágyott állapotot! Ezt az állapotot milyen egyéb feltételek, előkészületek, szempontok teszik lehetővé? Ha kell, fogalmazza újra a döntési kritériumait!

Képes ezekhez a döntési szempontokhoz tartania magát? Mik azok a kompetenciái (képességei, képességei, tulajdonságai), amik lehetővé teszik, hogy a döntési szempontja alapján cselekedjen?

Az Ön képességeivel, készségeivel, tulajdonságaival reálisan elérhető az Ön által kitűzött cél? Mik azok a kompetenciái (képességei, képességei, tulajdonságai), amik megnehezítik vagy ellehetetlenítik, hogy a döntési szempontja alapján cselekedjen és elérje a döntés utáni kívánt állapotot? Ha kell, vizsgálja felül a döntési szempontjait!

Most köteleződjön el a döntési szempontok mellett!

Felmérem a képességeimet: Mik az Ön erősségei, amire bátran támaszkodhat?

Felkészülök: Pontosan hogyan fog felkészülni egy találkozóra?

Bizalmat szavazok magamnak: Mit jelent, hogy bizalommal indul a találkozóra? Milyen gondolatokat, érzelmeket jelent?

Felhagyok minden kételkedéssel: Milyen gondolatok, érzelmek akadályozzák Önt? Milyen gondolatokat, érzelmeket kell tudatosan kizárnia? Amikor tetten éri ezeket a zavaró gondolatokat, érzelmeket, mit fog csinálni, hogy megállítsa őket és visszanyerje a kontrollt saját gondolatai és érzelmei felett?

Átérzem az önmagamért való felelősségvállalást: Mi a célja az ismerkedéssel? 1-10-ig mennyire fontos Önnek, hogy párt találjon? Mit kockáztat azzal, ha nem kontrollálja a saját gondolatait és érzelmeit, amik gátolják Önt? Mit nyer azzal, ha bizalmat szavaz önmagának?

Honnan tudjuk, hogy Ön elteltődött kellő önbizalommal? Hogy fog viselkedni? Mit fog mondani? Mivel emlékezteti magát a saját önbizalmára?

KIFOGÁS 7.: AKI NEKEM TETSZIK, ANNAK ÉN NEM TETSZEM

Miért gondolja azt, hogy aki Önnek tetszik, annak nem teszük Ön? Tudja bizonyítani néhány múltbeli példával?

Volt az életében olyan helyzet, amikor valakivel kölcsönösen tetszettek egymásnak? Mivel magyarázza ezt?

Ön szerint van olyan szabály, amely valószínűsíti, hogy kik fognak vonzódni egymáshoz?

A pszichológia szerint azok vonzódnak egymáshoz, akik hasonló értékeket vallanak. Természetesen az értékek szó szerint nem tetszenek az embereknek, de egyrészt nagymértékben befolyásolják a szépségről alkotott képünket, másrészt nyilván hatással vannak fizikai megjelenésünkre is (pl. értelmes tekintet, jól ápoltság).

Az a cél, hogy növeljük azok számát, akiknek tetszünk!

Önbizalom-növelés lehetséges irányai: érdekes személyiség, társadalmi státusz, igényes megjelenés, bölcsesség, megbízhatóság stb. Vegyük számba ezek közül egyesével, milyen adottságokkal rendelkezik Ön és mit lehet fejleszteni, megerősíteni!

Ön- és emberismeret fejlesztésének lehetőségei: empátikus képességek fejlesztése, elmeolvasás fejlesztése. Erre alkalmas kurzusokat ajánlok a figyelmébe (Dr. Kollár Iskola)

A választás módszere: a számunkra elérhető legvonzóbb személy megtalálása. Képzelőerő és realitás kényes egyensúlya.

ÖSSZEFOGLALÁS

A XXI. századi kreatív osztály (Florida, R. 2002.) új megoldásokat, termékeket, szolgáltatásokat, ehhez igazodó új terveket (design) és új alapra helyezett gondolkodást (designgondolkodás) igényel. Az innováció nagyvárosaiban a bohém technonómák szórakozva dolgoznak és dolgozva szórakoznak. Ez egybecseng a derűterápia azon alapelképzelésével, amely szerint a tudás és a megértés nem az objektíve létező világ szubjektív megragadásából származik, hanem abból, ahogy az emberek elköteleződnek egy, az adott életformába illeszkedő viselkedéskészlet mellett. Vagyis a cselekvések, vélekedések és a személyekre, tárgyakra irányuló törődés társadalmilag létrehívott világa mellett, amelyben mintegy megtestesülnek (Maturana, 1980 Heidegger, 1989). A kreatív osztály (Florida 2002.) tudásmunkásai (Drucker, 1973.) képviseli és juttatja érvényre a designgondolkodást, egyben a

folyamat eredményeként életre keltett új designok (tervek) visszahatnak a gondolkodásukra és új tervek kialakítására sarkallják őket.

FELADAT

Válaszolja meg a kérdéseket!

Ha robotként tekintene magára, milyen szoftvereket tudna azonosítani, amik működtetik?

Ha a szoftverek mögött programozót feltételeznénk, milyen céllal írta volna meg ezeket a szoftvereket?

Mely szoftverei működésével elégedett, melyekkel nem?

Milyen szoftvert vásárolna szívesen, ami növelné a kompetenciáit?

Az önismeret-szoftver milyen képességek birtokába juttatja önt?

Milyen lenne egy ideális önismeret-program?

A coaching ezen pontján a coach néhány szóban elmondja, hogy mit ért metadesign alatt, majd ebben az új kontextusban folytatja a kérdezést.

Vajon miért fontos számunkra, hogy egy tervezet ne csak jól működjön, hanem élményt is nyújtson?

Milyen élmények birtokába juttat saját designunk?

Milyen összetevői vannak a designunknak (gondolat, érzelem, érzés, beszédaktus, test, környezet, mások gondolatai, érzelmei stb.)?

A saját designjáról szóló design milyen lenne?

TERVEZŐI SZEMLÉLETŰ ÖNISMERETI ÉRTÉKTESZT¹⁵¹

„ÖNISMERET” MINT DERŰSTRATÉGIA

„Nekem érdekesebb vagy önismeret nélkül.” állítja Abaházy Noémi író, pszichológus a „Kinek az avatárja vagyok?” című színdarabjában. Végezzük el a tesztet! Kiderülhet az ellenkezője?

Nehézségi fok *****

„I'm not afraid of anything in this world

There's nothing you can throw at me

That I haven't already heard.”

U2: *Stuck in a Moment You Can't Get Out of*

Nem félek semmitől

Ezen a világon

Semmit sem tudsz hozzám vágni

Amit ne hallottam volna már.”

ÖNISMERETI ÉRTÉKTESZT

A metadesign (design designja, a designről való beszéd) elsőre nagyon hasonlít ahhoz, amit más iskolák gyakran önismeretnek neveznek, de valójában alapjaiban különbözik tőle. Az önismeret tudás, a metadesign élményszerű tudás. Az önismeret pusztán mérnöki (technikai) szemlélet. A metadesign az esztétikai értékeket is figyelembe vevő tervezői hozzáállás. Az önismeret esetén az előfeltételezés, a cél az, hogy valami jól működjön, a metadesign esetében az is fontos szempont, hogy a működéshez milyen esztétikai élmény társul.

Az értéktesztet azért dolgoztuk ki, hogy az önmagunkról való beszéd ne pusztán hasznos, hanem örömtelivé és termékenyvé váljon.

¹⁵¹ Az önismereti értéktesztünk megalkotása során a Schwartz-féle értéktesztből indultunk ki, amit egyrészt a tanácsadói praxisunk alapján kilenc további kérdéssel kibővítettünk, másrészt pedig az értékekhez a derűterápia fogalmi struktúrájába illeszkedő – Schwarz testjében nem található – értelmezéseket rendeltünk. Az egész tesztet exaptáltuk, és a személytervezés designer-kontextusába állítottuk.

A DERŰ TIZENHETEDIK SZABÁLYA: KEVESEBB ELMEOLVASÁS, TÖBB AGYÍRÁS!

Sokkal kevesebb időt fordítunk arányaiban arra, hogy mit gondol a partnerünk (munkatárs, beszélgetőtárs, házastárs), helyette viselkedünk úgy, hogy megváltoztassuk az ő viselkedését! Használjuk erőforrásként az előnyös tulajdonságainkat!

A TESZT

Kérem, jelölje 1-6 ponttal, hogy mennyire tartja fontosnak az alábbi állításokat! Milyen mértékben ért egyet a lenti kijelentésekkel?

1 pont: nagyon kevésbé értek egyet vagy egyáltalán nem értek egyet.

6 pont: maximálisan egyetértek, tökéletesen igaznak tartom magamra nézve.

1. A közösség elvárásainak megfelelően cselekszem, mert megpróbálom elkerülni, hogy kifogásolják a viselkedésemet. (3)
2. Akkor érzem jól magam, ha szelíden és visszafogottan élhetek. (4)
3. Alapvető érték számomra a környezetvédelem, környezettudatosan élek. (12)
4. Amiben csak lehet, segítek a hozzátartozóimnak, barátaimnak, közeli munkatársaimnak. (7)
5. Arra törekszem, hogy a beosztottaim tiszteljenek. (27)
6. Azt szeretném, hogy szabadon élhessek és és minél kevésbé függjek másoktól. (15)
7. Fontos számomra az emberek nagyrabecsülése. (23)
8. Fontos számomra, hogy leginkább úgy viselkedjek, ahogy azt elvárják tőlem. (1)
9. Fontos számomra, hogy magam hozzam a döntéseimet, a magam egyéni módján alakítsam az életemet. (14)

10. Fontosnak tartom, hogy meghallgassam azokat is, akiknek más a véleményük. Akkor is meg akarom érteni a szempontjaikat, ha nem értek egyet velük. (11)
11. Fontosnak tekintem, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön, és azonos lehetőségeket kapjon az életben. (10)
12. Gazdag szeretnék lenni, olyan ember, akinek, sok pénze és értékes javai vannak. (25)
13. Kalandvágyó, kockázatkereső vagyok. (18)
14. Keresem azokat a helyzeteket, amelyek örömet okoznak nekem. (21)
15. Kifejezetten figyelek arra, hogy minden körülmények közt becsületes legyek a barátaimhoz és a hozzám közelállókhoz. (8)
16. Kifejezetten szeretem megvillantani képességeimet mások előtt. Fontos számomra a siker. (22)
17. Legszívesebben elkerülök minden veszélyesnek tűnő helyzetet. (29)
18. Lényegesnek tartom, hogy a vezetők mindent megtegyenek a rájuk bízott emberek biztonságáért és megvédjék őket minden körülmények között. (30)
19. Minden kínálkozó alkalmat kihasználom, hogy jól érezzem magam. (20)
20. Nagyon igyekszem, hogy mindent megtegyek azokért, akiket szeretek és fontosak számomra. (9)
21. Nem szeretek középpontban lenni, ezért rendszerint igyekszem elkerülni, hogy magamra vonjam a többiek figyelmét. (5)
22. Örömmel tölt el, ha széles körben elismerik a teljesítményemet. (24)
23. Szeretek biztonságban élni. (28)
24. Szeretek kreatívan élni. (13)
25. Szeretek másokat irányítani. (26)
26. Szeretem a meglepetéseket. (16)
27. Szeretem kényeztetni, jól érezni magam. (19)
28. Tisztelem a hagyományokat. A tradíciók (pl. vallási, családi) szerint élek. (6)

29. Új élményekben gazdag, változatos életre vágyom. (17)

30. Véleményem szerint akkor is meg kell tartanunk a szabályokat, amikor senki sem ellenőrzi, hogy azoknak megfelelően jártunk-e el. (2)

KIÉRTÉKELÉS

Összerendelés és számítás a teszt értékeléséhez

Az egyes kérdéseket a kérdésekhez tartozó sorszámok szerint (kérdések végén zárójelben) értéksorokhoz (1-10) rendeljük. Összeadjuk a kérdésekre adott pontszámokat értéksoronként, majd kiszámítjuk az értéksorok átlagát. A kapott átlagpontszám alapján az értéksorokhoz „kicsi”, „közepes”, „nagy” jelzésű (értékkategóriának nevezzük) szöveges elemzést rendelünk.

Rövid értékelés: Az értéksorok közül az első 3 legnagyobb átlagpontszámú értéksorhoz tartozó értékkategóriát, illetve szöveges elemzést rendeljük össze és mutatjuk be az Ügyfél számára.

Teljes értékelés: Az értéksorok átlagpontszámai alapján adódó értékkategóriákat, illetve szöveges elemzést rendeljük össze és mutatjuk be az Ügyfél számára.

Értéksorok	Kérdés-sorszámok (az egyes kérdések után zárójelben)	Kérdésekre adott pontszámok	Átlagérték (kérdésekre adott pontszámok átlaga értéksoronként)		
KONFORMIZMUS	1 2 3				
TRADICIONALIZMUS	4 5 6				
JOINDULAT	7 8 9				
UNIVERZALIZMUS	10 11 12				
ONIRANYITAS	13 14 15				
OSZTONZES STIMULACIO	16 17 18				
HEDONIZMUS	19 20 21				
TELJESITMENYCENTRIKUS	22 23 24				
HATALOMCENTRIKUS	25 26 27				
BIZTONSÁG	28 29 30				

Értékelés kategóriái a kapott átlagértékek alapján

Ha az adott értéksor átlaga:

- 1-2: az értéksornak megfelelő „kicsi” jelzésű szöveges értékelést rendelünk hozzá,
- 3-4: az értéksornak megfelelő „közepes” jelzésű szöveges értékelést rendelünk hozzá,
- 5-6: az értéksornak megfelelő „nagy” jelzésű szöveges értékelést rendelünk hozzá.

Biztonságra törekvő („nagy”)

Önt jellemző fogalmak:

Társadalmi rend, hovatartozás érzése, egymás segítése, család segítése, biztonság, tisztaság, egészség.

Az Ön számára kifejezetten fontos a biztonság. Úgy véli, hogy az élet bizonyos szempontból veszélyes hely, ezért számos óvintézkedést kell tenni, hogy elkerüljük a nagyobb bajt. Önnek igen lényeges szempont a valahová tartozás érzése, az egyszerű, jól szabályozható érzelmek megélése. Lehetőleg kerüli a váratlan szituációkat, a túlságosan bonyolult, szövevényes emberi kapcsolatokat. Arra törekszik, hogy az életét "mcdonaldizálja", azaz előre jelezhetővé, standardizálttá, kiszámíthatóvá, egyszerűen kezelhetővé tegye. Gyakran használja a korábban már jól bevált megoldásokat, terveket, taktikákat. Hajlamos hinni abban, hogy a jelenlegi dolgok azért működnek, mert sikerrel bizonyítottak. Éppen ezért alkalmanként kifejezetten nehéz Önt rávenni arra, hogy valamit úgy csináljon, ahogy eddig még soha. Persze, van esély arra, hogy meggyőzzék Önt, ha valaki érthetően elmagyarázza, hogy miért jobb az új, mint a régi, jól ismert. Szívesen utazik olyan helyre, ahol már többször járt, de leginkább az otthon melegét kedveli, és olykor nem szívesen mozdul ki jól megszokott világából. Nehezen tud alkalmazkodni a váratlanul bekövetkező változásokhoz, ugyanakkor jól bírja a más lelki alkatú emberek számára nehezebben elviselhető hétköznapiakat.

Közepesen biztonságra törekvő („közepes”)

Többször tettenérhette már magát, hogy komolyan hiszi, a jelenlegi dolgok, folyamatok azért működnek és zajlanak úgy, ahogyan, mert korábban sikerrel bizonyítottak és beváltak. Éppen ezért alkalmanként nehezebb lehet Önt rávenni arra, hogy valamit úgy csináljon, ahogy eddig még soha. Ennek ellenére minden bizonnyal van esély arra, hogy meggyőzzék Önt, ha valaki érthetően elmagyarázza, hogy miért jobb az új, mint a régi, jól ismert. Ön számára időnként fontossá válik a harmónia és a biztonság, más szituációkban viszont hajlamos kilépni a megszokott keretből és kicsit kockázatosabb, és kevésbé előre jelezhető helyzeteket is felvállalni. Általában a kockázatkeresésre és a biztonságra irányuló ellentétes vágyait képes egyensúlyban tartani. Bár Ön számára fontos érték a veszélyes élethelyzetek kerülése, ez nem jelenti azt, hogy ha szükséges, nem vállal ésszerű kockázatot. Úgy véli, hogy a biztonság egy lehetséges eszköz az újdonság keresésével járó kockázat csökkentésének.

Kismértékben biztonságra törekvő („kicsi”)

Őn bár rendszerint nem tekinti fontosnak, pedig vannak olyan ritka pillanatok, amikor hatalmába keríti a harmóniára és a biztonságra törekvés vágya. Egyébként az életet nem tekinti veszélyes helynek, ahol mindenáron a biztonságot kell keresni. Ha a kockázatvállalás és a biztonság iránti ellentétes vágyai között kell választania, akkor a legtöbb esetben az előbbi mellett teszi le a voksát. Gyakran érezheti úgy, hogy a környezetében állók aggályoskodóak, mikor talán túlzottan is elővigyázatosan viselkednek, ami kifejezetten bosszantja Önt. Kedve telik abban, ha a megszokott megoldásokba egy-egy csavart, váratlan fordulatot vihet. Döntései során általában nem tekinti fontos szempontnak a biztonságot, de ha az ésszerű megfontolások úgy diktálják, hajlandó betartani a biztonsági előírásokat. Az otthon melegét nem sajnálja, ha teheti, kimozdul a megszokott környezetéből. Szívesebben utazik olyan helyekre, ahol még sosem járt, mintsem a régi emlékeket idézze fel.

Szabálykövető („nagy”)

Önt jellemző fogalmak:

Konformitás, rend, engedelmes, fegyelmezett, szülőket tisztelő, időseket tisztelő, udvarias, alkalmazkodó.

Élete során a legtöbb szabály nem is tűnik fel az Önnek, mivel teljesen természetesnek tartja őket. Az idegenekkel szembeni udvariasság, figyelmesség, a tapintat mind olyan cselekedetek, amelyek végrehajtása közben rendszerint nem is gondol arra, hogy konkrét viselkedési szabályokat követ. Ugyanakkor bizonyos normákat annak tudatában tart tiszteletben, hogy a belőlük következő viselkedés helyes. Az Ön számára fontos a közösségi normák betartása, ami abban segíti, hogy ne kelljen folyamatosan önmagának irányt szabnia. A közösségi értékek elfogadása csökkenti az ismeretlentől való félelmét, növeli a valahová tartozás élményét. Szeret becsületesen, jogszerűen élni. Kedveli az olyan mintaszerűen élő embereket, akiknek az élete például szolgál mások számára. Olyan emberekkel tud együttműködni, akik megfontoltak, udvariasak, az együttélés széles körben elfogadott szabályait betartva élnek. Kapcsolatai megítélésében fontos Ön számára, hogy azok milyen mértékben hasonlítanak az emberi viszonyokról alkotott közvélekedéshez. Az átlagostól nagyon eltérő viselkedésmódokat nem kedveli. Tehát olyan emberi kapcsolatra vágyik, amelyekben tetteit általában nem az egyedi helyzetekre adott spontán reakciók, hanem a társadalmi elvárások határozzák meg.

Közepesen szabálykövető („közepes”)

Kedveli egyes mintaszerűen élő embereket, akiknek az élete például szolgál mások számára, de meglehetősen toleránsan képes fogadni az átlagostól eltérő viselkedésmódokat is, ha azok nem állnak túlságosan távol a társadalmi elvárásoktól és a közösségi értékektől. Szeret olyan emberekkel együttműködni, akik megfontoltak, udvariasak, az együttélés széles körben elfogadott szabályait betartva élnek, de észrevételeiket, figyelmeztetéseiket feleslegesnek, normáikat sokszor bosszantóan zavarónak tartja. Nem jellemző Önre, hogy gondolkodás nélkül kövesse az előírásokat. Ön szerint a szabályok időnként túlságosan merevek, betartásuk pont a szabályhozók céljaival ellentétes eredményhez vezethetnek, ezért adódhatnak olyan helyzetek, amikor célszerűnek látja áthágni őket. Ön egyes szituációkban betartja a társadalmi elvárásokat, más helyzetekben viszont nem. Olykor fontosnak tekinti, hogy mások életét véletlenül se ne zavarja viselkedésével, máskor viszont ez nem tűnik lényegesnek Ön számára. Általában akkor tartja be a szabályokat, amikor azokat elfogadhatónak, ésszerűnek véli.

Kismértékben szabálykövető („kicsi”)

Ön csak kis mértékben figyel a társadalmi elvárások betartására. Naponta adódnak olyan helyzetek, amikor korlátozónak, sőt bénítónak tartja a társadalmi elvárásokat, közösségi normákat. Ön nem fordít sok időt arra, hogy azzal törődjön, másokat hogyan érint a viselkedése. Gyakran csak akkor tartja be a szabályokat, amikor erős motivációt érez rá, de ez a helyzet ritkán adódik. Úgy véli, hogy az emberi élet legfőbb értékei között csak kis jelentőséggel bír a szabályok betartása, a mások szempontjainak alárendelt élet. Ön a saját nézőpontját csak nagyon ritkán adja fel a közösség látásmódja miatt. Olyan önállóságra törekvő személyiség, aki általában a saját szempontjait szereti érvényesíteni, és csak ritkán fogadja el a külső, számára gyakran nehezen elfogadható, kontrollt. Ön kedveli az átlagostól nagyon eltérő viselkedésmódokat. Olyan emberi kapcsolatra vágyik, amelyekben tetteit általában az egyedi helyzetekre adott spontán reakciók, és nem a társadalmi elvárások alapján határozzák meg.

Hagyománytisztelő („nagy”)

Önt jellemző fogalmak:

Hagyománytisztelet, sors elfogadása, alázat, mérsékelt, nyugodt, belenyugvás, jámborság.

Ön számára fontos a tradíció, a hagyomány, annak a közösségnek a múltban gyökerező világlátása, amelyhez tartozónak érzi magát. A múltból áthagyományozott

értékek adják életének értelmet adó keretét. A kollektív emlékezet érzelmileg és intellektuálisan is összekapcsolja az adott közösséggel, és elkülöníti más hagyományoktól. Az Ön számára fontos, hogy a közösségi múlt emlékeit hűen megőrizze, és átadja a fiatalabb generációknak. Ön szerint a jelent megtermékenyítő tradíció izgató lehet a jövő számára is. Az is nagy jelentőséggel bír Ön számára, hogy e hagyomány ne süllyedjen el rakományával együtt a globalizáció óceánjában. Ön, a közösségi kultúra régészeként, arra törekszik, hogy feltárja és megőrizze a jelent megalapozó múltbéli létformákat. Az adott kultúra archeológusaként sok időt tölt a feltárt adatok értelmezésével és prezentálásával. A múlt tehát Ön számára nem csupán megkövült emlékek lelőhelye, hanem élő és életre kelthető, a következő generációknak tovább adható, tradíció.

Közepesen hagyománytisztelő („közepes”)

Kissé ellentmondásosan viszonyul ezekhez az értékhez: a hagyománytisztelet, sors elfogadása, alázat, belenyugvás, jámborság. Fontos Önnek, hogy a közösség a múlt emlékeit megőrizze, és átadja a fiatalabb generációknak, de erre a célra személyesen csak csekély időt hajlandó elkülöníteni. Elismeri a múltból áthagyományozott értékeket, de ezek nem jelentik az életének keretét. Ön számára a hagyományok bár fontosak, de csak akkor, ha a jelen számára eleven üzenet hordozói. Vannak olyan kulturális értékek, amelyek meghatározóak Ön számára, de vannak olyanok is, amelyeket kevésbé tart követendőnek. Rugalmasan kezeli a múlt értékeit, általában azok iránt érdeklődik, amelyeknek fontos mondandójuk van a jelen számára is. A múltbéli értékeknek és a jelenkor újításainak a kényes egyensúlyára törekszik. Ön úgy véli, hogy merőben új megoldásokra csak akkor van szükség, ha a múltból örökölt példák, módszerek, életformák már nem újíthatók meg.

Kismértékben hagyománytisztelő („kicsi”)

Önnek nem jelent kifejezetten vonzó értéket a hagyománytisztelet, sors elfogadása, alázat, belenyugvás, jámborság. Ön számára általában nem fontosak a hagyományok, csak kis mértékben érdeklődik a múlt értékei iránt, nem vagy alig tölt időt azzal, hogy a régi szokásokban elmerüljön és elemezze azokat. Úgy véli, hogy a jelenkor kihívásai a tradíciók követésével általában nem oldhatók meg. A múltból áthagyományozott értékek sokszor csak akadályozzák Önt. Ön szerint ugyanis korunk problémáira a jelenben vagy a jövőben találhatóak a megoldások. A hagyományok Ön számára kizárólag akkor fontosak, ha úgy véli, hogy kiállták az idők próbáját és segítenek a jelenkori szituációk megoldásában, azaz konkrét haszonnal járnak. Ön sokkal inkább úgy véli, hogy merőben új megoldásokra van szükség, hiszen a múltból örökölt példák, módszerek, életformák nem elég rugalmasak, sokszor nem vagy csak nehezen

újíthatók meg. A hagyomány és az újítás vitájában szinte mindig az új megoldásokat részesíti előnyben.

Jóindulatú („nagy”)

Őn az Önismereti értékilleszkedési teszt alapján "Jóindulatú" értékek képviselője.

A „JÓINDULATÚ” lényegesnek tekinti, hogy a vele egy csoportba tartozókat megóvja a veszélyektől és növelje a jóllétüket. Fő motivációs célja a közösséghez tartozás igénye. Mindent megtesz azért, hogy elősegítse annak a kisközösségnek a boldogulását, amely mellett elköteleződött.

Önt jellemző fogalmak:

Segítőkész, feledékeny, becsületes, érett szerelem, igaz barátság, lojális, felelősségteljes.

Nagy mértékben jóindulatú („nagy”)

Őn számára nagyon fontos, hogy törődjön a közelállóival, és segítsen másokon. Lojális a barátaihoz és a szeretteihez. Szeretne értelmes és értékes életet élni. Remekül emlékszik azokra az emberekre, arckifejezésekre, beszélgetésekre, amik hatással voltak Önre. Különösen kedveli a bölcs és tisztességes emberek társaságát. Melegszívű, rendíthetetlenül hisz abban, hogy az emberek jók. Kifinomult képessége van arra, hogy reagáljon más emberek érzéseire. Mindig szem előtt tartja mások érdekeit, boldogságát és ezért rendszerint könnyen meg is bocsájt a többieknek. Rejti érzelmeit. Főleg akkor tartja magában az érzéseit, ha azok negatívak, ellenérzések. Irtózik a konfliktusoktól. Kerüli az önző, haragtartó embereket, hiszen Őn nagyra értékeli az igaz barátságot és az érett szerelmi kapcsolatot. Döntéseit a felelősségteljes élet és becsületesség motiválja. A családja és a barátai mindig számíthatnak önre. Őn számára fontos, hogy nyugodt, kiegyensúlyozott élet éljen. Olyan ember illik önhöz, akinek különösen fontos a család és a partner testi - lelki harmóniája. Sokan hajlamosak Önre támaszkodni, ezzel gyakran aránytalanul nagy terhet cipel, túlvállalja magát. Olykor kifejezetten nehezebbé eshet nemet mondani. Hajlamos lehet a túlzott önkritikára. Inkább adni szeret.

Közepes mértékben jóindulatú („közepes”)

Őn időnként fontosnak tekinti, hogy mindent megtegyen a közeli hozzátartozóiért, barátaiért, más esetekben viszont kevés figyelmet szentel nekik. Ez abból adódhat, hogy egyrészt arra vágyik, hogy egy olyan közösséghez tartozzon, amelynek boldogulásáért mindent megtesz, másrészt viszont kedveli a függetlenséget, és olykor

terhére van a közösségnek való alárendelődés. Ön számára fontos, hogy törődjön a közelállóival, és segítsen másokon, de félti a szabadságát és saját mozgásterét. A személyes függetlenség és a közvetlen közösséghez tartozás vágyának feszültségében él. Ön számára időnként nehézséget okoz ennek a két ellentétes motivációnak az egyensúlyba hozása, ami büntudathoz vezethet. Bár sokan hajlamosak Önre támaszkodni, Ön arra törekszik, hogy ne kelljen aránytalanul nagy terhet cipelnie, túlvállalnia magát. Önnek lényeges, hogy megvalósítsa az egyéni céljait, amelyeket gyakran akadályoz, sőt gátol a közeli hozzátartozóival való törődés. Amikor ugyanis lojálisan viselkedik a barátaival és a szeretteivel szemben, nehezebbre esik nemet mondani.

Kismértékben jóindulatú („kicsi”)

Ön számára általában a közeli hozzátartozóinak, barátainak a támogatása kevésbé fontos, csak ritkán szentel figyelmet nekik. Fontosabbnak tekinti egyéni céljai megvalósítását, amelyeket gyakran gátol a közeli hozzátartozóival való törődés. Úgy véli, hogy mindenkinek, családtagjait és barátait is beleértve, meg kell tanulniuk önállóan létezni, és általában nem mások segítségére hagyatkozni. Ön nem szereti magát olyan alárendelő mártírnak tekinteni, aki saját életét feláldozva egyengeti másokét. Bár mások hajlamosak Önre támaszkodni, Ön arra törekszik, hogy ne kelljen nagy terhet cipelnie, és még megközelítőleg sem túlvállalnia magát. Ha ritkán mégis segíti közeli hozzátartozóit, barátait, akkor is ügyel arra, hogy személyes célkitűzései ne sérüljenek. Általában csak akkor viselkedik támogatóan, ha úgy véli, hogy ezzel környezete önállóságát növelheti. Fontos Ön számára, hogy hozzátartozói, barátai egyre önállóbbak, függetlenebbek legyenek, egyenrangú partnerei és nem kiszípolozói.

Kozmopolita („nagy”)

Ön olyan ember, akinek különösen fontos, hogy mindenki egyenlő bánásmódban részesüljön. Meghallgatja és megpróbálja megérteni azokat is, akik eltérő értékeket és nézeteket vallanak.

Ön Szeret elmerülni a természeti és a művészi szépség világában. Életének meghatározó része, hogy védje és harmóniában éljen környezettel, ugyanezt elvárja a partnerétől is. Ön kedveli a türelemes és békeszerető emberek társaságát, viszont nem szereti az agressziót és a durva konfliktusokat. Nagyra értékeli a szellemességet és az elmélyült gondolkodást. Ön olyan megértő és toleráns ember, aki elhatárolódik az előítéletektől, a meggondolatlan véleményalkotástól. Magas fokú empátiával rendelkezik, ami segíti abban, hogy megértse mások motivációit. Igyekszik

megteremteni a nyugodt, kiegyensúlyozott párkapcsolatot és a belső harmóniát. Fontos ön számára, hogy a társa is partner legyen ebben.

Közepes mértékben kozmopolita („közepes”)

Ön időnként figyelmet fordít arra, hogy megértse és elfogadja más emberek, kultúrák szempontjait. A kulturális másságot természetesnek tartja, de nem tekinti központi értéknek, olyan életelvnek, amely meghatározza mindennapjait. Úgy véli, hogy más egy idegen életformát kívülről értékesnek tartani, és mint benne élve megtapasztalni. Ön tudatában van annak, hogy a szavak, szövegek szintjén könnyebb elfogadni egy ismeretlent, mint együtt élni vele. A másság Ön számára olyan kihívás, amelyre nem mindig képes és akar pozitív választ adni. Különösen a merőben más értékeket képviselő emberek, csoportok, népek viselkedését érti meg nehezebben. Sokszor tapasztalta, hogy a téves értelmezések félreértésekhez vezetnek. A megértés hiánya gátolja az elfogadást, illetve az együttműködés lehetőségét. Ön számára a természeti értékek is fontosak, de túlzásnak tartja a zöld mozgalmak természethez való, a technikai civilizációt túlzottan elmarasztaló, viszonyát.

Kismértékben kozmopolita („kicsi”)

Ön számára a másság elfogadása nem fontos életelv. Általában nem kedveli az Öntől eltérő világszemléletű embereket. Kevés energiát fordít arra, hogy megértse olyan személyeket, csoportokat, akiknek a motivációi nehezen vagy egyáltalán nem érthetőek Ön számára. Bár vannak olyan helyzetek az életében, amikor tolerálja az idegenséget, de ezek a szituációk nem gyakoriak, és általában valamilyen különleges helyzet váltja ki őket. Szeret olyan emberek között mozogni, akiknek a viselkedését könnyen megérti, mivel nagymértékben hasonlítanak az Ön motivációira. A másság megértését Ön nem tekinti érdekes kihívásnak, ezért általában az olyan emberek társaságát keresi, akik egyívásúak Önnel. Az emberiség boldogulása, a természeti környezetünk óvása csupán kis mértékben fontos Ön számára. Ugyanakkor abban különbözik a másságot nem toleráló, a természeti környezetünket szennyező emberektől, hogy a toleranciát és a természet óvását értékesnek tekinti, csak Ön szerint vannak olyan értékek, amelyek fontosabbak ezeknél.

Önirányító („nagy”)

Fontos ön számára az autonómia és a függetlenség, keresi azokat a helyzeteket, amelyekben még nincsenek előre gyártott szabályok, amelyekben nem kell megfelelni a közösségi elvárásoknak. Ön szereti döntéseit önállóan meghozni, és vállalni értük a felelősséget. Olyan célok vonzzák, amelyeket ön fedez fel, és amelyek elérése csupán egy újabb állomást jelent a következő célok felé. Kreativitása főként az építő

rombolásban nyilvánul meg, azaz a lebontott régi építőelemeinek új módon történő hasznosításában. Ön magas fokú önbecsüléssel bír, amely nem csupán megvédi a krízisek és nehézségek alkalmával, hanem lehetővé teszi ön számára, hogy elkerülje azokat a helyzeteket, amelyek értéktelennek tekint, és nem illeszkednek az önmagáról alkotott minőségi képhez. Kedveli az intelligens megoldásokat, lényeges ön számára partnere szellemi képessége, szereti a szellemes embereket. Fontosnak tekinti a magánélet szentségét, amelyben a felek kölcsönösen tiszteletben tartják egymás szabadságát, döntéseit és értékeit.

Közepesen önirányító („közepes”)

Ön időnként eredeti módon gondolkodik és cselekszik. Ilyenkor önálló döntéseket hoz, kedveli az új dolgokat, hajlamos arra, hogy kitörjön a megszokott életviteléből, máskor viszont szeret a jól bevált utakon mozogni. Egyes szituációkban optimista, nyitott és érdeklődő. Ezekben a helyzetekben a szabadságvágy, a függetlenség iránti igény, a kreativitás és a kíváncsiság motiválja. Ugyanakkor hajlamos arra is, hogy kevésbé optimistán és zártabban reagáljon az újdonságokra. Szabadságvágyát olykor legyőzi a megszokásokból származó nyugalomra való igény.

Kismértékben önirányító („kicsi”)

Bizonyos helyzetekben eredeti módon gondolkodik és cselekszik. Ritkán adódnak olyan szituációk, amikor elragadja a kíváncsiság és az eredetiség, egyéb alkalmakkor viszont szereti a jól bevált módszereit alkalmazni. Néha önmagát is meglepi, amikor önálló döntéseket hoz, és ezek alapján cselekszik. Hajlamos arra, hogy ne mindig a dolgok pozitív oldalát lássa, de időnként optimista, nyitott és érdeklődő. Ezekben az esetekben kitör a megszokások világából, egy olyan valóságba, amelyben megélheti kreativitását. Általában azonban értékesebb dolognak tartja azokat a megoldásokat, amiket már többször kipróbált, ezért bízhat működőképességükben.

Kalandvágyó („nagy”)

Ön olyan, mint egy kalandregény hőse, aki keresi az izgalmas helyzeteket, élvezve a váratlan fordulatokat, kihívásokat. Az ön az életét érdekes kalandok sorának tekinti, melyben ön, a főszereplő, gyakran kilép megszokott életéből és szerepeiből. Számptalan váratlan szituációba kerül, de a próbatételek során egyre sokszínűbb személyiséggé ("kalandorrá") válik. Az ön fő jellemvonása a merészség, amely időnként túlságosan vakmerő cselekvésre sarkallhatja. Az önnel való együttélés izgalmas kalandok sorozata, amelyben az unatkozásra kevés esély mutatkozik. Nagy intenzitású, romantikus érzelmek jellemzik, olykor a racionális megfontolások

rovására. Ön olyan ember, aki nem szeret hosszú ideig egy helyen tartózkodni, ezért hasonlóan sokszínű, mozgalmas életre vágyó társ illik önhöz.

Közepes mértékben kalandvágyó („közepes”)

Ön időnként szereti az izgalmas, szokatlan helyzeteket, a váratlan kalandokat. Más alkalmakkor azonban inkább az élet megszokott ritmusához igazodik, feloldódva a jól ismert érzelmek, gondolatok, tevékenységek áramában. Életét kaland és a rend kényes egyensúlyának fenntartása határozza meg. Azokat a helyzeteket szereti leginkább, amelyekben együtt van jelen az újdonság és a hagyományos szemlélet. Nem szereti sem a túlságosan sablonos megoldásokat, sem pedig a nagyon meglepően újakat. Olyan kalandkereső, akinek mindig van terve a visszavonulásra. Amikor kilép a megszokások világából, akkor is tudatában van a jól bevált megoldások értékének.

Kismértékben kalandvágyó („kicsi”)

Ön általában kerüli a kiszámíthatatlan helyzeteket, váratlan kalandokat. Ritkák azok az alkalmak, amikor úgy indul el, hogy nem tudja pontosan, hová érkezik. A rendet jobban szereti a kalandnál, a jól ismert megoldásokat az új módszereknél. Az újdonságokat általában elutasítja, mert zavarba ejtik, és csak nagy ritkán keltik fel az érdeklődését. Szereti biztonságos helyről szemlélni az izgalmas szituációkat is. Nem igényli, hogy kalandor módjára éljen, jobban kedveli a könnyen uralható szituációkat. Ha Ön véletlenül belecsöppen egy-egy kalandos helyzetbe, hiába áll helyt bennük sikeresen, nem vágyik újabb kalandokra.

Örömcentrikus („nagy”)

Ön számára nagyon fontos, hogy érzéki örömeiben gazdag, boldog életet éljen. Ön keresi az örömteli szituációkat, a fizikailag és szellemileg vonzó, optimista emberek társaságát. Szeretné az élet minden percét élvezni, és kerülni a szomorú, lehangoló helyzeteket. Döntéseit az élvezetek keresése és a fájdalmas szituációk kerülése motiválja. Vagyis a lehető legtöbb élvezetet szeretné elérni a legkevesebb fájdalom átélése mellett. Ön számára az egyéni boldogság életének fő szervező elve, ami esetleg túlságosan önimádóvá teheti. Mások elsősorban olyan mértékben fontosak Ön számára, amilyen mértékben képesek testi és szellemi élvezetekben részesíteni. Nagyra értékeli a szexuálisan vonzó, erotikus embereket. Mivel sokat törődik magával, Ön is erotikus, vonzó társ tud lenni.

Közepesen örömcentrikus („közepes”)

Őn olykor késztetést érez arra, hogy kényeztesse magát, de gyakorta más tevékenységekből származik a boldogsága. A boldogságkeresés és az értelmes életre való törekvés egyensúlyának megteremtésére törekszik. Őn az érzéki örömeiket éppen úgy fontosnak tartja, mint a minőségi tevékenységekből származó egyéb boldogságot. Olykor a pillanat hőse, máskor pedig a hosszabb távú feladatoknak alárendelődő tevékeny ember. Őn általában az értelmes megfontolások keretében próbálja megélni érzéki örömeit. Bár fontosnak tartja a boldogságkeresést, legalább ilyen lényegesnek tekinti azt, hogy szabályozni tudja vágyait. Így lehetővé válik, hogy Őn, miközben élvezzi az életet, nem mondjon le élete irányításáról.

Kismértékben örömcentrikus („kicsi”)

Őn a boldogság-keresésnél számos tevékenységet fontosabbnak tekint az életben, és csak kevésbé tartja értékesnek az érzéki örömeik megélését. Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy nem tudja élvezni az életet, vagy nem fontos Őn számára az érzéki kielégülés. Őnek az a véleménye, hogy vannak fontosabb dolgok is annál, hogy az érzéki örömeiket vagy a boldogságot hajszoljuk. Őn úgy véli, hogy az életben számos egyéb lehetőség nyílik arra, hogy értelmet találjunk benne, és minőségi módon éljük le az életünket.

Teljesítménycentrikus („nagy”)

Fontos Őn számára az, hogy komoly eredményeket érjen el a munkájában, hogy a valóban értékes teljesítményével kivívja mások megbecsülését. Sok energiát fordít egyrészt arra, hogy az ön által választott területen tökéletes munkát végezzen, másrészt pedig arra, hogy sikerre is vigye tevékenységét. Nagy hatással van munkatársaira, karizmatikus szakember. Őn fontosnak tartja, hogy büszke lehessen teljesítményére. A büszkeség és önbizalom az a két érzés, amely nagymértékben meghatározza érzelmi életét. Mivel szeret alárendelődni az ön által sikerrel üztött tevékenységnek, gyakran él az adott feladat megoldása során érzett örömet, sikerélményt. Mindent megtesz azért, hogy sikerekben gazdag életet éljen. Ugyanakkor hajlamos lehet arra, hogy munkamániássá váljon. Őn ambiciózus, magabiztos és megbízható társ, akire lehet támaszkodni, biztos pont a változó világban.

Közepesen teljesítménycentrikus („közepes”)

Őn számára a társadalmi elismeréssel jutalmazott teljesítmény fontos, de gyakran nehezen tudja összehangolni az önmagának irányt szabó életvitellel. Ebből adódóan

nem rendelt mindent alá annak, hogy sikeres legyen, gyakran olyan tevékenységekben merül el, amelyek pontosan a társadalmi elismerés megszerzésének rovására mennek. Időnként ez okoz nehézséget az életében: olykor nehéz egyensúlyt teremtenie az elismertség, a társadalmi megbecsülés, és az öntörvényadó, független életvitel között. Fontos önismereti cél lehet az ön számára, hogy ezt a két motivációt, azaz a teljesítménycentrikusságot és a független életvitel igényét összefüggő egésszé alakítsa.

Kismértékben teljesítménycentrikus („kicsi”)

Az Ön számára kis mértékben fontos, hogy elismerjék a teljesítményét, élete nagy részében nem foglalkozik az intézményesüléssel, a társadalmilag is elismert sikerrel. Ön szerint a siker legfőbb mércéje elsősorban önmaga, másodsorban közvetlen környezete, vagy bárki, aki véletlenül tudomást szerez a teljesítményéről. Csak nagyon kivételes alkalomkor fordít figyelmet arra, hogy megfelelő mértékben elismertesse a teljesítményét. Ugyanakkor kellemetlenül érintheti, hogy olyanok, akiknek a teljesítménye nem éri el az Önét, esetleg nagyobb társadalmi elismertséghez jutnak, mint Ön. Fontos önismereti cél, hogy ezt a feszültséget megtanulja kezelni.

Hatalomcentrikus („nagy”)

Az Ön számára fontos a társadalmi státusza, az, hogy mások felnézzenek Önre. Keresi azokat a helyzeteket, amelyekben kielégítheti a dominancia iránti vágyát. Arra törekszik, hogy nagy kapcsolati tőkével rendelkezzen. A hatalom megszerzéséhez és megtartásához szükséges kompetenciáit folyamatosan fejleszti. Kitartó, magabiztos, bátor, határozott, sikeresen tudja képviselni érdekeit, érvényesíteni akarátát. Átlátja mind a formális, mind pedig az informális hatalmi viszonyokat, ennek következtében mindkettőben otthonosan és érdekeit érvényesítve mozog. Szívesen alkalmazza az úgynevezett szemet szemért stratégiát: ha együttműködnek Önrel, akkor kooperál, ha nem, akkor viszont keményen visszavág, de nem indulatból, hanem stratégiai megfontolásból. Nem bosszúvágy vezérli, ha ellenfele hajlandó újra együttműködni, akkor Ön is hajlandó a kooperációra. Jellemző Önre, hogy döntéseit hideg kalkulációkra alapozza, de ha kell bátran kifejezi érzelmit, például kontrollált dühét. Sherlock Holmes-i erényeket csillogtatva képes előre jelezni mások viselkedését, de ebben nem empátiája segíti, hanem az emberi viszonyokról kialakított, gyakorlatban tesztelt következtetései.

Közepes mértékben hatalomcentrikus („közepes”)

Ön számára közepes mértékben fontos a társadalmi státusz, valamint az emberek feletti kontroll és dominancia. Belátja az erőforrások birtoklásának fontosságát, és

képes is arra, hogy részesüljön belőlük, de nem ez az egyetlen, legfontosabb érték az életében. A hatalom gyakorlása időnként élvezetet okoz Ön számára, máskor viszont a terhére van, szívesen szabadul tőle ideje egy részében. A hatalomhoz való viszonya tehát meglehetősen laza, ha éppen nem birtokolja, akkor is jól érzi magát. Mivel nem törekszik minden idegszálával a hatalomra, ezért időleges vagy akár végleges elvesztése különösebben nem rázza meg. Stabil önértékeléséből adódóan képes arra, hogy megszabaduljon a hatalom elvesztésétől való félelmektől, szorongásoktól, vagyis szabadon éljen.

Kismértékben hatalomcentrikus („kicsi”)

Az Ön számára a társadalmi presztizs, az emberek irányítása, az erőforrások birtoklása csupán kis mértékben fontos. Tisztában van vele, hogy a társadalmi státusz eléréséhez számos kompromisszumra, konformizmusra, alárendelődésre van szükség, és hogy a dominanciáért folyó versenyben kevesen jutnak a csúcsra. Ráadásul ott fenn mindig nagy a túlekedés, és könnyen a szakadékban találhatja magát az ember. Ön jobban kedveli a könnyedebb, kevesebb kötöttséggel járó függetlenebb életvitelt, amelyhez csak kis mértékű hatalmi ambíció illeszthető. Fontos érték Ön számára, hogy úgy tudja megtartani szabad, független életvitelét, hogy közben ne mondjon le teljesen a társadalmi státuszából származó előnyökről.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindannyian a ránk jellemző módon értelmezzük a világot. Interpretáljuk a látványt: különféle térképeket alkotunk környezetünkről, benne önmagunkról. Amennyiben nem tanuljuk meg a térképeinket adaptív (előremutató és gyümölcsöző) módon olvasni, gyakran nem találjuk a jövőbe vezető utat.

A derűterápia (ontoterápia, ontológiai designgondolkodásra épülő terápia) célja nem az, hogy magunk és mások valódi, igaz (olykor triviális, magától értetődő) leírásokat adjanak önmagunkról. A rólunk festett kép egyetlen igazolása az, hogy funkcionálisan mennyire működőképes, illetve mekkora valószínűséggel vezet izgalmasabb, jobb jövőhöz, azaz esztétikai értelemben mennyire vonzó, örömteli, motiváló önmagunk és mások számára.

FELADAT

A teszt elvégzése után válasszuk ki a ránk jellemző értékekhez tartozó szöveget és olvassuk el egyben. Vadásszunk azokra a lehetőségekre, amelyek az értékrendszerünkől adódnak, de eddig nem figyeltünk fel rájuk! Kritikusan

gondoljuk át azokat a jellemzőket, amik ellentmondanak egymásnak (pl. nehezen lehetünk egyszerre kalandvágyók és nagy mértékben biztonságkeresők). Elevenítsünk fel ezzel kapcsolatban egy-egy múltbeli eseményt és szituációt! Az eddig tanultak ismeretében értelmezzük át a helyzetünket! Újratervezés ON!

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Mi a 21. századi cool személy sajátossága?

A 21. századi cool személy az, aki értékes tudást és információt birtokol, és ezt a tudást és információt oly módon prezentálja másoknak, hogy maga a prezentáció is hideg tudásra és információra épül. A bullshit és a fecsegés világával szemben a cool világa igaz, de nem transzparens és egyszerű, hanem rejtőzködő és komplex. Több benne a hallgatolagos (tacit) elem, mint az explicit (kimondott).

2. Mit jelent a szubjektív valószínűségeen alapuló (likeliest) és a legvonzóbb (loveliest) kérdés között?

A „működési zavarok” fontos kognitív szerepet töltenek be az életünkben, mivel láthatóvá teszik mindennapi gyakorlatainkhoz, eszközeinkhez való viszonyunkat, és heideggeri terminológiával „kézhezállóvá” alakítják őket. A jó design (terv és terméke) ezeknek az újra és újra visszatérő „működési zavarok”-nak az értelmezéséből születik. A legjobb megoldásra irányuló következtetés segíti az értelmezőt. Ha a célunk nem csupán triviális (egyszerű, kézenfekvő) megoldások keresése, hanem új világokhoz, életformákhoz, stílusokhoz, tervekhez vezetők megragadása, akkor a *loveliest* megoldás vezet a *likeliest*hez, és nem fordítva. A *loveliest* kérdés vagy ígéret az adott helyzetben elérhető legvonzóbb választásra, a *likeliest* a szubjektív valószínűségeen irányul. Tehát különböző kritériumok teljesülése esetén fogadjuk el az egyiket, illetve a másikat. Egy *loveliest* kérdés vagy ígéret az adott kontextusban (összefüggésben) akkor tekinthető relevánsnak (alkalmasnak), ha egyben *likeliest* is, vagyis megfogalmazható, teljesíthető. Ha a célunk nem csupán triviális kérések és ígérek megfogalmazása, hanem a legvonzóbbak, legizgalmasabbak, az új világokhoz, életformákhoz, stílusokhoz, tervekhez vezetők megragadása, akkor a *loveliest* kérdés vagy ígéret vezet a *likeliest* kérdéshez és ígérethez, és nem fordítva.

3. Mit nevezünk designgondolkodásnak, hogyan jelenik meg derűterápiában (ontoterápiában)?

A XXI. századi kreatív osztály (Florida, R. 2002.) új megoldásokat, termékeket, szolgáltatásokat, ehhez igazodó új terveket (design) és új alapra helyezett gondolkodást (designgondolkodás) igényel. A derűterápiában ezt nevezzük ontológiai

design-nak, azaz ontológiai alapú tervezésnek, rendszerszemléletű tervező gondolkodásnak. Néhány jellegzetes megjelenési formája a derűterápia gyakorlatában:

- a múlttal, múltbeli sérelmekkel, nem foglalkozunk: az emlékekre elsősorban mint jelenbeli pszichológiai állapotunk konstrukcióira, termékeire nézünk. “Szép múlt vár ránk” azaz a vágyott jövőből visszatekintve a problémák megítélése is megváltozhat,
- a problémát nem a kontextusból (környezetéből) kiragadva, hanem a rendszer ontológiájába illesztve, működés, cselekvés közben vizsgáljuk,
- a problémához tartozó (esetleg már ki is próbált) megoldáskísérletekre mint a válságot fenntartó folyamatokra gondolunk és már a ferűterápia kezdetén elvetjük őket (egy derűterapeuta sosem ad olyan utasítást, hogy a valaki gondoljon vissza arra, miképpen oldott meg korábban hasonló nehézségeket és próbálgassa ezt most is),
- problémák helyett új, perspektívikus világot (ontológiát) tervezünk (design), melynek funkcionális alkalmasságán túl annak esztétikai dimenzióját is figyelmünk középpontjában tartjuk. A tervezett új világ, szemlélet, stratégia nem hasonlít egyetlen korábbi életszemléletünkre, stratégiánkra, világlátásunkra sem, merőben új minőség születik.
- a vonzó terv, élményt, végső soron megelégedést és örömet jelentő design része, hogy az alkalmas terv útjába kerülő akadályokat (akár magát az eredeti problémát is) speciális beszédaktusokkal blokkoljuk és semlegesítjük. A beszédaktusok egyebek mellett ontológiai terápiás kettős kötések sorát tartalmazzák. Ezek olyan, inkább élményszerű, látszólag könnyen elvégezhető, önellentmondást tartalmazó feladatok, melyek kivitelezésük során szükségképpen egy másik narratívába (történetbe) rántják a coacheet, így az eredeti élettörténetben kialakult “végszavak” nem működnek többé. Az új helyzetben született kifejezések, új gondolatokat, melyek az eddigiektől eltérő, friss, kívánatosabb érzelmeket váltanak ki (l.: érzelemtervezés).
- az új terv része, hogy megtanulunk a jelenlegi működési környezetünkről, életkörülményeinkről, eseményeinkről, lehetőségeinkről vonzó módon gondolkodni, beszélni (metadesign), mely motiválttá tesz arra, hogy problémák helyett lehetőségeket, elvetendő, rossz, hibás mintázatokhoz képest inkább izgalmas, továbbfejleszhető területekre összpontosítsunk. Problémamegoldás helyett titkok után kutatunk. Nem a megoldást hajszoljuk, hanem a születéstől a halálig tartó utazást tesszük örömtelivé.

DERŰSTRATÉGIÁK (FÜGGELÉK)

17 szabályt szerettünk volna közreadni. Nem hiszünk az olyasfajta könyvekben, amelyekből frász mellett sorszámozva, előrágva ostoba, álságos sikerpropagandákat kapunk. Gyerekkorunkban folyton A tavasz 17 pillanata című film ment a tv-ben. Innen az elhatározás. Nem más az oka. Sőt, bátorítani akarunk tisztelt Olvasó, hogy írj hozzá minél többet magadnak! Az üres oldalakat töltsd meg tartalommal! Drukkolunk és brávó! Veled örülünk!

A derű első szabálya: Felelős vagyok a gondolataimért!

Ahogy a Kisherceg című könyvben áll: „Felelős vagy a rókádért!”, hasonlóképpen igaz, hogy Ön pedig felelős a saját gondolataiért. A hiábavaló, terméketlen helyzeteket és ezeket konzerváló gondolatokat nem szabad kigondolni. Dobozolja be, zárja rá jó erősen a fedelét (mondja is hangosan: ez doboz)! Arra gondoljon, hogy arra gondolhasson, amire valóban gondolni érdemes és szeretne! Ha nem megy, mert újra és újra betörnek a kínzó képek, (ó, azok az átkozott szirének!), akkor 10-szer ismétlje egymás után tempósan: arra gondolok, hogy arra gondoljak, hogy azt gondolhassam, amire gondolni akarok! Garantáltan működik.

A derű második szabálya. Don Quijote-stratégia

Keressük a válságot! Addig vegyük fel a harcot az életünket láthatatlan szélmalomként őrlő problémákkal, mielőtt azok valódi óriásokká válnak! Önpusztító elemzés, állandó hibakeresés helyett termékeny prevenció. Ne felejtsük: nem azok találták fel a vasutat, akiknek a postakocsis személyszállításban volt érdekeltségük! A kudarcok egyetlen perspektívából gyakran láthatatlanok.

A derű harmadik szabálya: Mit nem helyett mit igen!

Nem arról kell gondolkodnunk, mi az, ami nehézséget jelent, kellemetlen (mit nem), hanem úgy kell feltennünk a kérdést magunknak, hogy mit szeretnénk helyette (mit igen). A fókusz tovább kell élesíteni: nem általában ötletelünk és keresünk vonzónak tűnő lehetőségeket, hanem célra tartunk. A működési zavarokat tartjuk szem előtt és az azokhoz kapcsolódó nehézségeket söpörjük el az útból.

A derű negyedik szabálya: Beszélj mélyen és lassan!

Amikor nehéz szituációba kerülünk, megmérgeződünk, elkeseredünk, legkülönfélébb módon kontrollt veszítünk, ne hagyjuk, hogy a helyzet irányítása kicsússzon a kezünk közül, az élessé váló hangunk és sürgető, dobpergésszerű beszédtempónk terméketlen vészreakciót váltson ki belőlünk és a hallgatóinkból! Szándékosan kissé mélyítsünk és lassítsunk!

A derű ötödik szabálya: Előbb a vonzó dominancia, aztán az empátia!

Nem azt kell megfigyelnünk és azon aggódnunk, hogy az amatőr terveink (szüleinktől örökölt viselkedési és érzelmi mintáink, hozott és szerzett szokásaink, naiv megfontolásaink) mennyire csúsznak át egy elképzelt lécz alatt. Ne a környezetünket monitorozzuk (vizsgálgassuk) és ne azt elemezzük, hogy érezzük magunkat „lelkileg” egy-egy szituációban (empátia)! A vonzó dominanciát a professzionális tervek alakítják és támogatják. Ha okos megoldásokat, bevált, sikeres stratégiákat, rafinált, kimódolt praktikákat használunk, intellektuális kommandósként bármelyik helyzetben ügyesebben helyt állunk. Méltóbb módon. Valódi esélyt kapunk hozzá. Élünk jól, élünk vele!

A derű hatodik szabálya: Nem vagyok a tervek propagandaeszköze!

Életünk során számos, ilyen-olyan, működésképtelen bár, de szívünknek kedves, vagy éppen hasznos, de csöppet sem kellemes, akár haszontalan, ám nagyon is élvezetes, szerencsés esetben egyszerre megalapozott, okos, megbízható és motiváló tervvel fertőzödünk meg. Egyeseket világrajóttunkkal hozzuk (nevezzük evolúciós terveknek), másokat a szüleinktől, tanárainktól sajátítjuk el és gyerekként (sajnos gyakran felnőttként is) elfelejtünk rákérdezni az alkalmasságukra vagy kudarc esetén egyenesen elvetni őket. Az iskola, a tudomány, a művészetek, a politikai élet és minden, de minden a környezetünkben tervekkel bombáz bennünket. Túlzás nélkül ezek élnek helyettünk az életünket, a háttérben megverekszenek egymással és a győztes előre tolakszik a szóvivői pozícióba. Meglehet, hogy olyankor csak egy mikrofonként kihangosítjuk és harsogjuk a szöveget. Nem, mátol nem leszünk a tervek propagandaeszközei! Bármikor, amikor magabiztosan bemondjuk a „frankót”, erőszakosan kardoskodunk az igazunk mellett, nem felejtünk halkán és csendben rákérdezni: Te jó Isten, biztos ez? Mi támasztja alá? Honnan veszem?

A derű hetedik szabálya: Álmodjunk nyitott szemekkel!

Tanuljunk megküzdeni az információhiánnyal, a bizonytalannal! Bátran álmodjunk! Nagyokat. Eddzük magunkat, kifejezetten erősítsük ebbéli a képességünket! Ne csak azt a világot rendezzük és lakjuk be tartalommal, amit odavetett az élet! Alkossuk meg a saját lehetőségeink terét! Tudjuk, megdöbbenő, de az se baj, ha a vonzó vízióknak és „csábító ajánlatoknak” jelenleg a világon semmi valóság alapja sincsen. Arról azonban ne felejtsük meg, hogy minden vágy, álom, szép remény annyit ér, amennyit megvalósítunk belőle. Az üres képzelgés helyett álmodjunk a valóságra, realitásra, az adott helyzetre nyitott szemekkel!

A derű nyolcadik szabálya: Nem minden terv, ami annak látszik!

Tanuljuk meg csoportosítani a terveket! Még akkor is kuka egy terv, ha egy kedves vagy tekintélyes személyhez kötődik vagy ha már ezerszer bevált, csak most az

egyszer hagyott cserben bennünket. Azt tekintjük jó tervnek (design), ami ugródeszkaül szolgál a jövőbe, hasznos, mert segít élni, megoldani és megvalósítani, amit szeretnénk (likeliest), motivál és energetizál (loveliest).

A többi lerágott csont, üres szentencia (sem nem hasznos, azaz likelist, sem nem szerethető, azaz loveliest). Talán hasznos, de rettenetes, mint egész torna órán az udvaron róni a köröket (hasznos, likeliest, mert fejleszti az állóképességünket, de egy életre elmegy a kedvünk a mozgástól és elvész a testnevelés öröme). Lehet lelkesítő, mint horoszkópot bogarászni és elhinni az üzenetet, végtelenül, ugyanakkor felelőtlenül felszabadító és örömteli, miképpen az orvostudomány elsajátítása helyett sarlatánok mellett elköteleződni (lovely, azaz összeesküvés-elméletekhez hasonló, szírénként csábító, haszontalan és (ön)gyilkos magyarázatok).

A derű kilencedik szabálya: Agyirtás helyett több agyírás!

Korlátozottan vagy nem bizonyítható, kellő alátámasztottság nélküli szubjektív vélemények, reflektálatlan (nem ellenőrzött) tervek, ideológiák, kinyilatkoztatások helyett vonzó történetek, perspektívát jelentő élet- és helyzetolvasatokat adjunk (tovább) és mondjunk! Legyünk lazák és nyitottak! Legyünk érdeklődők, legyünk kérdezők!

A derű tizedik szabálya: Tulajdonságok nélküli emberré válni!

Robert Musil azonos című regénye adta a stratégia alapötletét. Lásd még a szerző (Dr. Kollár József PhD) tulajdonságok nélküli társadalomról szóló és a Született kamaszok című cikkét!

A tulajdonságok nélküli ember nem jellemtelen, éppen ellenkezőleg! Nyitott, érdeklődő, a minőség (minőségi életszemlélet, minőségi élet, tudomány, művészetek, értéket jelentő produktumok iránt elkötelezett), tanulásra kész személy. Egyfajta belső minőségirányítási rendszerrel rendelkezik, saját, megalapozott, minőségi szűrője, szempontrendszere van, giccset, bullshitet nem fogyaszt. Az identitását képes időről-időre újraszóni, nem ragaszkodik a saját magáról alkotott és másoktól ráaggatott címkékhez.

Ha képesek vagyunk megszabadulni a korlátokat jelentő, önmagunkat beszorító kategóriáktól, szabadon átkeretezhetjük, értelmezhetjük a helyzetünket. A nekünk szánt szerepek átalakíthatókká, jó esetben szórakoztatóvá, nem utolsó sorban termékennyé, a derű forrásává válnak.

A derű tizenegyedik szabálya: Eszköz legyek vagy műalkotás?

Az eszközként való, hasznos, funkcionális létezés (házimunka, mindennapi robot a munkahelyen) nem tartogat sok kitüntetettséget és örömet. A profánból

mindenki a „szentbe” vágyik, eszközből műalkotássá válni. Az eszköz-üzemmód kellemes következményeit (rendezett, gyarapodó család, biztonság, kiszámíthatóság) azonban nem cserélhetjük le a „szent” (különleges, meglepő, váratlan, bizonytalansága miatt is érdekes) helyzetekkel. Ki finanszírozná az egész életen át tartó ünnepeket? Döntenünk kell: eszköz legyünk vagy műalkotás? A csillogó és csodálatos műalkotás szerepébe pedig ne felejtünk el fel- és belenőni!

A derű tizenkettedik szabálya: Az elme szabad állat!

A derűstratégia címe idézet. Bornemisza Pétertől származik, és teljes terjedelmében így szól: „Az elme szabad állat, ötet sem lánccal, sem kötéllel meg nem köthető. Hanem mindenkor éjjel és nappal, és amikor alszunk, álmunkban csak elfog.”

Az elme (át)értelmezhet minden helyzetet, új utak kipróbálására ösztönöz, csak le kell szednünk a megszokásainkból, előítéleteinkből, gondolati és érzelmi csapdáinkból, részleges vagy teljes zártágunkból font kötelet. Amikor egyik vagy másik helyzet- és életolvasat közül választunk, pillantsunk az örömmérőnkre! Örömmérőnkre szolgálnak a magyarázataink? Miért élvezzük a panaszkodást, mások befektetését és démonizálását? Miért erőszakoskodunk a környezetünkkel? Miért agitálunk, ha látjuk, hogy már az örömmérője is padlót fogott? S, ha nem élvezzük mindezt, ki tart mégis pisztolyt a fejünknek, hogy tovább folytassuk? Jó hírem van: Szabadok vagyunk!

A derű tizenharmadik szabálya: Az első nap a halálom után

A derűstratégia idézet. Jacques Attali: Az első nap a halálom után könyvének címéből származik. Meglehet, hogy hibásan olvassuk le az örömmérőnk. Azt hisszük, hogy ez vagy az a viselkedés és szituáció örömet jelent számunkra. Mi más lenne a magyarázata annak, hogy az emberek, bár bevallásuk szerint nem élvezik, mégis veszekednek egymással, panaszkodás során önfelédten tocsognak a problémáikban? Az örömmérőt is kalibrálni kell és néha visszaellenőrizni.

Gondoljunk arra, hogy ennek vagy annak a dolognak, amihez most olyan nagyon ragaszkodunk, és amire ilyen sok időt, figyelmet fordítunk, milyen jelentőséggel bírna a halálunk utáni első nap! Ha döntően befolyásolja a sorsunkat, és a következő 10 évünket érdemben képes (át)alakítani, ne sajnáljuk az energiát és küzdjünk meg érte! Ha semmi érdemleges nem jut eszünkbe és a halálunk után cseppet sem töltene el büszkeséggel, hogy ennyire görcsöltünk valamiért, azonnal engedjük el! Mozduljunk az örömmérőnk szerint, hallgassunk szépen rá!

A derű tizennegyedik szabálya: A szent keretezze a profánt!

Péntek reggel már pontos adattal rendelkeznek a rádiócsatornák arra vonatkozóan, hány órát, percet és másodpercet kell még munkával töltenünk, meddig tart a szenvedés a profánban. Elindul a visszaszámolás. Mindenki a „szentbe” vágyik, ki Románát olvas, ki sportol, ki pedig operába jár. A derűterápia mint átfogó

életszemlélet célja, hogy fordítsunk egyet a dolgon: ne a profán keretezze a szentet, hanem a szent keretezze a profánt! Születéstől a halálig terjedő egyszeri és megismételhetetlen lehetőségben feloldódva mintegy mellesleg vigyük ki otthon nyugodtan a szemetet.

A derű tizenötödik szabálya: Sértés mint lehetőség („Hé, paraszt!”-stratégia)

Ahogy Laczfi nádor „Hé, paraszt!” megszólítására és kérdésére Toldi Miklós kiemelte a petrencerudat, mi is használjuk a sértést lehetőségként arra, hogy megmutassuk magunkat és azt, amihez értünk, amiben különlegesen jók vagyunk. Csillogtassuk meg erényeinket, amivel felsrófolhatjuk és jól megkérhetjük a saját árunkat.

A válság nem ellenség, hanem alkalom (a tanulásra).

A derű tizenhatodik szabálya: Tom Sawyer-módszer

Tom Sawyert büntetésre ítélték: felhőtlen játék helyett kerítésfestés. Eladta a kellemetlen munkát mint egyszeri és megismételhetetlen, felelősségteljes és dicsőséges vállalkozást. Társai versengtek a lehetőségért. Panaszkodás, vádaskodás helyett adjuk el a saját életünket mint vonzó víziót magunknak és a környezetünknek!

A derű tizenhetedik szabálya: Kevesebb elmeolvasás, több agyírás!

Sokkal kevesebb időt fordítsunk arányaiban arra, hogy mit gondol a partnerünk (munkatárs, beszélgetőtárs, házastárs), helyette viselkedjünk úgy, hogy megváltoztassuk az ő viselkedését! Használjuk erőforrásként az előnyös tulajdonságainkat!

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SPECIÁLIS FOGALMAK ÉS KIFEJEZÉSEK

Abdukció: legjobb magyarázatra irányuló következtetés.

Ad-hocrácia: alkalmi, rögtönzött megfontolásokra épülő (pl. vezetés, szervezeti működés).

Algoritmizált: szabályba foglalt, rendezett.

Analógia: közvetlen megfeleltetés, hasonlat, alkalmas példa.

Anekdota: történet.

Anomália: eltérés, probléma.

Artikulálódik: kifejezésre kerül.

Attitűd: beállítódás, hozzáállás, viszonyulás.

Au revoir, Madame!: Ég Önnel, Asszonyom! (francia)

Az öltözködésen keresztül is megérthetjük, mit jelent mindez: a személyre szabott, designer által éppen arra az alakra, alakra, személyiséghez, alkalomra készített, egyetlen ruha, prototípus a demcdonaldizált terv.

Biblioterápia: irodalmi értéket jelentő alkotások használata a gyógyítás, regenerálódás folyamatába ágyazva.

Bullshit: Duma, „rizsa”, „vaker”. Nagyotmondó személy. A kijelentéstevő nem törődik azzal, hogy állítása igaz-e vagy hamis. Szemben a hazudozóval, aki tudja mi az igazság, csak eltitkolja.

Bullshit-realitätás: A bullshittet valódinak, a bullshittel teli világot valóságosnak látó gondolkodás és életviszonyulás.

Céltartomány: fogalmi metafora áll a kifejezés mögött: a céltartomány, amelyet értelmezni akarunk, és a forrástartomány, ahonnan a hasonlatokat merítjük.

Cool: személy vagy termék, amely értékét a benne rejlő tudás és információ adja, illetve az a tudás, amellyel ezt prezentálja (megtettesíti, megjeleníti, bemutatja).

Cool: személy vagy termék, amely értékét a benne rejlő tudás és információ adja, illetve az a tudás, amellyel ezt létrehozza, megtettesíti, bemutatja. Rendíthetetlen nyugalmú személy, „menő”, „király”.

Coolhunting (itt): szokatlan megfigyelésekre, értelmezésekre irányuló figyelem, egyfajta örömteli és szórakoztató vadászat. Coolhunter: Az értékre vadászó személy.

Definiálni: pontosan megfogalmazni, meghatározni.

Deformálni: lerombolni egy eredeti formát.

Dekompozíció: részekre bontás, analízis.

Demcdonaldizáció: tervezői stratégia, tervezés során használható gondolkodási mód, módszertan, mely elveti az átlátható, (köz)ismert algoritmusokra, szabályokra épülő, átlagos körülményekhez igazodó, normatív terveket. Irracionalitás világához tartozó megoldásokból, logikai bakugrászerű következtetésekből, paradoxonokból építkezik. Legfontosabb eszköze az abdukció.

Demcdonaldizáció: tervezői, stratégiaalkotó és –elemző módszer.

Derúterapeuta: olyan segítő személy, aki képes az ontoterápia révén a derút mint átfogó életszemléletet a gyakorlatban hasznosítható módon átadni.

Design (dizájn): együttesen a terv, a tervezés folyamata és annak eredménye (**itt**): derűt okozó, derűt fenntartó terv, derűs terv. Vonzó, motiváló, sikeres terv, beleértve a tervekészítés folyamatát és eredményét.

Designer: tervező, innovátor.

Designgondolkodás: tervezői gondolkodás, az innovátorok, felfedezők, újratervezők látásmódja, szemlélete és életviszonyulása. Olyan rendszerszemléletű tervezési folyamat, mely mindig új, korábban még nemlétező, konkrét outputot (terméket, szolgáltatást, személyekre vonatkozóan pl. új vezetői szemléletet, stratégiát, viselkedésmintázatokat és életstratégiákat) eredményez. A tervezési folyamat kitüntetett módszere az abdukción (legjobb magyarázatra irányuló következtetés).

Designszemlélet: innováció, az újdonság, az új minőség iránti fogékonyság.

Designterápia: Ontoterápia, designgondolkodás alapú terápia, derűterápia

Deszakralizált: profán, isteni, szent, természetfeletti voltától megfosztott.

Eliminálni: kiküszöbölni, eltávolítani, megszüntetni.

Epizodikus: eseti, alkalmi.

Etimológia: nyelvészet területe, szófejtés, szónyomozás.

Explicit: közvetlenül kimondott, egyértelmű.

Fikció: elképzelés, képzeletben létező, nem valóságos.

Fikcionális: képzeletbeli.

Fogalmi metafora: hagyományos értelemben a metaforát mint irodalmi jelenséget tekintjük. George Lakoff, kognitív nyelvész volt az első, aki a hatvanas években felvetette a metafora kognitív értelmezését. Több ponton szembehelyezkedett Chomsky transzformációs-generatív nyelvmélettével, s bevezette a fogalmi metafora kifejezést, amely túlmutat a hagyományos irodalmi értelmezésen. Lakoff arra a megállapításra jutott, hogy a hétköznapi nyelvünkben rengeteg metaforát használunk, s azok nem feltétlenül díszítő, gazdagító elemként szolgálnak csupán, hanem gondolatainkat szervesen a segítségükkel fejezzük ki, s ily módon a metafora használata a természetes nyelv funkcionálásának alapvető módja. A kognitivisták kutatók Lakoff szemléletére épülve alakították ki elméleteiket, s feltételezésük szerint nem csupán mindennapi nyelvhasználatunk szerves részét képezik a metaforák, hanem nagyban befolyásolják világlátásunkat és a konceptualizációnkat is. (Magyar Nyelvőr 1999./1.)

Frontier: határvidék.

Forrástartomány: fogalmi metafora áll a kifejezés mögött: a céltartomány, amelyet értelmezni akarunk, és a forrástartomány, ahonnan a hasonlatokat merítjük.

Generál: gerjeszt, szervez, kialakít.

Hendikep: hátrány, akadály.

Heurisztika: szokás, megszokás, sablon, panel, sorminta.

Hierarchia: függelmi viszony.

Identitás: azonosság, azonosságtudat.

Identitás: azonosság, önmeghatározás. Egy létező dolog azonossága, ahogy egy személy vagy dolog megnyilvánul, és ami alapján az megkülönböztethető lesz.

Imázs: az az általánosan kialakított kép, illetve vélemény, amit mások gondolnak valakiről vagy valamiről; elképzelés, kép.

Implikál: magába foglal, rejt.

In character, out off character: szerepen belül és kívül

Informális: nem hivatalos, kötetlen.

Infoszféra: információs környezet, információs ökoszisztéma, információs buborék, nooszféra, szemioszféra, tágabb értelemben kultúra, környezet a XXI. században.

Inkongruencia: össze-nem-illőség.

Inproduktív: terméketlen, eredménytelen.

Interakció: kapcsolat, együttműködés, kölcsönös viszony, kölcsönhatás.

Irracionális: ésszerűtlen, az ésszerűségnek ellentmondó.

Intervenció: megoldáskíséret.

Irreleváns: jelentéktelen, lényegtelen, nem a tárgyhoz tartozó.

Izolált: elszigetelt.

Karizmatikus: erős egyéniség, szinte delejes erővel bíró.

Kettős kötés: Önellentmondó, paradox viselkedés vagy kommunikáció. „Ellenszere” (lásd) az ontológiai terápiás kettős kötés.

Klisé: sablon, séma.

Know-how: szellemi termék, ismeret, bevált gyakorlat, tudás.

Koan: zen buddhista történetek, a zen filozófiájában született gondolkodtató feladatok, egyben irodalmi műfaj.

Kognícó: értelmezés (folyamat a logikai térben zajlik).

Kognitív torzulás: gondolkodási hibák.

Koherens: összefüggő, egységes.

Konformizmus: alkalmazkodás, szabálykövetés.

Kompozíció: integrálás, szintézis.

Kontextusfüggő: tartalomtól, szövegösszefüggéstől függő, helyzettől függő

Kontraszt: ellentét, különbség.

Konvencionális: hagyományos, földhözragadt.

Kreatív destrukció: építő rombolás.

Kreativitás: ötletesség, nagy képzelőerőre valló észjárás, ötlet, elgondolás, terv, amely a képzelet és találmányosság segítségével új elgondolásokat és dolgokat hoz létre.

Lifelong learning: életen át tartó tanulás.

Likeliest: legvalószínűbb.

Loveliest: legvonzóbb.

Mcdonaldizáció: tervezői stratégia, tervezés során használható gondolkodási mód, módszertan, mennyiségi változók (ár, tömeg, egy várt vagy váratlan esemény bekövetkezésének valószínűség) növelésére vagy csökkentésére irányuló algoritmizálás, szabályok közé foglalás, normaállítást és -követés. Az öltözködésen keresztül bemutatva: a mcdonaldizáció az öltözködésben a konfekciórúha. Még nem divatmárka, profi tervezők által piacra dobott, üzenetet hordozó, életfilozófiát propagáló, minőségi (tömeg)termék, és sosem lesz egyedi luxuskivitel.

Mechanizmus: működés, folyamat.

MÉM: A mém szó Richard Dawkins szóalkotása a miméma (utánzás) szóból, amelyet 1976-ban publikált *The selfish gene* (Az önző gén) című könyvében. Ez olyan név, írta Dawkins, ami „a kulturális átadás egységének vagy az utánzás, az imitáció egységének gondolatát hordozza”. Dawkins felvetette annak lehetőségét, hogy az evolúció-elmélet kiterjeszhető a kultúra elemeire is. Így a „gén” analógiájára

megalkotta a mém szót, amelyekkel a kultúra feltételezett, másolható és másolódó alapegységeit jelölte.

Metadizájn: a design (terv) dizájnja, a dizájnról (tervről) való gondolkodás és beszéd.

Metakommunikáció: testbeszéd.

Mimika: arcjáték.

Monitorozni: részletesen megfigyeléseket végezni, megvizsgálni.

Motiváció: ösztönzés.

Működési zavar: a normál tevékenységhez, viselkedéshez, egyes folyamatokhoz tartozó hibajelek.

Narratíva: értelmezés, magyarázat; elbeszélés.

Ontológia: (itt): látásmód, világlátás, életszemlélet, személyes életfilozófia, problémákhoz való viszonyulás. A létezés módja. A világ szerkezetét leíró fogalmak és azok kategóriarendszere. Az „ontológia” kifejezés a görög on (létezés/lét) és a logos (tudomány) szavak összekapcsolásából jött létre. Az ontológia a létről szóló tudomány.

Az ontológia, másképpen

léttan, lételmélet, létfilozófia a filozófiatudomány része.

Ontológiai kettős kötés: ontológiai terápiás kettős kötés, ontológiához illeszkedő, önellentmondást tartalmazó kommunikációs stratégia.

Ontológiai terápiás kettős kötés: ontológiához illeszkedő, önellentmondást tartalmazó kommunikációs stratégia.

Ontoterápia: derűterápia, ontológiai alapú designterápia, designgondolkodásra építő terápia.

Önreflexív, önreflexió: önmagát megfigyelő, önmagára vonatkoztató, önmagát ellenőrző és javító.

Operatív: végrehajtást segítő, gyakorlati elintézést szem előtt tartó (intézkedés).

Paradigma: Zárt rendszer, értelmezés, halmaz, egy elmélet valamely általánosan elfogadott, zárt nézetrendszere, minta, összehasonlításra alkalmazott példa, gondolkodásmód. **Paradigmaváltás:** gondolkodásmód-váltás.

Paradox: (ön)ellentmondásos.

Paradoxon: csavart csapda, önellentmondás; állítások olyan csoportja, amely látszólag ellentmondásra vezet, vagy a józan észnek ellentmondó következtetések vonhatók le belőlük.

Percepció: észlelés, az 5 érzékszervünkkel észlelhető dolgok a fizikai térben.

Perspektíva: távlat.

Posztmcdonaldizáció: tervezői stratégia, tervezés során használható gondolkodási mód, módszertan, a mcdonaldizációhoz hasonlóan algoritmizálást, szabályállítást, -követést jelent, de a tervezés során professzionális terveket használunk mintául és kiindulásképpen. Az öltözködés kapcsán adódó példa: a posztmcdonaldizált tervek nem más, mint egy márka, stílusirányzat, ruhaház terméke, professzionális tervezők által kialakított, de tömeggyártásra szánt ruhák és azok tervei, kivitelezési folyamata. Már nem konfekciórúha, még nem személyre szabott öltözék.

Posztmodern: modern utáni, a modernizmus utáni korszak megnevezése, amelyet nagyjából az 1960-as évek végétől használnak.

Racionális: ésszerű.

Radikális: határozott, erőteljes.

Reflexió: figyelem.

Rekonstruálni: helyreállítani, visszavezetni, megérteni valamit az előzmények alapján, felidézni.

Romantika: egységes korstílus, ami több művészeti ágra együttesen terjedt ki. Kialakulásának időszaka a 18. század vége, virágkora a 19. század első fele, a század második felében a késő romantika és a romantikából kiinduló irányzatok voltak jelentősek. Kialakulásának háttere: csalódás a felvilágosodás eszméit megtagadó forradalomban (és annak eszméiben, miközben az egyházból is kiábrándultak): elvesztették a felvilágosodás optimizmusát. Jellemző életérzések, hangulatok: reményvesztettség, csalódás, világfájdalom vagy éppen ezzel ellentétes forradalmi hevület és lángoló életöröm, eszményítés, idealizálás, a múlt felé fordulás, kalandos, fantáziadús, szövevényes, bonyolult cselekménynek, líraiság, patetikus, humoros (főleg fekete humor) és az ironikus hangvétel.

Skizofrén: kóros mentális állapot.

Starbuckizáció: posztmcdonaldizáció.

Standardizáció: egységesítés.

Start up: kezdő vállalkozás.

Sztereotípiá: felszínesen általánosító vélemény, sablon, séma.

Tervezői Tér: az összes valóságos és lehetséges tervet magában foglalja, beleértve a rossz terveket is.

Tervvisszafejtés: (revenge engineering) A kimeneteket (termékeket, szolgáltatásokat, folyamatokat) létrehozó, működtető algoritmusok, szabályok, tervek. Egy adott rendszer, működési elv, vagy algoritmus elemzése és dokumentálása az eredeti tervek ismerete nélkül, pusztán a szisztéma működésének vizsgálatán és elemzésén keresztül. Nem legális a tervvisszafejtés, ha ötletek másolására, informatikában például a forráskódban már nem elérhető programok adatainak átmentéséhez használják. Az ontológiai coachingban a személy viselkedése alapján következtetünk a viselkedését meghatározó, azt befolyásoló tervre.

Téves heurisztika: rögzültség, hibás szokás.

Transzformációs: átalakító, változtatni képes. (vezetés): inspiráló, kreatív, példaadó, karizmatikus.

Transzparens: átlátható.

Tranzakció: művelet, tevékenység, folyamat.

Tranzakcionális: fókuszált, célorientált, világos határokat szabó, jutalmazó-büntető.

Triviális: leegyszerűsítő, semmitmondó

Virtuozitás: rendkívüli képesség, átlagon felüli ügyesség, bravúr.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ahuvia, Aaron; Izberg-Bilgin, Elif (2011) Limits of the McDonaldization thesis: eBayization and ascendant trends in post-industrial consumer culture, *Consumption Markets & Culture*, Vol. 14, No. 4
- Alpers, Svetlana (2000) *Hű képet alkotni; Holland művészet a XVII. században*, Corvina, Budapest
- Alston, William, P. (1991) The Experiential Basis of Theism. *Truth, An International, Inter-Disciplinary Journal of Christian Thought*, Volume 3
- Ankersmit Frank R. (2004) *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest
- Ankersmit, Frank R. (2000) Nyelv és történelmi tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest
- Ankersmit, Frank R. (2003) A történelmi reprezentáció, *Tudomány és művészet között*. Kisantal Tamás Szerk. L Harmattan – Atelier, Budapest
- Ankersmit, Frank R.: *Sublime Historical Experience*. Stanford University Press, Stanford
- Atkinson, James, R. (2009) *The Mystical in Wittgenstein's Early Writings*, Routledge, New York
- Attali, Jacques (2004) *A nomád ember*, All Print Kiadó Kft., Budapest
- Auster, Paul (2018) *New York trilógia*, 21. Század Kiadó, Budapest
- B.Gaál Márta (1992) *Romatikus irónia – transzcendens irónia*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Baker, Judith. 1987. Trust and Rationality, *Pacific Philosophical Quarterly*. 68. 1–13.
- Barabási et al (2016): Universal resilience patterns in complex networks, *Nature*
- Bárány Tibor (2006) A metafora, mint demonstratívum, *Világosság*, 8-9-10, 45-55
- Baron-Cohen Simon (2006) *Elemi különbség. Férfiak, nők és a szélsőséges férfiagy*, Osiris Kiadó, Budapest
- Barthes, Roland (1977) Introduction to the Structural Analysis of Narratives. In: *Image, Music, Text*. Trans. Stephen Heath. New York
- Bateson, Gregory (1972) *Steps to an Ecology of Mind*, San Francisco, Chandler
- Bateson, Gregory et al. 1956. Toward a Theory of Schizophrenia, *Behavioral Science*, 1. 251–264

- Baudelaire, Charles (1988) A modernség in *Művészeti kuriózumok*, Corvina Kiadó, Budapest
- Baudrillard, Jean (1993) Gépies sznobizmus, *Gondolat-jel*, 3-4, 75-83
- Bauman, Zygmunt (2005) A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig, *Replika*, 51–52
- Baumgarten, Alexander, Gottlieb (1999) *Esztétika*, Atlantisz, Budapest
- Békés Vera (2009) A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai,
- Bell, Daniel (2001) Az információs társadalom társas keretrendszere, *Információs Társadalom* 2001/1
- Belting, Hans (1983) *Das Ende der Kunstgeschichte?* Munich: Deutscher Kunstverlag
- Belting, Hans (2006) *A művészettörténet vége*, Atlantisz, Budapest
- Bényei Tamás (2000) *Rejtélyes rend. A krimi, a metafizika és a posztmodern*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Berlin, Isaiah (1996) *Az emberiség göcsörtös fája*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Bickerton, Derek (2004) *Nyelv és evolúció*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Biocca, Frank (2000): A kiborg dilemmája. *Replika* 39, március
- Black, Max (1977) More about metaphor, *Dialectica*, 31, 431-457
- Black, Max (1983) *The Prevalence of Humbug and Other Essays*, Cornell University Press
- Black, Max (1990) A metafora, *Helikon*, 4., 432-447
- Bloom, Harold (1994) *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, Riverhead Books, New York
- Boltanski L. – Chiapello É. (2007): *The New Spirit of Capitalism*, Verso,
- Boos, London, 31–55
- Borges, Jorge Luis (2008) *A halál és az iránytű, Elbeszélések*, Európa Kiadó, Budapest
- Bourdieu, Pierre (1978) A pedagógiai tekintély és nyelvi tekintély in *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*, Gondolat Kiadó, Budapest

- Bourdieu, Pierre (1978) Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről in *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Boyer, Pascal (2003) Religious Thought and Behavior as By-Products of Brain Function, *Trends in Cognitive Sciences* 7(3):119-124
- Burke, Edmund (2008) *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, Magvető Kiadó, Budapest
- Burks, Athur W. (1946) Pierce's Theory of Abduction, *Philosophy of Science*, Vol 13. No. 4
- Cannon, Patrick, J. (2016) *Methodology for the System Integration of Adaptive Resilience in Armor*, PhD Dissertation, <https://core.ac.uk/download/pdf/81222311.pdf>, elérve: 2019-01-07.
- Castells, Manuel (2005) *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra*, I. kötet, Gondolat-Infonia, Budapest
- Chandler D. (2014): Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity, *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, 2 (1): 47–63
- Chomsky, Noam (1995) *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*, Osiris Kiadó, Budapest
- Clark, Andy (2017) *Surfing Uncertainty. Prediction, Action, and the Embodied Mind*, Oxford University Press, Oxford
- Clausewitz, Carl von (1961) *A háborúról I-II.*, Zrínyi Kiadó, Budapest
- Clayton, Jay (1993) *The Pleasures of Babel*, Oxford University Press, New York
- Cohen, Ted (2008) The Talent for Metaphor in *Thinking of Others*, Princeton University Press, Princeton
- Collingwood, Robin G. (1987) *A történelem eszméje*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Costa, Mario (1994) *Le sublime technologique*, Iderive, Collection Un oeil, une plume, Lausanne, 1994
- Crary, Jonathan (1999) *A megfigyelő módszerei*, Osiris Kiadó, Budapest
- Csáky Móric (2001) A közép-európai modernség kritériumai, *Aetas*, 3-4. sz. 103-114
- Csibra Gergely, Gergely György (2009) Natural pedagogy, *Trends Cogn. Sci.* 13, 148–153

- Csibra, G., Gergely, Gy. (2011) Natural pedagogy as evolutionary adaptation, *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 1149-1157
- Csibra, G., Volein, A. (2008) Infants can infer the presence of hidden objects from referential gaze information, *British Journal of Developmental Psychology*, 1 - 11
- Dali, Salvador (é. n.) *Egy zseni naplója*, Carthaphius, Budapest
- Damasio R. Antonio (1996) *Descartes tévedése: értelem, érzelem és az emberi agy*, AduPrint, Budapest
- Danto, Arthur (1996) *A közhely színeváltozása* Enciklopédia Kiadó, Budapest
- Danto, Arthur C. (1997) *Hogyan semmizte ki a művészetet?* Atlantisz Kiadó, Budapest
- Davidson Donald (1984) What Metaphors Mean (1978 in uő. Truth and Interpretation, Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, Donald (1992): The Second Person, *Midwest Studies in Philosophy XVII*, Notre Dame: Notre Dame Press
- Davidson, Donald (2001) Actions, Reasons and Causes (1963) in *Essays on Actions and Events*, Oxford University Press, Oxford
- Davidson, Donald 1993. Az irracionalitás paradoxonai. Ford. Szummer Csaba. In Szummer Csaba – Erős Ferenc (szerk.) *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*, Cserépfalvi, Budapest 159–180
- Dawkins, Richard (1986) *Az önző gén*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Dawkins, Richard (2008) Az elme vírusai, *Prae*, 34.sz, 2008/2, 5-18
- Delumeau, Jean (2004) *A paradicsom története*, Európa Kiadó, Budapest
- Dennett D. (1998): *Intencionalitás filozófiája*. Osiris.
- Dennett, Daniel C. (1996) *Micsoda elmék*, Kulturtrade Kiadó, Budapest
- Dennett, Daniel C. (1998a) *Az intencionalitás filozófiája*, Osiris, Budapest
- Dennett, Daniel C. (1998b) *Darwin veszélyes ideája*, Typotex Kiadó, Budapest
- Dennett, Daniel C. (2003) *Freedom Evolves*, Allen Lane, London
- Dennett, Daniel C. és Akins, Kathleen (2008) *Multiple draft model*, http://www.scholarpedia.org/article/Multiple_drafts_model (elérve: 2009. 07. 08).
- Dennett, Daniel, C. (1991) *Consciousness Explained*, Penguin, London

- Dennett, Daniel, C. (1998) *Speaking for Our Selves*, in *Brainchildren*, Penguin
- Dewey, John (1981) *Esszék az experimentális logika köréből* in *Pragmatizmus*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Diamond, Cora (1989): *Rules: Looking in the Right Place* In Wittgenstein: Attention to Particulars, D. Z. Phillips and P. Winch, (eds.), Basingstoke, Hampshire
- Diamond, Cora (1991): *Secondary Sense*. In *The Realistic Spirit*, Massachusetts, Cambridge, Mass: The MIT Press
- Dickie, George (1971) *Aesthetics*, Bobbs-Meril, Indianapolis
- Doorman, Maarten (2006) *A romantikus rend*, Typotex, Budapest
- Duby, Georges (1984) *A katedrálisok kora*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Dyke, Heather, Maclaurin, James (2013) *Evolutionary Explanation of Temporal Experience* in Dyke, Heather, Bardon, Adrian (ed.) *A Companion to the Philosophy of Time*, Wiley-Blackwell, 521-534
- Eco, Umberto (1992) *Az új középkor*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Eco, Umberto (2002) *Művészet és szépség a középkori esztétikában*, Európa Kiadó, Budapest
- Eco, Umberto (2004) *La Mancha és Bábel között*, Európa Kiadó, Budapest.
- Eliade, Mircea (1996) *A szent és a profán*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Eliade, Mircea (2006) *Az örök visszatérés mítosza*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Eliade, Mircea (2014) *Vallástörténeti értekezés*, Helikon, Budapest
- Esterházy Péter (2017) *Hasnyálmirigynapló*, Magvető Kiadó, Budapest
- Esterházy Péter (1979) *Termelési regény*, Magvető Kiadó, Budapest
- Flores, Fernando (2012) *Conversation for Action and Collected Essays*, (magánkiadás)
- Flores, Fernando (1982) *Management and Communication in the Office of the Future*, Report printed by Herment Inc., San Francisco
- Florida, Richard (2001) *The Rise of the Creative Class*, <http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0205.florida.html> (elérve: 2014. 04. 14.)
- Florida, Richard (2002) *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York
- Floridi, Luciano (2010) *Information. A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press

- Floridi, Luciano (2014) *The Fourth Revolution – How the Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford University Press, Oxford
- Fokasz N. (2003) *Káosz és nemlineáris dinamika a társadalomtudományokban*, Typotex, Budapest
- Folke, C. (2006). *Resilience: The Emergence of a Perspective for Socio-Ecological Systems Analyses. Global Environmental Change*. 16. 253-267.
10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002
- Foucault M. (1990): *Felügyelet és büntetés*, Gondolat, Budapest
- Frankfurt, Harry (2005) *On Bullshit*, Princeton University Press, Princeton
- Frankfurt, Harry (2008) A hantáról, *Nagyvilág*, Budapest, 687-706.
- Frankfurt, Harry 1969. Alternative Possibilities and Moral Responsibility, *Journal of Philosophy*, 66/23. 829–839
- Fried István (2001) *A (poszt)modern Petőfi*, Ister, Budapest
- Frith, Uta (1991) *Autizmus. A rejtély nyomában*, Kapocs Könyvkiadó, Budapest
- Füstös L. – Kozjek G. A. (2017): *Sokdimenziós skálázás*, TEAM-BCE.
- Füstös L. – Kozjek G. A. (2017): *Látens változó modellek*. BCE-TEAM.
- Füstös L. et al. [1982]: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest
- Gabriel, Karl (1979) *Analysen der Organisationsgesellschaft*, Campus: Forschung; 97. Frankfurt/Main: Campus-Verl
- Gallo, Carmine (2010) *Steve Jobs a prezentáció mestere*, HVG Kiadó, Budapest
- Gay, Peter (1974) *Style in History*, W.W. Norton & Co., New York
- Genette Gerard (1978) Boundaries of Narrative *New Literary History* 8, no. 1
- Gibson, William (1984) *Neuromancer*, Harper Collins, London
- Goldie, Peter (2000) *The Emotions: A Philosophical Exploration*, Oxford University Press, Oxford
- Goncourt Edmond és Jules (1975) *A XVIII. század művészete*, Budapest: Corvina
- Goodman, Nelson (1976) *Languages of Art*, Hackett Publishing, Cambridge.
- Goodman, Nelson (1978) *Ways of Worldmaking*, Hackett, Indiana

Goodman, Nelson (2003) A képek hangja, in Horányi Özséb szerk. *A sokarcú kép*, Tipotex, Budapest, 68-101.

Gopnik Alison (2009) *The Philosophical Baby: What Children's Minds Tell Us About Truth, Love and the Meaning of Life*, New York, Random House

Gopnik, Alison; Meltzoff, Andrew, N. és Kuhl, Patricia K. (2010) *Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák?* Typotex, Budapest

Gould Jay, S., Vrba, S. Elisabeth (1982) Exaptation: A Missing Term in the Science of Form, *Paleobiology*, Volume 8, Issue 1 (Winter) 4-15

Gould, Jay, S., (1980) *The Panda's Thumb*, New York: Norton

Gould, Jay, S., (1990) *A panda hüvelykujja*, Európa Könyvkiadó, Budapest

Granovetter Mark S. (1973) The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6 (May, 1973), pp. 1360-1380

Grice, Herbert P. (2011) Társalgás és logika in *Tanulmányok a szavak életéről*, Gondolat Kiadó, Budapest

Grünbaum, Adolf 1996. *A pszichoanalízis alapjai*, Budapest, Osiris

Gumbercht, Hans Ulrich (2010) *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, Ráció, Budapest

Györffy D. (2015): *Bizalom és gazdaságpolitika: fejezetek az euró történetéből*. Akadémiai nagydoktori thesis, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Habermas J. [2011]: *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Gondolat Kiadó, Budapest

Hadas Miklós (2009) Harcosból versengő. Futball és a férfiidentitás a 20. századi Magyarországon, Rubikon, 4. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/harcosbol_versengo_2_futball_es_ferfiidentitas_a_20_szazadi_magyarorsza

Hankiss Elemér (2015) *Az ezerarcú én*, Helikon Kiadó, Budapest

Hankiss Elemér (2016) *Proletár reneszánsz*, Helikon Kiadó, Budapest

Harding, Robert (2006) Manuel Castells' Technocultural Epoch in The Information Age, *Science Fiction Studies*. 33 (1), 18–29, March.

Héberlé, Jean-Claude (1988) *Ray Sullivan második élete*, Európa Kiadó, Budapest

Heidegger, Martin (1989) *Lét és idő*, Gondolat, Budapest

Heim, Michael (2000) A kibertér erotikus ontológiája, *Replika*, 39

- Helbing D. (2012) *Social Self-Organization, Understanding Complex Systems*, DOI 10.1007/978-3-642-24004-1 2, © Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- Hempel, Carl (1965) *Aspects of Scientific Explanation*, Free Press, New York
- Herakleitosz (1993) *Görög gondolkodók I.*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Herman Ottó (1914) *A magyar pásztorok nyelvkinccse*, K.M. Természettudományi Társulat, Budapest
- Hermann István (1971) *A giccs*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Hernádi Miklós (2014) *A zsidó vicc világképe*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Hidas, Zoltán (2004) *Entzauberte Geschichte: Max Weber und die Krise des Historismus*, Frankfurt, Peter Lang Verlag.
- Hidas, Zoltán (2018): *Törékeny értelemvilágaink - A világalakítás rendje és szabadsága*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Himmanen, Pekka (2001): *The Hacker Ethic*, Random House Trade Paperbacks.
- Hofstadter D. R. (1998) *Gödel, Escher, Bach: Egybefont gondolatok birodalma*, Typotex, Budapest
- Holling, C. S. (1973) 'Resilience and Stability of Ecological Systems', *Annual Review of Ecology and Systematics* 4: 1–23.
- Huizinga, Johan (1944) *Homo Ludens*, Universum Kiadó, Szeged
- Hume, David (1976) *Értekezés az emberi természetről*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Hume, David (1992) A jó ízlésről in *David Hume összes esszéje I.*, Atlantisz Kiadó, Budapest
- Husserl, Edmund (2000) *Karteziánus elmékedések*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- Huxley, Aldous (2008) *A érzékelés kapui – Menny és pokol* (ford. Szántai Zsolt, Galamb Zoltán). Budapest: Cartaphilus
- Illich, Ivan (2001) *A szöveg szőlőskertje*, Palatinus Kiadó, Budapest
- Ingelhart R. - Welzel C. (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge
- Inglehart R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and postmodernization*, Princeton University Press, Princeton <https://doi.org/10.1017/S0008423900019934>

- Jackson, Stephen (2007) *Koala, Origins of an Icon*, Jacana Books
- James, William (1981) Pragmatizmus in *Pragmatizmus*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Jobs, Steve interview in Playboy (1985): <http://www.unlikelywords.com/2011/01/18/1985-steve-jobs-interview-in-playboy/> (utolsó letöltés: 2011. szeptember, 9.).
- Kant, Immanuel (2003) *Az ítélőerő kritikája*, Ictus, Budapest
- Kaplan, David (1978) Dthat in P. Cole (ed.) *Syntax and Semantics*, New York Academic Press, New York
- Kaplan, David (1989a): Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals in Almog, J., Perry, J., Wettstein, H. (ed.) *Themes from Kapla*, Oxford University Press, Oxford, 481-564
- Kaplan, David (1989b) Afterthoughts in Almog, J., Perry, J., Wettstein, H. (ed.) *Themes from Kaplan* Oxford University Press, Oxford, 564-614
- Károlyi Csaba (2016) Ontológiai derű (könyvkritika), *ÉS*, LX. Évfolyam 23. Szám, 2016, június 10
- Kauffman (1993) *The Origins of Order. Self-organization and Selection Evolution*, Oxford University Press, Oxford
- Kauffman, Stuart, A. (2000), *Investigations*, Oxford University Press, Oxford
- Kauffman, Stuart, A. (2010) *Reinventing The Sacred*, Basic Books, New York
- Keen Andrew (2007) *The Cult of Amateur: How To, New Yorkday's Internet is Killing Our Culture*, Currency
- Kierkegaard, Soren (1994) *Vagy-vagy* (ford. Dani Tivadar). Budapest: Osiris-Századvég Könyvtár
- Kivy, Peter (2007) *Music, Language and Cognition and Other Essays in Aesrhetics of Music*, Clarendon Press, Oxford
- Klopp, R., Kauffman, S., Felin, T., Longo, G., (2015) Economics for a creative world, *Journal of Institutional Economics*, Vol. 11, Issue 01,1 - 31, March.
- Koestler, Arthur (2000) *Szellem a gépben*, Európa Kiadó, Budapest
- Kollár, Dávid – Kollár, József (2019): The Art Of Shipwrecking, *Dialogue and Universalism* 2020/1

- Kollár, Dávid (2017): *Értérendszer az információs társadalomban* BCE-TEAM.
- Kollár, Dávid (2019): Rend és Deviancia. *Jel-kép* 2019/?
- Kollár, Dávid (2019b): *A szabadság rendje és a rend szabadsága*, Társadalmi Reflexió Intézet.
- Kollár, Dávid (2019c): Rival Patterns of Standardization. *Culture and Society* 2019/2
- Kollár, Dávid (2019d): *A kauzalitások nélküli társadalom*, BCE-TEAM.
- Kollár, Dávid - Kollár József (2017): Tulajdonságok nélküli társadalom. *Jel-kép* 2017/3.http://communicatio.hu/jelkep/2017/3/JelKep_2017_3_Kollar_David_Kollar_Jozsef.pdfDOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.3.
- Kollár József (2000): Hattyú a komputer vizén. PPKE BTK, Piliscsaba Kollár József (2000): Kollár József, Sárgamezes zombi (Who's afraid of yellow), Balkon 10
- Kollár József (2001) Tükörország Narcissuszai, in Kampis György és Ropolyi lászló szerk. *Evolúció és elme. Az evolúciós gondolat*, Typotex, Budapest
- Kollár József (2001a): „Fénykép készült FORTE filmre...” (Recenzió Crary A megfigyelő módszerei című könyvéről), *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2001, LVI. 2.
- Kollár József (2004) Digitális Nietzsche, *Életünk*, XLII. évfolyam, 7-8.
- Kollár József (2011) Légy spontán! (A kettős kötés logikája). *Magyar Filozófiai Szemle*, 2011/1. 63-75.
- Kollár József és Kollárné Déri Krisztina (2009) *Vízen járni: a válságkezelés filozófiája*, Mentofaktúra, Budapest
- Kornai, J. (2010). Liberté, Égalité, Fraternité: Reflections on the Changes following the Collapse of Communism. *European Review*, 18(3), 379-397
- Kozma Tamás (2006): *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Köhler, Wolfgang (1975: 1 st edn 1930) *Gestalt Psychology*. Mentor, New York
- Kroó Katalin (2012) *Irodalmi szövegfolytonosság. A közvetítő alakzatok poétikája Dosztojevszkij alkotásaiban*, L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Kundera, Milan (1992) *A lét elviselhetetlen könnyűsége*, Európa Kiadó, Budapest
- Kundera, Milan (2000) *A regény művészete*, Európa Kiadó, Budapest
- Kuspit, Donald (1995): A minimalista művészet wittgensteini aspektusai. *Enigma* 1995/2

- Lakoff, G. (1987): *Women, Fire and Dangerous Things*, University of Chicago Press, Chicago
- Lakoff, George és Johnson, Mark (2003) *Metaphors We Live By*, University of Chicago, Chicago
- Lasch, Christopher (1984) *Az önimádat társadalma* (ford. Békés Pál). Budapest: Európa Könyvkiadó
- Lasershon, Peter N. (2005) Context Dependence, Disagreement, and Predicates of Personal Taste, *Linguistics and Philosophy*, december 2005, Volume 28, Issue 6, pp 643–686
- Latour, Bruno (1999) *Sohasem voltunk modernek*, Osiri-Gond, Budapest
- Lévai I. (2008) A globalizáció értelmezésének módszertani és elméleti kérdései, *Magyar Tudomány*, 7, 823-832
- Lipset, David, Bateson Grefory (1980) *The Legacy of a Scientist*, Englewood Cliffs/NJ, Prentice Hall.
- Lipton, Peter (2004) *Inference to the Best Explanation* (Second edition), Routledge, London
- Liu, Alan (2004) *The Laws of Cool: Knowledge Work and the Culture of Information*, The University of Chicago Press, Chicago
- Love, JohnF. (1996) *McDonald's birodalom*, Maecenas Könyvek, Budapest
- Luckman, Thomas (2011) A láthatatlan vallás. A vallás fenomenológiája, *Magyar Lettre*, 23 / 4-7
- Luhmann, Niklas (2006) *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Gondolat, Budapest
- Lyotard, J-F. (1993) A posztmodern állapot, in *A posztmodern állapot*, Századvég, Budapest, 7–145
- Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press
- Mann, Thomas (1993) *Tonio Kröger*, Ikon Kiadó, Budapest
- Manovich, Lev (2004), Posztmédiá esztétika. Krízisben a médium <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=227>
- Manovich, Lev (2009) Az adatbázis mint szimbolikus forma, <http://apertura.hu/2009/osz/manovich>
- Margulis, Lynn (2000) *Az együttélés bolygója*, Vince Kiadó, Budapest

- Marosán Bence Péter (2017) *Kontextus és fenomén. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003) Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire, *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48–75
- Martin, Raymond (1989) *The Past within Us. An Empirical to Philosophy of History*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Martin, Roger, L. (2010) *Designgonolkodás. A garantált versenyelőny*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Masuda, Yoneji (1988) *Az információs társadalom*, OMIKK, Budapest
- Matthew M., Hurley, Dennett, Daniel, C Adams Jr. Reginald B. (2011) *Inside Jokes: Using Humor to Reverse-Engineer the Mind*, Cambridge MA: The MIT Press
- Maturana, Humberto (1997) Metadesign (http://www.inteco.cl/articulos/006/texto_ing.htm) (2024. 03. 24.)
- Maturana, Humberto és Varela, Francisco (1980) *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*, Dordrecht, Reidel
- McAdams, Dan (2001) *The Person: An Integrated Introduction to Personality Psychology*, Harcourt, New York
- McCraw, Thomas K. (2007) *Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction*, Cambridge: Harvard University Press
- McGinn, Colin (2007) *Shakespeare's Philosophy: Discovering the Meaning Behind the Plays*, HarperCollins
- Merleau-Ponty, Maurice (2012) A szem és a szellem, http://esztetika.elte.hu/baranyistvan/files/2012/02/Merleau-Ponty_A_szem_%C3%A9s_a_szellem.pdf
- Mill, John, Stuart (2006) A kísérleti vizsgálódás négy módszeréről in *A kvantitatív társadalomkutatás modelljei*, Helikon, Budapest
- Mintzberg, Henry (2010) *A stratégia fogalmának feltárása* in uő. A menedzsment művészete, Aliena, Budapest
- Miskolczi, Bernadett. – Kollár, Dávid (2018): Személyre szabott isten – Vallás és modernizáció. Füstös L.-Tárnok O. (Szerk): *Változó értékrendszer* 2018/1. BCE Számítástudományi Tanszék – TEAM Társadalmi Elemzések Alkalmazott Műhelye

- Mulkay, Michael (1988) *On Humor: Its Nature and Its Place in Modern Society*, Blackwell Pub, New York
- Musil, Robert (2013) *A tulajdonságok nélküli ember*, Európa Kiadó, Budapest
- Müllner András (2007) *A császár új ruhája*, József Kőnyvek, Budapest
- Nagel, Thomas (1998) *Az utolsó szó*, Európa Kiadó, Budapest
- Nanay, Bence (2018) Defamiliarization and the Unprompted (Not Innocent) Eye, *Nonsite.org*, issue 24, July 11. <https://nonsite.org/article/defamiliarization-and-the-unprompted-not-innocent-eye>, Elérve: 2019-1-7.
- Napoleon (2015) *Az uralkodás művészete*, Helikon Kiadó, Budapest
- Nelson, R. H. (2017): *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy: A Different Protestant Ethic*, Aarhus University Press
- Neumer Katalin (1999): Az ítéletek összhangja és a másik megértése Wittgenstein filozófiájában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/4-5
- Nietzsche, Friedrich (2007) *A tragédia születése*, Magvető Kiadó, Budapest
- Nonaka, Ikujiro (1991) A tudásalapú vállalat, *Harvard Business Review*, 6. szám (96-104 old.)
- Nováky E., Orosz M. (2015) A hazai társadalmi-gazdasági mutatók vizsgálata a káoszelmélet eszközével, *Statisztikai Szemle*, 93. évfolyam 1. szám
- Olalla, Julio (2009) Ontological Coaching (Intercultural coaching and trust) in Moral, M., Abbott, G. (eds.) *The Routledge Companion to International Business Coaching*, Routledge, London, 75-83
- Ollala, Julio (2010) *From Knowledge to Wisdom*, Newfieldntwoork, Newfield
- Orwell, George (2006) *1984*, Európa Kiadó, Budapest
- Ottlik Géza (1959) *Iskola a határon*, Magvető Kiadó, Budapest
- Pápay György (2010) *Demokrácia filozófiai megalapozás nélkül*, Ráció Kiadó, Budapest
- Parsons, Talcott. (1951) *The Social System*, Free Press, New York
- Paz, Octavio (2002) *Az erotikus túlpart: Sade*, Budapest: Európa Kiadó
- Pirsig, Robert M. (1989) *A zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Platón (1984c) *Menon* (ford. Kerényi Grácia), in Platón összes művei, Európa

Kiadó, Budapest

Pléh Csaba (2015) A szelf vizsgálatának két történeti mintája, *Magyar Filozófiai Szemle*, 59: (3) pp. 73-102.

Poe, Edgar, Allan (2007) A Morgue utcai kettős gyilkosság in *Klasszikus detektívtörténetek*, Európa Kiadó, Budapest

Polányi Mihály (1992) *Polányi Mihály filozófiai írásai I-II.* Atlantisz, Budapest

Polányi Mihály (1994) *Személyes tudás I-II.*, Atlantisz, Budapest.

Price, B. (1997): The Myth of Postmodern Science. In: Eve, Raymond A. – Horsfall, S. – Lee, M. E. (eds.) (1997) *Chaos, Complexity, and Sociology. Myths, Models and Theories.* SAGE Publications, Thousand Oaks–London–New Delhi, 3–14

Proust, Marcel (1983a) *Az eltűnt idő nyomában I. Swann* (ford: Gyergyai Albert), Európa Kiadó, Budapest

Wittgenstein, Ludwig (1995) PU — Philosophische Untersuchungen, in Werkausgabe in 8 Bänden. Suhrkamp, Frankfurt 1995 (10. kiadás), 1. köt, 225-580 (Magyar kiadás: Filozófiai vizsgálódások. Atlantisz, Budapest 1992, ford. Neumer Katalin.

Quine, Willard Van Orman (2002) Arról ami van in *A tapasztalattól a tudományig*, Osiris Kiadó, Budapest

Randall, W, Baldwin, C., McKenzie-Mohr, S., McKim E., Furlong, D., (2015) Narrative and resilience: A comparative analysis of how older adults story their lives, *Journal of Aging Studies*, 34, 155-161

Reisch, George, A. (2006) The Pragmatics of Bullshit, Intelligently Designed, in Hardcastle és Reisch (eds.) *Bullshit and Philosophy*, Open Court, Chicago.

Ritzer, George (1998) *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions*, SAGE, London

Ritzer, George (2009) Critiquing Creative Destruction, <http://georgeritzer.com/docs/critiquing%20creative%20destruction.pdf> (elérve: 2009-04-10)

Rorty, Richard (1987): Hesse and Davidson. In *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume LXI

Rorty, Richard (1994) *Estelegesség, irónia, szolidaritás*, Jelenkor Kiadó, Pécs

Rorty, Richard (1997) *Heideggerről és másokról*, Jelenkor Kiadó, Pécs

Rorty, Richard (1998) *Megismerés helyett remény*, Jelenkor Kiadó, Pécs

- Rosta G. (2004): *Vallásosság, politikai attitűdök és szekularizáció nyugat Európában*, PhD. értekezés, BCE
- Rousseau, Jean-Jacques (1964) *A magányos sétáló álmodozásai* (ford. Réz Ádám). Budapest: Magyar Helikon
- Rowlands, Mark (2010) *The New Science of the Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology*, MIT Press, Cambridge
- Wittgenstein, Ludwig (1980) RPP I — Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie I, *Remarks on the Foundations of Psychology* L G. H. von Wright and Heikki Nyman eds., Basil Blackwell, Oxford 1980 RPP II — Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie II, *Remarks on the Foundations of Psychology* II. G. H. von Wright and Heikki Nyman eds., Basil Blackwell, Oxford 1980
- Rubin, Harriet (1999) The Power of the Words. *January 1999 issue of FAST COMPANY magazine*
- Rudnev, M., Magun, V. and Schwartz, S. (2018) ‘Relations Among Higher Order Values Around the World’, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(8), pp. 1165–1182. doi: [10.1177/0022022118782644](https://doi.org/10.1177/0022022118782644).
- Scarry, Elaine (1985) *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* New York, Oxford University Press
- Schlegel A. W és Schlegel F. (1980) *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Schulte, Joachim (1990): Metaphern und sekundäre Bedeutung. Eine Gegenüberstellung. In uő. Chor und Gesetz. *Wittgenstein im Kontext*. Frankfurt/M. Suhrkamp
- Schumpeter, Joseph A. (1975) *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper, New York
- Schwartz, S. H. [2012]: An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116> (Letöltve: 2016. 07. 17)
- Searle, John (2009) *Beszédaktusok*, AKI-Gondolat, Budapest
- Seery, Mark D., E. Allison Holman, and Roxane Cohen Silver (2010) ‘Whatever Does Not Kill Us: Cumulative Lifetime Adversity, Vulnerability, and Resilience’, *Journal of Personality and Social Psychology* 99, 6: 1025–41.
- Sennett, Richard (1998) *A közéleti ember bukása*, Helikon Kiadó, Budapest
- Shusterman, Richard (2003) *Pragmatista esztétika*, Kalligram

- Sieler, Alan (2005) *Coaching to the Human Soul*, Newfieldnetwork, Newfield Vol. 1., 2., 3.
- Sieler, Alan (2010) Ontological Coaching in Cox, E., Bachkirova, T., Clutteburg, D. (eds.) *The Complete Handbook of Coaching*, SAGE, Los Angeles, 107-119.
- Simon Zoltán Boldizsár (2012) Egy régi-új történetfilozófia: historizmus a nyelvben? *Kommentár*, 2012/6
- Simon Zoltán Boldizsár (2013) *Tapasztalat, jelenlét, történelem*, AETAS, 28
- Skinner, Burrhus F. (2004) *Szabadon fogva*, Budapest, Magyar Könyvklub
- Skinner, Quentin, (1996) *Machiavelli*, Atlantisz Kiadó, Budapest
- Sloterdijk, Peter (2001) *A gondolkodó a színpadon. A Jó Hír megjavításáról. Nietzsche-taulamányok*, Helikon Kiadó, Budapest
- Solomon C. Robert (2006) *True to Our Feelings: What Our Emotions Are Really Telling Us*, Oxford University Press, Oxford
- Solomon C. Robert és Flores, Fernando (2001) *Building Trust*, Oxford University Press, Oxford
- Solomon, Robert C. (2007) *True to Our Feelings*, Oxford University Press, Oxford
- Sousa, Ronald de. 1987. *The Rationality of Emotion*, Cambridge/MA, MIT Press
- Stern, Joseph (2001) *Metaphor in Context*, Cambridge, MIT Press
- Stern, Joseph (2006) Metaphor, Literal, Literalism, *Mind & Language*, Vol. 21. No 3 (June), 243-279
- Strawson, Galen (2008) Against narrativity in Strawson G., *Real Materialism and Other Essays*. Oxford, 189-207. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9329.2004.00264.x>
- Szábóéver, Norbert (2000), A II. SS-páncélos hadtest Prohorovkánál 1943. Július 12-én és 13-án, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. Évf. 4. Sz.
- Szécsényi Endre (2005) Tapintható-e a múlt? *BUKSZ*
- Szegedy-Maszák Mihály (2016) Richard Wagner alkotásainak nyoma Joyce műveiben, *Magyar Zene*, LIV, évfolyam, 2. szám, május
- Toffler, Alvin (2001) *A harmadik hullám*, Typotex Kiadó, Budapest
- Tooby, John, Cosmides Leda (2014) Szépség és mentális rátermettség, építőkövek az esztétika, a fikció és a művészetek evolúciós elméletéhez in

- Horváth Márta szerk. *A művészet eredete. Kultúra, evolúció, kogníció*, Typotex, Budapest
- Varela, Francisco. (1995) The Emergent Self, In John Brockman (ed.) *The Third Culture: Beyond the Scientific Revolution*, Touchstone
- Varela, Francisco J., Thompson, Evan T., and Rosch, Eleanor (1991) *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*, Cambridge, MA: The MIT Press
- Wittgenstein, Ludwig (1994): VB — Vermischte Bemerkungen, in Werkausgabe in 8 Bänden. Suhrkamp, Frankfurt 1994 (6. kiadás), 8. köt. 445-573. (Magyar kiadás; *Észrevételek*. Atlantisz, Budapest, 1995, ford. Kertész Imre)
- Vicsek Tamás (2003) Egyszerű és bonyolult. Komplexitás elmélet. *Magyar Tudomány* 2003/3.
- Warhol, Andy (2004) *Andy Warhol filozófiája A-tól B-ig és vissza* (ford. Halász Péter), Budapest: Konkrét Könyvek.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom* 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Weber, Max (2007): *A világvallások gazdasági etikája*, Gondolat, Budapest
- Weber, Max (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Weber, Max (1980) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, 5. Kiadás, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Wegner, Daniel (2002) *The Illusion of Conscious Will*, Cambridge, MA: MIT Press
- Wegner, Daniel M. 2009. A tudatos akarati illúziója. Ford. Síklaki István. Budapest, Kossuth
- Wells, Robin Headlam (1998) Neo-Petrarchan Kitsch in „Romeo and Juliet” *The Modern Language Review*, Vol. 93. No 4.
- Welsh, Irvine (1993) *Trainspotting*, Minerva, London
- Wernitzer Julianna (1994) *Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, Jelenkor Kiadó, Pécs
- White, Hayden (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press

- White, Hayden (1987) The Value of Narrativity in the Representation of Reality. In *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 318-385
- White, Hayden (1996) A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában, *Aetas*, 11, 1996 1.
- White, Stephen K. (2000) *Sustaining Affirmation: The Strengths of Weak Ontology*
- Williams, Phil (2008) From the New Middle Ages to a New Dark Age: The Decline of the State and U.S. Strategy. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=867> (utolsó letöltés: 2011, szeptember, 9.).
- Wilson, Edward, O. (1999) *Consilience: The Unity of Knowledge*, Vintage Books, New York
- Wilson, Jonathan (2014) *Futballforradalmak*. Kanári Könyvek: Akadémiai Kiadó, Budapest
- Wilson, Timothy, D. (2010) *Ismeretlen önmagunk. A tudat új megközelítése*, Háttér Kiadó, Budapest
- Winograd, Terry és Flores, Fernando (1986) *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*, Addison-Ewlsley, New York
- Wittgenstein, Ludwig (2004) *Logikai-filozófiai értekezés*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- Wittgenstein, Ludwig 1992. *Filozófiai vizsgálódások*, Atlantisz Kiadó, Budapest
- Wollheim, Richard (1980): Seeing-as, Seeing-in, and Pictorial Representation. In *uő. Art and Its Object*, Cambridge University Press, Cambridge
- Wollheim, Richard (1987): *Painting as an Art*. Princeton University Press, Princeton (Magyarul: Valamiként-látás, benne-látás és a képi reprezentáció (ford. Papp Zoltán). In Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*, Kijárat Kiadó, Budapest 1997)
- Young, Jeffrey és Simon William L. (2009) *Steve Jobs és az Apple sikertörténete* (ford. Birincsik József, Molnár Zsófia). Budapest: Lexecon
- Waismann, F. (1965) *The Principles of Linguistic Philosophy*, ed. R. Harré, Macmillan, London

TÁRGYMUTATÓ

- abdukció, 47, 106, 107, 109, 122, 123, 214
- apollóni, 48, 49, 50, 55, 56, 58, 61, 73
- Apple, 38, 46, 62, 85, 142, 145, 146, 217, 370
- dionüszoszi, 48, 54, 55, 56, 58, 61, 62
- epizodikus, 42, 159, 177, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 230, 279, 280
- exaptáció, exaptív, 33, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 48, 54, 55, 90, 93, 94, 96, 100, 105, 106, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 134, 143, 147, 156, 158, 159, 184, 194, 195, 196, 201
- fenséges, 8, 18, 19, 20, 54, 73, 79, 85, 90, 146
- grund, 177, 181, 182, 184
- Inforgia, 23, 25, 30, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 73, 79, 85, 106, 147, 148, 159, 177, 184
- információs társadalom, 8, 10, 19, 20, 21, 30, 34, 37, 55, 56, 87, 88, 91, 94, 147, 148, 184, 185, 188, 193, 194, 258, 260, 280, 285,
- infoszféra, 21, 54, 149
- intencionális, 52, 53, 75, 89, 149, 150, 151, 153, 161, 196
- iPad, 135, 137, 142, 144, 145, 146, 147
- irónia, 26, 27, 91, 161, 177, 182, 183, 266
- kettős kötés, 94, 95, 96, 100, 104, 137, 141, 142, 144, 145, 240, 251, 307
- koala-stratégia, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 304, 306, 310
- komplexitás, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 50, 54, 83, 84, 85, 152, 194, 195, 199, 201
- kreatív destrukció, 20, 30, 32, 33, 37, 54, 56, 73, 94, 95, 177, 179, 180, 186, 188, 194, 218, 225, 285
- kreatív Destruktőr, 27, 30, 31, 32, 77, 155, 158, 179
- mcdonaldizáció, mcdonaldizált, 42, 47, 49, 223, 225, 226, 228, 297
- megalapozás, 86, 177, 181, 182, 183, 184
- mém, 48, 148, 149, 151, 152, 153
- metafora, 43, 55, 79, 88, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 132, 133, 143, 301
- narratíva, narrativitás, 14, 15, 63, 73, 75, 76, 77, 85, 89, 158, 182, 185, 280,
- ontológia, 11, 12, 14, 15, 25, 26, 29, 42, 46, 71, 81, 87, 143, 145, 194, 256, 268, 280, 306,

ontologizáció, 21, 24, 47, 49, 50, 52,
53, 56, 58, 48, 87, 107, 159

panda-stratégia, 41, 42, 43, 45, 46, 47,
53, 93, 286, 305, 310, 311,

pátosz, 26, 27, 161, 177, 182, 183

redukció, 18, 49, 53, 194, 195, 198,
199, 201

reziliencia, 22, 33, 34, 36, 37, 39, 40,
43, 46, 54, 83, 94, 96, 106,

tulajdonságok nélküli, 50, 179, 184,
188, 189, 193, 195, 231, 288, 342,